

ISSN 2616-9444

Міністерства освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69063,
м. Запоріжжя,
вул. Олександрівська, 84, оф. 414

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Вісник

**Запорізького національного
університету**

Юридичні науки

№ 1, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

DOI Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки
<https://doi.org/10.26661/hznuj-2616-9444>

DOI № 1/2020

<https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1>

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя:
Запорізький національний університет, 2020. № 1. 314 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання
№ 10 від 26.05.2020 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.
(Додаток 1) журнал внесений до переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право»).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено
до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)
(з 1 січня 2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор

– Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора

– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор

Відповідальний редактор

– Верлос Н.В., кандидат юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Биргеу М. М.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)

Болокан І. В.

– доктор юридичних наук, доцент

Бондар О. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Віхляєв М. Ю.

– доктор юридичних наук, доцент

Галіцина Н. В.

– доктор юридичних наук, доцент

Діхтієвський П. В.

– доктор юридичних наук, професор

Дугенець О. С.

– доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)

Ібрагімов С. І.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)

Курінний Є. В.

– доктор юридичних наук, професор

Кушнір С. М.

– доктор юридичних наук, професор

Сильченко М. В.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь)

Стеценко С. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Уільям Дж. Уоткінс

– доктор юридичних наук (Південна Кароліна, США)

Федчишин Ю. А.

– кандидат юридичних наук, доцент

Шарая А. А.

– кандидат юридичних наук, доцент

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Кобко-Одарій В. С. <i>МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИВЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ»</i>	9
Садикова Я. М., Бондарев В. В. <i>ПЕРЕДУМОВИ ВПЛИВУ МІГРАЦІЇ НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВУ ПОВЕДІНКУ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ</i>	15

РОЗДІЛ II. 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Верлос Н. В. <i>РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МЕХАНІЗМ РЕЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ</i>	21
Галіцина Н. В. <i>МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ</i>	27
Журавльова Г. С. <i>ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ</i>	35
Сергієнко А. А. <i>СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ</i>	41

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гудима М. М. <i>РЕЧОВИЙ ПОГЛЯД НА СУТНІСТЬ ЗАСТАВНОГО ПРАВА</i>	48
Гуйван П. Д. <i>ПРАВО ОСОБИ НА СВОБОДУ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД</i>	55
Митник А. А. <i>РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ</i>	61

РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Довгань В. М. <i>ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ</i>	66
--	----

РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Омельянчик С. В. <i>ПРОЄКТ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ № 2410 ТА ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАЦЮ» № 2708-1: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ ПОРІВНЯНО З ДІЮЧИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ПРО ПРАЦЮ</i>	71
---	----

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Єрмоленко Д. О., Бондар О. Г. <i>СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ</i>	76
Сидоров Я. О. <i>АГРАРНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	82
Уберман В. І., Васьковець Л. А. <i>ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ ДОВКІЛЛЯ У ВОДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ</i>	89
Урсолова А. В., Рибалко К. Р. <i>СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОХОЛДІНГОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ</i>	97

**РОЗДІЛ VII. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Алімов К. О. <i>ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ РОБІТ ЯК ВИДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ</i>	103
Гончаренко Г. А. <i>ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УПРАВЛІННІ СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ</i>	107
Гуцуляк М. Я., Савченко В. А., Калинчук Л. М. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДОБОРУ НА ПОСАДУ ТА ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА</i>	114
Жуков М. С. <i>АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ДОГОВОРУ У СФЕРІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД ІНВЕСТИЦІЙНОГО ДОГОВОРУ</i>	120
Ковбас І. В. <i>НАГОРОДНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА СИСТЕМУ</i>	126
Коломоєць Т. О., Гаджисєва Ш. Н. <i>«БЛИЗЬКІ ОСОБИ» ЧИ ВСЕ Ж ТАКИ «ЧЛЕНИ СІМ'Ї» Є ДОМІНУЮЧИМ ПОНЯТТЯМ СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ «ПОХІДНИХ» СУБ'ЄКТІВ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН?</i>	134
Курінний Є. В. <i>ПРО АКсіОЛОГІЧНУ СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ШТРАФІВ</i>	144
Лелеко А. М. <i>ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ</i>	151
Мельник В. І. <i>ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	155
Ніканорова О. В. <i>ДОГОВІРНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО У СПОРАХ НЕЗНАЧНОЇ СКЛАДНОСТІ ОСОБОЮ, ЯКА НЕ Є АДВОКАТОМ</i>	160
Пирожкова Ю. В. <i>ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19</i>	166
Поштаренко О. В. <i>АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДРІБНЕ ХУЛІГАНСТВО ЯК ФОРМУ ПРОЯВУ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ</i>	173
Удовика Л. Г. <i>АНТИКОРУПЦІЙНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА В РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ</i>	180
Шарая А. А. <i>ВИДИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОГО ПРАВА</i>	189

**РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Колодін Д. О., Федоров В. А. <i>ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИБОРЧИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРН ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА</i>	196
Krysiuk Yu. P. <i>FEATURES OF THE USE OF PUNISHMENT WHEN PROVIDING SOCIAL CONTROL OVER CRIME</i>	202
Масницова С., Крайникова М., Бенъуш Р., Крайник В. <i>ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ УСТАНОВЛЕНИИ ВОЗРАСТА В СЛУЧАЯХ ДЕТСКОЙ ПОРНОГРАФИИ</i>	207
Плутницька К. М. <i>СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ</i>	214
Сокоринський Ю. В. <i>РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИМИ СТАНДАРТАМИ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ ТА ПОВОДЖЕННЯ З НИМИ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ПЕРСОНАЛОМ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ</i>	219

Шеховцова Л. І. <i>ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ТАКИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ, ЯК ШТРАФ ТА ГРОМАДСЬКІ РОБОТИ</i>	226
--	-----

**РОЗДІЛ XIX. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Гриньків О. О. <i>ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТАМ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ</i>	231
Іщенко Т. В. <i>СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ, ЯКІ ПРИЗНАЧАЮТЬСЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД</i>	238
Калюга К. В., Узунова О. В. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ НА ШЛЯХУ ПОШУКУ ДІЄВИХ МЕТОДІВ УСТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ</i>	245
Крупка А. А., Дузь Л. Є., Кралюк М. О. <i>ТАКТИКА ПЕРВІСНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ВИРОБНИЦТВІ</i>	252
Мельковський О. В. <i>АКТИВІЗАЦІЯ ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ</i>	257
Мирошніченко Ю. М. <i>РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ЯК НАУКИ</i>	261
Смалюк Т. В. <i>НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА</i>	267
Членов М. В. <i>СТРОКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ОСОБИ</i>	274
Shkelebei V. A., Yatsyk T. P. <i>PROCEDURAL PROCEDURE FOR OBTAINING WITNESS STATUS BY PERSONS ENGAGED AS ATTESTING WITNESSES</i>	283

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Подкопаяв С. В. <i>ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІНШІ ПІДХОДИ ДО РОЗГЛЯДУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ</i>	287
--	-----

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бичківський О. О. <i>ПРИНЦИП АУТОНОМІЇ ВОЛІ СТОРІН (LEX VOLUNTATIS) В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА</i>	294
Галаган О. Я. <i>МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ (ІКАО) ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ НАВІГАЦІЇ</i>	298
Макаренков О. Л. <i>ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ РЕСПУБЛІКИ СЛОВАЧЧИНА</i>	304

РЕЦЕНЗІЇ

Яновська О. Г. <i>РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ЗАВІДУВАЧКИ КАФЕДРИ ПРАВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ БЛАЖЕННІШОГО ВОЛОДИМИРА, МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ ПРАТ «ВНЗ «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ» Ю. В. ЦИГАНЮК «ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ»</i>	310
--	-----

CONTENTS

SECTION I. THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW: HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Kobko-Odaryi V. S. <i>METHODOLOGICAL TOOLKIT FOR STUDYING THE THEORETICAL AND LEGAL CATEGORY «LEGAL MENTALITY»</i>	9
Sadykova Ya. M., Bondarev V. V. <i>THE PREREQUISITES FOR THE IMPACT OF MIGRATION ON THE LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL BEHAVIOR OF UKRAINIAN LABOR MIGRANTS</i>	15

SECTION II. CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Verlos N. V. <i>DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL LAW IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: MECHANISM OF RECEPTION OF THE INTERNATIONAL STANDARDS</i>	21
Halitsyna N. V. <i>MATERIAL RESPONSIBILITY OF THE STATE IN THE SOCIAL SPHERE</i>	27
Zhuravlyova G. S. <i>PRINCIPLE OF UNDERSTANDING GENDER EQUALITY</i>	35
Serhiienko A. A. <i>SYSTEM AND STRUCTURAL ORGANIZATION OF AN AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITY</i>	41

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Hudyma M. M. <i>SUBSTANTIAL VISION OF THE ESSENCE OF LIEN</i>	48
Guyvan P. D. <i>THE RIGHT OF THE PERSON TO FREEDOM OF EXPRESSION: INTERNATIONAL LEGAL APPROACH</i>	55
Mytnyk A. A. <i>REGULATION OF THE INSTITUTE OF MAINTENANCE OBLIGATIONS BY PUBLIC AUTHORITIES</i>	61

SECTION IV. ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

Dovgan V. M. <i>INTERNET TRADING AS ONE OF THE FORMS OF ELECTRONIC COMMERCE</i>	66
---	----

SECTION V. EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Omelyanchyk S. V. <i>DRAFT LABOR CODE № 2410 AND DRAFT LAW OF UKRAINE “ON LABOR” № 2708-1: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MAJOR ADVANTAGES AND DISADVANTAGES COMPARED TO THE ACTING LAW</i>	71
--	----

SECTION VI. LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Yermolenko D. O., Bondar O. H. <i>JUDICIAL PRECEDENT AS A SOURCE OF LAND LAW OF UKRAINE</i>	76
Sydorov Ya. O. <i>AGRARIAN-LEGAL REGULATION OF THE FOOD SAFETY: MODERN STATE AND PERSPECTIVES</i>	82
Uberman V. I., Vaskovets L. A. <i>PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN ENVIRONMENTAL QUALITY STANDARDS IN WATER LEGISLATION OF UKRAINE</i>	89
Ursolova A. V., Rybalko K. R. <i>SOCIAL ORIENTATION AND ACTIVITY OF AGRICULTURAL HOLDING COMPANIES IN UKRAINE</i>	97

**SECTION VII. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

Alimov K. O. <i>PROCEEDINGS IN CASES OF APPLICATION OF PUBLIC WORKS AS A MANAGEMENT PURPOSE</i>	103
Goncharenko G. A. <i>POWERS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN SECURITY SECTOR MANAGEMENT: ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS</i>	107
Gutsulyak M. Y., Savchenko V. A., Kalynchuk L. M. <i>FEATURES OF HANDBOOK AND TRAINING OF POLICE OFFICERS IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY</i>	114
Zhukov M. S. <i>ACTUAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE AGREEMENT BORDER IN THE FIELD OF INVESTMENT ACTIVITY FROM INVESTMENT AGREEMENT</i>	120
Kovbas I. V. <i>AWARD LAW IN UKRAINE: A DOCTRINAL VISION OF THE SUBJECT-MATTER, METHOD AND SYSTEM</i>	126
Kolomoets T. O., Hadzhyieva Sh. N. <i>WHETHER "CLOSE PERSONS" OR "FAMILY MEMBERS" IS A DOMINANT CONCEPT IN THE MODERN ANTI-CORRUPTION LEGISLATION FOR THE NOTION OF "DERIVATIVE" SUBJECTS OF THE CORRUPTION LEGAL RELATIONS?</i>	134
Kurinniye Ye. V. <i>ON THE AXIOLOGICAL ESSENCE OF ADMINISTRATIVE FINES</i>	144
Leleko A. M. <i>STATE REGULATION OF MIGRATION PROCESSES IN CONDITIONS OF HOSTILITIES</i>	151
Melnyk V. I. <i>GENERAL CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM STRUCTURE OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE</i>	155
Nikanorova O. V. <i>CONTRACTUAL REPRESENTATION IN THE DISPUTES OF INSIGNIFICANT COMPLEXITY BY A PERSON WHO IS NOT A LAWYER</i>	160
Pyrozhkova Yu. V. <i>PUBLIC FINANCES: A SEARCH FOR THE OPTIMAL MODEL OF LEGAL REGULATION IN THE CONTEXT OF OVERCOMING THE COVID-19 PANDEMIC</i>	166
Poshtarenko O. V. <i>ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR PETTY HOOLIGANISM AS A FORM OF VIOLENCE MANIFESTATION TOWARDS A NATURAL PERSON IN UKRAINE</i>	173
Udovyka L. H. <i>ANTICORRUPTION COMPONENT IN THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE</i>	180
Sharaia A. A. <i>TYPES OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW</i>	189

**SECTION VIII. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW**

Kolodin D. O., Fedorov V. A. <i>RESPONSIBILITY FOR CRIMES IN THE AREA OF ELECTION RIGHTS UNDER GERMAN AND UKRAINIAN LEGISLATION: COMPARATIVE CHARACTERISTICS</i>	196
Krysiuk Yu. P. <i>FEATURES OF THE USE OF PUNISHMENT WHEN PROVIDING SOCIAL CONTROL OVER CRIME</i>	202
Masnicova S., Krajniková M., Beňuš R., Krajník V. <i>THE USE OF ANTHROPOLOGICAL METHODS IN DETERMINING AGE IN CASES OF CHILD PORNOGRAPHY</i>	207
Plutytska K. M. <i>CURRENT STATE OF ECONOMIC CRIME IN UKRAINE</i>	214
Sokorynskyi Yu. V. <i>THE REGULATION OF LEGAL FUNDAMENTALS OF THE USE OF FORCE BY PENITENTIARY FACILITIES STAFF UNDER THE INTERNATIONAL AND LEGAL STANDARDS IN THE AREA OF PROTECTION OF DETAINEES' RIGHTS AND TREATMENT OF THEM</i>	219

Shekhovtsova L. I. <i>SOME PROBLEM ISSUES OF JURISDICTION TO MINORS OF SUCH KIND OF SENTENCES AS A PENALTY AND PUBLIC WORK</i>	226
--	-----

**SECTION IX. CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

Hrynkiv O. O. <i>SOME ASPECTS OF COUNTERING TERRORIST ACTS BY THE OPERATIVE UNITS OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE</i>	231
Ishchenko T. V. <i>THE JUDICIAL EXPERTISE TO BE APPOINTED IN THE INVESTIGATION OF DOMESTIC VIOLENCE: AN ANALYTICAL REVIEW</i>	238
Kalyuga K. V., Uzunova O. V. <i>INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP ON THE WAY TO FINDING EFFECTIVE METHODS TO ELUCIDATE THE REGULARITIES OF CRIME DETECTION</i>	245
Krupka A. A, Duz' L. E., Kralyuk M. O. <i>TACTICS OF INITIAL INVESTIGATIVE ACTIONS AT VIOLATIONS OF REQUIREMENTS OF OCCUPATIONAL SAFETY AT WORK</i>	252
Melkovskiy O. V. <i>ACTIVIZATION OF PERSONAL SECURITY ISSUES IN THE PERIOD OF THE GLOBAL CRISIS</i>	257
Miroshnichenko Yu. M. <i>DEVELOPMENT OF CRIMINALISTIC TACTICS AT THE STAGE OF FORMATION OF CRIMINALISTICS AS A SCIENCE</i>	261
Smalyuk T. V. <i>IMPLEMENTATION OF PROPERTY ARREST IN CRIMINAL PROCEEDINGS: THEORY AND PRACTICE</i>	267
Chlenov M. V. <i>TERMS OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION AS A GUARANTEE OF OBSERVANCE OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF A PERSON IN CRIMINAL PROCEEDINGS</i>	274
Shkelebei V. A., Yatsyk T. P. <i>PROCEDURAL PROCEDURE FOR OBTAINING WITNESS STATUS BY PERSONS ENGAGED AS ATTESTING WITNESSES</i>	283

SECTION X. JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

Podkopaev S. V. <i>ON THE FUNCTIONAL AND OTHER APPROACHES TO THE CONSIDERATION OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE</i>	287
---	-----

SECTION XI. INTERNATIONAL LAW

Bychkivskiy O. O. <i>THE PRINCIPLE OF AUTONOMY OF THE PARTIES (LEX VOLUNTATIS) IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW: GENERAL LEGAL CHARACTERISTICS</i>	294
Halahan O. Ya. <i>INTERNATIONAL CIVIL AVIATION ORGANIZATION (ICAO) AND ITS ROLE IN THE OPERATION OF COMMUNICATION AND NAVIGATION SYSTEMS</i>	298
Makarenkov O. L. <i>THE PRECONDITIONS FOR THE ESTABLISHMENT AND LEGAL STATUS OF THE SLOVAK REPUBLIC ANTI-CORRUPTION COURT</i>	304

REVIEWS

Yanovska O.H. <i>REVIEW OF THE MONOGRAPH OF THE CANDIDATE OF JURIDICAL SCIENCES, HEAD OF THE DEPARTMENT OF LAW AND LAW ENFORCEMENT OF THE KHMELNYTSKYI HIS BEATITUDE METROPOLITAN VOLODYMYR OF KYIV AND ALL UKRAINE INSTITUTE OF THE PRIVATE JOINT STOCK COMPANY "HIGHER EDUCATION INSTITUTION "THE INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT" YU.V. TSYHANIUK "THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE"</i>	310
---	-----

РОЗДІЛ І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340:12 (477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-01>

Методологічний інструментарій вивчення теоретико-правової категорії «правовий менталітет»

Кобко-Одарій В. С.

*ТОВ «Дунайська імпортна компанія», Болградське шосе, 31/1,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна
vika.kobko.93@gmail.com*

Ключові слова:

правовий менталітет, методологічний інструментарій, загальнонаукові методи пізнання, спеціальні методи пізнання, правовий менталітет українського народу.

Під час вирішення заявлених завдань у рамках даного дисертаційного дослідження, безумовно, слід спиратися на концептуальні підходи та методи пізнання, виявлені наукою та адаптовані дослідницькою практикою. У статті використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Використано міждисциплінарний підхід, який дав змогу застосовувати природно-наукову й гуманітарну методологію. Водночас предмет даного дослідження припускає специфічне застосування деяких традиційних і нетрадиційних концептуальних підходів та методів. Методологія дослідження особливостей правового менталітету українського народу будується на основах плюралізму, що передбачає використання значної кількості методологічних інструментів.

Methodological toolkit for studying the theoretical and legal category «legal mentality»

Kobko-Odariy V. S.

*Limited Liability Company Danube Import Company,
Bolgradske Shosse, 31/1, Izmail, Odessa region, Ukraine
vika.kobko.93@gmail.com*

Key words:

legal mentality, methodological tools, general scientific methods of cognition, special methods of cognition, legal mentality of the Ukrainian people.

Any scientific study can not do without the use of a certain set of methodological approaches and methods of cognition, which are determined by the specifics of its subject. The problem of legal mentality, despite its coverage by domestic and foreign scholars, is quite relevant today. In the conditions of statehood formation, formation of legal and social character of civil society, changes that take place in the society require appropriate reflection and explanation for the citizens. It is these transformations that prompt a deeper study of many phenomena of a legal nature, in particular the legal mentality, which will make it possible to understand the essence of everything that is happening in the state from the mental-legal side. The quality of research into the legal mentality depends first and foremost on the proper use of methodological tools of scientific knowledge. The relevance of these issues is due to the fact that the issue of methodological support is crucial for the theoretical study of legal mentality. This will allow scientists to better, deeper and more comprehensively understand the legal nature of this phenomenon. It should be noted that when investigating any phenomena of legal reality, there is no single set of methodological tools. Given the vastness of the subject matter and the legal material, it would be tempting on our part to claim a deep and thorough methodological study. That is why, despite the importance

of each methodological approach and method, qualitative research should be based on the principle of methodological pluralism, which will not only allow qualitative substantive analysis of the legal mentality, but also make certain analogies that are important in the life of the Ukrainian legal system. General and special scientific methods of cognition are used in the article. An interdisciplinary approach was used which allowed the use of natural science and humanitarian methodology. At the same time, the subject of this study involves the specific application of some traditional and unconventional conceptual approaches and methods.

Вступ. Будь-яке наукове дослідження не може обійтися без застосування певного набору методологічних підходів та методів пізнання, які зумовлені специфікою його предмета.

Проблема правового менталітету сьогодні є достатньо актуальною. В умовах становлення державності, формування правового, соціального характеру громадянського суспільства зміни, що відбуваються у соціумі, потребують відповідного осмислення та пояснення для громадян. Саме такі трансформації спонукають до все більш глибокого вивчення багатьох явищ правового характеру, зокрема правового менталітету, який дасть змогу зрозуміти суть усього, що відбувається в державі з ментально-правового боку.

Якість дослідження правового менталітету передусім залежить від правильного використання методологічного інструментарію наукового пізнання.

Актуальність зазначеної проблематики зумовлена тим, що питання методологічного забезпечення є визначальним для теоретичного дослідження правового менталітету. Це дасть змогу науковцям краще, глибше та обширніше зрозуміти правову природу даного явища.

У різні часи проблеми правового менталітету вивчали такі вітчизняні вчені, як І.В. Бичко, Є.Л. Бойко, Ю.П. Крисюк, І.М. Коваль, В.А. Павловська-Кравчук та ін. Дослідженням даного питання також займалися такі зарубіжні вчені, як Р.С. Байнізов, О.В. Довкаленко, Д.В. Міняйло, А.Ю. Мордовцев тощо. Та слід зауважити, що питанню методологічного інструментарію вивчення правового менталітету на сьогодні приділяється недостатньо уваги.

Метою даної статті є окреслення методологічного інструментарію вивчення теоретико-правової категорії «правовий менталітет».

На нашу думку, дана стаття набуде більшої наукової значимості та важливості, якщо ми будемо досліджувати методологічний інструментарій саме правового менталітету українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під *методологією наукового дослідження* розуміють сукупність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання поставленої проблеми. Методологія

наділена апаратом дослідження, до якого відносять:

- принципи організації та проведення наукового дослідження;
- різні методи наукового дослідження та способи його проведення;
- понятійно-категоріальну основу наукового дослідження, зокрема: актуальність, проблематику, об'єкт, предмет, мету, завдання, наукову новизну, евристичну цінність, теоретичну і практичну значущість.

Усі складові елементи наукового дослідження є основою методологічного апарату і сукупно являють собою інструментарій цілеспрямованого пізнання об'єктів, явищ і процесів. Результати наукових досліджень здебільшого виражають у вигляді системи понять, закономірностей, законів і теорій [1, с. 13].

Методологія дослідження особливостей правового менталітету українського народу будується на основах плюралізму, що передбачає використання значної кількості методологічних інструментів. Так, у даному дослідженні нами були використані такі методи пізнання, як загальнонаукові та спеціально-наукові, а також використано міждисциплінарний підхід, який дав змогу застосувати природно-наукову й гуманітарну методологію. Водночас предмет даного дослідження припускає специфічне застосування деяких традиційних й нетрадиційних концептуальних підходів та методів.

Найбільш повно специфіку правового менталітету українського народу розкривають можливості *цивілізаційного підходу*. Так, цивілізаційний підхід орієнтований на визнання правового плюралізму як основи та фундаментальної цінності правового розвитку сучасних правових систем.

Цивілізаційний підхід дає змогу зрозуміти, що інші етнічні групи, народи наділені власними ментальними особливостями, і ці особливості не завжди співпадають з особливостями інших народів. Укоренившись у свідомості народів, ментальні особливості виступають бар'єром для безумовного прийняття правових цінностей, що зародилися в інших правових традиціях. Менталітет являє собою сталу матрицю парадигм, котрі виступають для людини певної етнічної групи,

народу абсолютним взірцем поглядів та поведінки. Засівши глибоко у підсвідомості, ці зразки світосприйняття негативно реагують на все чужорідне. Пояснення цьому слід шукати в неперервному зв'язку правового менталітету із системою інших нормативних регуляторів: релігією, мораллю, традиціями тощо. Слід відзначити, що правова ментальність містить не лише сталі, а й динамічні елементи, котрі в процесі взаємодії з іншими культурами, цивілізаціями допускають запозичення доцільних, корисних нововведень, при цьому не порушуючи «ген соціального життя».

Герменевтичний підхід являє собою «мистецтво розуміння та осягнення смислу і значення знаків, теорію та загальні правила інтерпретації текстів» [2, с. 35]. Даний підхід у дослідженні українського правового менталітету звертає увагу на мову як основний носій «правової традиції і скарбницю багатоманітних символів. Досліджуючи історію лексичного боку української мови, герменевтика призведе до розкриття історично-набутого смислу правової культури України» [3, с. 90], що дає можливість теоретично безкінечно поглиблювати розуміння змісту українського правового менталітету як однієї з основ процесу інтерпретації.

Культурологічний підхід відносно правового менталітету завжди герменевтичний. «Культурні процеси в такому просторі не виходять за його межі, простір пульсує, отримує енергію від внутрішнього духовного джерела, котрим визначається і його ж метрика. Подібного роду моделі певною мірою придатні для розуміння локального культурного простору, що утворюється життям етносів і в умовах їх відносно автономного існування, але навряд чи придатні під час розгляду культурного простору, що утворюється вступом на історичну арену націй, оскільки вони живуть та розвиваються в умовах високої зв'язності та високої конкурентності» [4, с. 64]. Герменевтичний складник культурологічного підходу спрямований на пізнання цінностей, зв'язків, відносин, що лежать в основі правової спадщини в контексті культури. Важливість використання культурологічного підходу під час дослідження українського правового менталітету пояснюється тим, що дані явища правової дійсності породжені національною культурою.

Використання **потребового підходу**, обґрунтування якого подане в працях П. Рабиновича, пояснюється тим, що «такий підхід є аксіоматичною ідеєю про те, що соціальна природа, соціальна суть явищ – це не здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства». Учений відзначає, що, не вдаючись до потребового підходу, навряд чи можливо встановити соціальну

суть явищ. Саме тому, пише він, не буде великим перебільшенням стверджувати, що потребовий підхід – це єдино можливий інструмент з'ясування соціальної сутності будь-яких явищ соціуму (зокрема, і правових явищ). Викладеним пояснюються місце та роль такого підходу в усій системі дослідницьких підходів до вивчення будь-яких соціальних явищ. З одного боку, він не може абсолютизуватися, фетишироваться, оскільки, як і будь-який інший підхід, має об'єктивні межі свого використання, а саме тому не підміняє та не витісняє інших дослідницьких підходів. Водночас, з іншого боку, останні втрачають свою евристичність, наукову ефективність, корисність, якщо залишається невідомою (чи спотворення) суть тих явищ, котрі становлять їх об'єкт, тобто якщо застосування інших підходів не опирається на розуміння цієї сутності [5, с. 72].

Оскільки правовий менталітет нерозривно пов'язаний із суб'єктами права, котрі мають певні потреби, логічним буде вести мову про потребу народу у праві, котре враховує особливості національного правового менталітету.

Аксіологічний підхід, на думку В.С. Бігуна, є «визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, формою відображення і способом утілення людських цінностей. Застосування цього підходу дає змогу встановити, що закономірністю формування, прояву й розвитку ціннісних властивостей відношення людини і права є розвиток і поступальне здійснення гуманістичної природи права. Одним із проявів такого здійснення є поступ як філософсько-правової та політико-правової думки, так і політико-правової практики у напрямі визнання та утвердження людини «найвищою соціально-правовою цінністю» [6, с. 4].

Аксіологічний підхід дає змогу виробити методологічну основу вивчення ціннісних відносин. Правовий менталітет має свій ціннісний зміст, утілений у моральних, культурних складниках. При цьому первинною в духовному змісті відносно до правового менталітету є моральність: неможливо оцінити дані явища правової дійсності поза моральних цінностей. Моральний (етичний) складник правового менталітету набуває особливої актуальності в період духовної кризи, втрати культурних орієнтирів, підміни духовних цінностей. Але при цьому слід відзначити, що не варто зводити правовий менталітет лише до етичного складника, оскільки правовий менталітет набуває правовий характер лише в контексті держави та права.

Серед наявного масиву методологічних інструментів провідна роль у методологічному дослідженні правового менталітету відводиться **фемінологічному підходу**, завдяки якому дане явище правової дійсності розкривається вихо-

дячи з феноменологічної установки свідомості. Як слушно зауважував В. Малахов, «даний підхід зорієнтований на рефлексію про переживання правового досвіду та правової реальності, яке і веде до справжньої очевидності (а не до важливості) та достовірності; вона являє собою комплекс засобів та прийомів редукції наукового знання про право до ідей та очевидностей...» [7, с. 48].

Завдяки феноменологічним елементам правовий менталітет стає феноменом, оскільки він розглядається виходячи з феноменологічної установки свідомості. Правові феномени досліджуваного явища стають сутністю, які пізнаються інтуїтивно, тобто через загальні, необхідні та незмінні риси феномена, без якого він не може бути правовим. Правовий менталітет ще за своєю природою є бінарним, тобто передбачає співвідношення усвідомлених та неусвідомлених елементів. Як зауважує К.В. Сидорова, «входження у правову сферу починається з переживання права на рівні психологічних процесів, пов'язаних із його відчуттям, визнанням. У силу наявності ціннісного аспекту його відповідність нормативним встановленням формальне право або приймається суб'єктом, або відторгається, викликаючи внутрішнє протиріччя. Правовий суб'єкт стикається із ситуацією вибору вподобань, сильний вплив на котрі чинять існуючі стереотипи, прийняті уявлення та особиста переконаність індивіда в нормативності процесів, що відбуваються» [8, с. 96].

Феноменологічний аналіз яскраво демонструє, що правовий менталітет має певні властивості, якості, які відображаються в мові, манерах, культурі, моралі, побуті та віруваннях, традиціях, стереотипах, котрі формують певну поведінку людей, що належать до тієї чи іншої соціально-культурної спільноти, без котрої неможливо пояснити вибір людини. Феноменологічні дані об'єктивно відповідають етичним переконанням культурної та філософської традицій, затверджують об'єктивну дійсність моральних установ.

Під час дослідження правового менталітету необхідно використовувати і *системний підхід*, котрий передбачає, що будь-які зміни, що відбуваються з елементами системи, обов'язково відображаються на системі у цілому. Застосування системного підходу до аналізу українського правового менталітету дає змогу комплексно розглянути дане явище, активізувати вивчення структур в окремих елементах. Так, наприклад, правовий менталітет має консервативний, стійкий та статичний характер, котрий є результатом тривалого і детального впливу етнічних, природно-географічних і соціально-економічних умов проживання суб'єкта менталітету. Таким чином, правовий менталітет знаходиться у взаємозв'язку з іншими елементами.

Системний підхід включає у себе структурний та функціональний підходи. Так, функціональний аспект дає змогу аналізувати основні функції правового менталітету, серед яких можна виділити: упорядкування, стабілізація та консервація правової свідомості; збереження набутих у минулому правових цінностей та їх самотності; забезпечення власної культурно-правової унікальності, «етноправового» пульсу тощо. Структурний аспект дає змогу дослідити внутрішню будову правового менталітету.

У дослідженні правового менталітету українського народу неабияку роль відіграє використання *історичного методу*. Як зазначає М. Дамірлі, «історичне (у тому числі історико-правове) пізнання спрямоване на розкриття смислу. Це впливає з природи історико-правового пізнання як гуманітарного знання, котре неможливе без відображення мотиваційно-сміслових, ціннісних чинників і цільових залежностей, які є ключем для відкриття суб'єктивного світу людини» [9, с. 353].

Поза історичного контексту, що пов'язує сучасність із тими явищами та процесами, що їм передували, неможливо пізнати сучасність. Правовий менталітет має історичний характер, відкривається, реалізується та змінюється протягом століть.

Історичний метод розглядає сукупність умов, в яких починає формуватися правовий менталітет та закладається генетичний код нації, як певну незмінну, абсолютну заданість життя конкретного суспільства, що істотно відрізняється від будь-якого іншого суспільства. Звичайно, досліджуючи правовий менталітет різних етнічних груп, можна побачити загальні риси ментальності, але в кожному конкретному випадку вони мають свої змістовні відтінки, що зумовлені особливостями правової традиції, специфікою державності тощо.

Історичний метод у своїх межах надає можливість не зосереджуватися лише на описовості характерних рис правового менталітету, а й акцентує увагу дослідника на виявленні їх закономірностей. Зокрема, характеризуючи правовий менталітет українців, можна виділити такі риси, як індивідуальність, емоційність, релігійність, прагнення до «свободи» тощо. Саме вони, з одного боку, виступають відображенням часу, а з іншого – саме характер історичного розвитку зумовив їх появу.

Специфіку правового менталітету неможливо дослідити поза *формально-юридичним* методом. Формально-юридичний метод відіграє значну роль в аналізі, уточненні, роз'ясненні, визначенні понять, без яких ми не завжди можемо сформулювати наявні проблеми. В юридичній літературі зазначається, що у формально-юридичному методі, який допомагає описати, класифікувати

й систематизувати державно-правові феномени, досліджуються їх зовнішні і внутрішні форми, у ньому використовуються такі прийоми, як аналіз, дослідження, методи систематизації.

Це метод, який, за словами Ієринга, є «абеткою права», що дає змогу вивчати правовий менталітет у «чистому вигляді», поза їхніх зв'язків із культурою, політикою, економікою, релігією тощо. Застосування даного методу здійснюється за допомогою формально-логічних прийомів: аналізу та синтезу, абстракції, індукції та дедукції та дає змогу отримати і передати знання ясним, цілком визначеним чином.

Використання *порівняльно-правового* методу ґрунтується на дослідженні значної кількості аналогічних об'єктів та їх порівнянні. Він може бути двох видів: синхронічним (синхронним) і діахронічним (порівняльно-історичним). Окрім того, у спеціальній правовій літературі виокремлюють макропорівняльний метод і мікропорівняльний. У першому випадку йдеться про порівняння явищ чи процесів, що відбуваються в різних взаємодіючих системах, у другому – про порівняння елементів однієї системи.

Застосування порівняльно-правового методу під час дослідження особливостей правового менталітету українського народу дає змогу виявити закономірні явища та ті, що повторюються у правовій спадщині різних народів, спрямовані на пошук специфіки правового менталітету конкретного народу, на виявлення випадкового й універсального в розвитку та функціонуванні правової спадщини різних народів.

Порівняльно-правовий метод дає змогу вийти за межі національної правової системи, врахувати як позитивний, так і негативний правовий досвід. Лише порівнюючи особливості національного правового менталітету з правовим менталітетом іншого народу, можна отримати конкретні шляхи вдосконалення правової системи України, поліпшити законодавчу базу, укріпити законність та правопорядок. Але обов'язково з дотриманням основ національного правового менталітету.

Використання даного методу дає змогу, з одного боку, враховувати весь потенціал національної правової спадщини, збагачуючи та збагачуючись при цьому, з іншого – враховувати та впроваджувати всі найкращі досягнення інших правових традицій з урахуванням осо-

бливостей українського правового менталітету. Звісно ж, йдеться не про сліпе запозичення, адже на українській землі може «плодоносити» лише те, що тут зародилося. Але й нехтувати досягненнями інших правових систем не варто.

Використання порівняльно-правового методу дає змогу не лише краще пізнати особливості власного правового менталітету, краще пізнати сьогодення, а й вирахувати тенденції подальшого розвитку та вдосконалення. Знання цих тенденцій має не лише велике практичне значення, а й теоретичне, що дасть змогу працювати «на випередження».

Соціологічний метод дає змогу дослідити функціонування правового менталітету на основі конкретних фактичних даних. У рамках даного методу правовий менталітет розглядається як явище, що впливає на правову доктрину, позитивне право, процеси правореалізації тощо; виявляється ефективність прогнозування соціальних наслідків впливу правової спадщини та правового менталітету; встановлюються чинники, що впливають на поведінку людей, зумовлені особливостями ментальності.

Метод *правового моделювання* – це не тільки елемент законотворчого процесу, а й серйозна теоретико-прикладна наука, яка формується на базі практики і вимог життя, спираючись на великий обсяг знань, накопичений усім цивілізованим людством [10, с. 26]. Цей метод, пов'язаний з абстрагуванням та ідеалізацією, дав змогу на основі врахування особливостей українського правового менталітету створити віртуальну модель подальшого розвитку правової системи України.

Висновки з даного дослідження. У підсумку слід відзначити, що під час дослідження будь-яких явищ правової дійсності не існує єдино заданої сукупності методологічних інструментів. Ураховуючи обширність тематики та юридичного матеріалу, було б зухвало з нашого боку претендувати на глибоке та ґрунтовне методологічне дослідження. Саме тому, незважаючи на значимість кожного методологічного підходу та методу, якісне дослідження має опиратися на принцип методологічного плюралізму, що не лише дасть змогу дати якісний змістовний аналіз правовому менталітету, а й винести певні аналогії, що мають значення у житті української правової системи.

Література

1. Юринець В.Є. *Методологія наукових досліджень*. Львів, 2011.
2. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Павлов С.С. *Методологія досліджень правових традицій України. Актуальні проблеми політики*. 2007. Вип. 30. С. 85–93.
4. Сараф М.Я. *Изменение культурного пространства. Пространство и время*. 2013. № 1. С. 64.
5. Рабінович П.М. *Основи загальної теорії держави та права*. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

6. Бігун В.С. Людина в праві: аксіологічний підхід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» ; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. Київ, 2004. 19 с.
7. Малахов В.П., Эридшвили Н.Д. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории. Москва : Прогресс, 2011. 286 с.
8. Сидорова Е.В. Проблемы методологии исследования правовых ценностей. *Государство и право*. 2012. № 7. С. 96–101.
9. Дамирли М.А. История философии права и история правовой мысли: вопросы соотношения. Проблемы філософії права. 2005. Т. 3. № 1–2. С. 351–354.
10. Копиленко О.Л., Мурашин Г.О. Правове моделювання як ефективний засіб нормативно-правової уніфікації у правотворчості. Університетські наукові записки. 2005. № 1–2(13–14). С. 24–31.

References

1. Yurynets V.Ie. Metodolohiia naukovykh doslidzhen / V.Ie. Yurynets. – Lviv. – 2011.
2. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy, holovnyi red. V. H. Kremen. K., Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
3. Pavlov S.S. Metodolohiia doslidzhen pravovykh tradytsii Ukrainy / S.S. Pavlov // Aktualni problemy polityky / Zbir. nauk. prats / Holov. Red. S.V. Kivalov. – Odesa: Feniks, 2007. – Vyp. 30. – S. 85-93.
4. Saraf M.Ia. Yzmenenye kulturnoho prostranstva / M.Ia. Saraf // Prostranstvo y vremia. – 2013. – № 1. – 64.
5. Rabinovych P.M. Osnovy zahalnoi teorii derzhavy ta prava. – K.: Ataka, 2001. – 176 s.
6. Bihun V. S. Liudyna v pravi: aksiolohichniy pid- khid : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.12 «Filosofia prava» / V. S. Bihun ; Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy MVS Ukrainy. – K., 2004. – 19 s.
7. Malakhov V.P., Эридшвылы N.D. Metodolohycheskye y myrovozrencheskye problem sovremennoi yurydycheskoi teoryy. – M.: Prohress, 2011. – 286 s.
8. Sydorova E.V. Problemy metodolohyy yssledovaniya pravovykh tsennostei / E.V. Sydorova // Hosudarstvo y pravo. – 2012. – № 7. – S. 96-101.
9. Damyryly M.A. Ystoryia fylosofyy prava y ystoryia pravovoi mysly: voprosy sootnosheniya / M.A. Damyryly // Problemy filosofii prava. – 2005. – Т. 3. – № 1-2. – S. 351-354.
10. Kopylenko O.L., Murashyn H.O. Pravove modeliuvannia yak efektyvnyi zasib normatyvno-pravovoi unifikatsii u pravotvorchosti / Universytetski naukovy zapysky // 2005. – 1-2 (13-14). – S. 24-31.

Передумови впливу міграції на правосвідомість і правову поведінку українських трудових мігрантів

Садикова Я. М.

*Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
вул. Миру, 24, Суми, Україна
sadykova_yana@ukr.net*

Бондарев В. В.

*Науково-дослідний центр ракетних військ і артилерії,
вул. Г. Кондратьєва, 165, Суми, Україна
bond1060@ukr.net*

Ключові слова:

умови й передумови міграції, трудовий мігрант, правосвідомість, правова поведінка, сучасні тенденції української міграції.

Міграція та висока мобільність є характеристиками сучасного світу. Міграція (будь-якого типу) безпосередньо впливає на правосвідомість учасників міграційних процесів. Натепер немає єдиного стандарту в області інтеграції мігрантів у країнах Європейського Союзу, але це питання є одним з актуальних у сучасному світі. Це спроба оцінки фактичного впливу трудової імміграції в міждисциплінарному підході з урахуванням об'єкта впливу – правової культури й правосвідомості. Міграція є свого роду соціальним «каталізатором». Трудові мігранти з України мають низький рівень правової культури й, набуваючи негативний соціальний і правовий досвід, дають нове джерело розвитку нелегального ринку праці й тіньової економіки, поширення корупційних відносин і нелегальних схем. Все це негативно впливає на розвиток суспільства як приймальної країни, так і країни-донора трудових мігрантів. Відзначено, що інформаційно-психологічні методи можуть істотно впливати на рівень правової культури осіб, залучених до міграційних процесів.

The prerequisites for the impact of migration on the legal consciousness and legal behavior of Ukrainian labor migrants

Sadykova Ya. M.

*Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs,
Myru str., 24, Sumy, Ukraine
sadykova_yana@ukr.net*

Bondarev V. V.

*Research Center of the Missile Forces and Artillery,
G. Kondratieva str., 165, Sumy, Ukraine
bond1060@ukr.net*

Key words:

conditions and prerequisites of migration, labor migrant, legal consciousness, legal behavior, modern trends of Ukrainian migration.

Migration and high mobility are characteristics of the modern world. Migration (of any type) directly affects the legal consciousness of migration processes participants. Today there is no unified standard in the field of integration of migrants in the countries of the European Union, but this issue is one of the most important in the modern world. It is the attempt of assessing the actual impact of labor immigration in an interdisciplinary approach, taking into account the object of influence – legal culture and legal consciousness.

Thus, immigrants who aim at a long stay in the country, are already partially ready to adopt new traditions and living conditions for them. As a rule, in

the process of preparing documents for moving to another country, a person learns a foreign language and language adaptation is easier.

At the same time, legal and illegal labor migrants face with low-skilled work with excessive physical exertion, deliberate non-compliance with the regulated requirements for working conditions, the inability to assert their own rights, and the absence of an appeal mechanism for violations, which probably only deepens the extremely low level of legal culture of labor migrants. Therefore, this problem is very relevant in terms of finding ways to improve the legal culture of labor migrants – citizens of Ukraine working abroad, in order to prevent the loss of their socio-demographic, labor potential.

Migration is a kind of social “catalyst”. Migrant workers from Ukraine have a low level of legal culture, and, gaining negative social and legal experience, give a new round to the development of the illegal labor market and the shadow economy, the spread of corruption relations and illegal schemes. All this negatively affects the development of society, both of the host country and of the donor country of labor migrants.

Young people and people with higher education are important objects of regulation of migration processes that are more sensitive to the situation in the region and have high negative migration expectations. It is noted that information-psychological methods can significantly affect the level of legal culture of persons involved in migration processes.

Вступ. Міграція та висока мобільність населення – це характеристика сучасного світу. Багато держав відносяться до міграції значною мірою негативно. Це стосується як приймаючих, так і країн-донорів мігрантів.

Україна зараз є однією з країн-донорів трудових мігрантів. За даними держстатистики щодо демографічної ситуації в країні станом на січень-лютий 2019 року міграційне скорочення населення склало 7 040 чоловік (у 2018 році – 4 350 чоловік). Водночас ця інформація взята за даними реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання, які надають органи реєстрації, що не відбиває справжню реальність. З метою тимчасового працевлаштування громадяни України виїжджають на дозволений за безвізовим режимом строк. Кількість трудових біженців з України – мігрантів, які переїжджають тимчасово на нове місце проживання з метою пошуку роботи [1, с. 42], – значно перевищує офіційні дані органу статистики України.

Міграція (будь-який з її видів) безпосередньо впливає на правосвідомість учасників міграційних процесів. Однак випадки різняться. Одна ситуація, коли людина остаточно (або на тривалий строк) змінює місце проживання. Тоді слід говорити про соціальну адаптацію або соціальну інтеграцію в нове середовище [2, с. 73]. І очевидним в такій ситуації є те, що правосвідомість мігрантів підлягає зміні під впливом триваючих факторів. Деяко інша ситуація складається, коли йдеться про тимчасових трудових мігрантів, водночас строк такої зміни місця проживання та роботи незначний, але не одноразовий. Практично в кожній третій сім'ї в Україні хтось з її членів перебуває (перебував до карантинних заходів) на роботі за кордоном

або ж планує в найближчі місяці виїхати на строк до 3-х місяців. У літній канікулярний період ця кількість зростає шляхом студентів денних форм навчання, які їдуть на тимчасову роботу.

Це спроба оцінити можливість і передумови впливу трудової міграції в рамках міждисциплінарного підходу з урахуванням об'єкта впливу – правової культури й правосвідомості. Правова свідомість зазвичай відноситься до соціальної дії на мікрорівні, зокрема до способів, якими люди інтерпретують і мобілізують правові значення та ознаки [3, с. 120]. У 2018 році Україна зайняла 84-е місце в рейтингу Індексу демократії 2018 року, зберігши статус «гібридного режиму». Під час складання індексу враховуються 60 різних показників, згрупованих за 5 категоріями, однією з яких є політична культура. Політична культура й правова культура нерозривно пов'язані. Таким чином, аналіз факторів, що впливають на трансформацію правосвідомості в міграційних процесах, може допомогти зрозуміти необхідні кроки в напрямку позитивних демократичних перетворень в Україні.

З огляду на це, **ціль дослідження** полягають у тому, щоб визначити, наскільки короткострокові перебування в інших країнах впливають на правосвідомість і правову поведінку мігрантів, які фактори визначають дельту змін, як можуть бути відмінності в правосвідомості й правовій поведінці, зафіксовані до й після роботи в іншій країні, які умови й передумови міграції слід враховувати під час визначення змін правосвідомості й правової поведінки.

Огляд літератури. Раніше вивчення міграції було розділено між демографами й географами,

які вивчали рух між національними державами, й соціологами, які вивчали розселення та асиміляцію. У сучасній вітчизняній і зарубіжній науці розроблено декілька напрямків досліджень міграції. Натепер міграція розглядається переважно з боку однієї з держав, і, як правило, це позиція приймаючої країни. Окремі дослідження повинні бути зроблені в дещо іншому напрямку. Ефект короткого перебування в іншій країні також дуже важливий, тому що він може допомогти визначити подальші соціальні наслідки для країни-донора.

Багато досліджень стосуються впливу імміграції на економіку й відбивають різні ефекти, пов'язані з імміграцією.

Одне з нових напрямків досліджень міграційного процесу пов'язане з вивченням цього процесу через створення та підтримку транснаціональних соціальних зв'язків між мігрантами і суспільством [4, 5]. Досліджуючи феномен транснаціональної міграції, Гуарнізо й інші вказують на те, що основна гіпотеза полягає в тому, що чим довше іммігранти живуть і соціалізуються в «приймаючому» суспільстві, тим вище ймовірність того, що вони будуть повністю поглинені ним. Транснаціональність визначається як особливість групи мігрантів зі спеціальною юридичною, політичною, культурною ідентичністю, пов'язаною з тим фактом, що людина, з одного боку, натуралізується в приймаючій країні, а з іншого боку, залишається залученою в аспекти діяльності (політика, економіка, культура, традиції) іншої країни. Вивчаючи мігрантів із різних країн і причини їхньої еміграції до Сполучених Штатів, Guarnizo et al дійшли висновку, що певні фактори впливають на можливість політичної транснаціональності таких людей [5, с. 46].

Важливим аспектом дослідження впливу міграційних процесів на правову свідомість і правову поведінку є гендерний аспект формування правової культури, правосвідомості й правової поведінки. Сучасні дослідження про взаємозв'язок між статтю та імміграцією виявляють, що чоловіки й жінки мають абсолютно різні погляди на приймаючі й відправляючі країни. Одним з факторів, що визначають зміни в правосвідомості жінок, є дискримінаційні соціальні інститути як в країнах походження, так і в країнах призначення. Соціальні норми й практики, які сприяють гендерній рівності або, навпаки, дискримінаційні інститути формують або обмежують рішення, вибір і поведінку жінок [6, с. 241].

Матеріали та основні методи дослідження. Багатовимірність, багатофакторний характер впливу імміграції на різні соціально-економічні процеси зумовлюють необхідність використання інструментів статистичного аналізу, за допомо-

гою яких можлива оцінка негативних і позитивних ефектів, що надаються нею.

У структуру правосвідомості зазвичай включається знання права й ставлення до права або готовність суб'єкта виконувати приписи права. Але це лише загальні елементи, кожен з яких може бути оцінений за допомогою інших показників. В основу оцінки трансформації взяті соціально-правовий досвід як сукупність знань і умінь, придбаних на основі й в процесі безпосередньої та практичної взаємодії індивіда із соціально-правовою реальністю суспільства; соціально-правові погляди – індивідуальна точка зору щодо права, правоохоронних органів, злочинності й всіх соціальних явищ, які пов'язані з правом; соціально-правові установки – поведінкові позиції, готовність до певної моделі правової поведінки [7, с. 17].

Індекс трансформації правосвідомості в мігруючого населення є адитивним і формується як різниця показників поведінкового характеру осіб, які мали статус трудового мігранта. Важливо відзначити, що розглядаються тільки зовнішні прояви правосвідомості або ж поведінкові прояви. Ніяка оцінка позицій і переконань осіб, що беруть участь у міграційних процесах, не здійснюється.

Для оцінки / вимірювання трансформації правосвідомості й правової поведінки взяті показники щодо набуття правових знань, необхідності в правовій інформації; передумови й можливості для отримання позитивного соціального й правового досвіду.

Під час виміру й оцінки значень показників використовувався метод експертних оцінок, а також статичні дані, зібрані з відкритих джерел.

Виклад основного матеріалу. Попередні дослідження в різних країнах визначають різну динаміку адаптації різних етнічних груп мігрантів і тенденцію зближення рівнів свідомості серед корінних народів і мігрантів у наступних поколіннях. Зокрема, виявлено, що у Франції, країні з довгою історією імміграції, швидкість зближення рівнів правосуддя між мігрантами й корінними народами в значній мірі залежить від країни походження. Так, мігранти з Південно-Східної Азії більш адаптовані, ніж мігранти з Туреччини. Вища освіта є основним фактором, що допомагає усунути відмінності в правовій поведінці корінних народів і мігрантів, і вже нащадки мігрантів у більшості етнічних груп демонструють правові переваги, характерні для корінних народів [8, с. 1364].

Індивідуальна свідомість зумовлена соціокультурним середовищем, в якій вона формується та приймає постійні форми. Правова свідомість і правова культура – це тільки «наслідки» розвитку позитивного права, його відбиття, «провідника»

нормативних приписів і принципів. Вихідні дані про мігрантів є передумовами для розуміння того, як можуть змінитися правосвідомість, правова культура, правова поведінка, й чи відбудеться така зміна взагалі.

Нині причиною виїзду за кордон є не тільки відсутність робочих місць, а й суттєва різниця в оплаті. Основними країнами української міграції є Польща, Чеська Республіка й Російська Федерація, оскільки існує вільний ринок праці, відносна свобода пересування, велика кількість зв'язків і досить чіткий алгоритм поведінки завдяки розумінню мови й культурної подібності.

Проте експерти стверджують, що українські іммігранти переживають постійний психологічний дискомфорт від того, що довелось переселитися до країн Східної Європи, аби матеріально забезпечити свої родини, які залишилися в Україні. Тимчасова втрата внутрішньої опори, відчуття хаосу й незавершеності породжує тривогу, розчарування, відчай, розгубленість, що негативно впливають на здоров'я мігранта, зокрема психічне [9, с. 378].

Однією з передумов трансформації правосвідомості є сформована правосвідомість. Як правило, початковий високий рівень правосвідомості визначає вищий рівень трансформації правосвідомості.

Щодо міграційних тенденцій в Україні, то сегментований розподіл трудових мігрантів з України часто має на увазі переважання людей і низьким рівнем освітньої кваліфікації, які погано орієнтовані в правовому полі, а їхня система цінностей вказує на їхню готовність працювати фізично виснажливо з отриманням відповідних матеріальних благ. Однак такі особи рідко прагнуть зрозуміти свої права й обов'язки й не часто вдаються до їхнього захисту. Однак деякі групи трудових мігрантів, навпаки, характеризуються підвищеним рівнем правової культури або мотивації до її формування, представляючи висококваліфіковані кадри, в основному молодих людей, які відрізняються високими характеристиками трудового потенціалу [10, с. 47].

За даними Deutsche Welle, саме українські робітники зробили економіку Польщі найбільш динамічною в Європі, а Центральний банк Польщі в червні 2018 року підвищив прогноз ВВП країни з 4 до 4,7%, одночасно знизивши інфляцію до 2,3% в рік. На початку 2018 року біля 20% польських підприємств мали українських співробітників у своєму штаті. Майже 50% українських робітників-мігрантів у Польщі працювали на 221 великому підприємстві, 29% на середніх підприємствах і тільки 18% на малих підприємствах. Водночас тільки 4,7% співробітників працювали при мінімальній заробітній платі 1,55 тис. злотих (близько 11,6 тис. грн.), а 45%

заробили понад 3 тис. злотих (22,6 тис. грн.). У багатьох випадках польським роботодавцям набагато вигідніше наймати українців через їхню готовність працювати понаднормово.

Таким чином, підготовчий етап до міграції свідчить про відносно низький рівень правових знань мігруючого населення. Однак це не говорить про те, що українські трудові мігранти – абсолютно неосвічені люди. Крім того, статистика за напрямками зайнятості мігрантів з України підтверджує це. 45% чоловіків працюють в будівництві (3% жінок), 17% – в промисловому виробництві (тільки 9% жінок) і 9% в транспорті (1% жінок). З іншого боку, 33% жінок надають послуги на дому (1% чоловіків) і 21% в індустрії гостинності (5% чоловіків). Молоді жінки більше працюють в індустрії гостинності (47%), а літні жінки працюють в домашніх господарствах (53%) [11].

Соціальний і правовий досвід як фактор впливу на правосвідомість і правову поведінку. Відправною точкою у вимірі показників, які вказуватимуть на можливі зміни в правосвідомості, є відстеження передумов та умов для отримання соціального й правового досвіду. Кожна людина наділена правовою пам'яттю. Правова пам'ять є найважливішою властивістю мислення та, щодо правової свідомості, передбачає не тільки психомоторні можливості для запам'ятовування та зберігання досвіду, але й спадкоємність в нормах і моделях правової поведінки, що передаються з покоління в покоління [12, с. 115]. Позитивний соціально-правовий досвід приводить до підвищення рівня правосвідомості шляхом використання позитивних моделей правової поведінки й навпаки.

Умовно мігрантів можна згрупувати в такі групи: легальні мігранти на тривалі строки; легальні мігранти з короткостроковими цілями (в тому числі сезонні); нелегальні мігранти. У кожній із цих груп мігрантів є свої умови, рівні й можливості для придбання соціального й правового досвіду

Основні фактори, що перешкоджають доступу до соціальних та юридичних послуг, згідно з відповідями трудящих-мігрантів, це незнання законів, відсутність громадянства або дозволу на проживання (відсутність постійної реєстрації), незаконний статус працівників-мігрантів, відсутність необхідних зв'язків і віддаленість роботи мігранта від відповідних установ.

Наприклад, в області прав нелегальних мігрантів на отримання медичних послуг в Європейському регіоні, незважаючи на той факт, що медичне обслуговування має надаватися на всіх рівнях, незалежно від адміністративного статусу особи, що потребує лікування, часто через правові обмеження нелегальні мігранти не можуть отри-

мати повний та ефективний доступ до послуг. Як правило, немає національних стратегій охорони здоров'я для розв'язання цих проблем [13].

Негативний соціальний і правовий досвід набувається в результаті порушення трудових прав мігрантів. Відсутність письмового договору, нетривалість працевлаштування та неформальний характер угоди з роботодавцем роблять їх незахищеними від неправомірних дій останнього. Основні порушення трудових і соціальних прав працівників-мігрантів відбуваються в таких випадках, як відмова роботодавця укласти трудовий договір/контракт із мігрантом або легалізувати правовий статус мігранта; несвоєчасна виплата заробітної плати або відмова від виплати заробітної плати, примус до безкоштовної роботи; вилучення паспорта роботодавцем, заборона роботодавцем покинути місце роботи; шахрайство з боку посередника й інші.

Україна досі систематично не відстежує й не реєструє випадки порушення прав наших співвітчизників за кордоном, тому що не всі відразу звертаються за допомогою в посольство або консульство, або навіть не знають, що певні дії проти них порушують їхні права. Відчуття юридичної незахищеності серед громадян України тільки посилюється.

Працівники-мігранти дуже рідко звертаються до правоохоронних органів. Навіть розуміючи, що в них є можливість звернутися за допомогою до державних органів, іноземні громадяни воліють уникати контактів із правоохоронними органами. Працівники-мігранти, які працюють нелегально, не звертаються в державні органи навіть якщо існує серйозна загроза їхньому здоров'ю, оскільки контакти з державними чиновниками можуть призвести до депортації.

Міграція та переміщення взаємодіють із процесом формування правосвідомості, правової поведінки й правової культури складним, двосто-

роннім чином, зачіпаючи тих, хто мігрує, хто залишається та хто приймає або може приймати мігрантів.

Висновки. Таким чином, іммігранти, націлені на тривале перебування в країні, вже частково готові переймати нові для них традиції та умови життя. Як правило, в процесі підготовки документів для переїзду в іншу країну людина вивчає іноземну мову, й мовна адаптація легше.

Водночас легальні й нелегальні трудові мігранти стикаються з тим, що їм пропонується низькокваліфікована робота з надмірними фізичними навантаженнями, навмисним недотриманням регламентованих вимог щодо умов праці, нездатністю відстоювати свої права й відсутністю механізму оскарження порушення, що, ймовірно, тільки посилює вкрай низький рівень правової культури трудових мігрантів. Тому ця проблема дуже актуальна з боку пошуку шляхів підвищення правової культури трудових мігрантів – громадян України, які працюють за кордоном, з метою запобігання втрати їхнього соціально-демографічного, трудового потенціалу.

Міграція є свого роду соціальним «каталізатором». Трудові мігранти з України мають низький рівень правової культури й, набуваючи негативний соціальний і правовий досвід, дають нове джерело розвитку нелегального ринку праці й тіньової економіки, поширення корупційних відносин і нелегальних схем. Все це негативно впливає на розвиток суспільства як приймаючої країни, так і країни-донора трудових мігрантів.

Молоді люди й люди з вищою освітою є важливими об'єктами регулювання міграційних процесів, які чутливіші до ситуації в регіоні й мають високі негативні міграційні очікування. Відзначено, що інформаційно-психологічні методи можуть істотно впливати на рівень правової культури осіб, залучених до міграційних процесів.

Література

1. Зайончковская Ж. А. Миграция вышла из тени. *Отечественные записки*. 2004. № 4. С. 41–52.
2. Южанин М. А. О социокультурной адаптации в иноэтнической среде: концептуальные подходы к анализу. *Социологические исследования*. 2007. № 5. С. 70–77.
3. Silbey S. S. Legal Culture and Legal Consciousness. *Elsiver Science Ltd*. London, 2001. P. 8623–8629.
4. Glick Schiller N. A Global Perspective on Migration and Development. *Social Analysis*. 2009. Volume 53. Issue 3. P. 14–37.
5. Guarnizo L., Portes D., Haller W. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*. 2003. Volume 108. Number 6. P. 1211–1248.
6. Ferrant G., Tuccio M. South-South migration and discrimination against women in social institutions: A two-way relationship. *World Development*. 2015. Vol. 72. P. 240–254.
7. Жегусов Ю. И. Влияние криминализации общества на правовое сознание учащейся молодежи. Улан – Удэ, 2006. 193 с.
8. Pailhé A. The convergence of second-generation immigrants' fertility patterns in France: The role of sociocultural distance between parents' and host country. *Demographic Research*. 2017. Vol. 36. P. 1361–1398.

9. Касьянова М. М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. Вип. 110. С. 376–380.
10. Биль М. М. Правовая культура как важная составная социально-экономической защищенности трудовых мигрантов Украины. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы* : сборник материалов международной научно-практической конференции. Казань : Отечество, 2014. С. 46–52.
11. Марків М. О. Міжнародна трудова міграція: причини та наслідки. 2011. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17871/1/15-Markiv.pdf>.
12. Ильин И. А. Теория права и государства. Москва : Зерцало, 2003. 154 с.
13. Suess A, Pérez I. R., Azarola A. R., Cerdà J. The right of access to health care for undocumented migrants: a revision of comparative analysis in the European context. *European Journal of Public Health*. 2014. № 24 (5). P. 712–720.

References

1. Zayonchkovskaya, Zh. (2004). Migraciya vyshla iz teni [Migration out of the shadow]. *Otechestvenniye zapiski*. 4 (18). (in Rus.).
2. Yuzhanin, M. (2007). O sociokul'turnoy adaptacii v inoetnicheskoj crede: rjyctptual'niye podhody k analizu [On sociocultural adaptation in a foreign ethnic environment: conceptual approaches to analysis]. *Sociologicheskiye issledovaniya*. № 5. (in Rus.).
3. Silbey S.S. (2001). *Legal Culture and Legal Consciousness*. Elsvier Science Ltd. London.
4. Glick, Schiller N. (2009). “A Global Perspective on Migration and Development”. *Social Analysis*. Volume 53, Issue 3.
5. Guarnizo, L., Portes, D., Haller, W. (2003). Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*. Volume 108, Number 6.
6. Ferrant, G. & Tuccio, M. (2015). South-South migration and discrimination against women in social institutions: A two-way relationship. *World Development*. Vol. 72, 240-254.
7. Zhegusov, Yu. I. (2006). *Vliyaniye kriminalizacii obshestva na pravovoye soznaniye uchasheysya molodezhi* [The effect of criminalization of society on the legal consciousness of students]. Ulan-Ude. (in Rus.).
8. Pailhé, A. (2017). The convergence of second-generation immigrants' fertility patterns in France: The role of sociocultural distance between parents' and host country. *Demographic Research*, Vol. 36.
9. Kasyanova M. M. (2016). Modeli social'noyi adaptacii ukrains'kyh migrantiv u krayinah shidnoyi Yevropy kincyа ХХ – pochatku ХХІ st. [Models of social adaptation of Ukrainian migrants in the countries of Eastern Europe at the end of XX - beginning of XXI centuries]. *Zbirnyk naukovykh prac' Gileya: naukovyi vicnyk*. Vyp. 110. (in Ukr.).
10. Bil, M. M. (2014). Pravovaya kul'tura kak vazhnaya sostavnaya socioekonomicheskoy zashishennosti trudovyh migrantov Ukrainy [Legal Culture as an Important Component of Socio-Economic Protection of Labor Migrants of Ukraine]. *Migratsionniye protsessy: trendy, vyzovy, perspektivy: cbornik vaterialov konferencii*. Kazan. (in Rus.).
11. Markiv, M. (2016). Mizhnarodna trudova migratsiya: prychny I naslidky [International Labor Migrations: Causes and Benefits]. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17871/1/15-Markiv.pdf>. (in Ukr.).
12. Ilyin, I.A. (2003). *Teoriya prava i gosudarstva* [Theory of Law and State]. Moscow: Zercalo. (in Rus.).
13. Suess, A, Pérez, I.R., Azarola, A. R., Cerdà, J. (2014). The right of access to health care for undocumented migrants: a revision of comparative analysis in the European context. *European Journal of Public Health*. 24(5).

РОЗДІЛ II. 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-03>

Розвиток конституційного права України в умовах цифрової трансформації: механізм рецепції міжнародних стандартів

Верлос Н. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

Ключові слова:

конституціоналізм, рецепція, цифрова трансформація, електронне урядування, електронна демократія, право на інтернет, право на забуття.

Стаття присвячена дослідженню проблем та перспектив розвитку конституційного права України в умовах цифрової трансформації та механізму рецепції міжнародних стандартів у процесі конституційно-правового реформування.

У дослідженні розглядаються окремі проблеми конституційно-правового регулювання в контексті цифрової трансформації та акцентується на необхідності подолання певних правових лакун, що є у сферах публічно-владних відносин та забезпечення прав людини. Зокрема, акцентується на необхідності вдосконалення конституційно-правового регулювання розвитку електронного урядування та електронної демократії, конституційного забезпечення права людини на доступ до інтернету, права на забуття, права на захист інформації та ін.

Development of the constitutional law in the context of digital transformation: mechanism of reception of the international standards

Verlos N. V.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
verlos79@gmail.com*

Key words:

constitutionalism, reception, digital transformation, e-governance, electronic democracy, right to Internet access, right to be forgotten.

The article is devoted to the study of the problems and prospects for the development of constitutional law of Ukraine in the context of digital transformation and mechanism of the reception of international standards in the process of the constitutional and legal regulation.

As the development of digital technologies takes place around the globe, and thus, the legal norms, which regulate the legal relations associated with this process, mainly have a transnational character. Therefore, the reception of the relevant legal models is a necessary condition for the development and constitutional building of a modern democratic state.

The research considers individual problems of the constitutional and legal regulation in the context of digital transformation and emphasizes the necessity to eliminate some deficiencies of law available in public authoritative relations and deficiency of law. In particular, the author focuses on the need to upgrade the constitutional and legal regulation of the development of e-governance and electronic democracy, constitutional enforcement of human rights to access to the Internet, the right to be forgotten, the right to data protection etc. Summing up, the author states that in the course of the development of constitutional law of Ukraine, a digital transformation is not currently

realized to the full extent, and advanced trends have such priorities as the extension of cyber forms of interaction, communicative technologies of control and planning, the formation of the fundamentally updated model of “e-governance”, strengthening of all-round relationships, which enable the citizens to be actively involved in the communication with public power, elaboration of the options of digital identification and authentication of the participant of digital circulation, use of the capability of artificial intellect in the process of performing the public power etc. And to advance the efficiency of the implementation, it is essential to use the reception of legal material of the countries where the constitutional and legal modernization has been in progress taking into the digital transformation and has positive practices of statutory regulation, including the constitutional level.

Сучасний етап розвитку людства характеризується наявністю та масовим використанням цифрових технологій, які впливають на соціальну, економічну, політичну та інші сфери суспільних відносин. Цей процес отримав назву «цифрова революція» Industry 4.0 і не тільки характеризується радикальною трансформацією суспільних відносин, але й сприяє формуванню нового типу правосвідомості.

Право як регулятор суспільних відносин не може залишатись індиферентним до сучасних технологічних інновацій, а тому є нагальна потреба адаптувати правові інститути до умов цифрової реальності. Тобто вплив цифрового середовища на правову реальність поступово стає міждисциплінарною, фундаментальною проблемою сучасності, що потребує доктринального переосмислення, вироблення концептуальних засад та загальної стратегії розвитку. Конституційне право як провідна галузь національної системи права створює систему норм, покликаних становити основу правового регулювання суспільних відносин, а тому для ефективного функціонування конституційно-правових інститутів необхідно здійснювати їх модернізацію з урахуванням розвитку цифрових технологій.

Правовий дискурс поступово збагачується такими термінами, як цифрові права особистості, право на інтернет, цифрові сервіси, віртуальна реальність, кіберпростір, цифровий суверенітет, штучний інтелект, хмарні сервіси, інтернет речей, блокчейн та ін.

Оскільки розвиток цифрових технологій відбувається в загальносвітовому масштабі, правові норми, які врегульовують пов'язані з цим процесом правовідносини, здебільшого мають транснаціональний характер, а тому рецепція відповідних правових моделей є необхідною умовою розвитку та конституційного будівництва сучасної демократичної держави.

Впровадження цифрових технологій змінює характер конституційно-правових відносин в Україні та впливає на розвиток конституційного права загалом та сфери правотворчості та правозастосування зокрема. Забезпечення та реалізація

прав людини також відбуваються в умовах цифрової трансформації (Digital Transformation).

Серед основних проблем конституційно-правового регулювання в контексті цифрової трансформації є подолання правових лакун та необхідність нормативного регулювання: по-перше, у сфері публічно-владних відносин це створення ефективної моделі електронного урядування, по-друге, у сфері прав людини це забезпечення права на доступ до інтернету, права на забуття, права на захист інформації та ін.

Актуальність проблема цифрової трансформації та її впливу на розвиток конституційного права України отримали під час пандемії COVID-19, коли постала необхідність активно використовувати віртуальний простір для забезпечення функціонування органів публічної влади, надання онлайн-послуг громадянам як у приватній, так і у публічній сферах, реалізації конституційного права та освіти (дистанційну освіту), соціальний захист, на працю, на судовий захист тощо.

З огляду на актуальність вибраної проблематики основна мета цієї статті полягає в дослідженні проблем та перспектив розвитку конституційного права України в умовах цифрової трансформації та механізм рецепції міжнародних стандартів у процесі конституційно-правового реформування.

Загальнотеоретичні концепції розвитку інформаційного суспільства та цифрової трансформації розглядалися в працях зарубіжних вчених, а саме З. Бжезинського, Д. Белла, Р. Катца, М. Кастельса, Й. Масуда, Ф. Махлупа, М. Пората, Т. Стоуньєра, Е. Тоффлера та ін. Серед вітчизняних вчених окремі проблеми електронного урядування та цифрової трансформації досліджували К. Вознюк, Н. Драгомирецька, О. Загаєцька, О. Загвойська, М.П. Ільницький, Т. Камінська, А. Камінська, В. Ключевський, К. Линьов, І. Лопушинський, М. Міхальова, Я. Олійник, Н. Павлютенко, М. Пасічник, А. Семенов, К. Синицький, О. Дубас, П. Клімушин, А. Серенок та ін.

Поняття «електронний уряд» з'являється ще на початку 90-х років ХХ століття, але практична реалізація відбувається лише наприкінці

90-х років. Однією з перших країн, де починає реалізовуватись ідея е-урядування, був Сінгапур, де у 1991 році розроблено План ІТ 2000 (Розумний острів – Intelligent Island) а вже у 1999 році був створений урядовий портал e-Citizen Centre який почав надавати інформаційні послуги в сфері бізнесу, оборони, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, житла, правопорядку тощо. США також одними з перших долучились до розробки та ефективного використання систем електронного уряду. Зокрема, ще в лютому 1997 року американська адміністрація виступила з ініціативою «Удосконалення урядової діяльності через нові технології», а в 2000 році стартує проект «FirstGov», що об'єднав близько 20 000 сайтів державних органів різних рівнів.

В Європі лідером у сфері е-урядування є Великобританія, де з 2000 року реалізується програма “E-citizen, e-business, e-government”, а серед країн постсоціалістичного простору першими впровадили електронне урядування Естонія і Латвія.

У процесі еволюції та інституційної трансформації моделі електронного урядування можна поділити на: 1) e-Gov 1.0, 2) e-Gov 2.0; 3) e-Gov 3.0.

Модель електронного урядування e-Government (e-Gov) 1.0 є базовою моделлю розвитку електронного урядування в світі. Вона заснована на організації доступу до одержання адміністративних та інших е-послуг громадянам чи бізнесу через офіційні вебресурси органів державної влади та місцевого самоврядування. За цієї моделі громадяни могли отримувати інформацію, адміністративні та інші послуги, але не мали змогу брати участь у формуванні політики уряду.

Наступна модель e-Government 2.0 (e-Gov 2.0) передбачає створення електронної платформи з відкритим вихідним кодом, в якій уряд, громадяни та інноваційні компанії можуть поліпшити прозорість та ефективність діяльності публічної влади, можна сказати, що вона діє за принципом «віддати уряд у руки громадян». Ця модель є більш відкритою, соціальною, комунікативною, інтерактивною та орієнтованою на користувачів електронного уряду. Її інноваційний потенціал полягає у трансформації взаємовідносин між владою та громадянами таким чином, щоб формування державної політики відбувалось за контролю та безпосередньої участі громадянського суспільства. Це сприятиме підвищенню ефективності та легітимності уряду.

Еволюція розвитку електронного урядування призвела до поступового формування моделі e-Government 3.0 (e-Gov 3.0), яка базується на інноваціях, пов'язаних з аналітикою великих даних у сфері управління адміністративними та бізнес-процесами. Розвиток цієї моделі безпосередньо залежить від інформаційно-комуні-

каційних технологій, які застосовуються у сфері публічного управління для покращення надання послуг, прийняття політичних рішень та управління ресурсами. Ця модель передбачає використання інноваційних технологій блокчейну, штучного інтелекту, семантичної аналітики інтернету та тексту, машинного навчання, інтернет речей тощо, в тому числі у сфері публічного управління.

В Україні першим етапом реєстрації електронного урядування стало прийняття у 1998 р. Закону України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [1], але фактично перша Концепція розвитку електронного урядування в Україні затверджується лише у 2010 р., а в подальшому змінюється у 2011 та 2017 р.

У березні 2008 р. рішенням Уряду на базі управління інформатизації Державного департаменту з питань зв'язку та інформатизації утворюється Державний комітет інформатизації України, який було реорганізовано спочатку в Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, а з 9 грудня 2010 р. – в Державне агентство України з питань науки, інновацій та інформатизації. Наступним етапом стало перейменування Державного агентства України з питань науки, інновацій та інформатизації у Державне агентство з питань електронного урядування (4 червня 2014 р.).

Але з огляду на важливість електронного урядування як стратегічного пріоритету розвитку України у вересні 2019 р. прийнято рішення про утворення Міністерства цифрової трансформації України, яке забезпечуватиме формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії [1].

Тобто нині в Україні переважно реалізується модель електронного урядування e-Government 2.0, чому сприяє спеціально створений центральний орган виконавчої влади.

Варто зазначити, що в процесі реєстрації моделі електронного урядування та з метою розвитку конституційного права Україна намагається виконувати прийняті у 2009 р. рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2009)1 державам-учасницям Ради Європи з електронної

демократії, в яких, зокрема, пропонується країнам-учасникам розглянути можливість використання засобів електронної демократії з метою посилення народовладдя, демократичних інститутів і процесів, розглянути і впровадити електронну демократію за допомогою ІКТ [3].

Відповідно до п. 35 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи СМ / Res (2009)1 визначаються сектори розвитку е-демократії: електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, електронне посередництво, електронна ініціатива, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні консультації, електронні клопотання, електронна агітація, електронний підрахунок голосів і електронні опитування. Тобто електронна демократія використовує переваги електронної участі, електронної дискусії і електронних форумів [3].

Нині більшість визначених у рекомендаціях СМ/Res (2009)1 напрямів поступово реалізуються, а саме: активно функціонують такі електронні сервіси, як е-законодавство, е-правосуддя, е-петиції, запроваджено на рівні державної влади і в більшості органів місцевого самоврядування; започатковано функціонування Державного веб-порталу бюджету для громадян; починає функціонувати та використовуватись громадянами на рівні місцевого самоврядування технологія «громадський бюджет» [4]; започатковуються платформи онлайн-обговорень проектів нормативно-правових актів як на рівні державної влади, так і на рівні місцевого самоврядування; застосовується інформаційно-телекомунікативна мережа у виборчому процесі, це стосується і ведення державного реєстру виборців з онлайн-сервісом «кабінет виборця», де можна перевірити своє включення до Державного реєстру виборців [5] і електронний підрахунок голосів Центральною виборчою комісією та ін.

Проте в Україні залишається взагалі нереалізованою низка рекомендацій, які знаходяться на стадії обговорення: електронне посередництво, електронне голосування, електронне середовище та ін. Насамперед це відбувається тому, що складний процес сприйняття нашою правовою системою такої конституційно-правової інновації, як електронна демократія, пройшов низку стадій із моменту запровадження і донині триває процес реалізації [6, с. 24].

Окрім публічно-владної сфери, цифрова трансформація передбачає необхідність рецепції відповідних конституційних стандартів у сфері забезпечення та реалізації прав людини, без яких неможливий подальший розвиток конституціоналізму. Одним із них є необхідність нормативного визначення та врегулювання права на доступ до інтернету.

На рівні ООН неодноразово обговорювалось це питання і було визнано, що право на інтернет є невід'ємним правом людини, яке необхідно забезпечувати на усіх рівнях, а також акцентовано на його вирішальній ролі в розвитку суспільства [7]. Проте в національних конституціях це право лише починає отримувати конституційне закріплення. Так, Конституцію Греції ще у 2001 р. було доповнено ст. 5А, де у ч. 2 закріплено право усіх осіб на участь в інформаційному суспільстві та спрощення доступу до інформації, що передається в електронному вигляді [8]. Більш чітке формулювання міститься в Конституції Грузії, яка у 2018 р. в процесі конституційної реформи внесла відповідні зміни і визначила право усіх на доступ до інтернету та вільне користування ним (п. 4 ст. 17) [9].

Більшість держав, у тому числі Україна, визнають право на доступ до інтернету на рівні галузевого законодавства, що, з одного боку, дає змогу виконувати усі ратифіковані конвенції та рекомендації міжнародних організацій, а з іншого – не здійснювати ревізії конституції. Але все одно процес рецепції перспективних конституційних ідей, концепцій, доктрин має торкатись і «тіла конституції», адже конституція як акт найвищої юридичної сили не може бути індиферентним до глобальних процесів суспільно-правової модернізації [10, с. 40].

У процесі цифрової трансформації перелік конституційних прав людини поступово розширюється та отримує якісне оновлення змістової інтерпретації. Наприклад, останнім часом Європейський суд із прав людини дедалі частіше стикається з необхідністю розширення переліку прав людини та його оновлення новими концепціями, такими як право на переносимість даних (right to data portability) і право на забуття (right to be forgotten), іншими словами, право суб'єкта інформації заперечувати проти подальшого опрацювання його особистих даних і обов'язок оператора даних видаляти інформацію негайно після того, як вона перестає бути необхідною для цілей обробки [11, с. 12].

Право на забуття (право бути забутим) (від англ. right to be forgotten) трактується як право людини, що дозволяє їй вимагати за певних умов видалення своїх особових даних із загального доступу через пошукові системи, тобто послань на ті дані, які, на її думку, можуть завдати їй шкоди. Це стосується застарілих, недоречних, неповних, неточних або надлишкових даних чи інформації, законні підстави для зберігання якої зникли з часом [12]. Вперше реалізація особою права на забуття стала предметом судового розгляду у справі за скаргою Mario Costeja Гонсалеса (Mario Costeja Gonzalez), на Google Inc та Видавничий дім La Vanguardia Ediciones SL, яка розглядалась найвищою судовою інстанцією

ЄС – Європейським Судом Правосуддя, який 13 травня 2014 р. постановив, що європейське законодавство дає право громадянам країн ЄС звертатись до будь-яких пошукових систем із проханням видалити посилання, що стосуються особистої інформації про заявника. Видаленню підлягають неадекватні і застарілі дані, а також ті, які є надмірними щодо цілей, для яких вони були розміщені в інтернеті [13].

Фактично зазначене рішення стало прецедентом, який змушує інакше поглянути і зрозуміти необхідність розширення переліку конституційних прав людини з урахуванням можливостей їх цифрової реалізації. При цьому, окрім забезпечення та реалізації цифрових прав людини, необхідно розробляти і концепцію цифрових обов'язків та відповідальності за порушення цих прав.

Підсумовуючи, вважаємо, що в процесі розвитку конституційного права України потенціал

цифрової трансформації нині реалізується не в повному обсязі, а перспективні тенденції мають такі пріоритети, як розвиток мережових форм взаємодії, комунікативних технологій контролю і планування, формування якісно оновленої моделі «електронного урядування», зміцнення багатосторонніх зв'язків, які дадуть громадянам змогу брати активну участь у комунікації з публічною владою, розвиток можливостей цифрової ідентифікації та аутентифікації учасників цифрового обігу, використання можливостей штучного інтелекту в процесі здійснення публічної влади тощо. А для підвищення ефективності реалізації необхідно застосовувати рецепцію правового матеріалу з країн, де конституційно-правова модернізація вже відбулась з урахуванням цифрової трансформації та має позитивний досвід нормативного регулювання, в тому числі і на найвищому конституційному рівні.

Література

1. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>
2. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п>
3. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf
4. Державний вебпортал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/analytics/incomes>
5. Державний реєстр виборців: офіційний вебсайт. URL: https://www.dr.gov.ua/ords/portal!/cm_core_cm_index?start
6. Верлос Н.В. Інноваційний потенціал рецепції як конституційно-правового феномена. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2019. № 3-4. С. 19–27.
7. Human Rights Council. 17th session. Agenda item 3. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. On written statement submitted by the Association for Progressive Communications (APC), a non-governmental organization in general consultative status. A/HRC/17/ NGO/38. 24 May 2011. URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/134/91/doc/G1113491.DOC?OpenElement>
8. The Constitution of Greece As revised by the parliamentary resolution of April 6th 2001 of the VIIIth Revisionary Parliament. Athens: Hellenic Parliament, 2004. 143 p.
9. Конституція Грузії от 24 августа 1995 г. с изменениями от 23.03.2018 г. № 2071. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=35>
10. Verlos N. Teleological dominants of the reception in the context of the realization of the concept of transnational constitutionalism. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. Ч. 3. Р. 34–42.
11. Интернет: прецедентная практика Европейского Суда по правам человека / Совет Европы. Европейский Суд по правам человека, 2012. 41 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_Internet_RUS.pdf
12. Андрощук Г. Суд ЄС: Google виграв спір щодо права на забуття. *Юридична Газета*. 2019. № 40 (694). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sudes-googole-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html>
13. Соколова М. Право быть забытым: Испания против Google: Блог о свободном интернете. URL: <https://www.lawtrend.org/%20information-access/blog-information-access/pravo-byt-zabytym-evropejskij-sud-demonstriruet-nekompetentnost>.

References

1. Pro Kontseptsiuu Natsionalnoi prohramy informatyzatsii : Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r [On the Concept of the National Informatisation Program: the Law of Ukraine as of 04.02.1998]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>

2. Pytannia Ministerstva tsyfrovoi transformatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 [On the Issue of the Ministry of Digital Transformation: the Decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 18.09.2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п>
3. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf
4. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian [State Portal of the Budget for Citizens]. URL: <https://openbudget.gov.ua/analytics/incomes>
5. Derzhavnyi reiestr vybortsiv: ofitsiinyi veb-sait [The State Voters Register: an official web-site]. URL: https://www.driv.gov.ua/ords/portal/cm_core.cm_index?start
6. Verlos N. V. (2019) Innovatsiinyi potentsial retseptii yak konstytutsiino-pravovoho fenomenu [Innovative potential of reception as a constitutional and legal phenomenon]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. no. 3-4, pp. 19–27.
7. Human Rights Council. 17th session. Agenda item 3. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development. On written statement submitted by the Association for Progressive Communications (APC), a non-governmental organization in general consultative status. A/HRC/17/ NGO/38. 24 May 2011. URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/134/91/doc/G1113491.DOC?OpenElement>
8. The Constitution of Greece As revised by the parliamentary resolution of April 6th 2001 of the VIIth Revisionary Parliament (2004). Athens: Hellenic Parliament. [in English]
9. The Constitution of Georgia as of August 24, 1995, as revised on 23.03.2018 № 2071. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=35>
10. Verlos N. (2020) Teleological dominants of the reception in the context of the realization of the concept of transnational constitutionalism. *Visegrad Journal on Human Rights*. no. 1. P. 3. Pp. 34–42.
11. Internet: precedentnaja praktika Evropejskogo Suda po pravam cheloveka [Internet: case law of the European Court of Human Rights]. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_Internet_RUS.pdf
12. Androshchuk H. (2019) Sud YeS: Google vyhrav spir shchodo prava na zabuttia [European Court of Justice: Google won an action on the right to be forgotten]. *Yurydychna Hazeta*, no. 40 (694). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sud-es-google-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html>
13. Sokolova M. Pravo byt' zabytym: Ispanija protiv Google: Blog o svobodnom internete [The right to be forgotten: Spain vs Google: Blog on the free Internet]. URL: <https://www.lawtrend.org/%20information-access/blog-information-access/pravo-byt-zabytym-evropejskij-sud-demonstriruet-nekompetentnost>

Матеріальна відповідальність держави в соціальній сфері

Галіцина Н. В.

*Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, Україна
galicyna.natalia73@gmail.com*

Ключові слова:

юридична відповідальність, соціальна сфера, публічна адміністрація, інститут матеріальної відповідальності держави, шкода, процедура відшкодування, вектори реформування.

Стаття присвячена дослідженню проблеми матеріальної відповідальності держави в соціальній сфері за законодавством України. Конкретизовано, що в процесі реалізації матеріальної відповідальності держави мають бути задіяні три сторони: власне держава, посадова (службова) особа публічної адміністрації, суб'єкт публічного права. Останній із цих учасників відносин притягнення держави до матеріальної відповідальності є ініціатором для запуску згаданого механізму, причому як щодо держави загалом, конкретної посадової (службової) особи (як правило, державного службовця), так і щодо обох одночасно. Підставами їх відповідальності є нормативні начала та діяння неправомірного характеру як фактична підстава (склад відповідного делікту являє собою складний юридичний факт, основу для притягнення держави до матеріальної відповідальності). З'ясовано, що матеріальна відповідальність держави має втілюватися в публічному праві з урахуванням норм і стандартів її діяльності в процесі здійснення публічного управління з урахуванням публічного інтересу, варіативністю порядків оскарження правопорушень з боку суб'єктів публічної влади та існування примирних процедур, повного й справедливого порядку відшкодування шкоди, оперативністю та компенсаційним характером заходів матеріальної відповідальності, ефективністю темпоральних меж такої процедури, рівних і недискримінаційних процедур при вирішенні публічно-правових спорів у цій сфері в аспекті антропоцентричного спрямування механізму притягнення до відповідальності, який може бути ініційованим будь-якою людиною. Значний вплив у цьому сенсі справляє інститут дискреційних державних повноважень, оскільки для встановлення неправомірності такої діяльності з боку держави треба довести не лише незаконний характер акта, а й економічну та іншу доцільність його прийняття (це обов'язкова вимога для адміністративної процедури).

Досліджено евристику матеріальної відповідальності, до якої можуть бути притягнуті органи публічної адміністрації в соціальній сфері (перший шар), яка стосується формування зв'язків між публічним інтересом і потребами в соціальному захисті, чинною нормативною базою та практикою здійснення соціального захисту. Саме тому можливе переплетіння засадничих публічно-правових і приватноправових інструментів діяльності публічної адміністрації в процесі реалізації відповідних форм і видів юридичної відповідальності. Показано, що в такий спосіб відбувається взаємодія держави та суб'єктів приватного права, органів публічної адміністрації між собою стосовно розв'язання ними своїх завдань. Другий шар відповідної матеріальної відповідальності зумовлений функціонально-телелогічними проявами механізму реалізації концепції соціальної держави, а третій – орієнтацією держави на збалансування публічного та приватних соціальних інтересів щодо їх узгодження з ідеями суспільного добробуту, соціальної справедливості та рівноваги.

Material responsibility of the state in the social sphere

Halitsyna N. V.

Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
galicyna.natalia73@gmail.com

Key words:

legal responsibility, social sphere, public administration, institute of material responsibility of the state, damage, compensation procedure, vectors of reform.

The article is devoted to the study of the problem of material responsibility of the state in the social sphere under the legislation of Ukraine. It is specified that in the process of realization of the material responsibility of the state three parties should be involved: the state, the official (official) of public administration, the subject of public law. The last of these participants in the relationship of bringing the state to financial responsibility is the initiator for the launch of this mechanism, both in relation to the state as a whole, a particular official (official) (usually a civil servant), and to both of them simultaneously. The grounds for their liability are normative principles and acts of an illegal nature as a factual basis (the composition of the relevant tort is a complex legal fact, the basis for bringing the state to liability).

It was found that the material responsibility of the state should be embodied in public law, taking into account the norms and standards of its activities in the implementation of public administration, taking into account the public interest, the variability of the procedures for appealing offenses by public authorities and the existence of conciliation procedures, full and fair order of compensation for damage, efficiency and compensatory nature of liability measures, the effectiveness of the temporal boundaries of such a procedure; equal and non-discriminatory procedures in resolving public law disputes in this area in terms of anthropocentric direction of the mechanism of prosecution, which can be initiated by anyone. In this sense, the institution of discretionary state powers has a significant impact, because to establish the illegality of such activities by the state must prove not only the illegal nature of the act, but also the economic and other feasibility of its adoption (this is a mandatory requirement for administrative procedure).

The heuristics of material responsibility to which public administration bodies in the social sphere can be brought (the first layer) is investigated, which concerns the formation of links between the public interest and the needs for social protection, the current regulatory framework and the practice of social protection. That is why it is possible to intertwine the basic public law and private law instruments of public administration in the implementation of appropriate forms and types of legal liability. It is shown that in this way the interaction of the state and the subjects of private law, public administration bodies with each other in relation to the solution of their tasks. The second layer of relevant material responsibility is due to functional and teleological manifestations of the mechanism of realization of the concept of welfare state, and the third – the orientation of the state to balance public and private social interests to reconcile them with the ideas of social welfare, social justice and balance.

З моменту проголошення незалежності Україна доволі активно перейшла до розбудови соціальної державності, що втілюється в розробці та прийнятті численних нормативних актів, які гарантують громадянам соціальний захист, соціальне забезпечення та допомогу. Водночас питання матеріальної відповідальності держави в соціальній сфері, на жаль, фактично залишаються поза увагою вітчизняного законодавця.

Вважаємо, що держава, маючи права та обов'язки із здійснення соціального захисту, має нести юридичну відповідальність за вчинені нею правопорушення в цій сфері. Найбільш характерним цей підхід є для тих відносин, у яких держава на паритетних засадах укладає адміністративні договори та договори про соціальне партнерство. Тобто в цьому разі діє подвійний стандарт ролі держави в механізмі юридичної від-

повідальності: окрім компетенції держави в особі її уповноважених органів щодо притягнення осіб до відповідальності, вона сама є суб'єктом матеріальної відповідальності за неналежне виконання (невиконання) своїх обов'язків у договірних відносинах із надання соціальних послуг і здійснення соціального захисту. Цей підхід може бути прийнятним також для адміністративно-деліктного права, оскільки держава як суб'єкт публічного права в процесі здійснення публічного адміністрування може заподіяти шкоду суб'єктам приватного права, а тому на підставі загальноправових принципів вона має відшкодувати спричинені збитки. Водночас на рівні української правової доктрини ці питання досі залишаються практично недослідженими у зв'язку з радянською традицією унеможливлення державної відповідальності як такої.

Ведучи мову про матеріальну відповідальність держави, варто звернути увагу на конституційно-правову природу цього інституту. Так, згідно зі ст. 56 Основного Закону України кожен має право на відшкодування коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [1]. Це кореспондує з приписами ст. 3 Конституції щодо відповідальності держави перед людиною за свою діяльність. Наведені норми конституують публічно-правовий характер такої відповідальності, а також те, що суб'єктом цих деліктних відносин є публічна адміністрація (у ст. 56 йдеться не лише про державні органи, а й про органи місцевого самоврядування). На основі комплексного аналізу розділу II Конституції України наведені правові норми дозволяють суб'єктам приватного права вимагати від держави відшкодування завданої їм шкоди. З викладеного випливає, що ст. 56 Конституції України є основою для запровадження саме публічно-правового механізму матеріальної відповідальності публічної адміністрації за завдану приватним особам шкоду.

Натомість в Україні інститут матеріальної відповідальності держави є вкрай недосконало розробленим. Це пов'язано з тривалою історичною тенденцією виведення вказаного інституту за межі правового поля в частині уникнення використання поняття матеріальної відповідальності держави, прийняття профільних законодавчих актів у цій сфері, а в подальшому закріплення суто декларативних правових норм у частині взаємної відповідальності держави та людини, відшкодування шкоди, завданої діями посадових осіб. При цьому не задовольнявся публічний інтерес щодо

забезпечення соціальної справедливості та громадського порядку, а також відповідні інтереси суб'єктів приватного права. Водночас необхідно зважати на те, що держава в особі органу законодавчої влади самостійно визначає межі правового регулювання щодо власної відповідальності шляхом прийняття відповідних законів, створюючи вигідний для себе правовий режим, у зв'язку з чим можуть порушуватися інтереси приватних суб'єктів. Тобто від держави залежить той факт, наскільки широким імунітетом вона буде наділена в частині власної матеріальної відповідальності. Це означає, що держава як суб'єкт публічного права з використанням прийомів законодавчої техніки може уникати матеріальної відповідальності за завдану нею шкоду. Саме тому з метою унеможливлення такої ситуації в публічному праві України доцільно дослідити суть інституту матеріальної відповідальності держави (особливо в контексті можливих стимулюючих факторів потенційної сваволі з боку держави в особі законодавчих органів).

Як зазначає Г.-Г. Лохан, наявність матеріальної відповідальності держави за заподіяну шкоду органами публічної влади свідчить про рівень саморозуміння держави: врегулювання такої матеріальної відповідальності є дзеркальним відображенням її відношення до індивідуума та суспільства; таке врегулювання може різними шляхами вирішити конфлікт між громадянином, якому було завдано шкоду, та державними інтересами [2, с. 59–63]. Тобто у процесі реалізації матеріальної відповідальності держави мають бути задіяні три сторони: власне держава, посадова (службова) особа публічної адміністрації, суб'єкт публічного права. Останній із цих учасників відносин притягнення держави до матеріальної відповідальності є ініціатором для запуску згаданого механізму, причому як щодо держави загалом, конкретної посадової (службової) особи (як правило, державного службовця), так і щодо обох одночасно. Підставами їх відповідальності виступають нормативні начала та діяння неправомірного характеру як фактична підстава (склад відповідного делікту є складним юридичним фактом, основою для притягнення держави до матеріальної відповідальності).

Ми можемо частково підтримати Д.Я. Українського та М.С. Демкову в тому, що, за українським законодавством, юридична відповідальність держави настає виключно за неправомірні діяння, тобто має деліктний характер, а тому до складу правопорушення, яке є підставою відповідальності, входять такі елементи: 1) противоправна поведінка особи, яка заподіяла шкоду; 2) настання шкоди для потерпілого; 3) причинний зв'язок між противоправною поведінкою і настан-

ням шкоди; 4) наявність вини особи, яка заподіяла шкоду; 5) спеціальні умови відповідальності [2, с. 11]. Перші три з названих елементів є безспірними та не викликають жодних заперечень, але «умови такої» не може виступати підставою для притягнення держави до матеріальної відповідальності, оскільки визначає саме специфіку такої процедури, зумовлену існуванням публічної адміністрації як суб'єкта, якого притягають до відповідальності, адміністративним характером названого порядку. Що ж до вини, то цілком можливі ситуації, коли відповідальність може наставати й за правопорушення без вини.

Таким чином, матеріальна відповідальність держави має втілюватися в публічному праві з урахуванням норм і стандартів діяльності держави в процесі здійснення публічного адміністрування з урахуванням публічного інтересу, варіативністю порядків оскарження правопорушень з її боку та існуванням примирних процедур, повного і справедливого порядку відшкодування шкоди, оперативністю та компенсаційним характером заходів матеріальної відповідальності, ефективністю темпоральних меж такої процедури, рівних і недискримінаційних процедур під час вирішення публічно-правових спорів у цій сфері в аспекті антропоцентричного спрямування механізму притягнення до відповідальності, який може бути ініційованим будь-якою людиною. Значний вплив у цьому сенсі справляє інститут дискреційних державних повноважень, оскільки для встановлення неправомірності такої діяльності з боку держави потрібно довести не лише незаконний характер акта, але й економічну та іншу доцільність прийняття акта (це обов'язкова вимога для адміністративної процедури).

Разом із тим в Україні, за винятком публічного характеру такої відповідальності, взагалі нічого не встановлено ні на рівні законодавства, включаючи положення ст. ст. 22, 56 Конституції України [1], ні в судовій практиці щодо відповідальності публічної адміністрації за шкоду, спричинену у зв'язку з виконанням дискреційних повноважень. Отже, публічно-правовий характер матеріальної відповідальності держави має, як мінімум, спиратися на нормативне підґрунтя в частині відповідальності публічної адміністрації за конкретне діяння, яке спричинило шкоду (збитки) суб'єктам приватного права. Сформульовані вище положення свідчать про адміністративно-правовий привід інституту матеріальної відповідальності держави. Це означає, що така відповідальність може стосуватися обмеженого спектра деліктів, які посягають на публічний інтерес, нерідко особи зв'язані у способах та інструментах доказування, механізмі оцінки збитків (шкоди) і засобів їх відшкодування. Матеріальна відповідальність держави

також має компенсаційний характер та водночас соціальну природу, що виявляється в процедурах притягнення до відповідальності й обмежених можливостях у реалізації відповідальності держави в порядку регресу.

Спираючись на викладені вище позиції, варто зважати на можливість і доцільність застосування інституту матеріальної відповідальності держави в соціальній сфері. Основою для застосування цього інституту є порядок, щорічно встановлюваний на рівні законів України про Державний бюджет на поточний рік. Вказана процедура не має примусового характеру з огляду на те, що органи Державного казначейства України автоматично списують встановлену суму компенсації з рахунку Державного бюджету в межах бюджетних асигнувань за критерієм черговості надходжень відповідних звернень громадян. Причому в разі необхідності для забезпечення надання цих виплат можуть бути задіяні кошти з резервного бюджетного фонду, від реалізації конфіскованого чи безхазяйного майна. Водночас із метою компенсації понесених витрат публічна адміністрація, якщо шкоду було завдано не з її вини та відома особа правопорушника, має право подати позов від імені уповноваженого органу про відшкодування понесених нею витрат. Щодо місцевих бюджетів порядок є аналогічним.

Як вказує О.А. Музика-Стефанчук, підставою для накладання на державу та її органи обов'язку щодо виплати коштів за рахунок бюджету є шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю, невиконання ними своїх зобов'язань за цивільно-правовими договорами, в яких вони виступають однією зі сторін, недофінансування розпорядників чи/та отримувачів бюджетних коштів, якщо виділення їм коштів було передбачене в законі чи рішенні про відповідний бюджет [3]. У соціальній сфері, як правило, з наведених вище підстав застосовуються всі, але залежно від частоти їх вживання варто вести мову, насамперед, про завдання шкоди через бездіяльність, невиконання зобов'язань за договорами публічно-правового характеру (адміністративними договорами) і договорами приватно-правового характеру (договорами про соціальне партнерство), а також порушення порядку надання та здійснення соціальних виплат. Водночас на практиці в разі відсутності в розписі видатків відповідного бюджету збитків, які мають бути компенсовані за завдання шкоди публічною адміністрацією, описану вище процедуру взагалі неможливо реалізувати. Тобто, поки що не можна припустити випадок, коли соціальна справедливість буде відновлена в межах чинної процедури компенсації шкоди (збитків) із бюджетів державного чи місцевого рівнів.

Усе це заклало підґрунтя для необхідності запровадження адміністративної процедури від-

шкодування матеріальної шкоди, завданої незаконними діями та рішеннями публічної адміністрації в галузі надання соціальних послуг і здійснення соціального захисту задля відновлення невизнаних, порушених чи оспорюваних соціальних прав, свобод та інтересів. Звідси, як зауважує В. Хоффман-Ріем, «забезпечення практичного узгодження різних інтересів у багатополосному та багатовимірному полі інтересів має залишатись можливим» [4, с. 225]. У такому розрізі йдеться про відповідальність за невиконання/виконання регламентованої законом компетенції держави, за взяті на себе повноваження, в тому числі делеговані (за управлінські функції, дії організаційного, фінансово-правового характеру, контрольної-наглядової діяльності тощо). Проміжними ступенями в цьому плані може бути будь-який із перерахованих різновидів способів реалізації повноважень, а зрештою, публічна адміністрація має притягатися до матеріальної відповідальності за неналежне здійснення (нездійснення) соціального забезпечення щодо усього спектра цих діянь.

З такого підходу впливає ступінчастість матеріальної відповідальності держави в межах реалізації концепції соціальної держави. Ми погоджуємося з Е. Шмідт-Ассманном у тому, що є евристичний шар такої відповідальності, шари «відповідальність за виконання», «відповідальність за надання послуг», відповідальність щодо потреб, шар рамкової відповідальності [5, с. 197–198]. Евристика матеріальної відповідальності, до якої можуть бути притягнуті органи публічної адміністрації при реалізації концепції соціальної держави (перший шар), стосується формування зв'язків між публічним інтересом і потребами в соціальному захисті, чинною нормативною базою та практикою здійснення соціального захисту. Саме тому можливе переплетіння засадничих публічно-правових і приватноправових інструментів діяльності публічної адміністрації при реалізації концепції соціальної держави та відповідних форм і видів юридичної відповідальності. У такий спосіб відбувається взаємодія держави та суб'єктів приватного права, органів публічної адміністрації між собою стосовно виконання ними своїх завдань. Другий шар відповідної матеріальної відповідальності зумовлений функціонально-телелогічними проявами механізму реалізації концепції соціальної держави, а третій – орієнтацією держави на збалансування публічного та приватних соціальних інтересів щодо їх узгодження з ідеями суспільного добробуту, соціальної справедливості та рівноваги.

Отже, на наш погляд, викладене наочно та переконливо свідчить про те, що процедуру притягнення до відповідальності органів публічної адміністрації, як вдало зазначає Д.Я. Український, необхідно розглядати у двох формах: активній та пасивній [6]. Варто підтримати В.М. Бевзенку стосовно того, що учасниками цих форм є п'ять основних груп осіб: 1) особа, якій завдано шкоду, її представник; 2) суб'єкт публічної адміністрації, який завдав шкоду, його представник; 3) суб'єкт публічної адміністрації, який є керівним щодо суб'єкта, який винен у завданні фізичній (юридичній) особі шкоди, представник керівного суб'єкта публічної адміністрації; 4) розпорядник бюджету, з якого буде здійснюватися відшкодування завданої шкоди, його представник; 5) свідок завдання шкоди, експерт, спеціаліст, перекладач, Державна виконавча служба [7, с. 371].

З огляду на це активна форма матеріальної відповідальності публічної адміністрації в соціальній сфері можлива в разі ініціювання такої процедури з боку інших органів публічної адміністрації (за результатами контрольної-наглядової діяльності, зокрема перевірок), без ініціативи від суб'єктів приватного права. Пасивна форма такої відповідальності застосовується, коли ініціатива щодо притягнення до неї йде знизу, тобто від потерпілої сторони (споживачів соціальних послуг, громадських організацій, підприємств – учасників відносин соціального партнерства та ін.). При цьому подаватися має скарга на протиправні дії чи рішення публічної адміністрації разом із вимогою про відшкодування збитків (шкоди).

Існування керівного суб'єкта публічної адміністрації чи контролюючого органу в таких відносинах створює додаткові стримувальні рамки для держави з метою припинення протиправної діяльності, відновлення соціальної справедливості та запобігання вчиненню аналогічних деліктів у майбутньому. Це допомагає з високою часткою вірогідності відшкодувати шкоду органом публічної адміністрації добровільно, без застосування додаткових заходів адміністративного примусу. У такий спосіб можлива економія часових, матеріальних, людських та ін. ресурсів, а позасудовий (адміністративний) порядок таких форм дає змогу розвантажити суди в межах адміністративної юрисдикції від «безспірних» позовів.

Тому очевидним є той факт, що, як вдало пояснює В.М. Бевзенко, можливість, розмір та повнота відшкодування шкоди, завданої публічною адміністрацією, залежатимуть від таких фактичних умов:

1) як матеріальна, так і моральна шкода, завдана публічною адміністрацією, мають підтверджуватися документально або бути встановлені іншими, передбаченими законодавством, засобами доказування. Саме документальне їх підтвердження (чи іншими засобами доказування) впливатиме на визначення розміру відшкодування;

2) існування суб'єктів, уповноважених давати юридичну оцінку шкоді (кваліфікувати шкоду), завданій публічною адміністрацією, з'ясувати й оцінювати інші обставини справи та ухвалювати відповідне рішення;

3) після здійснення адміністративної процедури щодо з'ясування обставин заподіяння шкоди ухвалюється документ – адміністративний акт [7, с. 368–369]. Тобто в галузі соціального захисту матеріальна відповідальність держави найбільше пов'язана із забезпеченням соціальних прав, потреб та інтересів. Цей фактор є вирішальним у частині реалізації концепції соціальної держави, оскільки в цій сфері значного поширення набула практика делегування повноважень від публічної адміністрації до приватних суб'єктів, у тому числі шляхом укладення адміністративних договорів, із метою сприяння становленню та розвитку держави загального добробуту та досягнення суспільного блага.

Механізм такої публічно-приватної кооперації та соціального партнерства зумовлює відповідний розподіл відповідальності між сторонами вказаних відносин із соціального захисту. У такому сенсі саме матеріальна відповідальність держави є первинною, адже на основі суспільного договору між державою та громадянським суспільством держава має дотримуватися своїх обов'язків, а суб'єкти приватного права реалізують основоположні соціальні права та інтереси, виконуючи частину делегованої публічною адміністрацією компетенції на основі правової норми, укладеного адміністративного договору або договору про соціальне партнерство. Матеріальна відповідальність держави щодо забезпечення соціальних потреб та інтересів має визначальний характер для вчинення адміністративних дій, які стосуються самостійної діяльності з публічного управління соціально-економічної спрямованості для задоволення публічного інтересу щодо соціального захисту.

На основі викладеного можна зробити висновок, що потрібне постійне одночасне задоволення публічного та приватних інтересів у соціальній сфері на підставі раціональної та ефективної співпраці між суб'єктами публічного та приватного права в межах двох підсистем єдиної системи соціальної держави. По суті, для сфери соціального захисту та надання соціальних послуг сутнісне значення мають такі прояви процедури притягнення держави до матеріальної відповідальності: спрощений характер порядку реалізації активної форми притягнення публічної адміністрації до матеріальної відповідальності; стислі часові межі розгляду та вирішення справи; безплатний характер; розуміння позиції публічної адміністрації щодо конкретного спору, задля

вирішення якого особа в адміністративному або судовому порядку може звернутися до публічної адміністрації.

При цьому варто вказати, що публічна адміністрація не менше ніж представники громадського сектора прагне досягти соціальної рівноваги та справедливості в межах держави загального добробуту, оскільки і державна, громадська лінії поведінки мають власну динаміку щодо забезпечення соціальних потреб у безконфліктному провадженні. Отже, в соціальній сфері матеріальна відповідальність, виконуючи превентивну функцію, дає змогу державі та суб'єктам приватного права наблизитися до описаного ідеалу взаємовідносин і гарантує гнучкість домовленостей, нейтральність і спонтанність взаємодії між цими особами, гласність і відкритість процедури, орієнтацію на регуляторні правові рамки, але не «сліпе» слідування ним, а з урахуванням спроможності змінити цільові настанови залежного від публічного інтересу, соціальних мотивів, потреб та інтересів споживачів соціальних послуг.

Отже, як бачимо, рекомендації щодо застосування інституту матеріальної відповідальності держави в соціальній сфері мають орієнтуватися на інституціональні зміни системи публічної адміністрації та законодавчу регламентацію механізму притягнення публічної адміністрації до такого виду відповідальності як в адміністративному, так і в судовому порядку. Варто підтримати позицію І.О. Лавриненко в тому, що реформа інституту відшкодування шкоди, завданої органами влади, має бути спрямована на усунення недоліків шляхом проведення інституційних змін, які включають зміни в системі розпорядників бюджетних коштів, що призначені для виплати відшкодування, в розподілі повноважень органів та посадових осіб, які здійснюють внутрішній контроль за законністю індивідуальних і нормативних актів, у розмежуванні суб'єктів відповідальності та зміни в процедурах прийняття рішень про відшкодування шкоди [2, с. 19].

Вважаємо, що потрібно вдосконалити й правову базу, по-перше, прийнявши окремий Закон України «Про матеріальну відповідальність держави» в частині врегулювання порядку притягнення публічної адміністрації до цього виду юридичної відповідальності. Потерпіла сторона повинна мати право на компенсацію в позасудовому порядку завданих збитків (шкоди), спричинених діяльністю публічної адміністрації, а також на ініціювання застосування штрафних санкцій щодо таких органів, якщо мало місце незаконне володіння (користування) майном цього суб'єкта приватного права з боку держави. По-друге, необхідно внести зміни до Кодексу адміністративного судочинства України в частині формулювання

в главі 6 розділу III окремої статті, присвяченої питанням притягнення держави до матеріальної відповідальності в контексті права на оскарження протиправних діянь чи рішень публічної адміністрації одночасно з вимогою відшкодування шкоди (збитків).

Приймаючи рішення про розмір відшкодування, доцільно зважати на такі чинники: рівень непередбачуваності негативних наслідків; об'єктивні перепони для уникнення шкоди; серйозність порушених прав; обмеження, пов'язані з тим, що частину шкоди відшкодовано відповідно до цивільного законодавства; упущена вигода не має компенсуватись у разі відсутності вини органу, що завдав шкоду; інші обставини, які роблять виплату відшкодування необґрунтованою [2, с. 55]. З огляду на це коло потенційних вимог потерпілої сторони має включати такі складові елементи:

1) вимоги щодо активного характеру діяльності публічної адміністрації:

- вчинення дій органом публічної адміністрації;
- виконання рішення органом публічної адміністрації;
- забезпечення реалізації дії органу публічної адміністрації;
- забезпечення реалізації рішення органу публічної адміністрації;
- прийняття адміністративного акта;
- відшкодування збитків (шкоди), отриманих внаслідок протиправної поведінки держави чи посадової (службової) особи органу публічної адміністрації; наслідок законної діяльності цих суб'єктів, але якими було порушено публічний інтерес у сфері соціального захисту чи фундаментальні соціальні права та свободи особи;
- повернення майна, отриманого органом публічної адміністрації без належної правової підстави;

2) вимоги щодо пасивного характеру діяльності публічної адміністрації:

- утримання від вчинення дій органом публічної адміністрації;

- утримання від виконання рішення органом публічної адміністрації;

- забезпечення реалізації рішення органу публічної адміністрації;

- утримання від прийняття адміністративного акта;

3) вимоги, орієнтовні на настання конкретних юридичних фактів – припинення дії (скасування) адміністративного акта.

Таким чином, у межах цього дослідження об'єктивно необхідними виглядають такі вектори реформування інституту матеріальної відповідальності держави в соціальній сфері в адміністративному та судовому порядку:

1) нормотворчого спрямування – запровадження легального підґрунтя для адміністративного та судового порядків відшкодування збитків (шкоди);

2) процедурного спрямування – запровадження уніфікованої процедури та гарантування справедливого й ефективного порядку прийняття, розгляду та вирішення звернення потерпілої сторони, спрямованого на відшкодування збитків (шкоди);

3) функціонального спрямування – введення в правовий обіг доступних, відкритих і прозорих способів і засобів захисту суб'єктів приватного права від протиправних діянь чи рішень, підзаконних нормативно-правових актів публічної адміністрації, уніфікованої та прозорої процедури детермінації порядку відшкодування збитків (шкоди), завданої вказаною вище поведінкою публічної адміністрації, і відповідного порядку виконання адміністративного акта, ухваленого за результатами такої процедури;

4) фінансово-правового спрямування – введення типового механізму виплати відшкодування збитків (шкоди) на основі бюджетних фондів відповідного рівня, введення в обіг механізму регресу, ліквідації негативної практики вибіркового чи недостатнього фінансування зобов'язань публічної адміністрації перед іншими суб'єктами публічного чи приватного права, задіяними в реалізації концепції соціальної держави.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 30.03.2020).
2. Демкова М.С., Коба С.С., Лавриненко І.О., Український Д.Я. Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, яка завдана державою або органами влади. Київ : Конус-Ю, 2007. 260 с.
3. Музика-Стефанчук О.А. Відшкодування державою завданої шкоди : приватно- та публічно-правові аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 191–197.
4. Hoffmann-Riem W. *Das Deutsche Verwaltungsblatt*. Baden-Baden, 1996. 230 s.
5. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : К.І.С., 2009. 552 с.

6. Український Д.Я. Відшкодування в адміністративному порядку шкоди, завданої діями органів публічної адміністрації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 207-211.
7. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навч. посібник. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

References

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (access March 30, 2020).
2. Demkova, M.S., Koba, S.S., Lavrynenko, I.O. and Ukrainskyi, D.Ya. (2007), *Vidshkoduvannia v pozasudovomu poriadku shkody, yaka zavdana derzhavoiu abo orhanamy vlady* [Compensation out of court for damage caused by the state or authorities], Konus-Yu, Kyiv, Ukraine.
3. Muzyka-Stefanchuk, O.A. (2012), “State compensation for damage: private and public law aspects”, *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 3, pp. 191–197.
4. Hoffmann-Riem, W. (1996), “Das Deutsche Verwaltungsblatt”, Baden-Baden, 230 p.
5. Schmidt-Assmann, E. (2009), *Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava* [General administrative law as an idea of settlement: the basic principles and objectives of the system of administrative law], Translated by Ryzhkov, H., Soiko, I. and Bakanov, A., K.I.S., Kyiv, Ukraine.
6. Ukrainskyi, D.Ya. (2007), “Compensation in the administrative order of the damage caused by actions of public administration bodies”, *Aktualni problemy derzhavy i prava*, Iss. 35. Pp. 207–211.
7. Melnyk, R.S. and Bevzenko, V.M. (2014), *Zahalne administratyvne pravo : navch. posib.* [General administrative law: textbook. way.], Vaite, Kyiv, Ukraine.

Принцип гендерної рівності

Журавльова Г. С.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
zhuravlyovaganna@ukr.net*

Ключові слова:

гендерна ідентичність, дискримінація, ЛГБТ, права людини, принцип рівності, трансгендер.

На основі наукової літератури, чинного законодавства України та зарубіжних країн розкриваються окремі аспекти гендерної ідентичності та рівності. Особлива увага приділяється питанням гендерної ідентичності, зокрема правовим і соціальним аспектам стосовно ЛГБТ-спільноти.

Principle of understanding gender equality

Zhuravlyova G. S.

*Zaporizhzhya National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
zhuravlyovaganna@ukr.net*

Key words:

gender identity, discrimination, human rights, principle equality, transgender, LGBT.

This article investigates the issue of gender identity on the basis of scientific literature and current Ukrainian and foreign legislation. The main deficiencies of the Ukrainian legislation are analyzed in the light of gender identity. Attention is paid to the legal and social aspects of LGBT-group rights. The issue of gender equality is now in Ukrainian society sharp debate, which at least is acute among academic legal circles. First of all, it should be noted that gender studies refer not only to equality between men and women, and the question of a person the same identity that can encompass not only distribution of roles in the family and sexual, and social identity of the individual.

Contemporary social science distinguishes the concept of gender (sex) and gender (gender). Traditionally, the first of which was used to describe those anatomical and physiological characteristics of people on which human beings are defined as men or women. Gender (biological characteristics) man considered the foundation and root cause psychological and social differences between men and women. As the research it became clear that from a biological point of view, between men and women far more similarities than differences. Many researchers even believe that the only clear and significant biological differences between women and men is their role in the provision of reproductive function.

The gender system itself reflects the asymmetrical cultural evaluation and expectations are addressed to people depending on their gender. From a certain point of time almost every society where socially defined gender characteristics are two types (labels), one biological sex offered social roles that are considered culturally secondary. It does not matter that this social role: they can be different in different societies, but that is attributed to women assessed as a secondary (one that goes beyond the male / male follows). Social norms change over time, but the gender asymmetry remains. Thus, we can say that the gender system – a system of socially constructed gender inequality.

Питання гендерної рівності викликає в українському суспільстві гостру дискусію, яка не менш гострою є серед юридичного академічного кола.

Слід зазначити, що гендерні студії стосуються не лише рівності між жінкою й чоловіком, а питання певної самоідентичності особи, яке може

охоплювати не лише розподіл ролей у сім'ї, а також сексуальну, соціальну ідентичність індивіда. Порушена у статті проблематика стосується також неоднозначності поняття гендерної рівності, оскільки тут також вживаються терміни «права квір» чи «права ЛГБТ-спільноти».

Як пише вітчизняний правознавець Д. Гудима, поняття «квір» (англ. “queer” – дивний, чудний, незвичний, ексцентричний) використовується для позначення як ЛГБТ (ця абревіатура використовується для «маркування» всіх сексуальних меншин – лесбіянок, геїв, бісексуалів і трансгендерів) і людей поза традиційними гендерними ідентичностями (інтерсексуалів), так і гетеросексуалів, які практикують БДСМ (бандаж, дисципліну, домінування, підпорядкування, садизм і мазохізм), а також статеві стосунки з декількома партнерами або виявляють іншу сексуальну поведінку, яка виділяє їх із гетеросексуального поля [1, с. 33]. Тому з'ясування цих особливостей самоідентичності особи та рівного ставлення до вказаної категорії осіб є актуальним і перспективним напрямом наукових досліджень в галузі юриспруденції.

Метою цієї статті є розкриття особливостей гендерної рівності з точки зору рівності між чоловіком і жінкою, динаміки визначення особи своєї ідентичності як за статевою, так і соціальною роллю.

Сучасна соціальна наука розрізняє поняття стать (sex) і гендер (gender). Традиційно перше з них використовувалося для позначення тих анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких людські істоти визначаються як чоловіки або жінки. Стать (біологічні особливості) людини вважалася фундаментом і першопричиною психологічних і соціальних відмінностей між жінками та чоловіками. З розвитком наукових досліджень стало зрозуміло, що з біологічної точки зору між чоловіками і жінками значно більше схожості, ніж відмінностей.

Багато дослідників навіть вважають, що єдине чітке і значуще біологічне розходження між жінками і чоловіками полягає в їх ролі у процесі забезпечення репродуктивної функції. Нині очевидно, що такі «типові» відмінності статей як високий зріст, вага, м'язи і фізична сила чоловіків дуже не постійні і набагато менше пов'язані зі статтю, ніж було прийнято думати. Наприклад, жінки з Північно-Західної Європи загалом вищі за зріст, ніж чоловіки з Південно-Східної Азії [2].

Щодо природи права ЛГБТ-спільноти існувала дискусія щодо їх природного чи штучного характеру. Доктрина природних прав людини говорить, що це певні можливості особи діяти відповідально на свій розсуд при додержанні публічного порядку. Натомість доктрина штуч-

ності прав людини наголошує на тому, що права людини є продуктом розвитку суспільства, вони закріплені у законодавстві і виражають властивість певних людей мислити абстрактними категоріями, реконструювати їх, формувати теорії та нормативні конструкції [3, с. 46], що має багато спільного із доктриною юридичного позитивізму, з його розумінням права як вираженням волі суверена.

Деякі науковці доводять, що проблема вирішення прав ЛГБТ-спільноти в рамках дискурсу природні-позитивні права є не вирішеною. Це пов'язується із проблемою ідентичності особи, оскільки вона є мінливою і може змінюватися навіть протягом життя конкретного індивіда [4, с. 56–58]. При цьому мінливість самоідентичності особи зумовлена рівнем толерантності в суспільстві, яка в еволюційному плані виявляється в терпимості, допустимості та дозволі. Терпимість означає приниження об'єкта толерування, страждання від чогось неприємного. Допустимість означає нехтування об'єктом толерування, де він здебільшого просто ігнорується, оскільки не потребує якоїсь уваги. Дозвіл означає, що в дискурсі про толерування присутня влада, а об'єкт толерування потребує від суспільства і держави дозволу на своє існування [4, с. 59].

При порівнюванні прав ЛГБТ-спільноти з точки зору рівності виникає необхідність порівнювати її з іншою групою. Однак цей процес є неоднозначним на думку Р. Окматі, оскільки порівнювання одностатевих пар із гетеросексуальними «може надати парадоксальний ефект у вигляді зменшення, а не збільшення наших шансів на справедливість, оскільки наша асиміляція до рівня гетеросексуальної моделі може стерти ті особливості, які роблять наші відносини відмінними від гетеросексуальних - особливо тих, які стосуються відсутності гендерних механізмів підпорядкування» [5, с. 180]. Тому при вирішенні цієї дилеми слід виходити також із загальних засад справедливості, тобто рівного ставлення, яке є одним із елементів заборони дискримінації.

Оскільки права ЛГБТ-спільноти впливають із акту самовизначення цієї категорії осіб, то вони мають право вимагати рівного ставлення до себе порівняно з іншими категоріями осіб. Засада однакового ставлення за гендерним принципом є фундаментальною основою людських стосунків, як і вимога щодо ставлення публічної влади до приватних осіб, які є носіями різної гендерної орієнтації (гомосексуальної, бісексуальної та гетеросексуальної).

Наприклад, розуміння сексуальності в США радикально змінилося за останні півтора століття. Воно спиралося на кілька різних форм експертизи: сексологію, психоаналітичну теорію, соціальний

конструктивізм, а потім зробило поворот до нейробиології, генетичних і соціобіологічних пояснень. Протягом останніх десятиліть XIX століття такі сексологи як Річард Крафт-Еббінг і Хевлок Елліс наполягали, що існує така річ як гомосексуал, і що він / вона такий / така від народження. Згідно із сексологічною теорією гомосексуальність була гендерною інверсією: гомосексуалами вважалися жінкоподібний чоловік і чоловікоподібна жінка [6, с. 5].

Наявність такої різноманітності соціальних характеристик жінок і чоловіків та принципова тотожність біологічних характеристик людей дозволяють зробити висновок про те, що біологічна стать не може бути поясненням відмінностей соціальних ролей, які існують в різних суспільствах. Поняття «стать» охоплює лише біологічні та фізіологічні характеристики, які визначають особу як чоловіка чи жінку [2].

На основі таких тверджень виникло поняття «гендер», що означає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство вказує виконувати людям залежно від їх біологічної статі. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає не просто володіти тими чи іншими анатомічними особливостями - це означає виконувати ті чи інші запропоновані нам гендерні ролі. Тобто, під гендером розуміють такі соціально змодельовані ролі та соціально прийняті моделі поведінки і очікування, які пов'язуються з уявленнями про статус жінок і чоловіків у суспільстві. Жінки і чоловіки розрізняються в біологічному відношенні, але всі культури інтерпретують і перетворюють ці внутрішньо притаманні їм біологічні відмінності в низку соціальних очікувань щодо того, які моделі поведінки і діяльності слід вважати для них належними і якими правами, ресурсами і повноваженнями вони повинні володіти [7].

Хоча ці очікування розрізняються в різних суспільствах, країнах, регіонах, можна простежити класичні вияви останніх. Наприклад, майже всі суспільства покладають головну відповідальність у догляді за дитиною на жінку, а відповідальність за несення військової служби та національну оборону – на чоловіка.

У сфері соціології та юриспруденції поняття «гендер» (від лат. “genus” – рід) розглядають в якості соціальної ролі чоловіка або жінки в певному суспільстві, яка не залежить від статі, а зумовлена соціальними, психологічними та іншими факторами [8, с. 13]. Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, визначаючи їх становище і роль у суспільстві та його інститутах (сім'ї, політичній

структурі, економіці, культурі та освіті). Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте в кожному суспільстві ці системи асиметричні таким чином, що чоловіки і все «чоловіче» (риси характеру, моделі поведінки, професії й інше) вважаються первинними, значущими і домінуючими, а жінки і все «жіноче» визначається як вторинне, незначне з соціальної точки зору і підпорядковане. Сутністю конструювання гендеру є полярність і протиставлення.

Гендерна система відображає асиметричні культурні оцінки і очікування, адресовані людям залежно від їхньої статі. З певного часу майже в кожному суспільстві, де соціально визначені характеристики мають два гендерних типи (ярлики), одній біологічній статі пропонуються соціальні ролі, які вважаються культурно вторинними. Немає значення, які це соціальні ролі: вони можуть бути різними в різних суспільствах, але те, що приписується жінкам, оцінюється як вторинне (таке, що виходить за рамки чоловічого / слідує за чоловічим).

Соціальні норми змінюються з часом, проте гендерна асиметрія залишається. Тому можна сказати, що гендерна система – це соціально сконструйована система нерівності за статтю. Невідповідність поведінки людини загальноприйнятим нормам та очікуванням спільноти є трансгендерністю [9, с. 6]. При цьому суспільство не відмежовує поняття «сексуальна орієнтація» від поняття «гендерна роль», роблячи їх взаємозалежними, що не правильно. Сучасна медична доктрина розділяє поняття гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації (зокрема, транссексуальності та гомосексуальності).

Навіть у «Тематичних доповідях», які публікуються Комісаром з прав людини Ради Європи, стереотипне уявлення про зв'язок гомосексуальності та транссексуальності описується як хибне. «Сексуальна орієнтація, в тому числі і гомосексуальність, та гендерна ідентичність не пов'язані між собою і жодного впливу одне на одного не мають» [10]. Така позиція також підтверджується «Стандартами допомоги при розладах гендерної ідентичності» Міжнародної професійної асоціації зі здоров'я трансгендерів (WPATH Standards Of Care, 6th Version, 2001) [11]. Отже, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не пов'язані між собою.

В одній із сусідніх країн законодавство і практика його застосування схильні до інших моделей. Зокрема, Роскомнагляд – агентство, яке видає рекомендації для російських ЗМІ, забороняє: 1) говорити, що традиційна сім'я не відповідає всім вимогам сучасного суспільства і сучасного індивіда; 2) стверджувати прийнятність альтернативних сімейних відносин; 3) зображати

гетеросексуальні відносини в негативному світлі; 4) зображати гомосексуалів як позитивні рольові моделі. Це означає, що російська культура більше не може показувати щасливих квір або навіть нещасних гетеросексуалів, тобто контролювати квір-тіла недосить для того, щоб зупинити поширення квір-бажань. Також йдеться про необхідність навіть контролювати культурне уявне [12].

Найчастіше утисків на ґрунті гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації зазнають представники ЛГБТ-спільноти. Вони зазнають систематичної дискримінації та нерівності внаслідок негативних суспільних настроїв і слабого правового захисту. Хоча Україна була першою пострадянською державою, яка декриміналізувала одностатеві сексуальні стосунки ще в 1991 році, суспільна нетерпимість з того часу поступово зростала. В 1990 році Всесвітня організація охорони здоров'я виключила гомосексуальність із переліку психічних захворювань і визнала її на рівні з гетеросексуальністю та бісексуальністю – варіантом норми сексуальної орієнтації, опублікувавши 10-ий перегляд Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10), який в Україні визнано єдиним міжнародним нормативним документом для формування системи обліку і звітності в охороні здоров'я з 1999 року [13].

Як свідчать дані соціопитувань, проведені у 2013 році Пю Рісерч Сентр стосовно сприйняття гомосексуальності, то індекс сприйняття / несприйняття гомосексуальності має такі значення в окремих країнах світу: Іспанія – 88/11%; Канада – 80/14%; Чехія – 80/16%; Австралія – 79/18%; Франція – 77/22%; Італія – 74/18%; Аргентина – 74/21%; Філіппіни – 73/26%; Мексика – 61/30%; США – 60/33%; Японія – 54/36%; Болівія – 43/49%; Польща – 42/46%; ПАР – 32/61%; КНР – 21/57%; Росія – 16/74%; Ізраїль – 40/47%; Туреччина – 9/78%; Кенія – 8/90%; Єгипет – 3/95%; Йорданія – 3/97%; Пакистан – 2/87%; Нігерія – 1/98% [14].

Російський орган конституційного контролю сформулював поняття пропаганди гомосексуалізму як «діяльності щодо цілеспрямованого і безконтрольного поширення інформації, здатної завдати шкоди здоров'ю, моральному та духовному

розвитку, в тому числі сформувати спотворені уявлення про соціальну рівноцінність традиційних і нетрадиційних шлюбних відносин» [15]. І це незважаючи навіть на декриміналізацію «мужелюства» як кримінального діяння в цій країні ще у 1993 році. За логікою речей, якщо таке діяння немає суспільної небезпеки, то нічого суспільного небезпечного не мало б бути і в «поширенні інформації, здатної сформувати спотворені уявлення про соціальну рівноцінність традиційних і нетрадиційних шлюбних відносин» тощо.

Російський Верховний суд пішов ще далі, вказавши буквально таке визначення пропаганди гомосексуалізму: «активне нав'язування інформації про нетрадиційні сексуальні відносини між людьми, спрямоване на формування спотвореного уявлення про соціальну рівноцінність традиційних і нетрадиційних шлюбних відносин» [16]. Врешті-решт ці юридичні конструкції базуються на положеннях статті 6.21 Кодексу про адміністративні правопорушення РФ. Натомість чинне законодавство України не допускає таких виявів дискримінації і розцінює їх як пряму дискримінацію, оскільки обмеження ЛГБТ-спільноти не переслідує правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, а способи її досягнення не можуть бути розцінені як належні та необхідні (стаття 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» [17]).

Тому ці питання ще потребують своєї ґрунтовної перевірки у світлі практики Європейського суду з прав людини та загальних тенденцій розвитку українського суспільства. За будь-яких умов права ЛГБТ-спільноти стосуються їх самоїдентичності, які виражають їхній внутрішній світ, динаміку їхнього розвитку як особистості в умовах змінюваного суспільства. Така самоідентифікація може бути також рефлексією як на внутрішній світ цього індивіда, так і на змінювані умови життя суспільства, коло його життєвих інтересів та соціальних зв'язків. Тому інтерпретація чи то заперечення прав ЛГБТ-спільноти, їх штучна стигматизація, зокрема через певні законодавчі обмеження чи дискримінаційні практики, порушують також із цілісністю особистості, що складають основу права на приватне життя особи.

Література

1. Гудима Д. Антропологічні сюжети у практиці Страсбурзького суду (на прикладі захисту прав «квірів») / Дмитро Гудима // *Право України*. 2011. № 7. С. 33–41.
2. Словник гендерних термінів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.owl.ru/gender/010.htm>.
3. Foucault M. *Archaeology of Knowledge* / M. Foucault. London and New-York : Routledge, 2004.
4. Кондаков А. Однополый брак в России: «Темное прошлое», серые будни и «Светлое» послезавтра / Александр Кондаков // *Гендерные исследования*. 2010. № 20. С. 51–71.
5. Auchmuty R. When Equality Is Not Equity: Homosexual Inclusion in Undue Influence of Law / R. Auchmuty // *Feminist Legal Studies*. Vol. 11. Iss. 2. 2003. P. 163–184.

6. Эссиг Л. «Сердца геев надо зарывать в землю»: размышления об охоте на гомосексуалов в России / Лори Эссиг // На перепутье: методология, теория и практика ЛГБТ и квир-исследований : [сборник статей] / Центр независимых социологических исследований; ред.-сост. А.А. Кондаков. СПб., 2014. С. 4–23.
7. Гендерные проблемы и развитие. Стимулирование развития через гендерное равенство в правах, доступности ресурсов и возможности выражать свои интересы [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/EngenderingDevelopmentRussian.pdf>.
8. Словарь гендерных терминов / Под ред. А.А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». М. : Информация XXI век, 2002. 256 с.
9. Документування випадків дискримінації трансгендерних людей у сфері охорони здоров'я в Україні: процедура «зміни / корекції статевої належності» та доступ до медичної допомоги / Громадська організація «Інсайт» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/07/reaserch_transgender_2015_ukr.pdf.
10. Тематичні доповіді Комісара з прав людини Ради Європи від 29.07.2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ilga-europe.org/sites/default/files/commdh_issuepaper20092_ru.pdf.
11. WPATH Standards Of Care, 6th Version, 2001. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.hindawi.com/journals/au/2012/581712/>.
12. Kremlin's Regulators Demand Media to Portray Gays as Deviants & Perverts // [Електронний ресурс]. Spectrum Human Rights. Режим доступу: <http://spectrumhr.org/?p=1821>.
13. Міжнародний класифікатор хвороб [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_класифікатор_хвороб.
14. The Global Divide on Homosexuality. Greater Acceptance in More Secular and Affluent Countries // [Електронний ресурс]. Pew Research Center. Режим доступу: <http://www.pewglobal.org/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/>.
15. Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 19 января 2010 года № 151-О-О.
16. Определение Верховного Суда Российской Федерации от 15 августа 2012 года № 1-АПГ12-11.
17. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України № 5207-VI від 6 вересня 2012 року. [Електронний ресурс]. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

References

1. Hudyma D. (2011). Antropologichni sjuzheti u praktizi Strasburzkogo sudu (na prikladi zahistu prav "kviriv"). [Anthropological stories in the practice of the European Court (for example, protect the rights of "queer")], Law of Ukraine, № 7, P. 33–41.
2. Slovník genderních terminů [Dictionary of gender terms], available at: <http://www.owl.ru/gender/010.htm>.
3. Foucault M. (2004). Archaeology of Knowledge, London and New-York : Routledge.
4. Kondakov A. (2010). Odnopolij brak v Rossii: "Temnoe proshloe", serie budni, "Svetloe" poslezavtro. [Same-sex marriage in Russia: "The dark past", gray days and "light" day after tomorrow], Gender Studies, № 20, P. 51–71.
5. Auchmuty R. (2003). When Equality Is Not Equity: Homosexual Inclusion in Undue Influence of Law, Feminist Legal Studies, vol. 11., iss. 2, P. 163–184.
6. Essig L. (2014). "Serdza geev" nado zarivat v zemlyu": razmishlenie ob ohote na gomoseksualistov v Rossii. ["Gay heart should be buried in the ground": Reflections on the hunt for homosexuals in Russia. At the Crossroads: methodology, theory and practice of LGBT and Queer Studies], Centre for Independent Social Research, Saint Petersburg, P. 4–23.
7. (2002). Gendernie problem I razvitie. Stimulirovanie razvitiya cherez gendernoe ravenstvo v pravah, v dostupnostiresursoviivozmozhnosti virazhatsvoiinteresi [Gender and Development. Promoting development through gender equality in rights, access to resources and opportunities to express their interests], available at: <http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/EngenderingDevelopmentRussian.pdf>.
8. (2002). Slovar gendernih terminov [Glossary of Gender Terms], Regional Public Organization "East-West: Women's Innovation Project", Information XXI Century, 256 p.
9. (2015). Dokumentuvannja vipadkiv duskrinizii trans gendernih ludej u sferi ohoroni zdorovja v Ukraini [Documenting gender discrimination trans people in the health sector in Ukraine: the procedure "change / correction of sexuality" and access to health care], available at: http://www.insight-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/07/reaserch_transgender_2015_ukr.pdf.
10. (2009). Thematic reports Commissioner for Human Rights of the Council of 29.07.2009.

11. (2001). WPATH Standards Of Care, 6th Version, available at: <http://www.hindawi.com/journals/au/2012/581712/>.
12. Kremlin's Regulators Demand Media to Portray Gays as Deviants & Perverts. Spectrum Human Rights, available at: <http://spectrumhr.org/?p=1821>.
13. Mizhnarodnij klasifikator hvorob [International Classification of Diseases], available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_класифікатор_хвороб.
14. (2013). The Global Divide on Homosexuality. Greater Acceptance in More Secular and Affluent Countries, available at: <http://www.pewglobal.org/2013/06/04/the-global-divide-on-homosexuality/>.
15. (2010). Opredelenie Konstituzionnogo Suda Rosijskoj Federazii [Determination of the Constitutional Court], of January 19, № 151-O-O.
16. (2012). Opredelenie Konstituzionnogo Suda Rosijskoj Federazii [Determination of the Constitutional Court], of August 15, № 1-АПГ12-11.
17. (2012). Pro zasadi zapobigannya ta protidii diskriminazii v Ukraini : Zakon Ukraini [On Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine: the Law of Ukraine. Official Web Portal Verkhovna Rada of Ukraine.] № 5207-VI of September 6, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

Системно-структурна організація об'єднаної територіальної громади

Сергієнко А. А.

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
a.sergienko001@gmail.com*

Ключові слова:

об'єднана територіальна громада, децентралізація, система місцевого самоврядування, органи місцевого самоврядування, муніципальна реформа.

Статтю присвячено дослідженню системно-структурної організації об'єднаної територіальної громади з точки зору оптимізації механізму місцевого управління. Проаналізовано кожен із структурних елементів цієї системи в умовах реформаційних змін у місцевому самоврядуванні та територіальній організації влади.

System and structural organization of an amalgamated territorial community

Serhiienko A. A.

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine
a.sergienko001@gmail.com*

Key words:

amalgamated territorial community, decentralization, system of local self-government, local self-governing bodies, municipal reform.

The article is devoted to the study of system and structural organization of an amalgamated territorial community from the standpoint of optimization of the mechanism of local self-government in the amalgamated territorial community. It is established that to ensure the principle of self-sustainability of territorial communities as a real capacity to settle the issues of local significance attributed to their jurisdiction independently and to the full extent based on own and sufficient material and financial resources at the level of social standards guaranteed by the state in the aspect of the system and structural organization of the municipal authority, the legislation identifies such subject of the local self-government as an amalgamated territorial community which should become a basic unit, a foundation for the new system of local self-government in our state due to reforming of the local government and decentralization of power.

Analysis of the legislation and practical activity gives grounds to argue that an amalgamated territorial community is a new subject of public relations by its content, which is not equal to the territorial community of a village, settlement, city, because it has drastically other territorial, legal and material-financial bases.

In the course of the research, it is found out that the reform's authors didn't take into account the principal importance and need for the constitutional guarantee of creation of new management layers in the local government. The process takes place exclusively relying on the legislative rules of the basic and special laws by ignoring the norm of the Constitution of Ukraine on the option of voluntary amalgamation of the only neighboring villages which have an adjoined territory.

Based on the analyzed legislative acts, the article states that system and structural organization of an amalgamated territorial community is identical in content to the structure of a territorial community of a village, settlement, city, which involves the representative bodies (a local council of the amalgamated territorial community, head of the amalgamated territorial community, heads, bodies of public self-organization) and executive bodies of the local council. In case of keeping an amalgamated territorial community as a basic subject

of the local self-government in the domestic legislation, the development of legal framework has to take into account this fact.

Consequently, the legislator should elaborate new draft of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine), which would consider the features of the territorial and material-financial basis of future communities without sacrificing the municipal legal capacity to be autonomous when carrying out the local self-government based on the state guarantee of such the right.

На сучасному етапі розвиток України як демократичної держави в умовах децентралізації зумовлює необхідність створення умов для повноцінного та дієвого функціонування інституту місцевого самоврядування як основоположного елемента інституціоналізації конституційного ладу України. Йдеться, перш за все, про становлення демократичної децентралізованої системи управління, яка базується на самостійності територіальних громад та органів місцевого самоврядування. Стратегія розвитку інститутів місцевої демократії передбачає використання системного підходу задля визначення цілей та засобів впливу на суспільні відносини, які виникають на муніципальному рівні.

Україна розпочала процес удосконалення публічного управління на місцях шляхом реформування територіальної організації влади. Ефективне здійснення муніципальної реформи є неможливим без чіткого усвідомлення ступеня важливості змін, які повинна зазнати чинна система місцевого самоврядування, основних негативних наслідків, які існують в її структурі та глибини сутності необхідних перетворень. Схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 01 квітня 2014 р. [1], попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади 31 серпня 2015 р. [2], прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05 лютого 2015 р. [3] поклало початок трансформації існуючої системи місцевого самоврядування.

Незважаючи на швидкі темпи створення об'єднаних територіальних громад (1049 станом на 01.04.2020 р.), в Конституцію України так і не були внесені зміни щодо децентралізації влади; відсутнє належне правове регулювання щодо статусу об'єднаної територіальної громади (далі – ОТГ), що створює перешкоди у становленні базового рівня місцевого самоврядування. Одним із актуальних питань залишається дослідження системно-структурної організації ОТГ, що потребує науково-теоретичного аналізу кожного його елемента.

Питання щодо інституційно-функціональної організації місцевого самоврядування були предметом дослідження досить широкого кола вче-

них-муніципалістів, зокрема: М.О. Баймуратова, В.А. Баранчикова, О.В. Батанова, В.В. Кравченко, В.С. Куйбіди, О.Є. Кутафіна, П.М. Любченко, М.В. Пітцика, С.Г. Серьогіної, К.Є. Солянника, В.І. Фадєєва, О.Ф. Фрицького та ін. Проте дослідження системно-структурної організації ОТГ досі потребує ґрунтовного дослідження правового регулювання та вітчизняної практики їх організації та діяльності.

Метою статті є дослідження системно-структурної організації ОТГ із точки зору оптимізації механізму місцевого управління в ОТГ, а з'ясування поняття системно-структурної організації, її складників, опрацювання недоліків правового регулювання та формування висновків та рекомендацій окреслюються як завдання роботи.

Питання щодо визначення поняття системи місцевого самоврядування в Україні перебувало у центрі уваги науковців протягом усього періоду становлення вітчизняного муніципального права. Як правило, виокремлення конкретних елементів системи мало місце серед дослідників з метою надання визначення системи в залежності від конкретної мети, для чого застосовувався різний критерій: організаційно-формальний, територіальний, інституційний. Думки науковців щодо структурних елементів такої системи місцевого самоврядування досить різняться. Так, О.Є. Кутафін і В.І. Фадєєв визначають систему місцевого самоврядування як сукупність організаційних форм у рамках відповідних муніципальних утворень, за допомогою яких забезпечується вирішення питань місцевого значення, місцевого життя [4]. В.А. Баранчиков, тлумачить поняття система місцевого самоврядування у двох аспектах: у вузькому – це система органів, через яку здійснюється місцеве самоврядування, та широкому – охоплення сукупності всіх структурних підрозділів місцевого самоврядування, а також функціональні зв'язки між ними, які виникають у процесі вирішення питань місцевого значення» [5, с. 170].

В.С. Куйбіда вважає, що система місцевого самоврядування охоплює форми безпосереднього волевиявлення жителів територіальної громади (місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання), органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні й інші органи самоорганізації грома-

дян), місцеві ради, їхні голови, виконавчі комітети, відділи, управління й інші виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, виконавчий апарат районної, обласної ради [6, с. 141].

Натомість інші автори (В.В. Кравченко, М.В. Пітцик,) займають протилежну позицію, говорячи, що, на відміну від органів державної влади, які становлять єдину загальнодержавну систему, місцеве самоврядування не має і в принципі не може мати якоїсь єдиної в масштабі всієї країни системи, оскільки це суперечить принципу організаційної автономності органів місцевого самоврядування і не відповідає їх природі як органів конкретних територіальних громад. Система місцевого самоврядування конкретної адміністративно-територіальної одиниці є повністю незалежною від системи, що склалася в іншому населеному пункті. Таким чином, автори доходять висновку, що різні територіальні громади та сформовані ними органи місцевого самоврядування «...не характеризуються спільними системоутворюючими ознаками і не можуть становити єдиної системи», а «...термін «система місцевого самоврядування» доцільно вживати для позначення організаційно-правового механізму здійснення місцевого самоврядування в межах окремої самоврядної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, – територіальні громади яких виступають самостійними суб'єктами місцевого самоврядування» [7, с. 182].

З.О. Сірик зазначає, що системна організація місцевого самоврядування значною мірою залежить від адміністративно-територіального устрою, але існує і певна варіативність вирішення цих питань. У демократичних державах організація місцевого самоврядування зумовлюється об'єктивними потребами розвитку суспільства, тобто на місцевому рівні «влади» має бути стільки, скільки її необхідно для життєзабезпечення територіальних співтовариств (територіальних колективів, громад, комун тощо) і вирішення в межах відповідних територій питань місцевого значення. Чим більше функцій і повноважень закріплюється за місцевими органами влади, тим складнішою є системно-структурна організація цього рівня публічної влади [8, с. 248].

У науці державного будівництва та місцевого самоврядування комплексне уявлення про організацію й практичну діяльність владних інституцій формується шляхом використання системи юридичних показників, одним з яких виступає системно-структурна організація. Так, наприклад, системно-структурна організація органу публічної влади – це складне системне утворення, зумовлене суспільно-політичною природою, соціальним і функціональним призначенням, формою державності, рівнем демократизації суспіль-

ства, розвитком економіки та іншими факторами, яке складається із сукупності окремих елементів – підсистем, органів, їх структурних підрозділів, територіальних представництв, які в процесі поточної діяльності взаємодіють між собою, з іншими елементами політичної системи задля виконання завдань, що стоять перед ними. Кожен із таких елементів має своє чітко визначене місце, забезпечує нормальне функціонування всієї системи і поза нею існувати не може [9, с. 50].

Сьогодні система місцевого самоврядування в Україні передбачена Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Вже багато років йде дискусія, що закріплена модель була характерна для переходу від радянської організації управління територіями до демократичного інституту самоврядування, а європейські стандарти організації місцевої демократії та набутий вітчизняний досвід свідчать про необхідність корегування основних інститутів муніципального менеджменту, в основі яких має стати формування спроможних територіальних громад, здатних брати на себе відповідальність та самостійно вирішувати питання місцевого значення.

Із метою забезпечення принципу самодостатності територіальних громад як реальної спроможності самостійно і в повному обсязі вирішувати питання місцевого значення, віднесені до їх відання, на підставі власної і достатньої матеріально-фінансової бази на рівні гарантованих державою соціальних стандартів в аспекті системно-структурної організації муніципальної влади законодавчо визнано такий суб'єкт місцевого самоврядування, як ОТГ, яка в результаті реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади повинна стати базовою одиницею, основою для нової системи місцевого самоврядування в нашій державі [10, с. 19].

Відповідно до Конституції України роль системо формуючого фактору та головного носія функцій та повноважень місцевого самоврядування відіграє територіальна громада. На думку українського науковця О.В. Батанова, якщо місцеве самоврядування є насамперед вираженням самоорганізації, самодіяльності, самодисципліни громадян, то його формування як цілісної системи в межах всього суспільства повинно відбуватись передусім на її низових шаблях, у первинних ланках [11, с. 5]. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» врегулював відносини щодо системно-структурної організації ОТГ, визначивши окремі питання формування та діяльності ОТГ і її органів, діяльності комунальних підприємств, установ та організацій тощо.

Водночас аналіз законодавства та практики діяльності дає підстави стверджувати, що ОТГ

є за змістом новим суб'єктом публічно-правових відносин, який не тотожній територіальній громаді села, селища, міста, адже має принципово іншу територіальну, правову та матеріально-фінансову основи. Жителі, які об'єднанні спільним проживанням у межах села, селища та міста, що є ключовим у розумінні територіальної громади, не може розглядатися в понятті ОТГ. В іншому випадку постає питання про доцільність використання суміжних понять щодо інших адміністративно-територіальних одиниць (штучних утворень), наприклад району і області.

На нашу думку, законодавець не досить правильно запровадив таку термінологію (ОТГ), адже після об'єднання територіальна громада за формою стає єдиним суб'єктом публічно-правових відносин (із залишенням права територіальних громад населених пунктів, що об'єдналися, прийняти рішення про вихід). У більшості випадків термінологією ОТГ законодавець окреслює певну територію із відповідним населенням та інфраструктурою, що властиво законодавствам зарубіжних країн. Так, у проєкті закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України» надається визначення громади як адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, до складу якої входять один або декілька населених пунктів [12]. Прийняття цього акта конкуруватиме із Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», адже вони по-різному регулюватимуть однакові відносини у сфері організації управління територіями.

Найактуальнішим сьогодні вбачається концептуальне розуміння законодавцем змістовного навантаження понять «територіальна громада», «громада» (як адміністративно-територіальна одиниця), «об'єднана територіальна громада» (як симбіоз зазначених вище понять). У розумінні завдань цієї статті ОТГ має визначитися як суб'єкт публічно-правових відносин і як територіальна основа його діяльності, адже за змістом норм закону територіальні громади сіл, селищ та міст не втрачають своєї правоздатності після процесу об'єднання.

Очевидним є факт, що необхідність об'єднання певних адміністративно-територіальних одиниць є вельми актуальним питанням для розвитку ефективного управління на місцях. Цей процес дозволяє не тільки раціоналізувати організаційну систему муніципального управління, сконцентрувати матеріально-фінансові ресурси, але й розв'язати чисельні територіальні колізії, легалізувати історично сформовані «міські агломерації» [10, с. 19]. На жаль, авторами реформи об'єднання не було враховано принципової важливості та необхідності конституційного забезпечення створення нових ланок управління в місцевому

самоврядуванні. Процес відбувається виключно на основі законодавчих норм базового та спеціального законів, нехтуючи нормою Конституції України про можливість добровільного об'єднання виключно сусідніх сіл, що мають суміжну територію.

У старій редакції статті 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначалося, що територіальні громади сусідніх сіл можуть об'єднуватися в одну територіальну громаду, створювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати єдиного сільського голову. Об'єднання та вихід із складу сільської громади мали відбуватися за рішенням місцевих референдумів відповідних територіальних громад сіл [13]. Тобто мова йшла про можливість об'єднання в межах однієї територіальної громади лише сусідніх сіл на основі референдуму. У свою чергу, нова редакція цієї ж статті надає можливість для добровільного об'єднання територіальних громад не тільки суміжних сіл, але й селищ та міст.

Системний аналіз дає підстави стверджувати, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визнає такі територіальні громади як елемент системно-структурної організації місцевого самоврядування ОТГ, оскільки частини третьої статті 6 вище вказаного Закону передбачає право територіальних громад села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, вийти зі складу ОТГ в порядку, визначеному законом. Таким чином, первинним елементом системно-структурної організації ОТГ є одночасно територіальні громади, які об'єдналися, та ОТГ.

До прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України вихід можливий шляхом проведення місцевого референдуму. Фактично територіальні громади не можуть реалізувати це право, оскільки законодавчий акт, що регламентує процедуру проведення місцевого референдуми відсутній, а законопроект «Про адміністративно-територіальний устрій», в якому визначені всі процедури щодо зміни назви громад, меж, адміністративних центрів, не прийнятий. Таким чином, через відсутність необхідної законодавчої бази, територіальні громади, які виявили бажання вийти з об'єднаної територіальної громади, стають заручниками свого «добровільного» рішення. Кількісний склад новоутвореної місцевої ради ОТГ визначається на загальних підставах залежно від кількості виборців. Рішення про проведення перших виборів приймає Центральна виборча комісія.

Представницьким органом ОТГ є відповідна рада. Вона є основним органом, який від імені та в інтересах усіх жителів громади приймає рішення, які є обов'язковими на всій території ОТГ.

Порядок створення та обрання депутатів місцевої ради ОТГ визначається Виборчим кодексом України. Як і в попередньому Законі України «Про місцеві вибори», у процедурі формування є певні недоліки, які визначають рівень представництва всіх територіальних громад, які об'єдналися. У кодексі знаходить своє закріплення нова формула обрання депутатів місцевої ради, яка передбачає відносно більшість у багатомандатних виборчих округах (від 2 до 4 депутатів). На думку законодавця, така система дозволить уникнути наявних прогалин і колізій в порядку формування та представництва інтересів у місцевій раді. Зрозуміло, що подальший розвиток приводитиме до змінення існуючої карти об'єднання, що побудована на перспективних планах областей. У свою чергу, базовий та спеціальні закони про добровільне об'єднання та виборчий процес не дають відповіді на питання про зміну кількісного складу ради під час приєднання нової громади, визначення меж округів, оголошення виборів, зміну адміністративного центру тощо.

Головною посадовою особою є сільський, селищний, міський голова, який обирається відповідною ОТГ на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі [13]. Спеціальним законом чітко визначені процедурні питання правонаступництва повноважень та входження до колегіальних органів у процесі реорганізації територіальних громад, що унеможливує вакуум управління на час проведення виборів. Усі повноваження голови тотожні з повноваженнями відповідної посадової особи сільської, селищної, міської ради, що передбачає триєдиність функцій: представництво громади всередині та ззовні, головування в раді, оголошення системи виконавчих органів ради.

Із метою забезпечення ефективного зв'язку між місцевою владою та жителями відповідних територіальних громад було запроваджено новий елемент у системі місцевого самоврядування – посаду старости, який представляє інтереси жителів села, селища (сіл, селищ), що увійшли до складу новоутвореної ОТГ. Кількість старост та населені пункти, у яких вони обираються, визначає місцева рада ОТГ, що, у свою чергу, надає їй певну свободу у здійсненні своїх повноважень при вирішенні цього питання та в майбутньому може викликати негативні наслідки. Так, ситуація, коли кількість старост менша, за кількість територіальних громад, які увійшли до ОТГ, за відсутності чітких критеріїв визначення загальної чисельності старостинських округів може призвести до зниження рівня ефективності представництва інтересів жителів таких громад органами місцевого самоврядування.

Правовий статус старости регламентується не лише на законодавчому рівні, а й положенням про старосту, яке затверджується сільською, селищною, міською радою ОТГ, в якому мають бути зафіксовані права і обов'язки старости, порядок його звітності, інші питання, пов'язані з діяльністю старости. Староста є членом виконавчого комітету ради ОТГ.

Відповідно до ч. 2 ст. 14¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» староста обирається жителями села, селища (сіл, селищ), розташованого на території відповідного старостинського округу, на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі [13]. Проте важливо підкреслити, що обрання старости жителями сіл, селищ на прямих виборах поряд з виборами сільських, селищних, міських голів не узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 133, ч. 1, 3 ст. 140, ст. 141, ч. 1 ст. 143 Конституції України. Так, зокрема, відповідно до ст. 141 Основного Закону територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування лише депутатів місцевих рад та сільського, селищного, міського голову [14].

Функції виконавчо-розпорядчої діяльності в різних сферах управління ОТГ покладено на виконавчі органи місцевої ради, кількісний склад яких визначається місцевою радою ОТГ самостійно. Як правило, їх система залежить від величини території, чисельності мешканців, специфіки комунального господарства. Законодавець щодо виконавчих органів прописав певний алгоритм дій, враховуючи публічний і приватний статус цих структур. Подальше функціонування цих структур може поставити питання про їх систему та структуру, в тому числі можливість створення певних структур на території села, селища, міста або старостинського округу, що, у свою чергу, поставитиме питання територіальної дії актів органів місцевого самоврядування. Крім того, питання комунальної власності та його управління на сьогодні для місцевого самоврядування залишається відкритим, адже власником такого майна є територіальні громади, а сумісне використання здійснюється в режимі спільного управління власністю. Ураховуючи факт можливого виходу в подальшому певної територіальної громади та/або приєднання до іншої ОТГ, питання управління комунальною власністю й формування виконавчих структур (балансоутримувачів) мають бути вирішені в законодавстві.

Міське самоврядування не обмежується функціонуванням тільки-но владних інституцій, воно має своїм органічним доповненням органи

самоорганізації населення (далі – ОСН). Створення громадських структур, які підтримують, сприяють та ініціюють громадсько-корисні справи в системі самоврядування, є одним із головних завдань органів самоврядування.

Так, за ініціативою жителів сіл, селищ, міст відповідні сільські, селищні, міські ради можуть дозволити їм створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення. Метою діяльності таких органів є підтримка зусиль органів місцевого самоврядування, здійснення громадських ініціатив за допомогою яких вони зміцнюють свої позиції у відносинах з виконавчими органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а якщо потрібно, то й чинять опір проти тиску з боку власних і державних виконавчих структур [15, с. 23].

Одним із завдань, що передбачені у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, є вдосконалення процедури створення ОСН, визначення чіткого порядку наділення їх частиною власної компетенції органів місцевого самоврядування, а також виділення коштів для ОСН. У Концепції автори прагнуть поширити практику створення ОСН, зокрема в територіальних громадах, які складаються із більш як одного населеного пункту, наділивши їх частиною повноважень органів місцевого самоврядування.

Головним питанням, яке уникнув законодавець під час визначення правових засад діяльності ОТГ стосовно цього елемента системи, є можливість продовження їх діяльності під час обрання нової місцевої ради. Формально вони мають припинити свою діяльність, проте законодавець не окреслив питання припинення їх діяльності у разі формування їх як юридичних осіб із делегованими повноваженнями фінансуванням із бюджету місцевого самоврядування. Більше того, особливість

територіальної та матеріально-фінансової основи ОТГ актуалізує питання про новий формат ОСН, зокрема щодо територіальної основи.

Слід зазначити, що з метою вирішення правових прогалин статусу ОСН законодавець вже робив спробу шляхом розроблення проекту Закону України «Про органи самоорганізації населення» № 2466 від 24.03.2015 року [16]. Проте він так і не був прийнятий, оскільки окремі його положення дозволяють створення і функціонування, поряд із системою органів місцевого самоврядування, окремої системи ОСН, правовий статус яких буде близьким до системи органів місцевого самоврядування, але достатньо самостійним. Це не узгоджується із частиною 6 статті 140 Конституції України.

Таким чином, системно-структурна організація ОТГ аналогічна за змістом структурі територіальної громади села, селища, міста. Водночас в її структурі функціонують територіальні громади, які прийняли рішення про об'єднання, і ОТГ як самостійний суб'єкт публічно-правових відносин. У разі залишення у вітчизняному законодавстві територіальної громади як основного суб'єкта місцевого самоврядування розвиток правової основи обов'язково має враховувати цей факт.

Більше того, якщо територію України становитимуть виключно ОТГ (за думкою авторів цієї реформи), окремі територіальні громади складатимуть виключення. Як результат, основним завданням законодавця має стати розроблення нового проекту Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», який враховуватиме такі особливості територіальної і матеріально-фінансової основи майбутніх громад, їх первинну багатосуб'єктність із збереженням муніципальної правоздатності щодо автономності у здійсненні місцевого самоврядування з державною гарантією такого права.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів від 01.04.2014 р. № 333-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 30. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 02.04.2020).
2. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) від 01.07.2015 № 2217а. *Законотворчість* : база даних / Верхов. Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 02.04.2020).
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII . *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 02.04.2020).
4. Кутафин О.Е. Муниципальное право Российской Федерации : ученик. Москва : Юристъ, 2000. С. 133.
5. Баранчиков В.А. Муниципальное право: Учеб. для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. 383 с.
6. Лиска О.Г. Територіальна громада в системі місцевого самоврядування. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2008. № 1. С. 137–144.
7. Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2003. 672 с. Сірик З.О. Розвиток місцевого самоврядування у процесі реформування адміністративно-те-

- риторіального устрою України. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1/2 (46/47). Ч. 1.
8. Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів: монографія / за ред. Ю.М. Тодики. Харків : Право, 2009. 450 с.
  9. Серьогіна С. Напрями вдосконалення конституційного регулювання системно-структурної організації місцевого самоврядування в Україні. Конституційна асамблея: політико-правові аспекти діяльності. *Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів*. 2012. № 8. С. 19–20.
  10. Батанов О. ТГ – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник ЦБК*. 2008. № 2(12).
  11. Проект Закону про засади адміністративно - територіального устрою України від 22.02.2018 р. № 8051. *Законотворчість* : база даних / Верхов. Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (дата звернення: 02.04.2020) .
  12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1991 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24 дата звернення: 02.04.2020).
  13. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96/ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 (дата звернення: 02.04.2020).
  14. Кампо В.М. Місцеве самоврядування в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 36 с. (Б-чка «Нова Конституція України»).
  15. Проект Закону України «Про органи самоорганізації населення» від 24.03.2015 р. № 2466. *Законотворчість* : база даних / Верхов. Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54538 (дата звернення: 02.04.2020).

References

1. Proskhvalennya Kontseptsiyi reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noy orhanizatsiyi vlady v Ukrayini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv vid 01.04.2014 r. № 333-r. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 2014. № 30 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (date of appeal: 02.04.2020).
2. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo detsentralizatsiyi vlady) vid 01.07.2015 № 2217a. *Zakonotvorchist'* : baza danykh / Verkhov. Rada Ukrayiny. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (date of appeal: 02.04.2020).
3. Pro dobrovil'ne ob'yednannya terytorial'nykh hromad: Zakon Ukrayiny vid 05.02.2015 № 157-VIII . *Zakonodavstvo Ukrayiny* : baza danykh / Verkhov. Rada Ukrayiny. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (date of appeal: 02.04.2020).
4. Kutafin O.Ye. Munitsipal'noye pravo Rossiyskoy Federatsii : uchenik. Moscow : Yurist', 2000. S. 133.
5. Baranchikov V.A. Munitsipal'noye pravo: Ucheb.dlya vuzov. Moscow : YUNITI-DANA, Zakon i pravo, 2000. 383 s.
6. Lyska O. H. Terytorial'na hromada v systemi mistsevoho samovryaduvannya. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny*. 2008. № 1. S. 137–144.
7. Kravchenko V.V., Pittsyk M.V. Munitsypal'ne pravo Ukrayiny. *Navchal'nyy posibnyk*. Kyiv : Atika, 2003. 672 s.
8. Siryk Z.O. Rozvytok mistsevoho samovryaduvannya u protsesi reformuvannya administratyvno-terytorial'noho ustroyu Ukrayiny. *Efektynist' derzhavnoho upravlinnya*. 2016. Vyp. 1/2 (46/47). CH. 1
9. Problemy funktsionuvannya mistsevykh rad ta yikh vykonavchykh orhaniv: monohrafiya / za red. YU.M. Todyky. Kharkiv : Pravo, 2009. 450 s
10. Ser'ohina S. Napryamy vdoskonalennya konstytutsiyynoho rehulyuvannya systemno-strukturnoyi orhanizatsiyi mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini. *Konstytutsiyina asambleya: polityko-pravovi aspekty diyal'nosti*. *Byuleten' informatsiyno-analitychnykh materialiv*. 2012. № 8. S. 19–20.
11. Batanov O. TH – pervynnyy sub'yekt munitsypal'noyi vlady v Ukrayini: ponyattya ta oznaky. *Visnyk TSVK*. 2008. №2 (12).
12. Proekt Zakonu pro zasady administratyvno - terytorial'noho ustroyu Ukrayiny vid 22.02.2018 r. № 8051. *Zakonotvorchist'* : baza danykh / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (date of appeal: 02.04.2020) .
13. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 travnya 1991 roku № 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1997. № 24 date of appeal: 02.04.2020).
14. Konstytutsiya Ukrayiny : Zakon vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96/VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30 (date of appeal: 02.04.2020).
15. Kampo V.M. Mistseve samovryaduvannya v Ukrayiny. Kyiv : In Yure, 1997. 36 s. (B-chka «Nova Konstytutsiya Ukrayiny»).
16. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro orhany samoorganizatsiyi naseleण्या» vid 24.03.2015 r. № 2466. *Zakonotvorchist'* : baza danykh / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54538 (date of appeal: 02.04.2020).

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.22 (045)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-07>

Речовий погляд на сутність заставного права

Гудима М. М.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна
myroslava.gudyma@gmail.com

Ключові слова:

застава, заставне право, правова природа, речові правовідносини, зобов'язальні правовідносини, речове право.

Стаття присвячена дослідженню інституту застави в площині спору про речовий або зобов'язальний її характер. У науковій публікації здійснено аналітичну викладку різноманітних наукових підходів до визначення правової природи заставних відносин та права застави, здійснено критичний аналіз наявних доктринальних концепцій. Увага приділена аналізу ознак та змісту права застави, проведена кваліфікація заставного права з точки зору його відповідності ознакам речових прав і обґрунтована речова природа цього права.

Substantial vision of the essence of lien

Hudyma M. M.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
hevchenka str., 57, Ivano Frankivsk, Ukraine
myroslava.gudyma@gmail.com

Key words:

pledge, lien, legal nature, real legal relations, binding legal relations, real right.

The article is devoted to the study of the institute of pledge under the framework of dispute over its substantial and binding nature. The controversy of legal nature of pledge had been developed by the pre-revolutionary civil law; however, the degree of acuteness of discussions over the problem under consideration hasn't declined in the modern time. Thus, this research provides the analytical presentation of various scientific approaches to the identification of the legal nature of pledge relationships and the right of pledge. The author examines those concepts which determine a binding nature of a pledge and standpoints which justify its real nature as well as the approaches which confirm the complex real-legal character of a pledge. The critical approach to the doctrinal concepts makes it possible to find out the root of theoretical gaps which, according to the author's opinion, is caused by the lack of clear comprehension of pair theoretical legal constructs: "absolute – relative legal relations"; "real – binding rights". Without ignoring the interrelations, the article notes their dispersion, the principal and imperative differences between the mentioned categories. It concludes on the complexity of pledge legal relations as those which consist of two parallel legal relations of relative nature – between a pledgor and a pledge holder, and absolute – between a pledge holder and all third passively bound individuals, including a pledgor). The origin and existence of relative legal relations under the establishment or implementation of lien doesn't automatically confirm that this right should be attributed to binding one – it doesn't lose its real properties. It allows the option of existence of real rights both in terms of binding and relative rights. The attention is drawn to the analysis of features and content of lien;

the article qualifies lien from the perspective of its correspondence with the features of real rights and proves the real nature of this right. Overall, it permits the research to formulate the definition of lien, which would reflect its real legal nature. The author identifies the position of lien in the system of real rights through attributing this right to the limited real rights. The actualized problem of consolidation of this problem in the legislative list of real rights to special property and in the section 2 of the Book three of the Civil Code of Ukraine “Right of ownership and other proprietary rights”.

Вступ. Застава, будучи одним із найдавніших інститутів цивільного права, який сягає своїм корінням римського права, завжди викликала та й надалі викликає особливий інтерес науковців. На думку багатьох авторів, застава традиційно вважається одним із найскладніших моментів теоретичної цивілістики, що не в останню чергу зумовлено багатогранністю цієї правової категорії та значною складністю заставних правовідносин. Особлива полеміка розгортається в юридичній науці з приводу правової природи застави, виступаючи наріжним каменем сучасної цивілістики. Таким чином, є нагальна необхідність заповнити пробіли та неузгодженості в наукових розвідках правової природи заставного права, адже без вирішення вказаної проблематики неможливо наповнити інститут застави таким змістом, який би дав змогу забезпечити його повноцінне й ефективне застосування.

У дореволюційному праві заставні відносини досить повно були розроблені в працях таких яскравих представників науки, як Е.В. Васьковського, Л.А. Кассо, Д.І. Мейера, В.І. Синайського, Г.Ф. Шершеневича та ін. У сучасній цивілістиці проблематика застави перебувала в полі зору як російський (В.М. Будильова, К.І. Карабанової, В.Н. Ковальова, О.А. Трусова, А.М. Маргазанова, В.В. Скворцова, Б. Дашчеренгіна, С.В. Прокоф'єва, О.П. Казаченок та ін.), так і українських дослідників (О.С. Кізлової, Р.А. Майданика, О.Р. Шишки, С.В. Нижнього, Д.О. Мальцева, А.В. Журавльова, О.Т. Євтуха, В.Д. Сидор та ін.).

Мета цієї статті сфокусована на дослідженні застави в площині спору про речовий або зобов'язальний її характер, виявленні доктринальних протиріччя та теоретичних проблем і виробленні пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливої уваги потребує дослідження правової природи застави майна, власне визначення сутності заставного права, адже, як зазначає Р.С. Бевзенко, «незважаючи на досить давню історію питання і величезну літературу, до теперішнього часу не вщухають суперечки щодо речової або зобов'язальної природи застави» [1, с. 719].

Історичні нариси законодавчого закріплення інституту заставного права свідчать, що вказане питання вирішувалося доволі неоднозначно

і право застави в різні періоди розвитку вітчизняного законодавства було поміщено і в розділ «Речове право», і в розділ «Зобов'язальне право» [2, с. 7].

Нині чинне законодавство України врегулювало інститут застави, закріпивши його в § 6 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України «Застава», що міститься в главі 49 «Забезпечення виконання зобов'язань» розділі 1 «Загальні положення про зобов'язання» книги 5 «Зобов'язальне право».

На думку дослідників, така законодавча позиція свідчить про зарахування застави до інститутів зобов'язального права та надання зобов'язальному елементу застави першорядного значення [3, с. 150; 4, с. 75; 5, с. 82]. Проте чимало науковців не підтримували та й нині не поділяють вказаний підхід. Отже, заслуговує на увагу точка зору про те, що законодавець, навпаки, ухилився від сутнісного визначення застави (як речового або зобов'язального права) і розмістив норми про неї в системі Кодексу, керуючись не її правовою природою, а функціональною ознакою [6, с. 73]. Законодавче закріплення застави не зняло гостроти наукових дискусій, а тому в цивілістиці точаться запеклі суперечки з приводу визначення правової природи заставного права. Так, одні вчені відстоюють тезу, що застава є виключно зобов'язальним правом, інші – розглядають заставне право як таке, що належить до інституту речових прав, а треті – як явище, що володіє речово-зобов'язальними рисами.

Здійснимо аналітичну викладку вказаних наукових позицій.

Перша група дослідників, обґрунтовуючи зобов'язальний характер застави, висловлює позицію про недоцільність зарахування заставного права до числа речових прав. Скажімо, прихильником концепції заставного права як зобов'язальної конструкції виступав В.М. Хвостов, який ґрунтував свою позицію на ідеї визнання цього права *obligatio rei* («зобов'язання речі») або зобов'язання, в якому зобов'язаною особою є той, хто нині володіє заставленою річчю [7, с. 473]. Проте з точки зору теоретичних засад цивільного права погодитись із такою аргументацією неможливо, адже річ є об'єктом цивільних прав (правовідносин) і може виконувати роль суб'єкта, який

здатний вчиняти вольові дії, звісно ж, не може. Річ не може виступати боржником, оскільки боржник зобов'язаний щось виконати, зобов'язаний діяти, а для речі це неможливо [8, с. 32].

З.А. Ахметьянова стверджує, що в разі звичайної застави елементи речового права відсутні: немає правомочностей володіння, користування, розпорядження. Заставодержатель наділений лише правом вимагати продажу закладеної речі в разі невиконання контрагентом зобов'язання, забезпеченого заставою. Однак авторка застерігає, що іноді можна говорити про речовий характер права заставодержателя щодо заставленого майна, тоді як договором застави прямо передбачено право учасника заставних правовідносин користуватися заставленим майном [9, с. 360]. Одразу зазначимо недостатньою вказану аргументацію, адже вважаємо, що речове право може включати всі три правомочності (володіння, користування, розпорядження), однак у меншому обсязі порівняно з правом власності, може містити комбінації вказаних, а може – одну правомочність (користування або розпорядження). Тому акцент у вирішенні вказаного питання варто здійснювати не на кількісній стороні правомочностей, а на їх змістовному наповненні.

З інших позицій, однак до такого ж висновку щодо заперечення речової природи права застави приходять В.О. Груздев. Автор пише, що, на відміну від специфіки речового права, володільць зобов'язального права похідного володіння річчю завжди несе перед протилежною стороною відповідного правового зв'язку обов'язок повернути передану йому річ. Отже, суб'єктивне право на річ і юридичний обов'язок повернути цю річ виникають і припиняються тут одночасно в рамках єдиного зобов'язального правовідношення, супроводжуючи один одного протягом свого існування. Тому річ, привласнена суб'єктом зобов'язального права, з першого і до останнього дня залишається для нього чужою. Така ситуація, звісно ж, відбувається на механізмі виникнення відповідних прав. Початковим способом набуття обмеженого речового права виступає наділення суб'єкта такого права майном – розпорядчий акт власника, який і є причиною речового зв'язку. Тобто активна поведінка власника завжди передуює речовим правовідносинам, а тому обов'язок такої поведінки не становить зміст цих правовідносин. Навпаки, похідне володіння на підставі зобов'язання виникає з огляду на передачу речі на виконання саме цього зобов'язання. Так, при заставі заставодержувач поряд із правом володіння річчю набуває перед заставодавцем обов'язок повернути предмет застави після належного виконання забезпеченого заставою зобов'язання. Інша справа, що в разі порушення основного зобов'язання борж-

ником з'являються підстави для звернення стягнення на заставлену річ, що, однак, буде мати місце в процесі виконання саме заставного правовідношення як умовного зобов'язання. Отже, всі заставні права, включаючи іпотеку і заставу, є зобов'язальними [10, с. 208].

Заперечимо використання як ключової ознаки повернення майна, оскільки вона для характеристики права як речового має побічний, другорядний характер, а в процесі вирішенні питання щодо правової природи права, в тому числі заставного, варто виходити з тих ознак, які мають ключовий, сутнісний характер.

Прихильником цієї концепції виступав В.К. Райхер, проте науковець заперечував речовий характер заставного права не у зв'язку з відсутністю тих чи інших ознак «речовості», а через структуру заставного права як «відносного» [11, с. 277–291]. Незважаючи на авторитетність висловленої позиції, все ж не можемо погодитись із таким висновком і аргументацією науковця. Цілком поділяємо погляди Р.А. Майданика, який обґрунтовував складність правовідносин застави як таких, що містять два різновиди: правовідносини між заставодавцем і заставодержателем та правовідносини між заставодержателем і третіми особами з приводу належного йому права на предмет застави. З одного боку, продовжує науковець, між боржником (заставодавцем) і кредитором (заставодержателем) виникає відносно правовідношення, а з другого боку, відбувається встановлення особливого правового зв'язку між заставодержателем і річчю [8, с. 33].

Представники другої когорти дослідників наполягають на речовому характері заставного права, ґрунтуючи для чого послуговували ще норми римського права. Як пише І.А. Ємелькіна, основні положення про заставу, її речово-правову природу, мали місце ще в римському праві і справляли значний вплив на формування заставного права, тому велика частина правознавців зазначала і зазначає речовий характер заставного права, який зумовлюється передумовами, продиктованими всією історією заставного права [12, с. 17–19].

Розглянемо, на чому базується аргументація вказаного підходу. Так, Є.В. Васьковський пропонував розглядати заставу як «речове право, яке дає своєму володільцеві можливість виняткового задоволення з ціни даної речі в разі невиконання власником останнього зобов'язання, що лежить на ньому» [13, с. 373]. Г.Ф. Шершеневич зараховував до речових прав заставне право і аргументував його речовий характер тим, що, маючи своїм об'єктом річ, воно всюди слідує за нею, незалежно від права власності на неї, яке може переходити від однієї особи до іншої [14, с. 142]. Аналогічну позицію займав В.І. Синайський, на думку якого,

заставне право є речовим, тому що воно породжує пряме і безпосереднє відношення між особою і річчю [15, с. 182–183]. Нині теж поширена позиція щодо зарахування до різновидів речових прав на чужі речі і заставного права [16, с. 245; 8, с. 33].

Позиції речовості заставного права дотримуються зарубіжне законодавство. Приміром, у праві Англії, як і у США і Німеччині, право застави зараховане до обмежених речових прав. Через свій абсолютний характер обмежені речові права діють щодо всіх третіх осіб і мають дотримуватися всіма третіми особами [17, с. 43].

Проте чимало науковців звертали увагу на наявність серйозних відмінностей між заставним правом та іншими правами на чужі речі. За влучним зауваженням Г.Ф. Шершеневича, воно «дає суб'єкту незрівнянно більше правомочностей, ніж інші речові права, – може потягнути за собою позбавлення власника належного йому права власності». Окрім вказаної, дослідник визначав ще такі особливості заставного права, як те, що воно не має самостійного значення, на відміну від інших речових прав, і складається залежно від права за зобов'язанням, а також не дає ні володіння, ні користування річчю [14, с. 142, 240]. Дореволюційні цивілісти теж звертали увагу на відмінність застави від інших речових прав, визначаючи відмітною рисою те, що «якщо в речовому праві першого роду мала значення та чи інша споживча цінність речі, то тут має значення цінність мінова» [18, с. 208], дає «можливість виняткового задоволення з ціни даної речі» [13, с. 373].

Заслуговують на увагу погляди цивілістів щодо зарахування заставного права до речових прав, однак до особливого їх різновиду. Зосібна, Є.О. Суханов зараховує заставне право (якщо його об'єктом є річ, а не майнове право) до особливої групи обмежених речових прав, що забезпечують належне виконання зобов'язань [19, с. 324]. І.А. Ємелькіна зазначає, що сутність класичного підходу щодо визнання застави речовим забезпечувальним правом, полягає в поєднанні у заставі таких властивостей, як абсолютність і безпосередня влада над майновою цінністю речі [20, с. 90]. Д.А. Медведев визначив заставу як «речовий спосіб забезпечення зобов'язань» [21, с. 14].

Отже, варто зазначити і наявність відмінностей застави не лише від речових прав на чужі речі, а й від інших способів забезпечення виконання зобов'язань, остання якраз і полягає в її речових началах. А.А. Вишневський із приводу характеру застави вказав, що заставка не є речовим правом тією мірою, що і право власності або право господарського відання, проте все ж, маючи речовий характер, залишається способом забезпечення зобов'язань. До того ж, продовжує дослідник, особливість застави порівняно з більшістю інших

способів забезпечення виконання зобов'язань полягає в тому, що цей спосіб має речово-правовий характер, у той час як порука, завдаток, неустойка, банківська гарантія – це способи забезпечення виконання зобов'язань, які не мають характеру речово-правових відносин. У цих випадках кредитор вірить особистості боржника або особи, яка стає додатковим (акцесорним) боржником в силу прийняття на себе відповідальності за виконання основним боржником зобов'язання в рамках відповідної конструкції забезпечення виконання. Застава ж володіє рисами, які дають змогу розглядати її як речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов'язання [22, с. 3–4]. При цьому право застави полягає не в особистості заставодавця, а саме в заставленій речі (майні). «Речовість застави існує остільки, оскільки вона в змозі забезпечити основне зобов'язання» [22, с. 5].

Зазначимо, що справді заставка, і власне заставне право, яке реалізується в разі невиконання основного зобов'язання боржником, є способом забезпечення виконання зобов'язань, сутність якого полягає саме в заставленій речі, що володіє міною цінністю, яка здатна задовольнити інтереси кредитора, проте розгляд застави як способу забезпечення виконання зобов'язань характеризує її мету, а не розкриває правову природу, глибинну сутність.

Компромісний підхід підтримують дослідники третьої групи, зазначаючи комплексний характер застави, що містить речові та зобов'язальні елементи. Так, висновок про подвійну природу заставного права робить Л. В. Щенникова [23, с. 168]. На думку С.П. Гришаєва, заставка є комплексним правовим утворенням, оскільки не може бути однозначно зарахована ні до речового, ні до зобов'язального права; при цьому речовий характер застави існує остільки, оскільки вона здатна забезпечити виконання основного зобов'язання [24].

Раніше нами підтримувалися наукові погляди щодо складності заставних відносин, проте не можемо підтримати тих позицій, які обстоюють розгляд заставного права як конгломерату зобов'язально-речового характеру. Видається, що корінь теоретичних похибок лежить у відсутності чіткого розуміння теоретичних конструкцій юридичних дихотомій абсолютні-відносні правовідносини, речові-зобов'язальні права. І хоча категорії прав та правовідносин справді взаємопов'язані, вони є різнопорядковими та мають якісні, принципові і непереборні відмінності.

У ключі порушеної проблематики цілком слушними вважаємо висновки М.М. Агаркова з приводу того, що відмінність абсолютних і відносних правовідносин є відмінністю саме правовідносин, а не інститутів. В одному і тому ж

правовому інституті правовідносини можуть бути як абсолютними, так і порівняними [25, с. 31-32].

Погоджуємось із В.А. Беловим, який розцінює заставу як систему абсолютних і відносних правовідносин вказує, що «застава – це комплекс (система) правовідносин, серцевиною якого є сукупність абсолютних правовідносин, що забезпечують за допомогою встановлення обмеженого панування заставодержателя над чужим майном задоволення його вимог за забезпеченим зобов'язанням» [26, с. 14–15]. Проте нам складно говорити про переважання речового або зобов'язального елемента в праві застави. Прочитуємо з цього приводу позицію Б.М. Гонгалю, який щодо правової природи застави зазначає: «Перебільшення ролі зобов'язального елемента в порівнянні з речовим, як і, навпаки, відстоювання речово-правової природи застави, поєднане із запереченням зобов'язально-правового елемента, веде до деякої недовірливості, до незавершеності конструкції заставного права» [27, с. 163]

Справді, правовідносини з приводу застави є складними, і ті відносини, які виникають між заставодавцем і заставодержателем можуть претендувати на визнання їх відносними (зобов'язальними) правовідносинами, які виникають між чітко визначеним суб'єктом складом сторін правовідносин, водночас відносини заставодержателя з невизначеним колом третіх осіб, які зобов'язані утримуватись від порушення прав уповноваженої особи і не створювати перешкод в їх реалізації, варто вважати відносинами абсолютного характеру. Однак здійснимо застереження: мова ведеться про виникнення та існування паралельних самостійних правовідносин. Заставне право становить елемент і одних, і інших правовідносин. Вважаємо, що речові права можуть існувати як в абсолютних, так і у відносних правовідносинах. Виникнення відносних правовідносин при встановленні чи реалізації речового права автоматично не свідчить про те, що це право варто зараховувати до зобов'язального, воно не втрачає своїх речових властивостей.

У світлі викладено надалі постає потреба обґрунтування речової природи заставного права. Для того, щоб простежити речово-правовий характер заставного права і зарахувати це право до обмежених речових прав, варто проаналізувати його на основі загальних родових ознак речових прав.

Згідно зі ст. 572 ЦК України з огляду на заставу кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Так, якщо співвіднести право застави з основними ознаками речових прав, то можна звзначити таке: при заставі, без сумніву, існує юридичний зв'язок суб'єкта-заставодержателя з річчю, що стала предметом застави, якимось пануванням над нею. Таке панування полягає в можливості задоволення його вимог шляхом реалізації такого майна (розпорядження ним), тобто шляхом безпосереднього впливу на річ без звернення за вирішальною допомогою до інших осіб. Отож, заставне право цілком відповідає сутнісній характеристиці речового права, а тому справді має речово-правову природу.

Окрім цього, заставне право відповідає також тим ознакам, які так би мовити, мають побічне, допоміжне значення при характеристиці речового права. Приміром, об'єктом права застави є саме річ (майно), визначена індивідуальними ознаками. Є перевага задоволення інтересу заставодержателя перед усіма можливими кредиторами заставодавця. Право застави має абсолютний характер: всі інші (треті) особи не мають перешкоджати здійсненню заставодержателем належних йому правомочностей. Як наслідок володілець заставного права вправі використовувати для захисту свого права речово-правові способи захисту: по-перше, може пред'явити позов про витребування закладеного майна з незаконного володіння всіх осіб, включаючи заставодавця; по-друге, має право пред'явити позов про усунення будь-яких порушень його права, хоча б і не пов'язаних із позбавленням володіння. Притаманна праву застави і властивість слідування, бо в разі переходу права власності на заставлене майно до іншої особи в результаті відчуження цього майна (за винятком випадків реалізації цього майна з метою задоволення вимог заставодержателя в порядку, встановленому законом) або в порядку спадкування право застави зберігає силу.

Резюмуємо, що вказані положення є свідченням наявності в заставного права речово-правових ознак і воно розуміється як безпосередня влада над річчю (предметом застави), згідно з якою заставодержатель безпосередньо, без участі власника (як правило, при його повідомленні), має право задовольняти свої вимоги з вартості закладеної речі шляхом її реалізації в разі настання умов, визначених у договорі або в законі.

Висновки з цього дослідження. Отже, зазначимо, що інститут застави і заставні правовідносини є складними і включають двоє паралельних та самостійних відносин: між заставодавцем і заставодержателем (відносні правовідносини), а також відносини заставодержателя з невизначеним колом пасивно зобов'язаних третіх осіб (абсолютні). Проте необхідним вбачається відокремлення таких понять, як «застава» в розу-

мінні правового інституту чи правовідношення і «заставне право» як суб'єктивне право. Заставне право в такому змістовому наповненні становить елемент і відносних, і абсолютних правовідносин, котрі існують у межах правового інституту застави. Саме право, яке може існувати в рамках відносних (зобов'язальних) правовідносин, своїх сутнісних речових властивостей не втрачає. Остання теза була підтверджена нами шляхом кваліфікації заставного права з точки зору його відповідності ознакам речових прав.

Тому цілком обґрунтовано можна говорити про речово-правову природу заставного права, і, визначаючи його місце в системі речових прав, зазначимо, що воно належить до обмежених речових прав (не надає повної влади над річчю, а реалізація заставного права спричиняє припинення права власності власника-заставодавця). Тому коректною була б законодавча згадка цього права в розділі 2 Книги третьої Цивільного кодексу України «Право власності та інші речові права».

Література

1. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / Под общ. ред.: Белов В.А. Москва : Юрайт-Издат, 2007. 993 с.
2. Кізлова О.С. Еволюція інституту застави в контексті державотворення в Україні (історико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.01; Одеська держ. юридична академія. Одеса, 1998. 16 с.
3. Будилов В.М. Залоговое право России и ФРГ. Санкт-Петербург : Фарватер, 1993. 150 с.
4. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. Кн. 1. 3-е изд. Москва : Статут, 2001. 848 с.
5. Плешанова О.П. Права ипотечного кредитора: юридическая природа и основные положения. *Актуальные проблемы гражданского права*. Вып. 2. Москва, 2000. С. 75–91.
6. Латыев А.Н. Вещные права в гражданском праве: понятие и особенности правового режима : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2004. 211 с.
7. Хвостов В.М. История римского права: Пособие к лекциям : Учебное изд. Москва, 1919. 473 с.
8. Майданик Р.А. Правова природа інституту іпотеки. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2009. № 1. С. 31–38.
9. Ахметьянова З. А. Вещное право : учебник. Москва : Статут, 2011. 360 с.
10. Груздев В.В. О квалификации вещных прав. *Вестник Томского гос. ун-та*. 2016. № 411. С. 207–210.
11. Райхер В.К. Абсолютные и относительные права (к проблеме деления хозяйственных прав). *Известия эконом. факультета ЛПИ*. 1928. С. 277–291.
12. Емелькина И.А. К дискуссии о разграничении вещных и обязательственных прав. *Нотариус*. 2006. № 2. С. 17–19.
13. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. Москва : Статут, 2003. 382 с.
14. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.). Москва : Спарк, 1995. 556 с.
15. Синайский В.И. Русское гражданское право. Киев : Прогресс, 1917. 568 с.
16. Шахназарян К.Е. Питання систематизації та класифікації прав на чужі речі за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 243–247.
17. Кізлова О.С. Інститут застави в сучасних правових системах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 40–45.
18. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. 3-е, стереотип. Москва : Статут, 2001. 352 с.
19. Суханов Е.А. Право собственности и иные вещные права в России. *Основные положения права собственности*. Москва : Юристъ, 1999. 384 с.
20. Емелькина И.А. Залог как обеспечительное вещное право. *Вестник Омского университета. Серия: Право*. 2017. Т. 50. № 1. С. 84–90.
21. Медведев Д.А. Российский закон о залоге. *Правоведение*. 1992. № 3. С. 12–21.
22. Вишневский А.А. Залоговое право : Учеб. и практ. пособие. Москва : Бек, 1995. 178 с.
23. Щенникова Л.В. Вещное право : учеб. пособие. Москва : Юристъ, 2006. 190 с.
24. Гришаев С.П. Ипотека на современном этапе. Комментарий законодательства. СПС, 2009.
25. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. *Ученые труды ВИЮН*. Вып. 3. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 192 с.
26. Белов В.А. Залоговые правоотношения: содержание и юридическая природа. *Законодательство*. 2001. № 11. С. 9–17.
27. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Москва : Статут, 2002. 222 с.

References

1. Babaev, A.B., Babkin, S.A., Bevzenko, R.S., Belov, V.A., & Tarasenko Yu.A. (2007). *Grazhdanskoe pravo: aktualnye problemy teorii i praktiki*. Moskva, M.: Yurayt-Izdat.
2. Kizlova, O.S. (1998). *Evolutsiia institutu zastavy v konteksti derzhavotvorennia v Ukraini (istoryko-pravovi aspekty)* (Avtoreferat dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk). Odeska derzhavna yurydychna akademiia. Odesa.
3. Budilov, V.M. (1993). *Zalogovoe pravo Rossii i Federativnoy respubliki Germaniya*. Sankt-Peterburg, SPb.: Farvater.
4. Braginskiy, M.I., & Vitryanskiy, V.V. (2001). *Dogovornoe pravo: Obshchie polozheniya*. Moskva, M.: Statut.
5. Pleshanova, O.P. (2000). Prava ipotechnogo kreditora: yuridicheskaya priroda i osnovnye polozheniya. *Aktualnye problemy grazhdanskogo prava*, 2. 75–91.
6. Latyev, A.N. (2004). *Veshchnye prava v grazhdanskom prave: ponyatie i osobennosti pravovogo rezhima*. (Dissertatsiya kandidata yuridicheskikh nauk). Uralskaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya. Yekaterinburg.
7. Khvostov, V.M. (1919). *Istoriya rimskogo prava: Posobie k lektsiyam: Uchebnoe izdanie*. Moskva. M.: Moskovskoe nauchnoe izdatelstvo.
8. Maidanyk, R.A. (2009). Pravova pryroda institutu ipoteky. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*, 1. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2009_1_10
9. Akhmetyanova, Z.A. (2011). *Veshchnoe pravo: uchebnyk*. Moskva, M.: Statut.
10. Gruzdev, V.V. (2016). O kvalifikatsii veshchnykh prav. *Vestnyk Tomskogo gosudarstvennogo instituta*, 411. 207–210. URL: <https://tsuvestnik.elpub.ru/jour/article/view/309/310>
11. Raykher, V.K. (1928). Absolyutnye i otnositelnye prava (k probleme deleniya khozyaystvennykh prav). *Izvestiya ekonomicheskogo fakulteta Leningradskogo politekhnicheskogo instituta imeni L. I. Kalinina*, 7 (1). 277–291.
12. Yemelkina, I.A. (2006). K diskussii o razgranichenii veshchnykh i obyazatelstvennykh prav. *Notarius*, 2. 17–19.
13. Vaskovskiy, Ye.V. (2003). *Uchebnyk grazhdanskogo prava*. Moskva, M.: Statut.
14. Shershenevich, G.F. (1995). *Uchebnyk russkogo grazhdanskogo prava (po izdatelstvu 1907 g.)*. Moskva, M.: Spark.
15. Sinayskiy, V.I. (1917). *Russkoe grazhdanskoe pravo*. Kiev, K.: Progress.
16. Shakhnazarian, K.E. (2017). Pytannia systematyzatsii ta klasyfikatsii prav na chuzhi rechi za zakonodavstvom Ukrainy. *Yurydychnyi visnyk. 2017. № 1*. 243–247. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2017_1_43
17. Kizlova, O. S. (2010). Institut zastavy v suchasnykh pravovykh systemakh. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 56. 40–45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_56_7
18. Pokrovskiy, I.A. (2001). *Osnovnye problemy grazhdanskogo prava*. Moskva, M.: Statut.
19. Sukhanov, Ye.A. (1999). *Pravo sobstvennosti i inye veshchnye prava v Rossii. V kn.: Osnovnye polozheniya prava sobstvennosti*. Moskva, M.: Yurist.
20. Yemelkina, I.A. (2017). Zalog kak obespechitelnoe veshchnoe pravo. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya: Pravo*. № 50 (1). 84–90. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zalog-kak-obespechitelnoe-veschnoe-pravo>
21. Medvedev, D.A. (1999). Rossiyskiy zakon o zaloge. *Pravovedenie*, 3. 12–21.
22. Vishnevskiy, A.A. (1995). *Zalogovoe pravo : Uchebnoe i prakticheskoe posobie*. Moskva. M.: Bek.
23. Shchennikova, L.V. (2001). *Veshchnoe pravo: uchebnoe posobie*. Moskva, M.: Yurist.
24. Grishaev, S.P. (2009). *Ipoteka na sovremennom etape. Kommentariy zakonodatelstva*. SPS «KonsultantPlyus».
25. Agarkov, M.M. (1940). *Obyazatelstvo po sovetskomu grazhdanskomu pravu. Uchenye trudy VIYuN*. Vyp. 3. Moskva, M.: Yuridicheskoe izdatelstvo NKYu SSSR.
26. Belov, V.A. (2001). Zalogovye pravootnosheniya: sodержanie i yuridicheskaya priroda. *Zakonodatelstvo*. № 11. 9–17.
27. Gongalo, B.M. (2002). *Uchenie ob obespechenii obyazatelstv*. Moskva, M. : Statut.

Право особи на свободу волевиявлення: міжнародно-правовий підхід

Гуйван П. Д.

*Полтавський інститут бізнесу,
вул. Сінна, 7, м. Полтава, Україна
lawjur01@rambler.ru*

Ключові слова:

*право на свободу висловлення,
поширення інформації.*

Ця наукова стаття присвячена дослідженню актуального питання стосовно належної організації правового механізму реалізації конституційного права на свободу вираження поглядів. Детально розглянуті сучасні соціальні та технічні можливості користування цією свободою. З'ясовані окремі аспекти практичного відокремлення особистих переконань особи від публічно вираженої її позиції. Окремо вивчена ключова роль, яку у здійсненні права на вільне вираження поглядів відіграє преса. У роботі зроблено висновки про необхідність зміни підходів до кваліфікації висловів поглядів у ЗМІ, враховуючи рівень прийнятної критики у висловлюваннях залежно від суб'єктного складу персоналії, які публічно оцінюються

The right of the person to freedom of expression: international legal approach

Guyvan P. D.

*Poltava Institute of Business,
Sinna str., 7, Poltava, Ukraine
lawjur01@rambler.ru*

Key words:

*right to freedom of expression,
dissemination of information.*

This scholarly article is devoted to the research of a topical issue regarding the proper organization of the legal mechanism for exercising the constitutional right to freedom of expression. The thesis is that the right to freedom of thought and expression, to the free expression of one's views and beliefs is one of the fundamental human rights. Modern social and technical possibilities of using this freedom are considered in detail. The individual aspects of the practical separation of the personal beliefs of a person in publicly expressed their position are clarified. It is argued that these are two different in essence, though related in form, human rights, and therefore their level of protection should not be the same. Freedom of thought is a necessary prerequisite for the freedom of expression of opinions held by individuals or the media. Therefore, any reservations about the possibility of restricting freedom of opinion are incompatible with the purpose and purpose of that freedom. Under current law, in the event of a finding of a violation of the right to respect for personal views, the issue of protection of that right will be considered within the framework of the procedure for the protection of freedom of expression.

Further clarification of the legal normalization of the relations under investigation has been made. Particular attention is paid to international legal acts and jurisprudence in this field. The key role that the press plays in the exercise of the right to freedom of expression has been studied separately. It is emphasized that while it cannot transgress certain boundaries in a democratic society, in particular as regards the reputation, rights of others, and the need to prevent the disclosure of confidential information, it must nevertheless be transmitted in a manner compatible with its duties and responsibilities,

information and ideas on all matters of public interest, including those relating to justice. The public is also entitled to receive such ideas and information, otherwise the press would not be able to play the vital role of the watchdog of democracy. The paper concludes that it is necessary to change the approaches to the qualification of expressions of opinion in the media, taking into account the level of acceptable criticism of the statements, depending on the subjective composition of the publicly evaluated persons.

Вступ. Демократичний поступ суспільства неможливий без інформаційної свободи кожної особистості. Отже, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на свободу вираження поглядів та свободу інформації. У ст. 10 цього документа вказується, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. На переконання дослідників цього питання, право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань передбачає змогу кожної особи самостійно визначати для себе систему моральних, духовних та інших цінностей та вільно без будь-якого ідеологічного контролю оприлюднювати свої думки шляхом використання будь-яких засобів їх вираження, зокрема і через поширення інформації у вигляді поглядів і переконань із різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави [1, с. 673]. Конституція України захищає право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань до складу основних прав людини, таких як право на життя та недоторканість, встановлюючи загальносоціальний його статус. За приписом Основного Закону, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч.ч. 1, 2 ст. 34). За влучним висловом дослідника, свобода вираження поглядів як природне право людини є її можливістю, властивою від народження, невід’ємною, невідчуженою, незалежною від волі держави. Право людини вільно виражати свої погляди закладене в самій людській природі як її складник. Людську ж природу сотворив Бог, давши людині змогу вільно вибирати форму і зміст вираження своїх поглядів. Свобода вираження поглядів є обов’язковою складовою частиною особистісного самовизначення кожної людини. Зазначена свобода – це «дихання» людини в соціальному середовищі, без якого вона не зможе в ньому існувати [2, с. 1].

Згідно з традиціями, що склалися в міжнародному та національному регулюванні коментованих відносин, термін «вираження» охоплює не лише виявлення поглядів за допомогою слів, а поши-

рюється також на графіки, зображення, ідеї, спрямовані на публічне оприлюднення, висловлення позиції чи подання інформації. Технічні можливості виявлення поглядів також опосередковуються не тільки друківаними засобами мовлення, а й теле- та радіоінформуванням, у тому числі, у вигляді повідомлень, фільмів, вистав тощо, а також через електронні системи і навіть за допомогою реклами. Отже, законодавство, включаючи конституційні та конвенційні правила, захищає не тільки вираження поглядів, але й засоби їх відтворення, передачі і поширення. У сучасному суспільстві розкриваються нові соціальні та технічні можливості користування цією свободою. Але одночасно така можливість відкриває нові способи порушень інформаційних прав людини шляхом поширення висловлювань, що розпалюють ненависть та ворожнечу, жорстокого поводження з дітьми та підбурювання до тероризму. Це потребує підвищеної уваги до юридичного забезпечення легітимного і водночас демократичного режиму здійснення коментованого права.

Правові питання щодо вираження поглядів людини неодноразово виносилися на публічний розгляд науковцями. Необхідно згадати праці таких вчених, як О. Денісова, М. Дубровіна, О. Марценюк, О. Кохановська, Є. Захаров, Л. Красицька, Н. Корченкова, Р. Мельник, Н. Кушакова-Костецька, В. Лутковська, Е. Тітко, Ю. Шемшученко та інших учених. Разом із тим проблематика є досить актуальною і потребує більш детальних досліджень окремих важливих аспектів. Зокрема, мало вивченими залишаються такі сторони цієї діяльності, як практичне відокремлення особистих переконань особи від публічно вираженої її позиції. Також потребує додаткового з’ясування питання правового унормування відносин, що досліджуються. У цьому сенсі необхідно приділити особливу увагу міжнародно-правовим актам та судовій практиці в цій сфері та на цій основі напрацювати національну доктрину реалізації права людини на свободу вираження своїх поглядів. Отже, **метою** цієї праці є дослідження фактичного стану відносин щодо гарантування вираження та поширення інформації та вироблення конкретних рекомендацій, спрямованих на відтворення практики Європейського суду в українському правовому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основою свободи вираження є погляди людини як невід'ємний елемент її свідомості, зокрема світогляду. Погляди взаємодіють, перебувають у зв'язку з усіма іншими елементами свідомості – вірою, думками, переконаннями, уявленнями тощо. Водночас, будучи природним правом, свобода вираження поглядів також є суб'єктивним юридичним правом, яке має реальна забезпечуватися державою. Дуже важливим елементом унормування характеру реалізації цього права є необхідність відмежувати змогу людини дотримуватися будь-яких поглядів від її права на їх висловлення. Це, як ми вважаємо, два різних за сутністю, хоча і пов'язаних за формою, явища, отже, рівень їх захисту має бути не однаковим.

Свобода дотримуватися поглядів – це абсолютне право, яке передбачає обов'язок усіх інших суб'єктів утримуватися від активних позитивних вчинків із метою перешкодити носієві реалізувати свої повноваження. Держава ж мусить забезпечити гарантії від будь-якого втручання в нього. На жаль, у національному правовому полі відсутні норми, що захищають право на дотримання особистої думки. Між тим, в нашій країні ще не згасли згадки про часи, коли людину карали за самостійність мислення та незалежність її власної позиції. Та і нині часто спостерігається приховане переслідування особи за її переконання, які не узгоджуються з офіційною позицією через різні тестування, опитування і інтерв'ю. Національний законодавець визначає повноваження на дотримання поглядів складником права на вираження поглядів. У цьому питанні він слідує за приписами ст. 10 Конвенції і ст. 19 Загальної декларації прав людини, які саме таким чином регулюють свободу вираження поглядів. Хоча аже в ч. 1 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів виділене як окреме, що підкреслює велике значення, яке йому надається міжнародною спільнотою.

Свобода думок – необхідна передумова свободи вираження поглядів, яких можуть дотримуватися особи чи ЗМІ. У демократичному світі жодна держава не може зобов'язати своїх громадян дотримуватися певних поглядів чи забороняти особам дотримуватися своїх поглядів. У зв'язку з цим, як зазначено в Загальному коментарі ООН до ст. 19 МПГПП, будь-які застереження щодо свободи дотримуватися поглядів є несумісними з цілями і метою цієї свободи. Крім того, право на думку є настільки недоторканим, що не підлягає законній дерогації (ситуація за якої закон, постановка, або рішення скасовується частково) навіть в умовах надзвичайного стану [3, п. 5]. Звісно, Європейська конвенція не передбачає можливості

окремого захисту свободи думки, позаяк припускає малоімовірною ситуацію, за якої запроваджені державою обмеження могли б вплинути на свободу дотримуватися поглядів, якщо ці погляди не були публічно висловлені. Але все ж у разі виявлення такого факту питання захисту вказаного права буде розглядатися в межах процедури охорони свободи вираження поглядів. Подібний захист здійснюватиметься і у разі, коли особа буде поширювати інформацію, позицію чи ідею, створену або сформовану іншим суб'єктом. Адже у такому разі поширювач певною мірою проявляє і свої погляди, оскільки вона вважає, що саме цю інформацію чи погляд доцільно й доречно поширити у відповідний момент і способом. Причому такий спосіб вираження, коли поширюється не власна думка, притаманний засобам масової інформації. Його регулювання також охоплюється регулятивним механізмом свободи слова, більш характерне та є особливо важливим елементом права на вираження поглядів. Бо таким чином відбувається належне інформування суспільства про події в країні і світі та забезпечується якісна дискусія всередині суспільства щодо актуальних питань.

Свобода отримувати та передавати інформацію та ідеї «незалежно від кордонів», окрім загального конвенційного положення, в Європі забезпечується низкою регулятивних документів підзаконного рівня. Так, у Декларації Комітету Міністрів Ради Європи від 29 квітня 1982 року «Про свободу вираження поглядів та інформації» вказується, що, беручи до уваги, що принципи справжньої демократії, верховенства права й поваги прав людини становлять підвалини їхнього співробітництва і що свобода вираження поглядів та інформації є основоположним елементом цих принципів, країни-учасниці оголошують, що у сфері інформації та ЗМІ вони намагаються досягти такої мети: *a)* захист права кожного, незалежно від кордонів, самовиражатися, шукати й одержувати інформацію та ідеї з будь-якого джерела, а також поширювати їх відповідно до умов, викладених у ст. 10 Європейської конвенції з прав людини; *b)* скасування цензури або будь-якого довільного контролю чи обмежень щодо учасників інформаційного процесу, змістового наповнення ЗМІ або передавання чи поширення інформації; *c)* проведення відкритої інформаційної політики в публічному секторі, що включає також доступ до інформації, задля сприяння розумінню кожною людиною політичних, соціальних, економічних і культурних проблем та заохочення вільного обговорення цих проблем; *d)* існування широкого кола незалежних і автономних ЗМІ, що дасть можливість відображати різноманітність ідей та думок; *e)* створення відповідних можливостей для передавання і поширення інформації

та ідей, розумного доступу до них на національному й міжнародному рівнях; *г)* сприяння міжнародному співробітництву та надання допомоги через державні й приватні канали з метою заохочення вільного обігу інформації та поліпшення інфраструктури і можливостей зв'язку [4].

У здійсненні права на вільне вираження поглядів ключову роль відіграє преса. Хоча вона в демократичному суспільстві не може переступати певні межі, зокрема, щодо репутації, прав інших осіб і необхідності запобігання розголошенню конфіденційної інформації, все ж вона мусить передавати у спосіб, сумісний із її обов'язками та відповідальністю, інформацію та ідеї з усіх питань суспільного інтересу, включаючи ті, що стосуються правосуддя. Громадськість також має право отримувати подібні ідеї та інформацію, інакше преса була б не здатна відігравати життєво важливу роль «вартового пса демократії» [5]. Одним із найпоширеніших способів публічного висловлювання думок та позицій є повідомлення новин, засноване на інтерв'ю або відтворенні висловлювань інших осіб, відредагованих чи ні. Саме ця іпостась преси як сторожового пса часто викликає незадоволення влади чи представників бізнесу, що часом переростає в агресивну та цілеспрямовану діяльність із метою обмежити можливість поширення інформації. Отже, завданням держави є розроблення правових механізмів гарантування вільного здійснення права, включаючи забезпечення безпеки журналістів.

Міжнародна спільнота приділяє цьому питанню неабияку увагу, постійно звертаючись до нього на різних рівнях. Зокрема, на 37 сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція Ради ООН із прав людини «Про захист журналістів». У ній зазначається значна роль, яку відіграють журналісти у справах із великим суспільним інтересом, у тому числі і стосовно підвищення обізнаності щодо прав людини. Водночас вказується, що робота журналістів часто піддається специфічним ризикам, таким як залякування, цькування та насильство, включаючи дедалі більш численні напади та вбивства, жертвами яких є журналісти та медіа-професіонали. Таке порушення права на вираження свободи думки викликає занепокоєння та необхідність забезпечити більший захист усім цим професіоналам та журналістським джерелам. ООН найсуворіше засуджує всі напади та будь-яке насильство проти журналістів, таке як катування, позасудові страти, зникнення, вимушене та свавільне затримання, а також залякування та цькування. Також була висловлена стурбованість, що напади на журналістів часто залишаються безкарними і ООН закликає держави гарантувати оперативне та ефективне розслідування таких дій, а також притягнути винних до відповідальності та забезпечити відповідне відшкодування

жертвам. Крім цього, закликають держави світу до організації безпечного та сприятливого середовища для журналістів, щоб вони могли самостійно виконувати свою роботу без неправомірного втручання. Це, зокрема, має здійснюватися через законодавчі заходи, які допоможуть усвідомити представникам судової влади, правоохоронців та військових, а також журналістам та громадянському суспільству обсяг положень, визначених міжнародним правом стосовно безпеки журналістів, організувати належне спостереження та повідомлення про напади на журналістів, публічне засудження цих нападів та розподіл ресурсів, необхідних для розслідування та притягнення до відповідальності за такі атаки [6].

ОБСЄ також у своїх Рекомендаціях щодо свободи медіа звернула увагу на неналежний стан безпеки та свободи журналістської діяльності. Було зазначено, що медіа на всьому європейському просторі так чи інакше перебувають під загрозою. Це проявляється в продукуванні законодавчих актів про кримінальну відповідальність журналістів за наклеп, їхнє покарання за викриття правопорушення та корупції. Часто спостерігається обмеження з боку держави висловлювань різних точок зору, плюралізму у теле-, радіо, друкованих та інтернет-ЗМІ. Цей тиск приймає різні форми, починаючи від пільгового ставлення до державних медіа і закінчуючи прямим закриттям незалежних ЗМІ. Спостерігається відмова в доступі до інформації та публічно значимих документів, суб'єкти, що фінансуються державою, заважають проведенню незалежних розслідувань і публікацій. Журналістів влада примушує повідомляти про конфіденційні джерела, при цьому правоохоронні органи і суди виправдовують це свавілля потребами національної безпеки, таким чином знищуючи конфіденційні джерела [7]. У 2008 році Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Показники для медіа в демократичній країні», яка безпосередньо стосується організації та безпеки журналістської діяльності. У цьому документі наголошується, що участь громадськості в процесі прийняття демократичних рішень вимагає того, щоб вона була добре поінформована і мала змогу вільно обговорювати різні думки. Право на свободу вираження поглядів та інформації через засоби масової інформації має бути гарантоване національним законодавством, і це право має бути виконане. Велика кількість судових справ, пов'язаних із цим правом, є вказівкою на проблеми в імплементації національного законодавства про ЗМІ та потребує перегляду законодавства чи практики.

Задля забезпечення подальшого розвитку демократичного процесу Рада Європи в цьому акті встановила значний перелік принципів, дотримання яких має гарантувати незалежність ЗМІ і можли-

вість їх вільно висловлювати свої думки. Зокрема, ці принципи передбачають таке: державні чиновники не мають захищатись від критики та образи на вищому рівні, ніж звичайні люди, наприклад, за допомогою кримінальних законів, які передбачають більш високу кару. За критичний коментар журналістів не варто ув'язнювати чи закривати ЗМІ; кримінальне законодавство проти розпалювання ненависті чи охорони громадського порядку або національної безпеки має поважати право на свободу вираження поглядів, якщо накладаються штрафи, вони мають дотримуватися вимог необхідності та пропорційності; до журналістів не слід пред'являти необґрунтованих вимог держави, що заважають їм працювати; політичні партії та кандидати повинні мати справедливий і рівний доступ до ЗМІ; варто дотримуватися конфіденційності джерел інформації журналістів; виключні права на звітність щодо основних подій, що становлять суспільний інтерес, не мають перешкоджати правам громадськості на свободу інформації; закони про конфіденційність та державну таємницю не мають надмірно обмежувати інформацію; засоби масової інформації повинні мати справедливий і рівний доступ до каналів розповсюдження, будь то технічна інфраструктура (наприклад, радіочастоти, кабелі передачі, супутники) або комерційна (розповсюджувачі газет, поштові або інші служби доставки); власність ЗМІ та економічний вплив на засоби масової інформації мають бути прозорими; регулюючі органи мовлення мають функціонувати неупереджено та ефективно, наприклад, при наданні ліцензій, не варто вимагати від друкованих ЗМІ та інтернет-ЗМІ державну ліцензію, яка виходить за межі простого підприємницького або податкового обліку [8].

Як бачимо, вказаний перелік є досить об'ємним та конструктивним. На жаль, мусимо констатувати, що більшість його положень нині не виконується в Україні. Стан свободи слова в державі та невинуватий тиск і притягнення журналістів до відповідальності неодноразово були предметом розгляду різних європейських організацій. Скажімо, Європейський парламент у своїй резолюції від 2004 року констатував, що інформаційна діяльність в Україні залишається під загрозою, дедалі частіше мають місце серйозні порушення проти ЗМІ та журналістів, такі, як: пряий тиск і втручання у діяльність окремих ЗМІ з боку державних службовців, свавільні адміністративні та правові заходи проти телевізійних станцій, інших ЗМІ, утиски та насильство проти журналістів (п. 20). У Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі» також зазначалися факти переслідування медіа та журналістів в Україні після публікацій, в яких висловлювалась критика політиків і посадових осіб при владі.

Зокрема, ПАРЕ була схвилювана зловживаннями, особливо в регіонах, із боку податкових, регуляторних органів та органів Міністерства внутрішніх справ, спрямованих на залякування опозиційних засобів масової інформації, та запропонувала владі України провадити свою політику щодо ЗМІ таким чином, щоб переконливо продемонструвати повагу до свободи слова в країні. Це має відбуватися шляхом забезпечення опозиції справедливому доступу до державних загальнонаціональних та регіональних каналів телебачення [9].

З метою поліпшення стану інформаційного забезпечення населення в нашій державі варто змінити концепцію взаємодії з пресою. Необхідно враховувати, що свобода засобів масової інформації є найдосконалішим інструментом, який дає змогу соціуму довідатися і скласти уявлення про події в суспільстві, відтворити ідеї й позиції визначних діячів, політичних лідерів, у тому числі влади. Саме в такий спосіб реалізується конвенційне право населення на одержання інформації, що становить основу гуманітарних підвалин демократичного суспільства. Що ж стосується обмежень приватних осіб та журналістів до публічної інформації під приводом загрози національній безпеці, то влада має негайно припинити практику свавільної діяльності в цій царині, нормативно виокремивши, які матеріали є публічними, а які захищені від розголошення громадянам на основі певної чітко встановленої класифікації інформації, що має відношення до захисту національних інтересів.

З проведеного дослідження можемо дійти певних **висновків**. Одним із головних принципів існування демократичного суспільства є необхідність забезпечення права вільно виражати свою думку. Це, зокрема, означає необхідність враховувати рівень прийнятної критики у висловлюваннях залежно від суб'єктного складу персоналії, які публічно оцінюються. Європейський суд у цьому плані встановлює свої правові стандарти, згідно з якими критика влади може відрізнитися жорсткістю, а політики та уряд мають володіти більшою терпимістю до їх критики. Межі дозволеної критики цих осіб є ширшими, ніж щодо звичайних громадян, своєю чергою вони мають найменший ступінь захисту. Це можна пояснити тим, що в демократичному суспільстві їхня діяльність є предметом аналізу та обговорення не лише законодавчих чи судових органів, але й преси та громадських організацій. З урахуванням цього органи влади мають поважати свободу слова і постійно вживати ефективних заходів для попередження та покарання винних у разі втручання в діяльність незалежних ЗМІ, свавільних адміністративних та правових дій проти телевізійних каналів, інших ЗМІ, а також утисків і насильства проти журналістів.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка Ю.С. Шемшученка. Київ : Юри-
дична думка, 2007. 992 с.
2. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в
Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів,
2019. 42 с.
3. Загальний коментар ООН до ст. 19 МПГПП. Human Rights Committee (12 вересня 2011), General
Comment №34, CCPR/C/GC/34. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>
4. Декларація «Про свободу вираження поглядів та інформації» (Ухвалена Комітетом міністрів РЄ
29 квітня 1982 року на 70-й сесії). URL: <https://cedem.org.ua/library/pro-svobodu-vyrazhennya-poglyadiv-ta-informatsiyi/>
5. Рішення ЄСПД від 25 червня 1992 року у справі «Торгер Торгерсон проти Ісландії» (Thorgeir
Thorgeirson v. Iceland), заява № 13778/88. URL: http://www.humanrights.is/static/files/Itarefni/torgeir_torgeirson_gegn_islandi.pdf
6. Human Rights Council (37 сесія 27 вересня 2012), Resolution on the safety of journalists, №21/12,
A/HRC/21/L.6. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/174/13/PDF/G1217413.pdf?OpenElement>
7. OSCE, The Representative on Freedom of the Media (8 червня 2011). URL: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/186381?download=true>
8. Council of Europe, Parliamentary Assembly (3 жовтня 2008), Resolution 1636 (2008). «Indicators
for media in democracy». URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17684&lang=en>.
9. Рада Європи. Парламентська асамблея. Рекомендація 1589 (2003) «Свобода вираження поглядів
у ЗМІ в Європі». URL: <http://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-1589-2003-svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-u-zmi-v-yevropi/>

References

1. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. akademika Yu.S. Shemshuchenka. Kyiv :
Yurydychna dumka, 2007. 992 s. [in Ukrainian]
2. Yarmol L.V. Svoboda vyrazhennia pohliadiv ta problemy yurydychnoho zabezpechennia yii realizatsii
v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Lviv, 2019.
42 s. [in Ukrainian]
3. Zahalnyi komentar OON do st. 19 MPHPP. Human Rights Committee (12 veresnia 2011), General
Comment №34, CCPR/C/GC/34. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>
4. Deklaratsiia «Pro svobodu vyrazhennia pohliadiv ta informatsii» (Ukhvalena Komitetom ministriv
RIe 29 kvitnia 1982 roku na 70-y sesii). URL: <https://cedem.org.ua/library/pro-svobodu-vyrazhennya-poglyadiv-ta-informatsiyi/>
5. Rishennia YeSPD vid 25 chervnia 1992 roku u spravi «Trorher Trorherson proty Islandii» (Thorgeir
Thorgeirson v. Iceland), zaiava № 13778/88. URL: http://www.humanrights.is/static/files/Itarefni/torgeir_torgeirson_gegn_islandi.pdf
6. Human Rights Council (37 sesiia 27 veresnia 2012), Resolution on the safety of journalists, № 21/12,
A/HRC/21/L.6. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/174/13/PDF/G1217413.pdf?OpenElement>.
7. OSCE, The Representative on Freedom of the Media (8 chervnia 2011). URL: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/186381?download=true>.
8. Council of Europe, Parliamentary Assembly (3 zhovtnia 2008), Resolution 1636 (2008). «Indicators
for media in democracy». URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17684&lang=en>.
9. Rada Yevropy. Parlamentska assambleia. Rekomendatsiia 1589 (2003) «Svoboda vyrazhennia pohliadiv
u ZMI v Yevropi». URL: <http://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-1589-2003-svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-u-zmi-v-yevropi/>

Регулювання інституту аліментних зобов'язань органами публічної влади

Митник А. А.

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
вул. Першотравнева, 20, Кременчук, Полтавська область, Україна
alesyamytnik@gmail.com*

Ключові слова:

*аліменти, державна допомога,
зобов'язання, утримання дітей,
батьки, сім'я, сімейні обов'язки.*

У статті досліджені правові аспекти здійснення аліментних зобов'язань. В останній час можна спостерігати, що оновлене сімейне законодавство щодо порядку виплати аліментів перейшло на вищий рівень регулювання сімейних правовідносин. Повністю змінилася концепція, а саме відмова від радянських принципів і початок шляху до міжнародного рівня. Першою позитивною дією стало введення такого поняття, як «сім'я». Водночас воно не досконале й вимагає покращення щодо членів сімейного кола. Потребується доповнення підстав для створення сім'ї, тобто свояцтва й інших окремих норм.

Regulation of the institute of maintenance obligations by public authorities

Mytnyk A. A.

*Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
Pershotravneva str., 20, Kremenchuk, Poltava region, Ukraine
alesyamytnik@gmail.com*

Key words:

*maintenance, public relief,
obligations, child support,
parents, family, family
obligations.*

Maintenance is the maintenance payment that a person (debtor) is required by law to give to another person (creditor) who is in a family relationship, provided that the latter is a minor or is incapacitated or indigent. The maintenance payment which is not granted by virtue of a legal obligation but on the basis of moral standards will not be considered maintenance. Maintenance obligation is personal and this is due to the fact that the person's death who has pay maintenance or the person to whom maintenance is awarded terminates the maintenance obligations. The right to maintenance and the obligation to pay it cannot be transferred to another person. Another feature of maintenance obligations is that they arise only on grounds defined by law, that is marriage, close relationship or other family relations, minority or incapability or need. In practice, the most common cases are maintenance payments by parents for minors good. Because the child's maintenance, the provision of material assistance is a parental duty arises from the childbirth and exists until the child reaches the age of majority and, in the event of the child's incapacity for work, as well as the continuation of the child's education, it is the parents' responsibility until the child reaches the age of 18. When both parents live with the child, the maintenance obligation is automatically fulfilled. If the person with whom the child remains in divorce is unable to provide the child with an adequate standard of living and the other was unwilling to help, the State intervenes. The main problem with alimony obligations is that a large number of marital relationships during divorce leave minor children and minors without proper security, gaps in the law make it impossible to provide in a certain way the maintenance of incapacitated parents or other family members to this right. The establishment of maintenance provisions in family law is of great social implication. On the one hand, the law establishes ethical standards for providing financial support to children, parents, the disabled, the elderly; on the other, the state cannot fully guarantee the necessary financial support for disabled persons and is therefore interested that maintenance be provided primarily from the family members' own resources.

Основна проблема аліментних зобов'язань полягає в тому, що велика кількість сімейних правовідносин під час розлучення подружжя залишають без належної забезпеченості малолітніх і неповнолітніх дітей. Прогалини в законодавстві не дають можливості певним чином забезпечити утримання непрацездатних батьків чи інших членів сім'ї, які мають на це право.

Мета статті полягає в тому, щоб заповнити ці прогалини, здійснити аналіз нормативних актів, міжнародних конвенцій, які регулюють аліментні зобов'язання, та розглянути порядок подання заяви про стягнення аліментів і клопотання про визнання та виконання рішення про стягнення аліментів.

Дослідженням питань, пов'язаних з аліментними відносинами, присвячені роботи З. В. Ромовської, В. О. Рясенцева, Є. М. Ворожейкіна, В. І. Даниліна й інших. В юридичній літературі по-різному визначається поняття «аліментне зобов'язання». Є. М. Ворожейкін узагалі розуміє під аліментами будь-яку допомогу одного члена сім'ї іншому. На відміну від Є. М. Ворожейкіна, такі дослідники, як О.С. Йоффе, М. Г. Масевич, Т. А. Фадеева, розглядають аліментне зобов'язання як наслідок порушення нормальних сімейних відносин і пов'язують його існування з судовим рішенням, коли добровільно утримання не надається.

Формування аліментних відносин між членами сім'ї – дітьми, подружжям, батьками, іншими членами сім'ї – почалося ще за часів розвитку феодалного права, але за тих часів ці відносини не мали твердої правової основи, а базувалися загалом на звичаєвому праві. Батьки повинні були утримувати своїх дітей, забезпечувати їх їжею, всім необхідним для нормального природного існування, своєю чергою після досягнення батьками відповідного віку діти були зобов'язані утримувати своїх батьків. З подальшим розвитком суспільних відносин майнові правовідносини між членами сім'ї набувають чіткішого юридичного змісту. Через певний період обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей був закріплений на законодавчому рівні. Батьки повинні були надавати своїм дітям належне виховання, забезпечувати проживання та одяг. Аліментний обов'язок батьків не обмежувався віком дитини й зберігався після досягнення дитиною повноліття за умови, якщо діти потребували батьківської допомоги. У разі, якщо батьки жили окремо, утримувати дитину повинен був той із батьків, із ким залишалася дитина. Однак, коли сім'я розпадалася з вини того з подружжя, який жив поза сім'єю, від обов'язку утримувати дитину він не звільнявся. Якщо батько не мав достатніх коштів, то мати повинна була брати участь в утриманні дитини

залежно від свого майнового стану. У разі позбавлення батьківських прав, мати чи батько не звільнялися від аліментного обов'язку. Разом із тим, батьки не повинні були надавати утримання своїм неповнолітнім дітям у разі їхнього одруження.

Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші види сімейного утримання від 23 листопада 2011 року визначає умови, за яких рішення про стягнення аліментів, прийняте судом або адміністративним органом в одній Договірній Державі (Державі походження), визнається та виконується в іншій Договірній Державі, а також окреслює підстави для відмови у визнанні й виконанні рішень про стягнення аліментів. Одним із ключових моментів цієї Конвенції є забезпечення ефективного доступу заявника до безоплатної правової допомоги. З цієї метою Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інші види сімейного утримання від 23 листопада 2011 року врегульовує основні принципи надання правової допомоги, визначає її обсяг і порядок надання [1].

Аліментні правовідносини належать до відносин і мають особистий, безоплатний і безперервний характер. Головною їхньою метою є забезпечення утримання певної особи, а тому вони суттєво відрізняються від цивільних зобов'язань і за своєю природою мають сімейно-правовий характер.

Слід зазначити, що законодавець не розрізняє поняття «утримання» та «аліменти», вживаючи їх як синоніми (статті 75, 78 Сімейного кодексу України). Ми розглядаємо аліменти як матеріальну допомогу, що надається через закон подружжю, дітям, родичам, своякам, фактичним вихователям (вихованцям). Ця допомога може надаватись як у добровільному, так і в примусовому порядку. Статтями 194–197 Сімейного кодексу України визначено порядок стягнення аліментів за минулий час і заборгованості за аліментами й встановлено відповідальність за заборгованість [2].

Аліменти можуть бути стягнені за виконавчим листом за минулий час, але не більше ніж за три роки, що передували пред'явленню цього листа до виконання. Якщо за пред'явленим до виконання виконавчим листом аліменти не стягувались у зв'язку з розшуком боржника або його перебуванням за кордоном, вони мають бути сплачені за весь минулий час. Заборгованість за аліментами, які відраховувалися за заявою платника аліментів із заробітної плати, пенсії, стипендії, погашається в такому ж порядку або за рішенням суду. Заборгованість за аліментами стягується незалежно від досягнення дитиною повноліття, а у випадках, коли особа після досягнення повноліття продовжує навчання та у зв'язку із цим потребує матеріальної допомоги, – до досягнення нею 23 років.

Заборгованість за аліментами, присудженими в частці від заробітку (доходу), визначається, виходячи з фактичного заробітку (доходу), який платник аліментів одержував за час, протягом якого не провадилося їхнє стягнення. Якщо платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості, але працює на час визначення її розміру, заборгованість визначається із заробітку (доходу), який він одержує. Якщо платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості й не працює на час визначення її розміру, вона обчислюється, виходячи із середньої заробітної плати працівника відповідної кваліфікації або некваліфікованого працівника для місцевості.

Якщо буде встановлено, що заборгованість виникла з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду (це не стосується неповнолітніх платників аліментів), одержувач аліментів має право на стягнення пені в розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Розмір пені може бути зменшений судом з урахуванням матеріального й сімейного стану платника аліментів.

За позовом платника аліментів, враховуючи матеріальний і сімейний стан платника аліментів, суд може відстрочити або відтермінувати сплату заборгованості за аліментами, а в тому разі, якщо заборгованість виникла у зв'язку з тяжкою хворобою платника або іншою обставиною, що має істотне значення, суд може повністю або частково звільнити його від сплати заборгованості за аліментами. Суд може також звільнити платника аліментів від сплати заборгованості, якщо буде встановлено, що вона виникла внаслідок неперед'явлення без поважної причини виконавчого листа до виконання особою, на користь якої присуджено аліменти.

Питання виїзду одного з батьків за кордон на постійне місце проживання є взаємозалежним від сплати аліментів за весь період до досягнення дитиною повноліття.

У частині 4 статті 181 Сімейного кодексу України передбачено: «У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання в державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [2]. Відповідно до абзацу 2 пункту 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 року № 1203–2002, якщо аліментні зобов'язання не були виконані особою, що виїжджає, стягнення аліментів провадиться за рішенням суду. Отже, Постанова Кабінету Міністрів України висуває такі вимоги щодо можливості виїзду одного з батьків на постійне місце проживання: після досягнення дитиною повноліття; в разі купівлі нерухомого майна для неповнолітньої дитини; в разі

згоди одного з батьків, що залишається проживати з дитиною, на укладення договору. У разі неможливості чекати повноліття дитини або неможливості придбати нерухоме майно для дитини, необхідно звертатися до суду з позовом про визначення сукупного розміру й стягнення аліментів за весь період до досягнення дитиною повноліття у зв'язку з виїздом одного з батьків на працевлаштування або постійне проживання в державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу [5]. Відповідно до частини 6 статті 181 Сімейного кодексу України, «Якщо після набрання рішенням суду законної сили, згідно з яким з одного з батьків стягуються аліменти, він виїжджає для постійного проживання в державу, з якою Україна не має договору про правову допомогу, за рішенням суду, до виїзду за межі України з нього може бути стягнуто аліменти за весь період до досягнення дитиною повноліття». Слід зважати, що законодавець у частині 7 статті 180 Сімейного кодексу України передбачив: «Якщо після набрання чинності рішенням суду про сплату аліментів за весь період до досягнення дитиною повноліття особа, з якої стягуються аліменти, продовжує постійно проживати в Україні або повертається в Україну для постійного проживання, або змінюються обставини, які вплинули на визначення розміру аліментів, у судовому порядку може бути встановлено періодичне стягнення аліментів, враховуючи сплачену суму». Отже, повернення до України платника аліментів є підставою для відновлення аліментних платежів, періодичне стягнення яких буде здійснюватися з урахуванням сплаченої суми.

Щодо аліментних обов'язків інших членів сім'ї та родичів, то сюди відноситься обов'язок баби, діда, внуків, правнуків, братів і сестер, а також мачухи, вітчима, падчерки, пасинка по взаємному утриманню в разі настання підстави для отримання аліментів, за умови, що не має інших осіб, що можуть надавати допомогу. Крім того, якщо особа до досягнення повноліття проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю не менш ніж п'ять років, в неї також виникає обов'язок по їхньому утриманню. Аліментні обов'язки інших членів сім'ї та родичів виникають, якщо в того, хто потребує матеріальної допомоги, немає дружини, чоловіка, повнолітніх дочки, сина, братів і сестер, або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання. Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів на дітей і непрацевдатних повнолітніх осіб, які потребують матеріальної допомоги, визначається в частці від заробітку (доходу) або у твердій грошовій сумі. Під час визначення розміру аліментів суд бере до уваги матеріальний і сімейний стан платника й одержувача аліментів. Якщо позов пред'явлений не до всіх зобов'язаних осіб, а лише

до деяких із них, розмір аліментів визначається з урахуванням обов'язку всіх зобов'язаних надавати утримання осіб. Водночас сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню, не може бути меншим за неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Суд також може визначити строк, протягом якого будуть стягуватися аліменти.

Цікавим і, на нашу думку, позитивним нововведенням Сімейного кодексу України є усунення гендерної нерівності щодо отримання аліментів. Так, не тільки дружина, а й чоловік має право на утримання в разі здійснення ним опіки над малолітньою дитиною (стаття 86 Сімейного кодексу України). Право на утримання виникає в чоловіка за наявності таких підстав:

1) із чоловіком проживає дитина, яка не досягла 3-х років, а якщо дитина має вади фізичного чи психічного розвитку, — шести років;

2) дружина – мати дитини – може надавати своєму чоловікові матеріальну допомогу.

Таким само чином, як і щодо дружини, право чоловіка на утримання припиняється, якщо він не здійснює опіки над дитиною. У наведених випадках передбачені спеціальні підстави припинення аліментних правовідносин. Для дружини такими підставами є припинення вагітності, народження дитини мертвою або передання дитини на виховання іншій особі, смерть дитини, а також виключення відомостей про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини. Для чоловіка такими підставами є передання дитини на виховання іншій особі, смерть дитини, а також виключення відомостей про дружину як матір з актового запису про народження дитини [6].

Як зазначає А. А. Епрікян, укладання аліментного договору між іншими членами сім'ї та родичами доцільніше, оскільки спрощує процедуру отримання аліментів, адже за таких обставин немає потреби звертатися до суду з вимогами щодо сплати аліментів. На нашу думку, для реалізації цих про-

цедур необхідно розширити повноваження органів опіки й піклування, а саме: з метою своєчасного реагування в разі порушення вимог договору про сплату аліментів надати можливість притягувати до майнової відповідальності винних осіб; зобов'язати вказані органи створити відповідний реєстр договорів щодо сплати аліментів; надати інші повноваження щодо реалізації регуляторної політики й контрольних функцій з вищезазначених питань [3].

Як бачимо, закон чітко визначає підстави виникнення аліментних зобов'язань, порядок нарахування та сплати аліментів, водночас намагається захистити інтереси як платника, так і одержувача аліментів. Разом із тим, аліментні зобов'язання є насамперед не юридичною, а соціальною проблемою нашого суспільства. Існує багато способів уникнути сплати коштів на утримання дитини, не дивлячись на те, що за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей, а так само злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні, передбачена кримінальна відповідальність. Суми, які все ж таки виплачуються не за власним бажанням, у багатьох випадках не можна назвати такими, що на належному рівні допомагають забезпечити нормальне існування дитини, позбавленої піклування одного з батьків.

Отже, аліментні відносини можна визначити як відносини, що виникають на підставі передбачених у законі юридичних фактів, в яких одна сторона зобов'язана утримувати іншу сторону – дружину (чоловіка), жінку (чоловіка) за умови тривалого спільного проживання без реєстрації шлюбу, родича або свояка певного ступеня спорідненості чи свояцтва, особу, яка взяла у свою сім'ю дитину, що є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, вихованця, а останні мають право вимагати виконання цього обов'язку.

Література

1. Ханович Є. Д. Правове регулювання аліментних зобов'язань батьків з утримання дітей у міжнародних відносинах. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 286–291.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Епрікян А. А. Аліментні обов'язки інших членів сім'ї та родичів : проблемні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 20–23.
4. Про виконавче провадження : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
5. Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 р. № 1203-2002-п / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-п>.
6. Адамова О. С. Аліментні зобов'язання подружжя : проблемні питання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 94–97.

References

1. Khanovich, E. D. (2018), “Legal Regulation of Parental Obligations of Parents for the Support of Children in International Relations”, *Entrepreneurship, economy and law*, no. 5, pp. 286–291.
2. “Family Code of Ukraine” : Law of Ukraine of 10 January 2002 № 2947-III / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Eprician, A. A. (2018), “Alimentary responsibilities of other family members and relatives: problematic aspects”, *Entrepreneurship, economy and law*, no. 2, pp. 20–23.
4. “On enforcement proceedings” : Law of Ukraine on the 2nd June 2016 No. 1404-VIII / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
5. “On approving the Procedure for collecting child support for children (children) in case of departure of one of the parents for permanent residence in a foreign country, with which the agreement on legal aid has not been concluded” : Cabinet of Ministers of Ukraine of 19 August 2002 № 1203-2002-p / Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-p>.
6. Adamova, O. S. (2019), “Alimony obligations of spouses: problematic issues”, *Comparative analytical law*, no. 5, pp. 94–97.

РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-10>

Інтернет-торгівля як одна з форм електронної комерції

Довгань В. М.

*Університет державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область, Україна
dovganv7354@gmail.com*

Ключові слова:

*торгівля, роздрібна, оптова,
інтернет-магазин, електронний
правочин.*

Стаття присвячена дослідженню такої форми електронної комерції як інтернет-торгівля. Проаналізовано визначення понять «торгівля», «електронна комерція», «електронна торгівля» та законодавчої бази. З'ясовано переваги та недоліки інтернет-торгівлі. Вироблено пропозиції і рекомендації щодо правового врегулювання інтернет-торгівлі як однієї з форм електронної комерції.

Internet trading as one of the forms of electronic commerce

Dovgan V. M.

*University of the State Fiscal Service of Ukraine,
University str., 31, Irpen, Kyiv region, Ukraine
dovganv7354@gmail.com*

Key words:

*trade, retail, wholesale, online
store, electronic transactions.*

The article is devoted to the study of such a form of e-commerce as Internet commerce, which arose under the influence of information and telecommunication technologies and is a relatively young type of economic activity. The development of information and telecommunication technologies accelerates the development of Internet commerce twice and brings the national electronic market to the world level, thereby increasing the level of relevance of this issue.

The article considers the concepts “trade”, “e-commerce”, “e-commerce”, which are interconnected on the principle of subordination. It is determined that the external form, the means of e-commerce is an online store, which has a lower cost and a simpler order of formation, in contrast to the usual store. It has been found that e-commerce, as one of the types of economic activity, has certain advantages and disadvantages.

The advantages of this type of economic activity are: speed; convenience; accessibility; variety of assortment; minimization of the cost of maintaining such a store; the ability to distribute their products on the national and international markets; increase sales. Disadvantages include: the creation of risks of store maintenance; the emergence of risks of using such a store by consumers; the complexity of consumer protection; insufficient legal framework; increasing the level of fraud; lack of control and supervision system.

After examining this issue, we came to the conclusion that under the influence of information and telecommunications technologies, one of the types of e-commerce – Internet commerce. Also, e-commerce contains a number of both positive and negative factors. The positives include: speed; convenience; accessibility; variety of assortment; minimization of the cost of maintaining such a store; the ability to distribute their products on the national and international markets; increase sales. To the negative: the creation of risks of store maintenance; the emergence of risks of using such a store by consumers; the complexity of consumer protection; insufficient legal framework; increasing the level of fraud; lack of control and supervision system.

Вступ. Під впливом науково-технічної революції, стрімким розвитком електронних комунікацій, появою світової мережі Інтернет майже кожна особа є досить активним користувачем мережі Інтернет. У зв'язку з цим неабиякого поширення набуває електронна комерція, яка має низку переваг і користується неабияким попитом серед споживачів. Особливого розвитку набирає роздрібна та оптова інтернет-торгівля, яка поступово витісняє традиційну торгівлю, маючи неабиякі переваги для сучасного комп'ютеризованого суспільства, якому характерне раціональне використання часу, зручність і доступність.

Актуальність питання електронної комерції, зокрема інтернет-торгівлі, не могло залишити без уваги багатьох науковців. Склад правової доктрини дозволяє вдосконалити та врегулювати питання в повному обсязі, вирішити правові колізії в чинному законодавстві. Неабиякий внесок при дослідженні питання врегулювання інтернет-торгівлі зробили наукові праці таких вчених, як О.Г. Боднарчук, О.І. Боднарчук, Н.Г. Голіонко, І.Ю. Гужви, А.С. Іванової, Т.Є. Іванової, С.М. Ілляшенка, О.В. Онищенко та багато інших. Проте в роботах зазначених авторів розглядалися фрагментарно проблеми правового регулювання інтернет-торгівлі як однієї з форм електронної комерції в Україні, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження інтернет-торгівлі як однієї з форм електронної комерції, аналіз понятійного апарату та законодавчої бази, а також з'ясування переваг і недоліків у цій сфері та визначення пропозицій і рекомендацій відповідно до законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оптова та роздрібна інтернет-торгівля як один з видів господарської діяльності займає далеко не останнє місце на світовому ринку електронної торгівлі. Стрімкий розвиток інтернет-діяльності та неабияка поширеність серед споживачів викликані комп'ютеризацією сучасного суспільства, в якому майже кожен є активним користувачем всесвітньої мережі Інтернет.

За статистикою торгівля є одним із найпоширеніших видів діяльності на світовому ринку. Понятійний апарат інтернет-торгівлі включає поняття «торгівлі», «електронної комерції», «електронної торгівлі», які тісно взаємопов'язані між собою на принципі субординації. Відповідно до Господарського кодексу України [1] господарсько-торгівельна діяльність – це діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг.

Варто зазначити, що при стрімкому розвитку надання товарів і послуг через всесвітню мережу Інтернет, а також відсутність правового регулювання цього виду діяльності виникла гостра необхідність у регулюванні питання електронної комерції. Адже для врегулювання організаційно-правових засад діяльності в сфері електронної комерції в Україні, встановлення порядку вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем та визначення прав і обов'язків учасників відносин у сфері електронної комерції було прийнято Закон України «Про електронну комерцію» [2].

Цей закон регламентує поняття електронної комерції як відносин, спрямованих на отримання прибутку, які виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру [2].

Також Закон України «Про електронну комерцію» [2] регулює відносини щодо вчинення електронних правочинів. Основними ознаками електронної комерції визначають надання товарів та послуг в різних сферах діяльності через всесвітню мережу Інтернет з використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, здійснення суб'єктом господарювання такого виду діяльності, який не потребує безпосередньої участі учасників правочину, що здійснюється, а також для електронної комерції не є характерним передання інформації невизначеному колу осіб (теле- чи радіомовлення).

Одним із найпоширеніших видів здійснення електронної комерції є роздрібна та оптова електронна торгівля. В Україні за даними GfK близько 7 млн інтернет-користувачів здійснюють покупки онлайн, не виходячи з дому. Серед товарів, які найчастіше купують онлайн, лідерами залишаються побутова техніка та електроніка. За даними GfK за жовтень 2019 року ці товари купують 45% українських інтернет-споживачів. При цьому в більшості випадків замовляють дрібну техніку для будинку (міксери, фени, праски), смартфони, планшети та інші гаджети. На другому місці за популярністю – одяг (його купує 41% українських онлайн-шоперів). Косметика і парфумерія закривають топ-3 – 34% серед всіх, хто робить покупки в інтернеті [3].

Відповідно до Закону України «Про електронну комерцію» [2] під електронною торгівлею розуміється господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інфор-

маційно-телекомунікаційних систем. Можна виділити такі характерні ознаки електронної торгівлі:

- є одним із видів господарської діяльності;
- є однією з форм здійснення купівлі-продажу;
- реалізація товарів здійснюється дистанційним способом з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Електронна торгівля здійснюється продавцем через власні вебсайти – так звані «інтернет-магазини». Інтернет-магазин є ніби зовнішньою формою вираження електронної торгівлі, засобом здійснення електронної комерції. Оскільки інтернет-магазини останніми роками набувають неабиякого поширення і стрімко розвиваються, тому навіть створено сучасні платформи, які надають відповідний комплекс послуг із запуску інтернет-магазину: створення і підтримка сайту, його дизайн, просування в мережі Інтернет з можливістю вибору відповідних інструментів, інтеграція сайту з певними сервісами, необхідними для автоматизації бізнес-процесів замовника (сервіси оплати, доставки, облікові системи, CRM тощо) [4, с. 239]. Існування таких платформ значно зекономить час продавця на створення та просування інтернет-магазину, проте обкладе певними витратами.

Чисельність фахівців, які надають послуги зі створення та просування інтернет-магазинів, дедалі більшає, оскільки попит на такий вид послуг стрімко зростає.

Інтернет-магазин має власні переваги, а саме створення власного сайту дозволяє повноцінно представити себе в інтернеті, максимально розповісти про свою компанію і товари споживачеві, розвивати товарну марку, виділитися серед конкурентів, відстежувати дії відвідувачів. Проте розроблення сайту інтернет-магазину – це лише початковий етап. Щоб забезпечити обсяги продажу, необхідно просувати сайт у пошукових системах, удосконалювати його структуру та контент і покращувати юзабіліті. Історія створення інтернет-магазинів показує, що за наявності якісного веб-ресурсу та використання технологій і методів інтернет-маркетингу можна досягти збільшення продажів у кілька разів [5, с. 73]. До таких належить яскраве оформлення сайту, виведення сайту в топ-найпоширеніших, яскрава та гучна рекламна розсилка, наявність доступних фільтрів для пошуку товару, постійні розіграші та знижки. Все це неабияк приваблює інтернет-покупців і піднімає продажі в рази.

Стрімкий розвиток і неабиякий попит спричинили закріплення поняття «інтернет-магазину» на законодавчому рівні. Законом України «Про електронну комерцію» [2] визначено, що під інтернет-магазином розуміють засіб для представлення або реалізації товару, роботи чи

послуги шляхом вчинення електронного правочину. До переваг інтернет-торгівлі належить низька собівартість, зручне місце здійснення огляду та вибору товарів, можливість різних шляхів оплати, в тому числі оформити кредит, цілодобове обслуговування, необмеженість площі розміщення товарів, оперативність створення суб'єкта підприємницької діяльності в сфері інтернет-торгівлі [6, с. 109].

На думку Н.Г. Голіонко та А.С. Іванової, до позитивних рис електронного ринку належать зручність для споживача, нижчі, порівняно з ритейлом, ціни, кращі умови доставки, доступу до відгуків про товари, урізноманітнення пристроїв, підключених до інтернету; більше охоплення різних вікових груп населення цифровими технологіями та створення більшої кількості маркетплейсів (віртуальних торговельних центрів), які вважаються більш універсальними порівняно з інтернет-магазинами [4, с. 238].

І.Ю. Гужва зазначає, що бурхливий розвиток електронної торгівлі пояснюється такими її перевагами:

- 1) розвиток електронної торгівлі збільшує потенціал експорту товарів і послуг – українські компанії зможуть поширювати свою продукцію також в інших країнах, що сприяє збільшенню бази оподаткування й доходів бюджету;
- 2) електронна торгівля допомагає малим і середнім підприємствам конкурувати з більшими підприємствами, даючи їм можливість одержати ширший ринок споживачів і допомагаючи знайти способи зменшення витрат;
- 3) електронна торгівля переборює традиційні бар'єри бізнесу: територіальну віддаленість і нестачу інформації щодо можливостей ринку. Компаніям уже не потрібно підтримувати зайвий персонал або здійснювати більші капіталовкладення у розвиток фахівців [7, с. 13–14].

Можна виділити такі переваги інтернет-магазину над звичайним магазином:

- швидкість і зручність здійснення покупок, не виходячи з дому;
- можливість доступу споживача до віддалених ринків;
- частіше дешевше здійснення покупок;
- широке коло споживачів;
- цілодобова торгівля та надання консультацій в режимі онлайн;
- захищеність товару від розкрадання;
- підвищення рівня продажів;
- встановлення «фільтрів», за допомогою яких можна легко знайти товар, який цілком задовольнить вимоги споживачів;
- широкий асортимент запропонованих товарів, оскільки немає обмежень щодо кількості товарних одиниць;

– не потрібно витрачати кошти на оренду торгових площ, на оплату роботи персоналу, на облаштування магазину;

– постійно діючі бонуси, знижки, акції, які неабияк приваблюють потенційних клієнтів.

Характеризуючи інтернет-торгівлю як вид господарської діяльності, варто розглядати не лише позитивні аспекти електронної торгівлі та здійснення господарської діяльності через інтернет-магазини, а й проаналізувати недоліки. Виділяють такі основні негативні аспекти здійснення інтернет-торгівлі як недосконале правове регламентування, базування на рівні ризику і довіри до продавця, неможливість перевірки якості товару [6, с. 109].

Господарський кодекс не регламентує такий вид діяльності як електронна торгівля. Регламентування здійснюється лише Законом України «Про електронну комерцію» [2], який охоплює лише понятійний апарат здійснення такого виду діяльності, далі ж застосовується закон за аналогією, що не дозволяє повністю врегулювати здійснення електронної торгівлі.

Діяльність інтернет-магазинів породжує певні ризики як для покупця, так і для продавця. Для покупця існує ймовірність отримати товар, який не відповідає якісним та кількісним характеристикам, або взагалі його не отримати та стати потерпілим від шахрайства. В багатьох випадках захистити свої права як споживача стає не можливим через відсутність контактних даних інтернет-магазину та даних щодо його реєстрації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Незареєстрована діяльність тягне за собою уникнення від сплати податків і ненадходження коштів до Державного бюджету від здійснення господарської діяльності, відсутність контролю та нагляду за здійсненням електронної торгівлі є одним з основних недоліків такого виду діяльності.

Інтернет-торгівля – це новий вид господарсько-торгівельної діяльності, який тільки починає розвиватися, має позитивні та негативні фактори впливу. До позитивних належить збільшення кількості користувачів інтернет-торгівлею; великий

вибір асортименту; доступна ціна для будь-якого споживача; економія часу суб'єктів інтернет-торгівлі; доступність товарів. До негативних – залишається не до кінця врегульоване питання щодо гарантій споживачів; конкурентність між продавцями; недостовірна інформація щодо товару; загроза шахрайства [8, с. 103].

Можна виділити такі недоліки здійснення інтернет-торгівлі в Україні:

– ризик отримання товару, який не відповідає якісним чи кількісним характеристикам;

– ускладнення процедури захисту прав споживачів відсутністю суб'єктного складу оскарження;

– більшість інтернет-магазинів незареєстровані як юридична особа чи фізична особа-підприємець;

– несплата податків, що породжує ненадходження коштів до бюджету;

– високий рівень шахрайства, який унеможливує притягнення до відповідальності злочинців через неможливість встановлення такої особи;

– відсутність системи контролю та нагляду за таким видом господарської діяльності;

– недосконале правове регулювання електронної торгівлі;

– базування на рівні ризику і довіри до продавця.

Висновки. Із зазначеного вище можна зробити висновок, що під впливом інформаційно-телекомунікаційних технологій виник один із видів електронної комерції – інтернет-торгівля. Інтернет-торгівля містить низку як позитивних, так і негативних факторів. До позитивних належить швидкість; зручність; доступність; різноманітність асортименту; мінімізація собівартості утримання такого магазину; можливість поширення свого товару на національному та міжнародному ринках; підвищення рівня продажів. До негативних – породження ризиків утримання магазину; виникнення ризиків користування таким магазином споживачами; складність захисту прав споживача; недостатність законодавчої бази; підвищення рівня випадків шахрайства; відсутність системи контролю та нагляду.

Література

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n16> (дата звернення: 29.04.2020).
2. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 29.04.2020).
3. Що купують українці онлайн і скільки на це витрачають – аналітика GfK і OLX : веб-сайт. URL: <https://gau.ua/novyni/novini-kompanij/shho-kupuuyut-skilky-vytrachayut/> (дата звернення: 21.02.2020).
4. Голіонко Н.Г., Іванова А.С. Сучасні підходи до створення інтернет-магазинів. Інноваційне підприємство: стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 29-30 березня 2018 року. Київ, 2018. С. 241–242.
5. Ілляшенко С.М., Іванова Т.Є. Перспективи та основні проблеми розвитку інтернет-торгівлі в Україні. Механізм регулювання економіки. 2014. № 3. С. 72–81.

6. Онищенко О.В., Сова К.В. Характеристика інтернет-торгівлі в Україні. Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності : матеріали V міжнародної наукової конференції, м. Кременчук, 6-7 грудня 2017 року. Кременчук, 2017, С. 108–109.
7. Гужва І.Ю. Особливості регулювання електронної торгівлі на глобальному рівні. Сучасні концепції управління економічним розвитком країни : збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 22-23 січня 2016 року, Одеса, 2016, С. 13–16.
8. Боднарчук О.Г., Боднарчук О.І. Інтернет-торгівля в Україні: суперечності розвитку та напрями гармонізації. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 1. С. 101–103.

References

1. “Economic Code of Ukraine”: Law of Ukraine is from January, 16, 2003 № 436-IV, available at: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n16> (date of application: April, 29, 2020).
2. “About e-commerce”: Law of Ukraine is from September, 3, 2015. № 675-VIII, available at: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (date of application: April, 29, 2020).
3. “What Ukrainians buy online and how much they spend on it – GfK and OLX analysts”, available at: <https://rau.ua/novyni/novini-kompanij/shho-kupuyut-skilky-vytrachayut/> (date of application: February, 21, 2020).
4. Holionko N.H. and Ivanova A.S. (2018). “Modern approaches to creating online stores”, Innovative entrepreneurship: state and prospects of development : zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv, March 29-30, 2018, P. 241–242.
5. Illiashenko S.M. and Ivanova T.Ye. (2014). “Prospects and main problems of e-commerce development in Ukraine”, *Mehanizm rehuliuвання ekonomiky*, 2014, № 3, P. 72–81.
6. Onyschenko O.V. and Sova K.V. (2017). “Characteristics of Internet trade in Ukraine”, Current problems and prospects of economic development in conditions of global instability : materialy V mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, Kremenchuk, December 6-7, 2017, P. 108–109.
7. Huzhva I.Yu. (2016). “Features of e-commerce regulation at the global level”, Modern concepts of managing the economic development of the country : zbirnyk tez naukovih robit uchasnykiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Odesa, January 22-23, 2016, P. 13–16.
8. Bodnarchuk O.H. and Bodnarchuk O.I. (2018). “Internet trade in Ukraine: contradictions of development and directions of harmonization”, *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*, 2018, № 1, P. 101–103.

РОЗДІЛ V. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.23

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-11>

Проект Трудового кодексу № 2410 та проект Закону України «Про працю» № 2708-1: компаративний аналіз основних переваг та недоліків порівняно з діючим законодавством України про працю

Омельянчик С. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
Lawhelp777@ukr.net*

Ключові слова:

законодавство про працю, Кодекс законів про працю, проект, трудове законодавство, Трудовий кодекс.

Стаття присвячена аналізу проекту Трудового кодексу й проекту Закону України про працю шляхом проведення дослідження основних переваг і недоліків цих актів у порівнянні з чинним законодавством України про працю. З цією метою було розглянуто наукову літературу, чинне й проектне трудове законодавство, зарубіжний досвід. За результатами проведеного дослідження зроблено декілька цікавих висновків.

Draft Labor Code № 2410 and draft Law of Ukraine “On labor” № 2708-1: comparative analysis of the major advantages and disadvantages compared to the acting law

Omelyanchyk S. V.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
Lawhelp777@ukr.net*

Key words:

draft act, labor law, Labor Code, legislation, regulatory, legal act, project.

The Labor Code, which was adopted on December 10, 1971 and came into force on June 1, 1972, is undoubtedly a fundamental normative act of domestic labor law. It is indeed a Labor Constitution, which has gone through many changes and additions, but still regulates labor relations today.

The complexity of the socio-economic situation in the country, market transformations, liberalization of labor legislation, new forms of employment that require clear legal fixing, the adaptation of domestic legislation to the legislation of the European Union pose new challenges in the field of labor law regulation. The obsolescence of a number of by-laws are often and unjustifiably criticized by labor law experts. It should also be noted that it became necessary to consistently reflect in the national labor law the provisions of international legal documents on labor issues that are binding for Ukraine, as well as the acts of the European Union in connection with Ukraine's implementation of a foreign policy course towards European integration. In view of all the above, government officials, experts and the media announce proposals on the need to adopt a new Labor Code.

To date, two draft amendments to the Labor Code have been registered with the Verkhovna Rada. This is actually the draft Labor Code No. 2410 of 08.11.2019 and identical in content, but different in form, the draft Labor Law No. 2708-1 of 11/01/2020. The article is devoted to the analysis of the main advantages and disadvantages of these acts in comparison with the current legislation of Ukraine on labor. The main positive proposals of these

acts include: any discrimination in the field of labor is prohibited, a general system of regulations governing labor relations is established, basic rights and responsibilities of employees and employers are defined and recorded in detail, remote labor issues are regulated in detail and part-time, dismissal of the employee, the duration of annual leave increased to 28 calendar days, introduced social leave for men in connection with the birth of a child lasting 14 calendar days, a separate institution of material liability of the employer to the employee is established, it is forbidden to apply any coefficients in determining the amount of direct actual damage. Conclusions were also made and suggestions were made to improve the imperfect provisions of the analyzed draft acts.

Складність соціально-економічної ситуації в державі, ринкові перетворення, лібералізація трудового законодавства, нові форми зайнятості, які потребують чіткого правового закріплення, адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу ставлять перед законодавцем нові виклики у сфері регулювання трудових правовідносин. Одним із таких викликів є безсумнівно прийняття нового Трудового кодексу.

Кодекс законів про працю (далі – КЗпП), який був прийнятий ще 10 грудня 1971 року й набув чинності з 1 червня 1972 року, є фундаментальним нормативно-правовим актом вітчизняного трудового законодавства. Це дійсно трудова Конституція, яка пережила безліч змін і доповнень, але все ж таки продовжує регулювати трудові правовідносини й нині. Слід зазначити, що, починаючи з 1973 року, Верховною Радою було прийнято понад 120 законів про внесення змін до КЗпП, внаслідок цього з 265 статей і преамбули, що містились у першій редакції КЗпП, суттєво змінилися 235 статей [1].

Численність і застарілість низки підзаконних нормативно-правових актів часто й небезпідставно критикується експертами й фахівцями з трудового права. Зокрема продовжують застосовуватись такі законодавчі акти колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР): Обов’язкова постанова Народного комісаріату праці СРСР «Правила про роботу на відкритому повітрі в холодний час року» від 11 грудня 1929 р., Постанова Ради народних комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) «Про суміщення посад і служби родичів в установах, підприємствах та організаціях усупільненого сектора» від 04 червня 1933 р., Роз’яснення «З питань оплати тимчасового заступництва» Державного комітету праці (далі – Держкомпраці) СРСР і Секретаріату Всесоюзної центральної ради професійних спілок (далі – ВЦРПС) від 29 грудня 1965 р. № 30/39, Укази Президії Верховної Ради СРСР «Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних робо-

тах» і «Про умови праці тимчасових робітників і службовців» від 24 вересня 1974 р., Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність робітників і службовців за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації» від 13 липня 1976 р., Постанова Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС «Про затвердження переліку посад і робіт, які заміщуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення схоронності цінностей, переданих їм для збереження, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування в процесі виробництва, а також типового договору про повну індивідуальну матеріальну відповідальність» від 28 грудня 1977 р. № 447/24, Положення про умови праці надомників, затвержене постановою Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 29 вересня 1981 р. та інші нормативно-правові акти. Такі акти продовжують регулювати трудові правовідносини й нині, заповнюючи прогалини трудового законодавства України, що призводить до певних проблем, насамперед пов’язаних із захистом інтересів працівників.

Також слід зазначити, що стало необхідним послідовно зобразити в національному трудовому законодавстві положення міжнародно-правових документів із питань праці, що є обов’язковими для України, а також актів Європейського Союзу у зв’язку зі здійсненням Україною зовнішньополітичного курсу в напрямку європейської інтеграції [2].

Зважаючи на все вищевикладене, депутатами, урядовцями, експертами, засобами масової інформації щороку висловлюються пропозиції про необхідність прийняття нового Трудового кодексу й використовуються законодавчі ініціативи в цьому напрямку. Проте жодна з них так і не була успішно підтримана парламентом України. Це говорить, по-перше, про складність і глобальність проблеми, адже Кодекс буде стосуватися кожного учасника трудових правовідносин; по-друге – про недосконалість і слабкість самих проектів, в яких

неодноразово порушувалися трудові права працівників і профспілок, і навпаки необґрунтовано розширювалися права роботодавця, що свідчить про зацікавленість у прийнятті такого акту певних представників бізнесу; по-третє – про вдалий кістяк чинного Кодексу й роками відпрацьований злагоджений механізм його застосування крізь призму численних підзаконних і локальних нормативно-правових актів.

Натепер у Верховній Раді зареєстровано два проекти зміни Кодексу законів про працю. Це власне проект Трудового кодексу № 2410 від 08 листопада 2019 р. та ідентичний йому за змістом, проте відмінний за формою проект Закону про працю № 2708-1 від 11 січня 2020 р. [3; 4]. Обидва проекти складаються з 385 статей, однак за структурою їхнього викладення дещо різняться. Проект Кодексу містить 9 книг, які складаються з глав. Проект Закону не містить книг, а складається виключно з 35 глав. Слід підкреслити, що за змістом це ідентичні законопроекти, проте різні за формою.

Серед головних позитивних моментів проектів можна виділити наступні:

Книга перша: «Загальні положення»:

– забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, а обов'язок доказування відсутності її фактів покладається на роботодавця (ст. 3);

– проведено чітке розмежування регулювання трудових правовідносин для окремих категорій громадян, громадян України, які працюють за кордоном, іноземців та осіб без громадянства (ст. 5–8);

– у разі, якщо в судовому порядку буде встановлено, що відносини за цивільноправовим договором фактично є трудовими відносинами, до таких відносин застосовуються норми трудового права (ст. 5);

– закріплюється загальна система нормативно-правових актів, що регулюють трудові відносини (ст. ст. 10–17);

– визначені й детально зафіксовані основні права й обов'язки працівників і роботодавців (ст. ст. 18–29).

Книга друга: «Виникнення та припинення трудових відносин. Трудовий договір»:

– надається визначення трудових відносин, що дозволить протистояти підміні трудових договорів цивільноправовими угодами, статусом суб'єкта підприємницької діяльності й іншим сурогатним формам, за допомогою яких працівник виводиться з-під захисної дії трудового законодавства (ст. 30);

– детально врегульовуються питання дистанційної (надомної) праці й сумісництва (ст. ст. 42, 43), відсторонення працівника від роботи (ст. ст. 70–76);

– змінено кваліфікаційну ознаку систематичного невиконання працівником трудових обов'язків. Систематичним пропонується вважати невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків працівником, до якого щонайменше двічі протягом року застосовувалося дисциплінарне стягнення, та на день порушення це стягнення не знято (ст. 92).

Книга третя: «Умови праці»:

– обмежується право роботодавця залучати працівника до чергування – не частіше ніж 1 раз на місяць. Встановлюється порядок його оплати й надання часу відпочинку (ст. 140);

– тривалість щорічної відпустки збільшено до 28 календарних днів (ст. 173);

– введено соціальну відпустку чоловікам/батькам у зв'язку з народженням дитини тривалістю 14 календарних днів;

Книга четверта: «Особливості регулювання трудових відносин з участю окремих категорій працівників і роботодавців»:

– врегульовуються питання праці працівників із сімейними обов'язками. Наводиться перелік таких працівників, дається визначення одинокій матері й одинокого батька відповідно до положень Сімейного кодексу України (ст. 294); встановлюється ряд соціальних гарантій для окремих категорій працівників.

Книга п'ята: «Професійна (службова) кар'єра»:

– встановлюється порядок проходження професійної підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівником;

– встановлюються умови й порядок проведення атестації працівників, визначаються результати й наслідки атестації;

– законодавчо врегульовується інститут стажування працівників;

– наводиться визначення кадрового резерву, порядок його формування та роботи з ним [2].

Книга восьма: «Відповідальність сторін трудових відносин»:

– встановлюється окремий інститут матеріальної відповідальності роботодавця перед працівником за:

а) незбереження майна працівника, якщо знаходження майна в приміщеннях роботодавця звичайне, а працівник не має можливості контролювати його збереження;

б) ненадання працівникові благ чи послуг, передбачених трудовим договором;

в) моральну шкоду, зокрема під час невиконання обов'язку шанувати честь і гідність працівника (ст. ст. 363–365);

– забороняється застосовувати будь-які коефіцієнти при визначенні розміру прямої дійсної шкоди, тобто фактично скасовується підвищений розмір матеріальної відповідальності.

Книга дев'ята: «Індивідуальні трудові спори»:

– ст. 382 звільняє працівників від сплати судового збору у всіх трудових спорах. Нині працівники не платять судовий збір лише у справах про поновлення на роботі й виплати заробітної плати. Також загальний строк звернення до суду подовжений до 1 року.

До основних недоліків можна віднести наступні:

– скасовується контракт як форма трудового договору. Водночас існує низка трудових правовідносин, ефективно регулювання яких слід здійснювати саме за допомогою контрактної форми;

– змінено поняттєвий апарат дисциплінарного проступку – прогулу (відсутності на роботі протягом робочого дня без поважних причин) (ст. 92). Така дефініція статті може викликати два трактування:

1) прогулом вважається відсутність на роботі протягом всього робочого дня;

2) прогулом вважається відсутність на роботі протягом будь-якого проміжку часу.

Поняття прогулу слід викласти точніше;

– необґрунтовано розширена дефініція звільнення працівника внаслідок втрати довіри з боку роботодавця вказівкою на те, що такі дії можуть бути не пов'язані безпосередньо з роботою (ст. 92). Тобто, фактично будь-яке невиконання цивільноправового договору, накладення податкових, адміністративних, господарських чи будь-яких інших фінансових санкцій дає підстави для звільнення працівника. Таке положення працівника є неприпустимим і грубо порушує його право на працю;

– документ так і не надає визначення аморального проступку (ст. 92). Для правильного правозастосування та праворозуміння цієї підстави звільнення її слід обов'язково законодавчо визначити;

– розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця без попередження про звільнення в разі ухилення працівника від обов'язкового профілактичного щеплення проти інфекційних хвороб або від періодичного проходження медичного огляду. Така підстава для звільнення раніше не застосовувалась та в майбутньому може викликати зловживання зі сторони роботодавця (ст. 93);

– обмежується застосування наднормового робочого часу – до 1 разу на місяць; все, що більше, – є позанормовою роботою (ст. 156). На практиці така норма абсурдна, адже зазвичай ненормований робочий день застосовується працівником для виконання важливого завдання роботодавця в стислий термін. Наприклад, головний бухгалтер готує звіт до податкової. Такий звіт неможливо підготувати за один день на місяць, тобто виконання законодавчої норми нереальне й призведе тільки до негативних наслідків;

– книга шоста «Коллективні трудові відносини» складається тільки з 3 статей (ст. ст. 335–337), що не відбиває сучасного стану колективних відносин, не відповідає структурі проекту й потребує доопрацювання або виключення та перенесення до загальних положень Кодексу

– викликає занепокоєння ст. 342, яка розширює повноваження інспектора з праці й надає йому можливість проводити перевірку роботодавця без попередження в будь-який час на власний вибір. Це може викликати суттєві негативні наслідки для бізнесу;

– ст. 350 доповнює наявний перелік дисциплінарних стягнень зауваженням. Водночас відсутнє саме його визначення, відмінність від догани, тривалість дії. Варто відповідально підійти до визначення кола проступків, за які може бути застосоване зауваження – це дасть змогу розмежувати цей вид дисциплінарного стягнення з доганою. Також слід скоротити строк дії зауваження до кількох місяців (догана продовжує діяти один рік) [5, с. 213].

Таким чином, проаналізувавши проект Трудового кодексу № 2410 й проект Закону про працю № 2708-1, можна дійти висновку, що вони включають ряд позитивних моментів для регулювання сучасних трудових правовідносин. Водночас як за своєю структурою, так і за змістом, представлені документи містять ряд суттєвих недоліків, недостатньо законодавчо сформовані й потребують детального доопрацювання.

На думку О. М. Ярошенка, головним завданням за цієї умови має стати досягнення оптимального поєднання інтересів працівників і роботодавців під час забезпечення належного захисту прав та інтересів працівників і збереження ефективного суспільного виробництва. Трудове законодавство має стимулювати працівників до високопродуктивної праці відповідно до укладених трудових договорів і захищати їх від свавілля роботодавців. Водночас такий захист не повинен бути надмірним і перешкоджати розвитку виробництва, створенню нових робочих місць, а також постанню на заводі працевлаштування осіб, які шукають роботу [6, с. 43].

З ним погоджується і Г. С. Хаварівська, яка вважає, що майбутній Трудовий кодекс має представляти баланс прав між найманими працівниками й роботодавцями, однак не всі норми, що пропонуються законодавцем, цей баланс дотримують ще й за умови спірності. Такі спірні позиції потрібно удосконалити із застосуванням публічного обговорення та залучення незалежних профспілок, що дасть змогу ретельно «відшліфувати» окремі нововведення та норми законопроекту й зробити його справді документом європейського зразка [7, с. 161].

Література

1. Кодекс Законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р № 322–08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Пояснювальна записка до проекту Трудового Кодексу України від 08 листопада 2019 р. № 2410. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI00294A.html.
3. Проект Трудового кодексу України від 08 листопада 2019 р. № 2410. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
4. Проект Закону про працю від 11 січня 2020 р. № 2708–1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67848.
5. Омелянчик С. В. Проблемні питання вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності у контексті розширення переліку дисциплінарних стягнень. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 3. С. 212–217.
6. Ярошенко О. М. Про необхідність кодифікації трудового законодавства. *Вісник національної академії правових наук України*. 2004. № 1. С. 38–44. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4973/1/Karoshenko_38.pdf.
7. Хаварівська Г. С. Прийняття нового Трудового кодексу України як необхідна умова зміни сучасного законодавства про працю. *Ефективність державного управління*. 2015. № 44. С. 156–161. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_44/fail/ch_1/21.pdf.

References

1. Kodeks Zakoniv pro pratsyu Ukrayiny vid 10 hrudnya 1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. Poyasnyval'na zapyska do proektu Trudovoho Kodeksu Ukrayiny №2410 vid 08.11.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
3. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrayiny №2410 vid 08.11.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
4. Proekt Zakonu pro pratsyu №2708-1 vid 11.01.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67848.
5. Omel'yanchyk S.V. Problemni pytannya vdoskonalennya instytutu dystsyplinaranoi vidpovidal'nosti u konteksti rozshyrennya pereliku dystsyplinarykh styahnen'. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. 2016. №3. S. 212-217.
6. Yaroshenko O. M. Pro neobkhdnist' kodyfikatsiyi trudovoho zakonodavstva. *Visnyk natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. 2004. №1. S.38-44. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4973/1/Karoshenko_38.pdf.
7. Khavariivs'ka H. Prynyattya novoho Trudovoho kodeksu Ukrayiny yak neobkhdna umova zminy suchasnoho zakonodavstva pro pratsyu. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*. 2015. №44. S. 156-161. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_44/fail/ch_1/21.pdf.

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-12>

Судовий прецедент як джерело земельного права України

Єрмоленко Д. О., Бондар О. Г.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
yermoldo@gmail.com, bondar.znu@gmail.com*

Ключові слова:

*судовий прецедент, земельне право,
джерела земельного права, судова
практика, землевласник, земельна
ділянка.*

Досліджено проблему включення до складу формально-юридичних джерел земельного права України судового прецеденту. Проаналізовано основні підходи у вітчизняній правовій доктрині з окресленого питання. Розглянуто відповідні зміни в законодавстві, пов'язані із перебігом судової реформи в державі та визнанням рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Використано матеріали судової практики з метою напрацювання аргументів на користь визнання судового прецеденту як джерела земельного права. Обґрунтовано висновок про відхід у земельно-правовій науці від категоричного несприйняття судового прецеденту як формального джерела права та необхідність більш повної інтеграції цього правового явища до джерельної бази вітчизняного земельного права.

Judicial precedent as a source of land law of Ukraine

Yermolenko D. O., Bondar O. H.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
yermoldo@gmail.com, bondar.znu@gmail.com*

Key words:

*judicial precedent, land law, land law
sources, judicial practice, landowner,
land plot.*

The article explores the theoretical propositions that characterize judicial precedent as a source of land law in Ukraine. The content of the concept of judicial precedent from the standpoint of general theory of law and land law is covered. It is established that a judicial precedent is a judgment rendered in a particular case by a decision of a higher court, binding on courts of the same or a lower instance to apply in the resolution of similar issues in homogeneous categories of cases. The essence of judicial precedent is to give a statutory character to the acts of a court. Therefore, judicial precedent is often understood to mean a court decision in a particular case, which is mandatory when considering similar cases in the future. Emphasis is placed on the relation between the concepts of “judicial precedent” and “judicial practice”. It is noted that, unlike case law, precedent is created by a separate court decision, which can only be taken by higher courts. However, in any case, jurisprudence is a means of identifying gaps in law and law and is a medium for setting judicial precedents. The case law of the judiciary in Ukraine has been investigated. It has been proved that decisions of higher courts, which can serve as an analogue of compelling precedents, play an important role in the formation of jurisprudence in continental law. In Ukraine, such a role can be played by Supreme Court decisions.

It is proved that an important argument regarding the perception of judicial precedent as a source of land law in Ukraine is the recognition in Ukraine of the case law of the European Court of Human Rights as a source of law and the normalization of the Supreme Court's right to formulate binding legal positions on the results of review of court decisions in the legislation grounds. It is concluded that in our country today there is no norm that would allow or forbid to consider judicial precedent as a source of land law. Just like any legal institute, judicial precedent has advantages and disadvantages. The main argument of the supporters of the precedent as a source of land law is the thesis that the court responds more quickly to the gaps in law than the legislator. The legislator does not keep up with the ongoing socio-economic changes due to the lengthy legislative procedures. The precedents clarify the content of the laws and make their content more specific, they are a kind of example of how a judge should apply a rule of law. Case law outstrips the legislative process in its development, it is more mobile, quickly takes into account the changing legal reality and is a more flexible mechanism for overcoming loopholes in legislation.

Кардинальна реформа правової системи, яка здійснюється в Україні протягом останніх десятиліть, призвела, окрім іншого, до утвердження у вітчизняній юриспруденції гуманістичного розуміння права, розширення джерельної бази права, появи низки нових правових інститутів. Це цілком стосується й земельного права – галузі, покликаної забезпечити ефективний перебіг і завершення земельно-реформаційних процесів і стати нормативною основою існування й розвитку оновленого земельного ладу в Україні.

Як слушно наголошує Д. Добряк, «в силу як окремих системних прорахунків, так і недостатнього ресурсного її забезпечення більшість цілей земельного реформування залишаються не досягнутими, а запровадження ринкових земельних відносин так і не стало запорукою формування сталого землекористування» [1, с. 2]. В Законі України від 28 лютого 2019 року «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» йдеться про те, що «стан земельних ресурсів України близький до критичного» [2].

Така загрозлива ситуація зумовлена багатьма причинами, насамперед неефективністю правового регулювання відповідних суспільних відносин. Подолання цієї проблеми вимагає кардинального переосмислення низки як більш прикладних, так і суто теоретичних аспектів земельно-правової науки. Серед останніх, зокрема, вбачається актуальним і доцільним виокремити питання щодо розширення джерельної бази земельного права шляхом включення до її складу судових прецедентів.

Радянська правова доктрина непохитно розглядала судовий прецедент як елемент буржуазної англосаксонської правової системи і не знаходила йому місця в системі джерел права. Як вже зазначалося нами у попередніх публікаціях з окресленої проблематики, «у пострадянський період чимала

когорта представників як теорії права, так і галузевих правових наук спочатку досить обережно, а потім все активніше заявляла про необхідність ревізії традиційних підходів щодо неприцятанності нашої правової системи судового прецеденту як формального джерела права» [3, с. 174].

Однак і натеper думки з приводу визнання або невизнання судового прецеденту джерелом права, зокрема й земельного, досить суперечливі і неоднозначні. І. Бовсунівська систематизувала їх та звела до трьох основних підходів: 1) запровадження судового прецеденту та судової практики як офіційного джерела права в національну правову систему є доцільним; 2) судовий прецедент та судова практика завжди були джерелами права, однак неофіційними, тому зараз постає питання лише про їхнє законодавче закріплення; 3) запровадження судового прецеденту як джерела права має суттєві ризики, є недоцільним і неприпустимим [4, с. 57].

Принципово важливим кроком на шляху до визнання судового прецеденту в Україні була ратифікація Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [5] та прийняття Закону України від 26 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6] на виконання положень цієї Конвенції. У ст. 17 останнього чітко закріплено положення, що суди застосовують практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

В ч. 4 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України вказано, що «суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права» [7]. Тотожна норма закріплена в ч. 4 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України [8]. Стаття 6 Кодексу

адміністративного судочинства України містить дещо інший підхід: «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» [9].

Що стосується рішень ЄСПЛ, то норми внутрішнього законодавства досить чітко дають відповідь на питання, яке нас цікавить. Інша справа, як у цій площині «сфера належного» корелюється зі «сферою сущого». Ситуація з рішенням по справі «Зеленчук і Цицюра проти України» від 22 травня 2018 року [10] щодо відміни (точніше невідміни) мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення – яскравий цьому приклад.

Що ж стосується суто внутрішньодержавних аспектів досліджуваної проблеми, то тут ясності й чіткості менше. Законом України від 7 липня 2010 року «Про судоустрій і статус суддів» [11] в первинній редакції у ст. 13 було закріплено, що «обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом». Однак в редакції Закону України від 12 лютого 2015 року «Про забезпечення права на справедливий суд» зазначена стаття була доповнена такими положеннями: «Висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду України, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. <...> Суд має право відступити від правової позиції, викладеної в висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів» [12].

Частина 6 ст. 13 Закону України від 2 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів» в актуальній на дату написання статті редакції унормовує, що «висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права» [13]. З контексту викладеного вбачається, що для остаточного визнання судового прецеденту джерелом українського права необхідно пройти певні етапи у правовій і судовій реформах.

Звернемось до актів судової практики, а саме до постанови Вищого господарського суду України від 21 жовтня 2015 року у справі № 915/2320/13, винесеної за підсумками перевірки матеріалів касаційної скарги товариства з обмеженою відповідальністю «Молочна компанія «Дружба» на постанову та додаткову постанову Одеського апеляційного господарського суду від 25 червня 2015 року та 26 червня 2015 року [14].

Суть проблеми полягала в тому, що вказане товариство на час проведення перевірки, проведеної Державною екологічною інспекцією в Миколаївській області, використовувало воду з мереж

міськводопроводу на господарсько-побутові потреби, а для забезпечення нормального технологічного процесу виробництва та підтримання систем і обладнання у відповідному стані – з власних підземних джерел (свердловин). При цьому забір води із вказаних вище свердловин здійснювався на підставі дозволу на спеціальне водокористування, виданого Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Миколаївській області (мета водокористування – для виробничих і господарсько-побутових потреб), однак станом на час проведення перевірки ТОВ «Молочна компанія «Дружба» не отримало спеціального дозволу на користування надрами. Підписуючи акт перевірки, головний інженер цього господарюючого суб'єкта у своїх зауваженнях акцентував увагу на тому, що підприємство, на його думку, на виробничі потреби воду не використовує, а використання води здійснюється на господарсько-питні потреби.

Розглядаючи касаційну скаргу, Вищий господарський суд України констатував, що прісні підземні води – це природний ресурс із подвійним правовим режимом, а тому, використовуючи підземні води, слід керуватися і водним законодавством, і законодавством про надра. Отже, чинним законодавством передбачено обов'язок отримання господарюючими суб'єктами як дозволу на спеціальне водокористування, так і спеціального дозволу на користування ділянкою надр. При цьому спеціальний дозвіл на користування надрами дає право на видобування підземних вод, а дозвіл на спеціальне водокористування – право на їх використання.

Разом із тим Кодекс України про надра передбачає випадки, за яких господарюючі суб'єкти мають право видобувати підземні води без спеціального дозволу (ст. 21 Кодексу України про надра). Зокрема, ст. 23 цього кодексу закріплено право землевласників і землекористувачів у межах наданих їм земельних ділянок без спеціальних дозволів видобувати підземні води для власних господарсько-побутових потреб за умови, що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу.

Видобуток підземних вод для здійснення господарської діяльності вимагає отримання спеціального дозволу уповноваженого державою органу. Суд встановив, що однією з обов'язкових умов для звільнення суб'єкта господарювання від необхідності отримання дозволу на користування надрами є видобування води з метою її використання для власних господарсько-побутових потреб.

Отже, до цього моменту в постанові суду ми спостерігаємо класичний приклад правозастосування та тлумачення норм чинного законодав-

ства. Суд констатував, що чинне законодавство не містить норм, які б тлумачили поняття «господарсько-побутові потреби». Ми у цьому випадку виключили б слова «які б тлумачили» і більш акцентовано вказали, що немає саме такої дефініції ні у Кодексі України про надра, ні у Водному кодексі України, ні у будь-якому іншому нормативно-правовому акті природоресурсного законодавства.

Вага цієї нормативної лакуни в конкретному випадку, який розглядається у статті, – сотні тисяч гривень. За таких обставин суд, про що йдеться у постанові, встановив, що *відповідно до системного аналізу* [курсив наш – Д. С., О. Б.] приписів гл. 11 (спеціальне водокористування для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення), гл. 13 (особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки) Водного кодексу України та приписів гл. 2 (надання надр у користування), гл. 4 (плата за користування надрами) Кодексу України про надра законодавець відносить господарсько-побутові потреби до потреб населення, натомість виробничі потреби підприємства охоплюються поняттями «водокористування для потреб галузей економіки» та «промислові потреби».

Враховуючи викладене, Вищий господарський суд України встановив правильність висновку Одеського апеляційного господарського суду, який з метою здійснення спеціального водокористування шляхом видобування підземних вод із використанням артезіанських свердловин ТОВ «Молочна компанія «Дружба», окрім дозволу на спеціальне водокористування, було зобов'язане отримати також дозвіл на спеціальне користування надрами, оскільки відповідач використовував воду з підземних джерел на виробничі, а не на господарсько-побутові потреби.

Курсивом двома абзацами вище ми наголошуємо, що суд саме в цьому аспекті не тлумачив норми чинного законодавства, а по суті створив нову норму, ліквідувавши наявну прогалину.

Варто зазначити, що проблематика судового прецеденту як джерела права не обділена увагою

з боку представників земельно-правової і споріднених з нею еколого-правової та аграрно-правової наук. Так, дослідженню рішень суду в системі джерел аграрного права присвятила свою дисертаційну роботу Л. Машевська, яка, зокрема, обґрунтовує включення цих рішень в якості вторинних джерел права. Однак при цьому, на думку дослідниці, може йтися лише про окремі рішення вищих судових інстанцій, оскільки саме їм притаманна ознака нормативності [15, с. 4].

На думку А. Мірошниченка, хоча правовий прецедент (судовий чи адміністративний) та судова практика України джерелом права загалом не визнаються, однак певні ознаки судового прецеденту мають рішення Конституційного Суду України. Крім того, зауважує вчений, для України є обов'язковими судові прецеденти деяких міжнародних судових установ, наприклад Європейського суду з прав людини [16, с. 44].

Досліджуючи джерела аграрного права, Т. Коваленко розглядає рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду аграрного спору, як судовий прецедент і джерело права, чітко наголошує на тому, що роз'яснення вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України за результатами узагальнення судової практики з питань застосування аграрного законодавства при розв'язанні спорів відповідної судової юрисдикції мають рекомендаційний характер, що не дає підстав віднести їх до джерел аграрного права [17, с. 65].

Отже, за підсумками проведеного дослідження можемо констатувати, що відсутнє категоричне несприйняття судового прецеденту як формального джерела права, однак до повної інтеграції цього правового явища до джерельної бази вітчизняного земельного права, на наш погляд, ще далеко. Цей процес вбачається стратегічно правильним з огляду на підтримувані нами зміни у праворозумінні, на значний потенціал судового прецеденту як оперативного та ефективного засобу подолання прогалин у праві, на євроінтеграційні процеси за участю України та відповідні новації у вітчизняному законодавстві, які стосуються судових прецедентів.

Література

1. Добряк Д.С. Сучасний стан земельної реформи та перспективи розвитку земельних відносин в Україні. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 4. С. 2–4.
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 28. Ст. 980.
3. Бондар О.Г. До питання про судовий прецедент як джерело земельного права України. *Právna veda a prax: vŕzvy modernŕch europzkch integracnych procesov : Zbornik prispvkov z medzinarodnej vedeckej konferencie (Bratislava, 27-28 novembra 2015)*. Bratislava : Paneuropska vysoka skola, 2015. С. 174–176.
4. Бовсуновська І.Г. Розвиток наукових поглядів на визнання судового прецеденту (судової практики) як джерела права в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 55–60.

5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 26 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 20.04.2020).
8. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 20.04.2020).
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.04.2020).
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (Заяви № 846/16 та № 1075/16) від 22 травня 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79 (дата звернення: 20.04.2020).
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707> (дата звернення: 20.04.2020).
12. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#n834> (дата звернення: 20.04.2020).
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-191> (дата звернення: 20.04.2020).
14. Постанова Вищого господарського суду України від 21 жовтня 2015 року у справі № 915/2320/13. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_-_vid_21_10_2015_roku_u_spravi_915_2320_13/ (дата звернення: 20.04.2020).
15. Машевська Л.А. Рішення суду в системі джерел аграрного права : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2014. 19 с.
16. Мірошніченко А.М. Земельне право України : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 712 с.
17. Коваленко Т.О. Джерела аграрного права України: сучасний стан та перспективи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 61–69.

References

1. Dobriak D.S. (2015). “The current state of land reform and prospects for the development of land relations in Ukraine”. *Zemlevporiadnyi visnyk*, № 4, P. 2–4.
2. “About the Fundamental Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030”: Law of Ukraine of February 28, 2019 № 2697-VIII. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2019, № 28, art. 980.
3. Bondar O.G. (2015). *Do pytannia pro sudovyi pretsedent yak dжерело zemelnogo prava Ukrainy*. [To the question of judicial precedent as a source of land law of Ukraine] v *Právna veda a prax: výzvy moderných europskzch integracnych procesov : Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie* (Bratislava, 2015).
4. Bovsunovska I.G. (2012). “Development of scientific perspectives on the recognition of judicial precedent (jurisprudence) as a source of law in Ukraine”. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava*, № 1, P. 55–60.
5. “On the ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention”: Law of Ukraine of July 17, 1997 № 475/97-ВР. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. 1997, № 40, art. 263.
6. “On the enforcement of decisions and the application of the case law of the European Court of Human Rights”: Law of Ukraine of February 26, 2006 № 3477-IV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*. 2006, № 30, art. 260.
7. “Code of Civil Procedure of Ukraine”: Law of Ukraine of March 18, 2004 № 31618-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (accessed: 20.04.2020).
8. “Economic Procedure Code of Ukraine”: Law of Ukraine of November 6, 1991 № 1798-XII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (accessed: 20.04.2020).
9. “Code of Administrative Procedure of Ukraine”: Law of Ukraine of July 6, 2005 № 2747-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (accessed: 20.04.2020).
10. Case of Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine, applications nos. 846/16 and 1075/16, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79 (accessed: 20.04.2020).

11. “On the Judiciary and Status of Judges”: Law of Ukraine of July 7, 2010 № 2453-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707> (accessed: 20.04.2020).
12. “About securing the right to a fair one”: Law of Ukraine of February 12, 2015 № 192-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#n834> (accessed: 20.04.2020).
13. “On the Judiciary and Status of Judges”: Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1402-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-191> (accessed: 20.04.2020).
14. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of October 21, 2015 № 915/2320/13, available at: https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_-vid_21_10_2015_roku_u_spravi_915_2320_13 (accessed: 20.04.2020).
15. Mashevska L.A. (2014). “Court decision in the system of sources of agrarian law”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.06, Kyiv, Ukraine.
16. Miroshnichenko A.M. (2009), *Zemelne pravo Ukrainy: pidruchnik* [Land Law of Ukraine : a textbook], Alerta, Kyiv, Ukraine/
17. Kovalenko T.O. (2012). “Sources of Agrarian Law of Ukraine: Current State and Prospects”. *Buletyn Ministerstva yustitsii Ukrainy*, № 7, P. 61–69.

Аграрно-правове регулювання продовольчої безпеки: сучасний стан та перспективи

Сидоров Я. О.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
yaroslavznu@gmail.com*

Ключові слова:

аграрне право, аграрне законодавство, глобалізація, державна аграрна політика, продовольча безпека, право на продовольчу безпеку.

Наукова стаття присвячена проблематиці аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки в умовах викликів глобалізації та глобальних криз. Узагальнено наукові погляди щодо правового регулювання відносин у сфері продовольчої безпеки в контексті предмета аграрного права й державної аграрної політики, систематизовано положення щодо основних недоліків сучасного стану законодавчого забезпечення досліджуваних відносин. Окреслено основні напрями вдосконалення аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки.

Agrarian-legal regulation of the food safety: modern state and perspectives

Sydorov Ya. O.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovskiyi str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
yaroslavznu@gmail.com*

Key words:

agrarian law, agrarian legislation, globalization, state agrarian policy, food safety, right to the food safety.

The theoretical and practical questions of the legal regulation of relations in the sphere of the food safety are observed, the assurance of which acquires the special meaning based on processes of globalization together with all its contradictory and turbulent displays of integration and disintegration and also with the global risks and problems, which, form the one hand, give chances for the efficient usage of the agrarian resources of our country, and, from the other hand, actualize the problems of food safety. Regulations of the agrarian-food doctrine concerning the notion, meaning, role and place of the food safety in the system of agrarian law and legislation are generalized; close connection of the state agrarian policy and the food safety is analyzed and underlined.

Valid regulatory and legal acts and draft laws concerning food safety are analyzed, the regulations about main disadvantages of the modern state of the legal ensuring of the relations under analysis are systematized: its fragmentary character, the absence of the criteria of food safety's definition fixed at the legal level. The conclusion was made about the unanimity of the scientists about the critical evaluation of the corresponding legal ensuring; the scientists-agrarians' points of view about the main vectors of the improvement of agrarian-legal regulation of the food safety gained the further development.

It was proposed to create and adopt the National doctrine of the food safety of Ukraine, which would contain the principles of national food safety's ensuring; parameters and criteria of food safety's development, regulations validated by science, and the complex of events as to their achievement; regulations concerning the monitoring and estimation of the "critical points" of the food safety's exposure (as part of the realization of the national interest and display of the public-legal aspect) and index of person's right to the food safety's guarantees (as the manifestation of the private-legal principles).

Постановка проблеми. Одним із стратегічних напрямів діяльності держави й необхідною умовою досягнення соціально-економічної стабільності й забезпечення сталого розвитку країни, зокрема її аграрного сектору, постає формування та реалізація державної аграрної політики, адекватної викликам сьогодення, що перебуває під тиском процесів глобалізації з всіма її суперечливими й турбулентними проявами інтеграції та дезінтеграції, а також глобальними ризиками, проблемами й кризами, які, з одного боку, надають шанси для успішного використання аграрного ресурсу нашої країни, з іншої – актуалізують проблеми продовольчої безпеки.

Згідно з даними Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI) 2019 року, за інтегральним рівнем продовольчої безпеки найвищі критерії досягнуті Сінгапуром, Ірландією, США, Швейцарією, Фінляндією та Норвегією. Україна незначною мірою поліпшила загальний бал у порівнянні з минулим роком, проте темпи зростання багатьох інших країн були значно вище, в результаті наша країна зайняла 76 позицію в рейтингу 2019 року (у 2018 році – 63 місце). Визначаючи певні успіхи й сильні сторони в порівнянні із середньосвітовим показником (покращилась безпека харчових продуктів і дієтична різноманітність завдяки фінансуванню відповідних програм, низька частка населення за глобальної межею бідності, мінімальні зміни середніх витрат на харчування та низький рівень втрат продовольства) й виклики (корупція, недостатній обсяг державних витрат на наукові дослідження в сільському господарстві, відсутність харчових стандартів, порівняно низький ВВП на душу населення тощо), в цілому Індекс демонструє, що Україні необхідно продовжувати фокусуватися на сільському господарстві для розкриття потенціалу зростання [1].

Особливої актуальності аграрно-правова проблематика глобальної та національної продовольчої безпеки набуває в умовах пандемії COVID-19. Продовольча й сільськогосподарська організація ООН (FAO) вже заявила, що дуже скоро світ може зіткнутись із продовольчою кризою. Коронавірусний спалах може вдарити по продовольчій безпеці на тлі того, що глобальна пандемія спричинила нестачу робочої сили й завдала шкоди ланцюгам поставок [2]. Для України це водночас і ризик, і можливість. За оцінками фахівців, розвиток аграрно-експортного потенціалу нашої країни може сприяти й активізації розвитку національного сектору аграрної економіки, й підвищенню її гео економічної та, навіть, геополітичної ваги [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аграрно-правового регулювання про-

довольчої безпеки, зокрема й в контексті аналізу його сучасного стану й перспектив розвитку, розглядали в рамках аграрно-правової науки Х. Григор'єва, М. Гребенюк, В. Єрмоленко, Т. Курман, Т. Коваленко, А. Статівка, Н. Титова, М. Чабаненко як частину загальнішої тематики. Серед монографічних досліджень, присвячених безпосередньо аграрно-правовим аспектам продовольчої безпеки, слід згадати колективну монографію «Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України» за редакцією В. Уркевича та М. Шульги (2013 рік) і дисертаційну роботу С. Лушпаєва («Правові засади продовольчої безпеки України, 2014 рік») [4; 5].

Постановка завдання. Метою публікації є вдосконалення наукових положень щодо аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки, подальший розвиток поглядів вчених-аграрників щодо основних напрямів його вдосконалення та формулювання відповідних власних пропозицій.

Вклад основного матеріалу. В економічній науці виділяють принаймні три підходи до визначення продовольчої безпеки: згідно з першим, використовується визначення продовольчої безпеки, в якому фігурує тільки споживання (продовольча безпека – це забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості, необхідній для активного здорового життя); другий підхід: як ще одна ключова позиція в розумінні сутності продовольчої безпеки виділяється здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування; третій підхід ґрунтується на двох критеріях: наявність на продовольчому ринку країни такої кількості продуктів харчування, якої достатньо для підтримання здорового способу життя населення; доступність цих продуктів абсолютно для всіх верств населення (продовольча безпека обов'язково включає споживчий і платоспроможний аспекти) [6, с. 24].

В економічній літературі також визначають, що продовольча безпека – це такий стан економіки держави, під час якого гарантується стабільне забезпечення переробної промисловості сільськогосподарською сировиною, населення – достатньою кількістю безпечних і повноцінних продуктів харчування, а також відносна незалежність від імпорту сировини й продовольства. Відповідно, за своїм економічним змістом продовольча безпека охоплює три основні складові умови її досягнення, зокрема:

1. Фізичну доступність продовольства, тобто наявність продуктів харчування на всій території країни за будь-якої потреби й в необхідному асортименті.

2. Економічну доступність продовольства, за якої рівень доходів населення дає змогу купувати

продукти харчування, незалежно від соціального статусу й місця проживання.

3. Безпеку харчування, яку розглядають як можливість запобігання виробництву, реалізації та споживанню неякісних продуктів харчування, які шкодять здоров'ю населення [7].

Досліджуючи питання правового забезпечення продовольчої безпеки, фахівці говорять про декілька рівнів її реалізації (глобальний (міжнародний, світовий, транснаціональний), національний (внутрішньодержавний), регіональний (обласний)) і виділяють наступні функції продовольчої безпеки:

1) гарантуюча (гарантування основних, закріплених Конституцією України прав людини – на достатній життєвий рівень для себе й своєї сім'ї, що містить достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48));

2) забезпечувальна (забезпечення потреб населення в якісних і безпечних продуктах харчування в необхідній для підтримання звичайної життєдіяльності кількості, а промисловості – в сировині рослинного й тваринного походження);

3) стабілізаційна (необхідний рівень продовольчої безпеки сприяє зміцненню економічної, політичної та соціальної стабільності в суспільстві);

4) охоронно-відтворювальна (збереження навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів у процесі виробництва сільськогосподарської продукції рослинного й тваринного походження);

5) соціальна (зміцнення фізичного здоров'я нації та, як наслідок, забезпечення працездатності населення, створення умов для його розширеного відтворення, подолання демографічної кризи, розвиток сільських територій);

6) міжнародно-інтеграційна (інтеграція України в європейській і міжнародний політичний, економічний, правовий простір) [4, с. 13].

Як своєрідну систему економічних та соціальних відносин, які є ібіосоціальною основою існування як соціуму, так і людського індивідууму, продовольчу безпеку розглядає Т. Коваленко. На її думку, продовольча безпека спрямована на забезпечення двох найважливіших груп потреб людини – фізіологічних потреб і потреб у безпеці [8, с. 34]. Своєю чергою, С. Лушпаєв визначає продовольчу безпеку держави як стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів спрямована на забезпечення фізичної та економічної доступності для населення продуктів харчування, відповідності продуктів харчування критеріям якості й безпечності для життя та здоров'я, забезпечення продовольчої незалежності держави

на рівні 90% задоволення попиту на продовольство шляхом власного ресурсного потенціалу, запобігання настанню продовольчої залежності держави, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій [5, с. 12].

Наведені вище й аналогічні їм визначення продовольчої безпеки акцентують увагу на публічно-правовій природі продовольчої безпеки, пов'язаній із реалізацією та захистом публічного (національного, державного інтересу). Як інша сторона медалі, важливою є і приватноправова конотація продовольчої безпеки через аналіз рівня захищеності права людини на продовольчу безпеку, яка виводиться з конституційних положень щодо обов'язку соціальної держави створити умови щодо забезпечення гідного рівня життя людини. У цьому контексті О. Батигіна зауважує, що право на продовольчу безпеку є одним із найважливіших конституційно закріплених, але неналежним чином гарантованих прав громадян України [9, с. 178].

Слід підкреслити значення суспільних відносин у сфері продовольчої безпеки для формування предмета аграрного права й законодавства. Аналізуючи місце правових норм, що регулюють суспільні відносини й сфері продовольчої безпеки країни, М. Чабаненко пропонує визначати їх як підгалузів аграрного права: зважаючи на комплексність категорії продовольчої безпеки й комплексність аграрних відносин, що становлять предмет аграрного права, вони тісно пов'язані між собою, оскільки продовольча безпека гарантується належним функціонуванням аграрних відносин (із виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки й реалізації). Тож відносини із забезпечення продовольчої безпеки є такими, що тісно пов'язані з аграрними й мають входити до предмета аграрного права. Окрім того, автор визначає забезпечення продовольчої безпеки як галузевий принцип [10, с. 18–20]. Натомість поширенішим є доктринальний погляд на право продовольчої безпеки як на інститут аграрного права [11, с. 37; 5, с. 9].

Особливого значення в аграрно-правовій площині набуває тісний зв'язок продовольчої безпеки з державною аграрною політикою. Так, у дисертації О. Білинської як визначальну мету сучасної аграрної політики держави як пріоритетного складника всієї її національної політики розглядається продовольча безпека та її забезпечення. Продовольча безпека розглядається вченою як такий стан економіки держави, за якого якісна й безпечна їжа є фізично, соціально й економічно доступною для населення держави в обсягах, необхідних для ведення здорового способу життя та забезпечення інтелектуального розвитку людини, незалежно від стану світових ринків

продуктів харчування [12 с. 101]. Ширший підхід до мети державної аграрної політики застосовує Х. Григор'єва, яка вважає, що державна аграрна політика є комплексним явищем і, відповідно, її основна мета – це здійснення стратегічного впливу й формування певної парадигми розвитку аграрних відносин, щодо якої відбувається гарантування продовольчої безпеки, формування стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорона природного навколишнього середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціальний розвиток села [11, с. 31].

Свою чергою, Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» у ст. 2 визначає гарантування продовольчої безпеки як стратегічну мету й завдання державної аграрної політики, а Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р гарантування продовольчої безпеки проголошено однією зі стратегічних цілей розвитку аграрного сектору.

Значимо, що проект Закону «Про основні засади державної аграрної політики й державної політики сільського розвитку» від 04 жовтня 2018 року, хоча прямо не визначає гарантування та забезпечення продовольчої безпеки ані як мету, ані як завдання державної аграрної політики, натомість закріплює її як спрямованість і пріоритет державної аграрної політики. У проекті також міститься дефініція моніторингу продовольчої безпеки держави й окрема ст. 9, присвячена продовольчій безпеці. Згідно з проектом, продовольча безпека спрямована на належний рівень продовольчого забезпечення населення, безперешкодний фізичний та економічний доступ населення до безпечних та якісних продуктів харчування, а також на внесок у глобальну продовольчу безпеку. Таке визначення враховує сучасні тенденції розуміння продовольчої безпеки й відбиває вплив глобалізації на аграрну сферу. Не зловживаючи цитуванням, слід також позитивно оцінити наведені в ч. 2 ст. 9 основні засоби забезпечення продовольчої безпеки, які визначені з урахуванням сучасних міжнародних і регіональних інтеграційних процесів [13].

Легальне поняття продовольчої безпеки міститься в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV і визначається як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності. Наведене визначення кри-

тично оцінюється в науковій літературі як занадто вузьке, що відбиває лише економічну доступність продуктів харчування та не враховує якісного виміру продовольчої безпеки. Окрім того, висловлюється слушна думка про доцільність законодавчого розмежування правового регулювання державної підтримки сільського господарства й правового забезпечення продовольчої безпеки [11, с. 37].

Недоліком правового регулювання відносин із продовольчої безпеки є його розпорошеність і фрагментарність, а також відсутність закріплених на законодавчому рівні критеріїв її визначення. Методика аналізу стану продовольчої безпеки як однієї зі складових економічної безпеки базується на Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку й торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277, і спирається на визначення продовольчої безпеки як стану виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості й доступності для кожного члена суспільства. Подальше правове регулювання здійснюється Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 5 грудня 2007 року № 1379, якою було затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки держави, а саме:

- 1) добова енергетична цінність раціону людини;
- 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів;
- 3) достатність запасів зерна в державних ресурсах;
- 4) економічна доступність продуктів;
- 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- 6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів;
- 7) продовольча незалежність за окремим продуктом.

Слід також згадати й Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158-2007-п, яка визначає основними критеріями продовольчої безпеки достатність продовольчого споживання, доступність продовольчого споживання, продовольчу незалежність. Питання доступності й достатності продовольчого споживання деталізовані в низці підзаконних актів: Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для

основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 року № 780 та наказах Міністерства охорони здоров'я України. Наприклад, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування» від 14 січня 2013 року № 16, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» від 03 вересня 2017 року № 1073.

Якщо говорити про економічну доступність продуктів харчування, слід згадати Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV та підзаконний акт: Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства аграрної політики й продовольства України, Державної служби статистики України «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму» від 3 лютого 2017 року № 178/147/31.

Відносини у сфері забезпечення продовольчої безпеки потребують спеціальної правової регламентації, цілком обґрунтовано наполягають науковці й пропонують прийняти комплексний законодавчий акт про продовольчу безпеку [5, с. 13; 8, с. 37; 9, с. 180; 14, с. 55]. Автори монографії «Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення» систематизують думки вчених щодо того, що в такому законі слід, по-перше, навести дефініції таких понять, як продовольча безпека, продовольча незалежність, продовольча криза, необхідний рівень виробництва продуктів харчування, життєвоважливі продукти харчування та інше. По-друге, закріпити перелік внутрішніх і зовнішніх загроз національній продовольчій безпеці, встановити порядок їхнього моніторингу й прогнозування. По-третє, закріпити систему якісних критеріїв і кількісних показників такої безпеки, в тому числі критичних («порогових») значень останніх [14, с. 56]. Своєю чергою О. Ільїна, підтримуючи ідею прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку, вважає, що в ньому необхідно передбачити реальні показники індикаторів продовольчої безпеки з урахуванням вимог сьогодення, а також запровадити систему ступенів забезпеченості продовольчої безпеки шляхом введення критеріїв, коли небезпеки немає, але існує ризик її настання. Також одночасно передбачити обов'язок здійснення певних кроків для подолання загроз (як то: запровадження державного замовлення на виготовлення певного виду продукції, встановлення пільгового оподаткування тощо) або небезпеки (товарні інтервенції, постачання продукції в райони з нестачею

продуктів харчування, адресні допомоги особам, які цього потребують, на зразок житлових субсидій тощо) [15, с. 94-95]. На думку Х. Григор'євої, прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку буде позитивним кроком, однак за його відсутності правові питання суто гарантування продовольчої безпеки можуть бути врегульовані в майбутньому Законі України «Про державну аграрну політику України» [11, с. 39-40].

Зазначимо, що у 2011 році на розгляд Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про продовольчу безпеку України», який було прийнято, але повернуто із зауваженнями Президента України. У 2012 році було внесено новий відповідний проєкт, який не прийнято дотепер.

Слід відзначити й наявність альтернативної точки зору щодо кодифікації законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки, згідно з якою це має бути блок законів, що визначають зміни відносин щодо власності на землю та засоби виробництва, регламентують процеси формування нових форм господарювання на селі, стимулюють розвиток сільськогосподарського виробництва, регулюють окремі сфери аграрно-промислового комплексу й види виробництва сільськогосподарської продукції, її імпорт та експорт, податки, питання раціонального використання та охорони природних ресурсів, забезпечення економічної безпеки у сфері аграрно-промислового комплексу, безпеку та якість сільськогосподарської продукції [16, с. 79-80]. Виходячи зі своєї концепції про наявність у складі аграрного законодавства такої підгалузі, як законодавство про продовольчу безпеку, М. Чабаненко наполягає на необхідності в особливій частині майбутнього Аграрного кодексу України окремо виділити розділи, що міститимуть правові норми щодо продовольчої безпеки України [10, с. 28]. Свого часу висловлювались також пропозиції щодо необхідності вироблення комплексної науково обґрунтованої Програми продовольчої безпеки [17].

Висновки.

1. У статті вдосконалені наукові положення щодо аграрно-правового регулювання продовольчої безпеки. Підкреслено, що значення продовольчої безпеки значно підвищується в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, внаслідок яких ослаблюється та модифікується суверенітет держав, і, відповідно, здатність держави забезпечити продовольчу безпеку впливає й на ступінь її незалежності й можливості реалізувати суверенну зовнішню та внутрішню політику й захистити національний інтерес. Саме тому продовольчу безпеку слід розглядати як частину національної безпеки. Разом із тим, під впливом глобалізації підвищується роль і значення прав людини, їхніх міжнародних стандартів. Природним правом людини є право на людську гідність,

яке набуває свого розвитку в конституційних положеннях щодо права на продовольчу безпеку. Таким чином, все поширенішим стає розуміння продовольчої безпеки країни не тільки з урахуванням кількісних параметрів, що визначають достатній обсяг продовольства і його економічну доступність, але й показників його безпеки та якості.

2. Дістали подальшого розвитку погляди вчених-аграрників щодо основних напрямів вдосконалення аграрно-правового регулювання. Так, аналіз аграрно-правової літератури свідчить, що більшість фахівців, які досліджували ті чи інші питання продовольчої безпеки, пропонували прийняти відповідний спеціальний законодавчий акт, який би відбив нові підходи до визначення продовольчої безпеки, її принципів, критеріїв і механізму забезпечення. Враховуючи, що внесений у 2011 та 2012 роках на розгляд Верховної Ради

України проєкт Закону «Про продовольчу безпеку України» так і не був прийнятий, висловлені пропозиції залишаються актуальними.

3. Погоджуючись із доцільністю та перспективністю прийняття спеціального законодавчого акту про продовольчу безпеку, наразі пропонуємо розробити й прийняти Національну доктрину продовольчої безпеки України, яка б містила принципи забезпечення національної продовольчої безпеки, науковообґрунтовані параметри й критерії розвитку продовольчої безпеки й комплекс заходів щодо їхнього досягнення, положення щодо моніторингу й визначення «критичних точок» захищеності продовольчої безпеки (*як частина реалізації національного інтересу й прояв публічно-правового аспекту*) й індексу гарантованості права людини на продовольчу безпеку (*як прояв приватноправових засад*).

Література

1. Глобальний індекс продбезпеки: Україна просіла. *AgroPortal* : вебсайт. URL: <http://agroportal.ua/news/ukraina/globalnyi-indeks-prodbezopasnosti-ukraina-prosela/#> (дата звернення: 05.04.2020).
2. Світу загрожує продовольча криза – FAO. *Mind* : вебсайт. URL: <https://mind.ua/news/20209300-svitu-zagrozhue-prodovolcha-kriza-fao> (дата звернення: 02.04.2020).
3. Ладика В. І. Коронавірус як черговий шанс для розвитку агросектору та аграрної освіти. *AgroPortal* : вебсайт. URL: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/koronavirus-kak-ocherednoi-shans-dlya-razvitiya-agrosektora-i-agrarnogo-obrazovaniya/#> (дата звернення: 07.04.2020) ; Запас міцності української економіки в умовах пандемії не перевищує шести місяців. *LB.ua* : вебсайт. URL: https://ukr.lb.ua/economics/2020/04/09/454952_zapas_mitsnosti_ukrainskoi.html (дата звернення: 07.04.2020).
4. Батигіна О. М., Жушман В. М., Корнієнко В. М. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків : ФОП Шевченко С. О., 2013. 326 с.
5. Лушпаєв С. О. Правові засади продовольчої безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 19 с.
6. Шевченко Н. О., Сичова М. О. Сучасні проблеми продовольчої безпеки України. *Агросвіт*. 2015. № 14. С. 23–28.
7. Урба С. І. Продовольча безпека в умовах глобалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20. № 12. С. 279–284.
8. Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1 (20). С. 30–41.
9. Батигіна О. М. Право на продовольчу безпеку та особливості його закріплення у Конституції України. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку* : матеріали «круглого столу», м. Київ, 27 травня 2016 р. / за ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Чернівці : Кондратьєв А. В., 2016. С. 178–181.
10. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 43с.
11. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596с.
12. Білінська О. В. Правові засади державної аграрної політики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2013. 187с.
13. Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : проєкт Закону України від 04 жовтня 2018 р. № 9162 / *Верховна Рада України*. URL http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742 (дата звернення: 08.04.2020).
14. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: монографія / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Харків, 2014. 276 с.
15. Ільїна О. В. Окремі правові аспекти оцінки продовольчої безпеки в Україні. *Форум права*. 2015. № 3. С. 92–96.

16. Курило В. І. Забезпечення продовольчої безпеки як принцип державного управління аграрним сектором економіки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7. С. 79–80.
17. Барвіненко В. Д. Особливості реалізації державної політики розвитку продовольчих ринків в умовах глобальних трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=535>.

References

1. Global'nyi indeks prodbezpeky: Ukraina prosila, available at : <http://agroportal.ua/news/ukraina/globalnyi-indeks-prodbezopasnosti-ukraina-prosela/#> (accessed : 05.04.2020).
2. Svituzagrozhuje prodovol'cha kryza – FAO, available at : <http://mind.ua/news/20209300-svitu-zagrozhuje-prodovolcha-kryza-fao> (accessed : 02.04.2020).
3. Koronavirus yak chergovyi shans dlya rozvytku agrosektoru ta agrarnoi osvity, available at : <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/koronavirus-kak-ocherednoi-shans-dlya-razvitiya-agrosektora-i-agrarnogo-obrazovaniya/#> (accessed: 07.04.2020); Zapas micnosti ukrains'koi ekonomiky v umovah pandemii ne perevys hue shesty misyacyv, available at : http://ukr.lb.ua/economics/2020/04/09/454952_zapas_mitsnosti_ukrainskoi.html (accessed: 07.04.2020).
4. Batygina O.M. et al. (2013). *Aktual'ni problem pravovogo zabezpechennya prodovol'choi bezpeky Ukrainy : monohrafiya* [Actual problems of legal support of Food Safety of Ukraine : monograph], FOP Shevchenko S.O., Kharkiv, Ukraine.
5. Lushpaev S.O. (2014). Legal principles of Food Safety of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University.
6. Shevchenko N., Sychova M. (2015). "Modern problems of Food Safety of Ukraine". *Agrosvit*, vol. 14, pp. 23-28.
7. Urba S. (2010). "Food Safety in the context of globalization". *Scientific herald of the UNFU*, vol. 20.12, pp. 279-284.
8. Kovalenko T. (2018). "Concept, characteristics and criteria of food security under the law of Ukraine and other states". *Administrative law and process*, vol. 1(20), pp. 30-41.
9. Batygina O. (2016). "The right to food security and its specific features in the Constitution of Ukraine". *Konstyuciyni zasady agrarnogo, zemel'nogo ta ekologichogo prava: 20 rokiv rozvytku: materialy "kruglogo stolu"*, Kyiv, The Taras Shevchenko National University of Kyiv, May 27, 2016, pp. 178-181.
10. Chabanenko M.M. (2016). System of agrarian law of Ukraine: methodological grounds of formation and development. Extended abstract of doctor's thesis. Kharkiv : Yaroslav Mudryi National Law University.
11. Grygor'eva H. A. (2019). *Derzhavna pidtrymka sil's'kogo gospodarstva Ukraini: problem pravovogo zabezpechennya : monohrafiya* [State support to Ukrainian agriculture: problems of legal support : monograph], Kherson, Ukraine, Vydavnychiy dim "Helvetika".
12. Bilins'ka O.V. (2013). Legal principles of state agrarian policy. Candidate's thesis. Kharkiv : Yaroslav Mudryi National Law University.
13. "On the basic principles of State agrarian Policy and State Policy of rural development" : Draft law of Ukraine dated October 4, 2018, no. 9162, available at : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742 (accessed 08.04.2020).
14. Urkevych V. Yu., Shul'ga M.V. (2014). *Derzhavna agrarna polityka Ukraini : problemy pravovogo zabezpechennya : monohrafiya* [State agrarian Policy of Ukraine: problems of legal support : monograph], Kharkiv, Ukraine.
15. Ilyina E.V. (2015). "Some Legal Aspects of Food Security Assessment in Ukraine". *Forum prava*, vol. 3, pp. 92-96.
16. Kurylo V. (2007). "Providing Food Safety as a principle of State Management of the agrarian Sector of the Ukrainian economy". *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 7, pp. 79-80.
17. Barvinenko V.D. (2011). "Features of realization of the state policy of food market development in the conditions of global transformations". *Derzhavne upravlinnya : udoskonalennya ta rozvytok*, vol. 11, available at : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=535>.

Проблеми імплементації європейських стандартів якості довкілля у водне законодавство України

Уberman В. І.

*Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем»,
вул. Бакуліна, 6, м. Харків, Україна
vlad.uberman@gmail.com*

Васьковець Л. А.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
вул. Курпичова, 2, м. Харків, Україна
ludmilavaskovets2@gmail.com*

Ключові слова:

водне законодавство, імплементація директив ЄС, базові визначення та поняття, забруднюючі речовини, якість води.

Досліджено перші кроки співробітництва України та ЄС з імплементації в українське водне законодавство базових еколого-правових категорій та визначень законодавства ЄС, зокрема стандарту якості довкілля для поверхневої води. Виявлено принципові відмінності у відповідних поняттях, причиною яких є різне спрямування законодавств ЄС та України: водоохоронне та господарське відповідно. Розглянуто еколого-правові наслідки відмінностей. Зроблено висновок, що усунення невідповідностей слід починати з рецесії зазначеного базового європейського поняття.

Problems of implementation of European environmental quality standards in water legislation of Ukraine

Uberman V. I.

*State Scientific Institution «Ukrainian Scientific and Research Institute
for Environmental Problems», Bakulina str., 6, Kharkiv, Ukraine
vlad.uberman@gmail.com*

Vaskovets L. A.

*National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»,
Kyrpychova str., 2, Kharkiv, Ukraine
ludmilavaskovets2@gmail.com*

Key words:

water legislation, implementation of EU directives, basic definitions and concepts, pollutants, water quality.

The article examines the problems that arise in the implementation in Ukrainian water legislation of key environmental and legal categories and concepts of EU legislation. The aim is to identify differences in the basic concepts of water legislation of the EU and Ukraine on environmental quality standards for determining the chemical status of surface waters. The article provides an analytical comparison of the concepts used in the Water Code of Ukraine (WCU) and bylaws with those contained in EU directives. The main object of research are the concept of “environmental quality standard” (EQS) from Directive 2000/60/EC, Directive 2008/105/EC and its counterparts in WCU. The fundamental difference between the concept of EQS and the similar concept “standard of maximum admissible concentration of pollutant” in the Ukrainian environmental legislation is revealed. Formally similar to EQS, the concept of “environmental standard of water quality” (ESWQ) was introduced in WCU as a result of the introduction of the European environmental and law institute of integrated water resources management on a basin principle. Methods and tools for using

ESWQ to determine the state of waters are contained in a set of bylaws to the WCU. As a result of an analytical comparison of ESWQ and EQS, it was concluded that these concepts do not agree either in purpose or in form and manner of expression. The possibility to avoid the introducing of the concept of EQS in the WCU has been investigated. It is determined that the absence of the concept of EQS in the conceptual core of WCU distorts a clear water protection direction, which should be followed when approaching European water legislation. The following main conclusions are made. 1. There are fundamental differences between the basic concepts in water legislation of the EU and in Ukraine on determining the chemical status of surface waters, the reason for which is the different purpose of these laws: water protection and economic goals, respectively. 2. The lack of implementation of the EQS in its European meaning into the Ukrainian water legislation determines the divergent nature of European and Ukrainian water protection activity and law enforcement practice in this sphere. 3. The identified deep differences mean that the paradigm of Ukrainian water protection requires a change from economic direction to environmental one. 4. Greening of Ukrainian water legislation should begin with the priority reception of basic European concepts, which include EQS.

До важливих наукових проблем, які підлягають вирішенню на шляху співробітництва України та ЄС у галузі охорони навколишнього середовища, належить імплементація в українське екологічне законодавство ключових еколого-правових категорій та понять законодавства ЄС. До найбільш поширених із таких понять належать «стандарт якості довкілля» (далі СЯД) та пов'язані з ним, що містяться в загальних екологічних та секторальних актах законодавства ЄС. (Іноді для СЯД використовується альтернативний переклад «екологічний стандарт якості», далі ЕСЯ). Ці засадничі поняття щодо природного середовища та його складових частин не визначаються в загальноекологічному Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] (далі ЗУПОНПС). У ст. 33 цього джерела близьким до СЯД, але принципово відмінним від нього, є поняття «екологічні нормативи». Водночас за ст. 361 Угоди про асоціацію [2] (далі – Угода) «збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища» визначено першою складовою частиною мети співробітництва України та ЄС. Співробітництво серед іншого здійснюється у сферах якості води та управління водними ресурсами. Додатком ХХХ [3] до Угоди [2] за напрямом «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище» передбачається поступове наближення до головного документа водної політики: Директиви № 2000/60/ЄС [4] (далі ВРД). Беручи до уваги спрямування та мету ВРД, викладені в пар. 19 її преамбули, слід визнати, що науково коректне поняття якості довкілля стосовно води у водних об'єктах, перш за все у поверхневій воді (за визначенням ст. 1(1) ВРД), належать до базових еколого-правових понять. Таке поняття відкриває

шлях, зокрема, для чітких юридичних критеріїв визначення «доброї» або «поганою» якості води. Але перші вітчизняні плани та кроки наближення до законодавства ЄС у водному секторі почалися не з гармонізації базових понять (категорій, термінів) (у сенсі, зазначеному у статті авторів Муравйов В., Мушак Н. [5]), а одразу перейшли на рівень еколого-правового інституту інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом (ІУВРБП), зміст та стан впровадження якого викладено авторами у матеріалах симпозиуму [6].

Відсутність у водному законодавстві України гармонізованого з європейським визначення СЯД (або ЕСЯ) залишає поточну діяльність з державного моніторингу хімічного стану поверхневих вод без чітких та закріплених у законі критеріїв оцінювання, а також стримує розроблення інструментів законодавчого регулювання скидання хімічних речовин у водні об'єкти. Подальше ігнорування принципових відмінностей у понятійних засадах негативно впливає на ефективність здійснення державної політики України у сфері охорони вод, на її наближення до вимог ЄС.

У відомому навчальному посібнику з європейського права навколишнього середовища [7, с. 88] зазначено, що головними інструментами дій за принципом «забруднювач платить», доступних державним органам влади задля уникнення забруднення, є стандарти та штрафи. У тому ж джерелі інструмент СЯД поставлено на перше місце у європейській загальній системі стандартів та визначено, що СЯД мають обов'язкову юридичну силу і встановлюють допустимі рівні забруднення, які не можна перевищувати [7, с. 88]. Стосовно водних Директив ЄС у колективній праці групи фахівців центральних органів державного управління, наукових установ, вищих

навчальних заклади України та проектів технічної допомоги ЄС [8], зазначено про необхідність максимально точного перекладу термінів та визначень. Також наголошено, що «знання, розуміння та коректне вживання термінології Директив ЄС має забезпечити більш ефективну імплементацію» їх положень [8, с. 32].

Про поняття СЯД для водного середовища в монографії європейських вчених Inglezakis, V. J., Pouloropoulos, S. G. [9, р. 137–212] зазначено: «Екологічний стандарт якості (ЕСЯ) – це концепція, для якої в законодавчих системах у всьому світі немає єдиного визначення. Термін ЕСЯ в основному застосовується в Європі, тоді як у США та Канаді використовуються відповідно критерії якості навколишньої води та Керівництво з якості води <...>. У будь-якому випадку, коли встановлено законодавством, ЕСЯ є юридично обов'язковими обмеженнями і стосуються концентрації окремих речовин» [тут і далі переклад авторів]. Із наведеного випливає необхідність надання чіткого правового визначення поняттю ЕСЯ під час його використання в законодавстві окремої держави або союзу.

Щодо принципів розбіжностей між, здавалося б, мовно близькими термінами «екологічні нормативи» у ст. 33 ЗУПОНПС в частині «нормативів гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі» (далі ГДК) та СЯД у ст. 2(35) ВРД слід зазначити наступне. Класичне вітчизняне розуміння зазначених понять ЗУПОНПС викладено в підручнику [10, р. VIII, § 3]. Але у визначенні ст. 1 та ст. 36 Водного кодексу України [11] (далі ВКУ) поняття ГДК є суто господарським, а не екологічним, і пов'язується з «конкретними цілями водокористування». Юридичне визначення СЯД, яке застосовується в європейській охороні вод, надано у ст. 35 ВРД: «Стандарт якості довкілля» означає концентрацію окремого забруднювача або групи забруднювачів у воді, осадах чи біоті, що мають бути не перевищеними з метою охорони здоров'я людей і довкілля». На відміну від цього, у ВКУ не йдеться про інші, крім вода **у місцях здійснення водокористування**, складові частини водного середовища, а також не зазначається про екологічне спрямування мети ГДК. Міжнародними організаціями неодноразово наголошувалося про принципові розбіжності між ГДК в українському водному законодавстві та європейськими СЯД, про неможливість порівняння результатів їх використання [12, с. 39–40; 13, с. 13–14, 19–21, 23, 36, 42–43].

Найбільш близькими до тематики даної статті є дослідження вчених харківської школи екологічного права Черкашиної М.К. та Виставної Ю.Ю. [14–16]. У статті [14] привертається увага до різної

спрямованості головних законодавчих актів українського та європейського водних секторів: водоресурсної за ВКУ та екологічної у ВРД. У статті [15] на підставі порівняльного аналізу підтверджено зазначену вище розбіжність головних актів українського та європейського водного права та зроблено висновок, що інтеграція повинна починатися з головних понять, а саме «забруднення», «забруднююча речовина» та «якість довкілля». Ті самі автори у сучасній статті із співавтором М. R. Van der Valkd [16] дійшли головного висновку, що термінологічні відмінності «є важливим бар'єром для інтеграції у законодавство ЄС та практичної імплементації водних законів», та рекомендують «зробити істотні кроки щоб сформувати основну термінологію водних законів у відповідності до законодавства ЄС та національних особливостей». Слід зауважити, що згадані розбіжності скоріше належать до категорії еколого-концептуальних, а не термінологічних.

Метою даної статті є виявлення відмінностей у базових поняттях водних законодавств ЄС та України щодо стандартів якості довкілля для водного середовища, які перешкоджають ефективній імплементації європейських вимог, зумовлюють розбіжності у здійсненні української та європейської водоохоронної політики. До завдань належить аналітичне порівняння понять, застосованих в українських законах та підзаконних актах, з тими, що містяться у директивах ЄС.

Норми українського водного законодавства щодо забруднення та якості вод утворюють еколого-правовий (далі ЕП) інститут якості вод та її регулювання (далі ЯВР), до складу якого входять підінститути якості вод (далі ЯВ) та регулювання скидання забруднюючих речовин РСЗР. ЕП ЯВР вперше виокремлено авторами як об'єкт для дослідження у монографії [17]. Центром подібних європейських інституційних угруповань є ВРД. Із відмінностей у цільовій спрямованості ВКУ та ВРД випливає, що головною перепорою імплементації європейського ЕП ЯВР є концептуальні розбіжності цих актів. Відмінності в юридичних поняттях зумовлюють дивергентний характер європейської та української водоохоронної діяльності, правозастосовної практики у цій сфері. ВКУ, який існує з 1995 р. (як змінений наступник кодексу колишньої УРСР), спрямований, у першу чергу, на відносини в галузі господарського поводження з водними ресурсами. При цьому екологічні аспекти залишаються другорядними. Із визначення у ст. 1 ВКУ: «Якість води – характеристика складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних цілей використання» – випливає, що **метою правового регулювання ВКУ у сфері якості води є водокористування**. На відміну від ВКУ, позиція ВРД

у ставленні до води висловлена у пар. (1) її преамбули. Далі у пар. (19) преамбули зазначено: «Ця Директива спрямована на підтримання і вдосконалення водного середовища у Співтоваристві. Ця мета безпосередньо стосується якості відповідних вод. Контроль кількості є додатковою складовою частиною в забезпеченні гарної якості води, і тому мають бути впроваджені кількісні заходи, спрямовані на забезпечення гарної якості». Крім того, у пар. (27) ВРД чітко визначено: «Кінцевою метою цієї Директиви є остаточне усунення небезпечних речовин, боротьба із забрудненням якими вимагає першочергових заходів ... ». Отже, **головним спрямуванням ВРД є охорона вод та забезпечення їх доброї якості, зокрема боротьба з надходженням забруднюючих речовин** (далі – ЗР). Водночас юридичне визначення поняття «якості води» у ВРД відсутнє. Із визначень у ст. 2 ВРД можна бачити, що її головним об'єктом є «стан води», зокрема хімічний та екологічний, різним аспектам якого присвячено 11 визначень з 41. Зазначена **розбіжність між водогосподарською та водоохоронною спрямованістю ускладнює, а в деяких аспектах й унеможлиблює апроксимацію українського водного законодавства до європейського**. Принципові відмінності виявляються вже на рівні базових юридичних понять та визначень. Через існування двох різних перекладів ВРД та їх неузгодженість із українською науковою термінологією посилання надаються за джерелом [4].

Вимоги до СЯД встановлюються у спеціальній Директиві 2008/105/ЄС [18] (далі ДСЯД). СЯД як цілісні інформативні показники характеризуються трьома компонентами: номінацією, розмірністю величини та її просторово-часовою прив'язкою, значенням (величиною). СЯД визначають обмеження концентрації пріоритетних речовин (за переліком у ВРД, Додаток X) у воді (водній товщі), донних осадах або біоті, тобто порогові значення, які не повинні перевищуватися для дотримання доброго хімічного стану масиву води. Станом на зараз визначено 45 пріоритетних (серед яких є небезпечні) та інших речовин. Встановлено 2 види СЯД: 1) поріг середньої концентрації відповідної речовини, обчисленої за результатами вимірювань протягом 1 року, який забезпечує захист від тривалого впливу; 2) максимально допустима концентрація відповідної речовини для будь-якого одиничного вимірювання, що забезпечує захист від короточасного впливу, тобто від піків забруднення. СЯД є різними для: внутрішніх поверхневих вод (річок та озер); інших поверхневих вод (перехідних, прибережних та територіальних). Країни ЄС повинні забезпечити дотримання СЯД, а також вживати заходів, щоб концентрації речовин, які мають тенденцію до накопи-

чення в осаді та/або біоті, суттєво не зростали. Ст. 4 ДСЯД надає можливість призначати поблизу точок скиду речовин зони змішування, всередині яких СЯД можуть перевищуватися лише за умови, що решта масиву поверхневих вод відповідає цим СЯД. Такі зони повинні чітко визначатися у планах управління річкових басейнів. За ВРД (Додаток V, р. 1.2.6) СЯД також встановлюються для специфічних забруднюючих речовин (ЗР), які «скидаються у значній кількості». Отже, СЯД є критеріями хімічного стану, а також ключовими інструментами для оцінки та класифікації екологічного стану і через це можуть впливати на загальну класифікацію масивів вод. Крім того, СЯД використовуються для видачі дозволів на скидання речовин, в яких встановлюються обмеження хімічні викидів для запобігання перевищень СЯД у приймаючому масиві води.

Поняття «хімічний стан» у ст. 2 ВРД окремо не визначається. Воно входить як складова частина до визначень «добрий стан поверхневої води», «Добрий стан ґрунтової води», «добрий хімічний стан поверхневої води», «добрий хімічний стан ґрунтової води», які стосовно поняття «хімічний стан» є рекурсивними. Відповідні охоплюючи поняття, наприклад «стан поверхневої води», не надають змістовного розуміння хімічного стану. Слід зазначити, що використане у ВРД, р. 1.2.6 Додаток V, та змістовно близьке до СЯД поняття «хімічний стандарт якості» також є законодавчо невизначеним, але пояснюється в технічному керівництві [19].

У ВКУ, який за Законом України від 4 жовтня 2016 року № 1641-VIII зазнав істотних змін у зв'язку з впровадженням ІУВРБП, у ст. 1 містяться тематично близькі визначення: «Екологічний стан масиву поверхневих вод – інтегрований показник якості масиву поверхневих вод, що визначається за біологічними, гідроморфологічними, хімічними та фізико-хімічними показниками», «Хімічний стан масиву поверхневих вод – показник якості масиву поверхневих вод, який визначається за окремими групами забруднюючих речовин». У ст. 21¹ ВКУ встановлено: «Хімічний стан масиву поверхневих вод визначається за окремими групами забруднюючих речовин і на основі екологічного нормативу якості води класифікується як «добрий» або «недосягнення доброго». У тій же статті зазначено, що «перелік забруднюючих речовин для визначення хімічного стану масиву поверхневих вод <...>» (далі – Перелік) належить до підзаконних актів центрального органу виконавчої влади. Нарешті, у ст. 37 ВКУ встановлено: «Для оцінки екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод <...> встановлюється екологічний норматив якості води масивів поверхневих <...> вод,

що містить науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показники якості води (загальнофізичні, біологічні, хімічні, радіаційні)». Розроблення та затвердження зазначеного екологічного нормативу якості води (далі ЕНЯВ) також покладено на центральний орган виконавчої влади, але наразі такий ЕНЯВ відсутній. Отже, інформаційною базою для визначення хімічного стану масиву поверхневих вод слугує Перелік, а інструментальним засобом класифікації є відсутній на даний час ЕНЯВ.

Ураховуючи особливості перекладу терміну «standard», ЕНЯВ міг би (при законодавчій вказівці!) за номінацією розглядатися як ЕСЯ для ВОДИ, що начебто створює зв'язок між цими поняттями ВКУ та ВРД. Але оригінал ВРД і її переклад [11] не свідчить про можливість такого отождолення, отже, *саме «якість довкілля», а не «якість води», є об'єктом стандартизації у ВРД*. Крім того, екологічний зміст поняття СЯД (ЕСЯ) підтверджується оригінальним текстом ДСЯД і її українським перекладом [18]. Тож слід визнати, що *поняття ЕНЯВ в українському водному законодавстві не збігається з поняттям СЯД у законодавстві ЄС*.

Принциповим недоліком чинного Переліку, встановленого у [21], є його невідповідність європейському водному законодавству через відсутність законодавчої категоризації речовин за їх властивостями, небезпекою для довкілля та черговістю боротьби з ними. Зокрема, в Переліку відсутня збиральна назва (або групова екологічна ознака) для речовин, тоді як у ВРД та в інших законодавчих джерелах ЄС використовується назва «пріоритетні речовини». Це саме ті речовини, на боротьбу із вмістом яких у воді спрямована ВРД. Відмова від зазначеної категоризації суперечить вимогам ст. 16(1) ВРД і робить ЕП інститут ЯВР безцілним. У цьому ж Переліку наводяться також специфічні речовини, а, крім назв речовин (їх груп), містяться назви показників складу та властивостей води, які до речовин не належать. Отже, зміст Переліку є еkleктичним поєднанням Додатку Х та фрагментів Додатку VIII з ВРД.

Важливість поняття ЕНЯВ вимагає чіткого визначення його еколого-правового змісту в українському водному законодавстві та порівняння з поняттям СЯД у європейському законодавстві. Наразі у практичній правозастосовній діяльності вважається, що ЕНЯВ є формальним відповідником СЯД. Але, виходячи з визначення ЕНЯВ у ст. 37 ВКУ, цей норматив слід розуміти як *єдиний фіксований спосіб перетворення концентрацій ЗР та показників якості води (загальнофізичних, біологічних, хімічних, радіаційних) у характеристику якості*. Вирішення головного питання щодо визначення та конкретизації

зазначеного способу покладено на відповідний орган державної влади. Отже, з наукової точки зору ЕНЯВ слід розглядати як алгоритмізоване логіко-математичне однозначне перетворення множини аргументів: концентрацій ЗР та значень показників якості води, на градуальне або категорійне значення якості. Порівняння такого розуміння ЕНЯВ з визначенням СЯД у ст. 2(35) ВРД свідчить про суттєві відмінності цих понять: СЯД – «це концентрація окремої речовини-забрудника або групи речовин у воді, осаді або біоті, яку не можна перевищувати, для того щоб захистити здоров'я людини та довкілля», тобто СЯД утворюють певну множину, що відповідає множині ЗР або групи речовин. Алгоритм перетворення викладено у європейському технічному керівництві [19]. Тобто *СЯД визначаються (скалярно) для окремої ЗР або групи речовин у воді, осаді або біоті (для скалярного аргументу), у кожній точці масиву, тоді як ЕНЯВ визначається для масивів води в цілому за множиною ЗР та показників якості лише води*. СЯД використовуються для «регулювання забруднення у його джерелі» (за пар. 40 преамбули та ст. 10 ВРД), тоді як ЕНЯ має двоцільове призначення: для класифікації екологічного стану та хімічного стану масиву поверхневих вод (ст. 21¹ ВКУ), «для оцінки екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод <...> та визначення комплексу водоохоронних заходів» (ст. 37 ВКУ), тобто для оцінки і для регулювання. Отже, *СЯД та ЕНЯВ не збігаються ані за призначенням, ані за формою та способом виразу*.

Викладене означає, що після першого етапу наближення ВКУ до ВРД слід констатувати наявність істотних розбіжностей між відповідними ЕП інститутами ЯВР. Після цього виникає питання про можливість уникнути включення до змін у ВКУ європейського поняття СЯД. У керівництві [19, р. 16–18] зазначено, що СЯД поєднує у процедурі свого визначення (і тим самим скаляризує аргумент) стандарти якості (далі СЯ) для окремих видів чутливих об'єктів (рецепторів) у групах ризику (люди, біота в осадах, пелагічна біота, вищі хижаки (птахи, ссавці)) для складових частин довкілля: води, осадів, біоти. Подібної можливості для ЕНЯВ в українському законодавстві не передбачено.

Слід зазначити, що в Методиці [22, р. V] для визначення хімічного стану масиву поверхневих вод використовуються екологічні нормативи якості (далі ЕНЯ), які за номінацією, розмірністю величин, їхньою просторово-часовою прив'язкою та значенням збігаються з Додатком I ДСЯД. При цьому ніяких визначень та посилань на ВКУ не робиться. За правовою позицією ВРД сферою застосування таких невизначених ЕНЯ є лише множина речовин з Додатку Х ВРД.

Із наведеного випливає, що відсутність поняття СЯД у концептуальному ядрі ВКУ викривляє чітку екологічну та водоохоронну спрямованість імплементації, якої слід дотримуватися з перших кроків наближення до європейського водного законодавства. Така відсутність унеможливило прозоре законодавчо обґрунтоване порівняння дій та результатів української водоохоронної політики з європейською.

На підставі викладеного дослідження можна зробити такі висновки та визначити перспективи подальших досліджень. Виявлено існування принципових відмінностей між базовими поняттями водних законодавств ЄС та України щодо стандартів якості води, причиною яких є різне цільове спрямування цих законодавств: водоохоронне та господарське відповідно. Поняття СЯД входить в ядро ЕП інституту ЯВР. Європейське розуміння поняття СЯД і відсутність його імплементації в українське водне законодавство руйнує концептуальну, логічну та інструментальну єдність ВРД, створює плутанину в апроксимованій українській версії, надмірно ускладнює відповідний комплекс підзаконних актів. Виявлені за результатами аналітичного порівняння глибокі розбіжності означають, що парадигма української охорони вод вимагає зміни з господарської на екологічну, а екологізацію українського водного законодавства слід починати з першочергової рецепції базових понять, до складу яких входить СЯД. Отримані результати можуть застосовуватися для розроблення законопроектних та нормо-проектних пропозицій під час імплементації європейської системи оцінювання стану води та регулювання скидання ЗР. Альтернативою глибокої зміни ВКУ шляхом рецепції поняття СЯД слід вважати розроблення та прийняття спеціального Закону України «Про охорону вод».

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XXII. Дата оновлення; 18.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Документ 984_011. Ред. від 30.11.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Додаток XXX до Глави 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво». Документ 984_011. Ред. від 30.11.2015. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf.
4. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року. : Ред. від 11.03.2008 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962.html.
5. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*. 2013. № 8. С. 12–18.
6. Уберман В.І. Васьковець Л.А. Зміст та впровадження в Україні інтегрованого підходу до басейнового управління водними ресурсами. *Сталій розвиток – стан та перспективи : матеріали II міжнар. наук. симпозіуму SDEV'2020, 12-15 лют. 2020 р. Львів-Славське, 2020*. С. 134–137.
7. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. Львів : Екоправо, 2004. 256 с.
8. Терміни та визначення водних Директив Європейського Союзу / С.О. Афанасьєв та ін. Київ : «Інтерсервіс», 2015. 32 с.
9. Inglezakis V. J., Pouloupoulos S. G., Arkhangelsky E., Zorpas A. A., Menegaki A. N. Ch. 3. Aquatic Environment / In : *Environment and development : basic principles, human activities, and environmental implication*. Eds. Vassilis Inglezakis; Stavros Pouloupoulos. Elsevier Inc., 2016. 512 p.
10. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.
11. Водний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189. Дата оновлення: 21.02.2010.
12. Огляд результативності природоохоронної діяльності. Україна. Другий огляд : ЄЕК. Комітет з екологічної політики. ООН. Нью-Йорк і Женева, 2007. 247 с. URL : https://www.unecce.org/fileadmin/DAM/env/epr/epr_studies/Ukraine%20II%20Uk.pdf.
13. Создание динамической системы регулирования качества поверхностных вод: Рекомендации для стран Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). 2011. 54 с. URL : <http://www.oecd.org/environment/outreach/48857035.pdf>.
14. Черкашина М.К. Правова політика Європейського Союзу у сфері охорони та раціонального використання вод. *Проблеми законності. Аграрне право. Екологічне право*. 2017. Вип. 138. С. 109–117.
15. Черкашина М.К., Виставна Ю.Ю. Проблеми законодавчого визначення забруднення вод в Україні та Європі: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*, 2013. № 14. С. 238–242.

16. Vystavna Y., Cherkashyna M., M. van der Valkd. Water laws of Georgia, Moldova and Ukraine: current problems and integration with EU legislation. *Water international*, 2018. URL : <https://doi.org/10.1080/02508060.2018.1447897>.
17. Уберман В.І., Васьковець Л.А. Поетапне наближення українського еколого-правового інституту якості вод та її регулювання до законодавства ЄС. *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: Collective monograph*. Frankfurt (Oder) : Izdavniceba "Baltija Publishing", 2019. P. 334–354.
18. Directive 2008/105/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008, on environmental quality standards in the field of water policy, amending Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/105/oj>.
19. Technical Guidance For Deriving Environmental Quality Standards. Guidance Document No: 27 : URL : <https://circabc.europa.eu/sd/a/0cc3581b-5f65-4b6f-91c6-433a1e947838/TGD-EQS%20CIS-WFD%2027%20EC%202011.pdf>.
20. Перелік забруднюючих речовин для визначення хімічного стану масивів поверхневих і підземних вод та екологічного потенціалу штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод : затв. наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.02.2017 р. № 45. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0235-17>.
21. Методика віднесення масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного та хімічного станів масиву поверхневих вод, а також віднесення штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод до одного з класів екологічного потенціалу штучного або істотно зміненого масиву поверхневих вод : затв. наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.01.2019 р. № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-19>.

References

1. *Zakon Ukrainy "Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha"* 1991. [The Law of Ukraine "On environmental protection" 1991]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukrainian]. (2019, December, 18).
2. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnii storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Dokument 984_011. Red. vid 30.11.2015*. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and The European Union, The European Atomic Energy Community and their Member States, of the other hand: Document 984_011. Ed. from 30.11.2015]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian]. (2020, April, 16).
3. *Dodatok XXX do Hlavy 6 «Navkolyshnye seredovyshe» Rozdilu V «Ekonomichne i haluzeve spivrobotnytstvo»*. Dokument 984_011. Red. vid 30.11.2015 [Annex XXX to Chapter 6 "Environment" of Section V "Economic and sectorial cooperation". Document 984_011. Ed. from 30.11.2015]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf [in Ukrainian]. (2020, April, 16).
4. *Dyrektyva 2000/60/Yes Yevropeys'koho Parlamentu i Rady "Pro vstanovlennya ramok diyal'nosti Spivtovarystva v haluzi vodnoyi polityky" vid 23 zhovtnya 2000 roku. : Red. vid 11.03.2008 r.* [Directive 2000/60 / EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. Ed. from 11.03.2008]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962.html [in Ukrainian]. (2020, April, 16).
5. Muraviov, V. & Mushak, N. (2013). Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yes [Harmonization of Ukrainian legislation with law of the European Union in the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Viche, no. 8*, 12–18. [in Ukrainian].
6. Uberman, V.I. & Vas'kovets', L.A. (2020). Zmist ta vprovadzheniya v Ukrayini intehrovanoho pidkhodu do baseynovoho upravlinnya vodnymy resursamy [Content and implementation in Ukraine of an integrated approach to basin water resources management]. *Stalyi rozvytok – stan ta perspektyvy – Sustainable development - state and prospects: Proceedings of the 2nd International Scientific Symposium SDEV'2020*. (pp. 134–137). L'viv-Slavs'ke. [in Ukrainian].
7. Mykiyevych, M.M., Andrusyevych N.I., & Budyakova T.O. (2004). *Yevropeys'ke pravo navkolyshn'oho seredovyscha: navch. posib* [European environmental law: a textbook]. L'viv. Ekopravo. [in Ukrainian].
8. Afanas'yev, S.O., Babchuk, V.S., Bon', O.V., Vasyl'yev, S.V., Vykhryst, S.M., Hrebin', V.V. et. al. (2015). *Terminy ta vyznachennya vodnykh Dyrektyv Yevropeys'koho Soyuzu* [Terms and definitions of water Directives of the European Union]. Kyiv. «Interservis» [in Ukrainian].

9. Inglezakis V. J., Pouloupoulos S. G., Arkhangelsky E., Zorpas A. A., Menegaki A. N. (2016). Chapter 3. Aquatic Environment. In : *Environment and development : basic principles, human activities, and environmental implication*. Eds. Vassilis Inglezakis; Stavros Pouloupoulos. Elsevier Inc., 2016. [in English].
10. Shemshuchenko Yu. S. (Eds.). (2005). *Ekolohichne pravo Ukrayiny. Akademichnyy kurs: pidruchnyk* [Environmental law of Ukraine. Academic course: textbook]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka» [in Ukrainian].
11. *Vodnyy kodeks Ukrayiny 1995* (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Water Code of Ukraine 1995 (Verkhovna Rada of Ukraine)] (Edition 2010, February, 21). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
12. Ohlyad rezul'tatyvnosti pryrodokhoronnoyi diyal'nosti. Ukrayina. Druhyy ohlyad : YeEK. Komitet z ekolohichnoyi polityky. OON. N'yu-York i Zheneva [Review of the effectiveness of environmental activities. Ukraine. Second review: EEC. Environmental Policy Committee. UN. New York and Geneva] (2007). 247 P. Retrieved from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/epr/epr_studies/Ukraine%20II%20Uk.pdf [in Ukrainian].
13. Sozdanye dynamichnoy systemy rehulyrovannya kachestva poverkhnostnykh vod: Rekomendatsyy dlya stran Vostochnoy Evropy, Kavkaza y Tsentral'noy Azyy. Orhanyzatsyya ekonomicheskoho sotrudnychestva y razvytyya (OƏSR) [Creating a dynamic surface water quality management system: Recommendations for Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)]. (2011). 54 P. Retrieved from <http://www.oecd.org/environment/outreach/48857035.pdf>. [in Russian].
14. Cherkashyna, M.K. (2017). Pravova polityka Yevropeys'koho Soyuzu u sferi okhorony ta ratsional'noho vykorystannya vod [Legal policy of the European Union in the field of protection and rational use of water]. *Problemy zakonnosti. Ahrarne pravo. Ekolohichne pravo – Problems of legality. Agrarian law. Environmental law, no. 138*, 109–117. [in Ukrainian].
15. Cherkashyna, M.K. & Vystavna, Yu.Yu. (2013). Problemy zakonodavchoho vyznachennya zabrudnennya vod v Ukrayini ta Yevropi: porivnyal'nyy analiz [Problems of legislative definition water pollution in Ukraine and Europe: a comparative analysis]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pravo – Herald of Kharkiv National University named V.N. Karazin. Series: Law, no. 1*. 238-242. [in Ukrainian].
16. Vystavna, Y., Cherkashyna M. & M. van der Valkd (2018). Water laws of Georgia, Moldova and Ukraine: current problems and integration with EU legislation. *Water international*. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/02508060.2018.1447897>. [in English].
17. Uberman, V.I., Vas'kovets', L.A. (2019). Poetapne nablyzhennya ukrayins'koho
18. ekoloho-pravovoho instytutu yakosti vod ta yiyi rehulyuvannya do zakonodavstva YeS [Gradual approximation of Ukrainian environmental and legal institute of water quality and its regulation to EU legislation]. In: *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: Collective monograph*. Frankfurt (Oder), (pp. 334 – 354): Riga. Izdevniecība “Baltija Publishing”. [in Ukrainian].
19. Directive 2008/105/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008, on environmental quality standards in the field of water policy, amending Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/105/oj>. [in English].
20. Technical Guidance For Deriving Environmental Quality Standards. Guidance Document No: 27. Retrieved from <https://circabc.europa.eu/sd/a/0cc3581b-5f65-4b6f-91c6-433a1e947838/TGD-EQS%20CIS-WFD%2027%20EC%202011.pdf>. [in English].
21. Perelik zabrudnyuyuchykh rehovyn dlya vyznachennya khimichnoho stanu masyviv poverkhnevykh i pidzemnykh vod ta ekolohichnoho potentsialu shtuchnoho abo istotno zminenoho masyvu poverkhnevykh vod: zatv. nakazom Ministerstva ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny vid 06.02.2017 r. № 45. [List of pollutants to determine the chemical status of surface and groundwater massifs and the ecological potential of artificial or significantly altered surface water massifs. Approved by the order of the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine dated 06.02.2017 № 45]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0235-17> [in Ukrainian].
22. Metodyka vidnesennya masyvu poverkhnevykh vod do odnogo z klasiv ekolohichnoho ta khimichnoho staniv masyvu poverkhnevykh vod, a takozh vidnesennya shtuchnoho abo istotno zminenoho masyvu poverkhnevykh vod do odnogo z klasiv ekolohichnoho potentsialu shtuchnoho abo istotno zminenoho masyvu poverkhnevykh vod: zatv. nakazom Ministerstva ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny vid 14.01.2019 r. № 5 [Method of assigning a surface water massif to one of the classes of ecological and chemical states of the surface water massif, as well as assigning an artificial or significantly modified surface water massif to one of the classes of ecological potential of an artificial or significantly modified surface water massif. Approved by the order of the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine, dated January 14, 2019 № 5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-19> [in Ukrainian].

Соціальна спрямованість та діяльність агрохолдингових компаній в Україні

Урсолова А. В., Рибалко К. Р.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

ursolchik98@gmail.com, rybalko.christina@gmail.com

Ключові слова:

агрохолдингові компанії, агрохолдинг, соціальна сфера, соціальна спрямованість, соціально-економічний розвиток, сільські території, інфраструктура села, соціальний бюджет агрохолдингу.

Стаття присвячена дослідженню соціальної спрямованості агрохолдингових компаній та їхнього впливу на забезпечення належного рівня життя громадян, які мешкають у сільській місцевості. Було викладено проблемні аспекти, які виникають під час здійснення діяльності такими суб'єктами господарювання, та спосіб їхнього відбиття на соціальній сфері життя місцевого населення. Крім того, було схарактеризовано й позитивний вплив агрохолдингів на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Social orientation and activity of agricultural holding companies in Ukraine

Ursolova A. V., Rybalko K. R.

Yaroslav Mudryi National Law University,

Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine

ursolchik98@gmail.com, rybalko.christina@gmail.com

Key words:

agricultural holding companies, agroholding, social sphere, social orientation, socio-economic development, rural areas, rural infrastructure, social budget of agroholding.

The article is devoted to the research of social orientation of agricultural holding companies and their impact on ensuring an adequate standard of living for citizens living in rural areas. The basis for the creation and operation of agroholdings in Ukraine is Economic Code of Ukraine of January 16, 2003 and the Law Ukraine On Holding Companies in Ukraine dated March 15, 2006 Accordingly to the specified normative-legal acts of organizational and household structure holding is a combination of a holding (parent) company, which is a public limited company that owns a stake (often, share) other businesses, and at the same time a bundle of packages successful injections into such businesses and corporations (subsidiary) enterprises. Economics Scientists Under Agro Holdings Offer to Consider Companies, who own a controlling interest in shares or interests in the shares of others (subsidiaries) organizations, while gaining the ability to control and manage them activities, or a set of legal entities that are legally related owners to increase the overall financial result, at on the basis of their integration interaction in the field of agricultural production and subordination, which allows management and control from one center, or a kind of socio-economic union agricultural producers for better management agribusinesses that retain legal autonomy and are in a certain business subordination economic dependence on the legal decisions that are made parent company with corporate commercial interests in mind participants of agroholding. If an agricultural holding company has a priority to receive profit, then for society, the inhabitants of the respective rural community, it is essential to ensure the moral and material benefits of each member of this community.

Despite the popularity and prevalence of agricultural holdings, their existence generates a series of socio-economic problems and increases the level of social tension in rural areas. Therefore, their social role can be considered rather unambiguous.

The problematic aspects that arise in carrying out activities by these economic entities and how this is reflected in the social sphere of the life of the local population was highlighted. The main negative consequences of the activities of agricultural holdings in the social context for rural areas is the low employment of rural the population and the absence of tax payments in local budgets. There is also the horror of negative agroholdings, which envisages the development of market-based central land agricultural agriculture and other agricultural agrarian production. It should be noted that this situation, which was previously used, does not yet form its own positions on the feasibility and prospective functioning of agricultural holdings in agricultural production. The creation of agroholdings is dictated by great actions economic factors are not the result of deliberate legislative activity in the field of agricultural land use.

In addition, the positive influence of agricultural holdings on the socio-economic development of rural areas was also characterized. Successful agrarian companies provide work for local residents, pay taxes to local budgets, support and, in some cases, develop, rural infrastructure. The support of rural territories to agricultural holdings is, as a rule, charitable and carried out as a one-time, fragmentary, and systematic. Such measures are carried out at the discretion of agricultural holdings, indicating their non-eligibility. The activities of economic entities in the countryside should be dictated not only by the market and the prospect of profit, but also by the totality of social relations that mediate the development of rural areas and the welfare of their inhabitants.

Постановка проблеми. Характерною ознакою для сучасного стану агропромислового-комплексу (далі – АПК) України є те, що сфера сільськогосподарського виробництва стала «ареною» для бізнес-діяльності великих агропромислових суб'єктів господарювання, основною метою діяльності яких є одержання прибутку та примноження капіталу їхніх засновників. Сучасний агробізнес в Україні характеризується досить активним розвитком ринкових відносин, інтеграційними процесами та посиленням активності інвестиційно-інноваційної діяльності. Крім того трансформаційні процеси кінця 1990-х рр. в АПК стали поштовхом до виникнення нових форм господарювання, великих аграрних формувань – агрохолдингових компаній, що стало принципово новим підходом до організації сільськогосподарського виробництва. При господарюванні агрохолдингів відбувається концентрація земель шляхом витіснення з ринку оренди землі певної кількості аграрних підприємств і фермерів, тобто відбувається певна монополізація, що своєю чергою сприяє загостренню соціально-економічної ситуації на селі.

Якщо для агрохолдингу в пріоритеті стоїть завдання отримати прибуток, то для суспільства, жителів відповідної сільської громади основним є забезпечення моральних і матеріальних благ кожного члена цієї громади. Економічна ефективність діяльності агрохолдингів і досягнення якісного рівня життя громадян, які мешкають

в сільській місцевості знаходяться в протистоянні та у певній мірі залежні один від одного. Тобто як бачимо незважаючи на популярність та розповсюдженість агрохолдингів їх існування породжує низку соціально-економічних проблем та підвищує рівень соціальної напруги в сільських регіонах. Тому їх соціальну роль можна визнати досить неоднозначною.

Основним питанням, яке цікавить вчених, спеціалістів в аграрній сфері та сільську громаду можна без перебільшення назвати: «Яка роль відводиться агрохолдингам у забезпеченні соціального розвитку сільських територій агрохолдингів?». І відповідь на нього повинна звучати приблизно так: «Діяльність агрохолдингів повинна бути орієнтована також на соціальну складову виробництва, на формування економічних передумов розвитку сільського соціуму та на участь в забезпеченні рівня добробуту сільського населення». У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність дослідження соціальної спрямованості діяльності агрохолдингів та їх вплив на забезпечення належного рівня життя громадян, які мешкають у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень. Популярність агрохолдингових компаній зростає з кожним роком, але це у свою чергу це не зменшує кількість та не вирішує проблемних питань, які супроводжують їх діяльність. Тому це все більше привертає увагу науковців, які намагаються обґрунтувати соціальну спрямованість у діяльності агрохолдин-

гів та проаналізувати їх роль у забезпеченні економічної ефективності, зайнятості та рівня життя в сільській місцевості. Отже дослідженням цього питання займалися такі вчені: А. О. Ревуцька, О. О. Олійник, О. М. Могильний, Ю. О. Лупенко, А. М. Судеркін, В. С. Ніценко й інші.

Метою роботи є аналіз діяльності агрохолдингових компаній в Україні на предмет їх соціальної спрямованості та дослідження їх впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій, а також на рівень життя місцевого населення.

Виклад основного матеріалу. Агрохолдинги з юридичної точки зору являють собою об'єднання капіталів підприємств під контролем управлінської компанії. Законодавче регулювання діяльності холдингових компаній в Україні здійснюється передусім Господарським кодексом України та спеціальним Законом України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528-IV.

Частина 5 ст. 126 Господарського кодексу України визначає холдингову компанію як публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності) [1]. А у ст. 1 ЗУ «Про холдингові компанії в Україні» закріплено, що холдингова компанія – це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Також для більш повного розуміння закон також надає визначення холдинговому корпоративному пакету акцій (часток, паїв), який розуміється як пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, холдингової компанії, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, холдингової компанії [2].

Тобто як бачимо, за організаційно-правовою формою холдингова компанія відноситься до публічного акціонерного товариства, яке має у власності пакет акцій (часток, паїв) інших корпоративних підприємств, особливістю якого є те, що він надає холдинговій компанії можливість повністю впливати на господарську діяльність інших корпоративних підприємств і контролювати її.

За останні роки агрохолдинги в національному господарстві України досить помітно розширили масштаби і географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію із розповсюдженням сфери інтересів на малорентабельне сільськогосподарське виробництво [3, с. 106]. Більшість агрохолдингів –

це структури корпоративного типу, які продовжують нині нарощувати площі землекористувань. А масове створення агрохолдингових формувань розпочалося з 2005 р. За політики невтручання держави корпоративні структури значно активізувалися в нарощуванні площ землі в обробітку після кризи 2009 р., коли світові ціни на агропродовольчі товари почали зростати. У наслідок відсутності стратегічної аграрної політики в державі станом на початок 2017 р. в Україні налічується вже 160 агрохолдингів, які обробляють майже 8,7 млн га сільськогосподарських угідь, або 20,9 % від загальної їх площі, що перебуває в користуванні підприємств [4, с. 5–6].

Основним стимулом розвитку агрохолдингів є прагнення власників капіталу примножити його в довгостроковій перспективі. Це основний стимул діяльності об'єктів господарювання в ринковій економіці. А відносно невелика вартість входження в бізнес і відповідна швидкість виходу з нього, можливість стрімкої самоокупності за 1–2 роки є стимулюючими факторами створення агрохолдингів. Як вважає А. О. Ревуцька, успіх агрохолдингових компаній, крім того полягає в налагодженні ефективного управління виробничими процесами, складовими якого виступають: підготовка та підвищення кваліфікації персоналу, управління ринковими ризиками, оптимізація фінансово-інвестиційної діяльності з урахуванням єдиної місії компанії й завдань на довгострокову перспективу, контроль за раціональним управлінням бізнес-процесами [5, с. 31].

Одержуючи більше доходів порівняно зі звичайними аграрними підприємствами, агрохолдингові компанії успішніше вирішують господарські проблеми. З цього слідує, що вони спроможні забезпечувати вищу соціальну захищеність своїх працівників, забезпечити їм достатній життєвий рівень що є важливою ознакою соціально-орієнтованої ринкової економіки. Та не все так просто і позитивно, як видається на перший погляд.

Для того щоб визнати агрохолдингові компанії «безпрограшним варіантом» для розвитку економіки сільського господарства, слід враховувати як не лише економічний успіх та ефективність їх діяльності, а й оцінити внесок цих формувань у соціальний розвиток села. Тобто діяльність агрохолдингів повинна бути спрямована не лише на отримання прибутків, а характеризуватися соціальною спрямованістю, яка полягає передусім в зміцненні економіки сільських територій, підвищенні рівня орендної плати за використання земельних ресурсів та оплати праці своїх працівників, створенні робочих місць для жителів сільських територій, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій, формуванні надходжень до державного і місцевих бюджетів.

Агрохолдинги, з одного боку, маючи високий рівень механізації робіт та сучасні технології, забезпечують і вищий рівень продуктивності праці, а з іншого боку, агрохолдинги небезпечні підвищенням рівня безробіття на селі, оскільки для виконання великого обсягу робіт потребують набагато менше робочої сили, що спричинює її вивільнення зі сфери сільського господарства та агробізнесу загалом [6, с. 5].

За результатами дослідження, проведеного вченими економістами стосовно оцінки діяльності агрохолдингів на фоні інших типів сільськогосподарських підприємств, було встановлено, що така соціальна функція, як оплата праці в даному секторі економіки, знаходиться на рівні середнього та нижче. Слід підкреслити, що найвищої оплати праці досягнуто зовсім не в агрохолдингах, і зазначений ефект спостерігався у дуже невеликій частині підприємств, що спростовує поширений міф про більшу оплату праці у великих агрохолдингах [7].

Оскільки значна частина агрохолдингових формувань є транснаціональними структурами, доцільно зазначити, що у вітчизняних агрохолдингах середньомісячна заробітна плата працівників нижча у 6–9 разів порівняно з країнами Євросоюзу, що використовують таку саму техніку і технології [8, с. 15].

Проблемою є те, агрохолдингові компанії як юридичні особи зареєстровані не у сільській місцевості за місцем оренди землі. Тобто, суб'єкти господарювання, які ведуть агробізнес, сплачують податки не до місцевих бюджетів населених пунктів, де розташовані їх виробничі підрозділи, а за місцем реєстрації головної компанії. Таке положення справ не дає змоги акумулювати ці кошти з метою використання їх для розвитку соціальної інфраструктури села. Таким чином потребує удосконалення діяльність агрохолдингів в частині податкової політики. Це створить стабільне і суттєве за своїми обсягами власне джерело фінансування розвитку соціальної інфраструктури сільських територій.

Але буде не зовсім справедливо, якщо ми сконцентруємося лише на негативних аспектах впливу агрохолдингів на соціально-економічний розвиток сільських територій. Успішні аграрні підприємства забезпечують роботою місцевих жителів, сплачують податки до місцевих бюджетів, підтримують, а подекуди і розвивають, сільську інфраструктуру. Значною мірою така їх соціальна діяльність пов'язана з тим, що засновники цих підприємств є жителями села, і вони та члени їх сімей користуються цією інфраструктурою: засобами комунікації, медичними, культурними і освітніми закладами (діти ходять до дитячого садка й школи, будинку культури, бібліотеки тощо) [10].

Агрохолдингові компанії в основному виділяють на соціальну сферу не так багато коштів. Це можна пояснити незацікавленістю в цьому або економією їх власних бюджетних ресурсів. Та все ж таки позитивною тенденцією стає те, що все ж таки агрохолдинги виявляють зацікавленість до розвитку інфраструктури сільської місцевості [11, с. 96].

Так, на підтвердження даної тези В. С. Ніценко у своєму дослідженні звертає увагу на те, що з метою розвитку інфраструктури села агрохолдингові компанії укладають щорічні договори про соціальне партнерство з місцевими радами (Кернел Груп), договір соціально-економічної співпраці (Астарта-Київ), створюють спеціальні благодійні фонди («Разом з Кернел» створений у 2014 р.), розробляють Положення про соціально-економічне партнерство (Астарта-Київ – з 2009 р.), реалізують програми «Теплі вікна – здорові діти» (Астарта-Київ – з 2013 р.), проекти «Захищена громада», «Територія дитинства», «Рука допомоги» (ТАКО) тощо [12, с. 300].

Тобто, масштаби агрохолдингових компаній дозволяють їм займатись соціальними питаннями: підвищувати рівень соціальної захищеності місцевого населення та створювати умови для їх усебічного розвитку. Це зумовлюється тим, що витрати на соціальну сферу переважно компенсуються підвищенням продуктивності праці.

Наприклад, у рамках соціального бюджету агрохолдинг «МРІЯ» спрямував кошти на реалізацію вагомих соціальних ініціатив в Тернопільському районі. Так, компанія надала 67 тис. грн на облаштування дитячого майданчика у дошкільному навчальному закладі с. Великі Бірки. Також профінансовано покупку класних дошок для вихованців школи у с. Чернелів-Руський. Варто також згадати про активну підтримку компанією духовних громад у регіонах, де агрохолдинг провадить діяльність. У 2019 р. було спрямовано понад 2 млн грн для оновлення святинь та забезпечення інших потреб релігійних громад у шести областях Західної України. А на реалізацію соціальних проектів у шести областях, де «МРІЯ» провадить діяльність, благодійний фонд агрохолдингу спрямував у 2019 році 21,5 млн грн, збільшивши соціальні виплати на 1,2 млн грн [13, с. 6].

Таким чином, соціальна роль агрохолдингів зводиться до підтримки мешканців та розвитку інфраструктури сільських територій шляхом працевлаштування частини населення, на якій здійснюється діяльність, відновлення раніше зруйнованої інфраструктури території сіл. Тобто, таким чином здійснюється забезпечення достатнього рівня життя та добробуту та комфорту місцевих жителів. Кошти соціального бюджету агрохолдингів традиційно спрямовуються на підтримку медицини, культури, освіти та спорту. Тобто

соціальна спрямованість діяльності сприяє як духовному так і фізичному розвитку та благополуччю місцевого населення.

Висновки. Поява таких суб'єктів господарювання як агрохолдингові компанії не залишилася без уваги, оскільки спровокувала велику кількість дискусій навколо їх діяльності, яку пов'язують із вирішенням (або виникненням) соціальної проблеми в сільській місцевості. Тобто виникнення агрохолдингів у деякій мірі змінило існуючу ситуацію на селі. Як вже згадувалося раніше, основною метою діяльності агрохолдингових компаній є досягнення економічного ефекту, тобто отримання прибутку та примноження капіталів. Саме для цього в виробництві запроваджуються новітні технології, а праця людей може замінитися машинами – автоматизація – це основа прогресу. Та крім того, негативний наслідок такого прогресу – втрата робочих місць працівниками, які будуть змушені шукати нову роботу та, скоріше за все, виїжджати із села, щоб забезпечити себе та свою сім'ю, засобами до існування. Ще одним негатив-

ним наслідком діяльності агрохолдингів у соціальному контексті для сільських територій, крім низької зайнятості сільського населення, є відсутність податкових платежів у місцеві бюджети.

Але крім негативних аспектів, агрохолдингові компанії мають також позитивний вплив на соціально-економічний розвиток села. Успішні агрохолдингові компанії розглядають свою виробничу діяльність у взаємозв'язку з вирішенням соціальних проблем та розвитком соціальної сфери відповідних сільських територій. Соціальна спрямованість агрохолдингових компаній здатна покращити ситуацію, яка склалася в сільській місцевості саме у зв'язку з діяльністю цих самих агрохолдингових компаній. Сільське господарство – це не тільки сфера виробництва й «арена» ведення бізнесу, а й сфера життя. Діяльність суб'єктів господарювання на селі має диктуватися не лише ринком й перспективою отримання прибутку, а й сукупністю соціальних відносин, що опосередковують розвиток сільських територій та добробут їх мешканців.

Література

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n965>.
2. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15 березня 2006 р. № 3528-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>.
3. Олійник О. О. Соціально-економічна природа становлення і розвитку агрохолдингів. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. №3 (19). С. 106–109.
4. Могильний О. М., Хомаківська О. В. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектора країни. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С.4–9.
5. Ревуцька А. О. Соціально-економічні засади розвитку агрохолдингів. *Соціально-економічні аспекти розвитку аграрного сектору економіки України* : колективна монографія / Уманський національний університет садівництва. Умань : Видавець «Сочинський», 2012. С. 29–35.
6. Черевко Г. В., Колодій А. О. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози. *Аграрна економіка*. 2012. Т. 5. № 3–4. С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2012_5_3-4_3.
7. Мороз О. В., Семцов В. М., Кукель Г. С., Мандзюк Н. Ф. Деякі оцінки діяльності агрохолдингів на фоні інших типів сільськогосподарських підприємств. *Економічний аналіз: збірник наукових праць / Тернопільський національний економічний університет* ; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. Том 21. № 2. С. 163–168.
8. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Моніторинг біржового ринку*. 2014. № 7. С. 8–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mbr_2014_7_4.
9. Судеркін А. М. Роль агрохолдингів у соціально- економічному розвитку сільської території. URL : <http://www.ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/1174/1/Suderkin.pdf>.
10. Дем'яненко С. І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? URL: <http://www.ier.com.ua/files/publications/>.
11. Колесников В. О. Соціальна відповідальність агрохолдингів як фактор розвитку сільських територій. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті : національна візія та виклики в глобалізації* : збірник тез доповідей XII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Тернопіль, 26–27 березня 2015 р. / редкол.: Л. П. Амбрик, В. А. Валігура, О. М. Войтенко, С. М. Галешук та ін. ; відп. за вип. Т. Я. Маршалок. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 95–97.
12. Ніценко В. С. Роль агрохолдингів у розвитку сільських територій. *Формування ринкової економіки: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»* ; відп. ред. О. О. Беляєв. Київ : КНЕУ, 2015. Вип. 33. С. 293–302.

13. «МРІЯ Агрохолдинг» відвітував про реалізовані у 2019 році соціальні проекти та сплачені податки. *Подільське слово*. № 7 (5266). 16 лютого 2020 р. URL: http://www.trtmo.te.ua/wpcontent/uploads/2020/once_more_about_vaccination.pdf.

References

1. Commercial Code of Ukraine (as amended) dated 16.01.2003 № 436-IV // [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n965>
2. Law of Ukraine "On Holding Companies in Ukraine" of March 15, 2006 No. 3528-IV // [Electronic resource]. - Access mode <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>
3. OO Oliynyk Socio-economic nature of formation and development of agroholdings O. Oliynyk // Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business. - 2012. - №3 (19). - P.106–109.
4. Mohylny OM Influence of agroholdings on the development of the agricultural sector of the country / O.M. Mogilny, OV Khodakivska // Economy and State. - 2017. - № 6. - P. 4–9.
5. Socio-economic principles of agroholdings development. Revutskaya AA // Socio-economic aspects of development of agrarian sector of Ukrainian economy: [count. monograph] / Uman National University of Horticulture. - Uman: Publisher Sochi, 2012. - P. 29 -35.
6. Cherevko, G. Agroholdings in Agribusiness of Ukraine: Chances and Threats / G. Cherevko, A. Kolodiy // Agrarian Economics. - 2012. - Vol. 5, No. 3-4. - P. 3-9. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2012_5_3-4_3.
7. Some estimates of the activities of agricultural holdings against the background of other types of agricultural enterprises [Text] / Oleg Moroz, Vladimir Semstov, Galina Kukel, Natalia Fedorovna Mandzyuk // Economic Analysis: Coll. of sciences. works / Ternopil National Economic University; edited by: VA Derry (Ed.) and others. - Ternopil: Publishing and Printing Center of Ternopil National Economic University "Economic Thought", 2015. - Volume 21. - № 2. - P. 163-168. - ISSN 1993-0259.
8. Agroholdings in Ukraine and strengthening of social orientation of their activity / Yu. O. Lupenko, MF Kropivko // Monitoring of the stock market. - 2014. - № 7. - P. 8-18. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mbr_2014_7_4
9. Suderkin AM The role of agroholdings in the socio-economic development of rural areas // [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/1174/1/Suderkin.pdf>.
10. SI Demyanenko Agroholdings in Ukraine: good or bad? // [Electronic resource] - Access mode: <http://www.ier.com.ua/files/publications/>
11. Kolesnikov, Vyacheslav. Social Responsibility of Agro Holdings as a Factor for Rural Development [Text] / Vyacheslav Kolesnikov // Economic and Social Development of Ukraine in the 21st Century: National Vision and Challenges in Globalization: Coll. abstracts XII International. Research Practice Conf. young scientists [m. Ternopil, March 26-27. 2015] / editorial: LP Ambrick, VA Valigura, OM Voitenko, SM Galeshchuk [and others]; resp. for the issue T. E. Marshallok. - Ternopil: TNEU, 2015. - P. 95-97
12. Nitsenko VS The role of agroholdings in the development of rural areas / VS Nitsenko // Formation of a market economy: Coll. of sciences. Ave., Education and Science of Ukraine, State Higher Educational Institution «Kyiv. nat. econom. them. Vadim Hetman "; [resp. ed. OO Belyaev]. - Kyiv: KNEU, 2015. - Issue. 33: Management problems in large-scale industrial formations. Pp. 293-302.
13. MRIA Agroholding reported on 2019 social projects and taxes paid. // Podil word | No. 7 (5266), February 16, 2020. - [Electronic resource] - Access mode: http://www.trtmo.te.ua/wpcontent/uploads/2020/once_more_about_vaccination.pdf

РОЗДІЛ VII. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:343.24:340.134

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-16>

Провадження у справах про застосування громадських робіт як виду адміністративного стягнення

Алімов К. О.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
alimova.alesya@gmail.com*

Ключові слова:

*громадські роботи, адміністративне
право, кримінальне право,
адміністративне покарання,
кримінальне покарання, закон,
інститут громадських робіт.*

Наукова стаття присвячена громадським роботам як виду адміністративних стягнень. Характеризується суттєвість громадських робіт, їх необхідність, спосіб використання, провадження у справах про застосування громадських робіт як виду адміністративного стягнення.

Здійснюється науковий аналіз провадження у справах про застосування громадських робіт як виду адміністративного стягнення. Висвітлюються підстави для застосування адміністративного стягнення у виді громадських робіт. Виділяються основні функції громадських робіт та стратегічні цілі їх використання.

Proceedings in cases of application of public works as a management purpose

Alimov K. O.

*Zaporozhia National University,
Zhukovskogo str., 66, Zaporozhia, Ukraine
alimova.alesya@gmail.com*

Key words:

*public works, administrative
law, criminal law, administrative
punishment, criminal penalty, law,
public works institution.*

This article is devoted to community service as a form of administrative penalties. Characterized the essence of public works, their necessity and usage, proceedings in cases of application of public works as a management purpose/

The scientific analysis of proceedings in cases of application of public works as a management purpose.

Highlights the reason for the imposition of administrative sanction in the form of public works.

The modern Ukrainian state develops on the basis of the rule of law, rule of law and ensure full enjoyment of rights and freedoms. It is equally important to ensure the protection of human rights and freedoms and interests of society and the state from illegal encroachments. One of the most effective means of combating offenses is the administrative responsibility that serves as a special and general prevention, and is applied to offenders administrative penalties.

An administrative penalty in the form of public works achieves just two important goals: First, to make moral and educational influence on the offender by his involvement in socially useful work, and, secondly, to provide a visual perception of the public warning of the negative consequences of illegal behavior. Public Works uniqueness lies in the fact that they have free character, do not lead to negative

consequences for the financial status of the offender, not related to restriction of his liberty and can apply to persons who are unemployed or do not have a permanent job.

Administrative responsibility as one of the types of legal liability is a specific method of internal state compulsory influence the behavior of individuals who have committed administrative offenses. The purpose of this impact – education of citizens, forming their habits voluntarily sure the requirements of law and regulations, prevention of administrative offenses and other offenses.

Proceedings in cases of administrative offenses, for which liability is provided in the form of public works, is the prerogative of state bodies and therefore must take place in strict accordance with the law. The procedure for proceedings in cases of administrative offenses is provided by Section IV of the Code of Administrative Offenses.

Proceedings in cases of administrative offenses, in contrast to other administrative proceedings, are the most regulated by the rules of administrative law proceedings. The legal norms governing proceedings in cases of administrative offenses are mostly concentrated in the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення, за які передбачена відповідальність у вигляді громадських робіт, є прерогативою державних органів і тому має відбуватися в чіткій відповідності до закону. Порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення передбачений Розділом IV КУпАП.

Змісту і характеристикам провадження у справах про адміністративні правопорушення присвячено досить багато наукових праць, зокрема таких відомих вчених-адміністративістів, як Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, О.І. Миколенко, Б.В. Россинський, В.Д. Сорокін, Н.В. Хорошак, В.К. Шкарупа та інших вчених.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення, на відміну від інших адміністративних проваджень, є найбільш урегульованим нормами адміністративного права провадженням. Правові норми, що регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення, здебільшого сконцентровані в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Таким чином, задачі та нормативне регулювання провадження, обставин, які виключають провадження у справах про адміністративні правопорушення, і принципи провадження закріплені в главі 18 КпАП України (ст.ст. 245–253); підстави, порядок оформлення та вимоги до змісту протоколу у справах про адміністративні правопорушення регулюються главою 19 КУпАП (ст.ст. 254–259), види, підстави, строки та порядок застосування процесуальних засобів – главою 20 Кодексу (ст.ст. 260–267), особливості правового статусу учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення – главою 21 КУпАП (ст.ст. 268–275), порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення – главою 22 (ст.ст. 276–282), вимоги

до змісту постанови по справі – главою 23 КпАП України (ст.ст. 283–286), порядок повторного розгляду постанови про накладення окремих видів адміністративних стягнень – в розділі п'ятому (ст.ст. 298–330) Кодексу України про адміністративні правопорушення [1, с. 131–132].

Згідно з положенням ст. 245 КУпАП, задачами провадження у справах про адміністративні правопорушення є: а) своєчасність, усестороннє, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи; б) розв'язання справи у точній відповідності до закону; в) забезпечення виконання винесеного постановлення; г) з'ясування причин та підстав, що спонукають до скоєння адміністративних правопорушень; г) попередження правопорушень; д) виховання громадян у дусі поваги до законів та укріплення законності.

Щодо кількості та назв стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення існують різні доктринальні положення. Водночас найбільш вдалою є все ж таки традиційна для правової доктрини, нормативно визначена чотирьохстадійна модель адміністративно-деліктного провадження, у тому числі і щодо застосування громадських робіт.

Отже, провадження у справах про адміністративні правопорушення, як правило, проходить такі стадії:

- 1) порушення адміністративного провадження й адміністративне розслідування;
- 2) розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення по ній постанови;
- 3) перегляд справи у зв'язку з оскарженням або опротестування постанови у справі;
- 4) виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [2, с. 212].

Перша стадія провадження у справах про адміністративні правопорушення, за які передбачене

стягнення у вигляді громадських робіт, полягає у складанні протоколу про адміністративне правопорушення в процесі здійснення адміністративного нагляду посадовими особами органів внутрішніх справ за ст.ст. 255–256 КУпАП.

Так, Х.П. Ярмакі визначає адміністративний нагляд міліції як правоохоронну діяльність зі спостереження за додержанням законності організаційно не підпорядкованими об'єктами (підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами), що здійснюється безперервно у зв'язку з виконанням ними спеціальних міжгалузевих норм, правил та вимог, з використанням комплексу адміністративних засобів впливу з метою охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, попередження і припинення правопорушень, відновлення порушених правовідносин і притягнення винних до відповідальності [3, с. 11–12].

Отже, порушення адміністративного провадження й адміністративне розслідування у справах про адміністративні правопорушення, за які передбачене стягнення у вигляді громадських робіт, здійснюють посадові особи органів внутрішніх справ. Це зумовлено підвищеним ступенем суспільної шкідливості вказаних правопорушень. Адже, як вже було зазначено, порушення правил дорожнього руху, дрібне хуліганство, вчинення насильства в сім'ї є правопорушеннями, що межують зі злочинами і є об'єктом особливої уваги співробітників поліції.

Розгляд справи про адміністративне правопорушення, за яке передбачене стягнення у вигляді громадських робіт, та винесення за нею постанови (друга стадія провадження) відповідно до ст. 30-1 та ст. 221 КУпАП здійснюються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

Згідно із ст. 277 КУпАП справа про адміністративне правопорушення розглядається в п'ятнадцятиденний строк із дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи.

Справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 173, 173-2, 178, 185 КУпАП, розглядаються протягом доби [4].

Порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення чітко регламентується ст.ст. 279–282 КУпАП. Так, відповідно до ст. 280 КУпАП орган (посадова особа), розглядаючи справу про адміністративне правопорушення, зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинене адміністративне правопорушення, чи винна ця особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи

є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

До особливостей провадження у справах про накладення громадських робіт можна зарахувати такі:

- протоколи про адміністративні правопорушення, санкції яких передбачають стягнення у вигляді громадських робіт, мають право скласти посадові особи органів внутрішніх справ;

- справа про адміністративне правопорушення, за яке передбачене адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, розглядається лише судом;

- справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 173, 173-2, 178, 185 КУпАП, розглядаються протягом доби;

- до осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності за вчинення дрібного хуліганства, вчинення насильства в сім'ї, вчинення злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця, за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях чи появу у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, за порушення правил дорожнього руху, може бути застосоване адміністративне затримання, що здійснюється органами внутрішніх справ не строк не більше як три години (ст.ст. 261–263 КУпАП). Причому осіб, які вчинили дрібне хуліганство, насильство у сім'ї, злісну непокору законному розпорядженню чи вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовця, може бути затримано до розгляду справи суддею.

Таким чином, основною особливістю провадження у справах про адміністративні правопорушення, санкції яких передбачають адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, є можливість адміністративного затримання правопорушника до розгляду справи суддею, доволі короткий строк розгляду справи (за ст.ст. 173, 173-2, 178, 185 КУпАП) та той факт, що всі правопорушення, за які передбачене адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт, передбачені так званими «поліцейськими» статтями (протоколи по яких складають посадові особи органів внутрішніх справ). Останнє ще раз підтверджує підвищену ступень суспільної шкідливості адміністративних правопорушень, за які законодавець передбачив стягнення у вигляді громадських робіт.

Література

1. Гришина Н.В. Соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.07 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2008. 193 с.
2. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х т. / Галуцько В.В., Олефір В.І., Пихтін М.П. та ін.; за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 320 с.
3. Ярмакі Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2007. 41 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство із змінами та допов. на 15 лютого 2011 року : [Відповідає офіц. текстові]. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 216 с.

References

1. Grishina, N.V. (2008), "Social and Legal Aspects of Administrative Responsibility lawyer", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
2. Galunko, V.V., Olefir, V.I., Pikhin, M.P. et al. (2011), *Administratyvne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk: u 2-kh t.* [Administrative law of Ukraine: textbook: in 2 volumes], Vol. 1: *Zahalne administratyvne pravo* [General administrative law], PJSC Kherson City Printing House, Kherson, Ukraine.
3. Yarmaki, H.P. (2007), "Administrative and supervisory activity of the police in Ukraine", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
4. "Code of Administrative Offenses": Legislation in force as amended. on February 15, 2011 [Corresponds officer. text], Allerta; CUL, Kyiv, Ukraine.

Повноваження президента України в управлінні сектором безпеки: організаційно-правовий аспект

Гончаренко Г. А.

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
anna_sovetnik@ukr.net*

Ключові слова:

повноваження, Президент України, управління, сектор безпеки, адміністративно-правове регулювання, національна безпека.

У статті аналізуються організаційно-правові аспекти реалізації повноважень Президента України в управлінні сектором безпеки. Аргументовано, що Президент України займає найвищий ступінь у структурі системи управління сектором безпеки, здійснюючи її загальне управління в країні та узгоджуючи діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади. З'ясовано, що Президент України визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки, на підставі чого вживає необхідні заходи з управління сектором безпеки й видає відповідні нормативно-правові акти. Зроблено висновок, що в деяких випадках управлінські повноваження Президента України досить докладно визначені чинним законодавством, однак окремі з них – лише фрагментарно, тому обґрунтовано необхідність запровадження відповідних заходів з удосконалення адміністративно-правового регулювання щодо питань управління сектором безпеки, в тому числі з боку Президента України.

Powers of the president of Ukraine in security sector management: organizational and legal aspects

Goncharenko G. A.

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Pushkinskaya str., 77, Kharkiv, Ukraine
anna_sovetnik@ukr.net*

Key words:

President of Ukraine, authority, management, security sector, administrative and legal regulation, national security.

The article analyzes the organizational and legal aspects of the implementation of the powers of the President of Ukraine in the management of the security sector. It is argued that the President of Ukraine occupies the highest degree in the structure of the security sector management system, carrying out its general management in the country and coordinating the activities of the legislative, executive and judicial branches. It was found that the President of Ukraine identifies real and potential threats and dangers, on the basis of which he takes the necessary measures to manage the security sector and issues the relevant regulations. Attention is drawn to the fact that the security and defense sector of Ukraine consists of four interrelated components: security forces; defense forces; defense-industrial complex; citizens and public associations that voluntarily participate in ensuring national security.

It is determined that the President of Ukraine is endowed with such powers as appointment to and dismissal from command of the security forces and assignment of special and military ranks. In carrying out such activities, the Head of State obviously has powers with exclusive competence. It is established that the President of Ukraine approves the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine, the National Security Strategy of Ukraine, implements

the right of legislative initiative in the Verkhovna Rada of Ukraine on legislative regulation of security sector management.

It was found that the President of Ukraine exercises control over the security and defense sector both directly and through the National Security and Defense Council of Ukraine headed by him. It is argued that the Head of State submits to the Verkhovna Rada of Ukraine applications for the appointment and dismissal of the Head of the Security Service of Ukraine, the Secretary of the National Security and Defense Council of Ukraine and his deputies, as well as general management of intelligence agencies of Ukraine. It is concluded that in some cases the administrative powers of the President of Ukraine are defined in some detail in the legislation, but some of them are fragmentary, which requires the introduction of appropriate measures to improve administrative and legal regulation of security sector management.

Постановка проблеми. Одним із ключових суб'єктів процесу реалізації державної влади в Україні, безсумнівно, є глава держави, що робить інститут президентства важливою частиною загального реформування системи управління сектором безпеки України. Водночас чинне законодавство з питань управління сектором безпеки містить досить численні прогалини та неузгодження щодо правового статусу та обсягу повноважень Президента України [1, с. 98] в цій царині. При цьому з огляду на те, що реалізація повноважень Президента України в управлінні сектором безпеки є малодослідженою, актуальність цього дослідження лише зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній науці окремим аспектам повноважень суб'єктів управління приділяли увагу такі вчені, як В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, В.Я. Малиновський, В.А. Ліпкан, І.Б. Коліушко, В.Ф. Погорілка, С.Г. Серьогіна [2] та ін. Так, І. Доронін вивчив проблематику контрольних повноважень Президента України у сфері національної безпеки [1], В. Сазонов дослідив питання щодо повноважень Президента України, які безпосередньо або побічно пов'язані зі сферою державної безпеки [3]; С. Мельник окреслив окремі повноваження Президента України у сфері військового управління [4]; С. Пономарьов розкрив адміністративно-правові повноваження Президента України як суб'єкта забезпечення національної безпеки і оборони [5] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей реалізації повноважень Президента України в управлінні сектором безпеки.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 102 Конституції України, Президент України є главою держави і виступає від її імені [6]. Тобто Конституція України не зараховує главу держави до жодної гілки влади. Повноваження Президента України охоплюють усі сфери суспільного та державного життя. Словник української мови визначає повноваження як «право,

надане кому-небудь для здійснення чогось; у множині – права, надані особі або підприємству органами влади» [7, с. 1000]. Юридична енциклопедія, за ред. Ю.С. Шемшученка, надає таке тлумачення категорії «повноваження», а саме: як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Обсяг повноважень конкретних державних органів та їхніх посадових осіб залежить від їхнього місця в ієрархічній структурі відповідних органів [8, с. 590]. Отже, повноваження – це сукупність прав і обов'язків державного органу або посадових осіб, які закріплені законодавством.

Повноваження президента, встановлені Конституцією України, як стверджує вчений В.М. Шаповал, можна класифікувати як пов'язані, по-перше, з його статусом як глави держави, по-друге, з його роллю носія виконавчої влади. Автор вказує, що окремі повноваження можуть належати до обох груп із наведеної класифікації [9, с. 127]. На думку В.Л. Грохольського, організаційний аспект будь якого адміністративно-правового явища пов'язаний із реалізацією певної управлінської функції і спрямовується на «досягнення злагодженості й узгодженості всіх дій і елементів системи, раціональної організації функціонування та оптимальної структури діяльності» [10, с. 139, 140]. Тобто щодо цього дослідження організаційно-правовий аспект може розумітися як теоретико-методологічне обґрунтування природи і змісту та реалізації повноважень Президента України щодо управління сектором безпеки.

Відповідно до положень ст. 106 Конституції України [6] та ст. 13 Закону України «Про національну безпеку України» [11] закріплюється, що Президент України здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони. Отже, Президент України займає найвищий ступінь у структурі системи управління сектором безпеки, здійснюючи її загальне управління в країні

та узгоджуючи діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади. Крім того, Президент України визначає реальні й потенційні загрози та небезпеки, на підставі чого вживає необхідні заходи з управління сектора безпеки й видає відповідні нормативно-правові акти.

У Конституції України, а саме у ст. 106, проголошується, що Президент України у сфері національної безпеки має такі основні повноваження: 1) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 2) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; 3) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; 4) приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; 5) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією; 6) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; 7) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; 8) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; 9) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; 10) нагороджує державними нагородами; 11) встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; 12) створює в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; 13) підписує закони, прийняті Верховною Радою України; 14) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; 15) здійснює інші повноваження з питань безпеки і держави, визначені Конституцією України [6].

Крім того, згідно з положеннями Конституції України, Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України

Генерального прокурора, вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України, очолює Раду національної безпеки і оборони України, присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини, є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України, призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (ст. 106) [6]. Так, головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. Глава держави формує персональний склад Ради національної безпеки і оборони України. За посадою до цієї Ради входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Також у засіданнях Ради національної безпеки й оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України.

Важливо зазначити, що відповідно до ст. 14 Закону України «Про національну безпеку України», Рада національної безпеки і оборони України здійснює координацію у сфері національної безпеки [11], тобто і в управлінні сектором безпеки. У ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» вказані функції Ради, а це саме: а) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; б) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в мирний час; в) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [12]. А Президент України має повноваження призначати на посади та звільняти з посад Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників (п. 9 ст. 13) [11].

Звернемо увагу на наявні у Президента України нормотворчі повноваження, що пов'язані з управлінням сектором безпеки. Так, Президент України, відповідно до положень ч. 3 ст. 106 Конституції, на підставі та на виконання Конституції й законів України видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території країни [6]. Саме указами Президента затверджені Стратегія національної безпеки України [13] та Концепція розвитку сектору безпеки й оборони України [14]. Наприклад, у цій Концепції врегульовано, що Президент України входить до

складу сектору безпеки і оборони і здійснює його керівництво. Президент України визначає стратегічні цілі та основні завдання державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Також він вказує на завдання складників сектора безпеки і оборони в: 1) мирний час, 2) кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, 3) особливий період. Важливе значення має те, що саме Президент України проголошує цілі і пріоритетні напрями розвитку її складників, вказує мету, завдання, строки затвердження документів планування розвитку сектору безпеки і оборони та його складових. Президент України, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави [14].

Президент України затверджує і Стратегію воєнної безпеки України, інші стратегії, доктрини, концепції, якими визначаються актуальні загрози національній безпеці. Крім того, також главою держави затверджується Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України (ст. 29), Стратегія кібербезпеки України (ст. 31), Національна розвідувальна програма (ст. 32) тощо [11]. Доленосне значення має те, що Президент може оголосити своїм указом про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, який потім затверджується Верховною Радою України, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з подальшим затвердженням цих рішень Верховною Радою України [6].

Президент України має і окремі контрольні повноваження, пов'язані з управлінням сектором безпеки. Відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про національну безпеку України», Президент України (на підставі ст.ст. 106 і 107 Конституції України) здійснює контроль за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби. Відповідно ж до ст.ст. 106 і 107 Конституції України, Рада національної безпеки і оборони України здійснює контроль за сектором безпеки і оборони [11].

Беручи до уваги, що сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складників (сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки), розглянемо повноваження Президента України щодо окремих суб'єктів управління сектора безпеки, зокрема Служби безпеки України та розвідувальних органів України. Так, згідно з положеннями Закону України «Про національну безпеку України», Служба безпеки України підпорядковується

Президентові України. Службу безпеки України очолює Голова Служби безпеки України, який призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України (ст. 19) [11].

Як вважає вчений-адміністративіст Д.М. Бахрах, організаційна функція є організаційно-структурною, що включає в себе створення організацій, їх структурних підрозділів чи перерозподіл їх повноважень [15, с. 167]. Президент України в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби. Наприклад, Офіс Президента України. Так, основними завданнями цього Офісу є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень [16].

Зазначимо, що організаційна структура Служби безпеки України визначається Президентом України. Главою держави затверджується і Положення про Антитерористичний центр при Службі безпеки України за поданням Кабінету Міністрів України (ст. 9) [17]. У ст. 13 Закону України «Про Службу безпеки України» зазначається, що Голова Служби безпеки України має заступників, які призначаються на посади за його поданням та звільняються з посад Президентом України. Начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України, а саме: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, по роботі з особовим складом, інших підрозділів, визначених Президентом України, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України [17].

Служба безпеки України регулярно в порядку, визначеному Президентом України, інформує Президента України, членів Ради національної безпеки і оборони України та посадових осіб, спеціально призначених Президентом України, з основних питань своєї діяльності, про випадки порушення законодавства, а також на їх вимогу подає інші необхідні відомості. Голова Служби безпеки України щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність Служби безпеки України (ст. 32) [17].

Цікавим буде розглянути повноваження Президента України щодо розвідувальних органів

України, якими є державні органи або структурні підрозділи в їх складі, уповноважені законом здійснювати розвідувальну діяльність із метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз. Так, пріоритетні завдання розвідувальним органам визначаються Президентом України. Президент України може створювати координаційний орган із питань розвідувальної діяльності відповідно до ст. 106 Конституції України (ст. 20) [11]. Голову Служби зовнішньої розвідки України призначає також Президент України. У межах своїх повноважень керівники розвідувальних органів України на вимогу Президента України доводять до його відома у визначеному ним порядку інформацію щодо зовнішніх загроз Україні. Координація діяльності розвідувальних органів України здійснюється Президентом України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України [18].

Висновки. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави. Президент України, згідно з Конституцією України, здійснює значний управлінський вплив на систему суб'єктів сектора безпеки, на їх організацію й діяльність. У деяких випадках управлінські повноваження Президента України досить докладно визначені чинним законодавством, однак окремі з них – лише фрагментарно. Основні ж повноваження глави держави у управлінні сектором безпеки закріплені у ст. 106 Конституції України та інших законодавчих актах.

Серед особливостей реалізації повноважень Президента України в управлінні сектором безпеки є те, що Президент здійснює управління та контроль за сектором безпеки як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України. При цьому важливо, що Глава держави вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України, Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників, а також здійснює загальне керівництво розвідувальними органами України, призначає Голову Служби зовнішньої розвідки України. Президентом України затверджується організаційна структура Служби безпеки України та положення про Антитерористичний центр при Службі безпеки України, положення про діяльність Офісу Президента України.

Доведено, що нормотворчі повноваження Президента України є важливим елементом регулювання правовідносин, які стосуються управління сектором безпеки, і мають підзаконний характер. Президент України затверджує Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України, Стратегію національної безпеки України, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній сфері з метою своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України. Президент України реалізує право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання питань управління сектором безпеки.

Література

1. Доронін І. Контрольні повноваження Президента України у сфері національної безпеки: проблеми і перспективи. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 2. С. 95–99.
2. Серегина С. Проблемы определения полномочий Президента Украины. *Бізнес-Інформ*. 1998. № 15. С. 23–24.
3. Сазанов В. Повноваження Президента України у сфері забезпечення державної безпеки. *Вісник Національної академії правових наук України* 2013. № 3 (74). С. 272–278.
4. Мельник С.М. Повноваження Президента України у сфері військового управління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 141–145.
5. Пономарьов С.П. Адміністративно-правові повноваження Президента України як суб'єкта забезпечення національної безпеки і оборони. *Право.іа*. 2017. № 1. С. 34–40.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 4 : Н–П. 2002. 720 с.
9. Шаповал В.М. Статус Президента и исполнительная власть в Украине. *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под общ. ред. Е.Б. Кубко, В.В. Цветкова*. Київ : Юринком Інтер, 2003. С. 123–131.
10. Грохольський В.Л. Організаційна функція в управлінні спеціальними підрозділами по боротьбі організованою злочинністю. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 4. С. 138–144.

11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
12. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 01.05.2020).
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4.03.2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (дата звернення 04.05.2020).
15. Бахрах Д.Н. Административное право : учебник для вузов. Москва : Изд.-во. БЕК, 1999. 368 с.
16. Про Положення про Офіс Президента України : Указ Президента України від 25.06.2019 р. № 436/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019> (дата звернення 04.05.2020).
17. Про службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
18. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 р. № 2331-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 19. Ст. 94.

References

1. Doronin I. (2019) Kontrolni povnovazhennia Prezydenta Ukrainy u sferi natsionalnoi bezpeky: problemy i perspektyvy [Control powers of the President of Ukraine in the area of national security: challenges and prospects]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 2. Pp. 95–99.
2. Seregina S. (1998) Problemy opredelenija polnomochij Prezidenta Ukrainy [Problems of the determination of powers of the President of Ukraine]. *Biznes-Inform*, no. 15. Pp. 23–24.
3. Sazanov V. (2013) Povnovazhennia Prezydenta Ukrainy u sferi zabezpechennia derzhavnoi bezpeky [Powers of the President of Ukraine in the area of guarantee of the national safety]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. No. 3 (74). Pp. 272–278.
4. Melnyk S.M. (2019) Povnovazhennia Prezydenta Ukrainy u sferi viiskovoho upravlinnia [Powers of the President of Ukraine in the area of military administration]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky*, vol. 30 (69), no. 4, pp. 141–145.
5. Ponomarov S.P. (2017) Administratyvno-pravovi povnovazhennia Prezydenta Ukrainy yak subiekta zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony [Administrative powers of the President of Ukraine as a subject ensuring the national security and defense]. *Pravo.ua*. No. 1. Pp. 34–40.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996) Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96–VR [The Constitution of Ukraine as of 28.06.1996 No. 254k/96–BP]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 30, Art. 141.
7. Busel V.T. (2005) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of the Contemporary Ukrainian Language]. Kyiv. : Irpin: VTF “Perun”. (in Ukrainian)
8. Shemshuchenko Yu.S. (ed.) (2002) *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. T. 4 : N–P. K* [Legal encyclopedia in 6 vols. Vol. 4: H–P]. Kyiv : Ukr. Entsycl. (in Ukrainian).
9. Shapoval V.M. (2003) Status Prezidenta i ispolnitel'naja vlast' v Ukraine [Status of the President and executive power in Ukraine]. *Problemy garmonizacii zakonodatel'stva Ukrainy i stran Evropy* (eds. E.B. Kubko, V.V. Cvetkova). Kiev : Jurinkom Inter. Pp. 123–131.
10. Hrokholskyi V.L. (2003) Organizaційна функція в управлінні спеціальними підрозділами по боротьбі організованою злочинністю [Organizational function in the administration of special units for fighting organized crime]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav*. No. 4. Pp. 138–144.
11. The Verkhovan Rada of Ukraine (2018) Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII [On the National Security of Ukraine: the Law of Ukraine as of 21.06.2018 № 2469-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 31, art. 241.
12. The Verkhovan Rada of Ukraine (1998) Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 r. № 183/98-VR [On the National Security and Defense Council of Ukraine: the Law of Ukraine as of 05.03.1998 № 183/98-BP]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 35, Art. 237.
13. The President of Ukraine (2015) Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6.05.2015 r. «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 r. № 287/2015 [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine as of 6.05.2015 “On the Strategy of National Security of Ukraine as of 26.05.2015 p. № 287/2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (accessed 01.05.2020).

14. The President of Ukraine (2016) Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4.03.2016 r. «Pro Kontseptsiiu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy» Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.03.2016 r. № 92/2016 [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine as of 4.03.2016 “On the Concept for the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine”: the Decree of the President of Ukraine as of 14.03.2016 № 92/2016]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#n2> (accessed 04.05.2020).
15. Bahrah D.N. (1999) *Administrativnoe pravo: ucheb. dlja vuzov* [Administrative law: a textbook for HEIs]. Moscow : Izd.-vo. (in Russian)
16. The President of Ukraine (2019) Pro Polozhennia pro Ofis Prezydenta Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2019 r. № 436/2019 [On the Provisions on Office of the President of Ukraine: the Decree of the President of Ukraine as of 25.06.2019 № 436/2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019> (accessed 04.05.2020).
17. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992) Pro sluzhbu bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XI [On the Security Service of Ukraine: the Law of Ukraine as of 25.03.1992 № 2229-XI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 27, Art. 382.
18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001) Pro rozviduvalni orhany Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 22.03.2001 r. № 2331-III [On the Intelligence Agencies of Ukraine as of 22.03.2001 № 2331-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. No. 19. Art. 94.

Особливості добору на посаду та підготовки поліцейських у Федеративній Республіці Німеччина

Гуцуляк М. Я.

*Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ,
вул. Національної Гвардії, 3, м. Івано-Франківськ, Україна
guculyara@ukr.net*

Савченко В. А.

*Івано-Франківський юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія», вул. Максимовича, 13, м. Івано-Франківськ, Україна
wsawchenko11@gmail.com*

Калинчук Л. М.

*Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ,
вул. Національної Гвардії, 3, м. Івано-Франківськ, Україна
LMb2@ukr.net*

Ключові слова:

*іспит, навчання, підготовка, поліція,
тест.*

У статті на підставі аналізу сучасних нормативно-правових актів досліджено особливості добору на посаду та підготовки поліцейських у Федеративній Республіці Німеччина. Розглядається структура органів поліції федерального підпорядкування та окремих земель. З'ясовані критерії добору претендентів на посаду поліцейського та особливості їх навчання на різних рівнях отримання освіти.

Features of handbook and training of police officers in the Federal Republic of Germany

Gutsulyak M. Y.

*Precarpathian Faculty of the National Academy of Internal Affairs,
Natsionalnoi Hvardii str., 3, Ivano-Frankivsk, Ukraine
guculyara@ukr.net*

Savchenko V. A.

*Ivano-Frankivsk Institute of Law of the National University «Odesa Law Academy»,
Maksymovycha str., 13, Ivano-Frankivsk, Ukraine
wsawchenko11@gmail.com*

Kalynchuk L. M.

*Precarpathian Faculty of the National Academy of Internal Affairs,
Natsionalnoi Hvardii str., 3, Ivano-Frankivsk, Ukraine
LMb2@ukr.net*

Key words:

education, exam, police, test, training.

The article analyzes the features of recruitment and training of police officers in the Federal Republic of Germany on the basis of the analysis of modern legal acts. The structure of police agencies of federal subordination and individual lands is considered. The criteria of selection of candidates for police position and peculiarities of their training at different levels of education are clarified.

The requirements for a police officer may be somewhat different in different countries, but as a rule they are as follows: possession of German citizenship or citizenship of another EU country; at least 16 years of age; lack of criminal record; regulated economic conditions (for example, lack of debt); possession of a class B driver's license

(each federal state decides when a driver's license is to be issued); a willingness to stand for "free democratic basic order within the meaning of the Basic Law" at any time.

Applicants initially pass the fitness test and undergo a physical fitness test, which is an important part of testing in most federal states. The police determine what physical data is required. However, these criteria always play a role: strength; endurance; agility; coordination; speed. This is followed by an oral exam – an individual interview (assessment of appearance, social skills review, finding out the purpose of becoming a police officer, etc.) and a medical examination.

In the future, depending on the land and the choice of education level (secondary or higher), enrollment for training and preparation itself through the so-called "dual" system, which involves a combination of theory and practice, occurs. On average, training of police officers takes place in a police school for usually 30 months, at the higher level – in university – slightly longer.

It is concluded that the preparation and promotion of the career ladder of police officers in Germany are quite interesting and have certain features. It is worth paying attention to the standardized system of ranks (ranks) in the police and a fixed system of remuneration of police officers.

Постановка проблеми. За останні роки не можна не звернути увагу на помітні кроки уряду нашої держави та законодавців на шляху реформування правоохоронних органів, зокрема судової системи, прокуратури та органів внутрішніх справ. Як зазначається в літературі, з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію», в якому чітко визначені завдання та принципи її діяльності, стало зрозуміло, що стара міліцейська система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, яка у своїй основі була сформована ще за радянських часів, не відповідає реаліям сьогодення. Саме тому Міністерством внутрішніх справ розроблені чіткі вимоги до осіб, які приймаються на службу до Національної поліції. Разом із тим не менше уваги приділяється створенню дієвої системи післядипломної освіти поліцейських. Це є логічним і зрозумілим, адже сучасне суспільство вимагає від поліцейського високого культурного рівня, освіченості, здатності до самоосвіти та самовдосконалення, вміння правильно й ефективно застосовувати свої знання в різних сферах правоохоронної діяльності [1, с. 15–16].

Не менш важливим видається запозичення досвіду функціонування поліцейських органів інших держав, зокрема ФРН, працівники яких діють ефективно та вміло, мають змогу отримати якісну освіту та професійну підготовку, належно захищені соціально, що є прикладом і для інших держав європейської спільноти.

Стан наукової розробки теми. Дослідженню окремих питань організації діяльності та функціонування правоохоронних органів у ФРН присвятили свої публікації вітчизняні та зарубіжні науковці В.Д. Басай, О.І. Галаган, А.Е. Жалін-

ський, А.В. Молдован, А.А. Періхт, В.І. Самарін, Я.І. Соловій, М.Г. Стойко, В.Д. Юрчишин, В.І. Фелик, Б.А. Філімонов та інші. Однак варто зауважити, що особливості підготовки співробітників поліції в цій країні фактично не розглядалися, що вказує на актуальність досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є з'ясування системи органів поліції ФРН на рівні федерації та окремих земель, а також дослідження особливостей навчання та добору на посаду поліцейських.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ст. 30 Основного закону ФРН, структура та організація органів поліції є питанням земель¹, у кожній з яких є свої закони та підзаконні нормативні акти, якими регулюється діяльність поліції: наприклад, у землі Баден-Вюртембург – Закон про поліцію (PolG), у Баварії – Закон про завдання та повноваження Баварської державної поліції (POG), у Гамбурзі – Закон про захист громадської безпеки та порядку (SOG) та ін. [2].

Федерація тільки до певної міри володіє власними поліцейськими органами, серед яких Федеральне управління кримінальної поліції, Федеральна прикордонна охорона, поліція Бундестагу, Федеральне відомство охорони Конституції, галузеві органи з поліцейськими повноваженнями (головні митні управління, головні фінансові управління, Митна кримінальна служба, Митно-прикордонна служба, Управління лісництва та мисливства, органи цивільної оборони та інші) [3, с. 131; 4, с. 454].

Майже у всіх федеральних землях поліція поді-

¹ Земля (*das Land*) – адміністративно-територіальна одиниця у ФРН. (Прим. авт.).

лена на кримінальну поліцію, поліцію охорони та водну поліцію. Поліція земель несе відповідальність за виконання класичних завдань, таких як реагування на заяви та повідомлення громадян, порушення правил дорожнього руху чи розкриття кримінальних правопорушень².

Через те, що німецька поліція не організована рівномірно, підготовка співробітників поліції має як відмінності, так і схожі риси. Принципову відмінність варто шукати в обраній кар'єрі: якщо ви націлені на службу середнього рівня – ви проходите класичну підготовку поліції. З іншого боку, якщо ви прагнете досягнути вищого рівня, ви маєте навчатися в поліцейському вищому навчальному закладі. В обох випадках під час навчання вам буде надано необхідну практичну та теоретичну підготовку [5].

Оскільки, в принципі, кожен державний працівник призначається на державну службу, він має відповідати не тільки вимогам землі чи федеральної поліції, але й деяким вимогам, які впливають із Закону про державну службу. *Вимоги для претендента* на посаду поліцейського можуть бути дещо відмінними в різних землях, однак, як правило, вони є такими:

- володіння німецьким громадянством або громадянством іншої країни ЄС;
- вік не менше 16 років;
- відсутність судимості;
- впорядковані економічні умови (наприклад, відсутність боргу);
- володіння водійськими правами класу «В» (кожна федеральна земля вирішує, коли має бути видано посвідчення водія);
- готовність виступити за «вільний демократичний основний порядок у значенні Основного закону» в будь-який час.

Тест на придатність. Отримавши документи-заявки, поліція спочатку перевіряє, чи відповідає претендент всім формальним критеріям для участі в тесті на придатність для служби. Такий тест може тривати від одного до чотирьох днів та складається з таких компонентів:

1) письмова частина іспиту. Вона проводиться у вигляді тесту на комп'ютері. Письмова частина тесту розділена на кілька «дисциплін». Важливою складовою частиною є тест із німецької мови у вигляді диктанту або окремих теоретичних питань. Цей тест супроводжується когнітивним тестом на працездатність, який також називають «тестом структури інтелекту». У цьому тестовому розділі перевіряються навички з абсолютно різних галузей знань. До них належать володіння мовою,

математика, логічне та наочне мислення, здатність зосереджуватися і запам'ятовувати, загальні та спеціалізовані знання.

Після цієї вичерпної частини іспиту заявники мають перерву. З одного боку, він слугує для відпочинку, але з іншого – також для визначення результату письмового іспиту. Після його успішного складання претендента допускають до наступної частини – іспиту зі спорту;

2) перевірка фізичної підготовленості є важливою частиною тестів на придатність у більшості федеральних земель. Поліцейські органи визначають, які саме фізичні дані вимагаються; однак ці критерії завжди відіграють певну роль: міцність, витривалість, спритність, координація, швидкість;

3) усний іспит – індивідуальна співбесіда (оцінка зовнішнього вигляду, огляд соціальних навичок, з'ясування мети стати поліцейським тощо);

4) медичний огляд.

Після успішного проходження всіх етапів тесту він вважається складеним, однак це ще не гарантує зарахування на навчання, оскільки воно відбувається на рейтинговій основі.

Надалі навчання залежно від землі та від вибору рівня освіти (середній чи вищий) відбувається зарахування на навчання та сама підготовка за так званою «дуальною» системою, яка передбачає поєднання теорії та практики. На середньому рівні підготовка поліцейських відбувається в поліцейській школі протягом, як правило, 30 місяців, на вищому рівні (у вузі) – трохи довше.

Залежно від землі навчальні предмети можуть варіюватись, однак серед них є і обов'язкові: англійська мова; радіотехніка та радіозв'язок, криміналістика та кримінологія, політична освіта, поліцейське право, інші сфери права (наприклад, службове/державне службове право, кримінальне та кримінальне процесуальне право, конституційне, адміністративне та дорожнє право), суспільні науки, зброєзнавство. Теоретичне навчання доповнюється такими практичними предметами, як спортивна підготовка, перша медична допомога, водіння прийомами самозахисту, бойова підготовка.

Рівень знань регулярно перевіряється, принаймні один раз на семестр. По завершенні навчання відбувається так званий «тест на кар'єру», який складається із теоретичної та практичної частин. За результатами його складання здобувач отримує ступінь поліцейського-майстра (на середньому рівні) та поліцейського-комісара (на вищому рівні).

Можливі області застосування поліцейського після навчання. Після складання підсумкового іспиту область застосування поліцейським отри-

² Згідно із КПК ФРН розслідування злочинів чи кримінальних проступків у Німеччині належить до компетенції прокуратури, а не поліції, хоч зазвичай вона його провадить майже у повному обсязі. (Прим. авт.)

маних знань та його місце проходження служби залежать від відповідної федеральної землі. Часто трапляється так, що його спочатку направляють у поліцію готовності³ для отримання там професійного досвіду. Але також можливо, що його залучать до роботи в поліцейському відділку чи поставлять напарником до досвідченого колеги у патрульній службі.

Перше використання поліцейського на службі – це перший крок на його професійній кар'єрній сходинці. Але багато іншого може ще слідувати: надалс він може взяти участь у численних курсах, щоб оновити свої знання, зі збільшенням професійного досвіду може поступово переходити на вищі посади (а отже, і до вищих зарплатних класів). Якщо поліцейський досягає хороших та чудових результатів, то може навіть змінити свою кар'єру за рекомендацією керівника та перейти від середнього до вищого рівня. Якщо ж він хоче пізніше виконувати завдання в спеціальній галузі або працювати в спеціальному підрозділі (наприклад, SEK⁴, GSG9⁵), то відповідна спеціалізація була б оптимальним варіантом для професійного розвитку.

Поліція середньої служби навчання.

Служба в середній ланці поліції широка і різноманітна. Поліцейські в цій кар'єрі поліції зазвичай беруть на себе важливі обов'язки в чергуванні охорони або патрульних служб. Наприклад, це контактні особи для громадян, які шукають допомоги або потребують консультації. Вони втручаються, коли люди потребують допомоги в надзвичайних ситуаціях або посередників у суперечках. Вони подають звіти, накладають штрафи за адміністративні правопорушення та беруть участь у переслідуванні та розслідуванні злочинів.

Тривалість навчання в середній ланці триває від двох до двох із половиною років, залежно від федеральної землі. Навчання складається з теоретичних уроків та стажувань. Дворічний підго-

товчий період, як правило, називається навчанням у службі поліції і виглядає так:

- 11 місяців занять із теорії з подальшим проміжним іспитом;
- 1 місяць стажування;
- 7 місяців уроків теорії з подальшим письмовим іспитом;
- 3-місячне стажування;
- 2 місяці занять із теорії з подальшим усним підсумковим іспитом.

Чини середньої служби органів поліції:

– коли претендент починає навчання середньої черги, він має звання кандидата на посаду поліцейського-майстра (PMA_{nw});

– якщо так звана підготовча служба закінчиться успішним завершенням навчання, його призначать співробітником поліції. З цього моменту поліцейський є носієм офіційного звання поліцейського-майстра (поліцейського-майстра кримінальної поліції) (PM);

– якщо поліцейський пройшов кілька років служби на посаді майстра поліції, набув досвіду та зарекомендував себе загалом, його можуть перевести на посаду старшого поліцейського-майстра. Тоді він часто буде виконувати обов'язки як керівник групи певного підрозділу або як окремий працівник у певній службі поліції (POM);

– головний офіцер поліції (PHM). Цей шабель також і збільшує відповідальність за поставлені завдання. Такий поліцейський може служити офіцером інструктажу, керівником групи, керівником певних операцій, керівником патрульної служби.

Незалежно від місця служби (в патрульній службі, офісі чи кримінальній поліції), поліцейські є державними службовцями і тому їх зарібок фіксується у так званих класах. У середній службі оцінка становить від А7 до А9. Скільки насправді заробляє поліцейський, залежить від кількох факторів: ранг, вік, роки служби, сімейний стан та можливі надбавки і додаткові ризики. Крім того, розмір винагороди, яку отримує чиновник, також залежить від федеральних земель, які сплачують кошти відповідно до колективного договору.

Можливий зарібок співробітника поліції може бути таким:

- клас А7 – приблизно 2150–2970 € (брутто);
- клас А8 – приблизно 2770–3220 € (брутто)
- клас А9 – 2410–3420 € (брутто).

Однак варто сказати, що названі суми, хоч і є офіційними, в них не закладені інші певні обов'язкові виплати; нічні чергування, наявність неповнолітніх дітей, премії та ін.

Після цього, якщо поліцейський досяг найвищого офіційного звання середньої ланки в правоохоронних органах, але прагне до наступного вищого звання уповноваженого поліції, то він

³ Поліція готовності (*Bereitschaftspolizei, BP*) – підрозділи швидкого реагування у ФРН, на зразок підрозділів КОРД в Україні. (Прим. авт.).

⁴ SEK (*Spezialeinsatzkommando*) – спецпідрозділи поліції у ФРН, призначені для боротьби з тероризмом, визволення заручників, захисту державних візитів та ін. Створені за аналогією до американських S.W.A.T. (*Special Weapons And Tactics*). (Прим. авт.).

⁵ GSG9 (*Grenzschutzgruppe – група охорони кордонів*) – підрозділ спецназу ФРН, який був сформований у вересні 1973 року, рівно через рік після трагічної загибелі ізраїльських спортсменів на олімпіаді у Мюнхені, з метою недопущення терористичних актів у Німеччині в майбутньому. Спецгрупа знаходиться в прямому і єдиному підпорядкуванні у Міністра внутрішніх справ ФРН. Група готова відправитися у будь-яку точку земної кулі за заявкою Міністра внутрішніх справ певної держави (після команди Міністра внутрішніх справ ФРН). Подібна організація управління допомагає уникнути зайвого залучення GSG9 до незначних операцій, відреагувати на які здатні підрозділи більш низького рангу безздатності та інших цільових напрямів. (Прим. авт.).

може досягти цієї професійної мети шляхом подальшого навчання.

Проміжна служба у федеральній поліції. Якщо ви знаходитеся у федеральній поліції, вас чекає більш різноманітна робота, ніж у поліції землі. Вже під час підготовки ви отримуєте обґрунтований огляд численних областей застосування. Це означає, що період навчання набагато різноманітніший, ніж у відділеннях поліції у федеральних землях [6].

Поліція вищої служби органів поліції.

У вищій службі правоохоронних органів працівники поліції мають пройти подвійний (дуальний) курс навчання, який, як правило, займає 3 роки і складається з теоретичної частини у вищій школі прикладних наук та практичної роботи в навчальному центрі. Курс закінчується успішно складеним бакалаврським іспитом (іспитом на кар'єру) для «Diplom-Verwaltungswirt Polizei», наприклад, «Bachelor of Arts – Police Enforcement Service / Police Service». У програмі дуального навчання, зокрема, поліцейські навчаються криміналістики та права, а в модулях практичного навчання стрільба та заходи особистої безпеки є частиною навчання. Окремими землями визначається, які предмети та їх зміст викладаються в процесі навчання, і тому вони можуть змінюватися, проте певні предмети завжди є частиною теорії та практики. До них належать правознавство, законодавство про поліцію, кримінальне право, нормативні акти щодо втручання у сферу прав і свобод людини і громадянина, Закон про дорожній рух, криміналістика, суспільні науки, політична освіта, фахова англійська мова, зброезнавство, радіотехніка та радіозв'язок.

На практичних етапах увага фокусується на вивченні таких навчальних модулів на різних станціях, як особиста безпека, контроль злочинності, безпека дорожнього руху, тренінг зі стрільби, вогнева підготовка, порятунк від небезпеки на воді, цифрові технології, методи втручання, водіння, надання першої медичної допомоги.

Модулі практичної підготовки навчають, як поводитися в реальних ситуаціях. Тренування завжди проводяться в малих групах, щоб досягти максимально можливого навчального ефекту та правильно виконувати вправи. Слухачі знайомляться з повсякденною роботою в найрізноманітніших ситуаціях, їх завжди супроводжують, а вони спостерігають за тренерами. Основна увага приділяється ставленню до громадянина, спілкуванню з ним, умінню володіти собою в стресових ситуаціях.

Чини вищої служби органів поліції:

– комісар поліції (*Polizeikommissar; PK*). Це звання дозволяє бути так званим «допоміжним працівником прокуратури». Як було згадано вище, поліція не вправі самостійно провадити досудове розслідування кримінальних правопо-

рушень, це є прерогативою прокуратури. Однак остання частину своїх функцій дозволяє виконувати достатньо підготовленим співробітникам поліції, до яких належать ті, які набули статусу комісара поліції;

– старший комісар поліції (*Polizeioberkommissar; POK*). За старшим комісаром залишаються повноваження допоміжного працівника прокуратури, однак він набуває і певних керівних функцій: як керівник групи, керівник певної операції тощо;

– головний комісар поліції (*Polizeihauptkommissar; PHK*). За головним комісаром поліції також залишаються повноваження допоміжного працівника прокуратури, однак він є поліцейським високого рангу та може виконувати важливі керівні та адміністративні функції;

– Перший головний комісар поліції (*Erster Polizeihauptkommissar; EPHK*). Це найвище звання на цьому рівні кар'єри. На цій посаді поліцейський, насамперед, бере на себе функції тактичного керівництва:

- топ-менеджмент;
- начальник відділу в поліцейській академії чи поліцейській школі;
- лідерська позиція в поліції;
- командування підрозділом поліції готовності та ін.

Зарплата, яку отримує поліцейський вищого рівня, визначається у таблиці заробітної плати А та її групах, незалежно від того, в якій службі він виконує свої обов'язки. Класи вищого рівня коливаються від класу А9 до А13 з урахуванням отриманого досвіду, який, своєю чергою, поділяється на 8 ступенів. Це регулярно збільшує заробітну плату вищих державних службовців у відповідному класі. Завдяки спеціальним зусиллям та надзвичайним досягненням вони також можуть швидко перейти до наступного вищого класу. Залежно від службових заслуг, сімейних та інших обставин заробіток може бути більшим чи меншим і виглядати приблизно так:

- клас А9 – приблизно 2400–2650 € (брутто);
- клас А10 – 2580–2800 € (брутто);
- клас А11 – 2950–3200 € (брутто);
- клас А12 – 3180–3600 € (брутто);
- клас А13 – 3750–4250 € (брутто) [7].

Висновки. Як можна побачити, підготовка та просування по кар'єрній драбині поліцейських у ФРН є досить цікавими та мають певні особливості. Варто звернути увагу на стандартизовану систему звань (чинів) у поліції та фіксовану систему оплати праці поліцейських. Водночас у федеральних землях система підготовки майбутніх працівників поліції є досить гнучкою, що слугує передумовою для стимулювання проявлення ініціативи на службі, добросовісного виконання службових обов'язків, прагнення досягти вищого рангу.

Література

1. Швець Д.В. Підвищення кваліфікації та перепідготовка (додаткова професійна освіта) як чинники формування професіоналізму поліцейського. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2017. Вип. 24. С. 15–18.
2. Polizeirecht in Deutschland: Welche Gesetze gibt es? URL: <https://www.bussgeldkatalog.de/polizeirecht>.
3. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / [Войнарович О.Б., Луцик В.В., Савченко В.А. та ін.]; за ред. В.В. Луцика, В.І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.
4. Правоохранительные органы : учеб. для академич. бакалавриата / под ред. Н.Г. Стойко, Н.П. Кирилловой, И.И. Лодыженской. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во Юрайт, 2019. 518 с.
5. Ausbildung bei der Polizei. URL: <https://www.dertestknacker.de/ausbildung-bei-der-polizei>.
6. Polizei Laufbahn mittlerer Dienst. URL: <https://www.dertestknacker.de/polizei-laufbahn-mittlerer-dienst>.
7. Polizei Laufbahn gehobener dienst. URL: <https://www.dertestknacker.de/polizei-laufbahn-gehobener-dienst>.

References

1. Shvets D.V. (2017) Pidvyshchennia kvalifikatsii ta perepidhotovka (dodatkovia profesiina osvita) yak chynnyky formuvannia profesionalizmu politseiskoho [Advanced training and retraining (additional professional education) as factors of the formation of a police officer's professionalism]. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu imeni V.N. Karazina. Seriiia «PRAVO»*, no. 24. Pp. 15–18.
2. Polizeirecht in Deutschland: Welche Gesetze gibt es? URL: <https://www.bussgeldkatalog.de/polizeirecht>.
3. Voinarovych O.B., Lutsyk V.V., Savchenko V.A. et al (2018) *Suchasnyi kryminalnyi protses krain Yevropy : monohrafiia* [Modern criminal process of European countries: a monograph]. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
4. Stojko N.G., Kirillova N.P., Lodyzhenska I.I. (eds.) (2019) *Pravoohranitel'nye organy : ucheb. dlja akademich. Bakalavriata* [Law-enforcement agencies: a textbook for Bachelor's programme]. Moscow : Jurajt. (in Russian)
5. Ausbildung bei der Polizei. URL: <https://www.dertestknacker.de/ausbildung-bei-der-polizei>.
6. Polizei Laufbahn mittlerer Dienst. URL: <https://www.dertestknacker.de/polizei-laufbahn-mittlerer-dienst>.
7. Polizei Laufbahn gehobener dienst. URL: <https://www.dertestknacker.de/polizei-laufbahn-gehobener-dienst>.

Актуальні питання розмежування адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності від інвестиційного договору

Жуков М. С.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
nikita_zhukov@ukr.net*

Ключові слова:

адміністративний договір, інвестиційний договір, інструмент діяльності публічної адміністрації, форми адміністративно-правового регулювання, юрисдикція, розмежування, адміністративні суди.

Стаття присвячена актуальним питанням розмежування адміністративного договору в сфері інвестиційної діяльності від інвестиційного договору. Актуальність теми зумовлена тим, що розуміння сутності адміністративного договору дозволяє адміністративним судам відносити відповідні справи до їх юрисдикції, що забезпечує неухильне дотримання норм процесуального законодавства України.

У статті досліджується поняття адміністративного договору, що зазначено як у доктрині адміністративного права, так і в нормативно-правовому акті. Крім того, у статті досліджується питання ознак та видів адміністративних договорів. Також автором наводяться приклади помилкового віднесення інвестиційних договорів (господарських договорів) до юрисдикції адміністративних судів через те, що вони при відкритті провадження приймали такі договори за адміністративні у сфері інвестиційної діяльності.

Крім того, за результатом опрацювання наукової літератури та норм законодавства України автор дійшов висновку, які саме договори можна вважати адміністративними, якими ознаками вони наділені. За результатом такого опрацювання у статті наводяться приклади правильного розуміння адміністративними судами природи адміністративного договору та віднесення відповідної справи до юрисдикції саме адміністративних судів.

Actual issues of administrative agreement border in the field of investment activity from investment agreement

Zhukov M. S.

*Zaporizhzhya National University,
Zhukovskyy str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
nikita_zhukov@ukr.net*

Key words:

administrative contract, investment contract, instrument of public administration activity, forms of administrative and legal regulation, jurisdiction, delimitation, administrative courts.

The article deals with topical issues of differentiation of the administrative contract in the sphere of investment activity from the investment contract. The relevance of the topic chosen is due to the fact that the understanding of the essence of the administrative contract allows the administrative courts to properly refer the relevant cases to their jurisdiction, which in turn ensures the strict observance of the rules of procedural legislation of Ukraine. The article explores the concept of an administrative contract, which is stated both in the doctrine of administrative law and in the normative legal acts.

In addition, the article explores the features and types of administrative contracts. Also, the author gives examples of erroneous attribution of investment contracts (economic agreements) to the jurisdiction of administrative courts, because the latter, at the opening

of the proceedings, accepted such contracts for administrative in the sphere of investment activity.

In addition, as a result of elaboration of scientific literature and norms of the legislation of Ukraine, the author comes to the conclusion which contracts can be considered administrative, what signs they are given. As a result of such elaboration, the article gives examples of the correct understanding by the administrative courts of the nature of the administrative contract and, as a consequence, the correct attribution of the relevant case to the jurisdiction of the administrative courts.

The issue of differentiation of an administrative contract in the sphere of investment activity from an investment contract is of great importance not only for the science of administrative law, but for practice. In particular only an understanding of the nature of the administrative contract allows the administrative courts to properly attribute a particular dispute arising from the contract to their jurisdiction. However, in practice, not all judges understand the significant differences between an investment agreement and an administrative agreement in the field of investment activity.

The research of the administrative contract was addressed by such scientists as Kolomojets T.O., Averyanov V.B., Kolpakov V.K., Melnik R.S., Bevzenko V.M., Zaval'na Zh.V.

However, the question of the separation of the administrative contract in the sphere of investment activity from the investment contract (economic contract) remains unresolved in the doctrine of administrative law. The consequence is a lack of unambiguous understanding by legal practitioners, including judges, of the nature of the administrative contract in the field of investment activity. This ambiguous understanding leads to a breach of the jurisdiction of the case and, as a consequence, the decisions of the courts of appeal or cassation. Given the above, the relevance of this article is to study the administrative contract in order to distinguish its features and types, for an accurate and unambiguous understanding of its difference between the investment agreement. Thus, the purpose of this article is to study the nature of the administrative contract in the field of investment activities. To accomplish this task, the following goals were formed: 1) definition of the concept and features of the administrative contract; 2) investigation of errors of administrative courts in assigning investment contracts (economic agreements) to the jurisdiction of administrative courts; 3) determination of the essence, properties of the administrative contract in the sphere of investment activity; 4) case law research in order to provide examples of administrative contracts in the sphere of investment activity being correctly defined by administrative courts.

Питання розмежування адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності від інвестиційного договору (господарського договору) має велике значення не тільки для науки адміністративного права, а й для практики. Зокрема, лише розуміння сутності адміністративного договору дозволяє адміністративним судам правильно відносити той чи інший спір, який виникає на підставі договору, до їх юрисдикції. При цьому на практиці далеко не всі судді розуміють істотні відмінності інвестиційного договору від адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності.

Питанням дослідження адміністративного договору займалися вчені Т.О. Коломоєць, В.Б. Авер'янов, В.К. Колпаков, Р.С. Мельник,

В.М. Бевзенко, Ж.В. Завальна. Однак не вирішеним у доктрині адміністративного права залишається питання розмежування саме адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності від інвестиційного договору (господарського договору). Наслідком цього є відсутність однозначного розуміння юристами-практиками, зокрема і суддями, сутності адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності. Таке неоднозначне розуміння може призвести до порушення юрисдикції розгляду справи, до скасування рішення судами апеляційної чи касаційної інстанцій.

Враховуючи наведене, **актуальність статті** полягає в дослідженні адміністративного

договору з метою виокремлення його ознак та видів за для точного і однозначного розуміння його відмінності від інвестиційного договору.

Завданням статті є дослідження сутності адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності. На виконання поставленого завдання було сформовано **такі цілі**: 1) визначення поняття та ознак адміністративного договору; 2) дослідження помилок адміністративних судів при віднесенні інвестиційних договорів (господарських договорів) до юрисдикції адміністративних судів; 3) визначення сутності, властивостей адміністративного договору у сфері інвестиційної діяльності; 4) дослідження судової практики з метою наведення прикладів правильного визначення адміністративними судами адміністративних договорів у сфері інвестиційної діяльності.

Однією з форм адміністративно-правового регулювання, яка в сучасній науці адміністративного права належить до інструментів діяльності публічної адміністрації, є адміністративний договір. Запровадження адміністративно-договірної форми діяльності публічної адміністрації стало наслідком зміни формату відносин між публічною владою та приватними особами, адже останні перестали асоціюватися з безособовими об'єктами владного впливу. Отже, визнання приватної особи повноправним учасником адміністративно-правових відносин і зумовило її можливість вступати у договірні відносини із суб'єктами публічної адміністрації. У цьому розумінні адміністративний договір є виявом демократизації публічного адміністрування, однією з можливих форм залучення приватних осіб до його реалізації.

Ознаками адміністративного договору є:

– суб'єктна – в ньому обов'язково бере участь суб'єкт владних повноважень (іншою стороною чи сторонами можуть бути як суб'єкти владних повноважень, так і приватні особи);

– предметна – його змістом є права та обов'язки сторін, які впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень.

Адміністративний договір застосовується суб'єктами публічної адміністрації в тих випадках, коли для регулювання прав та обов'язків приватних осіб у сфері публічного адміністрування недоречним (неефективним) є застосування адміністративного акту. В певних випадках законодавець вимагає від суб'єктів публічної адміністрації діяти винятково шляхом застосування адміністративного договору. Застосування адміністративного акту замість адміністративного договору в такому разі виключається [1, с. 289–290].

Нині лише в Кодексі адміністративного судочинства міститься законодавчо визначене поняття адміністративного договору та його види. Так,

відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства адміністративний договір – спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, який ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону:

а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень;

б) для делегування публічно-владних управлінських функцій;

в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом;

г) замість видання індивідуального акта;

ґ) для врегулювання питань надання адміністративних послуг [2].

В науці адміністративного права виділяють такі ознаки адміністративного договору:

1) одним з учасників адміністративного договору обов'язково є суб'єкт владних повноважень;

2) змістом адміністративного договору є права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері;

3) укладається на підставі закону, тобто право суб'єкта владних повноважень укласти адміністративний договір має бути передбачене саме законом, а не підзаконними актами;

4) здебільшого реалізується на нормах адміністративного права;

5) викликає безпосереднє настання юридичних наслідків у вигляді виникнення, зміни й припинення правовідносин (меморандум про співпрацю), виникнення зміни, припинення прав і обов'язків його учасників (договори про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків) у публічній сфері;

6) метою адміністративного договору є задоволення публічних інтересів;

7) адміністративний договір оформлює ті суспільні відносини, які входять до предмета адміністративного права [3].

В юридичній доктрині, на думку Р.С. Мельника та В.М. Бевзенка, адміністративні договори поділяються на:

1) координаційні договори – укладаються між суб'єктами права, які знаходяться на однаковому юридичному рівні в ієрархії публічного адміністрування, або тими, які перебувають у рівному становищі;

2) субординаційні договори – укладаються між суб'єктами права, які знаходяться у відносинах влади-підпорядкування, наприклад між органом місцевого самоврядування та приватною особою;

3) мирові угоди – укладаються між суб'єктами права з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і стосуються прав та обов'язків сторін;

4) договори обміну зобов'язаннями, відповідно до яких суб'єкти права беруть на себе зустрічні зобов'язання, які об'єднуються в таких договорах з певною метою і слугують реалізації функцій суб'єкта публічної адміністрації щодо вирішення публічних завдань;

5) договори про кооперацію – укладаються між суб'єктами права з метою участі приватних осіб у реалізації публічних функцій (завдань) [1, с. 294–295].

Дослідивши питання поняття та ознак адміністративного договору, можна переходити до проблематики, насамперед пов'язаної із розмежуванням адміністративного договору від господарського (цивільного) договору. Питання розмежування та дослідження природи адміністративного договору здебільшого пов'язано із правозастосовною діяльністю, зокрема із діяльністю адміністративних судів. Так, особливої важливості в сфері інвестиційної діяльності набуває питання відмінності між господарським договором на здійснення інвестиційної діяльності та адміністративним договором у сфері регулювання адміністративної діяльності.

Правильне розуміння сутності адміністративного договору дозволяє віднести той чи інший договір до юрисдикції або господарських, або адміністративних судів. Відносячи договори про перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування до адміністративних договорів, суди доходять правильного висновку. Прикладом цього є постанова Київського апеляційного адміністративного суду у справі № 712/11165/14-а [4]. Верховний Суд у справі № 903/605/17 також дійшов висновку, який у подальшому був використаний багатьма судами. Суд зазначив, що договір на перевезення є адміністративними у зв'язку з тим, що він фактично замінює дозвіл на перевезення, який є індивідуальним актом [5].

Не дивлячись на те, що висновки Верховного Суду, сформульовані у постанові за результатом розгляду справи № 903/605/17, були використані та підтримані багатьма судами, зокрема і під час розгляду Верховним Судом справ у 2020 році, під час ухвалення вказаного рішення серед суддів Верховного Суду не було однозначної позиції. Так, в окремій думці від 04.06.2019 суддів Великої Палати Верховного Суду С.В. Бакуліної, Ю.Л. Власова, О.Р. Кібенко, Л.І. Рогач, В.Ю. Уркевич було зазначено, що справа повинна була розглядатися в порядку господарського судочинства, а договір перевезення пасажирів не можна вважати адміністративним.

На обґрунтування своєї позиції судді вказали, що якщо суб'єкти (в тому числі орган державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи) хоча б і на реалізацію своїх повноважень вільно укладають договір відповідно до норм ЦК України, під час укладання такого договору його сторони вільно домовляються про зміст та обсяг прав і обов'язків за договором можуть відмовитися від його укладання, то такий договір є цивільним (господарським), а не адміністративним, оскільки в змісті цього договору відсутні відносини влади і підпорядкування, які є обов'язковими для адміністративного договору, а кожний суб'єкт такого договору виступає як рівний один з одним [6].

На практиці судді досить часто припускаються помилок у віднесенні того чи іншого спору до юрисдикції адміністративного чи господарського суду. Так, до адміністративних договорів, укладених в сфері інвестиційної діяльності, суд відніс договір про реалізацію інвестиційного проекту (постанова Одеського окружного адміністративного суду у справі № 815/1978/14) [7].

Віднесення такого договору до адміністративного є не правильним. Наслідком такої помилки суду стало подальше скасування судом касаційної інстанції його рішення. Так, за результатом розгляду справи № 815/1978/14 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду дійшов висновку, що у справі, яка розглядається, спірні правовідносини виникли між учасниками справи у зв'язку з укладенням договорів про реалізацію інвестиційного проекту та про оренду землі, а отже існує спір про право, що виключає можливість розгляду цієї справи за правилами адміністративного судочинства. Такий спір має вирішуватися в порядку господарської юрисдикції, оскільки виникає спір про право користування земельною ділянкою [8]. У зв'язку з цим Верховний Суд скасував попереднє рішення суду апеляційної інстанції та закриття провадження у справі через порушення правил юрисдикції адміністративних судів.

Цікавою є постанова Сьомого апеляційного суду, в якій суд під час розгляду та вирішення справи № 120/1435/19-а [9] дійшов такого висновку: «Метою адміністративних договорів здебільшого є реалізація публічних інтересів, в той час як метою більшості приватноправових договорів – індивідуальний інтерес. Для сторін адміністративного договору свобода вступати чи не вступати в договірні відносини не має характеру абсолютного принципу, що властиво приватному праву. Укладення адміністративного договору з боку державного органу є одночасно правом і обов'язком (предметна компетенція). Можливість на власний розсуд під час укладення

адміністративних договорів вибирати певний варіант поведінки є обмеженішою, ніж при укладенні цивільних чи господарських договорів. Це зумовлено імперативним характером адміністративно-правових норм. Отже, зміст адміністративного договору відрізняє його від господарських угод, в яких відносини ґрунтуються на юридичній рівності сторін, вільному волевиявленні та майновій самостійності».

Під час розмежування адміністративного договору та приватноправового договору необхідно базуватися на сучасному розумінні суті та меж юридичного регулювання адміністративного права, а також враховувати таке. Суб'єктний склад учасників договірних відносин не є тією ознакою, за допомогою якої можна однозначно визначитися з правовою природою договору. Нині суб'єкти публічної адміністрації можуть укладати між собою як цивільно-правові, так і адміністративно-правові договори.

Як критерій розмежування названих договорів не може використовуватися і така ознака як «наявність відносин влади і підпорядкування між учасниками договору», оскільки велика кількість адміністративно-правових відносин не є владними за своїм характером, тому адміністративний договір не обов'язково буде характеризуватися владними рисами. Не є визначальним для встановлення юридичної природи і те, що через договір виконується публічне завдання (задовольняється публічний інтерес). Суб'єкт публічної адміністрації може досягати публічних цілей також шляхом укладання приватноправового договору.

Отже, про адміністративний договір необхідно вести мову в тих випадках, коли:

1) він спрямований на реалізацію норм адміністративного права, виникнення (зміну, припинення) адміністративно-правових відносин;

2) покладені ним зобов'язання або розпорядження, які реалізуються в його межах, носять адміністративно-правовий характер.

З огляду на це адміністративним вважається договір, який спрямовується на реалізацію адміністративно-правової норми; містить зобов'язання

видати адміністративний акт або вчинити іншу адміністративну дію; що має своєю основою закріплені нормами адміністративного права обов'язки або права приватної особи [1, с. 292–293].

Враховуючи вказане, договори, укладені між суб'єктом публічної адміністрації та приватною особою, спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів, не можуть відноситись до адміністративних договорів. Такі договори є суто приватноправовими. Ці договори можуть укладатися за результатом публічних процедур (конкурсів, тендерів та інше). Водночас це не може призводити до визнання їх адміністративними, оскільки такі договори не мають ознак адміністративного договору.

Серед прикладів адміністративних договорів в інвестиційній діяльності можна назвати такі:

1) договір про розстрочення грошових зобов'язань, укладений на виконання рішення податкового органу (постанова Верховного Суду у справі № 826/8032/17 [10]);

2) мирова угода, укладена на підставі ст. 521 Митного кодексу України (припинення провадження шляхом компромісу за відсутності в діях особи, яка вчинила порушення митних правил, ознак злочину);

3) договір про передачу міжбюджетного трансферту на реалізацію інвестиційного проекту.

Можна дійти висновку, що питання розмежування адміністративного договору в сфері інвестиційної діяльності та господарського договору щодо інвестування має вкрай важливе значення для діяльності судів в частині питання юрисдикції суду, який повинен здійснювати відповідний розгляд справи.

Варто зазначити, що договори, спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів, зазвичай є господарськими договорами. Водночас адміністративним варто вважати договір, який спрямовується на реалізацію адміністративно-правової норми; містить зобов'язання видати адміністративний акт або вчинити іншу адміністративну дію; має своєю основою закріплені нормами адміністративного права обов'язки або права приватної особи.

Література

1. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35. Ст. 446.
3. Завальна Ж.В. Порівняльний аналіз адміністративного та цивільного договорів. *Право України*. 2007. № 3. С. 135–139.
4. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду у справі № 712/11165/14-а [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43529479>.
5. Постанова Верховного Суду у справі № 903/605/17 [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82885681>.

6. Окрема думка суддів Верховного Суду у справі № 903/605/17 [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82885659>.
7. Постанова Одеського окружного адміністративного суду у справі № 815/1978/14 [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57489230>.
8. Постанова Верховного Суду у справі № 815/1978/14 [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75958342>.
9. Постанова Сьомого апеляційного суду у справі № 120/1435/19-а [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86997320>.
10. Постанова Верховного Суду у справі № 826/8032/17 [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82315560>.

References

1. Melnik R.S., Bevzenko V.M. (2014). *Zahal'ne administratyvne pravo* [General administrative law]. Kyiv. Vaite [in Ukrainian].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny, 2005. (Verkhovna Rada Ukrayiny). [Code of Administrative Procedure of Ukraine 2005 (Verkhovna Rada Ukrayiny)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Statements of Verkhovna Rada of Ukraine], 35, 446 [in Ukrainian].
3. Zavalna Zh.V. (2007). Porivnyal'nyy analiz administratyvnoho ta tsyvil'noho dohovoriv [Comparative analysis of administrative and civil contracts]. *Pravo Ukrayiny*, 3, P. 135–139.
4. Postanova Kyivsk'oho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu u spravi № 712/11165/14-а [Resolution of the Kyiv Administrative Court of Appeal in case № 712/11165/14-а]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43529479>.
5. Postanova Verkhovnoho Sudu v spravi № 903/605/17 [Judgment of the Supreme Court in case № 903/605/17]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82885681>.
6. Okrema dumka suddiv Verkhovnoho Sudu u spravi № 903/605/17 [Dissenting opinion of the judges of the Supreme Court in case № 903/605/17]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82885659>.
7. Postanova Odes'koho okruzhnoho administratyvnoho sudu u spravi № 815/1978/14 [Resolution of the Odessa District Administrative Court in case № 815/1978/14]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57489230>.
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 815/1978/14 [Judgment of the Supreme Court in case № 815/1978/14]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75958342>.
9. Postanova S'omoho apelyatsiynoho sudu u spravi № 120/1435/19-а [Judgment of the Seventh Court of Appeal № 120/1435/19-а]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86997320>.
10. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 826/8032/17 [Judgment of the Supreme Court in case № 826/8032/17]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82315560>.

Нагородне право України: доктринальний погляд на предмет, метод та систему

Ковбас І. В.

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна
kovbasigor@ukr.net*

Ключові слова:

нагородне право, предмет, метод, ознаки, система, система права, правова наука.

Оновлений доктринальний підхід до розуміння системи права України істотно активізує потребу з'ясування ролі і місця у ній об'єднань норм права, які протягом тривалого часу вважалися елементами «традиційних» складників системи права – галузей права, проте із плином часу суттєво кількісно зросли, розширили сферу свого регулюючого впливу. Як наслідок, сформувалося підґрунтя для різноваріативного розгляду їх або ж як самостійних елементів системи права – галузей права, або ж як комплексних правових інститутів, або ж комплексних галузей права. При цьому представниками різних галузевих правових наук обґрунтовується їх приналежність до різних (інколи навіть діаметрально протилежних) елементів системи права, наявність притаманних саме останнім характерних властивостей. У результаті в наявності значна кількість наукових фахових джерел зі змістовно протилежними положеннями, що істотно ускладнює з'ясування реальної ролі і значення зазначених об'єднань норм права у сучасному регулюванні суспільних відносин в Україні. Одним із таких «дискусійних» із погляду з'ясування місця і ролі у сучасній системі права України елементів можна вважати норми права, які регулюють суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з упровадженням та застосуванням нагород (зокрема, державних нагород) та гарантуванням такого впровадження і нагородження. Задля цього доцільним є з'ясування наявності у відповідній сукупності тих ознак, які дають змогу відповісти на це запитання. Мета роботи – на підставі аналізу тематичних наукових джерел з'ясувати наявність у об'єднанні норм права, зорієнтованих на врегулювання відносин у нагородній справі, однак які б дали змогу визначити місце і роль зазначеного об'єднання норм права у сучасній системі права України. Під час написання роботи використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких: порівняльно-правовий, експертних оцінок, логічний, діалектичний, прогнозування, моделювання. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з регулюванням нагородної справи. Предметом дослідження є теоретико-методологічні підходи до розуміння нагородного права, його ознак, які дають змогу з'ясувати його місце у системі права України, його предмету, методу та системи.

Акумуляуючи все вищезазначене, цілком можна вести мову про можливість і доцільність виокремлення у системі сучасного права України певної сукупності норм права, яку можна назвати нагородним правом. З урахуванням наявних фахових наукових напрацювань нагородне право цілком можна вважати «новаційним» елементом системи права України (саме як окремого елемента), хоча норми права, які регулюють відносини, пов'язані з упровадженням та використанням нагород, формувалися протягом тривалого періоду, модифікувалися кількісно (зростала кількість) й якісно (змінювався їх зміст), а саме як певної виокремленої

сукупності ці норми права набули ознаки останнім часом. Предметом нагородного права слід уважати суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з упровадженням та застосуванням нагород як атрибуту держави для відзначення заслуг особи (колективу) перед державою, суспільством. Специфіка предмету зумовлює формування нагородного права за рахунок поєднання регулятивних та охоронних норм права, матеріальних та процедурних норм права. Метод нагородного права безпосередньо пов'язаний із його предметом і відрізняється поєднанням «домінування» імперативно-правових засобів, прийомів, способів, дій та певними диспозитивними засадами регулювання стосовно окремих сфер регулюючого впливу. Щоправда, імперативні засади останнього все ж таки є домінуючими. Визначаючи місце нагородного права в системі права України, слід ураховувати таке: в аспекті поділу права на приватне та публічне воно належить до публічного права, в аспекті поділу права на регулятивне та охоронне є «змішаним», бо охоплює ці два види норм і регулює відповідні відносини й займає «межове» місце між ним, в аспекті поділу на матеріальне і процедурне – аналогічний варіант вирішення. В аспекті поділу системи права на елементи (галузі, підгалузі, інститути, норми) нагородне право все ж таки є підгалуззю, бо для самостійної галузі права воно не має всього унікального переліку ознак (виокремлено предмет із поєднанням сфер регулювання адміністративного та конституційного права), суто імперативно-диспозитивний (при превалюванні імперативних засад) метод, розпорошене численне законодавство без наявності кодифікованого акту (хоча нагородне законодавство можна розглядати як галузь національного законодавства), а також принципи й інтерес (публічний інтерес) як вектор регулювання, щоправда, з поступовим формуванням ознак самостійної галузі права.

Award law in Ukraine: a doctrinal vision of the subject-matter, method and system

Kovbas I. V.

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kotsyubynskoho str., 2,
Chernivtsi, Ukraine
kovbasigor@ukr.net*

Key words:

*award law, subject, method, features,
system, legal system, legal science.*

Updated doctrinal approach to the understanding of the legal system of Ukraine has substantially increased the need for clarification of the role and place of complexes of legal norms, which for a long time have been considered as the elements of “traditional” components of the system of law – branches of law. But over time, they have substantially increased in quantities and expanded the scope of its regulatory impact. As a result, it is formed the basis for their comprehensive study as independent elements of the system of law – branches of law, or as a complex of legal institutions, or complex branches of law. At the same time, the representatives of various branch legal sciences prove their belonging to different (sometimes opposite) elements of law, the availability of characteristics inherent to the latter. Thus, there is a significant number of academic professional sources including opposite provisions, which significantly complicate the clarification of the real role and importance of the mentioned complexes of legal norms in the modern regulation of public relations in Ukraine. One such “controversial” elements, from the perspective of clarifying

the place and role in the modern legal system of Ukraine, can be considered the rules of law which regulate social relations directly related to the implementation and application of awards (in particular, state awards) and the guarantee of such implementation and rewarding. For this very reason, it is reasonable to ascertain the availability of features in the relevant set that makes it possible to answer this question. Based on the analysis of subject-related scientific sources, the aim of the research is to identify the availability of legal rules in the complex which are focused on regulating relations in the awards practice, however, which would allow to determine the place and role of the mentioned complex of legal rules in the modern legal system of Ukraine. Methodology. When writing the work, the authors uses general scientific and special methods of scientific knowledge, as follows: comparative-legal, expert assessments, logical, dialectical, forecasting and modeling. The object of the research is public relations directly associated with the regulation of the award practice. The subject of the research is theoretical and methodological approaches to the comprehension of award law, it features that permit to figure out its position in the legal system of Ukraine, of its subject matter, the method and system. Results. Accumulating the above, one can refer to the possibility and expediency of allocation in the modern legal system of Ukraine of a specific complex of legal norms, which can be called award law. Given the available professional research best practices, award law can be considered as an “innovative” element of the system of law of Ukraine (as an individual element). Although, the rules of law, which regulate relations associated with the implementation and use of awards, were being formed over a long period, modified quantitatively (increased number) and qualitatively (change of their contents). And these rules of law have gained the features of a particular complex recently. The subject of award law should be regarded as public relations which are directly related to the implementation and use of awards as an attribute of the state to commemorate the merit of the person (group) to the state, society. The specifics of the subject leads to the formation of award law through a combination of regulatory and enforcement, substantive and procedural rules of law. Method of award law is exclusively connected with its subject and characterized by a combination of “dominance” of mandatory legal means, methods, techniques, actions, and defined dispositive basis for the regulation of individual areas of regulatory impact. However, the imperative principles of the latter are still dominant. When determining the place of award law in the legal system of Ukraine, one should take into account the following: in the aspect of division of law into private and public – it refers to public law; in terms of the division of law into regulatory and enforcement – it is “mixed” because it encompasses these two types of rules and governs the relationship and takes a “boundary” between them; in the aspect of the division into substantive and procedural – it is a similar solution. In the aspect of division of legal system elements (sectors, subsectors, institutions, norms), award law is a subbranch as for an independent branch of law it doesn't have a unique list of traits (the subject includes a combination of regulation areas of administrative and constitutional law), a purely imperative and dispositive (under the prevalence of imperative principles) method, dispersed numerous legislation without the availability of a codified act (although, award legislation can be regarded as a branch of national legislation) and the principles and interest (public interest) as the vector control, however, with the gradual development of features of an independent branch of law.

Вступ. Актуальність. Оновлений доктринальний підхід до розуміння системи права України істотно активізує потребу з'ясування ролі і місця у ній об'єднань норм права, які протягом тривалого часу вважалися елементами «традиційних» складників системи права – галузей права, проте з плином часу суттєво кількісно зросли, розширили сферу свого регулюючого впливу. Як наслідок, сформувалося підґрунтя для різновариативного розгляду їх або ж як самостійних елементів системи права – галузей права, або ж як комплексних правових інститутів, або ж комплексних галузей права. При цьому представниками різних галузевих правових наук обґрунтовується їх приналежність до різних (інколи навіть діаметрально протилежних) елементів системи права, наявність притаманних саме останнім характерних властивостей. У результаті в наявності значна кількість наукових фахових джерел зі змістовно протилежними положеннями, що істотно ускладнює з'ясування реальної ролі і значення зазначених об'єднань норм права у сучасному регулюванні суспільних відносин в Україні. Одним із таких «дискусійних» із погляду з'ясування місця і ролі у сучасній системі права України елементів можна вважати норми права, які регулюють суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з упровадженням та застосуванням нагород (зокрема, державних нагород) та гарантуванням такого впровадження та нагородження. Представниками наук конституційного, адміністративного та трудового права підготовлено чимало робіт із відповідної проблематики з обґрунтуванням відповідної галузевої приналежності відповідного об'єднання норм права та визначенням різної елементної приналежності, що лише загострює дискусію та ускладнює науковий базис для сучасного нормопроектного процесу, пов'язаного з докорінним переглядом засад регулювання відносин нагородної справи.

Незважаючи на наявність робіт Д. Коритько, А. Майдебури, В. Бігуна, В. Заїки, І. Картузової, А. Осадчого, М. Дей та ін., відкритим залишається питання, що ж являє собою сьогодні нагородне право й яке місце воно посідає у системі права України. Навіть з огляду на погляд на систему права у її розподілі на матеріальне та процедурне, регулятивне й охоронне, приватне і публічне, важливо все ж таки з'ясувати, чи варто зазначене об'єднання норм права як складника вже сформованих елементів системи права, чи все ж таки це новаційний елемент із притаманними йому ознаками? У світлі обґрунтування позицій щодо потреби розроблення і прийняття єдиного нормативно-правового акта, який об'єднує всі положення, котрі регулюють відносини у сфері нагородної справи, питання виокремлення об'єднань

відповідних норм права у системі права ще більше актуалізується, як і співвідношення зазначеного об'єднання норм права та положень нагородного законодавства. Отримавши відповідь на це запитання, можна визначити і пріоритети нормопроектної роботи у сфері нагородної справи й досягти позитивного результату.

Мета роботи – на підставі аналізу тематичних наукових джерел з'ясувати наявність у об'єднання норм права, зорієнтованих на врегулювання відносин у нагородній справі, які б дали змогу визначити місце і роль зазначеного об'єднання норм права у сучасній системі права України. **Методологія.** Під час написання роботи використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких – порівняльно-правовий, експертних оцінок, логічний, діалектичний, прогнозування, моделювання. **Об'єктом дослідження** є суспільні відносини, безпосередньо пов'язані із регулюванням нагородної справи. **Предметом дослідження** є теоретико-методологічні підходи до розуміння нагородного права, його ознак, які дають змогу з'ясувати його місце у системі права України, його предмету, методу та системи.

Виклад основного матеріалу. I. Основні доктринальні підходи до розуміння нагородного права та його місця в системі права. Аналіз наявних доктринальних джерел свідчить про те, що проблематика нагородного права привертає увагу представників різних галузевих правових наук, насамперед учених-конституціоналістів, учених-адміністративістів, учених-трудоваків і, безперечно, фахівців з теорії права. Умовно можна навіть виокремити кілька «базових» підходів у доктрині права до розуміння цього питання. Так, насамперед, це розгляд нагородного права в аспекті прив'язки до сукупності норм права, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з нагородженням, заохоченням, стимулюванням (наприклад, роботи Н. Пархоменко, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, М. Козюбри та ін.), із цим правовим феноменом у його співвідношенні з примусом, покаранням (наприклад, роботи О. Петришина, Ю.Тихомирова, Р. Калужного, В. Ковальського та ін.). Другим «умовним» напрямом доктринального дослідження є розгляд нагородного права в аспекті його приналежності до різних елементів системи права України. У цьому аспекті варто було б зазначити таке. Представники різних галузевих правових наук обґрунтовують приналежність нагородного права до «свого» елементу системи права України. Так, наприклад, А. Майдебура у роботі «Конституційно-правовий статус державних нагород в Україні» зазначає, що «нагородне право є комплексною галуззю права, в якій поєднуються норми і правові інститути

конституційного, адміністративного та трудового права» [1, с. 4]. До того ж він робить уточнення, що «переважна більшість відносин, пов'язана з державними нагородами, урегульована саме конституційним правом, за рахунок норм якого формується нагородне право» [1, с. 8]. Охарактеризувавши відповідну сукупність норм права, вчений-юрист уточнює, що комплексним характером відрізняється й метод такої сукупності норм права. За його твердженням, нагородному праву властиві такі методи, як «загальні (імперативний і диспозитивний) та спеціальні (рекомендаційний і декларативний)» [1, с. 8]. Водночас зазначає, що «... базовим інструментом у нагородному праві є інститут державних нагород» [1, с. 13]. Цілком можна погодитися з тим, що комплексним характером відрізняється та значна кількість норм права, яка покликана регулювати всі суспільні відносини, які пов'язані з «основними» та «дотичними» питаннями нагород як виду заохочення, переконання у публічно-владній діяльності суб'єктів публічного адміністрування: встановлення державних нагород, реалізації повноважень Президента України як голови держави щодо державного нагородження й одночасно нагородне провадження як різновид публічної процедури з її поділом на стадії, етапи, дії тощо, залучення громадськості до обговорення кандидатури особи для нагородження. Не можна одночасно зазначити, які норми у цій структурі є домінуючими, а отже, й однозначно відповісти на запитання, чим саме є нагородне право – галуззю (у т. ч. й комплексною) чи все ж таки інститутом, підгалуззю тощо. Підтвердженням можуть слугувати праці вчених-адміністративістів, які обґрунтовують приналежність нагородного права до системи адміністративного права (наприклад, роботи Л. Біли-Тіунової, Т. Коломoeць, М. Титаренко тощо) переважно як підгалузі. Р. Мельник, обґрунтовуючи новаційний підхід до розгляду системи адміністративного права, також пропонує виділити нагородне право як елемент Особливого адміністративного права. М. Титаренко обґрунтовує належність нагородного права до підгалузей адміністративного права, як, до речі, й Т. Коломoeць. Нагородне право в аспекті його процедурного складника як елементу адміністративно-процедурного права пропонують розглядати О. Миколенко, О. Кузьменко та ін. Нагородне право як інститут адміністративного права пропонує розглядати Є. Трофимов, зокрема зазначаючи, що «це – система адміністративно-правових норм, які регулюють єдині за управлінською природою й методом переконання суспільні відносини щодо встановлення та застосування офіційних нагород» [2, с. 10]. При цьому вчений-юрист не просто формулює, а й обґрунтовує свою позицію, поси-

лаючись на те, що і предмет, і метод правового регулювання є саме характерним для адміністративного права – «...це різновид управлінських відносин, які мають публічно-правовий характер, котрий досить активно використовується в адміністративному праві» [2, с. 10]. Є. Трофимов намагається навіть обґрунтувати приналежність нагородного права до адміністративного права. Так, зокрема, «навіть незважаючи на те що воно не зайняло самостійного місця у системі права ... воно може бути віднесено до системи адміністративного права з огляду на те, що нагородні правовідносини – це різновид управлінських правовідносин, вони мають публічний характер й є виразом заохочувального методу адміністрування. Воно поєднує матеріальні та процесуальні адміністративно-правові норми, які регулюють відносини офіційних нагород та нагородного провадження, а його джерелами є переважно підзаконні нормативно-правові акти... Воно є протилежним за характером впливу адміністративній відповідальності, однак усе ж таки складовим елементом системи адміністративного права» [2, с. 26]. Більше того, вчений-юрист слушно уточнює, що нагородна діяльність як «ядро» предмету нагородного права «... не порушує принципу розподілу влади ... бо не належить ні до законотворчості, ні до правосуддя, а реалізується в межах адміністративних повноважень, які реалізуються саме органами виконавчої влади, хоча в деяких межах притаманні й кожному органу публічної влади, які він виконує, використовуючи низку загальних для державних органів форм і методів впливу» [2, с. 27].

В умовах оновленого підходу до розгляду системи права України з поступовим відходом від поділу на галузі, підгалузі та інститути, важливим є погляд на нагородне право в аспекті визнання його матеріальним або ж процедурним, приватним чи публічним [3, с. 9–17]. Саме на це і звертає увагу у своїй роботі Є. Трофимов [2, с. 10], й у цьому його варто підтримати з огляду на те, що нагородне право органічно поєднує як матеріальні (офіційні нагороди), так і процедурні (нагородження) норми права.

II. Предмет нагородного права. Для з'ясування того, яке ж місце займає відповідна сукупність норм права, яка регулює суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з установленням та застосуванням офіційних нагород, потрібно насамперед з'ясувати наявність або ж відсутність тих ознак, які є характерними для елементів системи права взагалі й України зокрема. Йдеться передусім про предмет, метод і джерела. Щоправда, останнім часом у вітчизняній правовій науці все частіше ознакою вважається й «... інтерес окремих осіб та загальнозначущі потреби

в організації життєдіяльності суспільства» [4, с. 715], а також поширення набуває підхід до виокремлення як ознаки і принципів. Стосовно першого варто зазначити, що предмет правового регулювання як «об'єктивний (матеріальний) критерій виокремлення певної сукупності норм права» [4, с. 715], як правило, характеризується наявністю певних ознак, серед яких: «відносини є найбільш значущими для суспільства; мають типовий вираз; виникають у суспільстві шляхом цілеспрямованої діяльності людей, набувають стійкого, повторюваного характеру і призводять до встановлення типових відносин, що викликає усвідомлену потребу суспільства в їх упорядкуванні правилами; придатні для врегулювання нормами права; мають зовнішній прояв і придатні для контролю з боку інститутів суспільства і держави» [4, с. 715].

Предметом нагородного права вчені-адміністративісти вважають суспільні відносини, які виникають у зв'язку з упровадженням та застосуванням офіційних нагород (наприклад, роботи А. Майдебури, Є. Трофимова, М. Титаренко та ін.). Варто зазначити, що Є. Трофімов навіть виокремлює складники предмету нагородного права, а саме: «а) засновницькі відносини, тобто ті, що безпосередньо пов'язані із запровадженням офіційних нагород, їх назвою, формою, місцем у ієрархії нагород; б) статутні відносини, які пов'язані з «прив'язкою» нагород до певних заслуг і визначенням останніх; в) описові, які пов'язані з описом нагороди та документів до неї» [2, с. 11]. Цікавий варіант, проте він більше підходить для позначення норм нагородного права, а не самих суспільних відносин як предмету нагородного права. При цьому відносини як матеріальні, тобто безпосередньо пов'язані із визначенням, розмаїттям, ієрархією нагород, їх описом (цілком можна стверджувати, що це відносини впровадження, опису та статусу офіційних нагород), так і процедурні відносини (щодо всіх стадій, дій, етапів тощо). Для цих відносин характерним є превалювання публічного інтересу, участі суб'єкта публічно-владних повноважень, відсутність (необов'язкова наявність) безпосередніх зв'язків між суб'єктом нагородження та особою, щодо якої таке нагородження здійснюється, які були б опосередковані трудовою діяльністю. Повноваження суб'єктів запровадження та застосування офіційних нагород чітко визначені, пов'язані з реалізацією публічно-владних повноважень. Цілком логічно, що йдеться про відносини, які регулюються нормами публічного права. Однак, з огляду на те, що офіційне нагородження і в аспекті впровадження, і в аспекті застосування пов'язане із повноваженнями Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, цен-

тральних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, виникає питання приналежності цих норм права до внутрішньоієрархічної структури системи права України. З огляду на вищезазначений предмет, однозначно визначитися не можна, бо в наявності можливе місце нагородного права (і як елементу системи конституційного, і як елементу системи адміністративного права). Тим не менше цілком можна вести мову про унікальність предмету регулюючого впливу з боку нагородного права, яка полягає у тому, що це тільки відносини щодо впровадження нагород як атрибуту держави для відзначення заслуг осіб (колективів) перед державою, суспільством, нагородної процедури (певного алгоритму дій, залучення суб'єктів, прийняття підсумкового рішення тощо), а й гарантування певного статусу (особливого) особи, щодо якої нагороду застосовано (урочисте вручення нагороди, надання пільг, переваг, запровадження відповідальності за незаконні дії щодо нагород тощо). Саме таке поєднання відносин істотно розширює сферу регулюючого впливу нагородного права, а отже, й впливає на його місце в системі національного права.

III. Метод нагородного права. З огляду на метод правового регулювання, слід зазначити, що в наявності розмаїття таких, серед яких: імперативний (щодо вимог стосовно процедури, підстав, кандидатур, дотримання строків тощо), диспозитивний (залучення громадськості, застосування норм по аналогії), рекомендацій та пропозицій. Важливість методу правового регулювання зумовлена тим, що він відіграє роль «формального (юридичного) критерію, адже сам суб'єкт ставить мету і вибирає прийоми її досягнення» [4, с. 715]. Саме метод «визначає порядок, нормативні підстави та юридичні факти, необхідні для виникнення прав та обов'язків або настання юридичної відповідальності; встановлює коло та правовий статус суб'єктів права, зміст та обсяг їхніх прав та обов'язків; використовує певні способи, що утворюють відповідний метод...; передбачає особливості процедур реалізації прав, обов'язків та відповідальності учасників відносин; ...визначає функціональні особливості кожного елементу системи права...» [4, с. 715]. Стосовно нагородного права має місце прояв основних пріоритетних напрямів модифікації методу правового регулювання, які знаходять прояв щодо будь-яких галузей системи права та права у цілому. Ураховуючи «тісний» зв'язок нагородного права з адміністративним та конституційним правом, акцентуючи увагу на особливостях його предмету, сфери регулюючого впливу, цілком логічно мову вести про імперативний метод з упровадженням диспозитивних елементів, хоча, безперечно, вагомий відсоток інструментів впливу та суб'єктів право-

відносин пов'язаний саме з ресурсом імперативного методу, що є цілком зрозумілим, бо йдеться про атрибут держави, а отже, використання цього атрибуту в умовах домінування диспозитивних засад регулювання мати місце не може. Отже, про «сувору» імперативність узагалі не йдеться, тим не менше впровадження диспозитивного методу здійснюється поряд із «винятковими» сферами імперативно-правового регулювання. Таке диспозитивне «втручання» є характерним для сучасного адміністративно-правового регулювання, пов'язаного з докорінним переглядом його функціонального призначення (наприклад, роботи В. Юровської). Більше того, з огляду на превалювання у суб'єктному складі відповідних правовідносин щодо застосування офіційних нагород саме суб'єктів публічного адміністрування, все ж таки доцільно вести мову про певне «тяжіння» нагородного права до системи адміністративного права, хоча й неоднозначне. Більше того, це зумовлено тим, що нагородне право регулює відносини, які безпосередньо пов'язані саме з державними нагородами.

IV. Система нагородного права. І, нарешті, доцільно було б поглянути на нагородне право в розрізі багаторівневості його структури. Як уже неодноразово зазначалося, нагородне право – це сукупність норм права, які визначають моделі поведінки суб'єктів, процедуру її здійснення, визначення, ієрархію, опис, статус офіційних нагород, відповідальність за порушення встановлених приписів, а отже, цілком можливим є його структурний поділ на елементи і виокремлення сукупності норм права та самі норми права. Оскільки нагородне право не є самостійною галуззю права з притаманними останній ознаками й одночасно «переросло» ознаки інституту права, цілком можна було б вести мову про можливість виокремлення у структурі нагородного права інститутів нагородного права та норм нагородного права. До інститутів нагородного права (з акцентом на однорідність відносин регулювання, автономію, цілісність, загальну мету, особливу термінологію) можна було б віднести, наприклад, інститут державних нагород, інститут нагородного провадження тощо. Тим самим виокремивши певні різновиди таких інститутів, які виділяються залежно від змісту суспільних відносин. Щоправда, цілком можна було б вести мову і про виокремлення у нагородному праві інституту регулятивного (наприклад, нагородної процедури) та охоронного (наприклад, інституту адміністративної відповідальності за порушення норм нагородного права) залежно від їх функціонального призначення. Окрім того, з акцентом на безпосередній предмет правового регулювання у нагородному праві можна виділити інститут упровадження офіцій-

них нагород та інститут нагородної процедури. Водночас кожна окрема «клітинка» нагородного права, припис – це норма нагородного права (норма-дефініція, норма-принцип тощо).

Доцільно зупинитися і на системі самого нагородного права, особливо в аспекті підвищеної уваги до системного питання у вітчизняній правовій науці (як щодо системи права України у цілому, так і щодо галузей зокрема). Систему нагородного права варто розглядати в аспекті поділу його на такі складники: інститути, педінститути та норми («традиційний» підхід) й умовно виділені Загальна та Особлива частини або ж, з акцентом на «новаційні» підходи доктрини, – на Загальне нагородне право та Особливе нагородне право. Якщо перше включає норми, покликані визначати поняття «нагорода», норми-дефініції щодо різновидів нагород, стосовно ієрархії нагород у системі останніх, їх ступеневий поділ, документи, які визначають статус нагороди, то Особливе нагородне право цілком можна розглядати як сукупність процедурних норм права (подання документів для нагородження або ж ініціювання нагородної процедури, всі інші стадії, вручення нагороди, відмову від останньої, позбавлення останньої тощо). Можна, беззаперечно, вести мову про виокремлення Особливого нагородного права як сукупності норм права, які регулюють відносини, пов'язані з особливостями окремих нагород та відзначення ними. За таких умов саме Особливе нагородне право фіксує ту специфіку, яка притаманна використанню ресурсу окремих нагород, відзначення окремих категорій осіб (колективів), а Загальне нагородне право об'єднує норми права, які регулюють відносини визначення, розмаїття нагород та засади нагородної процедури.

Кожен із запропонованих варіантів є цікавим, бо розкриває унікальність нагородного права у цілому, яке охоплює і регулятивні, і охоронні, і матеріальні, і процедурні норми. Саме розуміння системи нагородного права і дає змогу з'ясувати особливість його місця в системі сучасного національного права як такого, що займає місце у поділі системи права на регулятивне й охоронне право, – межове місце, бо включає такі норми; у поділі системи права на матеріальне і процедурне – також межове, бо знову ж має місце аналогічний варіант, а у поділі на публічне і приватне – це однозначно публічне право за всіма ознаками, які йому притаманні.

Висновки. Отже, акумулюючи все вищезазначене, цілком можна вести мову про можливість і доцільність виокремлення у системі сучасного права України певної сукупності норм права, яку можна назвати нагородним правом. З урахуванням наявних фахових наукових напрацювань наго-

родне право цілком можна вважати «новаційним» елементом системи права України (саме як окремого елемента), хоча норми права, які регулюють відносини, пов'язані з упровадженням та використанням нагород, формувалися протягом тривалого періоду, модифікувалися кількісно (зростала кількість) й якісно (змінювався їх зміст), а саме як певної виокремленої сукупності, ці норми права набули ознаки останнім часом. Предметом нагородного права слід уважати суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з упровадженням та застосуванням нагород як атрибуту держави для відзначення заслуг особи (колективу) перед державою, суспільством. Специфіка предмету зумовлює формування нагородного права за рахунок поєднання регулятивних та охоронних норм права, матеріальних та процедурних норм права. Метод нагородного права безпосередньо пов'язаний із його предметом і відрізняється поєднанням «домінування» імперативно-правових засобів, прийомів, способів, дій та певними диспозитивними засадами регулювання стосовно окремих сфер регулюючого впливу. Щоправда, імперативні засади останнього все ж таки є домінуючими.

Визначаючи місце нагородного права в системі права України, слід урахувати таке: в аспекті поділу права на приватне та публічне – воно належить до публічного права, в аспекті поділу права на регулятивне та охоронне – є «змішаним», бо охоплює ці два види норм і регулює відповідні відносини й займає «межове» місце між ним, в аспекті поділу на матеріальне і процедурне – аналогічний варіант вирішення. В аспекті поділу системи права на елементи (галузі, підгалузі, інститути, норми) нагородне право все ж таки є підгалуззю, бо для самостійної галузі права воно не має всього унікального переліку ознак (виокремлено предмет із поєднанням сфер регулювання адміністративного та конституційного права), суто імперативно-диспозитивний (при переважанні імперативних засад) метод, розпорошене численне законодавство без наявності кодифікованого акту (хоча нагородне законодавство можна розглядати як галузь національного законодавства), а також принципи і інтерес (публічний інтерес) як вектор регулювання, щоправда, з поступовим формуванням ознак самостійної галузі права.

Література

1. Майдебур А. Конституційно-правовий статус державних нагород в Україні : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.02. Одеса, 2013. 21 с.
2. Трофимов Є. Наградное дело в Российской Федерации: административно-правовое исследование : автореф. дис. ... д.ю.н. : 12.00.14. Москва, 2013. 46 с.
3. Петришин О., Погребняк С. Система права: загальна характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9–17.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / ред. кол.: О.В. Петришин (голова) та ін. Харків : Право, 2016. 952 с.

References

1. Maidebura, A. (2013), "Constitutional and legal status of state awards in Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Odesa, Ukraine.
2. Trofymov, Ye. (2013), "Award case in the Russian Federation: administrative and legal research", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.14, Moscow, Russia.
3. Petryshyn, O. and Pohrebniak, S. (2017), "System of law: ignorant characteristic", *Pravo Ukrainy*, no. 5, pp. 9-17.
4. (2016), *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t.* [Large Ukrainian legal encyclopedia: in 20 v.], Pravo, Vol. 3: *Zahalna teoriia prava* [The general theory of law] / Petryshyn, O.V. (chairman of the editorial board) et al.; Nats. akademiia pravnych nauk Ukrainy; Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 2017, Kharkiv, Ukraine.

**«Близькі особи» чи все ж таки «члени сім'ї» є домінуючим поняттям
сучасного вітчизняного антикорупційного законодавства
для позначення «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин?**

Коломоєць Т. О.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 6б, Запоріжжя, Україна
t_deputy@ukr.net*

Гаджиєва Ш. Н.

Запорізький національний університет

Ключові слова:

*члени сім'ї, близькі особи, корупція,
«похідна» особа, запобігання,
законодавство, поняття, засоби,
інструмент, ефективність.*

Аналіз антикорупційної практики в Україні свідчить про непоодинокі випадки активної участі в корупційних правовідносинах осіб, дотичних (через наявність родинних, релігійних, формально-юридичних підстав) до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, її професійної діяльності, результатів такої діяльності, що, безперечно, негативно впливає на загальний стан чистоти публічної служби. Для позначення таких осіб законодавець обрав два поняття, закріпивши їх у базовому законодавчому антикорупційному акті, однак завдяки узагальненому, залишковому принципу унормування цього питання, використанню ускладнених для сприйняття конструкцій, дублювань, істотно загальмував їх використання, створив передумови для прояву суб'єктивного розсуду під час тлумачення, застосування, з'ясування значущості кожного з них для протидії корупції, що взагалі негативно вплинуло й на використання ресурсу засобів протидії корупції щодо таких осіб і створило підстави для можливого втручання в їхню «приватну автономію». Пошук нових пріоритетів протидії корупції активізував і аналіз передумов усунення «похідних» осіб від участі в можливих корупційних правовідносинах, а отже активізував тематичну нормотворчість і наукові дослідження щодо формування підґрунтя для останньої. Предмет дослідження – поняття «близькі особи» й «члени сім'ї» в законодавстві України та їх значення для визначення «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин. Об'єкт дослідження – суспільні відносини, безпосередньо пов'язані з визначенням «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин, з використанням понять «члени сім'ї», «близькі особи», які закріплені в антикорупційному законодавстві України. Методологія дослідження передбачає поєднання загальних і спеціальних методів наукового пізнання; як головний використовується діалектичний метод, його доповнюють порівняльно-правовий, формально-логічний, моделювання й прогнозування. Обґрунтовується позитивна тенденція вітчизняної антикорупційної нормотворчості щодо змістової модифікації норм-дефініцій «близькі особи», «члени сім'ї», завдяки якій визначено співвідношення цих понять між собою для позначення осіб, «дотичних» до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, як цілого («близькі особи») і частини («члени сім'ї»). Також виокремлено критерії формування їх змістового наповнення (для «близьких осіб» – комбінований, що передбачає поглинання «членів сім'ї» й перерахування інших осіб різного ступеня стійкості постійних особливих зв'язків; для «членів сім'ї» – максимально наближені особи з постійними, стійкими зв'язками (особа, що перебуває у шлюбі, діти) й так звані умовні

члени сім'ї (за наявності трьох обов'язкових умов). Що своєю чергою дало змогу встановити зв'язок кожного з виду «дотичних» (до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, її професійної діяльності та результатів) осіб з інструментами запобігання корупції в усіх її проявах. Зокрема, зазначено, що «члени сім'ї» перебувають у «прив'язці» до фінансово-податкових інструментів, серед яких фінансовий моніторинг, моніторинг способу життя, декларування, повна перевірка декларації тощо. Тоді як «близьких осіб» законодавець пов'язує з використанням ресурсу заборон, обмежень у діяльності публічних службовців, засобів запобігання та вирішення конфлікту інтересів тощо. Обґрунтовується доцільність системно й одночасно, без домінування будь-якого поняття, й надалі використовувати ці два поняття для позначення «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин задля усунення передумов для участі дотичних до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, її діяльності та результатів, осіб й одночасно усунення необґрунтованого втручання в «приватну автономію» їх залежно від ресурсу інструменту запобігання корупції в Україні для забезпечення ефективної й результативної протидії корупції в усіх її проявах.

**Whether “close persons” or “family members” is a dominant concept
in the modern anti-corruption legislation for the notion of “derivative” subjects
of the corruption legal relations?**

Kolomoets T. O.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
t_deputy@ukr.net*

Hadzhyieva Sh. N.

Zaporizhzhia National University

Key words:

*family members, close persons,
corruption “derived” person,
prevention, legislation, concept, means,
tool, effectiveness.*

The analysis of anti-corruption practice in Ukraine confirms repeated cases of “active participation” in the corruption legal relations of persons “contiguous” (due to the availability of family, religious, technical legal grounds) with a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, his professional activity, outcomes of such activity that undoubtedly influences the general state of “purity” of the public service. To denote such persons, the legislator has chosen two concepts and consolidated them in the “basic” legislative anti-corruption act. However, in the context of generalized, leftover principle of the settlement of the issue concerned, the use of intricate constructions of “doubling”, the legislator has significantly “hindered” their use, created preconditions for the manifestation of subjective discretion during the interpretation, application for the clarification of “significance” of each of them to prevent corruption. The above has also negatively influenced the use of anti-corruption means towards such persons and generated the grounds for a possible “interference” in their “private autonomy”. The analysis of preconditions for the removal of “derived” persons from the participation in possible corruption legal relations has been activated the search for new priorities of combating corruption and thus, promoted subject-related rulemaking and scientific studies for the formation of a ground for the latter. The subject of the research is the concept “close persons” and “family members” in the legislation of Ukraine and their significance for the definition of “derived” entities of the corruption relations. The object of the research is public relations directly related to the definition of “derived” entities

of the corruption legal relations, the use of the concepts “family members”, “close persons” which are fixed in the anti-corruption legislation of Ukraine. Methodology of the research provides for the combination of general and special methods of scientific cognition. The dialectical method is used as the main one and complemented by the comparative-legal, formal-logical, modelling and forecasting. The author proves a positive tendency of domestic anti-corruption rulemaking towards the content modification of norms-definitions “close persons”, “family members” which determines the correlation of such concepts between each other to denote persons “contiguous” with a person authorized to perform the functions of the state or local self-government as a whole (“close persons”) and part (“family members”). It is specified the criteria for the elaboration of their content (for “close persons” – combined which involves the “absorption of “family members” and list of other persons of varying “firmness of permanent special relations:” for “family members” – “maximally” close persons with permanent, sustainable relations (a person is married and has children) and so-called “conditional” family members (in context of tree obligatory conditions). The above makes it possible to establish “connection” of each from “contiguous” (towards a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, his professional activity and outcome) persons along with the tools for combating corruption in all its manifestations. In particular, the author highlights that “family members” are in relation to financial and tax instruments among which are the financial monitoring, life style monitoring, declaring, full checking of the declaration etc. At the same time, the legislator regards “close persons” with the use of the resource of prohibitions, restrictions in the activity of public servants, means for prevention and settlement of the conflict of interests. The author substantiates the expediency of systemic, simultaneous equality of concepts and further use of these two concepts to denote “derived” entities of corruption legal relations to eliminate the preconditions for the participation of persons “contiguous” with a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, his activity and outcomes and to suppress an unreasonable “interference” in their “private autonomy” depending on the resource of corruption prevention in Ukraine for the guarantee of effective and efficient prevention of corruption in all its manifestations.

Визначення пріоритетних напрямів запобігання корупції в Україні безпосередньо пов’язане, поміж іншим, і з унормуванням засад такої протидії можливій участі в корупційних праводносинах осіб, максимально наближених до уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Такими особами традиційно є ті, які є максимально близькими за походженням, релігійними або іншими підставами, характер відносин з якими свідчить про певний рівень довіри з боку особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, про її «особливе» ставлення до них, яке істотно відрізняється від ставлення до інших. Таке ставлення позбавлене об’єктивності через наявність певних причин саме щодо цих осіб. В контексті цього виникають передумови для загрози публічній службі завдяки залученню (як активному, так і пасивному) до професійної діяльності особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у вигляді

впливу на таку особу, її діяльність, її результати. Задля унеможливлення загрози існування «побічних» суб’єктів і передбачається в законодавстві закріплення засад їхньої можливої участі й насамперед окреслення кола таких осіб. З огляду на те що в Україні в базовому законодавчому акті одночасно закріплено дві взаємопов’язані норми-дефініції, безпосередньо орієнтовані на визначення таких осіб («близькі особи», «члени сім’ї»), і вони, з урахуванням критичних зауважень учених-юристів і узагальнень антикорупційної практики, були піддані ґрунтовній змістовій модифікації, виникає закономірне питання: а чи результативною є така зміна й чи вплине вона позитивно на антикорупційну практику? Чи вдалим є вибір і змістове наповнення цих понять? Чи доцільним є все ж таки їх виокремлення? Актуальності цьому питанню надають й інші нормотворчі тематичні дії держави, які також безпосередньо пов’язані з використанням вищезазначених норм-дефініцій (насамперед йдеться про прийняття Закону Укра-

їни від 6 грудня 2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» й Закону України від 4 березня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України „Про запобігання корупції“»), а отже, від досконалості обраних варіантів, їх змістового наповнення залежатиме їх сприйняття суспільством, тлумачення в правозастосуванні, визначення моделі своєї поведінки такими особами й можливість прийняття їх у разі наявності підстав до юридичної відповідальності. У кінцевому ж підсумку це впливатиме й на ефективність запобігання корупції в усіх її проявах в Україні.

Мета роботи полягає в комплексному підході до аналізу проблематики «похідних» осіб у корупційних правовідносинах, з'ясування доцільності виокремлення серед них «близьких осіб» і «членів сім'ї» й обґрунтування їх валідності для забезпечення ефективності запобігання корупції в Україні з формулюванням пропозицій нормативного змісту.

Методологія дослідження. Досягти поставленої мети стало можливим шляхом поєднання загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Як основний застосовано діалектичний метод, який і допоміг простежити генезу проблеми «похідних» осіб, модифікації їх зовнішніх форм прояву, проблемних питань тлумачення, застосування та обґрунтування доцільності змістового вдосконалення. Порівняльно-правовий метод дав змогу порівняти дві базові зовнішні форми залучення «похідних» осіб до корупційних правовідносин, з'ясувати відмінності між ними, специфіку їх унормування й обґрунтувати пропозицію щодо вирішення проблеми ототожнення й ускладненого їх розуміння. Логічний метод допоміг виокремити проблеми унормування зовнішніх форм існування «похідних» осіб, які ускладнюють запобігання корупції в усіх її проявах в Україні. За допомогою методів моделювання й прогнозування стало можливим формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного вітчизняного законодавства в частині унормування дефініцій для позначення «похідних» осіб у корупційних правовідносинах для вдосконалення засад запобігання виникненню підстав останніх.

Проблематика участі «похідних» осіб у корупційних правовідносинах усе більше привертає увагу вчених-юристів, до того ж представників різних галузевих наукових напрямів. Наявні роботи, безпосередньо присвячені засадничим питанням формування «близьких родинних відносин» і «некровних родинних відносин» (наприклад, робота М. Преснякова [1]), щоправда,

з акцентом на антикорупційному законодавстві та практиці його застосування однієї з зарубіжних країн. Цілком можна вести мову про ґрунтовний аналіз сутності поняття «похідна особа» й зовнішніх форм її можливої участі в корупційних правовідносинах, запропонований представниками Центру політико-правових реформ у науково-практичному коментарі до Закону України «Про запобігання корупції» [2, с. 14–19], а також авторським колективом ще одного науково-практичного коментаря до цього ж Закону [3, с. 17–19]. Менш деталізований аналіз, проте все ж таки прагнення до з'ясування співвідношення понять «близькі особи» й «члени сім'ї» демонструють представники ще одного авторського колективу Науково-практичного коментаря до цього ж Закону [4, с. 9–10]. І це є цілком зрозумілим з огляду на змістове наповнення й функціональне призначення науково-практичного коментаря як «особливого джерела, яке має велике значення для вивчення й правильного застосування нормативно-правового акта фахівцями в галузі права <...>, оскільки, як правило, опрацьовується провідними правниками<...>, є результатом наукового тлумачення й у практичній діяльності використовується лише разом із першоджерелом...» [5, с. 719]. Аналогічним є підхід до аналізу цих двох споріднених понять і в науково-практичних коментарях до іншого законодавчого акту – базового законодавчого акту з питань державної служби, положення якого фактично запозичують положення базового антикорупційного законодавчого акту в частині їх формулювання й розуміння [6, с. 25–26; 7, с. 28–29]. І це знову ж таки є логічним, виправданим з огляду на специфіку суб'єктивного аспекту й сфери прояву корупції в усьому її розмаїтті. Втім, незважаючи на загальну позитивну оцінку напрацюванням учених-юристів, які знайшли своє втілення у вищезазначених роботах, станом на сьогодні вони вже дещо застаріли, бо не враховують останні тематичні зміни й доповнення до законодавчих актів, внесені у 2019–2020 рр. Це й обумовлює актуалізацію оновленого аналізу цього ж проблемного питання з акцентом уже на сучасні пріоритети антикорупційної нормотворчості й правозастосування. Аналогічним має бути підхід і до опрацювання науково-практичних вузькотематичних робіт, знову ж таки підготовлених до внесення відповідних змін до законодавства. У цьому аспекті цілком можна згадати роботи, безпосередньо пов'язані з аналізом судової практики щодо кваліфікації адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією [8], практики Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) щодо тлумачення положень антикорупційного законодавства в цілому й стосовно розуміння «похідних»

осіб у вигляді «членів сім'ї» та «близьких осіб» і використання результатів такого тлумачення у своїй діяльності [9, с. 28–29]. Одночасно певну зацікавленість викликають і новітні роботи, підготовлені юристами-практиками щодо розуміння окремих положень антикорупційного законодавства (в тому числі в деяких випадках і тематичних положень), щоправда, під час аналізу глобальніших проблем антикорупційної практики (наприклад, роботи О. Онуфрієнка, М. Мельничука, С. Ханіна та інших) [10, с. 46]. Не варто забувати й про порівняльно-правові тематичні дослідження з акцентом уваги (хоча й не поглибленої) на проблематику участі «членів сім'ї» та «близьких осіб» у корупційних правовідносинах (наприклад, робота О. Бусол [11, с. 11]) і формулюванням пропозицій щодо можливого запозичення позитивного зарубіжного досвіду в Україні. Ну і, безперечно, вузькоспеціалізовані тематичні роботи, щоправда, знову ж таки з акцентом уваги на окремі аспекти співвідношення суміжних форм зовнішнього прояву «похідних» осіб у корупційних правовідносинах [12, с. 152–157].

«Близькі особи» та «члени сім'ї» як базові форми прояву «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин. Аналіз антикорупційного законодавства України свідчить про те, що законодавець обрав й одночасно використовує два поняття для позначення осіб, які є кровними, некровними родичами, «максимального наближення», «формально-юридичних зв'язків» з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, осіб, щодо яких остання буде «особливе ставлення, <...> відчуває важливість для себе їхнього життя, здоров'я, благополуччя, <...> буде особливі довірчі відносини» [1, с. 42]. Такими поняттями є «члени сім'ї», «близькі особи», що є цілком зрозумілим з огляду на різноманіття таких осіб і їх зв'язків між собою. Водночас виникає питання: а чи усвідомив законодавець різницю між ними, щоб унормувати її? Якщо так, то чому виникають складнощі під час тлумачення й застосування, а отже й були передумови для внесення змін, які й мали місце у 2019 р. Почати слід з попередньої редакції ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», яка й закріпила ці поняття. Так, «близькими особами» вважалися «особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки з суб'єктом, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний

брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта» [3, с. 11]. Одночасно «членами сім'ї» визнавалися «...особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі неповнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою й піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [3, с. 12]. Отже, уважне ознайомлення зі змістом цих понять викликає подвійне відчуття. По-перше, дуже ускладнене для сприйняття перше поняття. І можна підтримати положення про те, що це поняття «...надмірно ускладнене, логічно та синтаксично неструнке, виключно обтяжливе для сприйняття» [3, с. 17]. Воно формується з використанням повторів, відсилок, при цьому надмірного зловживання ними (як-от: «тричі використовується слово «спільно», двічі «взаємні права та обов'язки», «спільно проживають» [3, с. 17])! Воно є навіть завеликим за обсягом для сприйняття й без групування для виокремлення різних підходів для визначення таких осіб. Цілком можна вести мову про те, що законодавець використовує так званий комбінований підхід для визначення тих осіб, які є близькими, а саме: а) шляхом перерахування умов для визначення їх такими; б) шляхом їх простого перерахування [12, с. 154–155]. По-друге, дублювання положень для позначення «близьких осіб» і «членів сім'ї». Таке надмірно ускладнене визначення «членів сім'ї» та «близьких осіб» є перепорою не просто для тлумачення, а й для застосування з огляду на те, що в положеннях чинного антикорупційного законодавства ці поняття використовуються стосовно різних інструментів запобігання корупції. А отже, неправильне визначення кола осіб обумовлює «втручання» в їхню «приватну автономію», з одного боку, і створює передумови для залишення поза увагою, а отже, і реакцією держави «похідних» осіб, які можуть бути суб'єктами корупційних правовідносин, з іншого боку. Так, наприклад, враховуючи те, що поряд із заборонами та обмеженнями щодо одержання подарунків для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування передбачено дозвіл на одержання подарунків від близьких осіб (ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції»), цілком логічно зробити уточнення, що саме від «близьких осіб» (великої кількості осіб, які такими вважаються за певних умов (так звані «умовні» близькі особи) і без будь-яких

умов (так звані «безумовні» близькі особи). Одночасно такий інструмент запобігання корупції, як «моніторинг способу життя» (ст. 51 цього Закону), передбачається застосовувати або ж до особи, уповноваженої на виконання функцій держави, або ж до членів її сім'ї. Саме до «членів сім'ї», а не до «близьких осіб». Отже, з'ясування чітких критеріїв визнання як перших, так і інших, є дуже важливим з точки зору антикорупційного правозастосування. Однак саме дублювання положень і викликало чимало проблемних питань. Зокрема, якщо батьки особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, були передбачені і в дефініції «близькі особи», і як «члени сім'ї», виникає питання: а хто ж вони є як «похідні» суб'єкти в тлумаченні положень антикорупційного законодавства? Знову ж таки, як бути у випадку, якщо діти вищезазначеної особи спільно не проживають, не пов'язані спільним побутом і не мають взаємних прав і обов'язків, – це не члени сім'ї такої особи? Вже «близькі особи»? Чи все ж таки це члени сім'ї й умови поширюються лише на «інших осіб» після тих, які перераховані в дефініції з акцентом на формально-юридичні й родинні зв'язки? Саме такі складнощі тлумачення і, як наслідок, можливі «дефекти» правозастосування обумовили потребу змістового корегування вищезазначених дефініцій, наукове підґрунтя якого формувалося поступово, однак системно (наприклад, роботи М. Хавронюка, О. Дудорова, В. Тимощука, І. Коліушка тощо).

Згідно з Законом України від 2 жовтня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» [13] поряд з іншими кардинальними змістовими змінами модифікації були піддані й ці дефініції. Отже, законодавець знову ж таки залишив дві норми-дефініції, проте переглянув їх змістове наповнення, а саме: «Близькими особами визначено членів сім'ї відповідного суб'єкта, а також: чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідних і двоюрідних брата й сестру, рідних брата й сестру дружини (чоловіка), племінника, племінницю, рідних дядька й тітку, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, зятя, невістку, тестя, тещу, свекра, свекруху, батьків дружини (чоловіка) сина (доньки), усиновлювача, усиновленого, опікуна, піклувальника, особу, яка перебуває під опікою (піклуванням)» [13]. Отже, що змінилося безпосередньо в порівнянні з попереднім аналогом? По-перше, поряд із запозиченням «комбінованого» способу визначення «близьких осіб» змінилися критерії для наповнення змісту кожного способу, а саме: а) всі особи, які є «членами сім'ї»

фактично стали «близькими особами», що дало змогу внаормувати їх співвідношення як «частини й цілого» [12, с. 154]; б) запозичено, однак удосконалено, спосіб перерахування тих осіб, які вважаються «близькими особами». Отже, якщо особа є в переліку, її слід вважати «близькою особою», якщо ж немає, відповідно, ні. По-друге, деталізація переліку тих осіб, які є «близькими особами». З огляду на критику положень раніше чинної редакції ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» в частині саме перерахування осіб і залишення поза цим переліком значної їх кількості [14, с. 17–22; 2, с. 15–19] нову редакцію ст. 1 Закону в зазначеній частині слід вважати проявом удосконалення нормативного положення, проте взірцем назвати не можна, бо знову ж таки «забули» кількох [12, с. 155].

Що ж до «членів сім'ї», варто зазначити, що їх оновлене визначення має такий вигляд: «члени сім'ї – це: а) особа, яка перебуває у шлюбі з суб'єктом, та діти <...> до досягнення ними повноліття (незважаючи на спільне проживання з суб'єктом); б) будь-яка особа, що спільно проживає, пов'язана спільним побутом, має взаємні права й обов'язки <...> (крім осіб, взаємні права й обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, що спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [13]. Отже, що ж змінилося? По-перше, структурувалося саме визначення; по-друге, виокремилася два підходи до визначення членів сім'ї: безумовний, що базується на формально-юридичних підставах або родинних, та умовний, згідно з яким особа вважається такою лише за наявності трьох обов'язкових умов.

Беззаперечно, зміни 2019 р. у визначенні «близьких осіб» і «членів сім'ї» варто вважати позитивними з точки зору змістового наповнення, визначення їх співвідношення, усунення дублювань й ускладнень для сприйняття й застосування. І, як наслідок, усунення передумов для необґрунтованого втручання в їхню «приватну автономію» [15, с. 272–273] й одночасно для уникнення цими особами відповідальності у випадках їх «дотичності» до корупційних проявів у діяльності особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

«Близькі особи» та «члени сім'ї» у вітчизняному антикорупційному законодавстві: домінування чи взаємодоповнення? Проблематика їх значущості для вітчизняного антикорупційного законодавства обумовлена й прискіпливою увагою законодавця до використання їх ресурсу. Не повторюючи тих положень, про які вже зазначалося, з посиланням на базовий законодавчий антикорупційний акт, варто зазначити, що законодавець досить активно використовує кожне з цих понять. Так, наприклад, в Законі України

від 6 грудня 2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» законодавець для позначення так званої похідної особи щодо «політично значущих осіб» використовує поняття «члени сім'ї», водночас відмежовує їх від «осіб, пов'язаних з політично значущою особою» [10, с. 46]. В цьому випадку, враховуючи специфіку відносин за участю «політично значущої особи», з огляду на впровадження насамперед нових правил фінансового моніторингу як щодо такої особи, так і членів сім'ї, використання останнього поняття є виправданим. Важливим все ж таки є не сам факт «близьких», «особливих» відносин, а саме постійний зв'язок, міцні постійні відносини, що для фінансового моніторингу створюють засади спільного проживання, спільний побут, взаємні права та обов'язки. І, безперечно, безпосередньо шлюбні відносини. Варто погодитися з О. Онуфрієнком і М. Мельничуком у тому, що важливо чітко усвідомлювати, які особи є членами сім'ї, бо саме щодо них передбачаються певні правила поведінки, за недотримання яких цілком можливим є притягнення до юридичної відповідальності [10, с. 46].

Варто зазначити, що у використанні поняття «члени сім'ї» щодо фінансово-податкових відносин за участю особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у законодавстві прослідковується певний системний підхід. Аналогічний термін застосовується для позначення засад залучення «дотичних» до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, осіб, до відносин декларування, фінансового моніторингу, перевірки, повної перевірки декларації тощо. Водночас не варто стверджувати, що законодавець взагалі мінімізував використання в законодавстві поняття «близькі особи». Так, наприклад, лише аналіз положень Закону України від 4 березня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України „Про запобігання корупції“» свідчить про масове внесення відповідних змін такого змісту: «Примітка. Термін «близькі особи» у цьому Законі вживається в значенні, наведеному в Законі України «Про запобігання корупції» до Кодексу законів про працю України, Законів України «Про прокуратуру», «Про Національну гвардію України», «Про державну кримінально-виконавчу службу України», «Про центральну виборчу комісію», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» тощо. У більшості своїй це поняття використовується для позначення ширшого в порівнянні з членами

сім'ї кола осіб для врегулювання засад дотичності таких осіб до професійної діяльності особи, уповноваженої виконувати функції держави або місцевого самоврядування, зокрема щодо обмежень і заборон для останніх, а отже і можливої опосередкованої участі «близьких осіб» (де, у процесі, за підсумками) у відносинах, пов'язаних із такими обмеженнями, заборонами. Як приклад можна згадати обмеження щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції») й одночасно дозвіл на одержання подарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, від близьких осіб (ст. 23 цього ж Закону). Беззаперечно, саме таке широке коло осіб, максимально наближених до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, окреслює законодавець, врегульовуючи відносини запобігання й урегулювання конфлікту інтересів у діяльності останньої. Зважаючи на специфіку, видове розмаїття форм прояву конфлікту інтересів у професійній діяльності особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, актуальності набуває під час визначення кола «дотичних» до неї осіб не стільки (хоча й це також важливо) саме спільне проживання, спільний побут і взаємні права та обов'язки з останніми (за ознаками «члена сім'ї»), а й наявність будь-яких відносин, які й обумовлюють певну їх «особливість», «зацікавленість», «підвищену турботу» тощо. Так, зокрема, вирішення кадрових питань проходження публічної служби за участю кровних або ж некровних родичів, осіб, пов'язаних релігійними або ж іншими формально-юридичними підставами, особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, буде істотно відрізнятися зниженням уваги останньої до дотримання вимог об'єктивності, неупередженості. Спільна публічна службова діяльність близьких осіб об'єктивно обумовлена «дефективністю» контролю, а отже й загрозою для «чистоти» публічної служби. В такому випадку максимально широке коло «дотичних» осіб і дає змогу охопити будь-які прояви особливих, максимально довірчих відносин особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а отже виправданим для врегулювання засад запобігання та врегулювання конфлікту інтересів є використання саме поняття «близькі особи» для позначення побічних, або ж похідних, стосовно вищезазначеної особи суб'єктів. Варто підтримати позицію законодавця щодо масового доповнення актів законодавства про публічну службу положеннями про запобігання та врегулювання конфлікту інтересів із використанням норми-дефініції «близькі особи», закріпленої в Законі

України «Про запобігання корупції». На відміну від аналогічної, однак різноваріативної за формами прояву практики зарубіжних країн (від «звуженого кола» таких осіб і до відсутності взагалі переліку осіб або ж визначення осіб, які є «близькими особами», стосовно різних видів публічної служби) [17, с. 52]. Зокрема, внесення доповнень у вигляді окремої частини статті законодавчого акту такого змісту: «Особа, яка претендує на займання посади в органах <...>, до призначення на відповідну посаду зобов'язані повідомити керівництву органу, на зайняття в якому вони претендують, про працюючих у такому органі близьких їм осіб» [16]. Разом із вищезазначеною приміткою, яка відсилає в тлумаченні «близьких осіб» до Закону України «Про запобігання корупції», цілком зрозумілим, уніфікованим є сприйняття в проблематиці конфлікту інтересів, яка охоплює, з урахуванням специфіки свого змісту, досить широке коло організаційно-функціональних питань публічної служби, «похідних» осіб до особи, уповноваженої на виконання функцій держави й місцевого самоврядування. А це своєю чергою обґрунтовує доцільність розгляду понять «близькі особи» та «члени сім'ї» як таких, що взаємодоповнюють, із «своєю» безпосередньо сферою застосування, а саме: «члени сім'ї» – поняття, що в більшості домінує у фінансово-податкових відносинах особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а «близькі особи» – поняття, орієнтоване на сферу організаційно-функціональних питань публічної служби за участю особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Все це вимагає виваженого підходу до використання їх ресурсу одночасно щодо різних інструментів запобігання корупції в усіх її проявах й унеможливує порушення питання про значущість одного на протиположному, тим більше що законодавець чітко закріпив модель їх взаємозв'язку та співвідношення.

Для забезпечення ефективності протидії корупції в усіх її проявах в Україні, окрім інструментів, орієнтованих на особу, уповноважену на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, важливим є й унеможливлення залучення до професійної діяльності останньої й результатів її діяльності осіб, максимально наближених до такої особи завдяки родинним (кровним, некровним), релігійним, формально-юридичним зв'яз-

кам, а саме «близьких осіб» і «членів сім'ї». Враховуючи те, що законодавець протягом тривалого часу наполегливо використовує для позначення відповідних осіб два поняття («близькі особи», «члени сім'ї»), потрібно чітко усвідомлювати важливість кожного з них, критерії для його виокремлення та з'ясування співвідношення з суміжним поняттям. Аналіз новітнього чинного антикорупційного законодавства України дає змогу упевнено стверджувати, що незважаючи на певну тематичну близькість цих понять вони все ж таки визначають різні групи «дотичних» до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, осіб, яких слід розглядати як «похідних» (у розумінні співвідношення з останньою) суб'єктів корупційних правовідносин. Тому «члени сім'ї» та «близькі особи» з урахуванням норм-дефініцій, закріплених у базовому антикорупційному законодавчому акті, заступенем безпосереднього постійного наближення, стійкістю відносин щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, співвідносяться як частина й ціле, мають важливе значення для використання ресурсу різних інструментів запобігання корупції в усіх її проявах, а саме: «члени сім'ї» – для фінансового моніторингу, е-декларування, повної перевірки декларації, моніторингу способу життя тощо, тоді як «близькі особи» – для заборон, обмежень для осіб, уповноважених на виконання завдань і функцій держави або місцевого самоврядування, засобів запобігання, врегулювання конфлікту інтересів у публічній службі. А отже, мають і надалі системно одночасно без окремого домінування використовувати в антикорупційній нормотворчості та правозастосуванні у співвідношенні «частина і ціле» для позначення всього розмаїття «дотичних» до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, осіб як можливих «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин. Саме такий підхід з акцентом на уніфікацію понятійного апарату, його тлумачення, застосування, з прив'язкою для конкретної сфери суспільних відносин за участю особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, до конкретних інструментів запобігання корупції в усіх її проявах і дасть змогу забезпечити її ефективність щодо усунення передумов для участі «похідних» суб'єктів корупційних правовідносин.

Література

1. Пресняков М.В. Близкое родство и свойство как ограничение совместной службы (работы): проблемы нормативного закрепления и практики применения. *Административное право и процесс*. 2019. № 12. С. 35–42.
2. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2018. 472 с.

3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя : Гельветика, 2019. 588 с.
4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / В.С. Ковальський та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 380 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол. : О.В. Петришин (гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / наук. ред. акад. А.О. Селіванов, акад. М.І. Іншин. Київ : Парлам. вид-во, 2017. 512 с.
7. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / О.М. Ярошенко та ін.; за ред. А.О. Селіванова, М.І. Іншина. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків : Право, 2018. 552 с.
8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Сенік В.І. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією (коментар судової практики). Київ : Дакор, 2020. 508 с.
9. Тіткова Ю. «Сімейний» підряд. Особливості врегулювання конфлікту інтересів, зумовленого спільною роботою близьких осіб. *Юридична газета*. 1 жовтня 2019 р. № 40 (694). С. 29.
10. Онуфрієнко О., Мельничук М. Відтепер фінанси колишніх чиновників під постійним прицілом. *Юридична газета*. 10 березня 2020 р. № 5 (711). С. 46.
11. Бусол О. Ключ до успіху України – мінімізація корупції (досвід Сінгапуру). *Юридичний вісник України*. 13–19 березня 2020 р. № 10 (1287). С. 11.
12. Коломоєць Т.О. «Близькі особи» у службових правовідносинах: пріоритети унормування засад участі для унеможливлення їх корупціогенного впливу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 152–157.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції : Закон України від 2 жовтня 2019 р. № 140-IX. *Голос України*. 17 жовтня 2019 р. № 198 (7204). С. 10–13.
14. Коломоєць Т.О. Обмеження спільної роботи близьких осіб: особливості правового закріплення засад використання ресурсу. *Правова позиція*. 2019. № 1 (22). С. 17–22.
15. Kolomoiets T. et al. Monitoring the lifestyle of public officials – a means of preventing corruption or legalized interference in a one's private and personal life? *Amazonia Juvesting*. 2019. Vol. 8. No. 24. P. 267–274.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції»: Закон України від 4 березня 2020 р. № 524-IX. *Голос України*. 19 березня 2020 р. № 52 (7309). С. 6–8.
17. Воробьева Д.С. О проблеме ограничений и запретов на государственной службе: сравнительно-правовой анализ государственного законодательства. *Административное право и процесс*. 2020. № 3. С. 51–53.

References

1. Presniakov M.V. (2019), Blizkoe rodstvo i svojstvo kak ogranichenie sovместnoj sluzhby (raboty): problemy normativnogo zakreplenija i praktiki primenenija [Close relation and characteristic as a restriction of joint service (work): the problems of legislative consolidation and practical application], *Административное право и процесс*, no. 12, pp. 35–42.
2. Khavroniuk M.I. et al. (2018), *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii"* [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"], Vaite, Kyiv, Ukraine.
3. Kolomoets T.O., Kolkpakov V.K. (2019), *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii"* [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"] Vydavnychiy dim "Helvetyka", Zaporizhzhia, Ukraine.
4. Kovalskyi V.S. et al. (2018), *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii"* [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
5. Petryshyn O.V. et al. (2017), *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia: u 20-t.* [Great Ukrainian Law Encyclopedia in 20 vols.], Pravo, 2016. Vol. 3: *Zahalna teoriia prava* [General theory of law], Kharkiv, Ukraine.
6. Selivanov A.O., Inshyn, M.I. (2017), *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu"* [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On the Civil Service"], Parlamentske vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine.

7. Yaroshenko O.M. et al. (2018), *Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu"* [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On the Civil Service"], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
8. Dudorov O.O., Movchan R.O., Senyk V.I. (2020), *Kvalifikatsiia administratyvnykh pravoporushen, poviazanykh iz koruptsiieiu (komentar sudovoi praktyky)* [Qualification of administrative offences related to corruption (commentary to the judicial practice)], Dakor, Kyiv, Ukraine.
9. Titkova Yu. (2019), "Simeinyi" pidriad. Osoblyvosti vrehuliuvannia konfliktu interesiv, zumovlenoho spilnoiu robotoiu yulyzkykh osib [Family succession. Features of the regulation of the conflict of interests cussed by a joint work of close persons]. *Yurydychna hazeta*, no. 40 (694), pp. 29.
10. Onufriienko O., Melnychuk M. (2020), Vidteper finansy kolyshnykh chynovnykh pid postiinym prytilom [From now, finances of former officials are in crosshairs]. *Yurydychna hazeta*, no. 5 (711), pp. 46.
11. Busol O. (2020), Kliuch do uspikhu Ukrainy – minimizatsiia koruptsii (dosvid Sinhapuru) [Key to success of Ukraine – minimization of corruption (Singapore's experience)]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, no. 10 (1287), p. 11.
12. Kolomoets, T. O. (2020), "Blyzki osoby" u sluzhbovykh pravovidnosynakh: priorytety unormuvannia zasad uchasti dlia unemozhlyvlennia yikh koruptsionohennoho vplyvu ["Close persons" in the service legal relations: priorities of the regulation of principles of participation for impossibility of their corruptogenic influence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no. 1, pp. 152–157.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia efektyvnosti instytutsiinoho mekhanizmu zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 2019 roku № 140-IKh [On Amending some legislative acts of Ukraine towards the guarantee of effectiveness of the institutional mechanism of corruption prevention: the Law of Ukraine as of October 2, 2019, № 140-IX]. *Holos Ukrainy*, no. № 198 (7204), pp. 10–13.
14. Kolomoets T.O. (2019), Restriction of the joint work of close persons: features of the legal consolidation of principles of resource use. *Pravova pozytsiia*, no. 1 (22), pp. 17–22.
15. Kolomoets T. et al. (2019) Monitoring the lifestyle of public officials – a means of preventing corruption or legalized interference in a one's private and personal life? *Amazonia Juvesting*, vol. 8, no. 24, pp. 267–274.
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii": Zakon Ukrainy vid 04bereznia 2020 roku № 524- IKh [On Amending some legislative acts of Ukraine due to the adoption of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" as of March 4, 2020, № 524- IX], *Holos Ukrainy*, no. 52 (7309), pp. 6–8.
17. Vorobeva, D.S. (2020), O probleme ogranichenij i zapretov na gosudarstvennoj sluzhbe: sravnitel'no-pravovoj analiz gosudarstvenno-sluzhebnoho zakonodatel'stva [On the problem of restrictions and prohibitions at the civil service: comparative and legal analysis of the state and service legislation]. *Administrativnoe pravo i process*, no. 3, pp. 51–53.

Про аксіологічну сутність адміністративних штрафів

Курінний Є. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
Anastasiaeland@gmail.com*

Ключові слова:

*адміністративне право,
адміністративна відповідальність,
штраф як вид адміністративного
стягнення, аксіологічні
характеристики адміністративних
штрафів, забезпечувальна функція
адміністративного штрафу.*

Статтю присвячено актуальній проблемі – загальній характеристиці суспільного призначення та цінності штрафів як виду адміністративних стягнень. Викладено загальні та специфічні риси цієї адміністративно-правової категорії, розкрито основні характеристики забезпечувальної функції адміністративних штрафів – принципово нової складової частини системи аксіологічних ознак даного адміністративного стягнення. За допомогою аналізу положень ст. 44-3 КпАП обґрунтовано наукову перспективність дослідження цієї нової функції, а також помилкову безальтернативність штрафів у структурі відповідних санкцій та надмірність їхніх розмірів.

On the axiological essence of administrative fines

Kurinniye Ye. V.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
Anastasiaeland@gmail.com*

Key words:

administrative law, administrative liability, fine as a type of administrative penalty, axiological characteristics of administrative fines, guaranteed function of administrative penalty.

The article is devoted to the topical problem – general characteristics of the social role and value of fines as a type of administrative penalties. In particular, it stresses that among administrative penalties, a fine takes pride of place – the most widespread and universal means of response to the committed administrative misdemeanours. A fine belongs to administrative penalties by the nature of influence on a person; it is a basic administrative penalty according to the procedure of the use under art. 25 of CAO; by the action in time, it is a one-time (non-recurrent) type of administrative penalty; according to the subject – a penalty can be imposed both by a court and other subjects of administrative jurisdiction. An important feature of administrative fines is the fact that they are prescribed not only by the current provisions of CAO but also other legislative acts.

The author highlights the only conceptual scientific research of the issues of fine as an administrative penalty is the thesis for a Candidate Degree in Law defended by Kolomoets T.O. in 1999 “Fines under the legislation on administrative offences”. In view of the mentioned author, a penalty is a manifestation of state coercion, i.e. it has a punitive nature due to the unlawful conduct; it refers to the violator’s assets, and thus, it has a monetary and pecuniary nature; a willful nature of the execution is combined with the application of coercion in case of avoidance of performance; it aims to undo the damage afflicted to the state; it is characterized by other features of legal sanctions: preventive, correctional-educational, reinstatement nature.

The article marks that by using administrative penalties, it is secured the realization of a list of social needs through administrative

and jurisdiction activity of public administrations and courts both in the ordinary and special conditions of the effect of temporary administrative restrictive regimes. The axiological features of the guaranteed infliction of an administrative penalty should be regarded in several dimensions as a type of the relevant general function of administrative law but in administrative-delict area; the implementation of protective tasks related to specific important social objects determined in the law; a way of proper coercive maintenance of direct realization of a particular state authoritative decision; one of the means guaranteeing the social justice through compelling a person to bear pecuniary responsibility for committed offence and impossibility of illegal or excessive application of this penalty.

Using the analysis of provisions of art. 44-3 of CAO, the author substantiates the scholarly prospect of the study of this new function as well as erroneous lack of options of fines in the structure of relevant sanctions and excessiveness of their amount.

It is established that penalty as a type of administrative penalty is the most effective and dynamic means of administrative tort law. In the context of the ongoing processes of reforming Ukrainian administrative law based on anthropocentrism principles, and the axiological characteristics of its conceptual framework, including fines, can be objectively changed and amended that is pointedly confirmed by particular trends of the social practice.

Однією із суттєвих особливостей адміністративного права є його багатофункціональність, у цьому достатньо просто переконатися після ознайомлення навіть із незначною частиною законодавчої бази цієї галузі права, у системі якої важливу роль відіграють правові норми захисної спрямованості, що, своєю чергою, репрезентують такий важливий його складник, як інститут адміністративної відповідальності.

Виконання охоронної функції адміністративного права базується на імперативності, тобто майже на безальтернативному, домінуючому в не такі далекі часи методи адміністративного примусу, який і дотепер зберіг свою пріоритетність у межах дії зазначеного вище адміністративно-правового інституту.

Адміністративний примус – це могутній важель превентивного впливу на поведінку громадян, один із найефективніших правових інструментаріїв для забезпечення реалізації владно-управлінських рішень, належного реагування на прояви неправомірних дій та скоєння правопорушень, за які передбачено адміністративну відповідальність.

Заходи адміністративного примусу за метою їх застосування поділяються на три види: адміністративно-запобіжні, адміністративного припинення та заходи адміністративної відповідальності [1, с. 415]. Усі три різновиди наведених заходів виконують властиве тільки їм призначення, що зафіксоване у їхній назві: запобігання, припинення та відповідальність.

Якщо перші дві групи заходів адміністративного примусу мають відповідно превентивний

та припиняючий характер, то заходи адміністративної відповідальності – це вже нормативно регламентоване реагування з боку уповноваженого державою владного суб'єкта на скоєний адміністративний проступок, передбачений чинним законодавством, і за який на винну особу накладається конкретне покарання у вигляді того чи іншого адміністративного стягнення.

У ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) зафіксовано 11 відповідних стягнень, також законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок. Для порівняння: на початок набрання чинності КпАП у 1984 р. у положеннях зазначеної вище статті було зафіксовано лише вісім видів адміністративних стягнень.

Серед адміністративних стягнень особливе місце належить штрафу – найбільш поширеному й універсальному засобу реагування на скоєні адміністративні проступки. Наприклад, тільки у 2019 р. за водіння у нетверезому стані (ст. 130 КпАП) було оштрафовано в адміністративному порядку понад 115 тис осіб [2].

Проблематика адміністративних стягнень та штрафів завжди цікавила вітчизняних учених-адміністративістів. Насамперед у цьому науковому напрямі необхідно відзначити теоретичні здобутки В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янця, Н.В. Хорошак та ін.

Однак швидкість сучасного життя продукує численні соціальні трансформації: змінюються людські цінності та світосприйняття, піддаються певним критичним оцінкам окремі примусові функції держави, що, своєю чергою, спричинює необхідність перегляду характеристик соціального призначення і цінності правової відповідальності та існуючих видів юридичних санкцій, зокрема штрафів. Розгляд питання аксіологічної сутності штрафу як різновиду адміністративних стягнень у контексті триваючого реформування українського адміністративного права є головною метою даної роботи.

На початку викладу основного матеріалу необхідно зазначити, що штраф як вид адміністративного стягнення (від нім. *strafe* – покарання) є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КпАП та іншими законами України (ч. 1 ст. 27 КпАП).

Штраф за характером впливу на особу належить до особистих адміністративних стягнень; за порядком застосування, згідно зі ст. 25 КпАП, є основним адміністративним стягненням; за дією у часі відносно впливу до правопорушника є одномоментним (разовим) видом адміністративного стягнення; за суб'єктами застосування штраф може накладатися як судом, так й іншими суб'єктами адміністративної юрисдикції [1, с. 442–443].

У ч. 2 ст. 27 КпАП зазначено, що штраф за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, може бути накладено на громадянина після використання ним балів, передбачених ст. 27-1 КпАП.

Тобто дана норма носить відсильний характер, а також із зазначеною нормою безпосередньо пов'язані правові норми, де зафіксовано певні склади адміністративних проступків у сфері безпеки дорожнього руху (Глава 10 КпАП) та процесуальні норми, що містяться у ст. ст. 222, 279-1–279-3, 300-1 та 300-2 КпАП.

Згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 38 КпАП, адміністративне стягнення, зокрема й штраф, може бути накладено не пізніше як через два місяці зі дня вчинення правопорушення, а за триваючого правопорушення – не пізніше як через два місяці зі дня його виявлення за винятком, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді).

Якщо справи про адміністративні правопорушення, відповідно до КпАП чи інших законів підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніше як через три місяці зі дня вчинення правопорушення, а за триваючого правопорушення – не пізніше як через три місяці зі

дня його виявлення, крім справ про адміністративні правопорушення, зазначені у частинах третій і четвертій цієї статті.

Відповідно до положень ст. 307 КпАП, штраф має бути сплачений порушником не пізніше як через п'ятнадцять днів зі дня вручення йому постанови про накладення штрафу, крім випадків, передбачених ст. 300-1 «Порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, або про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксоване в режимі фотозйомки (відеозапису)» КпАП, а в разі оскарження такої постанови – не пізніше як через п'ятнадцять днів зі дня повідомлення про залишення скарги без задоволення.

У разі відсутності самостійного заробітку в осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративне правопорушення, штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють.

Штраф, накладений за вчинення адміністративного правопорушення, вноситься порушником в установу банку України за винятком штрафу, що стягується на місці вчинення правопорушення, якщо інше не встановлено законодавством України.

Згідно зі ст. 308 КпАП, у разі несплати правопорушником штрафу у 15-денний строк, постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцем знаходження його майна.

У порядку примусового виконання постанови про стягнення штрафу за вчинення адміністративного правопорушення з правопорушника стягуються подвійний розмір штрафу та витрати на облік зазначених правопорушень.

Якщо особа, піддана адміністративному стягненню (зокрема, штрафу), протягом року зі дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то вона вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню (ст. 39 КпАП).

Адміністративні стягнення у вигляді штрафу обчислюються у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян, в окремих випадках – у кратному розмірі від вартості проїзду (ст. 135 КпАП) чи у відсотковому (кратному) розмірі вартості товару (ст. ст. 472, 482–484 Митного кодексу України, далі – МКУ).

Штраф як адміністративне стягнення відрізняється від інших різновидів штрафів, що застосовуються у межах кримінальної та цивільно-правової відповідальності.

Так, ст. 53 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) визначає штраф як грошове стягнення. На відміну від адміністративного штрафу штраф у кримінальному праві розглядається як вид кримінального покарання за вчинення злочину. Суб'єктом злочину є тільки фізична особа, розміри штрафу визначається тільки судом, штраф може бути як основним, так і додатковим кримінальним покаранням. З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року. У певних випадках штраф може бути замінений на інші види кримінального покарання: виправні роботи або позбавлення волі. І найголовніше, правовим наслідком засудження особи до штрафу є настання судимості – різноманітних правових обмежень.

Згідно зі ст. 549 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, розмір штрафу визначається за ухвалами суду, головною метою штрафу у цивільному праві є компенсація матеріальних збитків, нанесених за результатами недотримання договірних зобов'язань. Відповідно до ст. 258 ЦКУ, до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) застосовується позовна давність в один рік.

Важливою особливістю адміністративних штрафів є те, що вони передбачаються не тільки чинними положеннями КпАП, а й іншими законодавчими актами. Наприклад, у ст. 461 МКУ серед адміністративних стягнень за порушення митних правил передбачається штраф (ст. ст. 468–472, 474–485 МКУ).

В окремих соціально-економічних сферах чинним законодавством передбачений уточнюючий (деталізований) порядок накладання штрафів, що враховує їх специфіку, суспільну значущість та правовий статус суб'єктів, які притягуються до адміністративної відповідальності. Наприклад, це Постанова Кабінету Міністрів України № 1312 від 21 липня 1999 р. «Про затвердження Положення про порядок накладання на суб'єктів господарювання штрафів за порушення законодавства в галузі електроенергетики та сфері теплопостачання» (з подальшими змінами), Постанова Правління Національного банку України № 563 від 29 грудня 2001 р. «Про затвердження Положення про порядок накладання адміністративних штрафів» (із подальшими змінами), Наказ Міністерства охорони здоров'я № 64 від 14 квітня 1995 р. «Про затвердження Інструкції про порядок накладання і стягнення штрафів за порушення санітарного законодавства» (з подальшими змінами).

Проблеми адміністративних штрафів не залишаються поза увагою вітчизняних представників

науки адміністративного права, опосередковано вони розглядаються під час дослідження питань системи адміністративних стягнень та адміністративного примусу у цілому. Єдиним концептуальним науковим дослідженням проблематики штрафу як адміністративного стягнення можна вважати захищену Т.О. Коломоєць у 1999 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення», основні положення якої присвячено визначенню сутності, матеріальному й процесуальному потенціалу адміністративного штрафу, комплексному аналізу провадження у справах про застосування адміністративних штрафів та виробленню рекомендацій щодо вдосконалення законодавства про адміністративні штрафи й практики його застосування. Також автором було запропоноване власне визначення адміністративного штрафу як універсального виду адміністративного стягнення, одного із найпоширеніших видів юридичних штрафних санкцій, якому притаманні загальні риси штрафної (каральної) санкції й певні специфічні ознаки: множинність органів адміністративно-штрафної юрисдикції, розмаїття суб'єктів, до яких застосовується штраф, порівняно невеликі розміри, досить спрощений порядок застосування, значний виховний, превентивний (поєднання загальнопревентивного та конкретнопревентивного факторів), репресивний потенціал, оперативність процедури стягнення [3, с. 9].

У цьому варіанті визначення адміністративного штрафу викладені переважно характеристики, що притаманні лише зазначеному виду відповідного виду стягнення.

Водночас цей самий автор зазначає, що адміністративному штрафу як різновиду штрафної (каральної) правової санкції притаманні такі риси: він є проявом державного примусу, тобто має каральний характер через протиправну поведінку; звертається на майно правопорушника, звідси має грошово-майновий характер; добровільний характер виконання поєднується з уживанням примусу в разі ухилення від виконання; містить у собі мету відшкодування матеріальної шкоди, завданої державі; йому властиві інші ознаки юридичних санкцій: запобіжний, виправно-виховний, правовідновлювальний характер [4, с. 236].

Окрім наведених вище специфічних та загальних рис, адміністративному штрафу також притаманні ще такі властивості, як: найбільш поширений вид адміністративного стягнення майнового характеру (застосовується більше ніж у 80 випадках порівняно з іншими стягненнями) [5, с. 25]; захист не тільки різноманітних адміністративно-правових відносин, а й відносин, що регулюються нормами інших галузей публічного права

(конституційного, адміністративного, фінансового, земельного, трудового тощо); забезпечення реалізації значного переліку суспільних потреб через адміністративно-юрисдикційну діяльність публічних адміністрацій та судів як у звичайних, так й в особливих умовах дії тимчасових адміністративно-правових обмежувальних режимів (надзвичайної ситуації, воєнного, надзвичайного стану тощо).

Сукупність усіх наведених властивостей (рис, ознак, характеристик) становить основу уяви про соціальне призначення та цінність адміністративних штрафів.

Ураховуючи, що забезпечувальна функція штрафу як різновиду адміністративних стягнень є маловивченим науковим питанням, хотілося б докладніше зупинитися на цьому аспекті.

Насамперед слід наголосити, що різнобічні аксіологічні характеристики українського адміністративного права не можуть не позначатися на властивостях категорій із його численного арсеналу. Зміна наукових поглядів на суспільну цінність даної галузі права майже автоматично спричинює ревізію наших уявлень про відповідний понятійний апарат. Штраф у цьому разі не є винятком, оскільки він, як й інші складники інституту адміністративної відповідальності в сучасних умовах реформування, теж має здолати еволюційний шлях своєї трансформації.

Якщо раніше для вивчення тих чи інших соціально значущих явищ майже безальтернативно використовувалася схема правового регулювання суспільних відносин, то зараз пропонується більше застосувати формат правового забезпечення об'єктивно існуючих суспільних потреб. Це розширить наші можливості щодо вивчення стану та витоків того чи іншого соціального явища, навчить більш досконало формувати державний (суспільний) інтерес, оберігати його істинний зміст від приватно-корпоративного впливу, визначати оптимальний шлях для досягнення відповідних цілей та розв'язання супутніх завдань.

Аксіологічні ознаки забезпечувального призначення адміністративного штрафу потрібно сприймати у кількох вимірах, як: різновид відповідної загальної функції адміністративного права, але в адміністративно-деліктній сфері; реалізацію захисних завдань стосовно конкретних важливих соціальних об'єктів, що визначені у законі (громадський порядок, громадська безпека, власність, встановлений порядок управління тощо); спосіб належного примусового супроводження безпосередньої реалізації певного державно-владного рішення (впровадження та дотримання карантинних заходів); один із засобів гарантування соціальної справедливості шляхом змушення винуватої особи нести розмірну матеріальну відповідаль-

ність за скоєний проступок та унеможливлення незаконного або надмірного застосування цього стягнення, що досягається завдяки вправному формуванню та нормативно-правовому закріпленню конкретного державного інтересу (на основі об'єктивно існуючої суспільної потреби) та недопущення його змістовної деформації під час безпосереднього втілення у життя.

Красномовним прикладом варіанту реалізації забезпечувальної функції штрафу, на нашу думку, є законодавче доповнення від 17.03.2020 КпАП ст. 44-3 «Порушення правил щодо карантину людей», норми якої встановлюють, що:

порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами тягне за собою накладення штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Для порівняння: у той же день законодавцями була затверджена нова редакція ст. 325 ККУ «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням».

1. Порушення правил та норм, установлених із метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили поширення цих захворювань, – карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

На перший погляд, адміністративні штрафи, що передбачені санкцією ст. 44-3 КпАП реалізують усі викладені вище чотири забезпечувальні функції. Стосовно перший двох можна погодитися, а відносно належного примусового супроводження відповідних державно-владних рішень та забезпечення принципу соціальної справедливості виникають певні сумніви.

Так, Кабінет Міністрів України Постановою «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» № 211 від 11 березня 2020 р. з 12 березня 2020 р. установив карантин на всій території України та своїм Розпорядженням «Про переведення єдиної системи цивіль-

ного захисту у режим надзвичайної ситуації» від 25 березня 2020 р. № 338-р установив для єдиної державної системи цивільного захисту на всій території України режим надзвичайної ситуації до 24 квітня 2020 р. Окрім того, українським урядом та окремими органами місцевої влади у зв'язку поширенням пандемії коронавірусу в Україні була прийнята ще низка рішень забороняючого характеру, зокрема доповненням до вказаної вище урядової постанови з 18 березня по 3 квітня поточного року заборонено: на всій території нашої держави регулярні та нерегулярні перевезення пасажирів автомобільним транспортом у приміському, міжміському внутрішньо-обласному і міжобласному сполученні; перевезення більше 10 пасажирів одночасно в трамваях, тролейбусах та автомобільному транспорті, в автобусах, які виконують регулярні пасажирські перевезення на міських маршрутах; перевезення пасажирів метрополітеном у Києві, Харкові та Дніпрі. Окрім того, з 18 березня 2020 р. до прийняття окремого рішення заборонено перевезення пасажирів залізничним транспортом в усіх видах внутрішніх сполучень (приміському, міському, регіональному та дальньому) [6].

Саме на забезпечення виконання викладених вище та інших подібних державно-владних рішень спрямовані штрафні санкції ст. 44-3 КпАП, але чи буде відповідний адміністративно-штрафний супровід належним та ефективним? Як уже зазначалося, напевно, ні. На нашу думку, законодавець припустився помітної помилки, коли за порушення норм, зафіксованих у диспозиції вказаної статті, передбачив лише один вид адміністративного стягнення – штраф. Для порівняння: за відповідні злочини, передбачені ч. 1 ст. 325 ККУ, можуть присуджуватися три альтернативні різновиди кримінальних покарань: штраф, арешт або обмеження волі. Окрім того, необхідно зважати на бланкетний характер змісту диспозиції ст. 44-3 КпАП, що значно ускладнює самостійне ознайомлення більшості громадян із чинними заборонами, які містяться у кількох нормативно-правових актах, зокрема й підзаконного рівня. У ролі альтернативних адміністративних стягнень за порушення цієї статті, на нашу думку, можна було б використовувати попередження та домашній адміністративний арешт (12-й новий різновид адміністративного стягнення, що передбачався б ст. 24 КпАП), який можливо застосувати на весь час карантину, але не більше двох місяців, із правом на збереження місця роботи (свого роду «відпустка» за власний рахунок). За таких варіантів цілком логічним сприймався б поділ ст. 44-3 КпАП на дві частини з фіксацією у санкціях за кожну частину альтернативні адміністративному штрафу стягнення: попередження

та домашній адміністративний арешт (без можливості такої альтернативи для посадових осіб).

Другою помітною вадою існуючої адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей є занадто значний розмір штрафів, зафіксованих у санкціях ст. 44-3 КпАП. Достатньо дивним та малозрозумілим вирішенням цього непростого питання виглядає, коли за вчинення злочину за порушення правил та норм, установлених із метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням за порушення правил карантину людей, передбачається штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 1 ст. 325 ККУ), а за скоєння набагато меншого суспільно небезпечного діяння, пов'язаного з порушенням правил щодо карантину людей, законодавець установив безальтернативне адміністративне покарання у вигляді накладення штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Зрозуміло, що під час розгляду конкретної справи про відповідний адміністративний проступок судом мають ураховуватися характер учиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Однак навіть коли буде призначено мінімальний розмір адміністративного штрафу у сумі 17 тис грн, здебільшого це буде дуже несправедливо, якщо згадати про те, скільки наших громадян живе за межею бідності, та розміри прожиткових мінімумів на цей час. Для порівняння: сума мінімального штрафу за подібне правопорушення є меншою у Франції – у 4 рази, Великій Британії – у 6 разів, РФ – 11 разів. Як засвідчили перші результати адміністративної практики, пов'язаної з розглядом справ щодо порушення ст. 44-3 КпАП, суди здебільшого не дуже поспішають безоглядно реалізовувати черговий ляп законотворців, повертаючи значну частину відповідних матеріалів до підрозділів національної поліції з причини їх неналежного оформлення [7].

Ситуація з непомірними розмірами адміністративних штрафів, передбачених санкціями ст. 44-3, вкотре переконує нас у необхідності дуже виважено та відповідально ставитися до використання значного потенціалу адміністративних стягнень, зокрема й штрафу. Не слід запізнювати окремих урядових управлінських кроків, що призвела до суттєвого ускладнення ситуації з коронавірусом в Україні, намагатися компенсувати надмірним застосуванням примусових заходів у вигляді штрафів, бо, враховуючи високий градус соціальної напруги, за цих обставин виникає висока ймовірність отримати зовсім неочікуваний, протилежний вихідним намірам результат.

На підставі викладеного можна зробити **висновок**, що штраф як вид адміністративного стягнення є найбільш ефективним та динамічним засобом адміністративно-деліктного права. В умовах триваючих процесів реформування українського адміністративного права на людиноцентристських засадах аксіологічні харак-

теристики його понятійного арсеналу, зокрема й штрафів, об'єктивно можуть змінюватися та доповнюватися, що є цілком природно, враховуючи прискорену динаміку сучасного світового розвитку, помітним учасником якого, врешті, мають стати український народ, суспільство, право та держава.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (гол.) та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
2. У 2019 році в Україні понад 115 тис водіїв притягнуто до відповідальності за водіння в нетверезому стані. URL : <https://gordonua.com/ukr/news/society/-u-2019-rotsi-ponad-115-tis-vodijiv-pritjagnuli-do-vidpovidalnosti-za-vodinnja-v-netverezomu-vigljadi-1481654.html>.
3. Коломоєць Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення : автореф. дис. ... к-та юрид. наук. Харків, 1999. 16 с.
4. Коломоєць Т.О. Адміністративний штраф: матеріальні та процесуально-правові властивості. *Наукові записки*. 1999. Т. 9 Спеціальний випуск. С. 236–238.
5. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України : навчальний посібник. Київ : Укр. акад. внут. справ, 1995. 75 с.
6. Уряд прийняв рішення про заборону пасажирських перевезень та обмежив кількість учасників масових заходів 10 особами. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-prijnyav-rishennya-pro-zaboronu-pasazhirskih-perevezhen-ta-obmezhyv-kilkist-uchasnykiv-masovykh-zahodiv-10-osobami>.
7. Нечваль Я.В. Як захиститися від штрафу за порушення правил карантину (с. 44-3 КпАП). URL : [https://protocol.ua/ru/yak_zahistitis_vid_shtrafu_za_porushennya_pravil_karantynu_\(st_44_3_kupap\)/](https://protocol.ua/ru/yak_zahistitis_vid_shtrafu_za_porushennya_pravil_karantynu_(st_44_3_kupap)/).

References

1. Averianov V.B. (ed.) (2004) *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: Pidruch.: U dvokh tomakh: Tom 1. Zahalna chastyna* [Administrative law of Ukraine. Academic course: a textbook in two volumes: Volume 1. General part]. Kyiv: Iurydychna dumka. (in Ukrainian)
2. U 2019 rotsi v Ukraini ponad 115 tys. vodiiv prytiahnuto do vidpovidalnosti za vodinnia v netverezomu stani [In 2019, more than 115 thousands of drivers were held liable for drunk driving]. Retrieved from: <https://gordonua.com/ukr/news/society/-u-2019-rotsi-ponad-115-tis-vodijiv-pritjagnuli-do-vidpovidalnosti-za-vodinnja-v-netverezomu-vigljadi-1481654.html>.
3. Kolomoets T.O. (1999) *Shtrafy za zakonodavstvom pro administratyvni pravoporushennia* [Fines under the legislation on administrative offences] (PhD Thesis), Kharkiv: Un-t vn-kh sprav.
4. Kolomoets T.O. (1999) *Administratyvnyi shtraf: materialni ta protsesualno-pravovi vlastyvoli* [Administrative penalty and procedural-legal properties]. *Naukovi zapysky. Spetsialnyi vypusk*, vol. 9, pp. 236-238.
5. Honcharuk S.T. (1995) *Administratyvna vidpovidalnist za zakonodavstvom Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Administrative liability under the legislation of Ukraine: a study guide]. Kyiv: Vyd-vo Ukr.akadem.vn-kh sprav. (in Ukrainian)
6. Uriad pryiniav rishennia pro zaboronu pasazhyrskykh perevezhen ta obmezhyv kilkist uchasnykiv masovykh zakhodiv 10 osobamy [The government decided on the ban of passenger traffic and limited the number of participants of mass events by 10 persons]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-prijnyav-rishennya-pro-zaboronu-pasazhirskih-perevezhen-ta-obmezhyv-kilkist-uchasnykiv-masovykh-zahodiv-10-osobami>.
7. Nechval Ya.V. *Yak zakhystysia vid shtrafu za porushennia pravyl karantynu (s. 44-3 KpAP)* [How to fend off a penalty for the violation of quarantine rules (art. 44-3 of CAO)]. Retrieved from: [https://protocol.ua/ru/yak_zahistitis_vid_shtrafu_za_porushennya_pravil_karantynu_\(st_44_3_kupap\)/](https://protocol.ua/ru/yak_zahistitis_vid_shtrafu_za_porushennya_pravil_karantynu_(st_44_3_kupap)/).

Державне регулювання міграційних процесів в умовах проведення бойових дій

Лелеко А. М.

*Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України,
вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
nesterenkokaterina80@gmail.com*

Ключові слова:

міграція, міграційний режим, спеціальний міграційний режим, внутрішня вимушена міграція, збройний конфлікт.

Досліджено основні методи державного регулювання міграційних процесів в умовах проведення бойових дій в Україні. Розглянуто сутність понять «міграційний режим», «міграційна ситуація», «переселенці». Висвітлено сучасну ситуацію щодо державного регулювання міграційних процесів як усередині держави, так і зовні. Зауважено що в Україні раніше ніколи не зіштовхувалися з такою проблемою, як регулювання міграційних процесів в умовах проведення бойових дій.

State regulation of migration processes in conditions of hostilities

Leleko A. M.

*Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Stepana Tilhy str., 21, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
nesterenkokaterina80@gmail.com*

Key words:

migration, migration mode, special migration mode, internal forced migration, armed conflict.

The article emphasizes that in recent years the migration situation in Ukraine has become a relatively independent factor, exacerbating the imbalances of economic and social development in individual regions and the country as a whole. It is especially exacerbated in times of political instability in the country. The armed conflict in eastern Ukraine and the temporary occupation of the Autonomous Republic of Crimea have caused massive external and internal migration of the population. The main challenges associated with forced displacement of citizens are increasing the burden on local labor markets, problems with placement, employment, financial support, health care, psychological rehabilitation, social integration of forced migrants at the local level. migration policy.

The author analyzes the basic methods of state regulation of migration processes in the conditions of hostilities. in Ukraine. The essence of the concepts "migration regime", "migration situation", "migrants" is considered. The current situation regarding state regulation of migration processes both inside and outside the country is covered.

It is stated that Ukraine has never before encountered such a problem as regulating migration processes in conditions of hostilities. As a result, a special migration regime is in place to regulate migration relations in the above-mentioned conditions in the country, which will operate until the full restoration of the constitutional order of Ukraine in the temporarily occupied territory.

Formation of state policy on the regulation of migration processes in combat requires a comprehensive approach, in which the migration component is taken into account when developing a development strategy at the national and local levels.

The author is convinced that state regulation of migration processes in the conditions of armed conflict in the east of Ukraine is characterized,

on the one hand, by an increased role of the state in regulating migration processes; on the other, by enhancing the role of local authorities in decentralized governance, increasing their forecasting functions and finding long-term pragmatic solutions to harmonize IDPs' life plans and the development of "regions of the universe." In addition, an effective mechanism of interaction between the authorities and public organizations in the implementation of the policy is being formed.

Based on the above, the author of the article stated that any military conflict on the territory of the state creates unfavorable conditions in the middle of the country. The population is seeking more favorable living conditions due to lack of jobs and low wages, and is forced to migrate to more favorable countries. As a result, the country's population actively participates in international migration processes.

Постановка проблеми. Міграційна ситуація в Україні останніми роками стала відносно самостійним чинником, що поглиблює диспропорції економічного та соціального розвитку в окремих регіонах і в країні у цілому. Особливо вона загострюється у період політичної нестабільності у державі. Збройний конфлікт на Сході України і тимчасова окупація Автономної Республіки Крим спричинили масову зовнішню і внутрішню міграцію населення. Основні виклики, пов'язані з вимушеним переміщенням громадян, спричиняють зростання навантаження на локальних ринках праці, виникнення проблем розміщення, працевлаштування, фінансового забезпечення, медичного обслуговування, психологічної реабілітації, соціальної інтеграції вимушених мігрантів на місцевому рівні. Саме тому в Україні сформувалося актуальне питання щодо регулювання міграційних процесів як усередині держави, так і зовні. В Україні раніше ніколи не зіштовхувалися з такою проблемою, як регулювання міграційних процесів в умовах проведення бойових дій.

Результати аналізу наукових публікацій. Теоретичні основи державного регулювання міграційних процесів висвітлено в працях Г.В. Атаманчука, Д.М. Гвішіані, В.В. Логіна, Н.П. Тиндик, Л. Шевцова. Проблема теоретичного та практичного осмислення міграційних процесів, визначення їхніх основних складників присвячено роботи М.В. Буроменського, О.І. Піскуна, Е.Г. Равенштейна, Ю.І. Римаренка та ін. Дослідники Т.В. Жванія, А.В. Ключев, В.М. Кукса, О.А. Малиновська, І. Надрага, Н.А. Романова безпосередньо аналізують внутрішню міграцію та тимчасове переміщення населення. У сучасній науковій літературі стан нормативного забезпечення державного регулювання міграційних процесів досліджують такі вчені, як Д.М. Ворона, Н.А. Вороніна, В.І. Олєфір, С.Б. Чехович. Водночас питанням державного регулювання міграційних процесів в умовах проведення бойових дій приділено недостатньо уваги, що зумовлює наукову актуальність зазначеної теми.

Мета статті полягає у дослідженні елементів державного регулювання міграційних процесів

в умовах проведення бойових дій. Науковці здебільшого описують сутність поняття державного регулювання, державного регулювання міграції, частіше – державного управління міграційними процесами у цілому.

Виклад основного матеріалу. Події 2014–2016 рр. на території України стали чинником масової внутрішньої міграції населення. Велика кількість мешканців Криму, Донецької і Луганської областей вимушено перемістилася по всій території України. Вони стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) – це громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, але були змушені залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [3].

Тяжіння до переселення буде тим виразнішим, чим найдовше затягнеться конфлікт. У таких умовах на території сучасної України з'явилася потреба встановлення особливого правового режиму діяльності органів державної влади й управління, підприємств, установ та організацій в умовах глобальної небезпеки на території держави, що припускає обмеження прав та свобод громадян, юридичних осіб, а також покладання на них додаткових обов'язків.

Саме такі умови породжують питання щодо регулювання міграційного потоку як усередині держави, так і зовні відносно чинників створення таких умов. Як результат, для регулювання міграційних відносин у вищезазначених умовах у державі починає діяти спеціальний міграційний режим, який діятиме до повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території.

Формування державної політики щодо регулювання міграційних процесів в умовах бойових дій потребує комплексного підходу, за якого міграційний компонент ураховується під час розроблення

стратегії розвитку і на загальнонаціональному, і на локальному рівнях.

Міграційна політика може бути спільною відповідальністю декількох департаментів, що координують свою діяльність і обов'язки (взаємодія центральних і місцевих органів влади у вирішенні питання регулювання міграційних процесів) [4].

У 2016–2019 рр. в Україні виникає необхідність відійти від ієрархічної структури, переходячи до координування функцій між регіональним і національним рівнями та передаючи на місця повноваження в питаннях державного регулювання міграційних процесів. На регіональному рівні в Україні вже сьогодні спостерігається впровадження сучасних механізмів державного регулювання міграційних процесів. Зокрема, функції ДМС частково передано до органів місцевого самоврядування. Отже, специфіка державного регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на Сході України полягає у введенні спеціальних функцій та процедур щодо ВПО у структурах державного регулювання міграційних процесів спочатку на регіональному/місцевому рівні. Зміни, які відбулися на регіональному/місцевому рівні, зумовили необхідність формування інституціонального механізму державного регулювання міграційних процесів на національному рівні.

Висновки. На сучасному етапі в Україні відбуваються зміни в інституціональному механізмі державного регулювання міграційних процесів: створюються відповідні профільні інститути, що координують діяльність органів влади на регіональному та національному рівнях. Зміни інституціонального механізму державного регулювання міграційних процесів в Україні в умовах збройного конфлікту відбувалися «знизу вгору» – від практичних потреб до необхідних органів державного управління, від виникнення певних функцій, процедур, механізмів взаємодії органів влади з громадянським суспільством на регіональному/місцевому рівні до створення нормативно-правової бази, спеціальних структур на національному рівні.

Державне регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на Сході України характеризується, з одного боку, посиленням ролі держави в регулюванні міграційних процесів, з іншого – підвищенням ролі місцевих органів влади в умовах децентралізації державного управління, зростанням їхніх функцій прогнозування та пошуку тривалих прагматичних рішень із метою гармонізації життєвих планів ВПО та розвитку «регіонів вселення». Окрім того, формується дієвий механізм взаємодії між органами влади і громадськими організаціями в реалізації політики щодо ВПО.

Що стосується регуляції внутрішньої міграції із зони збройного конфлікту під час бойових дій та окупованих територій, то законодавчими актами України передбачена регуляція ВПО в кожній сфері щодо збереження та забезпечення прав та свобод даної категорії громадян. Так, передбачено право ВПО на забезпечення безоплатним тимчасовим житлом за умови сплати за комунальні послуги [1]. Закон передбачає, що саме органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та суб'єкти приватного права забезпечують таким житлом дану категорію осіб. Передбачено порядок оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України [2]. Порядком передбачено та визначено особливості оформлення і видачі паспорта громадянина України, тимчасового посвідчення громадянина України, посвідки на постійне проживання, посвідки на тимчасове проживання, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, посвідчення біженця, проїзного документа біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, проїзного документа особи, якій надано додатковий захист, громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території України.

Стосовно адміністративно-правового регулювання міграційних процесів щодо іноземців в умовах проведення бойових дій законодавчими актами України також передбачено деякі зміни відносно легалізації та відновлення документів у даної категорії осіб з окупованих територій. Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Законом України «Про імміграцію» передбачено легалізацію іноземців за відповідних умов. Так, у п. 9 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про імміграцію» вказано, що іноземець має право отримати дозвіл на імміграцію в межах квоти на підставі проходження служби у Збройних силах України протягом трьох і більше років. Отримавши дозвіл на імміграцію, іноземець оформлює посвідку на постійне проживання і, таким чином, отримує законні підстави для проживання на території України. Проходження військової служби регулюється Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Будь-який військовий конфлікт на території держави породжує несприятливі умови всередині країни. Населення із цього приводу шукає більш сприятливі умови для життя, через брак робочих місць та замалу оплату праці вимушене мігрувати до держав із більш сприятливими умовами. Як результат, населення країни активно стає учасником міжнародних міграційних процесів.

Література

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 1. Ст. 9.
2. Постанова КМУ № 289 «Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України» від 04.06.2014.
3. Внутрішньо переміщені особи / Міжнародна термінологія у сфері міграції : укр.-англ. тлумач. слов. Київ : БЛАНК-ПРЕС, 2015. С. 43.
4. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / наук. ред. Л.Ф. Руденко. Київ : Академперіодика, 2014. 240 с.

References

1. “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons” Law of Ukraine, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2015, №.1, art.9.
2. CMU Resolution No. 289 “On Approval of the Procedure for Registration of Documents Confirming Ukrainian Citizenship, Certifying a Person or Special Status to Citizens Living in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine” of 04/06/2014
3. *Vnutrishno peremishcheni osoby // Mizhnar. terminolohiia u sferi mihratsii : ukr.-anhl. tlumach. slov.* – Kyiv : BLANK-PRES, 2015. - S. 43
4. *Zapadniuk S. O. Mihratsii naseleння Ukrainy: peredumovy, dynamika ta naslidky rozvytku / S. O. Zapadniuk / nauk. red. L. H. Rudenko.* - Kyiv : Akadempriodyka, 2011. - 240 s

Загальна характеристика структури системи економічної безпеки України¹

Мельник В. І.

*Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна
v.melnik051972@gmail.com*

Ключові слова:

*елементи, параметри, система
економічної безпеки України,
складові, структура.*

Статтю присвячено питанню загальної характеристики структури системи економічної безпеки України. Наголошено, що будь-яка система має власну структуру, яка існує за тих чи інших умов та трансформується під впливом низки чинників, будучи результатом змін у певній системі, що адаптується до вимог сьогодення.

Запропоновано власне бачення поняття структури системи економічної безпеки України. Наголошено, що вона має вагомe значення для забезпечення належного функціонування такої системи в різних умовах, а також сприяння досягненню поставлених цілей перед указаним складником. Окремо звернуто увагу на питання елементного складу структури системи економічної безпеки України та запропоновано своє бачення основних її складників.

General characteristics of the system structure of economic security of Ukraine

Melnyk V. I.

*Sumy State University, Rymskogo-Korsakova st., 2, Sumy, Ukraine
v.melnik051972@gmail.com*

Key words:

*elements, parameters, system
of economic security of Ukraine,
components, structure.*

The article is devoted to the issue of general characteristics of the structure of the system of economic security in Ukraine. It stresses that any system has own structure which operates under one or another conditions and becomes transformed under the influence of some factors being the result of changes in a certain system that adapts to the modern requirements. Taking into account such a conclusion and realizing a range of apparent well-formed aspects in the domestic system of economic security of Ukraine, the author highlights the expediency of studying and through considering of its structure.

For a full and comprehensive scholarly research, including the identification of the necessary conceptual and categorical framework, the priority is on some common approaches to the understanding of the concept “structure”. The article finds out that structure is a basic attribute of a system and, in particular, characterized by variability due to its specific subjective factors as well as the availability of objective, often individual, set of irrevocable conditions for one or another system. It is established and substantiated the latter is significant for a modern system from the perspective of ensuring effective constant functioning for a satisfactory performance of tasks.

The author puts forward his vision of the concept of the structure of the system of economic security of Ukraine as a key attribute of the latter. The research stresses that it is of importance for the guaranteeing of a proper functioning of such a system in different conditions as well as for contributing to the achievement of purposes in view in terms of the mentioned component of the state security.

¹ Роботу виконано в межах проєкту 0118U003582.

Special attention is drawn to the issue of the composition of elements of the structure of the system of economic security of Ukraine. Based on the analysis of available standpoints, including of domestic administrative law scholars, it is found that structure provides for the obligatory availability of some factors, often interrelated elements of the system and, more often, different criteria of their delimitation from each other, operation principles, functions etc. The article emphasizes and analyses views of some foreign and domestic scientists on the structure's composition of the system of economic security of the state taking into account expediency consideration of the existence of one or another element.

Studied the range of parameters of the analyzed system, the author presents his vision of its basic components in modern conditions, often difficulty forecasted for the economy. The research states that from the perspective of administrative-legal science, such the composition meaningfully represents the mentioned system.

Вступ. Економічна безпека України як системна категорія вже давно користується науковим попитом серед багатьох учених, представників різних галузей соціальних наук. Комплекс питань, пов'язаних із метою, завданнями, основними принципами, функціями та ін., неодноразово вивчався вітчизняними дослідниками. Водночас не приділялося належної уваги питанню структури саме системи економічної безпеки України, що, зважаючи на безспірну значимість такого параметру та усвідомлення ролі економічного складника державної безпеки, особливо в нинішній складний період, актуалізує вказану проблематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання щодо визначення структури системи економічної безпеки держави неодноразово були об'єктом наукового інтересу багатьох вітчизняних та іноземних науковців – представників різних галузей соціальних наук, а також визнаних фахівців із безпекових питань та ін. До найчастіше згадуваних слід віднести відповідні наукові доробки Д.Д. Буркальцевої [15], Д.В. Гордієнка [17], О.П. Дзьобаня [9], Л.І. Заморської [2], І.О. Рєвак [16], В.К. Сєнґачова [19; 20], В.М. Спіцнадель [8], С.І. Урби [18], П. Штомпки [7] та ін. Водночас указане питання мало досліджено комплексно (можна виокремити тільки напрацювання Д.Д. Буркальцевої [15], І.О. Рєвак [16] і деяких небагатьох інших. Також можна виділити В.К. Сєнґачова [19; 20], який хоча і досліджував іноземні аналоги, однак заклав низку фундаментальних основ у цьому напрямі), зокрема саме як системної категорії, що й зумовлює доцільність вибраної тематики.

Постановка завдання. Мета статті – на основі власних теоретичних напрацювань та враховуючи точки зору вчених запропонувати власне бачення поняття структури системи економічної безпеки України і визначити склад її основних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи це питання, для повноти, а також

усебічності слід сфокусувати увагу на дефініцію «структура» саме з позиції системної приналежності останньої. Не викликає сумніву, що вона давно позиціонується як невід'ємний атрибут будь-якої системи – від біологічної до економічної. Її феномен залишається тривалий час предметом вивчення фахівців різних наук: соціологів, статистиків, економістів, психологів, філософів, політологів, інженерів. Дійсно, складно уявити собі абсолютно не структурований об'єкт, наприклад у суспільстві або в економіці. Так, розрізняють статеву, вікову, національну структуру населення, галузеву і територіальну структуру економіки; підприємства поділяються на дрібніші об'єкти (відділи, цехи і т. д.) [1, с. 311]. Об'єктивно, що структуру, зважаючи на змінність складу, видів, чисельності елементів переважаючої кількості систем, складно позиціонувати як статичну одиницю. Навіть ті, передусім соціальні, системи, які в силу дії певних суб'єктивних чинників чи (або) існування об'єктивних умов рідко піддаються деформації, з часом зазнають певних, часто вимушених, новацій. У результаті більшості таких змін трансформується її структура, забезпечуючи адаптацію системи до актуальних вимог і умов.

У наукових джерелах традиційно існує декілька узагальнених позицій із приводу розуміння поняття «структура». Так, Л.І. Заморська вказує, що структура системи – це сукупність взаємозв'язків між її функціональними компонентами [2, с. 48]. В.Н. Волкова та А.А. Дєнісов вважають, що це сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують збереження його основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін; основна характеристика системи, її інваріантний аспект [3]. Існує точка зору, що структура системи – це склад, порядок і принципи взаємодії елементів системи, що визначають основні властивості системи [4, с. 6]. Подібне бачення зустрічається у спільних дослідженнях деяких учених. Так, поширена позиція, що це – множина частин

або форм (елементів), які перебувають у взаємодії й специфічному порядку, необхідному для реалізації функцій. Функція первинна відносно структури [5; 6]. Отже, як бачимо, питання структури системи достатньо розроблене в наукових джерелах і перебуває у полі зору вітчизняних представників різних галузей наук.

У зарубіжній літературі вказаний аспект також є об'єктом наукового інтересу. Так, польський науковець П. Штомпка пропонує виділяти чотири стрижневі ідеї, що утворюють цю дефініцію: 1) ідея відносин, залежності, зв'язку між елементами; 2) ідея регулярності, стійкості; 3) ідея глибинного, фундаментального виміру; 4) ідея детермінуючого, визначального впливу щодо емпіричних явищ [7]. На переконання В.М. Спіцнадель, у широкому розумінні структуру варто розглядати як сукупність елементів, що знаходяться в певному впорядкуванні, тобто структура відображає форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей, є підсумком розвитку елементів, їхньої організації, впорядкування. Прикладне значення структури слід розглядати щодо її конкретного виду, коли можна чітко визначити конкретні елементи та їхні взаємозв'язки [8, с. 47].

Особливе розуміння структури зустрічаємо у знаменитій німецькій теорії «Гештальтів» (Gestalt Theorie), тобто теорії форми. На відміну від простої комбінації елементів структура – єдине ціле, утворене із солідарних між собою феноменів, так що кожен із них залежить від інших і може бути тим, чим він є, лише у своєму ставленні і за допомогою відносини із цими іншими. При цьому феномени розглядаються як певні сукупності, утворюють автономні одиниці, які виявляють внутрішню солідарність і підкоряються своїм власними законами. Отже, кожен елемент залежить від структури сукупності і законів, нею керуючих [1, с. 312]. З огляду на це, доводиться теза про те, що кожній системі властива певна структура, для якої характерна динаміка, зумовлена результатами змін у цій системі. Такі зміни є логічним наслідком трансформацій, що відбуваються навколо системи під дією певних суб'єктивних чинників, а також зустрічаються випадки цих переінакшень унаслідок існування об'єктивних, часто індивідуальної сукупності невідворотних умов для тієї чи іншої системи.

Слід відзначити, що в літературі зустрічаються визначення саме структури систем безпеки. Наприклад, О.П. Дзьобань висловлює своє бачення поняття структури системи національної безпеки. На його переконання, йде про сукупність закономірних системотворчих зв'язків-відносин, здатних до перетворення і саморегуляції [9]. Убачається, що під структурою системи економічної

безпеки України варто розуміти упорядковану багаторівневу й складну сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів вказаної системи та взаємозв'язків, що виникають й існують між ними. Їх наявність та певна послідовність розташування мають за мету ефективно забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендогенного походження, а також сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарювання, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку.

Іншим значимим аспектом цього питання, безумовно, є визначення, а також подальша характеристика елементного складу системи економічної безпеки України. Як було встановлено раніше, існування структури передбачає обов'язково наявність певних елементів системи та нерідко критеріїв їх відмежування одним від одного, принципів роботи тощо. Як приклад можна навести точку зору А.М. Куліша, який, досліджуючи правоохоронну систему, вказує, що її структура як стала єдність її елементів, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим містить у собі три основні підсистеми: 1) нормативну (регулятивну) – правові норми і принципи, що регулюють відносини між суб'єктами правоохорони, які знаходять свій вияв у правових актах, котрі регулюють правоохоронну діяльність; 2) інституціональну, яку становлять правоохоронні органи, для яких правоохоронна діяльність є основним завданням, а також об'єкти правоохоронного впливу; 3) функціональну, яка включає правоохоронну діяльність [10, с. 10, 21; 11; 12]. За іншими критерієм Ю.В. Гаруст визначив структуру фінансової системи, взявши за основу рівні економічної системи, виділивши при цьому відповідні види фінансових відносин: на рівні світового господарства – міжнародні фінанси; на макrorівні – окремо державні та окремо регіональні фінансові відносини; на мікрорівні – фінанси суб'єктів господарювання (підприємств та організацій); на субмікроекономічному рівні – фінансові відносини фізичних осіб (домогосподарств) [13, с. 34]. Т.А. Кобзева, звертаючи увагу на структуру фінансової системи, відзначає, що під такою варто розуміти внутрішньо впорядковану єдність органів, інституцій та окремих суспільних відносин із приводу акумулювання, розподілу та використання коштів грошових фондів. Умовно до її складу віднесено два ключові елементи: національні фінанси та міжнародні фінанси [14, с. 72]. Тобто, як бачимо, існують й активно застосовуються різні підходи до з'ясування особливостей структур тієї чи іншої систем. Це, безумовно, при-

таманне й іншим багатьом видам систем і зумовлюється їх метою, завданнями, сферами впливу та іншими базовими параметрами.

Що ж стосується економічного складника, то, наприклад, на думку Д.Д. Буркальцевої, система економічної безпеки включає у себе такі елементи: 1) мету; 2) пріоритети; 3) принципи; 4) функції; 5) механізм; 6) підсистему забезпечення [15, с. 30]. І.О. Ревак до таких складників відносить: 1) об'єкти безпеки; 2) суб'єкти безпеки; 3) механізм зміцнення безпеки [16, с. 60]. Д. Гордієнко називає таку сукупність елементів: 1) матеріальне забезпечення виробництва; 2) стан робочої сили; 3) розміри і прогресивність основного виробничого капіталу (фондів); 4) розвиток сфери дослідження, розробок і технологічних нововведень; 5) можливості збуту продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках [17, с. 7]. С.І. Урба вважає, що система економічної безпеки держави включає такі види підсистем: 1) підсистему цілей, що поєднує цілі функціонування системи економічної безпеки держави та її структурних елементів, завдань забезпечення економічної безпеки; 2) об'єкти системи економічної безпеки держави: економічні ресурси і фактори виробництва, готова продукція, доходи в усіх формах тощо; 3) суб'єкти системи економічної безпеки держави: учасники економічних відносин (фізичні й юридичні особи), державні органи управління; 4) підсистему забезпечення економічної безпеки держави: дії та заходи, що проявляються у ході побудови і реалізації системи державного регулювання [18, с. 24]. В.К. Сенгачов стверджує, що така система має включати: 1) концепцію і стратегію національної безпеки; 2) національні інтереси у сфері економіки; 3) загрози у сфері економіки; 4) індикатори економічної безпеки; 5) порогові

значення індикаторів; 6) організаційну структуру; 7) правове забезпечення економічної безпеки [19 с. 8; 20 с. 32]. Як бачимо, знаходить своє підтвердження думка про існування широкого кола підходів до складників системи економічної безпеки держави. Потрібно усвідомлювати, що це також зумовлено часовим критерієм, адже уявлення про економічну безпеку постійно змінюються, еволюціонують відповідно до часто складно прогнозованих реалій сьогодення та очевидних викликів для економіки в майбутньому.

Дослідивши низку значимих параметрів аналізованої системи, а також попередньо з'ясувавши її роль для національної економіки запропонуємо своє бачення її складників. На наше переконання, основними елементами системи економічної безпеки України є: 1) об'єкти безпеки; 2) суб'єкти із забезпечення організації та функціонування безпеки; 3) правові засади із забезпечення функціонування системи економічної безпеки України; 4) загрози вказаній системі; 5) засоби із забезпечення організації та функціонування безпеки; 6) підсистеми економічної безпеки України.

Висновки з даного дослідження. За результатами проведеного наукового дослідження вкотре підтверджено значимість питання вивчення структури системи економічної безпеки України. Відповідно до поставлених завдань, запропоноване власне бачення поняття структури системи економічної безпеки України та складу її основних елементів.

Установлено, що вказане питання потребує уваги з боку наукової та фахової спільнот. Це, зокрема, стосується комплексного підходу до вивчення та дослідження структури системи економічної безпеки України та складу її основних елементів.

Література

1. Перстенёва Н.П. Понятия «система» и «структура» как фундаментальная основа статистических исследований. *Известия Алтайского государственного университета*, 2011. С. 310–313.
2. Заморська Л.І. Загальнонаукова концепція категорії «система права». *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 46–50.
3. Волкова В.Н., Денисов А.А. Основы теории систем и системного анализа. Санкт-Петербург : СПбГТУ, 1997. С. 45–54.
4. Побудова узагальненої структури інформаційної системи організаційного управління / О.Г. Додонов та ін. *Математические машины и системы*, 2017. № 3. С. 6.
5. Моделювання структури життєздатних соціально-економічних систем : монографія / Л.Н. Сергєєва та ін. Запоріжжя : КПУ, 2009. 200 с.
6. Управління людськими ресурсами: філософські засади : навчальний посібник / В.Г. Воронкова та ін. Київ : Професіонал, 2006. 506 с.
7. Штомпка П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения. *Социологические исследования*. 2001. № 9.
8. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа : учебное пособие. Санкт-Петербург : Бизнес-пресса, 2000. 326 с.
9. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія. Харків : Константа, 2006. 440 с.
10. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 29 с.

11. Куліш А.М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : монографія : у 2-х ч. Суми : СумДУ, 2007. Ч. I. 221 с.
12. Куліш А.М. Щодо сутності правоохоронної системи. *Право України*. 2005. № 10. С. 10–13.
13. Гаруст Ю.В., Кобзева Т.А. Організаційно-правова структура фінансової системи України за сферами виникнення фінансових відносин. *Форум права*. 2015. № 5. С. 27–38.
14. Кобзева Т.А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 428 с.
15. Буркальцева Д.Д. Система обеспечения экономической безопасности государства: необходимость формирования и структурные составляющие. *Наука и инновации*. 2013. № 5(123) С. 29–33.
16. Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 ; 21.04.01. Львів, 2016. 474 с.
17. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства: аналитический доклад. Москва : Центр стратегических оценок и прогнозов, 2009. 38 с.
18. Урба С.І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 26(1). С. 22–25.
19. Сенгачов В.К. Экономическая безопасность России : учебник. Москва : Дело, 2005. 896 с.
20. Сенгачов В.К. Методология обеспечения экономической безопасности. *Экономика региона*. 2008. № 3. С. 28–39.

References

1. Perstenëva N. P. (2011) Ponjatyja «systema» y «struktura» kak fundamentalnaja osnova statystyčeskykh yssledovanyj. *Yzvestija Altajskogo gosudarstvennogo unyversyteta*, S. 310–313.
2. Zamorsjka L. I. (2010) Zagalnjonaukova koncepcija kategoriji «systema prava». *Derzhava i pravo*, Vyp. 47. S. 46–50.
3. Volkova V. N., Denysov A. A. (1997) [Osnovy teoryy system y systemnogo analiza]. SPb. : SPbGhTU, S. 45–54.
4. Dodonov O. Gh., Putjatin V. Gh., Kucenko S. A., Lande D. V. (2017) Pobudova uzagaljnenoji struktury informacijnoji systemy orghanizacijnogho upravlinnja. *Matematyčeskye mashyny y system*, № 3. S. 6.
5. Serghjejeva L. N., Bakurova A. V., Voroncov V. V., Zuljugharova S. O. (2009) Modeljuvannja struktury zhyttjezdatsnykh socialjno-ekonomichnykh system : monoghrafija. Zaporizhzhja : KPU. 200 s.
6. Voronkova V. Gh. Belichenk A. Gh., Popov O. M. ta in. (2006) [Upravlinnja ljudsjkymy resursamy: filofsosjki zasady : navch. posib.] K. : Profesional. 506 s.
7. Shtompka P. (2001) Ponjatye socyalnoj struktury: poputka obobshhenja. *Socyologhyčeskye yssledovanyja*, № 9.
8. Sprycnadelj V. N. (2000) [Osnovy systemnogo analiza: uchebn. posobyje. SPb: YD] «Byznes-pressa». 326 s.
9. Dzijobanj O. P. (2006) Nacionaljna bezpeka v umovakh socialnykh transformacij (metodologhija doslidzhennja ta zabezpečennja): monoghrafija. Kharkiv: Konstanta. 440 s.
10. Kulish A. M. (2009) Pravookhoronna systema Ukrajinu: administratyvno-pravovi zasady orghanizaciji ta funkcionuvannja: avtoref. ... dys. d-ra juryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 29 s.
11. Kulish A. M. (2007) Orghanizacijno-pravovi zasady funkcionuvannja pravookhoronnoji systemy Ukrajinu: monoghrafija : u 2 ch. Šumsjkyj derzhavnyj unyversytet. Sumy : Vyd-vo SumDU. Ch. I. 221 s.
12. Kulish A. M. (2005) Shhodo sutnosti pravookhoronnoji systemy. *Pravo Ukrajinu*, № 10. S. 10–13.
13. Gharust Ju. V., Kobzeva T. A. (2015) Orghanizacijno-pravova struktura finansovoji systemy Ukrajinu za sferamy vynykennja finansovykh vidnosyn. *Forum prava*, № 5. S. 27–38.
14. Kobzeva T. A. (2018) Administratyvno-pravove zabezpečennja upravlinnja finansovoju systemoju Ukrajinu: dys. ... d-ra juryd. nauk : 12.00.07. Dnipro. 428 s.
15. Burkaljceva D. D. (2013) Systema obespečenyja ekonomyčeskoj bezopasnosti gosudarstva: neobkhodymostj formirovannyja y strukturyne sostavlajushhye. *Nauka y ynnovacyu*, № 5 (123) S. 29–33.
16. Revak I. O. (2016) Intelektualnyj potencial u systemi ekonomichnoji bezpeky Ukrajinu: dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.03; 21.04.01. Ljviv. 474 s.
17. Ghordyenko D. V. (2009) Osnovy ekonomyčeskoj bezopasnosti gosudarstva: analytych. doklad. M. : Centr strateghyčeskykh ocenok y proghnozov. 38 s.
18. Urba S. I. (2017) Systema ekonomichnoji bezpeky derzhavy: sutnistj ta osoblyvosti formuvannja. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho unyversytetu. Serija : Ekonomika i menedzhment*, Vyp. 26 (1). S. 22–25.
19. Senghachov V. K. (2005) [Экономычeskaja bezopasnostj Rossyy : uchebnyk]. «Delo», 2005. 896 s.
20. Senghachov V. K. (2008) Metodologhija obespečenyja ekonomyčeskoj bezopasnosti. *Экономыка reghyona*, № 3. S. 28–39.

Договірне представництво у спрах незначної складності особою, яка не є адвокатом**Ніканорова О. В.**

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З. Гжицького, вул. Пекарська, 50, Львів, Україна
olenanikanorova@gmail.com*

Ключові слова:

договірне представництво, спрощене позовне провадження, справа незначної складності, малозначна справа, адміністративне судочинство, сторона провадження.

У статті проаналізовано ряд наукових праць і досліджено правові позиції судів касаційної інстанції, в результаті чого вдалось розмежувати категорію справ, в рамках яких допускається представництво інтересів сторони особою, яка не є адвокатом. Визначено виключні умови, за наявності яких суд зобов'язаний допустити представника сторони провадження, що діє на основі договору, однак не є адвокатом. Встановлено, що прогалини законодавства у сфері розмежування категорії справ і виду позовного провадження впливають на можливість реалізації представником покладених на нього функцій, що є прямим порушенням права на захист охоронюваних законом прав та інтересів сторони провадження.

**Contractual representation in the disputes of insignificant complexity
by a person who is not a lawyer**

Nikanorova O. V.

*Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv,
Pekarska str., 50, Lviv, Ukraine
olenanikanorova@gmail.com*

Key words:

contractual representation, simplified action proceeding, cases of insignificant complexity, insignificant case, administrative procedure, party to case.

In fact, the introduction of amendments to the procedural code and the Constitution of Ukraine consolidated the monopolistic position of advocacy in the area of representation of interests of natural and legal entities in the context of administrative procedure. The mentioned changes in the legislation caused numerous debates, as the financial status and paying capacity of citizens don't permit to involve a lawyer on a contractual basis to represent a person before the court.

Taking into account that the previous wording of the procedural code didn't involve imperative norms towards the representation of interests before the court by a lawyer, in the process of adopting changes, it emerged a need for a clear differentiation of the category of cases into insignificant cases, which allow the participation of a representative who is a natural person with the required capacity to sue, and ones where the representation is performed exclusively by a lawyer.

The author believes that changes in the legal regulation in the area of contractual representation are conditioned by reforming the judicial branch and thus, the improvement of the procedural legislation. A direct division of the category of cases according to the complexity is action focused on the establishment of maximum allowable terms for judicial consideration of the case for quick and effective settlement of a dispute between the parties.

The aim of the research is a doctrinal overview and characteristics of the institute of contractual representation of a person before the court, the study of the features of legal regulation in the area of representation

of interests of natural and legal entities by a person who is not a lawyer in the context of insignificant disputes, which are considered under the rules of a simplified action proceeding.

In the course of the research, the author uses the method of comparative analysis which helps to compare the norms of individual acts of the legislation and to determine the differences in the legislative regulation of contractual representation.

The method of system and structural analysis makes it possible to determine the position of representation in administrative procedural legislation.

The method of logical analysis is used for defining the content and legal nature of the concept of contractual representation under the framework of insignificant disputes.

The method of historical analysis is applied to distinguish the differences of legal regulation of the norms of contractual representation in different stages of the development of Ukrainian legislation.

It is established that implementation of contractual representation of a disputing party in insignificant cases not associated with its consideration exclusively in the context of simplified action proceeding. The author marks that insignificant cases are regarded as insignificant by their legal nature regardless of a type of action proceeding. Taking into account that such cases are all cases without exceptions, which are considered under administrative procedure. The exceptions are cases which are subjected to the consideration exclusively in the context of action proceeding.

The author puts forward the point that a court taking into account the character of disputed legal relations, decides on the attribution of a case to the category of insignificant at sole discretion. The before mentioned influences the option of representation of a person's interests in the particular dispute by a person who is not a lawyer.

According to the research findings, one can conclude that implementation of contractual representation by a person who is not a lawyer is admissible method of realization of the right to protection of rights and interests by a disputing party that is legislatively consolidated in the provisions of legislative acts and reflected in the practical aspect and doctrinal analysis.

Вступ. З прийняттям нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України й внесення змін до Конституції України було введено низку нових для адміністративного процесуального законодавства норм, що докорінно змінили інститут договірної представництва й закріпили монопольне становище адвокатури. Вказані законодавчі зміни зумовлені інтеграційними процесами й прагненням законодавця привести внутрішнє законодавство у відповідність до законодавства Європейського союзу, де в більшості розвинутих країн правом представництва на основі договору в рамках судового провадження наділені виключно адвокати.

Незважаючи на імперативний характер норми щодо виключного договірної представництва адвокатом інтересів фізичної та юридичної особи в адміністративному судочинстві, процесуальним кодексом визначено винятки з правил, що передбачають можливість здійснення функцій представника, який діє на підставі договору, фізичною

особою, яка не є адвокатом, в процесі розгляду справ незначної складності.

Вказане законодавче закріплення статусу представника зумовило ряд дискусій. Їхньою причиною є законодавча невизначеність справ, в рамках яких допускається доручення представництва інтересів особі, що не здійснює адвокатську діяльність.

Як наслідок, законодавцем не закріплено вичерпного переліку справ незначної складності й не встановлено імперативної норми щодо розгляду справ такої категорії, виключно, в рамках спрощеного позовного провадження. Окрім того, відсутні будь-які заборони щодо здійснення представництва фізичною особою, яка не є адвокатом, в межах загального позовного провадження. Зазначені проблеми правого регулювання, фактично, порушують право сторони по справі доручити представництво власних інтересів фізичній особі, яка наділена адміністративною процесуальною дієздатністю, однак не є адвокатом.

На практиці така законодавча невизначеність призводить до того, що суд буде вимушений не допустити представника сторони до виконання покладених на нього функцій, незважаючи на відсутність прямої вказівки закону, яка б виключала можливість участі останнього в процесі розгляду справи.

Виклад основного матеріалу. Основоположні засади інституту представництва в цілому закріплені в ст. 59 Конституції України, якою гарантується право на професійну правову допомогу кожному громадянину й можливість вільного вибору захисника у випадках, передбачених законодавчо; правову допомогу держава надає на безоплатній основі [1].

Окремі норми у сфері правового регулювання інституту представництва закріплені в процесуальних кодексах, до яких належить Кодекс адміністративного судочинства України. Вказаний нормативний акт містить окремі положення щодо представництва інтересів сторони справи. Тому з метою визначення особливостей представництва на основі договору в адміністративному судочинстві необхідно зупинитися на дослідженні положень процесуального законодавства.

Таким чином, ч. 1 ст. 56 Кодексу адміністративного судочинства України визначено, що кожна сторона адміністративного судового процесу може брати участь у процесі особисто або через представника [2]. З цього можна зробити висновок, що представник набуває права звернення до адміністративного суду, права участі в процесі розгляду справи й вчиненні окремих процесуальних дій.

Отже, правовідносини в адміністративному судочинстві можуть бути між довірительом і представником та між адміністративним судом і представником. Між довірительом і представником (внутрішні) відносини найчастіше мають матеріально-правовий характер. Останні є підставою виникнення правовідносин між адміністративним судом та особою, що виконує функції представника. Такі відносини ґрунтуються на договірному дорученні й законі [4, с. 397].

Кодексом адміністративного судочинства України в ч. 1 ст. 57 передбачено, що представником у суді може бути адвокат або законний представник [2]. Це означає, що Кодекс розмежує представництво на два окремі види. До першого відносимо представництво за законом, що виникає на основі прямої вказівки закону чи певного адміністративного акту. Водночас представник за законом наділений невиключним обсягом повноважень. До другого виду представництва відносимо договірне. Повноваження представника за таким видом представництва виникають на основі договору, яким конкретно визначається їхній обсяг і наявність обмежень.

До прикладу, представник не може здійснювати захист і представлення інтересів шляхом обману, за допомогою фальсифікації доказів чи інших заборонених методів. Важливим аспектом такого принципу є те, що представник у разі виявлення порушень із боку суб'єктів правозастосовної діяльності повинен їх усунути й відновити права й законні інтереси свого довірителя [3, с. 172]. Цікавим і не менш важливим фактом є те, що представник повинен захищати не уявні, а реальні права довірителя та лише законні інтереси, а не будь-які [4, с. 23]. Якщо ж клієнт порушує чинне законодавство й на роз'яснення представника відмовляється припинити свої дії, представник має право розірвати достроково договір [5, ст. 33].

Повертаючись до вищевказаного законодавчого формулювання переліку суб'єктів, які можуть бути представниками, доходимо висновку, що представництво на основі договору віднесено до компетенції осіб, які здійснюють адвокатську діяльність.

Однак, згідно із ч. 2 ст. 57 Кодексу адміністративного судочинства України, у справах незначної складності й в інших визначених випадках представником може бути фізична особа, яка, відповідно до вимог закону, має адміністративну процесуальну дієздатність [2]. Таким чином, формулювання першої та другої частини коментованої статті неналежно співвідноситься. Це пов'язано з тим, що перша частина не передбачає норми альтернативного характеру. На нашу думку, законодавець неналежно сформулював диспозицію другої частини, оскільки в її результативній частині доречно було б додати відсылку на норму. За такої умови частина перша коментованої статті втратила б власний імперативний характер і передбачала б винятки з правил щодо представництва інтересів особою, яка не є адвокатом.

Попередня редакція Кодексу адміністративного судочинства України передбачала, що представником може бути фізична особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність [6]. Відповідно, не існувало імперативної норми, яка б передбачала, що представництво на договірній основі в рамках розгляду адміністративної справи допускається виключно за умови залучення адвоката. Такий стан речей має як позитивні, так і негативні моменти.

З одного боку, реалізації представницьких функцій адвокатом свідчать про певну юридичну обізнаність особи представника як фахівця в галузі права, що має сприяти оперативному розв'язанню спору й відіграє позитивну роль у контексті належного виконання представником покладених на нього повноважень.

На підтвердження вказаної позиції доцільно врахувати думку науковців, які стверджують, що

адвокат як представник в адміністративному процесі наділений ширшим колом прав щодо доказування та обов'язків у порівнянні з іншими представниками [7, с. 118].

З іншого боку, надання професійної правничої допомоги адвокатом є оплатною послугою. В багатьох випадках обсяг робіт і послуг, що надає адвокат, не співмірний із ціною позову або ж характером правовідносин, як наслідок зустрічаються ситуації, коли сторона спору фінансово-неспроможна залучити адвоката на договірній основі з метою представництва власних інтересів у суді.

Ми з'ясували, що в рамках адміністративного судочинства інтереси сторони по справі може представляти не тільки адвокат. Вважаємо доцільним провести комплексний аналіз і дослідження переліку умов, за дотриманням яких фізична особа може бути допущена до судового розгляду як представник, який діє на підставі договору. Розпочнемо з умови, яка зобов'язує представника мати адміністративну процесуальну дієздатність, оскільки, на відміну від інших, вона детально регламентована Кодексом адміністративного судочинства України.

Згідно із ч. 2 ст. 43 Кодексу адміністративного судочинства України, під адміністративною процесуальною дієздатністю слід розуміти здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права й обов'язки, в тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність). Така дієздатність належить фізичним особам, які досягли повноліття та не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку в спрах із приводу публічно-правових відносин, в яких вони, відповідно до законодавства, можуть самостійно брати участь [2]. Як ми зазначали, питанню визначення адміністративної процесуальної дієздатності надано належне правове формулювання, яке повною мірою визначає його суть і зміст.

Наступна умова представництва інтересів сторони провадження фізичною особою, яка не є адвокатом, – це віднесення спору до переліку справ незначної складності. Згідно з п. 20 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, адміністративна справа незначної складності (малозначна справа) – це адміністративна справа, в якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного й всебічного встановлення її обставин [2].

Варто врахувати наукову позицію, що використання терміну «малозначні справи» досить специфічне, оскільки значення справи для заявника

не залежить від його ціни або складності розгляду, й навряд чи варто ділити справи на значні й малозначні [8, с. 18]. Вважаємо, що твердження науковця вірне, оскільки з морального боку не доречно здійснювати поділ справи на категорії «малозначна» і «незначна», тому що в сторони провадження може виникнути думка, що з погляду держави її справа є нісенітницею та не заслуговує на увагу. За таких умов, доречніше було визначити поділ справ без використання термінології «незначна» і «малозначна».

Таким чином, поняття «справа незначної складності» й «малозначна справа» в рамках адміністративного судочинства ототожнюється, на відміну від цивільного процесуального законодавства, де поняття «малозначна справа» не завжди збігається з поняттям «незначна».

Отже, реалізація функцій представника особою, яка не є адвокатом, припустима за наявності в останнього необхідного обсягу адміністративної процесуальної дієздатності й віднесення справи, в рамках розгляду якої здійснюються представництво інтересів, до категорії «справа незначної складності».

Не зважаючи на факт наявності позитивних моментів законодавчої регламентації певної сфери адміністративного процесуального законодавства, в порівнянні з іншими сферами не обійшлося без прогалин.

По-перше, з норми п. 20 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України неможливо виокремити конкретні ознаки або ж наявність певних обставин, за яких суд повинен віднести справу до категорії «незначна (малозначна)». Хоча Кодекс містить певний перелік справ, які за своєю суттю заведено вважати малозначними, проте встановити належність справи до тої чи іншої категорії, виходячи із законодавчого визначення, неможливо.

По друге, перелік справ, що охоплюються терміном «малозначні справи» або ж «справи незначної складності», визначений ч. 6 ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України. Водночас окремі пункти відповідної частини коментованої статті, а саме п. 8 і п. 10, відносять до справ незначної складності типові й інші справи, в яких суд дійде висновку про їхню незначну складність, за винятком справ, які не можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження.

Під типовими справами відповідно до норми п. 21 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає адміністративні справи, відповідачем в яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір в яких виник з аналогічних підстав у відносинах, що регулюються одними

нормами права, та в яких позивачами заявлено аналогічні вимоги [2]. Щодо інших справ, в яких суд дійде про їхню незначну складність, в нормах закону нічого не згадується.

Таким чином, вичерпного переліку справ незначної складності законодавством не визначено. Аналізуючи Кодекс, до них можна віднести будь-яку справу, крім тих, які, згідно із ч. 4 ст. 12 Кодексу адміністративного судочинства України, розглядаються в рамках загального позовного провадження. Це вказує на те, що наявний прямий зв'язок виду провадження та форми адміністративного судочинства. Тобто, якщо справа незначної складності, то вона повинна бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження (оскільки в протилежному випадку вона не буде вважатися незначною) та навпаки, якщо справа розглядається в загальному позовному провадженні, то вона не може вважатися незначною (оскільки не розглядається в рамках спрощеного провадження).

Як зауважують окремі науковці, напрацювання критеріїв віднесення справ до малозначних має здійснити судова практика під час застосування нового Цивільно-процесуального кодексу України, після чого можна буде стверджувати про ефективність цього інституту процесуального права [9].

З приводу наведеного твердження варто проаналізувати практику суду касаційної інстанції. Ухвалою Верховного суду по справі № 420/2260/19 наведено правову позицію, що малозначна справа є такою в силу своїх властивостей, незалежно від того, чи визнавав її такою суд першої чи апеляційної інстанції у своєму рішенні [10]. Таким чином, можемо зробити висновок, що справа вважається малозначною відповідно до вимог процесуального законодавства й інших факторів, які прямо чи опосередковано мають відношення до визначення складності останньої.

Детальніше з тотожного ряду правовідносин в рамках інституту договірної представництва висловила Палата касаційного цивільного суду, формулюючи правову позицію, що справами незначної складності є справи, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження. З урахуванням ціни позову, а також відсутності підстав, за яких розгляд справи має проводитися виключно за правилами загального позовного провадження, зазначена справа, відповідно до закону, малозначна (Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі №333/4453/17-ц 3, 2019 рік).

Вказане роз'яснення правових норм законодавства зі сторони суду касаційної інстанції формулює позицію, що справа незначної складності вва-

жається такою незалежно від виду провадження, в порядку якого здійснюється її розгляд. Якщо справа відкрита судом за правилами загального позовного провадження, а предмет спору вказує, що справа входить до переліку малозначних, або ж відсутня обов'язкова вказівка закону, що справа такого роду повинна бути розглянута виключно за правилами спрощеного позовного провадження, остання належить до справ незначної складності.

З боку процесуального законодавства, справа, відносно до якої відсутня імперативна вказівка закону про розгляд за правилами загального позовного провадження, в певних випадках не може бути віднесена до справ незначної складності. Це зумовлено тим, що під час визначення складності справи суд повинен врахувати обраний стороною спосіб захисту своїх прав та інтересів, значення справи для сторін спору й чи становить вона значний суспільний інтерес, категорії та складність справи відповідно до вимог підзаконних нормативно-правових актів, обсяг і характер доказів, що були долучені стороною спору до матеріалів справи, в тому числі необхідності призначення експертизи по справі й допиту свідків, кількість учасників і думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Саме за сукупністю наведених факторів суд повинен прийняти рішення щодо віднесення справи до категорії «справа незначної складності» й долучити до участі в судовому розгляді представника сторони по справі як особи, яка не є адвокатом.

Висновки. Отже, представництво на основі договору шляхом надання повноважень особі, яка не є адвокатом, допустиме як в рамках загального, так і в рамках спрощеного позовного провадження. Суд зобов'язаний допустити представника, який не є адвокатом, сторони по справі до реалізації покладених на нього повноважень у порядку загального позовного провадження, якщо з урахуванням окремих особливостей щодо предмета спору, обставин справи, процесуального порядку дослідження доказів та інших чинників можна розмежувати складність справи й віднести її до категорії «незначна». Водночас представник повинен мати необхідний обсяг адміністративної процесуальної дієздатності.

Вказана позиція повною мірою узгоджується з правовими висновками Верховного суду й не суперечить нормам Кодексу адміністративного судочинства. Таким чином, необхідно вважати, що відсутні законодавчі обмеження, які б забороняли розгляд справи незначної складності в рамках загального позовного провадження. Відтак, представництво інтересів особою, яка не є адвокатом, допустиме в процесі судового розгляду спору як в загальному позовному, так і в спрощеному позовному провадженні.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803>.
3. Меланчук А. В. Принципы организации и деятельности адвокатуры Украины на современном этапе. *Закон и жизнь*. 2013. № 11. С. 171–175.
4. Смоленский М. Б. Адвокатура в России : учебник. Москва : КНОРУС, 2011. 312 с.
5. Правила адвокатської етики : затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09 червня 2017 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/193_3ae9all5a40b9a5bc04f_file.pdf
6. Участь у судовому процесі через представника : Огляд інтернет-ресурсів. URL: <https://adm.pl.court.gov.ua/sud1670/rozyasnennya/35162/>.
7. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 118–122.
8. Ізарова І. О. Реформи цивільного процесуального законодавства в незалежній Україні: 1991–2017. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства. Київ, 2017. 18 с.
9. Гулько Б. І. Малозначні справи у практиці Верховного Суду. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/116476-maloznachni-spravi-u-praktitsiverkhovnogo-sudu-a6167e>.
10. Ухвалі Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 420/2260/19 від 02 квітня 2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88556226>.
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 333/4453/17-ц від 30 січня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79684602>.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. № 254k / 96-VR / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 06.07.2005 r. № 2747-IV / Verkhovna rada Ukrayiny. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803>.
3. Melanchuk A. V. (2013) Pryntsypy orhanizatsiyi ta diyal'nosti advokatury Ukrayiny na suchasnomu etapi. *Zakon i zhyzn'*. № 11, 171-175 [in Ukrainian].
4. Smolenskyuy M. B. (2011) Advokatura v Rossyyu: uchebnyk. Moskva: KNORUS, [in Ukrainian].
5. Pravyla advokat-s'koyi etyky: zatv. zvitno-vyborym z'yizdom advokativ Ukrayiny vid 09.06.2017r. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/193_3ae9all5a40b9a5bc04f_file.pdf
6. Uchast' u sudovomu protsesi cherez predstavnyka (2013): Ohlyad internet-resursiv. URL: <https://adm.pl.court.gov.ua/sud1670/rozyasnennya/35162/> [in Ukrainian].
7. Bychkova S. S., Churpita H. V. (2014) Okremi aspekty uchasti advokata u tsyvil'nomu protsesi Ukrayiny. *Byuleten' Ministerstva yustyttsiyi Ukrayiny*. №9, 118-122 [in Ukrainian].
8. Izarova I. O. (2017) Reformy tsyvil'noho protsesual'noho zakonodavstva v nezalezhniy Ukrayini: 1991–2017. *Ukrayina na shlyakhu do Yevropy: reforma tsyvil'noho protsesual'noho zakonodavstva*. K. 18 s [in Ukrainian].
9. Hul'ko B. I. (2018) Maloznachni spravy u praktytsi Verkhovnoho Sudu. URL:<https://sud.ua/ru/news/blog/116476-maloznachni-spravi-u-praktitsiverkhovnogo-sudu-a6167e> [in Ukrainian].
10. Ukhvali Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Kasatsiynoho administratyvnoho sudu u spravi № 420/2260/19, vid 02 kvitnya 2020 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88556226>.
11. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Pershoyi sudovoyi palaty Kasatsiynoho tsyvil'noho sudu u spravi № 333/4453/17-ts, vid 30 sichnya 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79684602>.

Публічні фінанси: пошук оптимальної моделі правового регулювання в умовах подолання пандемії COVID-19

Пирожкова Ю. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
pyrozhkovaznu@gmail.com*

Ключові слова:

фінанси, приватні фінанси, державні фінанси, публічні фінанси, фінансово-правове регулювання, фінансові правовідносини.

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з оптимізацією правового регулювання накопичення, використання, перерозподілу публічних фінансових ресурсів в умовах подолання пандемії COVID-19. Враховуючи міждисциплінарність і багатоаспектність змісту категорії «публічні фінанси», запропоновано можливі вектори антикризових фінансово-правових заходів, спрямованих на подолання негативних наслідків у зазначеній сфері суспільних відносин. Наголошено на доцільності розроблення національної антикризової програми, спрямованої на подолання негативних наслідків, спричинених пандемією COVID-2019, оскільки лише такий підхід дозволить уникнути хаотичних, несистемних змін до чинного фінансового законодавства й створить підґрунтя для позитивного результату в подоланні негативних наслідків пандемії у вітчизняній економічній сфері.

Public finances: a search for the optimal model of legal regulation in the context of overcoming the COVID-19 pandemic

Pyrozhkova Yu. V.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
pyrozhkovaznu@gmail.com*

Key words:

finances, private finances, state finances, public finances, financial and legal regulation, financial legal relations.

Rapid changes in the state of the world economy are stipulated by the spread of the coronavirus infection which, according to the research of academic economists, are gaining traction of “economic virus” causing the need for a search of new ways (including the legal) of reacting to modern challenges, which the public finances face, implementation of such regulatory actions by the state, which would make it possible not only to react to the current economic state promptly but also guarantee its further development. The purpose of the research is to outline the problems, which have arisen in the area of public finances in the context of overcoming the COVID-19 pandemic, and to search for new vectors of improving the financial and legal regulation of accumulation and use of the state financial resources.

Given the research purpose, the article studies the doctrinal approaches to the essence of public finances as a necessary resource of the functioning of the state, local self-government agencies, meet of the public demands of the society. The author concludes on the simultaneous use of the following terms: finances, state finances, public finances, public funds (moreover, the indicated tendency is specific both to the doctrinal research and the acting normative and legal acts).

It analyses the anti-crisis tools for the fight against economic effects of the pandemic which were used to adjust the State Budget for 2020 through amending the Law of Ukraine “On the State Budget of Ukraine for 2020” on 13.04 2020. Among them, there is the change of the principal parameters of the domestic financial plan; transformation of the vectors of social policy (it is stressed that the mentioned changes are quite logical, because the shift in emphasis of the main financial plan of the state on the meeting basic needs under the framework of the coronavirus pandemic and increase of the social expenditures, the emergence of new types of aid to the underprivileged specific to the budget “support packages”, which are used by Austria, Italy, France, the USA and other states); optimization of financing of individual grants-in-aid or subventions; the update of limitation of labour remuneration of workers, servants and officials of the state-financed institutions (including government agencies); restraint of monthly rate of remuneration and salary of heads, members of the executive bodies and supervisory boards of business entities of the public sector of the economy for the period of quarantine; elaboration of a new budget programme “Foundation for combating COVID-19 caused by severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and their effects”.

The research concludes that in the system of anti-recessionary measures, special attention should be drawn to those which would make it possible to maintain the national economy and business. The review of “aid package” of the domestic programmes which other countries are going to use confirms that the followings seem to be most expedient in the future: bond issue for combating the economic influence of the coronavirus (EU countries also consider such an option), economic assistance of enterprises and employees, state loan guarantees for small and medium business, delay of tax and social payments, struggle against unemployment, change of payment amounts for the period of quarantine for working parents (Austria, Italy, Spain, Germany, France).

The author focuses on the expediency to develop the national anti-crisis programme designed to overcome the negative effects caused by the pandemic COVID-2019 which would take into account all possible measures of the social and economic support that can be eligible for Ukraine. The very such approach will allow avoiding chaotic, non-system amendments to the acting financial legislation and creating a ground for positive results in combating negative effects of the pandemic in the domestic economic area.

Вступ та постановка проблеми. Спалах інфекційної хвороби COVID-19 значно загострив глобальні проблеми, зобразив їх під іншим кутом, лавиноподібно прискорив кризи в окремих сферах і потребу у відповідних змінах. Глобальна пандемія вплинула на здоров'я людей і медичну систему, інформаційний простір і світову економіку. Попередження, локалізація, лікування та контроль за розповсюдженням коронавірусної хвороби зумовили впровадження жорстких карантинних обмежень, спрямованих на соціальне дистанціювання та максимальне обмеження контактів. Самоізоляція (від обмежень контактів у межах країни до тотальної самоізоляції), обмеження доступу в країну (від запровадження прикордонного санітарного контролю до закриття кордонів), безконтактне спілкування (закриття

навчальних закладів, адміністративних установ, закладів громадського харчування, розважальних закладів до тимчасового зупинення діяльності або переходу на дистанційний режим роботи), обмеження пересування громадян (від обмеження сполучень, закриття громадського транспорту, вікових обмежувальних заходів, заборони прогулянок в парках до встановлення комендантської години), обов'язкова дезінфекція на вулицях міст, заборона проведення масових заходів (у тому числі релігійних свят), масочний режим, обсервація – далеко не вичерпний перелік заходів безпеки, які застосовували уряди різних держав для протидії розповсюдженню вірусу. Загроза його поширення на території України зумовила прийняття ряду нормативно-правових актів, серед яких Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р.

№ 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [1], Закон України від 17 березня 2020 р. № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19» [2], Закон України від 17 березня 2020 р. № 531-IX «Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закупаються особою, уповноваженою на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я» [3], Закон України від 17 березня 2020 р. № 533-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». Крім того, набули чинності підпункт 1 пункту 5 розділу I Закону України від 17 березня 2020 р. № 532-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закупаються за кошти державного бюджету, та створення умов для закупівель у сфері охорони здоров'я за кошти державного бюджету» [4], Закон України від 30 березня 2020 р. № 539-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)» [5], Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [6], Закон України від 07 травня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров'я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби COVID-19» [7], Постанова Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2020 р. № 255 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211» [8]. Аналіз цих нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що в Україні, як і в інших країнах, враховуючи швидкість поширення інфекції, зусилля спрямовані не лише на розв'язання питань щодо оптимізації профілактичних немедикаментозних заходів для недопущення розповсюдження інфекції, забезпечення її лікування, але й на визначення подальших антикризових заходів як для гальмування рецесії в економічній сфері в цілому, так і для пом'якшення її наслідків у соціальній, бюджетній, банківській сферах. І хоча оцифрувати потенційні збитки у зв'язку з пандемією на сучасному етапі фактично немож-

ливо через складність прогнозування потенційних масштабів поширення вірусу як у світі в цілому, так і в Україні зокрема (наслідки будуть для кожної країни світу індивідуальними залежно від стану національної економіки й антикризових програм), проте, за оцінками експертів Bloomberg, у результаті пандемії COVID-19 світова економіка може втратити близько 2,7 трлн доларів, а згідно з прогнозом Національного банку України, до кінця 2020 р. валовий внутрішній продукт України може скоротитися на п'ять відсотків. Отже, цілком очевидним є факт, що питання, пов'язані з оптимізацією накопичення, використання, перерозподілу публічних фінансових ресурсів в умовах подолання пандемії COVID-19, актуальні й надзвичайно важливі не лише для України, але й для всіх країн світу, які намагаються визначитися з антикризовими фінансово-правовими заходами, спрямованими на подолання негативних наслідків у сфері публічних фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи міждисциплінарність і багатоаспектність змісту категорії «публічні фінанси», останнім часом спостерігається стійка тенденція щодо розробки вихідних теоретичних засад публічної фінансової діяльності як серед вчених-економістів (роботи С. Бардаша, С. Вдовенко, М. Карліна, В. Кравченко, Ю. Шульги й інших), так і в дослідженнях вчених-юристів (роботи М. Дамірчисева, Л. Воронової, О. Горбунової, О. Грачової, О. Дмитрик, Л. Касьяненко, І. Криницького, М. Кучерявенка, О. Лукашева, О. Макух, А. Монаєнка, О. Музики-Стефанчук, А. Нечай, О. Орлюк, П. Пацурківського, Н. Пришви, Л. Савченко, Н. Хімічевої, Л. Фокши й інших). Незважаючи на це, різкі зміни в стані світової економіки, зумовлені розповсюдженням коронавірусної інфекції, яка, як наголошують у своїх дослідженнях вчені-економісти, набуває масштабів «економовірусу», визначають потребу пошуку нових способів (у тому числі й правових) реагування на сучасні виклики, які постають перед сферою публічних фінансів, здійснення таких регуляторних заходів із боку держави, які дозволять не лише оперативно реагувати на поточний економічний стан, але й забезпечать його подальший розвиток.

Метою роботи є окреслення проблем, які виникли у сфері публічних фінансів в умовах подолання пандемії COVID-19 і пошук нових векторів удосконалення фінансово-правового регулювання накопичення та використання державних фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Проблему з'ясування природи публічних фінансів можна вважати певною мірою традиційною для юридичної науки. Вчені-юристи в різні часи досліджували й продов-

жують розробляти «теорію публічних фінансів» і на сучасному етапі розвитку правничої науки. Позитивно оцінюючи наявні результати досліджень, слід зазначити, що проблема сутності публічних фінансів як єдиної категорії та визначення їхнього складу залишається остаточно не розв'язаною, тому не втрачає своєї актуальності. Виходячи з мети дослідження, коротко зупинимось на уточненні сутності публічних фінансів як необхідного ресурсу функціонування держави, органів місцевого самоврядування, забезпечення публічних потреб суспільства, адже саме такий підхід є логічним для конструювання можливої моделі оптимізації правового регулювання такої сфери на сучасному етапі.

Проведені дослідження дозволяють акцентувати увагу на одночасному використанні наступних термінів: фінанси, державні фінанси, публічні фінанси, публічні кошти (водночас зазначена тенденція характерна як для доктринальних досліджень, так і для чинних нормативно-правових актів). За цих обставин поняття «публічні фінанси» визначається правниками-фінансистами по-різному. Так, зокрема, А. Нечай, досліджуючи проблеми правового регулювання публічних фінансів і публічних видатків (2004 р.), наголошує, що публічні фінанси – це суспільні відносини, які виникають не лише в процесі господарювання виключно держави або органів місцевого самоврядування, а насамперед у процесі задоволення публічного фінансового інтересу, обґрунтовуючи наступну систему публічних фінансів України:

1) публічні фінанси держави складаються із суспільних відносин, які виникають із приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) й використання публічних фондів коштів держави;

2) публічні фінанси органів місцевого самоврядування складаються із суспільних відносин, які виникають із приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) й використання публічних фондів коштів органів місцевого самоврядування всіх видів;

3) публічні фінанси суспільного (соціального) призначення складаються із суспільних відносин, які виникають із приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) публічних фондів коштів, шляхом яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державою чи органами місцевого самоврядування, та які не є державною чи комунальною власністю [9, с. 56].

Л. Воронова зазначає, що «публічні фінанси – це сформовані фінансовими відносинами грошові фонди, які необхідні для існування публічних органів і фінансування покладених на них функцій» (2006 р.) [10, с. 10]. За твердженням О. Орлюк, необхідність публічних фінансів (як держави, так

і органів місцевого самоврядування) зумовлена тим, що за будь-якого типу економічних відносин основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можна задовольнити через ринковий механізм, тобто через попит і пропозицію, а також особисто кожного громадянина з відповідних об'єктивних причин [11, с. 23]. На думку С. Корецької, державні фінанси в сукупності з місцевими (муніципальними) й іншими публічними фондами утворюють публічні фінанси [12, с. 26]. М. Карлін зазначає, що публічні (суспільні) фінанси України містять державні й місцеві фінанси, оскільки вони спільно використовуються громадянами на місцевому чи державному рівні [13, с. 112]. Як цілком справедливо зазначає О. Макух, у нормативно-правових актах не відбувається розмежування таких категорій, як «фінанси», «публічні фінанси», «державні фінанси», й зроблено акцент саме на їхньому матеріальному змісті. Фактично йдеться про певні грошові кошти, власником яких є держава або територіальна громада, акумульовані в певні фонди [14, с. 49]. Саме такий підхід до зазначеної категорії реалізовано в Законі України від 11 лютого 2015 р. «Про відкритість використання публічних коштів» [15], згідно з яким до публічних коштів належать: кошти державного бюджету України й місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні й місцеві гарантії, кошти Нацбанку й інших держбанків, державні цільові кошти, кошти Пенсійного фонду й фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності.

Виходячи із цього, розпочнемо з аналізу антикризових інструментів для боротьби з економічними наслідками пандемії, які були застосовані для коригування Державного бюджету 2020 р. шляхом внесення 13 квітня 2020 р. змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 р.» [16], детальний аналіз яких дозволяє систематизувати їх наступним чином:

1) *зміна основних параметрів фінансового плану держави* – зменшення доходів (на 11%), збільшення видатків (на 7%), зростання втричі обсягу дефіциту (який планується покрити переважно завдяки запозиченням);

2) *трансформація векторів соціальної політики*. Заплановано виділення додаткових коштів за рядом бюджетних програм, серед яких «Реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення» (для здійснення додаткових доплат до зарплати медичних та інших працівників), «Фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок і підвишень до пенсій, призначених за пенсійними програмами,

й дефіциту коштів Пенсійного фонду», «Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг окремим категоріям населення» (для здійснення додаткових виплат пенсіонерам і деяким іншим категоріям населення), додаткові субсидії для громадян, яких звільнили під час карантину, допомога на дітей фізичним особам-підприємцям, які зупинили свій бізнес через пандемію, допомога членам сімей медичних працівників, які померли від COVID-19 тощо. Зазначені зміни цілком логічні, адже зміщення акцентів фінансового плану держави на забезпечення основних потреб в умовах пандемії коронавірусу й збільшення соціальних видатків, поява нових видів допомог вразливим категоріям населення характерні для бюджетних «пакетів допомоги», які використовують Австрія, Італія, Іспанія, Німеччина, Франція, США й інші країни;

3) *оптимізація фінансування окремих дотацій чи субвенцій* (найсуттєвіше скорочення стосуватиметься видатків на освіту й регіональний розвиток);

4) *коригування максимального розміру оплати праці* працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи влади), поширивши зазначене обмеження також на народних депутатів України, суддів, прокурорів та інших осіб, оплата праці яких регулюється спеціальними законами, на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; обмеження місячної винагороди й зарплати керівникам, членам виконавчих органів і наглядових рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період дії карантину шляхом викладу такого положення як норми прямої дії, а не як доручення Уряду переглянути відповідні умови оплати праці;

5) *створення нової бюджетної програми* «Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками».

Висновки. Зазначені зміни (зменшення доходів, збільшення видатків, зростання дефіциту бюджету) вплинуть на реалізацію проєктів, які потребують державного фінансування. Проте дохідна частина бюджету прямо пропорційно залежить від податкових, неподаткових надходжень, операцій із капіталом і трансфертів. Тому в системі антикризових заходів слід приділити особливу увагу тим, які дозволять підтримати національну економіку й бізнес. Огляд «пакету допомоги» національних програм, які планують використовувати інші країни, свідчить, що найдоцільнішими на перспективу вважають наступні: випуск облігацій для боротьби з економічним впливом спалаху коронавірусу (таку можливість не виключають країни Європейського Союзу), економічна допомога підприємствам і найманим працівникам, державні гарантії за кредитами малим і середнім підприємствам, відстрочка податкових і соціальних платежів, боротьба з безробіттям, зміни розміру виплат на період карантину для батьків, які працюють (Австрія, Італія, Іспанія, Німеччина, Франція). Таким чином, підбиваючи підсумок, слід наголосити на доцільності розроблення національної антикризової програми, спрямованої на подолання негативних наслідків, спричинених пандемією COVID-2019, в якій врахувати всі можливі заходи соціально-економічної підтримки, які можуть бути прийнятними саме для України. Лише такий підхід дозволить уникнути хаотичних, несистемних змін до чинного фінансового законодавства й створить підґрунтя для позитивного результату в подоланні негативних наслідків пандемії у вітчизняній економічній сфері.

Література

1. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (дата звернення: 16.04.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 : Закон України від 17 березня 2020 р. № 530–IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20> (дата звернення: 16.04.2020).
3. Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закуповуються особою, уповноваженою на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я : Закон України від 17 березня 2020р. № 531–IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-20> (дата звернення: 16.04.2020).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17 березня 2020 р. № 533–IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20> (дата звернення: 16.04.2020).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020р. № 539–IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20> (дата звернення: 16.04.2020).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 р. № 540–IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (дата звернення: 16.04.2020).
7. Про внесення змін до деяких законів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров'я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 : Закон України від 07 травня 2020 р. № 587–IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-20> (дата звернення: 10.05.2020).
8. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2020 р. № 255 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrm020420ayini-vid-11-bereznya-2020-r-211> (дата звернення: 10.05.2020).
9. Нечай А. А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 264 с.
10. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. Київ : Прецедент : Моя книга, 2006. 448 с.
11. Орлюк О. П. Фінансове право: Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
12. Корецька С. О. Аналіз категоріального апарату публічних фінансів. *Інвестиції, практика та досвід*. 2011. № 19. С. 25–27.
13. Карлін М. І. Місцеві платежі в системі публічних фінансів України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 28. 163 с.
14. Макух О. В. Фінанси як об'єкт фінансово-правового регулювання. *Право та інновації*. 2016. № 3 (15). С. 46–52.
15. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11 лютого 2015 р. № 183–VIII / *Верховна Рада України*. URL: № <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19> (дата звернення: 16.04.2020).
16. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України* : Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/191881.html> (дата звернення: 16.04.2020).

References

1. Pro zapobihannya poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.20210 r. № 211 [On the prevention of the spread of severe acute respiratory syndrome coronavirus COVID-19 caused by SARS-CoV-2: Decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 11.03.20210 № 211]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (accessed 16.04.2020)
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknennia i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby COVID-19: Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 530-IX [On amending some legislative acts of Ukraine designed to prevent the emergence and spread of the coronavirus disease COVID-19: the Law of Ukraine as of 17.03.2020 № 530-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20> (accessed 16.04.2020)
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy, spriamovanykh na pidvyshchennia dostupnosti likarskykh zasobiv, medychnykh vyrobiv ta dopomizhnykh zasobiv do nykh, yaki zakupovuiutsia osoboiiu, upovnovazhenoiu na zdiisnennia zakupivel u sferi okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 531-IX [On amending some laws of Ukraine designed to increase the accessibility of pharmaceuticals, medical products and auxiliary aids purchased by a person authorized to exercise procurements in healthcare: the Law of Ukraine as of 17.03.2020 № 531-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-20> (accessed 16.04.2020)
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy, spriamovanykh na pidvyshchennia dostupnosti likarskykh zasobiv, medychnykh vyrobiv ta dopomizhnykh zasobiv do nykh, yaki zakupovuiutsia osoboiiu, upovnovazhenoiu na zdiisnennia zakupivel u sferi okhorony zdorovia: Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 531-IX [On amending the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on the support of taxpayers during the period of maintaining actions aimed at preventing the emergence and spread of the coronavirus disease (COVID-19): the Law of Ukraine as of 17.03.2020 № 533-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20> (accessed 16.04.2020)

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia likuvannia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 r. № 539-IX [On amending some laws of Ukraine on the support of treatment of the coronavirus disease (COVID-19): the Law of Ukraine as 30.03.2020 № 539-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20> (accessed 16.04.2020)
6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 r. № 540-IKh [On amending some legislative acts of Ukraine designed to keep social and economic guarantees due to the spread of the coronavirus disease (COVID-19): the Law of Ukraine as of 30.03.2020 № 540-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (accessed 16.04.2020)
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy z metoiu pidvyshchennia spromozhnosti systemy okhorony zdorovia Ukrainy protydiiaty poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby COVID-19: Zakon Ukrainy vid 07.05.2020 r. № 587-IX [On amending some legislative act to improve the capacity of the healthcare system of Ukraine to fight against the coronavirus disease COVID-19: the Law of Ukraine as of 07.05.2020 № 587-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-20> (accessed 10.05.2020)
8. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2020 r. № 211: Postanova KМУ vid 02 kvitnia 2020 r. № 255 [On amending the Decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of March 11, 2020, № 211: the Decision of the CMU as of April 2, 2020, № 255]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrm020420ayini-vid-11-bereznia-2020-r-211> (accessed 10.05.2020)
9. Nechai A.A. (2004) Problemy pravovoho rehuliuвання publichnykh finansiv ta publichnykh vydatkiv: monohrafiia [Problems of the legal regulation of public finances and public expenditures: a monograph]. Chernivtsi: Ruta. [in Ukrainian]
10. Voronova L. K. (2006) Finansove pravo Ukrainy: pidruchnyk [Finance law of Ukraine: a textbook]. Kyiv: Pretsedent: Moia knyha [in Ukrainian]
11. Orliuk O.P. (2010) Finansove pravo: Akademichnyi kurs: [pidruchnyk] [Finance law: Academic course: [a textbook]]. K.: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
12. Koretska S.O. (2011) Analiz katehorialnoho aparatu publichnykh finansiv [Analysis of the conceptual framework of public finances]. *Investytsii, praktyka ta dosvid*, no 19, pp. 25–27.
13. Karlin M.I. (2015) Mistsevi platezhi v systemi publichnykh finansiv Ukrainy [Local payments in the system of public finances of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika»*, vol. 28, p. 163.
14. Makukh O.V. (2016) Finansy yak ob'iekt finansovo-pravovoho rehuliuвання [Finances as an object of financial and legal regulation]. *Pravo ta innovatsii*, no. 3 (15), pp. 46-52.
15. Pro vidkrytist vykorystannia publichnykh koshtiv: Zakon Ukrainy vid 11.02. 2015 r. № 183-VIII [On the openness of the use of public funds as of 11.02. 2015, № 183-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19>
16. Informatsiine upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information agency of the executive Office of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://rada.gov.ua/news/Novyny/191881.html> (accessed 16.04.2020)

Адміністративна відповідальність за дрібне хуліганство як форму прояву насильства щодо фізичної особи в Україні

Поштаренко О. В.

*Університет державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область, Україна
oksana.poshtarenko.81@gmail.com*

Ключові слова:

дрібне хуліганство, юридичний склад проступку, громадський спокій, фізичне насильство.

Досліджено юридичний склад адміністративного правопорушення «дрібне хуліганство». Визначено, що родовим об'єктом дрібного хуліганства є порядок суспільних відносин у сфері громадського порядку й громадської безпеки, а безпосереднім об'єктом дрібного хуліганства є громадський спокій. Доведено, що така форма дрібного хуліганства, як «образливе чіпляння до громадян» є проявом фізичного насильства, яке характеризується різноманітними рухами, діями суб'єкта правопорушення, спрямованими проти волі іншої особи.

Administrative liability for petty hooliganism as a form of violence manifestation towards a natural person in Ukraine

Poshtarenko O. V.

*University of State Fiscal Service of Ukraine,
Universytetska str., 31, Irpin, Kyiv region, Ukraine
oksana.poshtarenko.81@gmail.com*

Key words:

petty hooliganism, set of facts of offense, public order, physical abuse.

Under the conditions of sound renewal and change of the doctrine of administrative law, its focus on human rights and interests, it is expedient to study the set of facts of petty hooliganism, which acts as a most widespread form of infringement against the public security and legal order in Ukraine.

Based on the conducted research of the set of facts of petty hooliganism, the author believes that the generic object of petty hooliganism is an order of the public relations in the area of public order and public security, and a direct object of petty hooliganism is the public peace as a social value, which belongs to the area of public interest and suffers from the infliction of harm to its constituent elements – safe existence, self-development and self-realization of citizens, their rights and freedoms, health, honor and dignity, property and environment.

Actus reus of petty hooliganism finds expression in the active, socially dangerous actions of persons who violate the public peace – favorable external conditions of human life activities in the society which contribute to the formation and development of the society, state. In the author's opinion, such a form of petty physical hooliganism as “offensive molestation of citizens” is a manifestation of physical abuse, which is characterized by various actions, acts of a violator towards another person (for instance, shoving; grabbing of clothes; forced holding of hands; application of painful holds using the knowledge of human anatomy; bothering on the street; forcible entry in public places contrary to prohibitions of relevant persons, who are empowered to control the order etc.) as well as infliction

of emotional and tangible damage (bestrewing, sprinkling with mud, spitting at clothes etc.).

The article states that petty hooliganism is perpetrated intentionally as a person counts on the violation of public peace due to his actions, realizes that committed actions are unlawful and socially adversarial and strives for socially dangerous effects when committing such administrative offence.

Motive of hooligan actions as an incentive or a set of incentives for an offense is an apparent disrespect to the society, its specific rules, norms and principles of conduct, and morality as the realization of these rules, norm and principles in the real human relations. The aim of petty hooliganism, as a violator's vision of the outcome of his actions, socially dangerous effects caused by this action, is the satisfaction of personal interests.

Вступ. Демократичні перетворення в Україні відбуваються в умовах проведення політичних, економічних і соціальних реформ під час військового конфлікту на сході країни, загострення соціально-економічних проблем в українському суспільстві, що спричиняє деформацію суспільної правосвідомості, створення в людей хибного уявлення про законність і правопорядок у суспільстві і, як наслідок, сприяє активізації правопорушень, спрямованих проти громадського порядку і його складової – громадського спокою, що порушує права, свободи й інтереси людей.

Серед адміністративних правопорушень, які вчиняються в країні, дрібне хуліганство виступає найпоширенішою формою посягань на громадську безпеку й правопорядок. До хуліганства відноситься значна кількість протиправних дій – від лайки, нецензурних висловів, образливого чіпляння до громадян та інших подібних дій, що порушують громадський порядок і спокій громадян до спричинення тяжких тілесних ушкоджень і вбивства людей із хуліганських спонукань, пошкодження майна, засобів зв'язку й транспорту.

Значний внесок у дослідження сучасного розуміння адміністративної відповідальності внесли такі вчені-адміністративісти, як Ю. П. Битяк, В. В. Гаращук, І. П. Голосніченко, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, І. Д. Пастух і багато інших.

Проблеми юридичної відповідальності за кримінально й адміністративно каране хуліганство в умовах формування пострадянської правової науки досліджували вчені-юристи В. В. Артюхова, Л. М. Волкова, В. В. Налуцишин, О. Ю. Прокопенко, М. А. Самбор, Л. О. Сердюк, К. О. Чишко й інші.

Однак реформування всіх сфер суспільного життя в нашій країні вимагає вдосконалення наявних правових уявлень про такий соціально-правовий феномен, яким є дрібне хуліганство.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження юридичного складу дрібного хуліганства в умовах якісного оновлення та зміни доктрини

адміністративного права, орієнтації його на права й інтереси людей, забезпечення гарантій їхньої ефективної реалізації та захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридична підстава адміністративної відповідальності за вчинення дрібного хуліганства передбачена ст. 173 «Дрібне хуліганство» Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) [1]. Структура складу дрібного хуліганства, тобто опис цього діяння в законі, опис ще не вчинюваного, а тільки передбачуваного чи можливого діяння, складається з наступних елементів:

- а) об'єкт;
- б) об'єктивна сторона;
- в) суб'єкт;
- г) суб'єктивна сторона [2, с. 43; 3, с. 354].

Поняття об'єкту складу адміністративних проступків загальноновизнане в науці адміністративного права, яка визначає його як суспільні відносини, які складаються в різних галузях діяльності людей і на які спрямоване протиправне посягання [4, с. 15–18; 3, с. 354]. У зв'язку із цим, на нашу думку, заслуговують уваги висновки вчених науки кримінального права, які, посилаючись на точку зору відомих українських правознавців, фахівців у галузі кримінального права – академіка Національної академії правових наук П. С. Матишевського й професора Є. В. Фесенка, – зазначають, що об'єктом злочину мають визнаватися не суспільні відносини, які є лише певною формою наукової абстракції та поняттям яких не можуть охоплюватися особисті блага людини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності, блага, інтереси, що існують у певному порядку у відносинах між людьми в суспільстві. Саме найбільшу цінність суспільства – людину, – наявний у суспільстві певний порядок взаємовідносин між людьми як спосіб існування суспільних відносин, який змінюють злочини, повинна охороняти за допомогою права держава – форма організації суспільства, яка покликана відбивати цілі й інтереси всієї спільноти людей [5, с. 102-104].

Враховуючи висновки вчених науки кримінального права щодо об'єкта злочину, вважаємо, що об'єктом адміністративного проступку є порядок суспільних відносин, який охороняється нормами адміністративного права й на порушення якого він спрямований.

Розміщення складу адміністративного проступку, передбаченого ст. 173 «Дрібне хуліганство», в главі 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» КУпАП, свідчить про те, що родовим об'єктом дрібного хуліганства є порядок суспільних відносин у сфері громадського порядку й громадської безпеки.

Законодавець не дає законодавчого трактування понять «громадський порядок» і «громадська безпека», тому дослідимо їхнє визначення.

Так, В. П. Нагребельний, один із авторів Великої української енциклопедії, зазначає, що громадський порядок – це «врегульована правовими й іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, поважання честі й людської гідності, дотримання норм суспільної моралі» [6, с. 639]. Майже аналогічної думки дотримується і дослідник громадського порядку й громадської безпеки О. Ю. Прокопенко, який визначає громадський порядок як врегульовану правовими й іншими соціальними нормами частину суспільних відносин, які складають режим життєдіяльності населення, забезпечують недоторканість життя, здоров'я та гідності громадян, їхньої власності й нормальну діяльність установ, підприємств організацій, посадових осіб і громадян [7, с. 193].

Представник науки кримінального права В. В. Налуцишин, аналізуючи юридичні ознаки громадського порядку як соціального феномену, дійшов висновку, що під громадським порядком, в основі якого лежить громадський спокій, слід розуміти забезпечення спокійних умов праці, іншої громадсько-корисної діяльності, відпочинку й побуту людей, громадської моралі тощо [8, с. 261–263].

Отже, виходячи з вищезазначених висновків вчених, метою встановлення та забезпечення громадського порядку є захист загальнолюдських прав і свобод – життя, здоров'я, честі й гідності громадян, забезпечення громадського спокою, створення сприятливих умов для нормального функціонування державних і громадських організацій, виховання свідомого громадянина із ціннісним ставленням до суспільства й держави. Невіддільні загальнолюдські права й свободи викладені в найавторитетнішому джерелі міжнародних норм щодо прав людини – Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., у ст. 28 якої зазначено, що «кожна людина має право на соціальний

і міжнародний порядок, під час якого права й свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» [9].

Дотримання громадського порядку викликає необхідність захисту від будь-якої небезпеки членів суспільства, тобто забезпечення громадської безпеки як системи суспільних відносин, що забезпечують відсутність небезпеки насильницького заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особистості, суспільства, й гарантуючих їхню стійкість і надійність [10, с. 80].

Громадська безпека розглядається як стан захищеності духовних і матеріальних цінностей суспільства, встановленого порядку діяльності державних і громадських організацій, охорони прав і свобод людини й громадянина, всього суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який забезпечує умови для нормальної життєдіяльності й розвитку [11, с. 95].

Кваліфікувати дрібне хуліганство як адміністративний проступок, передбачений ст. 173 КУпАП, дозволяє виділення його безпосереднього об'єкта. Безпосереднім об'єктом дрібного хуліганства в ст. 173 КУпАП називається громадський порядок і спокій громадян. Дослідниця адміністративно-правової протидії дрібному хуліганству Л. М. Волкова у своїй кандидатській дисертації визначає безпосередній об'єкт дрібного хуліганства як суспільні відносини, що охороняються нормами адміністративного права щодо забезпечення громадського порядку, громадського спокою, недоторканності майна, честі й гідності особи [12, с. 54]. На нашу думку, забезпечення громадського спокою, недоторканності майна, честі й гідності особи є складовими частинами поняття громадського порядку, охоплюються цим поняттям. Вважаємо, що громадський порядок як система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, поважання честі й людської гідності, дотримання норм суспільної моралі порушується не тільки хуліганськими діями, а й іншими правопорушеннями. Саме тому ми вважаємо цілком слушним твердження вченого В. В. Налуцишина, який, спираючись на думку відомого українського науковця-криміналіста, фахівця з порівняльного кримінального права С. С. Яценка й враховуючі власні результати дослідження кримінально караного хуліганства, стверджує, що це правопорушення спрямоване не проти громадського порядку як складової правопорядку, а саме проти «громадського спокою» [13, с. 246]. Безпосереднім об'єктом хуліганства В. В. Налуцишин вважає громадський спокій – складову частину громадського порядку, який є тією соціальною цінністю, яка потерпає від заподіяння шкоди честі, гідності, здоров'ю людини, власності, довкіллю [14, с. 6].

Об'єктивною стороною дрібного хуліганства як зовнішнього прояву суспільно-шкідливого посягання, відповідно до ч. 1 ст. 173 КУпАП, є нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян. Тобто, об'єктивна сторона дрібного хуліганства проявляється в активних, суспільно шкідливих діях осіб, що порушують громадський спокій. У контексті досліджуваної проблеми нас цікавить така форма дрібного хуліганства, як образливе чіпляння до громадян. Закон не деталізує це поняття та не зазначає конкретні дії, які можна розцінювати як образливе чіпляння до громадян. Автор дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Адміністративно-правова протидія дрібному хуліганству» Л. М. Волкова під поняттям «образливе чіпляння до громадян» розуміє аморальну поведінку, що принижує честь і гідність громадян [12, с. 62].

Ми вважаємо, що «образливе чіпляння до громадян» є проявом фізичного насильства, яке, як зазначає дослідниця кримінального насильства Л. О. Сердюк, характеризується різноманітними рухами, діями суб'єкта правопорушення та спрямоване проти іншої особи, наприклад, штовхання; хапання за одяг; насильницьке утримання за руки; застосування больових прийомів з використанням знань з анатомії людини; приставання на вулиці; насильницьке вторгнення в громадські місця всупереч забороні певних осіб, покликаних слідкувати за порядком та інше, а також заподіяння моральної та матеріальної шкоди (обсипання, оббризування брудом, плювки на одяг тощо). Як зазначають вчені – дослідники насильства, ним теж охоплюється такі дії, як обмеження свободи, волевиявлення та дій особи [15, с. 50; 16, с. 70].

Підтвердження того, що такі хуліганські дії, як «образливе чіпляння до громадян», носять насильницький характер, є також висновки вченого – дослідника кримінально караного хуліганства В. В. Налуцишина, який стверджує, що хуліганство грубо порушує спокій громадян, завдає шкоду честі, гідності й недоторканості особи, пов'язане з публічною образою, нанесенням побоїв, пошкодженням або знищенням чужого майна, перешкоджанням нормальній роботі підприємств, установ та організацій. Основою цих дій є психофізичне насильство, яке є домінуючим під час вчинення кваліфікованих видів хуліганства [13, с. 247].

Безумовно, різниця між кримінально караним хуліганством і дрібним хуліганством, за яке передбачена адміністративна відповідальність, полягає в рівні громадської безпеки хуліганських дій, але ніхто не заперечує, що це різновиди єдиного

поняття – хуліганства. Розмежування цих правопорушень здійснюється за об'єктивною стороною [17, с. 6]. Так, у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» зазначено, що відмежування кримінально караного хуліганства від дрібного слід розрізняти з того, що, відповідно до ч. 1 ст. 296 КК, хуліганство – це умисне грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, яке супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Якщо таке порушення не супроводжувалося особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство за ст. 173 КпАП [18].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони дрібного хуліганства є місце його скоєння, а саме – громадське місце, яке, відповідно до ст. 1 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», визначається як частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони [19].

Факт вчинення дій, передбачений диспозицією ст. 173 КУпАП, вважається закінченим проступком, незалежно від того, які наслідки настали, тому склад адміністративного проступку, передбачений цією статтею, має формальний характер.

Суб'єктом складу адміністративного проступку, передбаченого ст. 173 КпАП, є фізична особа, яка на момент вчинення адміністративного проступку досягла шістнадцятирічного віку. До неповнолітніх осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, з урахуванням вчиненого проступку й особи правопорушника, можуть бути застосовані такі заходи впливу, як:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання (ст. 113 КУпАП).

У разі вчинення дрібного хуліганства неповнолітніми віком від 14 до 16 років до адміністративної відповідальності притягаються їх батьки або особи, що їх замінюють, шляхом накладення на них штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 184 КУпАП).

Наступною ознакою суб'єкта дрібного хуліганства є осудність особи. У ст. 20 КУпАП визначено поняття неосудності, тобто неможливості особи

під час вчинення протиправного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

Суб'єктивну сторону адміністративного проступку складає сукупність ознак, які характеризують психічне ставлення суб'єкта до вчиненого діяння та його наслідків. Такими ознаками визнаються: вина, мета й мотив діяння, причому головним завданням аналізу суб'єктивної сторони складу адміністративного проступку є встановлення вини. Мета й мотив є факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу адміністративного проступку.

Умисел хуліганства в науці кримінального права й кримінології залишається дискусійним – окремі вчені передбачають можливість вчинення хуліганства як і з прямим, так і з непрямым умислом. Зокрема, щодо громадського порядку, вина характеризується прямим умислом, а стосовно особи, здоров'я, власності вина може проявлятися як у вигляді прямого, так і у вигляді непрямого умислу [20, с. 107].

На нашу думку, дрібне хуліганство вчинюється лише з прямим умислом, оскільки особа під час вчинення такого адміністративного проступку передбачає, що в результаті здійснення її дій буде порушений громадський спокій, усвідомлює, що її дії протиправні й мають суспільно шкідливий характер і бажає настання суспільно-шкідливих наслідків.

Про те, що дрібне хуліганство може бути вчинене лише з прямим умислом, а вчинення дрібного хуліганства з необережності неможливе, стверджує у своїй кандидатській дисертації Л. М. Волкова, яка зазначає, що «<...> правопорушник, як правило, усвідомлює, що своїми діями він порушує громадський порядок і цілеспрямовано бажає вчинити їх, виразивши водночас неповагу до суспільства й правил, що в ньому існують, протиставивши себе суспільству» [12, с. 76–77].

Мотивом хуліганських дій, як спонукання або сукупність спонукань до вчинення правопорушення, є явна, очевидна неповага до суспільства, до наявних у ньому правил, норм і принципів поведінки, моральності як утілення цих правил, норм і принципів у реальних відносинах між людьми.

Метою скоєння дрібного хуліганства як уявлення правопорушника про результат його діяння, про суспільно шкідливі наслідки, що наступлять внаслідок цього діяння, є досягнення своїх особистих інтересів. Це може бути намір продемонструвати зневажливе ставлення до громадського порядку, порушити громадський спокій, продемонструвати свою перевагу над іншими шляхом самоствердження, демонстрація сили, знуцання над слабшим тощо.

Склад дрібного хуліганства має формальний характер, оскільки для визнання дрібного хуліганства закінченим проступком достатньо

факту вчинення дій, що передбачені в диспозиції ст. 173 Кодексу й обставин їхнього здійснення незалежно від того, які наслідки настали.

Усі елементи складу адміністративного проступку створюють склад правопорушення, їхнє встановлення та доведеність є підставою для застосування передбачених правовою нормою адміністративних санкцій.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що об'єктом будь-якого адміністративного проступку є порядок суспільних відносин, який охороняється нормами адміністративного права й на порушення якого спрямоване протиправне посягання, а родовим об'єктом дрібного хуліганства є порядок суспільних відносин у сфері громадського порядку й громадської безпеки.

Безпосереднім об'єктом дрібного хуліганства є громадський спокій як соціальна цінність, яка входить до сфери публічних інтересів і потерпає від заподіяння шкоди його складовим елементам – безпечному існуванню, саморозвитку й самореалізації громадян, їхнім правам і свободам, здоров'ю, честі й гідності, власності й довкіллю.

На нашу думку, громадський спокій – це сприятливі зовнішні умови життєдіяльності людей у суспільстві – процесу їхнього існування, саморозвитку й реалізації громадянських прав і свобод щодо їхніх життєвих потреб, здібностей і можливостей, що, своєю чергою, сприяє формуванню та розвитку суспільства, держави.

Об'єктивна сторона дрібного хуліганства проявляється в активних, суспільно шкідливих діях осіб, що порушують громадський спокій. Вважаємо, що така форма дрібного хуліганства, як «образливе чіпляння до громадян», є проявом фізичного насильства, яке характеризується різноманітними рухами, діями суб'єкта правопорушення, які спрямовані проти іншої особи.

Вважаємо, що дрібне хуліганство вчинюється лише з прямим умислом, оскільки особа під час вчинення такого адміністративного проступку передбачає, що в результаті здійснення її дій буде порушений громадський спокій, усвідомлює, що її дії протиправні й мають суспільно шкідливий характер і бажає настання суспільно-шкідливих наслідків.

Мотивом хуліганських дій є явна, очевидна неповага до суспільства, до наявних у ньому правил, норм і принципів поведінки, моральності як утілення цих правил, норм і принципів у реальних відносинах між людьми.

Метою скоєння дрібного хуліганства є досягнення своїх особистих інтересів. Це може бути намір продемонструвати зневажливе ставлення до громадського порядку, порушити громадський спокій, продемонструвати свою перевагу над іншими шляхом самоствердження, демонстрація сили, знуцання над слабшим тощо.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 12.04.2020).
2. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навчальний посібник. Київ, 2008. 256 с.
3. Курс адміністративного права : підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
4. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Склад адміністративного проступку. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. 43 с.
5. Костенко О. М., Ландіна-Виговська А. В. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с.
7. Прокопенко О. Ю. Поняття та система адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку. 2010. С. 190–198. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?... (дата звернення: 03.03.2020).
8. Налуцишин В. В. Удосконалення кримінально-правових норм щодо кримінально-правової охорони громадського порядку та громадського спокою. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2 (38). С. 261–266.
9. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. № 217 А (III) / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print (дата звернення: 23.03.2020).
10. Зозуля І. В. Громадська безпека як об'єкт захисту за адміністративним і кримінальним законодавством України. *Право і безпека*. 2003. № 1. Т. 2. С. 76–83.
11. Фатхутдінов В. Г. Правове регулювання забезпечення громадської безпеки. *Наше право*. 2013. № 8. С. 94–97.
12. Волкова Л. М. Адміністративно-правова протидія дрібному хуліганству : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Сімферополь, 2012. 210 с.
13. Налуцишин В. В. Становлення та розвиток кримінального законодавства України, що передбачає відповідальність за злочини проти громадського порядку (громадського спокою). *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 243–249.
14. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. URL: <http://nauch.com.ua/pravo/15112/index.html?page=2> (дата звернення: 20.03.2020).
15. Сердюк Л. В. О. понятти насилія в уголовном праве. *Уголовное право*. 2004. № 1. С. 51–52.
16. Ігнатів О. М. Кримінальне насильство: окремі питання. *Право України*. 2005. № 3. С. 67–71.
17. Самбор М. А. Хуліганство як склад діяння, що передбачає юридичну відповідальність, в умовах реформування матеріального та процесуального законодавства України про адміністративну та кримінальну відповідальність. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 5–9.
18. Про судову практику у справах про хуліганство : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06> (дата звернення: 03.03.2020).
19. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22 вересня 2005 р. № 2899-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15> (дата звернення: 26.03.2020).
20. Артюхова В. В. Хуліганство: характеристика за кримінально-правовими та кримінологічними критеріями. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6 (33). С. 103–115.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1984) Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-Kh [The Code of Administrative Offences of Ukraine as of 07.12.1984, № 8073-X]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed: 12.04.2020).
2. Kolpakov V.K. (2008) *Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) : navch. posibnyk* [Administrative liability (administrative -tort law): a study guide]. Kyiv. (in Ukrainian)

3. Kolpakov V.K., Kuzmenko O.V., Pastukh I.D., Sushchenko V.D. et al. (2013) *Kurs administratyvnoho prava : pidruchnyk / 2-he vyd., pererob. i dop* [The course of administrative law: a book / 2nd revised and enlarged ed.] Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
4. Kolpakov V.K., Hordieiev V.V. (2011) *Sklad administratyvnoho prostupku* [Actus reus of administrative offence]. *Chernivtsi : Chernivtsi National University*. (in Ukrainian)
5. Kostenko O., Landina-Vyhovska A. (2008) Poniattia obiektu zlochyynu: dyskusiiu varto prodovzhyty. *Pravo Ukrainy* [The concept of the object of crime: a discussion should be continued]. *Pravo Ukrainy*, no. 4, pp. 101-105.
6. Shemshuchenko Yu.S. (1998) *Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / T. 1 : A-H* [Law encyclopedia: in 6 vols. / Vol. 1: A–H]. Kyiv: Ukr. entsykl. (in Ukrainian)
7. Prokopenko O.Iu (2010) Poniattia ta systema administratyvnykh pravoporushen, shcho posiahaiut na hromadskyi poriadok i hromadsku bezpeku [The concept and system of administrative offences which trench upon the public order and public security]. Retrieved from: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?... (accessed: 3.03.2020).
8. Nalutsyshyn V.V. (2011) Udoskonalennia kryminalno-pravovykh norm shchodo kryminalno-pravovoi okhorony hromadskoho poriadku ta hromadskoho spokoiiu. [Improvement of criminal and legal norms on the public order and public peace]. *Universytetski naukovy zapysky*, no.2 (38), pp. 261-266.
9. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 r. № 217 A (III) [The Universal Declaration of Human Rights: Resolution of the United Nations General Assembly as of December 10, 1948, № 217 A (III)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print (accessed: 23. 03.2020).
10. Zozulia I.V. (2003) Hromadska bezpeka yak obiekt zakhystu za administratyvnym i kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy. [Public security as an object of protection under administrative and criminal legislation of Ukraine]. *Pravo i bezpeka.*, no. 1, vol. 2, pp. 76-83.
11. Fatkhutdinov V.H. (2013) Pravove rehuliuвання zabezpechennia hromadskoi bezpeky. *Nashe pravo* [Legal regulation of the guarantee of public security]. *Nashe pravo*, no. 8, pp. 94-97.
12. Volkova L.M. (2012) Administratyvno-pravova protydiia dribnomu khulihanstvu [Administrative counteraction to petty hooliganism] (PhD Thesis) Simferopol.
13. Nalutsyshyn V.V. (2013) Stanovlennia ta rozvytok kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, shcho peredbachaie vidpovidalnist za zlochyyny proty hromadskoho poriadku (hromadskoho spokoiiu) [Generation and development of the criminal legislation in Ukraine which fixes the liability for crimes against the public order (public peace)]. *Universytetski naukovy zapysky*, no. 1 (45), pp. 243-249.
14. Nalutsyshyn V.V. (2007) Kryminalna vidpovidalnist za khulihanstvo (st. 296 KK Ukrainy) [Criminal liability for hooliganism (art. 296 of the CC of Ukraine) (PhD Thesis)]. Retrieved from: <http://nauch.com.ua/pravo/15112/index.html?page=2> (accessed 20.03.2020).
15. Serdjuk L. (2004) O ponjatii nasilija v ugolovnom prave [On the concept of violence in criminal law]. *Ugolovnoe pravo*, no. 1, pp. 51-52.
16. Ihnatov O. (2005) Kryminalne nasylstvo: okremi pytannia [Criminal violence: individual aspects] *Pravo Ukrainy*, no. 3, pp. 67-71.
17. Sambor M.A. (2013) Khulihanstvo yak sklad diiannia, shcho peredbachaie yurydychnu vidpovidalnist, v umovakh reformuvannia materialnoho ta protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy pro administratyvnu ta kryminalnu vidpovidalnist. [Hooliganism as elements of a violation providing for legal liability in the context of reforming pecuniary and procedural legislation of Ukraine on administrative and criminal liability]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelja. Seriia "Iurydychni nauky"*, no. 2 (5), pp. 5-9.
18. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khulihanstvo : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 22 hrudnia 2006 r. № 10 [On the judicial practice in the cases of hooliganism: Resolution of the Supreme Court of Ukraine as of December 22, 2006, № 10]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06> (accessed 3.03.2020).
19. Verkhovna Rada of Ukraine (2005) Pro zakhody shchodo poperedzhennia ta zmeshennia vzhyvannia tiutiunovykh vyrobiv i yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorovia naseleennia : Zakon Ukrainy vid 22 veresnia 2005 r. № 2899-IV [On measures for prevention and reduction of consumption of tobacco products and their adverse effects on public health: Law of Ukraine as of September 22, 2005, № 2899-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15> (accessed: 26.03.2020).
20. Artiukhova V.V. (2016) Khulihanstvo: kharakterystyka za kryminalno-pravovymy ta kryminolohichnymy kryteriiamy. [Hooliganism: characteristics under criminal and criminological criteria]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*, no.6 (33), pp. 103-115.

Антикорупційна складова частина в розвитку правової системи України

Удовика Л. Г.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
lora.znu@gmail.com*

Ключові слова:

*антикорупційна складова,
антикорупційне законодавство,
антикорупційні органи,
антикорупційна політика,
дисфункційність, корупція, правова
система, розбалансованість,
удосконалення.*

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню антикорупційної складової частини в розвитку правової системи України. Доведено, що в інституційній підсистемі антикорупційна складова частина виявляється у створенні нових органів державної влади, діяльність яких спрямована на запобігання й протидію корупції та визначення на законодавчому рівні кола тих суб'єктів, діяльність яких потенційно пов'язана з корупціогенними ризиками; в нормативній – в ухваленні пакету антикорупційних законів; в ідеологічній – у формуванні антикорупційної стратегії в Україні. Обґрунтовано, що на рівні всіх підсистем зберігаються численні проблеми, які спричиняють дисбаланс і розбалансованість правової системи, унеможливають ефективне виконання вітчизняною правовою системою покладених на неї функції належним чином, зокрема в частині запобігання й протидії корупції. Акцентовано увагу на необхідності прийняття Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2023 роки» нормативного характеру з урахуванням недоліків і прогалин попередньої антикорупційної стратегії, міжнародних та європейських стандартів, сучасного зарубіжного досвіду запобігання й протидії корупції.

Anticorruption component in the development of the legal system of Ukraine

Udovyka L. H.

*Zaporizhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
lora.znu@gmail.com*

Key words:

*anti-corruption component, anti-
corruption legislation, anti-corruption
bodies, anti-corruption policy,
dysfunction, corruption, legal system,
imbalance, improvement.*

The article is devoted to theoretical legal research of anticorruption component in development of the legal system of Ukraine at the level of static subsystems. It is proved that in institutional subsystem, presented by subject composition, an anticorruption component appears in creation of new public authorities, activity of which is directed on prevention and counteraction of corruption and determination on legislative level the circle of those legal subjects activity of which is potentially related to the corruptogenic risks (subjects of representative organs of power, organs of executive power and local self-government, judicial and law-enforcement bodies). Problems of prevention and counteractions of corruption, which arise in institutional subsystem, above all, are connected with the presence of collisions in part of powers of anticorruption organs, by unclearness of their normative fixing, absence of mechanism of their proper collaboration, by improper implementation of imperious plenary powers by the proper subjects, and also, by absence of effective

control over actions of those subjects activity of which is related to the corruptogenic risks etc.

In a normative (regulative) subsystem an anticorruption component appears in acceptance of the package of anticorruption laws, which cover the creation and activity of anticorruption organs, activity of organs of, executive, judicial legislature, local self-government, and also subjects of political activity. At the same time, there is the necessity of rework of other laws by Verkhovna Rada of Ukraine, improvement of legal regulation of activity of National agency on corruption prevention, Asset Recovery and Management Agency, clearer legal settlement of anticorruption organs interaction. The electoral legislation of Ukraine also needs the reformation regarding the impossibility of committing corruption offenses during the elections.

In the ideological (doctrinal) subsystem, the anti-corruption component is manifested in anti-corruption policy as a component of Ukraine's legal policy, improving the legal culture of Ukrainian society in the direction of forming the inadmissibility of corruption, overcoming tolerance of corruption. The anti-corruption component in the ideological subsystem puts on the agenda the need to develop and adopt the Law of Ukraine "On Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2020–2023", and is related to the need to improve the legal regulation of anti-corruption activities of civil society institutions, more decisive action and a coordinated policy of civil society and public authorities in combating corruption.

It is substantiated that at the level of all subsystems there are numerous problems that cause imbalance and imbalance of the legal system, make it impossible for the domestic legal system to effectively perform its functions properly, in particular in preventing and combating corruption. It is emphasized on the need to adopt the Law of Ukraine "On Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2020–2023", normative composition, taking into account the shortcomings and gaps of the previous anti-corruption strategy, international and European standards, modern foreign experience in preventing and combating corruption.

Упродовж періоду незалежності відбулось формування й становлення основоположних засад, основних підсистем, компонентів і елементів правової системи України. Водночас досвід останніх років переконливо свідчить, що вітчизняна правова система перебуває у стані глибокої кризи. Йдеться не лише про неналежний рівень функціонування правових інститутів, а й про глибокі структурно-функціональні проблеми всіх підсистем і правової системи в цілому. Попри періодичні спроби оновлення окремих компонентів і елементів правової системи (зокрема, конституційна, адміністративна реформи та реформа судочинства) і навіть окремі здобутки, українська правова система характеризується кризовим станом, одним із проявів якого є високий рівень корупції в країні. Так, згідно з Індексом сприйняття корупції у 2019 р. Україна погіршила показники на два бали. 30 балів зі 100 можливих – результат Індексу сприйняття корупції-2019 для України. Країна повернулася на рівень 2017 року і посідає

126 місце зі 180 країн. Поруч із нами в рейтингу – Киргизстан, Азербайджан та Джибуті [1].

До уваги необхідно взяти і той факт, що євроінтеграційна спрямованість політико-правового розвитку України та підписання «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» передбачає, зокрема, боротьбу з корупцією. Так, згідно зі ст. 22 Угоди «Сторони співробітничать у боротьбі із кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також із метою її попередження. Таке співробітництво спрямовується на вирішення, *inter alia*, таких проблем: с) економічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування; d) корупція як у приватному, так і в державному секторі» [2]. Саме тому запобігання й протидія корупції є засадничими у розвитку правової системи України.

Метою пропонованої статті є загальнотеоретична характеристика антикорупційної складової

частини в розвитку правової системи України. Обмежений обсяг роботи дає можливість зупинитися на дослідженні антикорупційної складової частини в розвитку правової системи України на рівні статичних підсистем.

Методологічне підґрунтя роботи складають здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували проблеми правової системи та протидії корупції, серед них, зокрема, таких як: Ю. Битяк, В. Баштанник, О. Бусол, В. Василенко, І. Голосніченко, О. Дудоров, М. Камлик, В. Коваленко, Т. Коломоєць, Ю. Ковбасюк, О. Колб, С. Лазаренко, М. Мельник, Є. Невмержицький, С. Сербогін, В. Соловійов, В. Федоренко, В. Шакун та ін. Водночас слід зауважити, що проблеми протидії корупції досліджуються переважно в межах адміністративного й кримінального права. Ураховуючи багатогранність явища корупції, його прояви в багатьох сферах суспільних відносин і необхідність комплексного підходу протидії корупції, з одного боку, та методологічну функцію теорії держави та права, з іншого боку, питання запобігання й протидія корупції потребують комплексного загальнотеоретичного осмислення з урахуванням здобутків галузевих юридичних наук.

Подальший аналіз потребує, насамперед, уточнення поняття «правова система України». Не вдаючись у наукові дискусії із приводу зазначеного поняття, що може бути предметом окремого наукового дослідження, зауважимо, що в контексті пропонованої роботи правова система України розглядається як складне, багаторівневе, динамічне, цілісне, впорядковане, цілеспрямоване утворення (система), що має відкритий характер і складається із стійких елементів і компонентів, об'єднаних в інституційну, нормативну, ідеологічну (статичні підсистеми), функціональну та інтегративно-комунікативну підсистему (динамічні підсистеми). Завдяки системним і функціональним зв'язкам і взаємозалежностям у межах підсистем, системи в цілому та з іншими системами (об'єднаних у інтегративно-комунікативну підсистему), формуються нові системні властивості правової системи – функціонування і розвиток. За умови відсутності таких зв'язків правова система зберігає окрема властивості, але не здатна забезпечити системну властивість – розвиток. Відкритий характер правової системи України «виявляється у здатності сприймати й відображати зовнішні чинники глобального правового розвитку у формі правової адаптації, гармонізації, імплементації, стандартизації, спрямованості до правової інтеграції та правової інтернаціоналізації; спричиняє її невірноважений стан, нелінійний розвиток, прискорену динамічність, багатоваріантність розвитку», що «суттєво ускладнює її розвиток і оптимізацію та, водночас, уможли-

лює її здатність до самоорганізації» [3, с. 5]. До уваги необхідно взяти й важливе методологічне положення, що лише за умови цілісності системи, інтегративно-комунікативних зв'язків у межах підсистем, системи в цілому та правової системи з іншими системами (насамперед, економічною, політичною, культурною, іншими правовими системами) стає можливим належне виконання функцій, досягнення мети – правопорядку, врегулювання суспільних відносин, забезпечення верховенства права.

Отже, правова система України охоплює, по-перше, інституційну підсистему, представлену суб'єктним складом (суб'єктами права) як системоутворюючим фактором усієї правової системи. У контексті предмету дослідження в інституційній підсистемі відбулися зміни пов'язані, по-перше, зі створенням низки нових органів державної влади, діяльність яких спрямована на запобігання й протидію корупції, по-друге, з повноваженнями чи діяльністю тих суб'єктів права, які потенційно містять корупціогенні ризики.

Як відомо, упродовж останніх років в Україні створено низку нових органів державної влади, діяльність яких спрямована на запобігання й протидію корупції, зокрема таких як: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Створення таких органів відповідає міжнародним правовим стандартам у сфері протидії корупції, зокрема Конвенції ООН проти корупції та рекомендаціям, наданим Україні GRECO та Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Парламентською асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ), та є проявом відкритого характеру вітчизняної правової системи. Водночас у сфері їх повноважень і діяльності існують численні проблеми, серед них, зокрема, неузгодженості повноважень із вироблення і реалізації антикорупційної політики, якими наділені зокрема НАЗК і Секретаріат Кабінету Міністрів України; неналежна співпраця та суперечності в діяльності антикорупційних органів (зокрема, НАБУ і САП). Недостатнім було і залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері запобігання й протидії корупції (зокрема, під час розробки проекту Антикорупційної стратегії на 2018–2020 роки, який так і не був прийнятий). Між тим партнерство влади і громадянського суспільства у сфері антикорупційної політики, залучення громадськості до процесу прийняття суспільно

важливих рішень у сфері запобігання і протидії корупції є одним із міжнародних стандартів протидії корупції. Окрім того, формальний підхід до виконання своїх повноважень із боку уповноважених осіб спричинений неузгодженістю у цій сфері актів Кабінету Міністрів України з положеннями Закону України «Про запобігання корупції». Саме тому існує нагальна потреба визначення на законодавчому рівні операційної спроможності САП та інституційної незалежності НАБУ і ДБР; підготовка та методичне забезпечення діяльності уповноважених підрозділів (осіб) із питань запобігання та виявлення корупції.

Друга група змін в інституційній підсистемі пов'язана з тими суб'єктами права, діяльність яких потенційно приховує корупціогенні ризики, серед них, насамперед, суб'єкти представницьких органів влади, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, судових і правоохоронних органів. Попри правову урегульованість їхньої діяльності в цілому, наявність визначених владних повноважень, потребують вдосконалення окремі норми. Так, подолання корупції неможливе без врегулювання питання щодо своєчасного усунення конфлікту інтересів у діяльності виборних осіб, насамперед суміщення депутатської роботи, політичної діяльності з підприємницькою діяльністю та роботою в органах виконавчої влади, що заборонено законом, унеможливлення підкупу виборних осіб, здійснення тиску на них, незаконного лобювання інтересів окремих осіб або бізнес-структур. Неврегульованими залишаються і проблеми щодо забезпечення прозорості доходів і видатків публічних службовців, ефективної системи моніторингу достовірності даних, що містяться в деклараціях про майно, доходи, видатки і зобов'язання фінансового характеру публічних службовців.

На рівні інституційної підсистеми правової системи подолання корупції тісно пов'язане із вдосконаленням правової регламентації фінансової діяльності політичних партій загалом, прав і обов'язків розпорядників виборчого фонду, зокрема; порядку формування виборчого фонду, використання його коштів і звітності про надходження та використання коштів виборчого фонду, обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій тощо. Попри те, що у вітчизняному законодавстві визначено компетенцію органів державної влади, які здійснюють контроль за дотриманням таких норм і встановлено відповідальність за порушення порядку фінансування політичної партії, зберігаються численні порушення у фінансуванні політичних партій та їхній фінансовій звітності. Так, у 2018 р. із 344 зареєстрованих політичних партій близько 100 не надали своєчасно звіти до НАЗК. При

цьому у НАЗК відсутній правовий механізм примусу політичних партій до виконання ними обов'язку публічного звітування про фінансову діяльність.

Отже, на рівні інституційної підсистеми правової системи антикорупційна складова частина виявляється, по-перше, у створенні нових органів державної влади, діяльність яких спрямована на запобігання й протидію корупції; по-друге, на законодавчому рівні визначено коло тих суб'єктів права, діяльність яких потенційно пов'язана з корупціогенними ризиками (суб'єкти представницьких органів влади, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, судових і правоохоронних органів). Проблеми запобігання і протидії корупції, які виникають в інституційній підсистемі, пов'язані, насамперед, із наявністю колізій у частині повноважень антикорупційних органів, нечіткістю їх нормативного закріплення, відсутністю механізму їх належної співпраці, неналежним виконанням владних повноважень відповідними суб'єктами, а також відсутністю ефективного контролю за діяльністю тих суб'єктів, які пов'язані з корупціогенними ризиками та ін. Розв'язання зазначених та інших проблем у сфері запобігання і протидії корупції на інституційному рівні значною мірою залежать від удосконалення антикорупційного законодавства, законодавства про вибори народних депутатів України, Президента України та законодавства про політичні партії; посилення контролю за діяльністю виборних посадовців і представницьких органів влади з боку відповідних державних органів, інститутів громадянського суспільства, зокрема ЗМІ, підвищення політичної відповідальності громадян за свій вибір і народних обранців за свою діяльність.

У нормативній (регулятивній) підсистемі, яка охоплює правові норми та принципи, що об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах, також відбулися важливі зміни, які відображають антикорупційну складову частину. Так, у жовтні 2014 року було ухвалено пакет антикорупційних законів [4; 5; 6]. На запобігання й протидію корупції спрямована також низка норм нового Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.), нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.), Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.) Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» (2019 р.) [7]. Серед кола питань у сфері запобігання й протидії корупції, які були врегульовані нормами зазначених законів, слід виокремити запровадження електронної системи декларування майна, відкриття державних реєстрів щодо інформації про кінцевих бенефіціарних

власників, запровадження системи електронних закупівель, встановлених обмежень і механізми прозорості та підзвітності фінансування політичних партій і виборчих кампаній, запроваджено пряме державне фінансування діяльності політичних партій, врегульовано обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій, визначено форми фінансової звітності політичних партій та ін.

Водночас на нормативному рівні вирішені не всі проблеми, пов'язані із запобіганням і протидією корупції, що призводить до розбалансованості нормативної підсистеми. Так, на черзі денній існує необхідність доопрацювання й прийняття Верховною Радою України інших законів, серед них, зокрема, Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення відкритості та доступу до інформації про діяльність Верховної Ради України, її комітетів та народних депутатів України» [8], «Про лобіювання», (Проект було відкликано 03.10.2017 р.) [9]. Практична реалізація положень про забезпечення доступу громадян до засідань представницьких органів, оприлюднення інформації про діяльність комітетів ВРУ, місцевих рад, надання інформації про депутатів усіх рівнів у мережі Інтернет (зокрема, про їх фінансування, відрядження, помічників, їх декларації про доходи, майно, витрати і зобов'язання фінансового характеру тісно пов'язана із протидією корупції). Власне і правова неврегульованість лобіювання створює корупціогенні ризики та сприяє розвитку корупційних форм впливу на прийняття нормативно-правових актів, є сприятливим середовищем для посадових злочинів в Україні.

Особливої уваги потребує і вдосконалення законодавства про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, зокрема в частині покладених на нього функцій із виявлення, розшуку та управління активами; визначення обов'язковості імплементації в законодавство України нормативно-правових актів ЄС; повернення (стягнення) активів, здобутих злочинним, у тому числі корупційним шляхом, на користь держави; врегулювання питань представництва АРМА України в іноземних юрисдикціях та ін.

Удосконалення потребує і правове регулювання діяльності політичних партій в Україні, зокрема в частині загальних засад і особливостей приватного фінансування партій; підвищення ефективності системи державного фінансування партій; оптимізації процедур, пов'язаних із поданням партіями фінансової звітності, підвищенням ефективності державного контролю та юридичної відповідальності за дотриманням законодавства

про фінансування партій. Реформування потребує і виборче законодавство України в частині унеможливлення скоєння корупційних правопорушень під час проведення виборів і забезпечення невідворотності покарання за скоєння таких злочинів; запровадження певних обмежень на участь у виборчому процесі для партій, що не звітують про свою фінансову діяльність та ін.

Отже, в Україні не повністю завершено формування законодавчої основи для вироблення та реалізації антикорупційної політики, існують колізії між відповідними законодавчими актами в частині повноважень органів із боротьби з корупцією та забезпечення їх належної співпраці. Слід наголосити, що подальше вдосконалення вітчизняного законодавства в запобіганні й протидії корупції тісно пов'язане з упровадженням міжнародних стандартів протидії корупції. Існує необхідність доопрацювання й прийняття ВРУ інших законів, серед них, зокрема, Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення відкритості та доступу до інформації про діяльність Верховної Ради України, її комітетів та народних депутатів України», вдосконалення правового регулювання НАЗК, АРМА, більш чіткого врегулювання взаємодії антикорупційних органів. Реформування потребує і виборче законодавство України в частині унеможливлення скоєння корупційних правопорушень під час проведення виборів.

Важливою підсистемою правової системи України є ідеологічна (доктринальна), яка охоплює сукупність уявлень про принципи, норми, цінності права, що втілюються у правовій ідеології, правовій політиці, правосвідомості, праворозумінні, правовій культурі. Саме в ідеологічній підсистемі відбувається формування антикорупційної політики, яка в подальшому стає підґрунтям прийняття законів та інших нормативно-правових актів, організації та проведення заходів, спрямованих на запобігання й протидію корупції.

У формуванні антикорупційної політики важливу роль відіграють не лише Українська держава та її органи, а й низка міжнародних і європейських інститутів і органів, зокрема такі як ООН, GRECO, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ) та ін. Ними розроблено й прийнято низку правових стандартів у сфері запобігання й протидії корупції, серед них, зокрема: Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях (1996 р.), Конвенція ООН проти корупції (2006 р.), Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією ETS 173, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією ETS 174. Так, згідно з вимогами Конвенції

ООН проти корупції держави-учасниці повинні розробляти і здійснювати ефективну скоординовану політику щодо протидії корупції, забезпечувати необхідну незалежність спеціально уповноваженого органу з боротьби з корупцією з метою надання можливості виконувати свої функції ефективно і в умовах свободи від будь-якого неналежного впливу [10]. Окрім того, міжнародні та європейські інститути надають висновки й рекомендації щодо проведення конституційних, законодавчих, організаційних реформ, заходів, політичних змін країнам відповідно до особливостей національних правових систем.

14 жовтня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», у якому визначалися правові засади антикорупційної політики в Україні як комплексу правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення та забезпечення функціонування системи запобігання та протидії корупції, а також усунення причин її виникнення [4]. Закон заклав підґрунтя для подальшої законодавчої та організаційної роботи зі здійснення, поглиблення й розширення антикорупційної діяльності в Україні. Попри певні труднощі з реалізації засад антикорупційної політики упродовж 2014–2017 рр., було прийнято важливі антикорупційні закони, запроваджено низку антикорупційних органів (про які йшлося раніше), але досягти істотних змін у запобіганні й протидії корупції в Україні не вдалося. Цілком логічно, що в Антикорупційній стратегії на 2018–2020 р. необхідно було б урахувати невирішені раніше проблеми та обґрунтувати більш дієві заходи, визначити критерії оцінки антикорупційної політики. На жаль, в Україні впродовж більш ніж двох років відсутній правовий акт, яким би визначалася антикорупційна політика в Україні. НАЗК було розроблено Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» № 8324 від 26.04.2018 р. [11], який у подальшому не був прийнятий у зв'язку з комплексом причин. За висновками експертів до них слід віднести порушення термінів і саботаж із боку НАЗК щодо виконання попередньої програми; неналежне громадське обговорення нової стратегії; формальне залучення міжнародних експертів до оцінки стратегії; порушення вимог відкритості (проект не був своєчасно оприлюднений навіть на сайті НАЗК) та ін. [12]. Окрім того, у проекті не було враховано Об'єднаний експертний висновок і рекомендації Міжнародної фундації виборчих систем (IFES). У подальшому у зв'язку з активізацією політичних процесів у країні, Президентськими та Парламентськими виборами громадськість та донорські

організації не виявили бажання долучитись до цього доопрацювання.

Слід зауважити, що ефективне функціонування вітчизняної правової системи, яке значною мірою залежить від її здатності протидіяти корупції, створювати ефективні правові механізми проти її поширення, тісно пов'язано зі ставленням українського суспільства до корупції, подоланням високого толерантного ставлення до неї. У контексті зазначеного йдеться про формування такого рівня правової культури українського суспільства в цілому, інститутів громадянського суспільства, окремих груп і осіб зокрема, за якого будь-які дії, пов'язані з корупційними діяннями, стають неможливими, неприпустимими. Так, інститути громадянського суспільства володіють правовими засобами протидії корупції в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, судової влади шляхом здійснення громадського контролю, відповідних запитів, участі в спільних антикорупційних заходах. Широка громадськість здатна виявляти й протидіяти корупційним діянням у сфері охорони здоров'я, освіти, бізнесі (зокрема, у сфері надання послуг енергетичними компаніями, контактів з органами державної влади та місцевого самоврядування, публічних закупівель, відносин із правоохоронними органами).

Важлива роль громадянського суспільства в подоланні такого динамічного явища, як корупція, яке має високий рівень латентності, визнається на рівні міжнародних правових стандартів, закріплених у Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалені конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 року [13], і передбачає з поміж-іншого запровадження таких форм співпраці, як доступ до інформації, консультація, діалог, партнерство, спільні публічні громадські он-лайн обговорення. Серед численних громадських організацій, діяльність яких спрямована на вдосконалення правової культури як основи становлення громадянського суспільства, протидії корупції в Україні, слід виокремити «Центр ЮЕЙ», «Центр громадянських свобод», ГО «Кримсос», «Центр економічної стратегії», «Фундація деюре», «Український центр європейської політики» та ін. За останні роки найбільш значущими напрямами й заходами впливу громадських організацій на органи державної влади, зокрема судової, з метою запобігання корупції слід виокремити: участь в адвокатуванні створення Вищого антикорупційного суду в Україні; участь у діяльності Громадської ради доброчесності щодо оцінювання кандидатів до нового Верховного Суду; участь у співбесідах і затвердженні висновків про доброчесність/недоброчесність із

кандидатами до ВККС організація і проведення серії регіональних тренінгів щодо впливу громадськості на перебіг судової реформи. Слід зауважити, що подолання корупції можливе лише за умови взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади, а «оптимізація напрямів і форм діяльності інститутів громадянського суспільства в підвищенні прозорості й підзвітності судової влади перед суспільством невід'ємно пов'язана і з діяльністю самих органів судової влади, їхньою співпрацею з інститутами громадянського суспільства» [14, р. 129].

Формування негативного ставлення до корупції і, водночас, довіри громадськості до антикорупційної політики держави, позитивного ставлення до викривачів є тривалим і клопітким процесом, який передбачає систематичну спільну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування й громадськості, бізнесу, проведення різних заходів. Серед таких заходів слід виокремити налагоджену комунікацію, яка здійснюється на засадах: зорієнтованості на різні соціальні та вікові групи населення; різноманітності каналів донесення інформації; підвищеної уваги до найбільш уражених корупцією сфер; системності і регулярності проведення різних антикорупційних кампаній, спрямованих на формування психологічної установки українського суспільства щодо несприйняття корупції як способу розв'язання проблем; правової просвіти громадян щодо ознак корупційних діянь, конфлікту інтересів і роз'яснення положень законодавства про запобігання та протидію корупції та ін.

Дослідивши антикорупційну складову частину в інституційній, нормативній та ідеологічній підсистемах правової системи України, слід зазначити, що, попри те, що антикорупційна складову частина посіла чільне місце у правовій системі, на рівні всіх підсистем зберігаються численні проблеми, які спричиняють дисбаланс і розбалансованість правової системи, унеможливають ефективного виконання вітчизняною правовою системою покладених на неї функцій належним чином, зокрема в частині запобігання і протидії корупції. В узагальненому вигляді існує кілька причин виникнення дисфункцій вітчизняної правової системи, серед них, зокрема: унаслідок своєї конкуренції між антикорупційними органами; унаслідок перерозподілу функцій між антикорупційними органами, інститутами, які з часом змінюються; у той період, коли цей перерозподіл відбувається, дисфункцію може відчувати як один, так і інший орган; унаслідок невиконання чи неналежного виконання антикорупційними органами покладених на них функцій; унаслідок надмірної концентрації певних функцій антикорупційним органом. Дисфункційність антикорупційних орга-

нів має різні ступені, які віддзеркалюють глибину їхньої кризи. Досягнення правовим інститутом певної критичної межі дисфункційності спричиняє його деінституціоналізацію, яка, у свою чергу, здатна спричинити деінституціоналізацію всієї правової системи. Найбільш зловідомим прикладом деінституціоналізації став конфлікт НАБУ і САП.

Поряд із дисфункційністю вітчизняної правової системи простежується її розбалансованість. Якщо збалансована модель правової системи забезпечує нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, консолідацію держави й громадянського суспільства, досягнення мети й завдань (зокрема подолання корупції), то розбалансована правова система, навпаки, не спроможна здійснювати належного нормативно-організаційного впливу, забезпечувати ефективне запобігання й протидію корупції. Розбалансованість національної правової системи проявляється як у межах підсистем, так і між ними. Розбалансованість національної правової системи полягає і в непередбачуваності наслідків прийняття й застосування підзаконних норм права, спрямованих на запобігання й протидію корупції. Так, відсутність прийнятої на законодавчому рівні антикорупційної політики (антикорупційної стратегії) негативно впливає на всі антикорупційні складові частини правової системи, правову систему України в цілому. Отже, дисфункційність і розбалансованість вітчизняної правової системи істотно ускладнюють її функціонування та розвиток, викликають низку проблем й унеможливають реалізацію правовою системою покладених на неї функцій належним чином, зокрема в частині запобігання й протидії корупції. Важливим у розумінні проблем і визначенні перспектив вітчизняної правової системи в контексті її здатності правовими засобами забезпечувати запобігання й протидію корупції є усвідомлення того, що її розвиток відбувається в умовах невірності, нелінійності і прискореної динамічності глобального правового розвитку. Окрім ускладненого характеру розвитку, складнопрогнозованості та прискореного характеру змін у вітчизняній правовій системі, наведене означає, що у правовій системі України суттєво зростає ступінь сприйняття зовнішніх впливів, взаємодії з міжнародними та європейськими правовими інституціями. Подальшого дослідження потребує антикорупційна складову частина у правовій системі України на рівні динамічних підсистем.

Висновки. Дослідження антикорупційної складової частини у вітчизняній правовій системі дає підстави зробити наступні висновки й узагальнення. В інституційній підсистемі антикорупційна складову частина виявляється у створенні нових

органів державної влади, діяльність яких спрямована на запобігання й протидію корупції та визначення на законодавчому рівні кола тих суб'єктів, діяльність яких потенційно пов'язана з корупційними ризиками; в нормативній – в ухваленні пакету антикорупційних законів; в ідеологічній – у формуванні антикорупційної стратегії в Україні. Аналіз засвідчив, що на рівні всіх підсистем зберігаються численні проблеми, які спричиняють дисбаланс і розбалансованість правової системи, унеможливають ефективне виконання вітчизняною правовою системою покладених на неї функцій належним чином, зокрема в частині запобігання

й протидії корупції. Саме тому існує нагальна необхідність прийняття Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2023 роки» нормативного характеру з урахуванням недоліків і прогалин попередньої антикорупційної стратегії, міжнародних та європейських стандартів, сучасного зарубіжного досвіду запобігання і протидії корупції. Позиціонування і сприйняття України світовою спільнотою як суверенної, незалежної, демократичної держави неможливе без ефективної протидії корупції, врешті – її подолання.

Література

1. Індекс сприйняття корупції-2019. Transparency International. URL : <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019/>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Удовика Л.Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації : автореф. ... д.ю.н. : 12.00.01. Київ, 2014. 42 с.
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 46. Ст. 2047. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 47. Ст. 2051. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. № 1699-II. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України 19 грудня 2019 року № 410-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-20>.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення відкритості та доступу до інформації про діяльність Верховної Ради України, її комітетів та народних депутатів України: Проект Закону України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53089.
9. Проект Закону про лобіювання. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60191.
10. Конвенція ООН проти корупції від 31.10. 2003 р : ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. №251-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. 49. Ст. 50. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
11. Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки : Проект Закону України № 8324 від 26.04.2018 р. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/1.pdf>.
12. Левін П. Більше ніж півтора роки без антикорупційної стратегії. День. 2019. №124, 16 липня 2019 р. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/bilshe-nizh-pivtora-roky-bez-antikorupciynoyi-strategiyi>.
13. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень. Ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року. URL : <https://rm.coe.int/16802eeddb>.
14. Novoselova Vitalina. Improvement of society legal culture as a basis for increasing transparency and accountability of the judiciary to Ukrainian society. *Improvement of the legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times : collective monograph* / O. Borschevska, O. Boryslavska, I. Kharaberiush, O. Krushnitska, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres(SENSE), 2020. 164 p. P. 110–132.

References

1. Corruption Perceptions Index-2019. Transparency International, available at: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019/>.
2. The Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. The agreement was ratified with an application by law № 1678-VII dated 16.09.2014, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Udovika, L.G. (2014), “Theoretical and legal principles of transformations of the legal system of Ukraine in the context of globalization”, Thesis abstract for Doc. Sc (Jurisprudence), 12.00.01. Kyiv, Ukraine.

4. “About the principles of state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-corruption strategy) for 2014-2017”: Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1699-VII. *Journal Of Verkhovna Rada (JVR)*. 2014. № 46. Art. 2047, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
5. “About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine”: Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1698-VII. *Journal Of Verkhovna Rada (JVR)*. 2014. № 47. Art. 2051. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
6. “About Prevention of Corruption”: Law on Ukraine dated 14.10.2014. № 1699-II. *Journal Of Verkhovna Rada (JVR)*. 2014. № 49. Art. 2056. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
7. “About making changes to some laws of Ukraine on preventing and combating political corruption”: Law of Ukraine dated December, 19, 2019 № 410-IX. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-20>.
8. About making changes to Certain Laws of Ukraine Concerning Ensuring Openness and Access to Information on the Activities of the Verkhovna Rada of Ukraine, Its Committees and People's Deputies of Ukraine: law draft of Ukraine, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53089.
9. Draft Law on Lobbying, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60191
10. UN Convention against Corruption of 31.10. 2003p : ratified by the Law of Ukraine dated 18.10.2006. №251-V. *Journal Of Verkhovna Rada (JVR)*. 2007. 49. Art. 50, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
11. “About the Anti-Corruption Strategy for 2018-2020”: Draft Law of Ukraine №8324 dated 26.04.2018, available at: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/1.pdf>.
12. Levin, P. “More than a year and a half without an anti-corruption strategy”, Day. 2019. №124, dated June 16, 2019, available at: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/bilshe-nizh-pivtora-roky-bez-antikorupciynoyi-strategiyi>.
13. Code of best practices for public participation in the decision-making process. Approved by the Conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe at its meeting on October 1, 2009, available at: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.
14. Novoselova, V. (2020), “Improvement of society legal culture as a basis for increasing transparency and accountability of the judiciary to Ukrainian society”, Borschevska, O., Boryslavska, O., Kharaberiush, I., Krushnitska, O. et al. *Improvement of the legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times : collective monograph*. Liha-Pres(SENSE), Lviv-Toruń pp. 110-132.

Види принципів адміністративно-процедурного права

Шарая А. А.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
annasharaia@ukr.net*

Ключові слова:

принцип, адміністративно-процедурне право, адміністративна процедура, класифікація, види принципів.

У статті проаналізовано сутність і значення розподілу на види принципів адміністративно-процедурного права. З'ясовано практичне й наукове значення такого розподілу. Доведено, що розгляд питань, пов'язаних із наявними науковими класифікаціями принципів адміністративно-процедурного права, важливий, адже надає можливість розглядати останні в їхньому видовому розмаїтті й системному взаємозв'язку. Запропоновано власний авторський розподіл принципів адміністративно-процедурного права із застосуванням різноманітних критеріїв.

Types of principles of administrative procedural law

Sharaia A. A.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
annasharaia@ukr.net*

Key words:

principle, administrative procedural law, administrative procedure, classification, types of principles.

The article analyzes the essence and importance of the division into types of administrative procedural law. The practical and scientific significance of this distribution has been clarified. It is proved that consideration of the issues related to the existing scientific classifications of the principles of administrative procedural law is important, since it provides an opportunity to consider the latter in their species diversity and systemic interconnection. The author's own distribution of the principles of administrative procedural law with application of various criteria is offered. Separation of types of principles of administrative procedural law is a conditional separation of principles of administrative procedural law, using separate criteria to determine relationships between them, establishing existing patterns of their resources, the ability to provide a legal assessment of each individual principle. Such a division of the principles of administrative procedural right into species is conditional, since it depends on the isolation of one or another criterion. The application of a large number of different criteria for division into different types only in a positive way affects the understanding of the essence and complexity of the principles of administrative procedural law. The presence of an expanded classification reflects the interconnection of different types of principles and complements each other to determine the specific nature and internal content of the principles of administrative procedural law. In order to find out the real resource of the principles of administrative procedural law, it is advisable to separate them into types. The author's variants of classifications complement each other and thus allow to clarify in more detail the principles of administrative procedural law. Different criteria are applied to the distribution, for example: the way of expressing them

in the rules of law; the source of fixation; specifics of regulation; specifics of administrative procedural law and scope of its regulation; the category of administrative procedures; the subject they are targeting; targeting; the nature of the administrative procedures on which the principles are laid down; degree of “innovation” for domestic law and legal science, etc.

Розподіл на види допомагає зрозуміти весь ресурс явища, що досліджується, та його розмаїття. Розгляд питань, пов’язаних із наявними науковими класифікаціями принципів адміністративно-процедурного права, є важливим, адже надає можливість розглядати останні у їх видовому розмаїтті та системному взаємозв’язку. Таким чином, цілком можна запропонувати як авторську ідею – використання кількох критеріїв для класифікації принципів адміністративно-процедурного права, що дозволить краще з’ясувати їх ресурс. Так, зокрема, за *способом вираження їх у нормах права* (адже «юридична об’єктивація принципів може відбуватися шляхом: 1) текстуального закріплення – безпосереднього формулювання в нормах права; 2) змістовного закріплення – виведення зі змісту норм права» [1, с. 174]), можна їх поділити на:

а) принципи адміністративно-процедурного права, що безпосередньо закріплені (формулюються) у нормах права, зокрема нормативно-правових актах (наприклад, ст. 4 Закону України від 06 вересня 2012 р. «Про адміністративні послуги» передбачено, що «державна політика у сфері надання адміністративних послуг базується на принципах: 1) верховенства права, у тому числі законності та юридичної визначеності; 2) стабільності; 3) рівності перед законом; 4) відкритості та прозорості; 5) оперативності та своєчасності; 6) доступності інформації про надання адміністративних послуг; 7) захищеності персональних даних; 8) раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; 9) неупередженості та справедливості; 10) доступності та зручності для суб’єктів звернень» [2]. У проекті Закону України «Про адміністративну процедуру» також передбачено загальні принципи адміністративної процедури (ст. 4): «1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність учасників адміністративного провадження перед законом; 4) використання повноважень з належною метою; 5) обґрунтованість та визначеність; 6) безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; 7) добросовісність і розсудливість; 8) пропорційність; 9) відкритість; 10) своєчасність і розумний строк; 11) ефективність; 12) презумпція правомірності дій та вимог особи; 13) офіційність; 14) гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; 15) гарантування ефективних засобів правового захисту» [3]);

б) принципи адміністративно-процедурного права, що «виводяться» зі змісту нормативно-правового акту (так зване «змістовне закріплення» [4, с. 634]). Наприклад, із ст. 10 Закону України від 06 вересня 2012 р. «Про адміністративні послуги», де передбачено, що «суб’єкт надання адміністративних послуг надає адміністративну послугу, а центр надання адміністративних послуг забезпечує організацію надання такої послуги у найкоротший строк та за мінімальною кількістю відвідувань суб’єктом звернення», що дає підстави «вивести» зі змісту принцип «розумного строку надання адміністративної послуги». Л. В. Тацій визначає «розумний строк» (хоча і в адміністративному судочинстві, однак саме з нього він був запозичений) як «обумовлений складністю адміністративної справи, а також поведінкою осіб, які беруть у ній участь, найкоротший строк її розгляду і вирішення, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах» [5, с. 39]. О. М. Соловйова й В. А. Сьоміна зауважують, що «розумний строк адміністративної процедури значить, що адміністративна справа повинна бути вирішена своєчасно, тобто до настання обставин, за яких втрачається сенс у прийнятті адміністративного акта. Натепер більшість актів про адміністративну процедуру встановлюють певні строки вирішення різного роду проваджень та прийняття відповідного акта. В тих випадках, коли законодавець не визначає конкретні часові проміжки, він користується категорією «розумного строку», тобто вирішення справи негайно (невідкладно), якщо таке вирішення не потребує невинуватих витрат часу та інших ресурсів, а також не перешкоджає прийняттю законного та обґрунтованого рішення. Таким чином, адміністративний орган під час вирішення справи обмежується розумним часом, тобто найкоротшим строком, достатнього для її вирішення. Зазначений принцип був перенесений з судового розгляду в практику діяльності публічної адміністрації, що є позитивною тенденцією та відповідає сучасним реаліям розвитку управлінської системи та наближає її до міжнародних стандартів» [6, с. 98–99].

Більше того, принципи адміністративно-процедурного права можна поділити *залежно від джерела фіксації*:

а) принципи адміністративно-процедурного права, що зафіксовані у кодексах, законах (наприклад, КпАП України, Митний кодекс України, Податковий кодекс України, Закон України від 05 квітня 2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», Закон України від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації» тощо). Для прикладу – у ст. 11 Митного кодексу України закріплено принцип конфіденційності інформації, який полягає в тому, що «Інформація, що стосується державної митної справи, отримана органами доходів і зборів, може використовуватися ними виключно для митних цілей і не може розголошуватися без дозволу суб'єкта, осіб чи органу, що надав таку інформацію, зокрема, передаватися третім особам, у тому числі іншим органам державної влади, крім випадків, визначених цим Кодексом та іншими законами України. Інформація щодо підприємств, громадян, а також товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються ними через митний кордон України, що збирається, використовується та формується органами доходів і зборів, вноситься до інформаційних баз даних і використовується з урахуванням обмежень, передбачених для інформації з обмеженим доступом. Не вважається розголошенням надання знеособленої зведеної інформації для статистичних цілей, знеособленої аналітичної інформації, інформації щодо загальних питань роботи митниці, інформації, яка не стосується конкретних фізичних та/або юридичних осіб і не може становити комерційну таємницю, інформація, яка стосується правопорушень, а також публічне обговорення в засобах масової інформації та суспільстві проблем державної митної справи» [7];

б) принципи адміністративно-процедурного права, що закріплені у підзаконних нормативно-правових актах (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 896 «Деякі питання здійснення планових заходів державного контролю Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» [8], Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2007 р. № 643 «Про порядок надання адміністративних послуг МОН України» [9] тощо).

Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 896 «Деякі питання здійснення планових заходів державного контролю Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» закріплено принцип систематичності державного контролю, адже, відповідно до п. 8 «планові заходи державного контролю здійснюються з такою періодичністю:

– з дуже високим ступенем ризику – інспектування – не більше чотирьох разів на рік, аудит – не більше одного разу на рік;

– з високим ступенем ризику – інспектування – не більше трьох разів на рік, аудит – не більше одного разу на рік;

– із середнім ступенем ризику – інспектування – не більше двох разів на рік, аудит – не більше одного разу на рік;

– з низьким ступенем ризику – інспектування – не більше одного разу на рік, аудит – не більше одного разу на два роки;

– з незначним ступенем ризику – інспектування – не більше одного разу на два роки, аудит не проводиться» [8];

в) принципи адміністративно-процедурного права, що закріплені у європейських нормативних документах (наприклад, у Резолюції (77) 31 Комітету міністрів про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади, прийнятій Комітетом міністрів 28 вересня 1977 р.; Рекомендації № R (80) 2 Комітету міністрів державам-членам стосовно реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнята Комітетом міністрів 11 березня 1980 р.; Рекомендації № R (87) 16 Комітету міністрів державам-членам стосовно адміністративних процедур, які впливають на права великої кількості осіб, прийнята Комітетом міністрів 17 вересня 1987 р.; Рекомендації Rec (2001) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами-приватними особами тощо).

Враховуючи *специфіку регламентації*, принципи адміністративно-процедурного права можна поділити на:

а) імперативні (категоричні) принципи адміністративно-процедурного права, вони існують у вигляді юридичного обов'язку, звернені до суб'єкта владних повноважень або ж «закріплює організаційні вимоги до осіб, які бажають отримати статус суб'єкта владних повноважень» [10, с. 43]. Наприклад, ст. 19 Закону України від 02 жовтня 1996 р. «Про звернення громадян» передбачено імперативний принцип об'єктивності, всебічності і вчасності розгляду справи із покладанням відповідного обов'язку на органи публічної адміністрації, а саме: «органи державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, засоби масової інформації, їх керівники та інші посадові особи в межах своїх повноважень зобов'язані об'єктивно, всебічно і вчасно перевіряти заяви чи скарги» [11];

б) диспозитивні (рекомендаційні) принципи адміністративно-процедурного права, визначені,

коли має місце можливий або альтернативний варіант вибору поведінки» [10, с. 44]. Цей критерій П. О. Баранчик називає «формою принципу» [10, с. 43–44]. Наприклад, у Законі України від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації» надано право особі «вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була надана або оприлюднена відповідно Закону» не користуючись принципом «прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень» [12].

Беручи до уваги *специфіку адміністративно-процедурного права та сфери його регулювання, та враховуючи умовний поділ адміністративних процедур на «такі процедури, що виникають за ініціативою (заявою) фізичної або юридичної особи, та справи, що починаються адміністративним органом за власною ініціативою»* [13, с. 24]. За наявності потреби в захисті державних та суспільних інтересів, забезпечення прав і свобод громадян, припинення адміністративних правопорушень тощо [14, с. 10]», можна класифікувати принципи адміністративно-процедурного права на:

а) принципи адміністративно-процедурного права щодо втручальних процедур (нагляд, контроль). Наприклад, ст. 3 Закону України від 05 квітня 2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначено такі основні принципи державного нагляду (контролю):

– пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності;

– підконтрольності і підзвітності органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади;

– рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;

– гарантування прав та законних інтересів кожного суб'єкта господарювання;

– об'єктивності та неупередженості здійснення державного нагляду (контролю), неприпустимості проведення перевірок суб'єктів господарювання за анонімними та іншими безпідставними заявами, а також невідворотності відповідальності осіб за подання таких заяв;

– здійснення державного нагляду (контролю) лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом;

– відкритості, прозорості, плановості й системності державного нагляду (контролю);

– неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду (контролю) та неприпустимості здійснення заходів державного на-

гляду (контролю) різними органами державного нагляду (контролю) з одного й того самого питання;

– невтручання органу державного нагляду (контролю) у діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону;

– відповідальності органу державного нагляду (контролю) та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства, порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання;

– дотримання умов міжнародних договорів України;

– незалежності органів державного нагляду (контролю) від політичних партій та будь-яких інших об'єднань громадян;

– наявності одного органу державного нагляду (контролю) у складі центрального органу виконавчої влади.

– презумпції правомірності діяльності суб'єкта господарювання у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків суб'єкта господарювання та/або повноважень органу державного нагляду (контролю);

– орієнтованості державного нагляду (контролю) на запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності;

– недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності та застосування до них санкцій;

– здійснення державного нагляду (контролю) на основі принципу оцінки ризиків та доцільності [15].

б) принципів адміністративно-процедурного права щодо ініціативних адміністративних процедур (досить часто вони асоціюються із процедурами надання адміністративних послуг). Прикладом можуть бути принципи, перераховані у ст. 4 Закону України від 06 вересня 2012 р. «Про адміністративні послуги», перелік яких вже наводився.

Може бути і інший розподіл (в залежності від *категорії адміністративних процедур*):

а) принципи адміністративно-процедурного права щодо адміністративної нормотворчості (наприклад, принципи обґрунтованості, галузевої спрямованості, професіоналізму, планування та прогнозування, науковості, використання передового досвіду тощо);

б) принципи адміністративно-процедурного права щодо контрольно-наглядових процедур (наприклад, принципи об'єктивності, неупере-

дженості, відкритості, прозорості, плановості, системності тощо);

в) принципи адміністративно-процедурного права щодо надання адміністративних послуг (наприклад, принципи оперативності, своєчасності, доступності і зручності для суб'єктів звернень тощо);

г) принципи адміністративно-процедурного права щодо ініціативних адміністративних процедур (дозвільні, ліцензійні, реєстраційні тощо) (наприклад, принципи відкритості і доступності, мовчазної згоди, достовірності та повноти тощо).

В залежності від *суб'єкта, щодо якого вони зорієнтовані*:

а) принципи адміністративно-процедурного права у сфері правореалізації (щодо будь-яких суб'єктів) – наприклад, принцип законності, принцип рівності учасників адміністративної процедури перед законом, принцип добросовісності, принцип обґрунтованості та визначеності тощо;

б) принципи адміністративно-процедурного права у сфері правозастосування (щодо уповноважених суб'єктів владних повноважень) – наприклад, принцип публічності, принцип ефективності, принцип оперативності, принцип неупередженості, принцип використання повноважень з належною метою тощо.

За *цільовою спрямованістю* можна виокремити:

а) регулятивні принципи адміністративно-процедурного права – за їх допомогою відбувається правове регулювання суспільних відносин шляхом наділення їх учасників правами і покладання на них обов'язків (наприклад, офіційність, ефективність, розумний строк, відкритість тощо);

б) охоронні (охоронного спрямування) принципи адміністративно-процедурного права – на підставі їх застосування відбувається правове регулювання суспільних відносин шляхом встановлення превентивних правил (наприклад, законність, використання повноважень з належною метою, гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні; гарантування ефективних засобів правового захисту тощо).

За *характером адміністративних процедур*, щодо яких визначаються засади:

а) принципи адміністративно-процедурного права щодо юрисдикційних (спірних, конфліктних) процедур. Юрисдикційні адміністративні процедури спрямовані на вирішення справ про адміністративні правопорушення та інші правові конфлікти [16, с. 267] (окрім випадків розгляду справ у судах). Вони пов'язані з вирішенням юридичних справ, здійсненням правового захисту порушених або оспорюваних інтересів, винесенням юридично-владних рішень щодо застосування відповідної правової санкції, відновлення

порушеного права [17, с. 489-492]. Ознаками юрисдикційних адміністративних процедур є такі: вони характеризують порядок діяльності юрисдикційних органів; регулюють порядок взаємовідносин сторін у конфлікті; регулюють порядок застосування санкцій матеріальних норм; характеризуються високим рівнем правової регламентації; передбачають обов'язкове прийняття рішення у вигляді юридичного акта [18, с. 56];

б) принципи адміністративно-процедурного права щодо неюрисдикційних (безспірних, неконфліктних) процедур. Адміністративні процедури, що мають неюрисдикційний характер, спрямовані на вирішення справ стосовно відносин так званого позитивного характеру, що виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів [16, с. 267]. Це встановлений законодавством порядок діяльності публічної адміністрації, не пов'язаний із застосуванням санкцій, який полягає в застосуванні регулятивних норм позитивного матеріального права. Коло неюрисдикційних процедур значно ширше юрисдикційних, що зумовлюється самою специфікою управлінської діяльності в різних сферах життя суспільства [19, с. 63].

За *ступенем «новаційності» для вітчизняного законодавства і правової науки*:

а) «традиційні» принципи адміністративно-процедурного права (зокрема ті, що вже розроблені адміністративно-правовою наукою і знайшли своє відображення у вітчизняних нормативно-правових актах);

б) новітні принципи адміністративно-процедурного права (здебільшого ті, що передбачені європейськими нормативними документами – Резолюціями та Рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи).

Таким чином, слід підсумувати, що *виокремлення видів принципів адміністративно-процедурного права* – це умовний розподіл принципів адміністративно-процедурного права з використанням окремих критеріїв для визначення зв'язків між ними, встановлення існуючих закономірностей їх ресурсу, можливості надання правової оцінки кожному окремому принципу. Варто відзначити, що розподіл принципів адміністративно-процедурного права на види носить умовний характер, адже залежить від виокремлення того чи іншого критерію. А застосування великої кількості різних критеріїв для розподілу на різноманітні види лише позитивним чином впливає на розуміння сутності і комплексності принципів адміністративно-процедурного права. Наявність розгорнутої класифікації відображає взаємозв'язок окремих різновидів принципів і взаємодоповнює одна одну задля визначення специфічного характеру і внутрішнього змісту принципів адмі-

ністративно-процедурного права. Задля з'ясування реального ресурсу принципів адміністративно-процедурного права, вважається доцільним їх поділ на види. Слід зауважити, що запропоно-

вані авторські варіанти класифікацій доповнюють одна одну і таким чином дозволяють детальніше з'ясувати сутність принципів адміністративно-процедурного права.

Література

1. Глібко О. В. Принцип верховенства права та його вплив на засади судового провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 173–176.
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI / *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
3. Проект Закону про адміністративну процедуру від 28 грудня 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. Акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
5. Тацій Л. В. Категорія «розумний строк» в адміністративному судочинстві: поняття та правова природа. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 36–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2014_1_6.
6. Соловійова О. М., Сьоміна В. А. Щодо принципів адміністративної процедури. *Адміністративна процедура: особливості формування української концепції* : матеріали Круглого столу, м. Харків, 15 вересня 2017 р. Харків : Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017. С. 92–101.
7. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n438>.
8. Деякі питання здійснення планових заходів державного контролю Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 896 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/deyaki-pitannya-zdijsnennya-planovih-zahodiv-derzhavnogo-kontrolyu-derzhavnoyu-služhboyu-z-pitan-bezpechnosti-harchovih-produktiv-ta-zahistu-spozhyvachiv>.
9. Про порядок надання адміністративних послуг МОН України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2007 р. № 643 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0643290-07>.
10. Коломоєць Т. О., Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : монографія. Запоріжжя : Поліграфічний центр «Сору Art», 2012. 203 с.
11. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 сфчня 2011 р. № 2939-VI / *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
13. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В. П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.
14. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 21 с.
15. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квітня 2007 р. № 877-V / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.
16. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2008. 624 с.
17. Адміністративне право України: академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 2004. 584 с.
18. Галіцина Н. В. Класифікаційний розподіл адміністративних процедур. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 54–59.
19. Машук В. Ю. Види адміністративних процедур: критерії класифікації. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 1 (7). С. 60–68.

References

1. Hlibko, O. V. (2015). The principle of the rule of law and its impact on the principles of judicial proceedings in administrative offenses. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 5. 173–176. [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine on administrative services. 06.09.2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>. [in Ukrainian].

3. Draft Law on Administrative Procedure. 28.12.2018. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307. [in Ukrainian].
4. Petryshyn, O.V. (2017). *The Great Ukrainian Legal Encyclopedia*. Vol. 3. Zahalna teoriia prava; Nats. akad.prav.nauk Ukariny ; In-t derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian].
5. Tatsii, L. V. (2014). The category of "reasonable term" in administrative proceedings: concept and legal nature. *Publichne pravo*, 1, 36-41. [in Ukrainian].
6. Soloviova, O. & Somina, V. (2017). Regarding the principles of administrative procedure. *Administratyvna protsedura: osoblyvosti formuvannia ukrainskoi kontseptsii* : materily Kruhloho stolu. Kharkiv : Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy, Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 92-101. [in Ukrainian].
7. Customs Code of Ukraine. 13.03.2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n438>. [in Ukrainian].
8. Some Issues of Implementation of Planned Measures of State Control by the State Service for Food Safety and Consumer Protection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. 31.10.2018. № 896. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-zdijsnennya-planovih-zahodiv-derzhavnogo-kontrolyu-derzhavnoyu-sluzhboyu-z-pitan-bezpechnosti-harchovih-produktiv-ta-zahistu-spozhyvachiv>.
9. On the Procedure of Provision of Administrative Services of the Ministry of Education and Science of Ukraine: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine. 20.07.2007. № 643. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0643290-07>. [in Ukrainian].
10. Kolomoiets, T.O. & Baranchyk, P.O. (2012). *Principles of administrative law*. Zaporizhzhia : Polihrafychnyi tsentr «Copy Art» [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine on the appeal of citizens. 02.10.1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine on access to public information. 13.01.2011. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. [in Ukrainian].
13. Tymoshchuk, V. P. (2003). *Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and offers for Ukraine*. Kyiv : Fakt [in Ukrainian].
14. Lahoda, O.S. (2007). *Administrative procedure: theory and practice of application*. Extended abstract of candidate's thesis. Irpin. [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine on the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity. 05.04.2007. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>. [in Ukrainian].
16. Stetsenko, S. H. (2008). *Administrative law of Ukraine*. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
17. Averianov, V. B. (2004) *Administrative law of Ukraine: Academic course*. Kyiv : Yuryd. Dumka. [in Ukrainian].
18. Halitsyna, N. V. (2010). Classification of administrative procedures. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 3, 54-59. [in Ukrainian].
19. Mashchuk, V. Yu. (2014). Types of administrative procedures: classification criteria. *Administratyvne pravo i protses*, 1 (7), 60-68. [in Ukrainian].

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 342.8:340.134:343.415(430.1+477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-30>

Відповідальність за злочини у сфері виборчих прав за законодавством ФРН та України: порівняльна характеристика

Колодін Д. О., Федоров В. А.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Академічна, 2, м. Одеса, Україна
kolodin@onua.edu.ua, pom.president@gmail.com*

Ключові слова:

*злочини у сфері виборчих прав,
кримінальна відповідальність,
охорона політичних прав, виборчі
права громадян.*

У статті здійснено порівняльний аналіз законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері виборчих прав громадян в Україні та Федеративній Республіці Німеччина. Вибір тематики дослідження зумовлений актуалізацією євроінтеграційних процесів, які нині мають місце в Україні.

Автори статті здійснили порівняльно-правовий відповідних правових норм у кримінальних кодексах обох країн, а також визначили напрям удосконалення окремих норм, які закріплюють відповідальність за злочини у сфері виборчих прав громадян в Кримінальному кодексі України.

Responsibility for crimes in the area of election rights under German and Ukrainian legislation: comparative characteristics

Kolodin D. O., Fedorov V. A.

*National University «Odesa Law Academy», Academic str., 2, Odesa, Ukraine
kolodin@onua.edu.ua, pom.president@gmail.com*

Key words:

*crimes in the sphere of electoral rights,
criminal responsibility, protection
of political rights, electoral rights
of citizens.*

Democratic in form and legal in nature, the state can hardly happen without free and independent elections, it is the only legitimate means of reproduction of state authorities and local self-government. Ensuring and safeguarding voting rights and freedoms, monitoring their observance are the main tasks that the state must address during the periodic elections, which enable citizens to make independent choices about their participation without any influence, violence, threat of violence or other illegal action or not participating in elections without fear of punishment, whatever the outcome of the vote and the election results.

Thus, suffrage has a special place among other political rights of citizens. Accordingly, the protection of these rights is an important function of every state. Therefore, the experience of counteracting other countries with electoral crimes is useful for our country. Particularly interesting in this context is the experience of Germany, as a key country in the European Community.

The purpose of the article was to study the criminal law of Germany, which provides for crimes in the field of protection of citizens' suffrage. The corresponding analysis makes it possible to compare the legislation of Germany and the domestic legislation in the research area and to draw conclusions about the need for its reform.

Analyzing the current criminal law of the Federal Republic of Germany in the field of protection of electoral rights, it should be noted that the current Criminal Code of the Federal Republic of Germany does not have a special chapter, which would collect all the crimes against the electoral and other political rights of citizens, they are spread over different chapters.

Thus, the composition of crimes directed against the suffrage of citizens is contained in the Special Part of the Criminal Code together with criminal acts against the constitutional bodies (Straftaten gegen Verfassungsorgane sowie bei Wahlen und Abstimmungen – Crimes against the Constitutional and against elections and popular votes.

§ 107-108e of the Criminal Code of Germany provides rules aimed at ensuring order in elections and popular voting (referendums, plebiscites). These rules apply only to the elections to the Bundestag, the parliaments of the German Lands, the European Parliament, the People's Representations of the Communities, the unions of the communities and districts, as well as referendums nationwide. In general, these articles provide for 8 crimes in the sphere of violation of the electoral rights of citizens.

The criminal law of Ukraine, devoted to the protection of electoral rights, in its main elements is consistent with the criminal law of Germany and other foreign countries, but we can not speak about their identities, since they operate in different political and legal environment, they are based on different historically formed socio-cultural and legal traditions.

The crimes in the Criminal Code of Ukraine are formulated in more detail than in the Criminal Code of Germany. On the one hand, it helps law enforcement, but in terms of legal technology – it overburdens the regulations.

The protection of electoral and other political rights is a relatively new branch of criminal law, which is closely linked not only to the existing criminal law system in each country, but also to electoral law.

In addition, Germany is a member of the European Union, accordingly, the legislation of that country is significantly affected by EU regulatory documents. Instead, Ukraine has declared a European vector of development, but it does not always align its legislation with that of the EU.

Постановка проблеми. У Загальній декларації прав людини 1948 р., а саме в її ст. 21, йдеться про те, що «кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити своє вираження в періодичних і несфальшованих виборах, які повинні проводитися за загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» [1].

Політичні права, викладені у Загальній декларації прав людини, були уточнені та конкретизовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [2]. У ст. 25 цього документа було проголошено право кожного громадянина «голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права під час таємного голосування і забезпечують свободу волевияв-

лення виборців». У зв'язку із цим законодавець більшості країн світу передбачає відповідальність за правопорушення та злочини у сфері реалізації громадянами своїх виборчих прав.

Зокрема, ст. 38 Конституції України передбачає, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3].

А ст. 71 Конституції України встановлює, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення [3].

Частина 1 ст. 38 Конституції Федеративної республіки Німеччина (далі – ФРН) також передбачає, що депутати німецького Бундестагу обираються шляхом загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів [4].

При цьому захист виборчих прав громадян є важливою функцією держави. У механізмі захисту виборчих прав громадян ключову роль відіграють норми, що запроваджують юридичну відповідальність за порушення таких прав.

На думку Н.Ю. Турищевої, «демократична за формою і правова за своєю суттю держава навряд чи може відбутися без вільних і незалежних виборів, є єдиним легітимним засобом відтворення органів державної влади і місцевого самоврядування. Забезпечення й охорона виборчих прав і свобод, контроль над їх дотриманням є основними завданнями, котрі повинні вирішуватися державою під час проведення періодичних виборів, які надають громадянам можливість без будь-якого впливу, насильства, погрози застосування насильства або іншої протиправної дії зробити самостійний вибір щодо своєї участі або неучасті у виборах, не побоюючись покарання, якими б не були підсумки голосування і результати виборів» [5].

Таким чином, виборчі права посідають особливе місце серед інших політичних прав громадян. Відповідно, захист цих прав є важливою функцією кожної держави. Отже, для нашої країни корисним є досвід протидії іншим країнам злочинам у сфері виборчих прав. Зокрема, цікавим у цьому контексті є досвід ФРН як ключової країни європейської спільноти.

Стан дослідження теми. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за злочини у сфері виборчих прав досліджено у роботах таких науковців-юристів, як П.П. Андрушко, Т.С. Батраченко, І.В. Берднік, С.Я. Лихова, С.В. Красноловець, М.В. Мазур, М.І. Мельник, С.А. Мозоль, С.А. Мягков, В.О. Навроцький, В.П. Осадчий, О.О. Семенюк, В.П. Тихий та ін.

Метою статті є дослідження норм кримінального законодавства ФРН, що передбачають злочини у сфері захисту виборчих прав громадян. Відповідний аналіз дає можливість порівняти законодавство ФРН і вітчизняне законодавство у досліджуваній сфері та зробити висновки щодо необхідності його реформування.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналізуючи чинне кримінальне законодавство ФРН у сфері захисту виборчих прав, слід зазначити, що у чинному Кримінальному кодексі ФРН (далі – КК ФРН) немає спеціальної глави, де були б зібрані всі склади злочинів проти виборчих та інших політичних прав громадян, вони розосереджені по різних главах.

Так, склади злочинів, які спрямовані безпосередньо проти виборчих прав громадян, містяться в Особливій частині (а саме §§ 105–108e) КК ФРН

разом зі злочинними діяннями проти конституційних органів (Straftaten gegen Verfassungsorgane sowie bei Wahlen und Abstimmungen – «Злочини проти конституційних органів, а також проти виборів і всенародних голосувань») [6].

У §§ 107–108a КК ФРН передбачено норми, спрямовані на забезпечення порядку під час проведення виборів і всенародних голосувань (референдумів, плебісцитів). Зазначені норми стосуються лише виборів до Бундестагу, парламентів німецьких земель, Європейського парламенту, у народні представництва громад, спілок громад і районів, а також референдумів у масштабах країни. Загалом зазначені статті передбачають вісім складів злочинів у сфері порушення виборчих прав громадян.

Цікаво, що чинний КК України у сфері виборчих прав кількісно містить майже стільки ж складів злочинів, скільки й КК ФРН (статті 157–160 Кримінального кодексу України [7] (далі – КК України)), проте ці склади злочинів дещо відрізняються.

Зокрема, вітчизняний кодекс передбачає такі склади злочинів проти виборчих прав громадян:

– стаття 157 КК України: «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача»;

– стаття 158 КК України: «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців»;

– стаття 158-1 КК України: «Незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше ніж один раз»;

– стаття 158-2 КК України: «Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму»;

– стаття 159 КК України: «Порушення таємниці голосування»;

– стаття 159-1 КК України: «Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з усеукраїнського або місцевого референдуму»;

– стаття 160 КК України: «Підкуп виборця, учасника референдуму».

Кримінальний кодекс ФРН [6], своєю чергою, містить такі склади злочинів у сфері виборчих прав:

– § 107 КК ФРН: «Перешкоджання проведенню виборів»;

– § 107a КК ФРН: «Фальсифікація результатів виборів»;

- § 107b КК ФРН: «Фальсифікація документів, що мають стосунок до виборів»;
- § 107с КК ФРН: «Порушення таємниці виборів»;
- § 108 КК ФРН: «Примус виборців»;
- § 108а КК ФРН: «Обман виборців під час здійснення виборчого права»;
- § 108b КК ФРН: «Підкуп під час здійснення виборчого права»;
- § 108e КК ФРН: «Підкуп депутатів».

Як бачимо, деякі склади злочинів сформульовано в обох кодексах майже ідентично. Утім, незважаючи на схожість формулювань вітчизняного і німецького кримінальних кодексів, склади злочинів у КК ФРН сформульовано дещо абстрактніше. Вітчизняний кодекс формулює відповідні склади злочинів максимально детально.

Відповідно до § 107 КК ФРН [6], той, хто шляхом фізичного насильства чи загрози його застосування зриває вибори чи перешкоджає їх проведенню або встановленню їхніх результатів, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом, а в особливо тяжких випадках – тільки позбавленням волі на строк не менше одного року (від 1 до 15 років). Причому карається не тільки закінчений злочин, а й замах, що свідчить про те, що цей злочин розглядається як вельми серйозний (адже за німецьким законодавством карані не всі випадки замаху на злочин, а лише найбільш серйозні з них, щодо яких є спеціальна вказівка в нормі особливої частини кримінального законодавства).

Об'єктом зазначеного злочину є загальний інтерес у забезпеченні свободи демократичного волевиявлення громадян. Додатковим об'єктом злочину є індивідуальний інтерес громадянина в правильній оцінці поданого ним голосу.

Прямого відповідника зазначеної статті у КК України немає, проте склад ст. 157 КК України, серед іншого, охоплює й відповідний склад злочину, зазначений у КК ФРН: «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача».

Фальсифікацію виборів передбачено в § 107a КК ФРН [6]. Він охоплює кілька діянь, кожне з яких впливає на правильне встановлення підсумків виборів. Відповідно до частини першої цієї норми КК ФРН, позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом карається той, хто, не маючи на те права, бере участь у виборах або представляє невірні дані про результати виборів, або фальсифікує їх підсумки. Може виникнути враження про наявність у цій нормі якоїсь тавтології: важко побачити різницю між поданням невірних даних про вибори і фальсифікацією їх

підсумків. Деякі німецькі дослідники вважають, що в першому випадку йдеться про приведення фальшивих даних до закінчення голосування, а в другому – після закінчення голосування. Однак інші автори бачать різницю в способі вчинення діяння: приведення невірних даних про вибори здійснюється шляхом впливу на сам процес голосування (наприклад, видалення з урни правильно заповнених бюлетенів), а фальсифікація результатів виборів здійснюється шляхом неправильного підрахунку голосів або умисної підстановки у звіт невірних цифр¹.

Сама фальсифікація даних про вибори вбачається як у разі подання невірних, підроблених цифр про результати голосування, так і в оцінці недійсних бюлетенів як дійсних.

У ч. 2 § 107a КК ФРН передбачено діяння, яке теж може негативно вплинути на хід виборів та підведення їх підсумків. Йдеться про публікацію неправильних даних про підсумки виборів. Позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом карається особа, яка опублікувала або дозволила опублікувати такі дані.

КК ФРН спеціально виділяє склад фальсифікації передумов виборів (§ 107b). Цей злочин скоює той, хто:

- вносить у список виборців неправильні дані про себе;
- реєструє як виборця будь-яку іншу особу, про яку він знає, що ця особа не має підстав бути внесеним до списку виборців; перешкоджає реєстрації як виборця тій чи іншій особі, свідомо знаючи, що вона володіє активним виборчим правом;
- дає змогу висунути свою кандидатуру на виборах, знаючи, що в дійсності ця особа не володіє пасивним виборчим правом.

Даний злочин карається позбавленням волі на строк до шести місяців або штрафом до 180 денних ставок.

Кримінальний кодекс України натомість об'єднує зазначені склади злочини в один склад і формулює його в ст. 158 так: «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців».

§ 107с КК ФРН передбачає порушення виборчої таємниці. Іншими словами, йдеться про спробу в порушення існуючого порядку виборів дізнатися про зміст волевиявлення того чи іншого виборця.

Ця норма КК ФРН є бланкетною, оскільки об'єктивний бік охоплених нею дій можна встановити, лише звернувшись до норм інших нормативних актів.

Стаття 159 КК України сформульована майже ідентично: «Порушення таємниці голосування».

¹ <http://www.rcoit.ru/upload/iblock/a14/38.pdf>

Перешкоджання вільному використанню виборчих прав (§ 108 КК ФРН) [6] має аналог у КК України (ст. 157) [7], але відрізняється охопленням меншої кількості дій і способів їх скоєння. За цією нормою КК ФРН (вона називається по-німецьки буквально «примус виборця») відповідає той, хто протиправно шляхом насильства, погрози, заподіяння серйозної шкоди, зловживання професійною або економічною залежністю або шляхом іншого економічного тиску примушує іншу людину голосувати або перешкоджає їй у здійсненні її виборчого права за своїм внутрішнім переконанням.

Покарання за перешкоджання вільному використанню виборчих прав – позбавлення волі на строк до п'яти років або штраф, а в особливо тяжких випадках тільки позбавлення волі на термін від одного до десяти років.

Стаття 108а КК ФРН передбачає відповідальність за обман виборців і сформульована так: «Той, хто через обман змушує когось помилитися під час голосування у змісті свого волевиявлення або не голосує чи його голосування визнане недійсним, буде покараний позбавленням волі на строк до двох років або штрафом. Замах є караним діянням».

Кримінальний кодекс України взагалі не містить подібного складу злочину.

Стаття 108b КК ФРН [6] передбачає відповідальність за підкуп. Отже, за підкуп відповідає той, хто пропонує, обіцяє або гарантує подарунки чи інші вигоди виборцю за те, що останній не візьме участі в голосуванні або проголосує так, як це зручно особі, що підкупує. Дане діяння карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом.

Зазначений склад злочину у цілому відповідає складу злочину, передбаченому у ст. 160 КК України: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення чи не вчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права або права голосу (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) іншій особі) незалежно від фактичного волевиявлення особи та результатів голосування [7].

До досліджуваної категорії діянь примикає підкуп депутатів, передбачений § 108e КК ФРН [6], хоча це діяння й не є злочином проти виборчих прав громадян у прямому сенсі слова. Об'єктивний бік цього злочину полягає у купівлі голосів депутатів і продажу останніми своїх голосів під час проведення голосувань в Європейському Парламенті, німецькому Бундестазі або в народних представництвах німецьких земель, громад або спілок громад.

Цей злочин карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом. Частина 2 § 108e дає суду право в разі призначення винному покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше шести місяців призначати йому додатково поразку в правах (пасивному та активному виборчому праві й у праві займати державні посади).

У зазначеній статті зміст об'єктивного боку злочину зводиться до «купівлі-продажу» голосів депутатів. Утім, у сучасний період зазначена стаття майже не застосовується.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кримінальне законодавство України, присвячене захисту виборчих прав, в основних своїх елементах узгоджується з кримінальним законодавством ФРН та інших країн далекого зарубіжжя, однак говорити про їх тотожність не можна, оскільки вони діють у різному політико-правовому середовищі, в їх основі лежать різні історично сформовані соціокультурні та правові традиції.

Слід зазначити, що склади злочинів у КК України сформульовано більш детально, ніж у КК ФРН. З одного боку, це допомагає правозастосуванню, але з погляду юридичної техніки – переобтяжує нормативно-правові акти зайвим текстом.

Також варто наголосити, що охорона виборчих та інших політичних прав є порівняно новою галуззю кримінально-правового регулювання, яка тісно пов'язана з існуючою в кожній країні системою не тільки кримінального, а й виборчого законодавства.

Окрім того, ФРН є членом Європейського Союзу, відповідно, законодавство цієї країни піддається істотному впливу регулятивних документів ЄС. Натомість Україна хоча й задекларувала європейський вектор розвитку, але поки що не завжди узгоджує своє законодавство із законодавством ЄС.

Література

1. Загальна декларація прав людини. 1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. 1976. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Конституція України. 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

4. Das Grundgesetz (GG) ist die Verfassung für die Bundesrepublik Deutschland. 1949. URL : <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>.
5. Турищева Н.В. Преступления против избирательных прав и права на участие в референдуме. Краснодар : Юридический центр «Пресс», 2010. 400 с. URL : <https://mybook.ru/author/natalya-turischeva/prestupleniya-protiv-izbiratelnyh-prav-i-prava-na/read/?page=1>.
6. Deutsches Strafgesetzbuch. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.
7. Кримінальний кодекс України. 2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

References

1. (1948) “General declaration of human rights”. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. (1976) “An international pact is about civil and political rights”. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. (1996) “Constitution of Ukraine”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. (1949) Das Grundgesetz (GG) ist die Verfassung für die Bundesrepublik Deutschland. URL : <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>.
5. Turyshcheva, N. V. (2010), *Prestupleniya protiv izbiratelnykh prav I prava na uchastiye v referendum* [Crimes against suffrage and the right to participate in the referendum], Yuridicheskiy tsentr Press, Krasnodar. URL : <https://mybook.ru/author/natalya-turischeva/prestupleniya-protiv-izbiratelnyh-prav-i-prava-na/read/?page=1>.
6. Deutsches Strafgesetzbuch. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.
7. (2001) “Criminal code of Ukraine”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Features of the use of punishment when providing social control over crime

Krysiuk Yu. P.

Lesya Ukrainka Eastern European National University,

Volia av., 13, Lutsk, Ukraine

petrovich77@ua.fm

Key words:

prison, deviant behavior, crime, criminal policy, imprisonment, death penalty, society.

The article deals with the concept of “social control of a crime”, and the role of punishment in the system of social control. It is proved that at all times the state and society have tried to minimize (to eliminate and overcome) undesirable behaviors and their carriers. In each country, a system of social control over crime and negative deviant manifestations (alcoholism, drug addiction, prostitution, corruption and the like) is being created to this effect. However, none of the unwanted, negative social phenomena, including crime, could have been eliminated. The crime control is one of the forms of social control, which is a mechanism of self-organization (self-regulation) and the preservation of society through the establishment and maintenance of a normative order and removal, neutralization and minimization of deviant behavior in a given society. The system of social control over crime includes two main methods: punishment and prevention. The article also emphasizes that at present imprisonment does not fulfill its main function, i.e. reducing crime and is an ineffective measure of punishment with numerous side effects. The prison is a school of criminal professionalism, but not a place of correction. However, the prison remains indispensable, as humanity has not found anything “better” to protect society from serious crimes. It is claimed that the most important areas of Ukraine’s modern crime policy should be: further decriminalization of insignificant acts that are not dangerous; implementation of the principle of “minimum repression”; more consistent implementation of inevitability of punishment principle, regardless of the social status of a perpetrator; absolute inadmissibility of unlawful violence, including torture; penitentiary reform systems; refusal of repressive conditions of detention of persons sentenced to imprisonment; strict compliance with international norms; making crime prevention a priority; formation of alternative “restorative” justice, aimed at ensuring the rights and interests of victims outside criminal justice; formation of juvenile justice; promoting legal awareness amongst the population, aimed at establishing unconditional respect for a right.

Особливості застосування покарання в разі забезпечення соціального контролю над злочинністю

Крисюк Ю. П.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,

пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна

petrovich77@ua.fm

Ключові слова:

в'язниця, девіантна поведінка, злочин, кримінальна політика, позбавлення волі, смертна кара, суспільство.

У статті розглянуто особливості застосування покарання у виді позбавлення волі як провідного методу в забезпеченні контролю над злочинністю. Доведено, що в усі часи суспільство та держава намагалися мінімізувати (ліквідувати, подолати) небажані для суспільства види поведінки. У кожній країні із

цією метою створюється система соціального контролю над злочинністю та іншими проявами негативної девіантності. Проте жодне з небажаних негативних соціальних явищ, у тому числі злочинність, не вдалося «ліквідувати». Контроль над злочинністю – це один із видів соціального контролю, який являє собою механізм самоорганізації та самозбереження суспільства шляхом встановлення й підтримки в цьому суспільстві нормативного порядку та усунення, нейтралізації, мінімізації девіантної поведінки. Система соціального контролю над злочинністю включає два основні методи – покарання та профілактику. Також у статті наголошено на тому, що сьогодні позбавлення волі не виконує свою основну функцію – скорочення злочинності – та є неефективною мірою покарання із численними побічними наслідками. В'язниця є школою кримінальної професіоналізації, а не місцем виправлення. Однак в'язниця залишається незамінною, оскільки людством не знайдено нічого іншого, що було би «краще» для захисту суспільства від тяжких злочинів. Стверджується, що найважливішими напрямками сучасної кримінальної політики України мають стати такі: подальша декриміналізація малозначних діянь, що не є небезпечними, з «переводом» деяких із них до розряду адміністративних проступків або цивільно-правових деліктів; реалізація принципу «мінімум репресій»; більш послідовна реалізація принципу невідворотності покарання незалежно від соціального статусу винного; абсолютна недопустимість застосування незаконного насильства, у тому числі тортур; реформа пенітенціарної системи; відмова від репресивних умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі; неухильне дотримання міжнародних норм; пріоритет превенції злочинів; формування альтернативної «відновлювальної» юстиції, спрямованої на забезпечення прав та інтересів потерпілих за межами кримінального правосуддя; формування ювенальної юстиції; формування правосвідомості населення, спрямованої на утвердження безумовної поваги до права.

Formulation of the research problem and its significance. At all times the society and the state tried to minimize (eliminate, overcome) negative social behaviors and their carriers. For this purpose in every country a system of social control is provided to prevent crime and other negative manifestations of deviant behavior (alcoholism, drug addiction, prostitution and the like). However, the ever-changing social conditions require new elaborated studies of the theoretical and practical aspects of this important problem of modern jurisprudence.

Analysis of the research into this problem. Some issues of the theme were dealt with in the works of O. Yakovlev, Y. Glinskyi, I. Halperin, I. Karpets, A. Zhalinskyi, A. Oliynyk, M. Foucault. Based on the findings of above mentioned researchers, the author **aims to** analyze the contemporary state of constructing a system of social control over crime in the developed countries of the world, to specify its acceptable forms for Ukraine, to suggest solutions on improvement of the criminal policy of our country at the present stage of its development.

Statement regarding the basic material of the research and the justification of the results obtained. Despite of all the efforts of society and state none of the undesirable social phenomena

are completely eliminated. According to O. Yakovlev, “the existence, the permanent maintenance of criminality in society, is impossible without acknowledging the fact that crime performs a specific social function, serves as a form of either regulatory or adaptive (adaptable) reaction to social processes, phenomena, institutions” [1, p. 14].

Control of crime is one of the types of social control, which is a mechanism of self-organization (self-regulation) and self-preservation of society by establishing and keeping normative order in a given society, the elimination of neutralization, minimizing of breaking the norms (deviant) behavior [2, p. 380].

Since the crime (no matter what meaning has been implied in it by different nations at different epochs) has long been accepted as one of the most dangerous forms of “deviation”, the extent and means of influence on the people who were considered to be criminals, were used as the most cruel (brutal) ones. All imaginable and unimaginable forms of torture, qualified ways of execution and disfigurement are known throughout human history [3]. However, the crime does not leave the society. Moreover, there is every reason to believe that the harder the punishment the state employs, the more violent crimes are. It was C. Beccaria who warned about it in his classic work [4].

Social control over criminality includes:

- a) determining what exactly is regarded as a crime (criminalization of acts) in a given society;
- b) the establishment of a system of sanctions (penalties) and specific sanctions for specific crimes;
- c) the formation of institutions of formal social control over criminality (police, prosecution office, courts, department for the execution of sentences, including the penitentiary system, etc.);
- d) order establishing for the activity of agencies and officials representing the institutions of crime control;
- e) the activity of these institutions and officials, aimed at the identification and registration of committed crimes, detection and disclosure of individuals who have committed them, the imposition of punishment for such individuals (criminals), the enforcement of the penalties imposed;
- f) the activity of institutions, organizations and individuals for the implementation of informal control of crime (from family and school to community, clan, friendly association, “the neighbour’s control”);
- g) the activities of numerous institutions, agencies, officials, public organizations as to the prevention (precaution) of crime [2, p. 381–383].

Ultimately, the system of social control over criminality includes two main methods: punishment and prevention. The ineffectiveness of punishment in general and particularly imprisonment as a means of reducing crime has long been highlighted by researchers. C. Beccaria, M. Foucault, I. Bentham wrote about it [5, p. 397–398]. Criminal, legal and criminological problems of punishment are being actively discussed by modern men of law [6–7].

One of the most important indicators of civilization/civilized society, democracy/authoritarianism (totalitarianism of the political regime is the retention of the death penalty in the system of criminal penalties or a refusal of it. Another important element of the system of punishment, indicating a more or less civilized society and the state, is imprisonment, or rather its place in the system of punishment, the measure of applying, maximum term of imprisonment, conditions of imprisonment.

At the same time, not without reason the majority of specialists in crime detection and theorists of criminology tend to believe that punishment (especially imprisonment) is not fulfilling its main function that is the reduction of crime. At the present stage of development of society “the crisis of punishment, the crisis of criminal policy, the crisis of police control” are acknowledged in most developed countries. Firstly, “crisis of punishment” shows that after the Second World War despite all the efforts of the police and criminal justice (and from the late 1990s – early 2000s – reduction of the crime level does not depend on the activity of the police and criminal justice system) a rise in crime has been

observed all over the world. Secondly, humanity has tried all kinds of criminal repression without obvious results (inefficiency of general prevention). Thirdly, as sociological studies show, the relapse rate remains relatively stable for each country and is not reduced, which indicates the inefficiency of special prevention [8, p. 172]. Fourthly, according to psychologists, long-term (over 5–6 years) being in prison can lead to irreversible changes in the psyche of the individual [9, p. 42].

The prison was, is and will be the school of criminal professionalization, and not a place of correction. Nobody has ever been “corrected” and “re-educated” with the help of punishment. Rather, on the contrary. Individuals, against whom the criminal and legislative violence was legally or illegally committed, form a segment of population with excessive aggressiveness, alienated from society [10, p. 18]. Imprisonment is an inefficient measure of punishment with numerous negative indirect consequences. At the same time a prison remains “indispensable” in the sense that mankind invented so far nothing else to protect society from serious crime. In that respect M. Foucault wrote: “all the flaws of the prison are known. It is known to be dangerous, if not useless. And yet no one “sees” what to replace it with. Prison is a disgusting decision, without which, obviously, is impossible to do” [4, p. 339].

Awareness of the ineffectiveness of traditional means of crime control, furthermore, negative consequences of such a widespread form of punishment as deprivation of freedom requires a search for alternative solutions of not only strategic, but also of tactical kind. First, a complete rejection of the death penalty (as provided by the article 51 of the Criminal code of Ukraine where the maximum punishment is lifelong imprisonment [11, p. 19]) that the deprivation of freedom is transformed into “capital punishment”, which should be applied only in extreme cases, mainly for violent crimes and only in respect of adults (young adult) criminals. Secondly, short-term imprisonment dominates in the countries of Western Europe, Australia, Canada and Japan. As a rule, the period will run for weeks and months, at least up to 2–3 years i. e. before irreversible changes in the psyche. Thirdly, as the preservation or degradation of the personality depends strongly on the conditions of serving sentence in penitentiary institutions, so modern developed countries, if possible, provide a decent level of convicts’ life (nutrition, hygiene, and “living” conditions, medical care, opportunity to work, play sports and meet up with relatives). The regulations, which do not assault human dignity, are being set. In addition, there is a system of probation (testing), which allows to strictly differentiate the conditions of the sentence depending on its duration, the convict’s behavior, etc. [12]. Fourthly, the idea of formation and development of alternative, non-criminal justice for settling differences between

“criminal – victim”, the transition from “retributive justice” into the justice of reparation, rehabilitation is being strongly suggested [13]. The essence of this strategy is that with the help of friendly and impartial mediator we can adjust the relations between victim and criminal. In general, we are talking about the transition from the strategy of the “war on crime” to strategy of “harm reduction”. In the 11th Recommendation of the report of the US National Commission on criminal justice it is directly emphasized “<...> to change the agenda of criminal policy from “war” to “world”, to reduce hopes for imprisonment and to pay more attention to the public correction” [8, p. 172]. A notable example of the reduction of prevention can be found in Finland. As a part of a new criminal policy in Finland, the idea of prevention is not completely abandoned, and is being understood not as a product of intimidation, which causes criminal punishment, but as a result of changing morals and values. In other words, prosecution and punishment are intended to express public condemnation of certain acts, so that people restrain from them not out of fear, but out of the undesirable condemnation. In this case, there is a process of returning to the deontological principles of legal liability [14, p. 104].

This is especially important at the modern stage of functioning of society and the state, as the researchers rightly indicate “the implementation of the criminal law may become completely intolerable to society by blocking other social processes. <...> A reasonable decrease of legitimate violence may considerably ensure the interests of the country. <...> The punishment is obvious expenditure and vague benefit. <...> It is necessary to take into consideration well-known qualities of criminal law, which is extremely unprofitable and very dangerous method of influence on social relations” [10, p. 9, 15, 18, 56, 68].

The most essential areas of modern criminal policy of Ukraine should be: further decriminalization of minor offences, which are not

dangerous from in case of “transference” of some of them into the category of administrative offences or civil offences; implementation of the principle of “minimum of repression”; a more consistent implementation of the principle of inevitability of punishment, irrespective of the social status of the perpetrator. The principal issue is the police reform, the main activity of which must be service – rendering services (protection, security and suchlike) to the population, the taxpayers, and not “crime-fighting”; the absolute inadmissibility of the use of unlawful violence, including torture, which police is famous for [15]; penal system reform; the refusal of the repressive conditions of detention of individuals sentenced to deprivation of freedom; the steadfast implementation of international norms, including the “Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners” (1955) and “European Standards of Detention in Places of Deprivation of Freedom” (2006); the priority of crime prevention; formation of the alternative “restorative” justice system aimed at ensuring the rights and interests of victims outside of criminal justice; creating the juvenile justice system with the transfer of all cases involving juvenile offenders to its jurisdiction; the formation of legal consciousness of the population, directed for approval to the unconditional respect for the law, awareness of the need and importance to follow the standards by all participants of public relations.

Conclusions and perspectives for further research. Without taking these and some other measures to improve the criminal policy in modern Ukraine it is difficult to speak about the implementation of the ideas and principles of a democratic and legal state. Further research in this area will focus on the study of the current state of the penitentiary system in Ukraine, the formation of juvenile justice in our country, and the prospects of minimizing crime among different segments of Ukrainian society.

Література

1. Яковлев А.М. Социология преступности (криминология). Основы общей теории. Москва : МНЮИ, 2001. 240 с.
2. Гилинский Я.И. Криминология: теория, история, эмпирическая реальность, социальный контроль. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2009. 502 с.
3. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці. Київ : Основи, 1998. 392 с.
4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Киев : Ин Юре, 2014. 240 с.
5. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. Основные начала гражданского кодекса. *Антология мировой правовой мысли* : в 5 т. / рук. науч. проекта Г.Ю. Семигин. Москва : Мысль, 1999. Т. III : Европа. Америка: XVII–XX вв. С. 388–398.
6. Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юридическая литература, 1983. 228 с.
7. Старков О.В., Милуков С.Ф. Наказание: уголовно-правовой и криминологический анализ. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. 462 с.
8. Гилинский Я.И., Рабош А.В. Наказание в системе социального контроля над преступностью. *Общество и право*. 2013. № 3. С. 170–175.

9. Пирожков В.Ф. Влияние социальной изоляции в виде лишения свободы на психологию осуждённого. *Вопросы борьбы с преступностью* : сб. науч. трудов. Вып. 35. Москва : Юридическая литература, 1981. С. 40–50.
10. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2009. 296 с.
11. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями (станом на 24 березня 2015 року). Київ : Алерта, 2015. 208 с.
12. От «страны тюрем» к обществу с ограниченным применением боли: финский опыт сокращения числа заключённых / сост. И.Г. Ясавеев. Хельсинки : Национальный исследовательский институт правовой политики, 2012. 200 с.
13. Зер Х. Восстановительное правосудие. Новый взгляд на преступление и наказание / пер. с англ. под общ. ред. Л.М. Карнозовой. Москва : Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.
14. Яцишин М.М., Крисюк Ю.П. Перспективи реформування пенітенціарної системи України: досвід Фінляндії. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3(5). С. 102–110.
15. Amnesty International закликає українську владу викоринити масові тортури в міліції. URL: <https://sprotiv.org/39415#V16-t7e9FYA>.

References

1. Yakovlev, A.M. (2001). *Sotsiologiya prestupnosti (kriminologiya). Osnovy obshchey teorii* [Sociology of crime (criminology). Fundamentals of general theory]. Moscow: MNYuI [in Russian].
2. Gilinskiy, Ya.I. (2009). *Kriminologiya: teoriya, istoriya, empiricheskaya real'nost', sotsial'nyy kontrol'* [Criminology: theory, history, empirical reality, social control], 2nd ed. Saint Petersburg: Yuridicheskiy tsentr Press [in Russian].
3. Fuko, M. (1998). *Nahliadaty i karaty. Narodzhennia viaznytsi* [Discipline and punish: the birth of the prison]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Bekkaria, Ch. (2014). *O prestupleniyakh i nakazaniyakh* [On crimes and punishment]. Kyiv: In Yure [in Russian].
5. Bentam, I. (1999). *Vvedenie v osnovaniya npravstvennosti i zakonodatel'stva. Osnovnye nachala grazhdanskogo kodeksa* [Introduction to the foundation of morals and legislation. The basic principles of the civil code]. *Antologiya mirovoy pravovoy mysli (in 5 vol.)* / G.Yu. Semigin (ed.). Moscow: Mysl', vol. III: Evropa. Amerika: XVII–XX vv. [Europe. America: XVII–XX centuries], pp. 388–398 [in Russian].
6. Karpets, I.I. (1983). *Nakazanie: sotsial'nye, pravovye i kriminologicheskie problem* [Punishment: social, legal and criminological problems]. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
7. Starkov, O.V., Milyukov, S.F. (2001). *Nakazanie: ugovovno-pravovoy i kriminologicheskiy analiz* [Punishment: criminal-legal and criminological analysis]. Saint Petersburg: Yuridicheskiy tsentr Press [in Russian].
8. Gilinskiy, Ya.I., Rabosh, A.V. (2013). *Nakazanie v sisteme sotsial'nogo kontrolya nad prestupnost'yu* [The penalty in the social system of crime control]. *Obshchestvo i pravo*, no. 3, pp. 170–175 [in Russian].
9. Pirozhkov, V.F. (1981). *Vliyanie sotsial'noy izolyatsii v vide lisheniya svobody na psikhologiyu osuzhdennoy* [Influence of social isolation in the form of imprisonment of the convict's psychology]. *Voprosy bor'by s prestupnost'yu: sb. nauch. trudov*. Moscow: Yuridicheskaya literatura, iss. 35, pp. P. 40–50 [in Russian].
10. Zhalinskiy, A.E. (2009). *Ugovovnoe pravo v ozhidanii peremen: teoretiko-instrumental'nyy analiz* [Criminal law in anticipation of changes: theoretical and instrumental analysis], 2nd ed. Moscow: Prospekt [in Russian].
11. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnenniamy (stanom na 24 bereznia 2015 roku)* [Criminal Code of Ukraine: current legislation with changes and additions (as of March 24, 2015)]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
12. Yasaveev, I.G. (ed.) (2012). *От “страны тюрем” к обществу с ограниченным применением боли: финский опыт сокращения числа заключённых* [From “country of prisons” to the society with limited application of pain: the Finnish experience of the reduction in the number of convicts]. Helsinki: National Legal Policy Research Institute [in Russian].
13. Zer, Kh. (2002). *Vosstanovitel'noe pravosudie. Novyy vzglyad na prestuplenie i nakazanie* [Restorative justice. A new look at crime and punishment], transl. from English by ed. L.M. Karnozova. Moscow: Center for Judicial Reform [in Russian].
14. Yatsyshyn, M.M., Krysiuk, Yu.P. (2018). *Perspektyvy reformuvannia penitentsiarnoi systemy Ukrainy: dosvid Finliandii* [Perspectives for the reform of penalty system in Ukraine: experience of Finland]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, no. 3(5), pp. 102–110 [in Ukrainian].
15. Amnesty International zaklykaie ukraïnsku vladu vykorinyty masovi tortury v militsii [Amnesty International Calls on the Ukrainian Authorities to Eradicate Mass Tortures in Police]. Retrieved from: <https://sprotiv.org/39415#V16-t7e9FYA> [in Ukrainian].

Использование антропологических методов при установлении возраста в случаях детской порнографии

Масницова С.

*Академия полицейского корпуса в Братиславе, ул. Склабинская, 1, Братислава, Словакия
sona.masnicova@minv.sk*

Крайникова М.

*Академия полицейского корпуса в Братиславе, ул. Склабинская, 1, Братислава, Словакия
magdalena.krajnikova@minv.sk*

Беньуш Р.

*Университет Коменского в Братиславе, пл. Шафарикова, 6, Братислава, Словакия
benus@fns.uniba.sk*

Крайник В.

Академия управления безопасностью и информатики в Праге, Прага, Чешская Республика

Ключевые слова:

детская порнография, судебная антропология, судебно-медицинская экспертиза возраста, антропометрия лица.

Авторы в этой статье имеют дело с вопросом о детской порнографии, которая непрерывно развивается под влиянием Интернета и новых технологий и является серьезной глобальной проблемой. Решение этой проблемы требует комплексного подхода, предусматривающего судебное преследование правонарушителей, защиту детей-жертв и меры для предотвращения этого явления. В статье предпринята попытка указать на это как в доказательстве преступной деятельности, связанной с детской порнографией, может действовать эксперт отдела криминалистической антропологии при определении и установлении возраста лиц, изображенных в порнографических материалах.

The use of anthropological methods in determining age in cases of child pornography

Masnicova S.

*Academy of the Police Force in Bratislava, Sklabinska str., 1, Bratislava, Slovakia
sona.masnicova@minv.sk*

Krajníková M.

*Academy of the Police Force in Bratislava, Sklabinska str., 1, Bratislava, Slovakia
magdalena.krajnikova@minv.sk*

Beňuš R.

*Comenius University in Bratislava, Safarik sq., 6, Bratislava, Slovakia
benus@fns.uniba.sk*

Krajník V.

*Academy of Security Management and Computer Science Studios in Prague, Prague, Czech Republic
krajnik.vaclav@gmail.com*

Key words:

child pornography, forensic anthropology, forensic age analysis, facial anthropometry.

Authors in this paper deal with child pornography problematic, which thanks to the Internet and the development of new technologies recorded a sharp rise and represents a serious worldwide problem. Its solution requires a comprehensive approach covering the prosecution of offenders, the protection of child victims, and prevention of the phenomenon. Our aim in this article is to show how in proving the crime of child pornography the expert from a field of forensic

anthropology can be used for the age analysis of individuals displayed in pornographic materials.

Expert assessment of a person's age, in which, among other experts, anthropologists also participate, is an important aspect of assessment both in the case of corpses (or skeletal remain findings) and in the case of living persons. In the case of corpses and skeletal findings, age is important in terms of creating the biological profile needed to identify the corpse. In the case of living persons, judicial or civil problems need to be addressed in the absence of valid identity documents. These usually concern the age of minors in terms of issues of adoption, residence of migrants, or child pornography.

The analysis of recent research shows that the most accurate method for expert assessment of age in the case of suspicious pornographic materials (with suspicion of child pornography) can be considered the application of facial anthropometry method and subsequent classification into age groups according to calculated facial indices.

In our anthropological practice, we primarily use anthropometric facial features. On the presented materials we evaluate ten dimensions of the face from the front, and from them we calculate 19 indices, resp. six dimensions of the face profile, from which we calculate six indexes. Based on them, the 6-, 10-, 14- and 18-year age limits can be distinguished. As an auxiliary method, we also use the morphological Tanner developmental stages, which are useful mainly in young age groups. At the age of about 13-15 years, this method is no longer applicable for this type of expertise. As an additional auxiliary method, visual evaluation of teeth eruption can be used, in cases of imaging people with open mouths.

Детская порнография (также называемая педо-порнографией) состоит из кадров сексуального насилия над детьми и в настоящее время является серьезной глобальной проблемой. Детская порнография относится к наиболее быстро растущим и развивающимся формам преступлений сексуального характера в отношении детей. Началась распространяться, главным образом, благодаря Интернету и использованию новых технологий, которые были в прошлом более или менее еще невообразимыми.

Поэтому борьба с сексуальной эксплуатацией детей и детской порнографией, таким образом, стали явным приоритетом для всех стран Европейского союза (ЕС). В 2011 году ЕС принял правовой акт [1], направленный на борьбу с преступлениями сексуального характера в отношении детей. В директиве рассматривается широкий спектр аспектов – от назначения наказания, профилактики до самой помощи жертвам. Специальные положения занимают детская порнографией в Интернете и секс-туризме.

Серьезные уголовные преступления, такие как сексуальная эксплуатация детей и детская порнография, требуют комплексного подхода, охватывающего судебное преследование правонарушителей, защиту детей-жертв и принятие мер для предотвращения этого явления. При осуществлении любых мер в борьбе с этим видом преступления необходимо учитывать, в частно-

сти, наилучшее обеспечение интересов самого ребенка в соответствии с Хартией основных прав Европейского Союза и Конвенцией Организации Объединенных Наций о правах ребенка.

Выявление веб-сайта детских порнографических материалов, а также лиц, виновных в совершении преступлений, связанных с детской порнографией, осуществляется также благодаря экспертам-свидетелям, задачей которых является рассмотреть и установить возраст лиц, представленных в порнографических материалах. При детской порнографии в качестве уголовного преступления следует рассматривать такой момент, если лицо, фигурирующее на фотографии или видеозаписи, не достигло порога совершеннолетия. Возрастные ограничения зависят от конкретной страны. Например, в Словакии, Италии, Германии, Канаде и США лицо в возрасте до 18 лет считается ребенком, тогда как в Бельгии, Швейцарии, Нидерландах, Великобритании и Австралии таким считается лицо моложе 16 лет [2]. Роль экспертов-свидетелей заключается в том, что они рассматривают и устанавливают возраст человека на фотографии, тем самым подтверждая или опровергая подозрения, является ли этот случай детской порнографией. Правильное установление возраста имеет большое юридическое значение, а также помогает ответить на вопрос о промежутке времени жестокого обращения с жертвой [3, с. 21–24].

Рассмотрением и установлением возраста лиц из кадров с порнографическим содержанием в основном занимаются криминологические/судебные антропологи. В процессе установления часто участвуют и сотрудники специализированных медицинских специальностей, таких как педиатрия, гинекология, судебно-медицинская экспертиза и др. Преимуществом криминологического (или судебного) антрополога как эксперта в установлении возраста людей являются комплексные знания об анатомии человека, морфологии, возрастных изменениях в развитии (антропометрии), особенно внутрииндивидуальной и межиндивидуальной изменчивости признаков, которые необходимо учитывать при интерпретации.

В этой статье мы стремимся кратко определить проблему детской порнографии с точки зрения словацкого законодательства, представить современное состояние и исследования в области методов для экспертизы – установления возраста лиц в порнографических материалах, а также опыт их применения в современной судебной практике.

Детская порнография с точки зрения словацкого законодательства

Такое понятие, как «детская порнография», и другие правонарушения (производство, распространение и хранение детской порнографии), а также меры их наказания определены в правовых положениях Словацкой Республики, в § 132, § 368, § 369, § 370 Уголовного кодекса [4]. Именно в эти части Уголовного закона были недавно приняты соответствующие поправки. С момента внесения этих поправок детской порнографией является не только изображение полового акта или иного аналогичного полового контакта с ребёнком, а также с человеком, который выглядит как ребенок, или прикидывается ребенком. Изменилось и определение понятия «ребенок» в связи с требованиями, вытекающими из Конвенции Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных надругательств и обязательств Словацкой Республики по ст. (2) (а) Директивы 2011/93/ЕС. Таким образом, под понятием «ребенок» понимается лицо, не достигшее 18-летнего возраста. В случае если лицо достигает совершеннолетия заключением брака раньше 18-ти лет, уголовно-правовая защита в уголовном процессе не утрачивается, и такое лицо по-прежнему считается ребенком в отличие от предыдущего правового регулирования. Была представлена новая концепция «детского порнографического исполнения», под которой понимается живое представление, предназначенное для аудитории, и даже с использованием информационно-технических средств, в котором ребенок участвует в реальном

или инсценированном сексуальном действии или в котором раскрываются части тела ребенка, что приводит к сексуальному удовлетворению другого человека. Производство детского порнографического материала является составной частью преступления «производство детской порнографии». Также было принято расширение состава преступлений хранения детской порнографии, которое предусматривает уголовную ответственность виновных действий правонарушителя с целью получить доступ к детской порнографии через службу электронной связи. Под приобретением материалов или осуществлением доступа к детской порнографии с помощью электронной связи понимаются такие действия, которые явно указывают на сознательное, а не нежелательное или случайное получение доступа к детской порнографии, а именно сознательным путем регистрации, отправки запросов на доступ или возмещением оплаты за получение доступа к сайтам с детской порнографией.

Исходя из вышеизложенного, при рассмотрении преступления, связанного с порнографией, с точки зрения закона необходимо различать, изображено ли лицо моложе 18 лет, когда речь идет уже о детской порнографии, или нет. В случае преступления, связанного с производством детской порнографии (§ 368 Уголовного кодекса), важно также установить возрастной предел – 12 лет, а в случае жестокого обращения с лицом, не достигшим 12-летнего возраста, может быть применено более строгое наказание.

Экспертиза установления возраста лица

Экспертное установление возраста лица, в котором принимают активное участие и другие эксперты, в том числе антропологи, является важным аспектом рассмотрения как трупов (или скелетных находок), так и живых людей. В случае трупов и скелетных находок возраст важен с точки зрения создания биологического профиля, необходимого для идентификации трупа. Относительно живых лиц необходимо решать судебные или гражданские вопросы в тех случаях, когда отсутствуют действительные документы, удостоверяющие личность. Последние, как правило, связаны с возрастом несовершеннолетних в случае вопроса об усыновлении/удочерении, проживании мигрантов или детской порнографии. Относительно взрослых эти вопросы касаются определения пенсионного возраста и других возрастных ограничений. В последние годы все чаще от экспертов требуется установление возраста у живых людей [5, с. 185–193], где необходимо использовать неинвазивные методы и добиваться более высокой точности и четкости, вытекающих из конкретных правовых требований.

Недавно исследовательская группа по судебно-медицинской диагностике возраста (The Study Group on Forensic Age Diagnostic) обработала критерии установления возраста живых лиц, при которых уделяла особое внимание деликатным правовым и этическим последствиям [6, с. 457–460]. Группа предложила руководящие принципы для установления возраста живого лица с тремя уровнями, включающими в себя: (1) физическое обследование, антропометрический анализ и установление степени развития вторичных половых признаков в соответствии со стадиями Таннера [7, с. 291–303; 8, с. 13–23]; (2) обсуждение дентального развития с помощью ортопантограммы по Демирджиану [9, с. 211–227]; (3) рассмотрение развития костей с помощью рентгенологического исследования левого запястья и кисти по методике Грейлиха и Пайла [10, с. 266–270] или по инновационной методике TW3 [11]. Если необходимо учитывать возрастной предел 21 год, предлагается добавить рентгенологическое исследование стернального эпифиза ключицы.

Методы экспертизы установления возраста лица в материале с порнографическим содержанием

Другая ситуация возникает в случае установления возраста лиц, фигурирующих в порнографических материалах. Поскольку речь идет о двумерном изображении людей (2D), указанные методы, такие как рентгеновские обследования костей и зубного возраста, с точностью невозможно использовать, и для определения и установления возраста лица возможно использовать только оценку физического развития, но это также только с визуальной точки зрения.

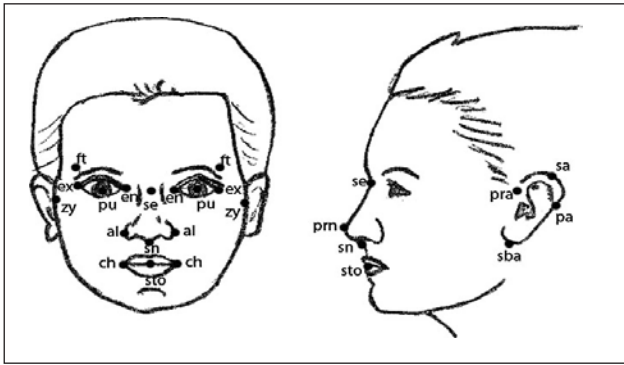
Хотя могло бы показаться, что в рамках физического рассмотрения лиц в порнографических материалах можно для установления общего состояния физического развития использовать также степень развития вторичных половых признаков (рассмотрение степени развития груди и волос на лобке у девочек, а также развития гениталий и волос на лобке у мальчиков согласно стадиям Таннера [12, с. 291–303; 13, с. 13–23]), практики даже не рекомендуют использовать его вообще. Исследования показали, что применение данного метода привело к появлению высокой частоты ошибок при экспертном рассмотрении возраста [14, с. 1494]. Ограничивающим является также использование дентального установления возраста. Стоматологический осмотр возможен только в том случае, если человек, изображенный на фото или видеозаписи, смеется или имеет открытый рот. Однако получение достаточного количества информации для правильного установления стадия развития зубного ряда является

само по себе сложной задачей, и сам метод не дает надежных результатов [15, с. 803–808]. Оба метода должны использоваться в криминалистических целях только в качестве дополнительного источника информации [16, с. 1–13].

Между тем, одной стороны, существовал риск того, что практически никакой экспертный метод установления возраста невозможно применить в данном случае, с другой стороны, возросла социальная потребность в таком виде экспертизы. Это привело к началу и других исследований, посвященных «новым» знакам. В основном исследования под руководством эксперта Каттанеи [17, с. 21–24] показали, что лучшие результаты установления возраста достигли те рассматриваемые респонденты, которые сосредоточились в дополнение к другим маркерам.

Целью дальнейших исследований было проверить, отражает ли лицо характеристики, необходимые для наиболее точного установления возраста [18, с. 139–144]. Исследование было сосредоточено на выявлении антропометрических (размерных) характеристик (рис. 1) и связанных с ними пропорциональных отношений лица в зависимости от возраста. Размеры лица измерялись на живых людях и на фотографиях их лиц в анфас и профиль. Из измеренных значений было рассчитано 43 пропорциональные отношения (индексы-показатели), из которых 23 индекса дали наиболее точную корреляцию с возрастом (табл. 1). Вышеупомянутое исследование представило многообещающие результаты по двум причинам. Во-первых, тот факт, что несколько индексов, рассчитанных по фронтальному и боковому кадрам лица, запечатленного на фотографии, сильно коррелируют с индексами, рассчитанными по измерениям *in vivo*. Из вышесказанного следует, что изменения лица, связанные с ростом, наблюдаемые у живых людей, также отражаются на фотографиях. Вторая причина заключается в том, что некоторые показатели тесно коррелируют с возрастом. Использование индексов лица для установления возраста также фиксирует тот факт, что в отличие от линейных размеров устраняются неточности, возникающие из-за непоследовательной ориентации лица и различного расстояния от камеры [19, с. 7].

Дальнейшие исследования по антропометрии лица людей в возрасте с 6 до 22 лет, которые в настоящее время проводятся на кафедре антропологии факультета Естественных наук Университета имени Коменского (УК) в Братиславе [20, с. 4–9], могут помочь уточнить вышеупомянутые методы, главным образом, в старших возрастных категориях.

Рис. 1. Антропометрические точки на лице для определения размерных характеристик и пропорциональных отношений из фотографического материала

Таким образом, как показали недавние исследования, в настоящее время наиболее точным методом экспертного установления возраста в случае подозрительных порнографических материалов (при подозрении на детскую порнографию) можно считать метод антропометрии лица и последующую классификацию деления по возрастным группам в соответствии с рассчитанными показателями лица.

Опыт с экспертным установлением возраста лица в порнографических материалах

В Словацкой Республике, как и в других странах, полиция уделяет большое внимание случаям преступления в виде детской порнографии. В 2011 году Словакия вместе с другими 22 европейскими странами участвовала в полицейских операциях IKARUS (ИКАРУС), направленных на борьбу с распространением детской порнографии. Только в этом году словацкой полиции удалось обнаружить большинство случаев детской порнографии [21].

В этих случаях после выявления подозрительных пользователей персональных компьютеров, как правило, проводятся проверки домов и обыски других помещений с целью обеспечения сохранности вычислительной техники, компьютеров, носителей данных и другие тщательные проверки материалов и доказательств преступной деятельности, связанной с производством, распространением и хранением детской порнографии. Обнаруженные материалы затем подаются на экспертизу, при этом одним из видов экспертизы может быть антропологическая экспертиза, которая сосредоточивается на установлении возраста лиц,

Таблица 1

Индексы лица, показывающие наиболее точные корреляции с возрастом

Индексы(показатели)	Описание размеров лица в индексах
se-sn/pu-pu	длина носа/межзрачковое расстояние
pu-pu/se-sto	межзрачковое расстояние/физиогномическая высота верхней части лица
en-en/se-sn	расстояние между внутренними углами глаз/длина носа
en-en/se-sto	расстояние между внутренними углами глаз / физиогномическая высота верхней части лица
se-sn/ex-ex	длина носа/расстояние между наружными углами глаз
se-sto/ex-ex	физиогномическая высота верхней части лица/расстояние между наружными углами глаз
al-al/se-sn	ширина носа/длина носа
al-al/se-sto	ширина носа/физиогномическая высота верхней части лица
ch-ch/pu-pu	ширина рта/межзрачковое расстояние
ch-ch/ex-ex	ширина рта/расстояние между наружными углами глаз
en-en/ch-ch	расстояние между внутренними углами глаз/ширина рта
al-al/ch-ch	ширина носа/ширина рта
ch-ch/ft-ft	ширина рта/наименьшая ширина лба
se-sn/ft-ft	длина носа/наименьшая ширина лба
se-sto/ft-ft	физиогномическая высота верхней части лица/наименьшая ширина лба
se-sn/zy-zy	длина носа/ширина лица
se-sto/zy-zy	физиогномическая высота верхней части лица/ширина лица
se-sn/se-sto	длина носа/физиогномическая высота верхней части лица
profil se-prn/se-sn	профиль – длина спины носа/длина носа
profil se-sn/se-sto	профиль – длина носа/физиогномическая высота верхней части лица
profil se-prn/se-sto	профиль – длина спины носа/физиогномическая высота верхней части лица
profil prn-sn/se-sto	профиль – высота носа/физиогномическая высота верхней части лица
profil pra-pa/sa-sba	профиль – физиогномическая ширина ушной раковины / физиогномическая длина уха

отображенных в случаях подозрения на детскую порнографию.

На основе знаний, полученных в результате активной практики, мы можем подтвердить, что именно такой вид экспертизы, как и в других странах, имеет растущую тенденцию и в Словакии и все более востребован полицейскими органами. Анализируя возраст лиц, запечатленных на фотографиях и видеозаписях, мы в первую очередь пользуемся антропометрическими признаками лица. По представленным материалам мы оцениваем всего десять размеров лица анфас, по которым вычисляется 19 индексов-показателей, соответственно, шесть размеров профиля лица, из которых вычисляется шесть индексов. Исходя из этого, можно выделить 6-, 10-, 14- и 18-летний возрастной порог. В качестве вспомогательного метода также используются морфологические стадии развития Таннера, которые особенно полезны в младших возрастных категориях. В возрасте около 13–15 лет уже для такого вида экспертизы непригодны. В качестве дополнительного вспомо-

гательного метода можно использовать визуальную оценку зубов, а также в случаях просмотра лиц с открытым ртом или улыбающихся лиц.

Заключение. Серьезной глобальной проблемой является сексуальное надругательство над детьми, включая детскую порнографию, которая резко усложнилась под влиянием Интернета и в связи с развитием новых технологий. Ее решение требует комплексного подхода, охватывающего судебное преследование правонарушителей, защиту детей-жертв и предотвращение этого явления. В статье была предпринята попытка указать на то, как в доказательстве преступной деятельности, связанной с детской порнографией, может помочь специалист из отдела антропологии при определении возраста лиц, изображенных в порнографических материалах. На основе анализа существующих исследований и собственной экспертной практики мы оцениваем и рекомендуем методы, наиболее подходящие для определения и установления возраста по фотографиям и видеозаписям.

References

1. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>
2. HEALY, M. A. 2004. Child pornography: an international perspective, <http://www.crime-research.org/articles/536/>.
3. CATTANEO, C. et al. 2009. The difficult issue of age assessment on pedopornographic material. In: *Forensic science international*, vol. 183, no. 1, p. e21-e24.
4. Act 300/2005 Coll. of 20 May 2005 The Criminal Code.
5. CATTANEO, C. 2007. Forensic anthropology: developments of a classical discipline in the new millennium. In: *Forensic science international*, vol. 165, no. 2, p. 185-193.
6. SCHMELING, A. et al. 2008. Criteria for age estimation in living individuals. In: *International journal of legal medicine*, vol. 122, no. 6, p. 457-460.
7. MARSHALL, W. A., TANNER, J. M. 1969. Variations in pattern of pubertal changes in girls. In: *Archives of disease in childhood*, vol. 44, no. 235, p. 291-303.
8. MARSHALL, W. A., TANNER, J. M. 1970. Variations in pattern of pubertal changes in boys. In: *Archives of disease in childhood*, vol. 45, no. 239, p. 13-23.
9. DEMIRJIAN, A., GOLDSTEIN, H., TANNER, J. M. 1973. A new system of dental age assessment. In: *Human biology*, vol. 45, p. 211-227.
10. GREULICH, W. W., PYLE, S. 1959. *Radiographic Atlas of Skeletal Development of the Hand and Wrist*. Stanford: Stanford University Press, p. 266-270.
11. TANNER, J. M. et al. 2001. *Assessment of skeletal maturity and prediction of adult height (TW3 method)*. London: Saunders, 110 p.
12. MARSHALL, W. A., TANNER, J. M. 1969. Variations in pattern of pubertal changes in girls. In: *Archives of disease in childhood*, vol. 44, no. 235, p. 291-303.
13. MARSHALL, W. A., TANNER, J. M. 1970. Variations in pattern of pubertal changes in boys. In: *Archives of disease in childhood*, vol. 45, no. 239, p. 13-23.
14. ROSENBLUM, A. L., TANNER, J. M. 1998. Misuse of Tanner puberty stages to estimate chronologic age. In: *Pediatrics*, vol. 102, p. 1494.
15. RATNAYAKE, M. et al. 2014. The juvenile face as a suitable age indicator in child pornography cases: a pilot study on the reliability of automated and visual estimation approaches. In: *International journal of legal medicine*, vol. 128, no. 5, p. 803-808.
16. CUNHA, E. et al. 2009. The problem of aging human remains and living individuals: A review. In: *Forensic science international*, vol. 193, no. 1, p. 1-13.
17. CATTANEO, C. et al. 2009. The difficult issue of age assessment on pedopornographic material. In: *Forensic science international*, vol. 183, no. 1, p. e21-e24.

18. CATTANEO, C. et al. 2012. Can facial proportions taken from images be of use for ageing in cases of suspected child pornography? A pilot study. In: International journal of legal medicine, vol. 126, no.1, p. 139-144.
19. CUMMAUDO, M. et al. 2014. Towards a method for determining age ranges from faces of juveniles on photographs. In: Forensic science international, vol. 239, p. e1-7.
20. BEŇOVÁ, J., BEŇUŠ, R., MASNICOVÁ, S. 2014. Odhad veku z fotografie detskej tváre/Age estimation from child's face photography. In: Slovenská antropológia/Slovak Anthropology, vol. 17, no. 1, p. 4-9.
21. Správa o bezpečnostnej situácii v Slovenskej republike za rok 2012/Report on the Security Situation in the Slovak Republic for 2012, URL : <http://www.minv.sk/?dokumenty-na-stiahnutie-5>.

Сучасний стан економічної злочинності в Україні

Плутницька К. М.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
plutio@i.ua*

Ключові слова:

економічна злочинність, структура економічної злочинності, динаміка економічної злочинності, рівень економічної злочинності, показники злочинності.

У статті розглянуто сучасні підходи до визначення поняття економічної злочинності. Виокремлено три інтегративні ознаки, властиві економічній злочинності, на підставі яких для подальших цілей обрано базове визначення економічної злочинності й згруповано економічні злочини за об'єктами посягання. Проаналізовано сучасний стан насильницької злочинності в Україні, її кількісні та якісні показники, а саме: рівень, коефіцієнт інтенсивності, структура, питома вага в загальній структурі злочинності й динаміка в період з 2013 по 2019 роки.

Current state of economic crime in Ukraine

Plutytska K. M.

*Zaporizhzhia National University,
Zhukovskogo str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
plutio@i.ua*

Key words:

economic crime, structure of economic crime, dynamic of economic crime, level of economic crime, crime rates.

Today, in the context of the approaching economic crisis, the issue of preventing economic crime becomes more relevant than ever. It is impossible to talk about crime prevention without analyzing its current state.

Before moving directly to the coverage of the current state of economic crime, the author focused on the definition of economic crime, because it determines what types of crimes will be considered in the structure of economic crime, which, in turn, depends on determining its quantitative and qualitative indicators, and further determinants, characteristics of the offender's personality and ways of preventing this type of crime.

It is emphasized that the most common among Ukrainian criminologists are the following approaches to understanding the concept of "economic crime": all crimes that directly or indirectly damage the economic system of the state and which their subjects commit for economic gain are considered economic (individual crimes against property (property); crimes in the field of economic activity; individual offenses in the field of official activity, against the environment, etc.); economic activities include crimes that cause damage to two basic elements of the economic system: property and the economic mechanism of the state in the course of economic activity (crimes against property related to business activities; crimes in the field of economic activity); economic crime includes only crimes committed in the course of economic activity and which encroach on the economic mechanism of the state.

Three integrative features of economic crime are considered. The author defines economic crime as a socio-economic destructive phenomenon for the economy of the state, manifested in the commission of intentional selfish crimes in the sphere of legal and illegal economic activity, the main and direct object of which are property relations and relations

in the sphere of production, exchange, distribution and consumption. goods and services for the purpose of obtaining criminal proceeds.

On the basis of this, the structure of economic crime includes: crimes that are theft of someone else's property by misappropriation or misappropriation by persons entrusted with it or by their authority, as well as by abuse of office; crimes affecting the financial interests and financial system of the state; crimes that encroach on the order of receipt and use of deposit capital and are detrimental to creditors and guarantors; crimes that violate the established order of free competition in the economy; crimes that encroach on the established procedure for engaging in business activities; offenses related to the promotion of self-employed persons for business purposes and certain other offenses in the field of official activity for the purpose specified; crimes that violate consumer rights.

In addition, the article analyzes the current status of violent crime in Ukraine, its quantitative and qualitative indicators, namely: level, intensity ratio, structure, share in the overall structure of crime and dynamics in the period from 2013 to 2019.

Експерти неурядової аналітичної організації Growford Institute підбили економічні підсумки 2019 року для України, в яких аналітики наголосили, що ревальвація гривні призвела до дефіциту бюджету, а недоступність кредитів для бізнесу створює загальну загрозу для економічного зростання [1]. На початку ж 2020 року й світова економіка, й українська економіка стикнулися з викликом коронавірусної пандемії, яка, за прогнозами експертів, цілком здатна призвести до світової економічної кризи. Українська економіка, яка є економікою «відкритого типу», залежна від світових тенденцій, крім того, в Україні вже очікуються значні труднощі в секторі малого й середнього бізнесу. У цій ситуації особливо актуальним постає питання протидії економічній злочинності. Ефективна протидія такому явищу можлива за умови дослідження його сучасного стану й тенденцій розвитку.

Аналіз кількісних та якісних показників, стан і тенденції економічної злочинності вже довгий час є предметом вивчення науковців різних сфер знань: кримінологів, соціологів, фахівців із кримінального права, економістів тощо. Так, дослідженню зазначеного питання присвятили свої праці А. М. Бойко, А. Ф. Волобуєв, Б. М. Головкін, Н. О. Гуророва, В. М. Дрьомін, О. Г. Кальман, О. Є. Користін, І. В. Маслій, Т. В. Мельничук, М. М. Олашин, П. І. Орлов, В. М. Попович, Є. Л. Стрельцов, С. С. Чернявський, К. В. Юртаєва й інші.

Водночас необхідно зазначити, що економічна злочинність, як, власне кажучи, й злочинність взагалі, є мінливим явищем, а її показники змінюються з плином часу. Тому важливо постійно за ними спостерігати й піддавати їх аналізу.

Перш ніж перейти безпосередньо до викладення сучасного стану економічної злочинності, доречно буде зупинитися на визначенні її поняття,

адже саме його змістовне наповнення зумовлює, які види злочинів будуть розглядатися у структурі економічної злочинності, від чого, своєю чергою, залежать визначення її кількісних та якісних показників, а надалі детермінантів, характеристики особистості злочинця та шляхи запобігання цьому виду злочинності.

У сучасній науковій літературі існує багато різноманітних підходів до визначення економічної злочинності.

Найважливішим етапом в дослідженні проблем економічної злочинності служать роботи Е. Сазерленда, який ввів поняття «білокомірцева» (офісна) злочинність. На думку вченого, провідними суб'єктами економічних злочинів виступають особи, які мають високий соціальний статус і вчиняють злочини в процесі своєї професійної діяльності в інтересах юридичних осіб і власних інтересах. На базі концепції Е. Сазерленда економічна злочинність стала сприйматися у вузькому сенсі слова як злочини, що здійснюються корпораціями. Детальніший огляд позицій Е. Сазерленда зроблений О. Г. Карповичем [2].

Вузькість такого підходу пов'язана з тим, що економічні злочини скоюються не тільки керівниками від імені й в інтересах підприємства, а й іншими особами, й вимагає перегляду трактування поняття «білокомірцевої злочинності».

Тенденція до розширення цього поняття виявлялася у двох взаємопов'язаних аспектах:

а) розширення кола суб'єктів таких злочинів (до них стали відносити не тільки вищих керівників корпорацій, а й інших службовців, незмінною залишилася тільки ознака скоєння злочину в процесі професійної діяльності);

б) розширення переліку злочинів, що належать до економічних, включення в нього таких діянь, як ухилення від сплати податків, комп'ютерні й інші злочини, які заподіюють шкоду економіці

держави або її окремим галузям, підприємницькій діяльності, а також економічним інтересам окремих груп громадян.

У зв'язку з реформуванням економіки України, появою нових форм власності, розвитком ринкових відносин, інтеграцією країни у світову економіку у вітчизняній кримінології підхід до розуміння злочинності у сфері економічної діяльності зблизився з визначенням цього явища в країнах із розвинутою ринковою економікою [3].

Деякі автори [4; 5; 6; 7] дотримуються точки зору, згідно з якою економічну злочинність слід розглядати як сукупність корисливих злочинів, вчинених у сфері економіки особами в процесі їхньої професійної діяльності у зв'язку з цією діяльністю, які зазіхають на власність та інші інтереси споживачів, партнерів, конкурентів і держави, а також на порядок управління економікою в різних галузях господарства.

Серед українських кримінологів найпоширенішими є такі підходи до розуміння поняття «економічної злочинності»:

1) економічними вважаються всі злочини, які безпосередньо чи опосередковано завдають шкоди економічній системі держави та які їх суб'єкти вчиняють з метою отримання економічної вигоди. До них належать:

- окремі злочини проти власності (майнові);
- злочини у сфері господарської діяльності;
- окремі злочини у сфері службової діяльності,

проти довкілля тощо;

2) до економічних відносять злочини, які завдають шкоди двом базовим елементам економічної системи: власності й господарському механізму держави в процесі здійснення господарської діяльності. Це:

- злочини проти власності, пов'язані з господарською діяльністю;
- злочини у сфері господарської діяльності;

3) до економічної злочинності належать лише злочини, які вчиняють у процесі господарської діяльності та які посягають на господарський механізм держави [8, с. 126].

Як справедливо зазначає І. М. Базярук, відсутність одностайності у визначенні поняття економічної злочинності та її суті, безумовно, дезорієнтує правоохоронну практику, ускладнює ведення статистичного обліку, робить неможливим правильне порівняння статистичних даних. На основі суперечливих визначень цього поняття неможливо достатньо чітко визначити зміст і напрямки запобігання злочинності у сфері економіки. Велику роль у цьому відіграє й невизначеність такого поняття на законодавчому рівні (адже в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) 2001 р. взагалі не використовується таке поняття, як «економічна злочинність») [9].

Проте, натепер можливо виділити три інтегрувальні ознаки, властиві економічній злочинності.

Так, з позицій економічної теорії економічна діяльність є ініціативною, самостійною діяльністю громадян та їхніх об'єднань, спрямованою на отримання прибутку або особистого доходу й здійснюваною на їхній ризик і під їхню майнову відповідальність. По суті, йдеться про діяльність підприємницьку. Таке її розуміння найбільш підходить для цілей кримінологічного аналізу злочинності в такій сфері та є першою інтегрувальною ознакою такої групи злочинів. Отже, економічні злочини скоюються у сфері економіки й спрямовані проти елементів легальної економіки, економічної діяльності. Родовим об'єктом таких злочинів є економічні відносини, яким свідомо чи несвідомо завдається шкода.

Другою інтегрувальною ознакою, що об'єднує ці складові частини, можна вважати заподіяння шкоди охоронюваним законом економічним інтересам усього суспільства й громадян спеціальними суб'єктами, тобто не сторонніми для об'єкта керування людьми, а включеними в систему економічних відносин, на які вони посягають. Тобто їхнім суб'єктом є здебільшого учасник економічної діяльності, що має окремий економічний інтерес і прагне отримати власний економічний результат, або, рідше, особа, не причетна до цієї діяльності, яка має ціль скористатися в злочинний спосіб її елементами чи результатами. Також злочинна економічна діяльність спрямована на її організаційне забезпечення, насамперед через корупційні зв'язки й підтримку органів влади, що виводить її на рівень організованої злочинної діяльності.

Нарешті, третьою інтегрувальною ознакою такого виду злочинності (властивою, втім, і загальнокримінальній корисливій злочинності) виступає корислива мотивація більшості цих діянь, що реалізується протиправними способами. Обов'язковим є наявність прямого умислу, пов'язаного з отриманням економічної вигоди [10, с. 103].

Отже, в сучасній кримінології під економічною злочинністю цілком доцільно розуміти соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, що проявляється в скоєнні умисних корисливих злочинів у сфері легальної та нелегальної господарської діяльності, основним і безпосереднім об'єктом якої є майнові відносини й відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу й споживання товарів і послуг із метою одержання злочинних доходів.

Нині економічні злочини, на нашу думку, найбільш вдало класифікували П. М. Бузал, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко [8, с. 131]. Тож, якщо всі економічні злочини поділити на групи, то структура економічної злочинності в період з 2013 по 2019 роки буде виглядати наступним чином:

– злочини, що полягають у розкраданні чужого майна шляхом привласнення чи розтрати особами, яким воно було ввірено чи перебувало в їхньому віданні, а також шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) – 34,3%;

– злочини, що посягають на фінансові інтереси й фінансову систему держави (ст. ст. 199–201¹, 209–212¹, 216, 233 КК України) – 11,1%;

– злочини, що посягають на порядок отримання та використання депозитного капіталу й такі, що завдають шкоди кредиторам і гарантам (ст.ст. 218¹–224 КК України) – 0,7%;

– злочини, що посягають на встановлений порядок вільної конкуренції в економіці (ст. ст. 231–232² КК України) – 0,2%;

– злочини, що посягають на встановлений порядок зайняття підприємницькою діяльністю (ст. ст. 203¹–206², 213 КК України) – 9,3%;

– злочини, пов'язані зі сприянням службовими особами в корисливих цілях підприємницькій діяльності й деякі інші злочини у сфері службової діяльності, скоєнні з вказаною метою (ст. ст. 364, 364-1, 365²–366¹, 368, 368³–370 КК України) – 43,7%;

– злочини, що посягають на права споживачів (ст. ст. 227, 229 КК України) – 0,7%.

Питома вага економічної злочинності за вказаний період часу складає 5,8% у загальній структурі злочинності.

Рівень економічної злочинності в Україні протягом 2013–2019 років позначився такими даними: у 2013 році обліковано 36363 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 17681 особі вручено повідомлення про підозру; у 2014 році обліковано 30395 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 14788 особам вручено повідомлення про підозру; у 2015 році обліковано 28883 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 12119 особам вручено повідомлення про підозру; у 2016 році обліковано 27977 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 10451 особі вручено повідомлення про підозру; у 2017 році обліковано 30746 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 13428 особам вручено повідомлення про підозру; у 2018 році обліковано 32069 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 14329 особам вручено повідомлення про підозру; у 2019 році обліковано 29785 економічних злочинів, у зв'язку з їх вчиненням 10436 особам вручено повідомлення про підозру [11]. Тобто, на одну особу, якій вручено повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, припадає в середньому 2,3 економічних злочинів, а за рік в Україні вчиняється в середньому 30888 таких злочинів. Коефіцієнт інтенсивності економічної злочинності на території України дорівнював: у 2013 році – 79,8; у 2014 році – 66,9; у 2015 році – 67,3; у 2016 році – 65,4; у 2017 році –

72,2; у 2018 році – 75,7; у 2019 році – 60,6 злочину на 100000 населення.

Згідно з офіційною статистикою, за 2013–2016 роки в Україні найрозповсюдженішими серед економічних злочинів у структурі економічної злочинності є: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) – 34,3% (у середньому 10590 на рік); службове підроблення (ст. 366 КК України) – 20% (у середньому 6168 на рік); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) – 11,5% (у середньому 3538 на рік); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) – 5,7% (у середньому 1771 на рік); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) – 5% (у середньому 1554 на рік).

Загалом же протягом 2013–2019 років динаміка економічної злочинності тяжіє до зниження (в середньому з кожним роком на 3,3%). Слід зазначити, що зниження динаміки економічних злочинів продемонстрували майже всі її види. Так, кількість злочинів, що полягають у розкраданні чужого майна шляхом привласнення чи розтрати особами, яким воно було ввірено чи перебувало в їхньому віданні, а також шляхом зловживання службовим становищем, із кожним роком у середньому скорочувалась на 6,1%; кількість злочинів, що посягають на порядок отримання та використання депозитного капіталу й такі, що завдають шкоди кредиторам і гарантам, – на 9,6%; кількість злочинів, що посягають на фінансові інтереси й фінансову систему держави, – на 20,1%; кількість злочинів, що посягають на встановлений порядок вільної конкуренції в економіці, – на 9,4%; кількість злочинів, що посягають на встановлений порядок зайняття підприємницькою діяльністю, – на 7%; кількість злочинів, що посягають на права споживачів, – на 18,8 %. Водночас кількість злочинів, пов'язаних зі сприянням службовими особами в корисливих цілях підприємницькій діяльності й деякі інші злочини у сфері службової діяльності, скоєнні з вказаною метою, зростала в середньому з кожним роком на 2,5%.

Отже, аналіз кількісних та якісних показників економічної злочинності свідчить про тенденцію до незначного зниження її рівня в наступні роки за умови незмінності порядку та якості реєстрації кримінальних правопорушень, соціально-політичного й економічного становища в країні й інших факторів. Однак, вважаємо, що зазначені тенденції є не результатом позитивних змін у суспільстві, а, навпаки, свідчать про незначне зменшення рівня економічної злочинності лише шляхом того, що поза зоною впливу, а отже й обліку правоохоронної системи залишились

окремі райони Луганської та Донецької областей у зв'язку з проведенням АТО. Припускаємо, що, якби правоохоронні органи мали змогу всебічно обліковувати кримінальні правопорушення на вказаних територіях, статистичний аналіз зобразив би зростання насильницької злочинності.

Крім того, слід пам'ятати про традиційно високий рівень латентності економічних злочинів.

Однак, отримані результати доводять необхідність провадження всебічних заходів запобігання економічної злочинності, особливо в умовах очікуваної економічної кризи.

Література

1. Чурилова К. Є. 10 важливих цифр про економіку України. URL: https://zaxid.net/ekonomika_ukrayini_2019_pidsumki_analitikiv_tezi_n1495360 (дата звернення: 17.04.2020).
2. Карпович О. Г. Шулепов Н. А. «Беловоротничковая» преступность в США через призму мирового финансово-экономического кризиса. Москва : Юнити, 2014. 208 с.
3. Плутицька К. М., Шеховцова Л. І. Кримінологія : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018. 169 с.
4. Фитуни Л. Л. Теневой оборот и бегство капитала. Москва : Вост. лит., 2003. 264 с.
5. Чекмарев В. В., Чекмарев В. В. Факторы инновационного развития и обеспечение экономической безопасности региона. *Экономика образования*. 2014. № 2. С. 25–57.
6. Чекмарев В. В. Социально-ориентированная экономика. *Вестник Костромского государственного университета имени Н.А. Некрасова*. 2003. № 3. С. 95–96.
7. Яновский Р. Г. Глобальные изменения и социальная безопасность. Москва : Академия, 1999. 317 с.
8. Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Кулик С. Г. Кримінологія. Особлива частина : навчальний посібник. Запоріжжя : КПУ, 2012. 705 с.
9. Базярук І. М. Економічна злочинність та її ознаки. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2008/08bimtyo.pdf. (дата звернення: 02.03.2020).
10. Розумань І. В. Кримінологія : курс лекцій. Новосибірськ : изд-во СибАГС, 2015. 211с.
11. Єдині звіти Генеральної прокуратури про кримінальні правопорушення за 2013–2019 рр. / Генеральна прокуратура України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820# (дата звернення: 17.04.2020).

References

1. Churylova, K (2019), “10 important figures about the economy of Ukraine”, available at: https://zaxid.net/ekonomika_ukrayini_2019_pidsumki_analitikiv_tezi_n1495360 (access April 17, 2020).
2. Karpovich, O. G. And Shulepov, N. A. (2014), «*Belovorotnichkovaya*» *prestupnost' v SSHA cherez prizmu mirovogo finansovo-ekonomicheskogo krizisa* [“White-collar” crime in the USA through the prism of the global financial and economic crisis], Unity, Moscow, Russia.
3. Plutytska, K. M., and Shekhovcova, L. I. (2018), *Kryminologhija : kurs lekcij dlja zdobuvachiv stupenja vyshhoji osvity bakalavra specialnosti «Pravo» osvithno-profesijnoji prohramy «Pravoznavstvo»* [Criminology: Lecture Course for Bachelors of Law Bachelor Degree in Law Educational and Professional Program], Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.
4. Fituni, L. L. (2003), *Tenevoy oborot i begstvo kapitala* [Shadow turnover and capital flight], Vostochnaya Literatura, Moscow, Russia.
5. Chekmarev, V. and Chekmarev, V. I. (2014), “Factors innovative development and economic security of the region”. *Ekonomika obrazovaniya*. no. 2, pp. 25–57.
6. Chekmarev, V. (2003), “Socially oriented economy” The «*Vestnik Of Kostroma State University*», no. 3, pp. 95–96.
7. Yanovskiy, R. G. (1999), *Global'nye izmeneniya i sotsial'naya bezopasnost'* [Global change and social security], Academia, Moscow, Russia.
8. Denysov, S. F., Denysova T. A., Kulyk, S. Gh. (2012), *Kryminologhija. Osoblyva chastyna: Navchalnyj posibnyk* [Criminology. Special Part: Study Guide], Classical private university, Zaporizhzhia, Ukraine.
9. Bazyaruk, I.M. (2008), Economic crimes and their features. *Naukovyj Visnyk Ljvivskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav*. no. 2. available at: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2008/08bimtyo.pdf. (access April 17, 2020).
10. Rozuman', I. V. (2005), *Kryminologiya : kurs leksiy* [Criminology: course of lectures], Siberian institute of manacement, Novosibirsk, Russia.
11. Prosecutor General's Office of Ukraine (2013-2019). *Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja za sichenj-ghrudenj 2013- 2019* [General Reports about Crime in January-December 2013-2019]. Retrieved from: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820# (access April 17, 2020).

**Регламентація міжнародно-правовими стандартами
у галузі захисту прав ув'язнених та поведження з ними правових засад застосування
сили персоналом пенітенціарних установ**

Сокоринський Ю. В.

*Академія Державної пенітенціарної служби, вул. Гонча, 32, Чернігів, Україна
sokorynskyi_iurii@meta.ua*

Ключові слова:

*правопорядок, установи виконання
покарань, засуджені, втеча, фізичний
опір.*

Досліджено зміст правової регламентації міжнародно-правовими стандартами, зокрема Мінімальними стандартними правилами поведження з ув'язненими (Правилами Мандели) та Європейськими пенітенціарними правилами, правових підстав, межі, порядку й умов застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї персоналом пенітенціарних установ.

**The regulation of legal fundamentals of the use of force by penitentiary facilities staff under
the international and legal standards in the area of protection of detainees' rights
and treatment of them**

Sokorynskyi Yu. V.

*Academy of the State Penitentiary Service, Honcha str., 32, Chernihiv, Ukraine
sokorynskyi_iurii@meta.ua*

Key words:

*law order, penitentiary facilities,
prisoners, escape, physical force.*

The issue of force uses to the persons who are in the penitentiary facilities of the criminal and executive system is not clearly regulated at the legislative level of Ukraine. According to article 106 of the Criminal Executive Code of Ukraine, physical force, special means, restraint jacket and weapons are applied to persons deprived of liberty if they make physical resistance against the staff of penal establishment, don't follow its legal requirements by intent, brawl, participate in mass disorders, hostage situation or commit other violent actions as well as in case of departure from custody to break the above unlawful actions as well as to prevent the infliction of harm to others or oneself by such persons. Unfortunately, the CEC of Ukraine doesn't define the following concepts in details: a) "other violent actions"; b) "infliction of harm to others and oneself" that can be used for justification of force use. The CEC of Ukraine uses various concepts for the determination of means of force:

- a) physical force, special means, restraint jacket and weapons;
- b) means of physical influence, special means and weapons which empower to misuse the above means.

The article highlights that the CEC of Ukraine doesn't define the concept "special means" and doesn't have reference norm to article 18 of the Law of Ukraine "On Preliminary Detention" or article 42 of the Law of Ukraine "On the National Police". Thus, the available gaps in the criminal and executive legislation of Ukraine need improving and, primarily, conforming with the current norms on the use of force of the international and legal standards in the area of protection of prisoners' rights and treatment of them. The research studies the content of legal regulation through the international and legal standards in the area of protection of prisoners' rights and treatment of them, in particular, Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules) and European Penitentiary

Rules, legal grounds, limits, order and conditions for the application of physical power, special means and weapons by penitentiary facilities staff.

The author concludes as follows: international and legal standards in the area of protection of prisoners' rights and treatment of them admit the use of force in the penitentiary establishments only in case of emergency:

- a) self-protection;
- b) an attempt to escape;
- c) active or passive physical resistance (general condition of the application).

Only strait jackets, handcuffs and other means of restraint are approved to be used as means of restraint as well as other means for motion restriction, which are prohibited to use for penalty.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання застосування сили до осіб, які перебувають в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи, на законодавчому рівні в Україні врегульована недостатньо чітко. Відповідно до статті 106 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) «до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянням цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя. Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб» [1].

На жаль, КВК України не надає чітких визначень певним юридичним фактам, зокрема, наступним: а) «інші насильницькі дії»; б) «заподіяння шкоди оточенню або самим собі», що може бути використаним для виправдання надмірного застосування сили. Також КВК України використовує різні поняття для визначення засобів сили: а) фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя; б) заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброя, що надає можливість для зловживання вказаними засобами. Слід підкреслити, що у КВК України поняття «спеціальні засоби» не визначене, а відсилочна норма на статтю 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» або на статтю 42 Закону України «Про національну поліцію» відсутня.

Таким чином, наявні прогалини у кримінально-виконавчому законодавстві України потребу-

ють виправлення, і, насамперед, узгодження із діючими нормами про застосування сили міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав ув'язнених та поводження з ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Зміст міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав ув'язнених та поводження з ними став предметом наукового пошуку багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, питаннями імплементації їх вимог у національне законодавство України опікувались В. А. Бадира, Ф. М. Городинець, Т. А. Денисова, О. І. Іваньков, В. А. Львовчкін, Г. О. Радов, В. І. Хижняк, В. О. Човган та інші вчені. Своєю чергою, шляхи формування правових засад застосування сили персоналом пенітенціарних установ, у тому числі і на національному рівні, вивчали К. А. Автухов, А. С. Князьков, О. Б. Пташинський, А. Х. Степанюк, О. В. Ткачова, В. О. Уткін, О. О. Цветков, І. С. Яковець та інші дослідники. Однак питання відображення правових підстав, межі, порядку й умов застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї персоналом пенітенціарних установ у міжнародно-правових стандартах у галузі захисту прав ув'язнених та поводження з ними комплексно не досліджувалось.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження правової регламентації міжнародно-правовими стандартами у галузі захисту прав ув'язнених та поводження з ними правових підстав, межі, порядку й умов застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї персоналом пенітенціарних установ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав ув'язнених та поводження з ними визначають та закріплюють правовий статус осіб, які примусово ізольовані від суспільства. Норми та правила, що містяться в них, особливу

увагу приділяють регламентації правових засад застосування сили персоналом пенітенціарних установ.

Слід зазначити, що універсальними міжнародними стандартами загального характеру [2, с. 39] питання забезпечення безпеки ув'язнених розглядається з позиції дотримання прав людини в цілому, заборони тілесних покарань, тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання, тобто у загальному гуманістичному аспекті.

Зокрема, відповідно до статті 5 Загальної декларації прав людини «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поведження і покарання» [3]. Аналогічну вимогу містить стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що формулює її більш жорстко «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідності поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідям». Частина 1 статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює право осіб, позбавлених волі, на гуманне поведження і повагу людської гідності [4].

Особливе місце серед універсальних стандартів поведження із засудженими посідають Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, що встановлює у статті 6 обов'язок кожної держави «систематично розглядати методи і практики ведення допиту та умови утримання під вартою і поведження з особами, позбавленими волі, на її території, з тим щоб не допускати будь-яких випадків тортур або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання» [5], а також Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання», що у статті 1 визначає катування як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише

законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» [6].

Однак відповідно до статті 1 Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання до цього тлумачення не включаються «біль або страждання, які виникають лише через законне позбавлення волі, з огляду на стан, властивий цьому або внаслідок цього, в тій мірі, наскільки це сумісно з Мінімальними стандартними правилами поведження з ув'язненими» [5].

Необхідно підкреслити, що всі принципи норми універсальних світових стандартів у галузі захисту прав ув'язнених та поведження з ними були покладені в основу регіональних стандартів, зокрема, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.) та Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижують гідність, поведженню чи покаранню (1987 р.), що стали «на теренах Європи однією із дієвих гарантій для забезпечення реалізації положень, закріплених ООН» [2, с. 46].

До групи міжнародних стандартів спеціального характеру, як зазначає О. І. Іваньков, належать міжнародні акти, які були спеціально прийняті в рамках інститутів ООН для регламентації поведження із засудженими... та регіональні міжнародні стандарти спеціального характеру [2, с. 46, 50], серед яких особливе місце посідають документи, що були прийняті ООН для регламентації діяльності у цій сфері окремих професійних груп та службовців, зокрема, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (далі – Кодекс). Незважаючи на рекомендаційний статус Кодексу, Україна у складі СРСР, підписавши 10 січня 1989 р. Заключний документ Віденського засідання представників держав, що брали участь у конференції з безпеки та співробітництва у Європі, яка проходила у Відні з 6 листопада 1986 р. по 19 січня 1989 р., взяла на себе зобов'язання «дотримуватися Мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими ООН, а також Кодексу поведінки співробітників правоохоронних органів» [7].

Відповідно до статті 3 Кодексу посадові особи з підтримання правопорядку можуть застосувати силу тільки в разі крайньої необхідності і у тій мірі, в якій це потрібно для виконання їх обов'язків. У коментарі до цієї статті підкреслюється, що а) застосування сили посадовими особами з підтримання правопорядку має носити винятковий характер; б) посадові особи з підтримання правопорядку можуть бути уповноважені на застосування сили, яка є розумно необхідною за даних обставин, з метою попередження зло-

чину або при проведенні правомірного затримання правопорушників, або підозрюваних, або при наданні допомоги; в) при такому затриманні не може застосовуватися сила, що перевищує необхідні для цих цілей межі. Особлива увага упорядниками Кодексу приділяється застосуванню вогнепальної зброї, що: а) вважається крайнім заходом; якого слід уникати, особливо проти дітей; б) вогнепальна зброя не повинна застосовуватися, за винятком випадків, коли підозрюваний правопорушник чинить збройний опір або іншим чином ставить під загрозу життя інших і коли інші заходи, що мають менш винятковий характер, недостатні для засудження або затримання підозрюваного правопорушника; в) про кожний випадок застосування вогнепальної зброї повинно бути негайно повідомлено компетентним властям. Стаття 5 Кодексу унеможливує участь посадових осіб у здійсненні, підбурюванні до будь-якої дії, що уявляє собою тортури або інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження і покарання, незважаючи на посилання на будь-які виняткові обставини, наприклад, стан війни чи загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан для їх виправдання [8].

Медичні послуги для ув'язнених, як зазначають Андрес Лехтметс та Йорг Понт, також мають безпосереднє відношення до запобігання жорсткому поводженню. Невідповідний рівень медичного обслуговування може швидко призвести до ситуацій, які підпадають під визначення «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження» [9, с. 8]. Неприпустимо зобов'язувати засуджених та ув'язнених залишатися в місцях, де вони не можуть отримати належного лікування через відсутність відповідних закладів, або якщо такі заклади відмовляються прийняти їх. Відповідно до вимог Принципів медичної етики, що відносяться до ролі медичних працівників, зокрема, лікарів, у захисті засуджених та ув'язнених від катувань й іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання ООН (1982 р.) працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, вчиняють грубе порушення медичної етики, а також злочин, відповідно до чинних міжнародних документів, якщо вони: а) займаються активно чи пасивно діями, які представляють собою участь або співучасть у тортурах або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видах поводження чи покарання, або підбурювання до їх вчинення, або спроби здійснити їх; б) застосовують свої знання та досвід для сприяння проведенню допиту ув'язнених і затриманих осіб таким чином, що це може негативно вплинути на фізичне або психічне здо-

ров'я або стан таких ув'язнених або затриманих осіб та не узгоджується з відповідними міжнародними документами; в) засвідчують або беруть участь в посвідченні того, що стан здоров'я ув'язнених або затриманих осіб дозволяє піддавати їх у будь-якій формі поводженню чи покаранню, яке може негативно вплинути на їх фізичне або психічне здоров'я і яке не узгоджується з відповідними міжнародними документами, або у будь-якій іншій формі беруть участь в застосуванні будь-якого такого поводження чи покарання, яке не узгоджується з відповідними міжнародними документами [10].

Одним з основних стандартів у галузі захисту прав ув'язнених та поводження з ними є Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, оновлена редакція яких була прийнята ООН у 2015 р. (Правила Мандели). Відповідно до правила 47 Правил Мандели, має бути заборонено використання кайданів, ланцюгів або інших засобів угамування, які за своєю природою є такими, що принижують гідність, або болісними. Використання інших засобів приборкування дозволяється лише на законних підставах за наступних обставин: а) для запобігання втечі під час перевезення за умови, що ув'язнені звільняються від пут, як тільки вони стануть перед судовим або адміністративним органом; б) за наказом директора тюремної установи, якщо інші заходи контролю виявляються недовірними, коли ув'язненим потрібно перешкодити завдати шкоди собі чи іншим або ж завдати матеріальної шкоди; в таких випадках директор негайно попереджає лікаря або інших кваліфікованих медичних фахівців та доповідає вищому адміністративному органу. В останньому випадку застосовуються наступні принципи: а) засоби приборкування повинні використовуватися тільки в тих випадках, коли менш жорсткі форми контролю виявляються недовірними для усунення ризиків, пов'язаних з переміщенням без будь-яких обмежень; б) метод приборкування повинен бути найменш жорстким з тих, що необхідні і розумно прийнятні для контролю за переміщенням ув'язненого, з урахуванням рівня і характеру виникаючих ризиків; в) засоби приборкування повинні використовуватися тільки протягом необхідного часу, і вони повинні бути зняті якнайшвидше після того, як ризики, пов'язані з переміщенням без будь-яких обмежень, перестануть існувати. Правила Мандели застерігають, що засоби приборкування ніколи не повинні застосовуватися до жінок під час родових схваток, під час пологів і відразу після пологів. Правила Мандели нагадують керівникам тюрем та представникам тюремної адміністрації, що їм слід прагнути отримати доступ до методів контролю, які усувають необхідність використання засобів

угамування або знижують їх жорсткий характер, а також забезпечувати професійну підготовку щодо навичок їх використанні. Виняткове значення має правило 82, яке застерігає, що у своїх відносинах з ув'язненими тюремний персонал має право вдаватися до сили тільки в разі самозахисту або при спробі до втечі, так само як і в випадку активної або пасивної протидії наказам, заснованим на законодавстві та нормативно-правових актах. Співробітники, які вдаються до сили, зобов'язані залишатися у межах необхідного і негайно повідомляти про інциденти такого роду директорові тюремної установи. Співробітники тюремних установ, що знаходяться при виконанні своїх обов'язків в умовах безпосереднього контакту з ув'язненими, не повинні носити зброї, крім як у виняткових випадках. Крім того, право носити зброю повинні мати тільки співробітники тюремної установи, які пройшли відповідну підготовку [11].

Найдетальніше питання застосування сили персоналом пенітенціарних установ викладені у Європейських пенітенціарних правилах (2006 р.), прийняття яких стало наслідком «суттєвих еволюційних процесів, викликаних соціально-політичними та економічними перетвореннями, приєднанням до Ради Європи нових держав-членів, новаціями в науці, політиці у боротьбі зі злочинністю <...>, що привели до кардинальних змін у сфері організації управління пенітенціарними установами та поводження з ув'язненими (засудженими)» [12, с. 28].

Європейські пенітенціарні правила (далі – Правила) містять спеціальний розділ «Застосування сили», де різним аспектам застосування сили персоналом пенітенціарної установи присвячені правила 64–67, засобам стримування ув'язнених – правило 68 і питанням застосування зброї – правило 69. Правило 64 визначає підстави застосування сили у наступних випадках: а) самооборони; б) спроби втечі; в) активного або пасивного фізичного опору встановленому законом порядку. Загальною умовою є те, що ці заходи мають бути крайніми, а масштаби застосування сили повинні бути: а) мінімально необхідними; б) застосовуватися по можливості на мінімальний період. Відповідно до статті 65 Правил повинні бути розроблені чітко регламентовані процедури: а) щодо різних видів силових дій, які можуть застосовуватися; б) обставин, за яких може застосовуватися кожен вид силових дій; в) персоналу, який має право застосовувати різні види силових дій; г) рівня адміністрації або керівника, який надає дозвіл на будь-яке застосування сили; д) рапортів, які повинні складатися після застосування сили. Правила застерігають, що персонал, який безпосередньо працює з ув'язненими, повинен бути навчений

методам, які дозволяють йому стримувати агресивних ув'язнених з мінімальним застосуванням сили. Правило 67 визначає умови дій співробітників інших правоохоронних органів на територіях виправних установ при вирішенні будь-якого конфлікту, зокрема: а) працівники інших правоохоронних відомств мають залучатися до роботи з ув'язненими в пенітенціарних установах тільки у виняткових обставинах; б) якщо стосунки з іншими правоохоронними відомствами не регулюються національним законодавством, то має бути укладена офіційна угода між адміністрацією пенітенціарної установи та таким відомством, що визначає підстави, порядок та межі дій цих співробітників. Правило 68 закріплює підстави застосування засобів стримування, до яких відносить наручники, гамівні сорочки та інші засоби обмеження руху, водночас забороняючи використання ланцюгів і кайданів: а) якщо це необхідно для запобігання втечі під час перевезення, за умови, що вони будуть зняті, коли ув'язнений з'явиться перед судовою або адміністративною владою, якщо адміністративна влада не прийме іншого рішення; б) за наказом начальника, якщо інші методи контролю не дають результатів, для запобігання нанесенню ув'язненим травм самому собі, іншим або для запобігання серйозного псування майна, за умови, що в таких випадках начальник негайно має сповістити про це лікаря та доповісти до вищої інстанції пенітенціарної влади. Водночас, а) правило 60.6 забороняє застосування засобів обмеження руху для покарання; б) засоби стримування не повинні застосовуватися довше, аніж це абсолютно необхідно; в) характер застосування засобів стримування конкретно мусить визначатися національним законодавством. Правило 69 визначає різновиди зброї: а) смертоносна зброя (не повинна носитись персоналом в межах пенітенціарної установи, за винятком надзвичайних оперативних обставин); б) інша зброя, включаючи кийки (носіння персоналом, який працює в безпосередньому контакті з ув'язненими в межах пенітенціарного закладу, має бути забороненою, за винятком випадків, коли вони необхідні для забезпечення режиму та безпеки під час конкретного інциденту) та основну умову її застосування – зброя не повинна видаватися працівникам, які не пройшли підготовку з її застосування [13].

Окремі сучасні науковці пропонують більш детальну класифікацію заходів застосування сили персоналом пенітенціарних установ: а) вогнепальна зброя; б) інша нелетальна зброя (кийки, газова зброя, електрошокові пристрої, іскрові розрядники, службові собаки); в) засоби упокорення (гамівні сорочки, наручники, гамівні сорочки, інші підручні засоби зв'язування); г) фізична сила,

в тому числі спеціальні прийоми самооборони; д) підручні засоби (в стані необхідної оборони при відсутності штатних засобів); є) засоби, що використовуються при проведенні спеціальних операцій (водомети, трактори, бронемашини, засоби руйнування перешкод, світлозвукові засоби відволікаючого впливу) тощо [14, с. 17].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку.

1. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав ув'язнених та поведження з ними визнають застосування сили у пенітенціарних установах лише у якості крайнього засобу у випадках: а) самооборони; б) спроби втечі; в) активного чи пасивного фізичного опору (загальна умова застосування).

2. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав ув'язнених та поведження з ними чітко визначають окремі юридичні категорії, зокрема: нодавству кожної країни.

а) межі застосування сили – як мінімально необхідні; б) період застосування сили – як мінімальний час, необхідний для припинення протиправного діяння.

3. Основними умовами застосування сили визначаються: а) спеціальна компетенція адміністрації пенітенціарних установ (посадових осіб) щодо видання наказів і розпоряджень для застосування сили; б) наявність підготовленого до дій в умовах застосування сили персоналу; в) особливий порядок складання рапортів та іншої звітної документації за результатами застосування сили.

4. Як засоби приборкання для застосування передбачаються лише гамівні сорочки, наручники та інші засоби обмеження руху, які забороняється застосовувати для покарання.

5. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав ув'язнених та поведження з ними не встановлюють чітку класифікація спеціальних засобів і зброї, делегуючи це національному зако-

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ru/ed20170407> (дата звернення: 21.04.2020).
2. Іваньков О. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 189 с.
3. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. № 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 19.04.2020).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. № 2200 А (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.04.2020).
5. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 р. № 3452 (XXX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084 (дата звернення: 20.04.2020).
6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984 р. № 39/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 21.04.2020).
7. Concluding document of the Vienna meeting 1986 of representatives of the participating states of the conference on security and co-operation in Europe, held on the basis of the provisions of the final act relating to the follow-up to the conference : Vienna, January 15, 1989. URL: <https://fas.org/nuke/control/osce/text/VIENN89E.htm> (дата звернення: 19.04.2020).
8. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. № 34/169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 19.04.2020).
9. Лехтметс А., Понт Й. Охорона здоров'я та медична етика в пенітенціарних установах : посібник для медичного персоналу пенітенціарних установ та іншого персоналу, відповідального за стан здоров'я засуджених та ув'язнених. Рада Європи, 2016. 78 с.
10. Принципи медичної етики, що відносяться до ролі медичних працівників, зокрема, лікарів, у захисті засуджених та ув'язнених від катувань й іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1982 р. № 37/194. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/medical_ethics_principles.shtml (дата звернення: 19.04.2020).
11. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделлы) : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от

17 декабря 2015 г. № 70/175. URL: http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/SMRbrochures/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners_the_Nelson_Mandela_Rules-R.pdf (дата звернення: 21.04.2020).

12. Чистяков А. А. Новые Европейские пенитенциарные правила как очередной этап формирования и совершенствования международных стандартов обращения с заключенными. *Уголовно-исполнительное право*. 2006. № 1. С.28–30.
13. Європейські пенитенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць) : прийняті Комітетом Міністрів 11 січня 2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення 18.04.2020).
14. Девяшин Д. Г. Правовые основы применения мер безопасности сотрудниками уголовно-исполнительной системы при исполнении служебных обязанностей : учебное пособие. Томск : Томский институт повышения квалификации работников ФСИН России, 2015. 71 с.

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy (2003), *Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy*, Verkhovna Rada Ukrainy, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/ru/ed20170407> (accessed 21 April 2020).
2. Ivankov, O. I. (2016), International legal standards for the protection of the rights of prisoners, Classic private university, Zaporizhzhia.
3. UN (1948), Universal Declaration of Human Rights, General Assembly resolution 217 A, Paris, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed 19 April 2020).
4. UN (1966), International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly resolution 2200A (XXI), New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed 20 April 2020).
5. UN (1975), Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly resolution 3452 (XXX), New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_084 (accessed 20 April 2020).
6. UN (1984), Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly resolution 39/46, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (accessed 21 April 2020).
7. The conference on security and co-operation in Europe (1986), Concluding document of the Vienna meeting 1986 of representatives of the participating states of the conference on security and co-operation in Europe, held on the basis of the provisions of the final act relating to the follow-up to the conference, Vienna, available at: <https://fas.org/nuke/control/osce/text/VIENN89E.htm> (accessed 19 April 2020).
8. UN (1979), Code of Conduct for Law Enforcement Officials, General Assembly resolution 34/169, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (accessed 19 April 2020).
9. Lehtmetts, A. and Pont, J. (2016), Prison health care and medical ethics: A manual for health-care workers and other prison staff with responsibility for prisoners' well-being, SPDP, Council of Europe.
10. UN (1982), Principles of Medical Ethics relevant to the Role of Health Personnel, particularly Physicians, in the Protection of Prisoners and Detainees against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly resolution 37/194, New York, available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/medical_ethics_principles.shtml (accessed 19 April 2020).
11. UN (2015), The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), General Assembly resolution 70/175, New York, available at: http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/SMRbrochures/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners_the_Nelson_Mandela_Rules-R.pdf (accessed 21 April 2020).
12. Chystiakov, A.A. (2006), "New European penitentiary rules as the next stage in the formation and improvement of international standards for the treatment of prisoners", *Uholovno-yspolnytelnoe pravo*, Vol. 1, PP. 28-30.
13. Council of Europe (2006), European Prison Rules, Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states, Strasbourg, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (accessed 18 April 2020).
14. Devyashyn, D.H. (2015), Legal basis for the application of security measures by employees of the penitentiary system in the performance of official duties, Institute for Advanced Studies of Employees of the Federal Penitentiary Service of Russia, Tomsk.

Деякі проблемні питання призначення неповнолітнім таких видів покарань, як штраф та громадські роботи

Шеховцова Л. І.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
Lilu.sh@ua.fm*

Ключові слова:

*неповнолітня особа, злочин,
покарання, призначення покарання,
штраф, громадські роботи.*

Стаття присвячена викладенню проблем призначення неповнолітнім таких покарань, як штраф і громадські роботи. У роботі пропонуються зміни до кримінального законодавства щодо призначення штрафу, якщо в неповнолітнього немає майна, на яке може бути звернене стягнення. Також проводиться аналіз проблемних питань призначення громадських робіт неповнолітнім і пропонуються шляхи вдосконалення кримінального законодавства для подолання цих проблем.

Some problem issues of jurisdiction to minors of such kind of sentences as a penalty and public work

Shekhovtsova L. I.

*Zaporizhia National University,
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
Lilu.sh@ua.fm*

Key words:

*minor, crime, punishment, penalty,
public works.*

The article focuses on the issues of juvenile sentencing such as penalty and public work. The punishment of a juvenile shall be imposed on the general grounds provided for in Articles 65–67 of the Criminal Code, and in accordance with Art. 103 of the Criminal Code. The person who committed the crime should be given a sentence necessary and sufficient to correct it and prevent new crimes. A more severe type of punishment out of the number prescribed for a crime is only imposed if the less severe type of punishment is insufficient to correct a person and prevent him from committing new crimes. The Criminal Code provides for the types of major punishments applicable to minors, such as a penalty; public works; corrective works; arrest; imprisonment for a fixed term. Minors may be subject to additional penalties, such as fines or deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities. The list of punishments given to minors is exhaustive. According to the provisions of Title XV of the Criminal Code, only two types of capital punishment can be applied to minors aged 14–15: fine and imprisonment for a limited period. Persons from 16 to 18 years can be sentenced to all kinds of punishments specified by the legislator. The conditions for applying a fine as the main type of punishment are: first, an indication of this type of punishment in the sanction of the article, and second, the presence of the minor's own income, own funds or property that can be levied. The article raises questions and proposes changes to the law regarding the imposition of a fine if the minor does not have the property to which the penalty may be levied. Public works may be assigned to a minor between the ages of 16 and 18 for a period of thirty to one hundred and twenty hours and consist of the performance of a minor in his or her spare time or primary work. The duration of this type of punishment may not exceed two hours per day. The article analyzes the problematic issues of assigning public works to minors and suggests ways to improve the criminal law to overcome these problems.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі (далі – КК) України закріплено окремий інститут кримінального права щодо кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. Цей інститут передбачений у розділі XV – Особливості кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. В цей розділ включені положення стосовно покарань, які можуть призначатися неповнолітнім особам, тобто особам у віці від 14 до 18 років, їх види, розміри, особливості призначення, відбування та звільнення від покарання, враховуючи їх особливості, пов'язані з віком.

Проблемами кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх займалося багато вчених. Н. Л. Березовська, В. М. Бурдін, Т. І. Дмитришина, А. Ю. Коновалова, Б. О. Чупринський та інші. Однак, як писав Є. С. Назимко: «Уже за роки незалежної України захищено більш як десять дисертацій з різних питань кримінальної відповідальності (в тому числі й покарання) неповнолітніх. З огляду на таку динамічну розробку окресленої проблеми ситуація як у законодавчому, так і в правозастосовному аспектах мала змінитися на краще. Однак, якщо переглянути зміни та доповнення у сфері покарання неповнолітніх, внесені до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України 2001 року, яким саме встановлюються особливості кримінальної відповідальності та покарання цієї категорії осіб, то побачимо, що ситуація посутньо не змінилася» [1].

Вклад основного матеріалу. У 2019 році в Україні було 2 406 засуджених неповнолітніх, що дорівнює 3, 42% від загальної кількості засуджених за цей рік. Серед них 744 особи у віці 14–15 років, 1 662 особи у віці 16–17 років [2; 3]. Для порівняння, у 2009 році засуджених неповнолітніх було 8 555 осіб [4, с. 3].

Як можна побачити, суттєво зменшилась кількість неповнолітніх засуджених. Однак, на нашу думку, це пов'язано зі зменшенням загальної кількості неповнолітніх осіб, які проживають у державі.

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК) [5].

Під час призначення покарання неповнолітнім суди повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості й індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація [6].

Призначення покарання неповнолітньому відбувається на загальних засадах, передбачених у ст. ст. 65–67 КК, та з урахуванням ст. 103 КК. Тобто суд повинен обов'язково враховувати умови життя неповнолітнього та виховання, вплив дорослих,

рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

У ст. 98 КК передбачені такі види основних покарань, як штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу й позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК, є вичерпним. Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття [6].

Згідно з нормами Розділу XV КК, до неповнолітніх осіб у віці 14–15 років можуть застосовуватися лише два види основних покарань: штраф і позбавлення волі на певний строк.

Особам з 16 до 18 років можуть призначатися всі види покарань, визначені законодавцем. Однак реальна можливість виконання ними штрафу й виправних робіт є вкрай ускладненою, адже особи в неповнолітньому віці зазвичай навчаються, а не працюють, і тому найпоширенішим покаранням для таких осіб залишається позбавлення волі на певний строк. [4, с. 4].

Так, наприклад, у 2019 році за ст. 185 КК було засуджено 567 осіб у віці 14–15 років, 986 осіб у віці 16–17 років. З них 805 осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням [3]. Як встановлено ст. 104 КК, звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі.

Отже, найменш суворими видами покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх є штраф та громадські роботи.

Відповідно до ч. 1 ст. 53 КК, штраф є грошовим стягненням. Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення [5].

Таким чином, умовами застосування штрафу як основного виду покарання є: перше – вказівка на такий вид покарання в санкції статті, по-друге – наявність у неповнолітнього самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення.

А якщо у неповнолітнього не має ані самостійного доходу, ані власних коштів, ані будь-якого майна, на яке може бути звернене стягнення?

У ч. 3 ст. 99 КК передбачено, що до неповнолітнього, який не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями ст. ст. 100, 103 цього Кодексу [5].

Однак, згідно зі статистикою Державної судової адміністрації України за 2019 рік, за всі види злочинів, які вчинили неповнолітні у цьому році, штраф передбачений тільки у 16 санкціях [3]. При цьому найбільший штраф у розмірі до 1 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян передбачений лише в ч. 1 ст. 289 КК. І у кожній з цих статей штраф є одним з альтернативних видів основних покарань.

Залишається в такому випадку тільки звільнити особу або від кримінальної відповідальності, або від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру (за наявності підстав та умов), або призначити більш суворий вид покарання, передбачений в санкції. Що, на нашу думку, не відповідає принципу справедливості покарання.

Також хочемо звернути увагу ще на один момент стосовно призначення такого основного виду покарання, як штраф. Як зазначалося вище, однією з альтернативних умов призначення штрафу є наявність майна, на яке може бути звернене стягнення.

Так, згідно зі ст. 190 ЦК України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами [7].

Однак, як зазначала у своїй дисертації А. Ю. Коновалова, введення в ч. 1 ст. 99 КК серед підстав призначення штрафу неповнолітнім особам тих, які передбачають його виконання не лише за рахунок грошей, а й за рахунок інших видів майна, обумовлює включення до штрафу елементів конфіскації майна. Згідно з ч. 1 ст. 98 КК конфіскація не призначається неповнолітнім особам. Це покарання вважається набагато суворішим за штраф (якщо штраф знаходиться на першому місці як найменш суворе покарання, то конфіскація майна займає сьомий щабель системи покарання) і відповідно до ч. 1 ст. 59 КК полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого [4, с. 52].

Наявність у штрафі, передбаченому ст. 99 КК, елементів конфіскації майна не відповідає біосоціальному та психофізіологічним особливостям

неповнолітніх. Тому А. Ю. Коновалова пропонує [4, с. 53], а ми з цим погоджуємося, що потрібно прийняти зміни до ч. 1 ст. 99 КК, які передбачатимуть можливість призначення штрафу лише тим неповнолітнім, що мають самостійний дохід або власні грошові кошти.

Наступним основним покаранням за тяжкістю у системі покарань, які можуть призначатися неповнолітнім, є громадські роботи.

Згідно зі ст. 56 КК, громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [5].

Відповідно до ст. 100 КК, громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день [5].

Як зазначає Н. Л. Березовська, досить ефективним видом покарання неповнолітніх є громадські роботи, широке застосування яких в умовах кризової соціально-економічної ситуації дозволило б зайняти значну масу неповнолітніх засуджених суспільно корисною працею, а також одержати певний економічний ефект на благо суспільства. У результаті застосування до неповнолітніх даного виду покарання відбувається обмеження беззмістовного дозвілля неповнолітніх засуджених і формується відповідальне ставлення до суспільно корисної праці. У той же час, не дивлячись на низку переваг, громадські роботи все ще вкрай рідко застосовуються до неповнолітніх злочинців [8, с. 162].

Так, дійсно, згідно зі статистикою Державної судової адміністрації України за 2019 рік, покарання у виді громадських робіт було призначено неповнолітнім тільки у 123 випадках з 1 662 неповнолітніх засуджених у віці 16–17 років. Водночас в 78 випадках – тільки за ч. 1 ст. 185 КК [3].

Отже, що можна запропонувати, щоб збільшити застосування до неповнолітніх засуджених такого виду покарання, як громадські роботи? По-перше, потрібно збільшити кількість санкцій, що передбачають громадські роботи як основний вид покарання. Наприклад, за всі види злочинів, які вчинили неповнолітні у 2019 році, громадські роботи передбачені тільки у 8 санкціях [3]; по-друге, передбачити можливість застосування громадських робіт в якості додаткового покарання, навіть тоді, коли вони не передбачені в санкції статті; по-третє, знизити вік, з якого громадські роботи можуть застосовуватись до неповнолітніх – з 16 років до 14 років; по-четверте, у системі

покарань, які призначаються неповнолітнім засудженим, громадські роботи поставити попереду штрафу, тобто визнати громадські роботи більш м'яким видом покарання у порівнянні зі штрафом.

Деякі науковці пропонують закріпити у кримінальному законодавстві можливість призначення громадських робіт не лише як основного, а як і додаткового покарання [8, с. 162; 4, с. 96]. А. Ю. Коновалова аргументує свою позицію так: «<...> призначення цього покарання як додаткового до основних покарань, не пов'язаних з обмеженням та позбавленням волі, буде сприяти індивідуалізації покарань неповнолітніх, а також забезпечуватиме досягнення головної мети – їх виправлення» [4, с. 96].

Як вже зазначалося вище, громадські роботи – це виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Наприклад, рішенням виконавчого комітету Запорізької міської ради № 581 від 16 грудня 2019 року «Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році» (зі змінами, внесеними рішенням виконавчого комітету Запорізької міської ради №67 від 24 лютого 2020 року «Про внесення змін до рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради від 16 грудня 2019 № 581 «Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році») встановлено такі види громадських робіт: 1. Інформування населення про надання житлових субсидій. 2. Робота з документами в державних установах, закладах, організаціях. 3. Робота з документами в комунальних закладах, організаціях та підприємствах. 4. Інформаційний супровід осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, в т.ч. внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО та їх сімей. 5. Екологічний захист навколишнього середовища (благоустрій, озеленення та впорядкування прилеглих територій). 6. Екологічний захист навколишнього середовища (благоустрій та прибирання територій, відведених та закріплених за КП «Титан»). 7. Допоміжні роботи з відновлення території історико-культурних комплексів. 8. Роботи із соціально-вразливими верствами населення, інші роботи соціального напрямку. 9. Підтримання території в екологічно чистому стані, утримання місць відпочинку та загального користування» [9; 10].

Як можна побачити з наведеного переліку видів громадських робіт, такі роботи дійсно є суспільно-корисними, а для виконання пунктів 5, 6, 7, 9 не потрібно якихось спеціальних знань та вмінь, тобто такі роботи легко може виконувати і неповнолітній у віці від 14 років.

Також виконання громадських робіт неповнолітніми особами у віці від 14 років жодним

чином не протирічить і трудовому законодавству України. Як зазначає А. Ю. Коновалова, «<...> ч. 3 ст. 188 КЗпП передбачає можливість здійснювати трудову діяльність з 14 років. Максимальна тривалість трудової діяльності для учнів 14–15 років, які працюють у період канікул, та осіб віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень, а якщо ця діяльність здійснюється протягом навчального року – 12 годин на тиждень (п. 1 ч. 1 ст. 51 КЗпП).» [4, с. 97–98].

Що стосується такої пропозиції, як визнання громадських робіт більш м'яким покаранням ніж штраф, то, на наш погляд, слушними є думки та аргументи з цього питання А. Ю. Коновалової: «<...> штраф обмежує передовсім майнові права, а громадські роботи – право особи на працю. Порівняння цих правообмежень свідчить, що майнові права особи є більш цінними, ніж право неповнолітньої особи на працю, адже право власності передує праву на працю в Конституції України. Позбавлення винного неповнолітнього певної частини його майна є, на нашу думку, набагато суворішим покаранням, ніж примусове притягнення його до виконання певних робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Крім того, не можна визнавати найменш суворим покаранням таке, призначення якого для неповнолітніх осіб напряду залежить від їх майнового становища. Тим більше, що в такому віці особи, як правило, не володіють необхідним майном для того, щоб суд мав можливість призначити найменш суворе покарання, передбачене ст. 98 КК. Таким чином, позиція дослідників з приводу визнання громадських робіт менш суворими, ніж штраф, виявляється для нас більш прийнятною [4, с. 88–89]. Також враховуючи, що громадські роботи є найбільш м'яким покаранням для неповнолітніх, суди повинні мати можливість призначати його якщо не будь-якому неповнолітньому, то в усякому разі їх переважній більшості. Не можна визнавати найм'якішим покарання, яке через об'єктивні причини (вік) може бути призначене лише частині неповнолітніх [4, с. 97–98].

Висновки. Отже, враховуючи все вищезазначене, можна запропонувати внесення таких змін до кримінального законодавства:

1) Ми пропонуємо внести зміни до статті 98 КК і викласти її в такій редакції:

Стаття 98. Види покарань

1. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- 1) громадські роботи;
- 2) штраф;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

2. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді громадських робіт, штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

1) Збільшити кількість санкцій, що передбачають громадські роботи як основний вид покарання.

2) Ми пропонуємо внести зміни до статті 100 КК стосовно громадських робіт, а саме викреслити

словосполучення «у віці від 16 до 18 років», і викласти її в такій редакції:

Стаття 100. Громадські та виправні роботи

1. Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Література

1. Назимко Є. С. Покарання неповнолітніх: аналіз та моделювання подальших змін і доповнень до розділу XV Загальної частини Кримінального кодексу України. *Віче*. 2013. № 2. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3479/>.
2. Звіт про склад засуджених за 2019 рік : Державна судова адміністрація України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019.
3. Звіт про неповнолітніх засуджених за 2019 рік: Державна судова адміністрація України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019.
4. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 246 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Березовська Н. Л. Деякі проблемні питання призначення покарань неповнолітнім. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 158–168.
9. Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році : Рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради від 16 грудня 2019 р. № 581. *Запорізька міська рада* : офіційний сайт. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/38990>.
10. Про внесення змін до рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради від 16 грудня 2019 № 581 «Про організацію та проведення громадських робіт у 2020 році» : Рішення виконавчого комітету Запорізької міської ради № 67 від 24 лютого 2020 р. *Запорізька міська рада* : офіційний сайт. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/40001>.

References

1. Nazymko, Y. Pokarannya nepovnolitnih: analiz ta modelyuvannya podalshyh zmin I dopovnen do rozdiluy XV Zagalnoyi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrayiny. *Viche*. 2013. № 2. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3479/>
2. Zvit pro sklad zasudzenykh za 2019 rik: Dergavna sudova administraciya Ukrayiny. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019
3. Zvit pro nepovnolitnih zasudzenykh za 2019 rik: Dergavna sudova administraciya Ukrayiny. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019
4. Konovalova A.Y. Vidy pokaran dlya nepovnolitnih za kryminalnym pravom Ukrayiny: dys. ...kand. yur. nauk: 12.00.08 Kharkiv, 2012. 246 s.
5. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrayiny zakonodavstva u spravah pro zlochyny nepovnolitnih: Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayiny № 5 vid 16.04.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>
7. Syvilnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 roku № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
8. Berezovska N.L. Deyaki problemni pytannya pryznachennya pokaran nepovnolitnim. *Visnyk Asociaциi kryminalnogo prava Ukrayiny*. 2014. № 1(2). С. 158-168.
9. Pro organizaciyu ta provedennya gromadskykh robot u 2020 roci: rishennya vykonavchogo komitetu Zaporizkoyi miskoyi rady № 581 vid 16.12.2019 roku. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/38990>
10. Pro vnesennya zmindorishennya vykonavchogokomitetuZaporizkoyimiskoyiradyvid16.12.2019№581«Proorganizaciyu ta provedennya gromadskykh robot u 2020 roci»: rishennya vykonavchogokomitetu Zaporizkoyi miskoyi rady № 67 vid 24.02.2020 roku. URL: <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/40001>

РОЗДІЛ ХІХ. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.8:343.326]:351.746.1](477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-36>

Деякі аспекти протидії терористичним актам оперативними підрозділами Державної прикордонної служби України

Гриньків О. О.

*Державна прикордонна служба України,
вул. Володимирська, 26, м. Київ, Україна
alexandra.pravo@gmail.com*

Ключові слова:

*тероризм, терористичний акт,
превенція, Державна прикордонна
служба.*

У статті розглядаються окремі питання протидії терористичним актам оперативними підрозділами Державної прикордонної служби України. Акцентується на вдосконаленні нормативно-правового регулювання цієї діяльності. Зокрема, задля протидії злочинам терористичного характеру на державному кордоні пропонується розробити Програму превентивної діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України.

Some aspects of countering terrorist acts by the operative units of the State Border Guard Service of Ukraine

Hrynkyiv O. O.

*State Border Guard Service of Ukraine,
Volodymyrska str., 26, Kyiv, Ukraine
alexandra.pravo@gmail.com*

Key words:

*terrorism, terrorist act, prevention,
State Border Guard Service.*

The article is about some issues of countering terrorist acts by the operational units of the State Border Guard Service of Ukraine.

At the same time, it is noted that the successful investigation of terrorist acts depends on the high level of qualification of investigators and prosecutors, as well as their ability to interact with operatives, the media and so on.

The concepts of “terrorist act”, which are defined by scientists in their research, as well as enshrined in current legislation of Ukraine, are analyzed. The provisions of domestic and international normative documents in the field of counteraction to terrorist acts, in particular the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism of 16.05.2005, are considered. Attention is focused on improving the legal regulation of anti-terrorist activities in Ukraine.

It is emphasized that Ukraine, as a sovereign and stable state, its self-preservation, progressive development and security are impossible without the effective activity of the State Border Guard Service of Ukraine, as a subject of the fight against terrorism within the state border. This activity is entrusted to operative and search units, which within their powers must carry out prevention of this crime, as well as to units that are on duty around the clock at checkpoints across the state border of Ukraine.

It is summarized that only with a comprehensive approach to resolving the issue of prevention and cessation of violations at the state border

of Ukraine should expect to achieve an effective result of operational and service activities in the field of state border security. We are meaning the legislative support, preventive activities, as well as interaction and cooperation with foreign law enforcement agencies, etc.

In order to counter terrorist crimes on the state border of Ukraine, it is proposed to develop a Program of preventive activities of operative and search units of the State Border Guard Service of Ukraine.

In addition, further scientific research, changes in legislation, exchange of practical experience, prevention activities among the population, etc. the author considers of the areas to improve countering terrorist acts.

В умовах сьогодення тероризм є одним із найбільш загрозливих явищ стабільного розвитку соціальних, економічних, політичних та інших відносин в усьому світі. Глобалізація загалом вплинула й на масштабність терористичних загроз. Протидія терористичним актам на часі в багатьох країнах світу, не є виключенням й Україна. Задля цього прийнята низка документів як міжнародного, так і внутрішньодержавного рівня. Зокрема, на вжиття рішучих заходів протидії тероризму спрямовувались численні національні програми боротьби зі злочинністю. Україна надалі шукає ефективні шляхи розв'язання однієї з найскладніших проблем людства. Проте масштабність та актуальність проблеми підштовхнула нас на це дослідження.

Проблемні питання злочинів терористичної спрямованості досліджували В.Ф. Антипенко, О.В. Баулін, В.І. Борисов, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, В.С. Зеленецький, А.Е. Ізетов, В.В. Карпунцов, М.П. Кіреєв, В.С. Комісаров, В.О. Корольов, В.В. Крутов, В.А. Ліпкан, В.В. Мальцев, М.О. Мілевський, Г.М. Міньковський, С.М. Мохоначук, Л.В. Новікова, Г.В. Овчинникова, В.Є. Петрищев, В.Г. Пилипчук, В.П. Ревин, М.В. Семикін, В.П. Тихий, В.В. Чургович, О.В. Шамара та ін. При цьому, незважаючи на очевидну наукову і практичну значущість, проблема ще не була об'єктом самостійного дослідження.

Метою статті є дослідження окремих питань правового регулювання терористичних актів загалом та їх протидії зокрема, визначення напрямів удосконалення з попередження та припинення правопорушень на державному кордоні України, пов'язаних із терористичними актами.

Початок ХХІ століття ознаменувався спалахом тероризму практично в усіх регіонах світу. Тероризм давно перетнув межі національних кордонів і перетворився на масштабну загрозу для безпеки всього людства. Світовий досвід доводить, що найбільше терористи використовують місця значного скупчення людей. Зокрема, цьому підтвердженням є вибух замаскованого під вогнегасник пристрою в метро Санкт-Петербурга у квітні 2017 року, терористичний акт в березні 2017 року на Вестмінстерському мості в Лондоні поряд із будівлею Британського парламенту, терористичний

акт у Стокгольмі – автотаран, що стався 7 квітня 2017 року; серія терористичних атак із використанням тарану, що сталися увечері 17 серпня на бульварі Ла-Рамбла у Барселоні та вночі 18 серпня 2017 року у місті Камбрілс у Каталонії (Іспанія), нікого не залишили байдужими [7, с. 426].

Події останнього десятиріччя свідчать, що небезпека тероризму в усьому світі має тенденцію до зростання. Є усі підстави припускати, що нині людство перебуває в такому стані, коли причин і умов, котрі породжують тероризм, стає дедалі більше. У наш час терористи можуть нести суспільству більшу небезпеку, ніж армії з найсучаснішою зброєю. За таких умов воєнний спосіб вирішення того чи іншого конфлікту виявляється менш ефективним. Видається, що армії втрачають свою роль засобів забезпечення національної безпеки країн, а замість них мають виникати нові – здатні ефективно протидіяти вже не воєнній агресії, а терористичній.

В умовах сьогодення Україна входить до двадцятки країн світу, які найбільше потерпають від тероризму. За даними звіту щодо стану глобального тероризму у 2017 році, оприлюдненим лондонським Інститутом економіки та миру, Україна посідає 17 сходинку серед країн за рівнем впливу тероризму [4, с. 426].

Науковці зауважують, що в Україні дедалі загрозливішого характеру набуває тенденція вчинення злочинів терористичного спрямування з використанням вибухових речовин та засобів вибуху. За останні три роки зареєстровано понад 900 таких злочинів, від яких постраждало майже 1500 осіб [21, с. 422–425].

Терористичні акти приносять масові людські жертви, здійснюють сильний психологічний тиск на велику кількість людей, призводять до руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються відновленню, сіють ворожнечу та агресію між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між соціальними і національними групами, які інколи неможливо подолати впродовж життя цілого покоління. Крім цього, потенційна небезпека терористичних проявів зумовлена тим, що навіть один терористичний акт може завдати відчутної шкоди країні в будь-якій сфері – від економічної до екологічної [9, с. 86].

За визначенням О.О. Радугіна, терористичний акт є методом політичної боротьби, який проявляється в систематичному використанні нічим не обмеженого, не пов'язаного з військовими діями фізичного насилля для досягнення певних цілей шляхом знищення (або залякування) політичних противників (вбивство політичних лідерів, військових або цивільних, вибухи, напади на банки, склади зброї, викрадення літаків тощо) [11, с. 67].

А. Яцько вважає, що терористичний акт – це дія, котра набуває різноманітних форм насильства (або загрози його застосування), особливістю яких є те, що об'єкт насильства не може стати суб'єктом у момент здійснення теракту. Варто також зауважити, що під час здійснення терактів терористи можуть переслідувати як цілі, пов'язані з жертвами теракту, так і цілі, з ними не пов'язані. Тобто для терориста безпосередня жертва його теракту не має жодного значення. Вона лише засіб для здійснення його певної мети. Мета терориста завжди вища за брутальне вбивство, оскільки він вбиває не для того, щоб позбавити життя людину (жертву теракту), а для того, щоб цим вбивством вплинути на якийсь процес чи певний суб'єкт політичних відносин (зазвичай це випадкові люди, перехожі тощо) [22, с. 69].

В.В. Чургович пропонує розглядати терористичний акт як типологічну категорію, сукупне поняття, що об'єднує злочини, реалізація яких призводить до широкого спектра наслідків: публічна демонстрація терору, досягнення певних соціальних змін у власних інтересах, параліч протидії з боку владних структур і громадськості [20, с. 138].

З прийняттям у 2001 році нового КК України до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини включено кримінально-правову норму – «терористичний акт». Так, за ст. 258 КК України під терористичним актом розуміють «застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою» [8].

За визначенням у Законі України від 20.03.2003 року № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом», «терористичний акт – злочинне діяння

у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України» [14].

Як визначають вчені, першою монографічною роботою, в якій досліджувались питання кримінальної відповідальності за терористичний акт відповідно до КК України, була робота О.В. Шамари (дисертаційне дослідження «Кримінальна відповідальність за терористичний акт» захищено в Національній академії СБУ у 2006 році). У цій науковій праці вперше дано кримінально-правову характеристику ст. 258 КК України за новим КК України (2001 року) та запропоновано низку законодавчих змін до ст. 258 КК України, зокрема: визначити родовим об'єктом терористичного акту злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, запропоновано нові редакції ст. 113-1 (терористичний акт) та ст. 448 (терористичний акт міжнародного характеру), а також доповнення КК України новою кримінально-правовою нормою «Пропаганда і поширення ідеології тероризму». Згодом законодавцем внесено деякі зміни до ст. 258 КК України (у 2006 та 2014 роках), що суттєво вплинуло на кримінально-правову характеристику терористичного акту [19, с. 415].

До внесення змін спонукала і ратифікація Україною 31.07.2006 року (набрання чинності 01.06.2007) Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 року [6], на виконання якої прийнято закони України:

– «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21.09.2006 року № 170-V [16], згідно з якими КК України доповнено ст. 258-1 («Втягнення у вчинення терористичного акту»), ст. 258-2 («Публічні заклики до вчинення терористичного акту»), ст. 258-3 («Створення терористичної групи чи терористичної організації»), ст. 258-4 («Сприяння вчиненню терористичного акту») та виключено ч. 4 та ч. 5 ст. 258.

Деякі науковці стверджують, що такі законодавчі новели не відповідають повною мірою ні Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ні іншим конвенціям. До того ж із прийняттям цього закону протиріччя, які існували раніше в антитерористичному законодавстві, не тільки не усуваються, але й породжуються нові [3; 10].

– «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18.05.2010 року № 2258-VI, який в подальшому втратив чинність (нині діятиме новий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 року № 361-IX [17], який набуде чинності з 28.04.2020 року).

Кримінальне законодавство багатьох країн передбачає кримінально-правові заходи боротьби з терористичними актами, проте в кожній країні запроваджуються свої національні підходи до боротьби з цим явищем. Досвід законотворчості зарубіжних країн є корисним для вдосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за терористичний акт [13, с. 184]. А тому варто врахувати внесені науковцями пропозиції щодо змін та доповнень вітчизняного кримінального законодавства.

На часі покращання чинної нормативно-правової бази в цій сфері. Нині основним законодавчим актом залишається прийнятий у 2003 році Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (з подальшими змінами та доповненнями) [14]. Визначені в ньому правові та організаційні основи боротьби з цим явищем загалом підтвердили свою обґрунтованість на практиці.

Успішне розслідування терористичних актів вимагає не лише високого рівня кваліфікації слідчих і прокурорів та їх вміння злагоджено взаємодіяти із засобами масової інформації, населенням й ефективно долати протидію кримінальних структур, а й залежить від того, наскільки своєчасно і правильно визначатиметься предмет доказування в конкретному провадженні, основу якого становить наведений у ч. 1 ст. 91 КПК України перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Правильне і своєчасне визначення предмета доказування позитивно позначається на організації досудового розслідування, робить діяльність слідчого та прокурора більш послідовною, цілеспрямованою й ефективною. Надмірне розширення предмета доказування спричиняє невиправдане затягування часу досудового розслідування, збільшує процесуальні витрати і навантаження на всіх його учасників через зайве загромождження відомостями про факти, які не мають істотного значення для кримінального провадження. Безпідставне обмеження предмета доказування зумовлює неповноту та односторонність досудового розслідування, створює уявлення у свідомості різних осіб, залучених до розслідування, про упереджене ставлення слідчого і прокурора до підозрюваного та іншим чином негативно позначається на можливостях сторони обвинувачення в суді. Внаслідок цього

результати досудового розслідування стають сумнівними, а доказів виявляється замало для того, щоб суд постановив справедливий вирок [1, с. 113–115].

Терористичний акт (ст. 258 КК України) стає глобальним і національним лихом, якому необхідно протидіяти якнайшвидше, зокрема, «боротися різними засобами: політичними, соціальними, економічними, гуманітарними та кримінально-правовими» [13, с. 181].

Протидія терористичній діяльності в Україні є актуальним питанням, яке потребує комплексного вирішення. Як свідчить практика правоохоронних органів України та зарубіжних держав, першочерговим є виявлення та припинення терористичної діяльності саме на ранніх стадіях вчинення злочину (готування, замах) до настання конкретних наслідків [5, с. 33].

В.О. Корольов зазначає, що існування України як суверенної й стабільної держави, її самозбереження, прогресивний розвиток та безпека неможливі без ефективної діяльності Державної прикордонної служби України як суб'єкта боротьби з тероризмом у межах державного кордону. Саме ця діяльність покладена на оперативно-розшукові підрозділи, які в межах своїх повноважень мають здійснювати профілактику щодо вчинення цього злочину, а також на підрозділи, які цілодобово несуть службу в пунктах пропуску через державний кордон України.

Науковець зауважує, що на внутрішню і на зовнішню безпеку країни впливають конфлікти на етнічному, релігійному або політичному підґрунті, нелегальне поширення наркотиків та зброї, неконтрольована міграція, корупція, екологічні техногенні проблеми тощо. Усі ці злочини, як автор вважає, є підґрунтям для терористичної діяльності та фінансування терористичних організацій. Оскільки загальну небезпеку становлять не прямі загрози, а їх наслідки, що набувають загальнонаціонального розмаху, мають тенденцію поширюватися далеко за межами національних кордонів.

При цьому, як акцентує вчений, саме транспортна безпека є невід'ємною складовою частиною у сфері правопорядку в пунктах пропуску через державний кордон, основними суб'єктами забезпечення якого виступають органи та підрозділи Державної прикордонної служби України [7, с. 427–428].

Ми погоджуємось з думкою В.О. Корольова і доповнюємо її: нині пошук ефективних засобів протидії тероризму є актуальним для всіх правоохоронних органів держави. Задля цього необхідно розробити та впровадити новітні методи протидії терористичним загрозам, удосконалити практичні й наукові напрацювання, запозичити

міжнародний досвід та постійно обмінюватись надбаннями у цій сфері.

Ми вбачаємо, що напрямами удосконалення цієї системи є наукові дослідження, зміни в законодавстві, обмін практичним досвідом, профілактична діяльність серед населення тощо.

З метою удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності щодо запобігання, реагування, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності КМУ у 2016 році розроблені і впроваджені Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків [12], які визначають механізм функціонування єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, рівні терористичних загроз та заходи реагування суб'єктів боротьби з тероризмом на загрозу вчинення або вчинення терористичного акту. Основним завданням є запобігання терористичній діяльності, в тому числі забезпечення своєчасності виявлення та усунення

причин і умов, що сприяють вчиненню терористичних актів.

Протидія тероризму не може бути ефективною без якісного нормативно-правового забезпечення. А тому задля протидії злочинам терористичного характеру на державному кордоні на часі розроблення Програми превентивної¹ діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України. Зазначені підрозділи є суб'єктом здійснення оперативно-розшукової діяльності та виконують завдання щодо протидії кримінальним правопорушенням (злочинам), у т.ч. і терористичним актам.

На нашу думку, лише за комплексного підходу до вирішення питання з попередження та припинення порушень на державному кордоні України варто розраховувати на досягнення ефективного результату оперативно-службової діяльності у сфері безпеки державного кордону. Йдеться про законодавчу підтримку, превентивну діяльність, а також взаємодію та співпрацю із закордонними правоохоронними органами тощо.

Література

1. Баулін О.В. Актуальні питання визначення предмета доказування під час досудового розслідування терористичного акту. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19 жовтня 2016 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. 634 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінськ : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с. : іл.
3. Емельянов В.П. Терроризм – как явление и как состав преступления. Харьков : Право, 1999. 269 с.
4. Заключний документ II Міжнародної науково-практичної конференції «Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України». *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 15 грудня 2017 року, м. Київ / уклад.: Ю.Г Севрук., Г.В. Попов, Н.В. Лісова. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 426–429.
5. Карпунцов В.В. Процесуальна компетенція прокурора під час виявлення, припинення і розслідування злочинів, віднесених до терористичної діяльності. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 15 грудня 2017 року / уклад.: Ю.Г Севрук., Г.В. Попов, Н.В. Лісова. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 33–41.
6. Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712 (дата звернення: 14.01.2020).
7. Корольов В.О. Щодо запобігання терористичним актам на транспорті та використанню транспорту як засобу вчинення терористичного акту. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 2 березня 2018 року. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 426–428.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 12.01.2020).
9. Мілевський М.О. Погляд на кримінальні правопорушення, пов'язані з тероризмом. *Міжнародний юридичний вісник* : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2 (4) С. 85–92.
10. Новікова Л.В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ : Інст. держави і права ім. В.М. Корецького, 2007. 20 с.

¹ Превенція – запобігання, попередження злочинів [2, с. 1104].

11. Политология. Учебное пособие для вузов / Составитель и ответственный редактор А.А. Радугин. Москва, 1997. 224 с.
12. Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків : Постанова КМУ від 18.02.2016 р. № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF> (дата звернення: 22.01.2020).
13. Попович О. Терористичний акт у законодавстві України та зарубіжних країн (порівняльно-правовий підхід). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 181–185.
14. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 12.01.2020).
15. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, держаних злочинним шляхом : Закон України від 18.05.2010 р. № 2258-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-17> (дата звернення: 13.01.2020).
16. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму : Закон України від 21.09.2006 р. № 170-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-16> (дата звернення: 10.01.2020).
17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення: 21.01.2020).
18. Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи або терористичної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса : НУВС, 2004. 20 с.
19. Чорний О. Стан наукової розробки кримінальної відповідальності за терористичний акт. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 15 грудня 2017 року / уклад.: Ю.Г. Севрук., Г.В. Попов, Н.В. Лісова. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 411–416.
20. Чургович В.В. Терористичний акт: проблеми кримінально-правової кваліфікації. *Закарпатські правові читання* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. В.І. Смоланки, Я.В. Лазура, О.Я. Рогача. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. Т. 2. С. 135–139.
21. Ярошенко О. Контрабанда зброї в Україні та окремі шляхи вирішення цієї проблеми. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 15 грудня 2017 року / уклад.: Ю.Г. Севрук., Г.В. Попов, Н.В. Лісова. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 422–425.
22. Яцько А. Тероризм як форма політичної боротьби. *Політика і час*. 2002. № 1. С. 68–77.

References

1. Baulin O.V. Current issues of determining the subject of evidence during the pre-trial investigation of a terrorist act. *Crime prevention: theory and practice: materials of the VII All-Ukrainian scientific-practical conference* (October 19, 2016). K.: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2016. 634 p.
2. Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / style. and heads. ed. W.T. Busel. Kyiv: Irpin: «Perun», 2007. 1736 p. : il.
3. Emelyanov V.P. Terrorism – as a phenomenon and as a crime. H.: Pravo, 1999. 269 s.
4. Final document of the II International scientific-practical conference “Countering terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine” (December 15, 2017, Kyiv). Counteraction to terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine: materials of the II International scientific-practical conference (December 15, 2017) / compiled by: Yu.G. Sevruk., G.V. Popov, N.V. Lisova. Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2018. P. 426–429.
5. Karpuntsov V.V. Procedural competence of the prosecutor during the detection, termination and investigation of crimes related to terrorist activities. *Counteraction to terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine* : materials of the II International scientific-practical conference (December 15, 2017). / compiled by: Yu.G. Sevruk., G.V. Popov, N.V. Lisova. Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2018. P. 33–41.
6. Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism of 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712 (access date: 14.01.2020).
7. Korolev V.O. On the prevention of terrorist acts on transport and the use of transport as a means of committing a terrorist act. *Current issues of criminal law, process, criminology and operational and investigative activities*: abstracts of the II All-Ukrainian scientific-practical conference (Khmelnysky, March 2, 2018) . Khmelnysky: Publishing House NASBGSU, 2018. P. 426 – 428.

8. The Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (appeal date: 12.01.2020).
9. Milevsky M.O. A look at criminal offenses related to terrorism. *International Legal Bulletin: a collection of scientific papers of the National University of the State Tax Service of Ukraine*. Vip. 2 (4) 2016. P. 85–92.
10. Novikova L.V. Criminal liability for terrorist financing : author’s ref. dis. for science. degree of Cand. jurid. Science : 12.00.08 “Criminal law and criminology; criminal-executive law”. K.: .: Institute of State and Law named after V.M. Koretsky, 2007. 20 p.
11. Political science. A textbook for universities. Compiler and editor-in-chief A.A. Radugin. Moscow. 1997. 224 p.
12. Regulations on a single state system for the prevention, response and cessation of terrorist acts and minimization of their consequences: Resolution of the Cabinet of Ministers of 18.02.2016 № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF> (appeal date: 22.01.2020).
13. Popovych O. Terrorist act in the legislation of Ukraine and foreign countries (comparative legal approach). *Entrepreneurship, economy and law*. 2018. № 8. Pp. 181–185.
14. On the fight against terrorism: Law of Ukraine of 20.03.2003 38638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (access date: 12.01.2020).
15. On Amendments to the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime”: Law of Ukraine of 18.05.2010 № 2258-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-17> (access date: 13.01.2020).
16. On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on Prevention of Terrorism: Law of Ukraine of September 21, 2006 № 170-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170-16> (access date: 10.01.2020).
17. On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine of 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (access date: 21.01.2020).
18. Semikin M.V. Criminal liability for the creation of a terrorist group or terrorist organization : author. dis. for science. degree of Cand. jurid. Science : 12.00.08 “Criminal law and criminology; criminal-executive law”. Odessa : National University of Internal Affairs, 2004. 20 p.
19. Chorny O. The state of scientific development of criminal liability for a terrorist act. *Counteraction to terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine* : materials of the II International scientific-practical conference (December 15, 2017). / compiled by: Yu.G. Sevruc., G.V. Popov, N.V. Lisova. Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2018. P. 411–416.
20. Churgovich V.V. Terrorist act: problems of criminal law qualification. *Transcarpathian legal readings* : materials of the VII International scientific-practical conference / for general. ed. V.I. Smolanki, Ya.V. Lazura, O.Ya. Rogacha. Uzhhorod : Uzhhorod National University Publishing House «Hoverla», 2015. T. 2. S. 135–139.
21. Yaroshenko O. Arms smuggling in Ukraine and some ways to solve this problem. *Countering terrorist activity: international experience and its relevance for Ukraine* : materials of the II International scientific-practical conference (December 15, 2017). / compiled by: Yu.G. Sevruc., G.V. Popov, N.V. Lisova. Kyiv: National Academy of the Prosecutor’s Office of Ukraine, 2018. P. 422–425.
22. Yatsko A. Terrorism as a form of political struggle. *Politics and time*. 2002. № 1. S. 68–77.

Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд

Іщенко Т. В.

*Національна академія внутрішніх справ,
пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
tetianai13@gmail.com*

Ключові слова:

домашнє насильство, судова експертиза, судово-медична експертиза, судово-психіатрична експертиза, судово-психологічна експертиза, комплексна судова психолого-психіатрична експертиза.

У статті на основі аналізу матеріалів вітчизняної судової практики виокремлено та проаналізовано перелік судових експертиз, які найчастіше призначаються під час розслідування домашнього насильства. Проведено аналітичний огляд ключових експертиз, що призначаються під час розслідування цих протиправних дій. Визначено проблемні питання щодо призначення судових експертиз, пов'язаних із розслідуванням домашнього насильства, та надано практичні рекомендації щодо їх вирішення.

The judicial expertise to be appointed in the investigation of domestic violence: an analytical review

Ishchenko T. V.

*National Academy of Internal Affairs,
Solomjanska sq., 1, Kyiv, Ukraine
tetianai13@gmail.com*

Key words:

domestic violence, forensic examination, forensic physical examination, forensic psychiatric examination, forensic psychological examination, complex forensic psychological and psychiatric examination.

Based on the analysis of materials of domestic forensic and investigative practice, the article highlights and analyses the list of forensic examinations which are often to be appointed during the investigation of criminal offences provided by the article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine in terms of domestic violence. The author carries out the analytical review of key forensic examinations which are appointed during the investigation of illegal actions, namely: forensic-medical, forensic-psychiatric, complex forensic psychological-psychiatric, forensic-psychological and forensic-narcological. Taking into account the requirements of the Criminal Procedural Code of Ukraine, the article identifies and gives reasons and reasoning of the need for their appointment in the criminal proceeding. It is established that in criminal proceedings on domestic violence, forensic-medical, forensic-psychiatric and complex psychological-psychiatric examinations are most common. The paper analyses the challenging issues on the appointment of forensic examinations related to the investigation of domestic violence. It finds out that officials of investigative units don't always consider the scope of forensic-psychological examinations adequately due to the misunderstanding of the subject-matter of the study of forensic-psychological and complex forensic psychological-psychiatric examinations which results in the unreasonable appointment of the latter. The article proves the importance and necessity to appoint forensic-psychological examinations in all criminal proceedings on domestic violence for the establishment of causal relations between committed unlawful actions and their consequences for injured persons. It is proved the inexpediency of appointment of forensic-narcological examinations in the criminal proceedings on domestic violence towards suspects who are addicted to alcohol or drugs.

Based on the analysis of domestic forensic and investigative practice, the author highlights that during the pre-trial investigation of criminal

proceedings, there may be reasons to appoint other forensic examinations, in particular, trace and ballistic which study the instruments of crime. It is established that along with the commitment of domestic violence, persons can simultaneously perpetrate other criminal offences, and thus, other forensic examinations can be appointed during criminal proceedings given circumstances of a crime.

Нині домашнє насильство як прояв злочинної діяльності набуває все більших проявів в Україні, що викликано низкою негативних чинників, які побутують у суспільстві. Серед них передусім – агресія, безробіття, безкарність тощо, а тому розслідування цієї категорії протиправних дій є в числі першочергових, що актуалізує дослідження із цієї проблематики. Свідченням тому є вітчизняні офіційні статистичні дані, які демонструють, що тільки за 10 місяців минулого 2019 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено відомості про вчинення 848 кримінальних правопорушень за статтею 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Домашнє насильство», при цьому у 565 кримінальних провадженнях особам повідомлено про підозру, за 544 кримінальними провадженнями до суду направлено обвинувальні акти та за трьома – клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру [1].

Зважаючи на те, що норми статті 126-1 КК України передбачають кримінальну відповідальність за умови наявності умисного і, що важливо, систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [2], під час розслідування домашнього насильства виникає необхідність у використанні спеціальних знань, зокрема шляхом призначення судових експертів.

Як показує аналіз вітчизняної судової практики, а саме ухвал судів першої інстанції, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень протягом січня-жовтня 2019 р., у кримінальних провадженнях зазначеної категорії призначалося 179 судових експертів (судово-медичних, судово-психіатричних, комплексних судових психолого-психіатричних, судово-психологічних, судово-наркологічних), що становить лише 21,1% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень. Проте варто зауважити, що цей відсоток може змінюватися, оскільки в зазначеному реєстрі є ухвали по кримінальних провадженнях зі зміненою правовою кваліфікацією. Усе вищезазначене зумовлює актуальність проведеного дослідження.

Питання, пов'язані з особливостями призначення та проведення судових експертів у кримінальному провадженні, викликали та продовжують викликати підвищений інтерес у науковому та практичному середовищі процесуалістів. Зокрема, таким дослідженням значну увагу приділяли вчені І.В. Пиріг та М.Г. Щербаковський. Проблемам судової психіатрії приділили свою увагу такі науковці, як В.Р. Ілейко, А.В. Канішев, О.П. Олійник, О.А. Ревенко, О.В. Радзевілова. Ними розглянуто питання, пов'язані з особливостями проведення судово-психіатричної експертизи, комплексної судової психолого-психіатричної експертизи тощо. Звернено увагу на недоцільність призначення судово-наркологічних експертів (однорідних та комплексних).

Специфіка призначення та проведення судово-психологічних експертів стала предметом наукового інтересу дослідників А.Г. Козлової, І.В. Озерського. Окремі теоретичні аспекти психологічної експертизи стосовно потерпілих у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства досліджувалися також науковцем М.Л. Михеєвою.

Утім, на нашу думку, є низка питань, які містять у собі елементи новизни у вирішенні зазначеної проблеми, а отже, потребують деталізованого аналізу та висвітлення. Стосуються вони призначення судових експертів у кримінальних провадженнях щодо розслідування домашнього насильства.

Метою статті є виявлення проблем призначення судових експертів під час розслідування домашнього насильства.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати матеріали судової практики, а саме ухвали судів першої інстанції щодо призначення судових експертів у кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України, які внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень, та визначити судові експертизи, які найчастіше призначаються під час розслідування домашнього насильства;

- визначити проблемні питання та надати рекомендації у призначенні судових експертів щодо розслідування домашнього насильства.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, тех-

ніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [3].

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), а саме ч. 1 ст. 242, визначено, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [4]. Зважаючи на вказану норму, слідчий або прокурор має право призначити будь-яку судову експертизу, яку, за їх власним переконанням, доцільно призначити в тому чи іншому випадку, з урахуванням обставин кримінального провадження.

Підстави обов'язкового призначення судової експертизи зазначені законодавцем у ч. 2 ст. 242 КПК України. Ними є: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [4].

Водночас, як показує аналіз вітчизняної судової практики, із загальної кількості кримінальних проваджень за фактом домашнього насильства серед призначених судових експертиз судово-медичні становлять 31% (55 ухвал), судово-психіатричні – 28% (51 ухвала), комплексні психолого-психіатричні – 25% (45 ухвал), судово-психологічні – 11% (19 ухвал), судово-наркологічні – 5% (9 ухвал).

Варто зазначити, що найбільш поширеною під час розслідування домашнього насильства є практика призначення **судово-медичної експертизи**. Від результатів її проведення значною мірою залежить подальша кримінально-правова кваліфікація злочину не лише за ст. 126-1 КК України, а й за іншими спеціальними статтями цього Кодексу, зокрема ст. ст. 115, 121, 122, 125, 126 КК України. А з урахуванням того, що однією з форм домашнього насильства є фізичне насильство, яке, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», включає у себе, зокрема, такі дії: ляпаси, стусани,

штовхання, щипання, шмагання, кусання, нанесення побойів, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, заподіяння смерті [5], ним слід приділити особливу увагу. До того ж, відповідно до п. 1, 2 ч. 2 ст. 242 КПК України, проведення експертизи щодо встановлення причин смерті, а також тяжкості та характеру тілесних ушкоджень є обов'язковим [4].

Привертає увагу те, що, як правило, особою, стосовно якої призначається судово-медична експертиза, є потерпілий. Нами з'ясовано, що всі 55 судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України було призначено для встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень саме потерпілого. Слід погодитися з думкою дослідниці А.С. Колесової про те, що на судово-медичну експертизу потрібно направляти не лише потерпілого, а й підозрюваного за наявності у нього тілесних ушкоджень або ж коли він заявляє про те, що напередодні вчинення злочину спричинено шкоду його здоров'ю [6, с. 201].

Наступною за частотою призначень після судово-медичної можна назвати і **судово-психіатричну експертизу**. Вона призначається у разі встановлення обставин, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До переліку таких обставин законодавець відносить: розлад психічної діяльності або наявність психічного захворювання у особи, що підтверджується медичним документом; неадекватну поведінку особи, яка була або є під час учинення суспільно небезпечного діяння (затямлення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо) [4]. Слід зауважити, що цей перелік не є вичерпним, а тому можуть мати місце й інші ознаки, які свідчать про наявність в особі певних психічних розладів.

Найчастіше судово-психіатричну експертизу в кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України призначають відносно підозрюваних. Проте, виходячи з проведеного нами аналізу судової практики, зазначена судова експертиза у 82,4% випадків призначалася щодо підозрюваних і лише у 17,6% – щодо потерпілих. Утім, як уже зазначалося вище, КПК України встановлено підстави обов'язкового призначення експертизи для визначення психічного стану лише підозрюваного, а от щодо потерпілого такого обов'язку немає, тобто це питання потребує подальшого законодавчого врегулювання. Усе це важливо, тому що судово-психіатрична експертиза, при-

значена підозрюваному, дає змогу встановити не тільки факт наявності психічного захворювання у особи як на момент, так і після вчинення злочину, а й її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, потребу в застосуванні примусових заходів медичного характеру. Окрім зазначеного, з огляду на наявну вітчизняну судову практику, ця експертиза відносно потерпілих також дає змогу визначити питання щодо наявності в особи психічних захворювань чи тимчасових хворобливих розладів психічної діяльності.

Виходячи зі змісту аналізу призначених судових експертиз, можемо констатувати, що найменше призначалося саме судово-наркологічних експертиз. Слід зауважити, що науковою спільнотою питання, пов'язані з призначенням цієї експертизи, сьогодні розглядаються як неоднозначні та дискусійні. Деякі науковці зауважують, що її слід призначати у випадках, коли підозрюваний страждає на алкоголізм або наркоманію [7, с. 727; 8, с. 182]. Протилежної думки у цьому питанні дотримуються дослідники О.А. Ревнюк, О.П. Олійник, А.В. Каніщев та О.В. Радзевілова, які наголошують на юридичній нелегітимності судово-наркологічних експертиз [9, с. 24]. Вони вважають, що судово-психіатричні експерти та судові експерти-психологи могли б цілком вирішити поставлені завдання експертизи, відповідаючи на класичні психіатричні та психологічні питання [9, с. 26].

Із проведеного аналізу вітчизняної слідчої та судової практики зазначимо, що у семи кримінальних провадженнях відносно підозрюваних одночасно було призначено як судово-наркологічні, так і судово-психіатричні експертизи. Тобто відбулося дублювання питань, які могли б бути вирішені за допомогою саме судово-психіатричної експертизи. Аналогічна ситуація мала місце і під час призначення однієї судово-психіатричної експертизи, де в ухвалі ставилися водночас як класичні психіатричні, так і наркологічні питання [10].

Виходячи з вищевикладеного, доходимо думки про те, що у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства відносно підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами, необхідно призначати не судово-наркологічні, а судово-психіатричні експертизи або ж комплексні судові психолого-психіатричні.

Також уважаємо за необхідне наголосити на тому, що визнання психологічного насильства однією з форм домашнього насильства, яке призводить до фізичних, психологічних страждань, емоційної залежності або ж погіршення якості життя потерпілої особи, під час розслідування

кримінального провадження зумовлює особливе значення судово-психологічних та комплексних судових психолого-психіатричних експертиз.

Слід зауважити, що об'єктом психологічної експертизи на протигагу судово-психіатричній є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні, неповнолітні, дорослого та похилого віку) [11]. Зважаючи на це, основне завдання психологічної експертизи полягає у визначенні у підекспертної особи індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості, мотивуючих чинників психічного життя і поведінки, емоційних реакцій та станів, закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей [11]. Отже, варто наголосити, що за допомогою цієї експертизи можна здобути докази того, як потерпілому злочинними діями заподіяно фізичних або психологічних страждань, емоційної залежності або погіршення якості життя, тобто встановити наявність причинно-наслідкового зв'язку.

Слушними у цьому питанні є зауваження дослідниці А.Г. Козлової, яка виокремлює серед завдань судово-психологічної експертизи неповнолітніх потерпілих від насильства не тільки в аспекті визначення психологічної травматизації жертви посягання, а й установлення за допомогою спеціальних психологічних знань факту перебування потерпілої в момент посягання у стані безпорадності, тобто нездатності правильно розуміти характер і значення протиправних дій та можливості чинити опір [12, с. 19]. На підтвердження тому є норма ч. 2 ст. 486 КПК України, яка визначає випадки, в яких може бути призначена психологічна експертиза щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, а саме для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис зазначеної категорії осіб, які необхідно враховувати під час призначення покарання і вибору заходу виховного характеру [4].

Отже, з проведеного нами аналізу результатів судових експертиз під час розслідування домашнього насильства очевидним фактом є досить поширена практика призначення **комплексних судових психолого-психіатричних експертиз**. Слід зауважити, що працівники органів досудового розслідування не завжди правильно розмежують предмет судово-психологічної та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, а тому переважно призначають останню. На це звертають увагу і науковці А.Г. Козлова, В.Л. Васильєв, І.В. Озерський. Зокрема, А.Г. Козлова наголошує на тому, що

«психолого-психіатрична експертиза відноситься до комплексних психологічних експертиз, у яких пріоритетом є саме психологічний компонент» [12, с. 16]. Натомість позиція науковця В.Л. Васильєва зводиться до того, що у разі виявлення в особі ознак розумової відсталості, психопатичних рис або ж якщо є відомості про наявність черепно-мозкових травм, неврологічних порушень та інших відхилень, не пов'язаних із психічними захворюваннями, ефективно проводити комплексну психолого-психіатричну експертизу, на вирішення якої виносити питання, що відносяться до компетенції обох видів експертиз [13, с. 511]. На думку І.В. Озерського, психологічна експертиза обов'язково має передувати психіатричній. Дослідник зауважує, що поведінку особи, вказану в п. 2 ч. 1 ст. 509 КПК України (Психіатрична експертиза), слід досліджувати на перетині двох експертиз, комплексно призначивши психолого-психіатричну експертизу, де вже самі експерти розмежують спірні питання двох суміжних наук [14, с. 475].

Ми ж переконані в тому, що зазначені судові експертизи є найпоширенішими у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства. Однак під час досудового розслідування можуть виникнути підстави для призначення інших судових експертиз, зокрема трасологічних та балістичних, на проведення яких мають бути направлені знаряддя вчинення злочину. Окрім того, поряд із учиненням домашнього насильства, особи одночасно можуть учинити й інші кримінальні правопорушення, а тому у кримінальних провадженнях можуть призначатися й інші судові експертизи з урахуванням обставин події злочину. Типовим прикладом такої ситуації є кримінальне провадження за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1, ч. 1 ст. 185 та ч. 1 ст. 186 КК України, яке знаходилося у провадженні слідчого відділу Кам'янка-Бузького відділу поліції Головного управління Національної поліції у Львівській області (далі – ГУНП). У кримінальному провадженні встановлено, що особа вчинила відносно своєї матері домашнє насильство, крім цього, того ж дня, перебуваючи в приміщенні житлової квартири матері, відкрито заволоділа її мобільним телефоном та грошовими коштами в сумі 50 гривень. Для встановлення вартості викрадених речей було призначено проведення товарознавчої експертизи [15]. Іншим прикладом може бути кримінальне провадження за ст. 126-1 КК України Черкаського районного відділення поліції Черкаського відділу поліції ГУНП у Черкаській області, в якому призначено судову балістичну експертизу по п'ятдесяти набоях до нарізної зброї в пластинах, виявлених та вилучених у будинку

потерпілої під час огляду місця події за повідомленням громадянки про вчинення відносно неї з боку її чоловіка домашнього насильства. Підозрювана особа перебувала у стані алкогольного сп'яніння й учиняла фізичне насильство до своєї дружини, яке проявилось у висловленні погроз та нанесенні тілесних ушкоджень їй та її сину [16].

Таким чином, під час досудового розслідування домашнього насильства, крім судових експертиз у галузі медицини та психології, може виникнути необхідність у використанні спеціальних знань з інших галузей.

Проведене нами дослідження дає змогу сформулювати такі висновки:

1. На підставі аналізу матеріалів вітчизняної судової практики, а саме ухвал судів першої інстанції щодо призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України, які внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень, удалося визначити перелік судових експертиз, які найчастіше призначаються під час розслідування домашнього насильства. Ними є судово-медичні, судово-психіатричні та комплексні судові психолого-психіатричні.

2. Як показує слідча практика, не завжди працівниками слідчих підрозділів правильно оцінюються можливості судово-психологічних експертиз, і це викликано недостатнім розумінням предмету дослідження судово-психологічної та комплексної судової психолого-психіатричної експертиз, що призводить до безпідставного призначення саме останніх.

3. Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за необхідне:

– у всіх кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства призначати судово-психологічні експертизи для встановлення причинного зв'язку між учиненими протиправними діями та наслідками для потерпілих;

– з урахуванням нелегітимності судово-наркологічних експертиз, а також того, що судово-психіатричні або ж комплексні судові психолого-психіатричні експертизи цілком вирішують наркологічні питання, вважаємо недоцільним призначення судово-наркологічних експертиз у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства відносно підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в більш детальному вивченні можливостей судово-психологічних та комплексних судових психолого-психіатричних експертиз для вирішення завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних проваджень за фактом домашнього насильства.

Література

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за жовтень 2019 року. *Генеральна прокуратура України* : сайт. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
6. Колесова А.С. Экспертизы, назначаемые при расследовании насильственных преступлений в семье. *Актуальные проблемы современной юриспруденции* : сб. науч. тр. Международной научно-практической конференции. Москва, 2018. Ч. 1. С. 199–207.
7. Бурбело Б.А. Використання спеціальних знань при вивченні особистості підозрюваного. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 726–728.
8. Загородній І.В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 242 с.
9. Аналіз практики проведення судово-наркологічної експертизи в кримінальному провадженні / О.А. Ревенок та ін. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018. № 11(29). С. 22–27. DOI : https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/30112018/6244.
10. Ухвала Бериславського районного суду Херсонської області від 19 червня 2019 р. Справа № 647/1584/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82520685>.
11. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
12. Козлова А.Г. Місце судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі та алгоритм проведення психодіагностичного дослідження неповнолітніх жертв насильства. *Психологічний часопис*. 2017. № 2(6). С. 15–27.
13. Васильев В.Л. Юридическая психология : учебник для вузов. Санкт-Петербург, 2009. 608 с.
14. Озерський І.В. Судово-психологічна експертиза та інші обставини застосування спеціальних психологічних знань у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 472–480.
15. Ухвала Кам'янка-Бузького районного суду Львівської області від 10 квітня 2019 р. Справа № 446/745/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81140862>.
16. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 12 лютого 2019 р. Справа № 712/1904/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79796376>.

References

1. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za zhovten 2019 roku. Heneralna prokuratura Ukrainy: [sait]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo.
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liut. 1994 r. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 07 hrud. 2017 r. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
6. Kolesova A.S. Jekspertizy, naznachayemye pri rassledovanii nasil'stvennyh prestuplenij v sem'e. Aktual'nye problemy sovremennoj jurisprudencii: sb. nauch. tr. Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Moskva, 2018. Ch. 1. S. 199-207.
7. Burbelo B.A. Vykorystannia spetsialnykh znan pry vyvchenni osobystosti pidozriuvanoho. *Molodyi vchenyi*. 2015. № 2 (17). S. 726-728.

8. Zahorodnii I.V. Rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz nanesenniam tilesnykh ushkodzhen: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2018. 242 s.
9. Revenok O.A., Oliinyk O.P., Kanishchev A.V., Radzevilova O.V. Analiz praktyky provedennia sudovo-narkolohichnoi ekspertyzy v kryminalnomu provadzhenni. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018. № 11(29). S. 22-27. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/30112018/6244.
10. Ukhvala Beryslavskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 19 cherv. 2019 p. Sprava № 647/1584/19. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: [sait]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82520685>.
11. Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08 zhovt. 1998 r. № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
12. Kozlova A.H. Mistse sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy v kryminalnomu protsesi ta alhorytm provedennia psykhotodiahnostychnoho doslidzhennia nepovnolitnykh zhertv nasylstva. *Psykholohichnyi chasopys*. 2017. № 2 (6). S. 15-27.
13. Vasil'ev V.L. Juridicheskaja psihologija: uchebnik dlja vuzov. SPb, 2009. 608 s.
14. Ozerskyi I.V. Sudovo-psykholohichna ekspertyza ta inshi obstavyny zastosuvannia spetsialnykh psykholohichnykh znan u svitli novoho Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2013. № 1. S. 472-480.
15. Ukhvala Kamianka-Buzkoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 10 kvit. 2019 p. Sprava № 446/745/19. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: [sait]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81140862>.
16. Ukhvala Sosnivskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 12 liut. 2019 p. Sprava № 712/1904/19. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*: [sait]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79796376>.

Дослідження взаємозв'язків на шляху пошуку дієвих методів установлення закономірностей розкриття злочинів

Калюга К. В.

*Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70Б, м. Запоріжжя, Україна
karina-kaljuga@rambler.ru*

Узунова О. В.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
chornenkaya@ukr.net*

Ключові слова:

застосунки, пристрої, причинний зв'язок, суспільно небезпечні наслідки, точки доступу.

Досліджено аналогії між причинним зв'язком між діянням (дією чи бездіяльністю) тієї чи іншої особи і певним наслідком та взаємозв'язком під'єднаних до Інтернету об'єктів, застосунків і злочинних намірів. Наведено низку термінології для розкриття суті стану розвитку і можливостей технологій, об'єднаних зв'язком. Розглянуто нову форму комунікації і взаємодії за допомогою різних пристроїв, під'єднаних до Інтернету. Встановлено шляхи розроблення нових методів збирання та аналізу даних, розкриття злочинів й прогнозування в умовах глобального зв'язку.

Investigation of the relationship on the way to finding effective methods to elucidate the regularities of crime detection

Kalyuga K. V.

*Classical Private University, Zhukovsky str., 70B, Zaporizhzhia, Ukraine
karina-kaljuga@rambler.ru*

Uzunova O. V.

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
chornenkaya@ukr.net*

Key words:

applications, devices, causation, socially dangerous consequences, access points.

The analogies between the causal relationship between the act (action or inaction) of a person and a certain consequence and the relationship of objects, applications and criminal intentions connected to the Internet are investigated.

A number of terminology is given to reveal the essence of the state of development and the capabilities of technologies connected by communication.

The terms for understanding the concept of the dependencies of the causal relationship of an act (action or inaction) of a person and the consequences if these actions were carried out using applications connected to the network and search for appropriate methods for its (communication) installation, are as follows: wireless access point, big data, application, Internet, Internet of Things, Internet Protocol, wearable computers connected or connected, devices, causal connection, industrial Internet, sensor, real-time location systems, connected devices, stock Second programming interface, cloud computing.

New forms of communication and interaction using various devices connected to the Internet are considered.

For example, the phone has a set of chips that can record data, voice, video, audio, motion, location, etc. In addition, they allow you to connect to other devices. A smartphone can serve as a remote control and a tablet, which displays personal data and the necessary

information. It can receive an alarm, event messages, contain a boarding pass and an electronic ticket, payment systems and the like. The device can use social media data and crowdsourcing to create new ways of collecting, managing and analyzing events in the physical world.

At the same time, the technology of radio frequency identification was improved, sensor technologies went far ahead, miniaturization was accelerated, and software was significantly improved. The convergence of these technologies - together with the ubiquity of wireless networks and cloud computing - has led to the concept of insect and animal robots, nano and micro robots that can function in humans, and squadrons of drones that can perform various tasks in the sky.

The Internet supports systems that do not require human supervision, and over time is improving on the basis of a given algorithm.

Ways to develop new methods for collecting and analyzing data are established; crime detection and forecasting in the context of global communications.

Together, devices and applications (computers, media players, automation, etc., working with mobile applications, and all connected to the Internet) give a complete picture of activity. These connected devices do not provide for manual operations and provide completely new access to digital content, new versions of the crime event, operate locks, doors, lights, thermostats, etc.

The computer reads data from devices and applications, connects to the algorithm and provides detailed results and analytics in real time. Without mobile technology, cloud computing and connected systems, all this would have been impossible. The user would have only single data without a deep picture of the processes.

The tasks of developing new methods for collecting and analyzing data, solving crimes and forecasting are to identify the necessary data and prepare sets of these data for effective use. The ability to sift through large amounts of data and process it will determine how well connected devices are doing.

Для кращого усвідомлення природи взаємозв'язку між діянням особи за допомогою пристроїв, під'єднаних до мережі Інтернет, та суспільно небезпечними наслідками необхідно дослідити природу виникнення та встановлення причинного зв'язку і можливість встановити зв'язки у сфері комп'ютерних технологій за його допомогою.

Серед науковців, які досліджували окреслене питання: С.Р. Багіров, Ю.М. Батурин, П.Д. Біленчук, Я.М. Брайнін, М. Бурі, В.О. Голубєв, Д.В. Дударець, О.О. Дудоров, А.М. Жодзишский, М.А. Зубань, І. Кріс, В.М. Кудрявцев, Ф. Ліст, В.Б. Малінін, А.А. Музика, В.О. Навроцький, А.А. Піонтковський, М.Д. Сергієвський, М.С. Таганцев, О.Л. Тимчук, А.Н. Трайнін, І.К. Туркевич, А. Фейербах, Є.В. Фесенко, І.В. Церетелі, М.Д. Шаргородський, О.М. Юрченко, Н.М. Ярмиш та багато інших.

Для правильного розуміння концепції залежностей причинного зв'язку діяння (дій чи бездіяльності) особи та наслідками, якщо ці дії було здійснено за допомогою застосунків, під'єднаних до мережі, та пошуку відповідних методів його (зв'язку) встановлення необхідно розкрити зміст деяких термінів.

Бездротова точка доступу, безпроводна точка доступу (від англ. Wireless Access Point) – центральний пристрій бездротової мережі, яку використовують для з'єднання між бездротовими клієнтами, а також для з'єднання дротового і бездротового сегментів (виконує функції моста між ними).

Великі дані – використання наборів великих обсягів даних разом з аналітикою, щоб зрозуміти події, тренди та діяльність за допомогою набагато глибших та корисніших способів.

Застосунок – це застосовна програма, прикладна програма або додаток (англ. application, application software, app) – користувацька комп'ютерна програма, що дає змогу вирішувати конкретні прикладні задачі користувача. Поняття введено, щоб підкреслити відмінність від операційної системи, драйверів, бібліотек, системних утиліт (забезпечують функціонування власне комп'ютерної системи та підтримують її працездатність) та засобів і середовища розроблення.

Інтернет – інфраструктура для під'єднання комп'ютерів та інших пристроїв один до одного через загальну мережу. Нині Інтернет – глобальна мережа, яка використовує протокол TCP/IP та систему доменних імен (DNS), щоб забезпечити

кожному пристрою унікальну адресу. Інтернет – це комірочки цифрових відображень, накопичувачі, оптоволоконно, радіочастоти, перемикачі, дисплеї та термінали, а також комплекс різних технологій, додатків, плеєрів і правил користування.

Інтернет усього (IoE) – термін, запропонований компанією Cisco Systems для опису суми всіх сполучених систем, зокрема й Інтернету речей.

Інтернет-протокол (IP) – протокол зв'язку, який використовують як мережевий стандарт для Інтернету. Це дає змогу комп'ютерам керувати комунікацією пакетів, маршрутизацією, адресацією та іншими функціями.

Натільні комп'ютери – до натільних комп'ютерів належать окуляри, одяг, смарт-браслети і смарт-годинники, взуття тощо. Ці об'єкти мають умонтовані сенсори та системи зв'язку для обміну даними зі смартфонами та іншими комп'ютерами.

Під'єднані, або сполучені, пристрої – різні промислові машини та персональні пристрої, які під'єднуються один до одного через мережу, наприклад Інтернет.

Причинний зв'язок – це об'єктивний зв'язок між діями (дією чи бездіяльністю) тієї чи іншої особи і певним наслідком.

Промисловий Інтернет – термін, який General Electric створила для опису використання сполучених машин, програмного забезпечення, даних, аналітики та бездротових технологій для зв'язку між людьми та машинами, спорядженими сенсорами, що робить їх «розумними». Ці пристрої є провідною системою, або ІТ-оснотою Інтернету. У промисловому Інтернеті комунікація відбувається трьома способами: машина – машина (М-М), людина – машина (Л-М) і машина – смартфон (М-С) (чи інший пристрій, наприклад планшет). Звісно, кожний спосіб має своє призначення.

Сенсор – пристрій, який визначає зміни та варіативність довкілля. Сенсори дедалі частіше додаються або можуть зв'язувати зі смартфонами та іншими комп'ютерами.

Системи локації в реальному часі (RTLS) – система, яка використовує радіочастотні (RF) теги для автоматизації стеження на постійній основі. За контрактом теги RFID читаються лише тоді, коли минають нерухомий зчитувач.

Сполучені пристрої – пристрої, які обмінюються даними по стандартному Інтернету й отримують користь від мережі – приватної або закритої.

Ужитковий програмний інтерфейс (API) – набір програмного забезпечення, що містить протоколи, інструменти та інші ресурси для розробників, які налагоджують взаємодію між програмами в одному середовищі.

Хмарні обчислення – використання віддалених серверів, пристроїв зберігання даних та інших обчислювальних засобів для надання послуг,

зокрема програмного забезпечення як послуги й інфраструктури як послуги.

Грецьке слово *aitia/aitia* зазвичай перекладається як «причина», хоча також може означати відповідальність за деяку дію, яка покладається на щось або на когось, а також може означати і «звинувачення». Прикметник *aitios/aitios* перекладається і як «відповідальний», і як «винний». За Аристотелем, про те, що одне є причиною іншого, йдеться в чотирьох значеннях. Саме аналіз способів вираження привів його до думки, що у природі існують чотири причини. Один знаменитий пасаж, який має майже однаковий вигляд, як у Фізиці II, 3, так і Метафізиці Δ, 2, підтверджує аристотелевську теорію чотирьох причин так: «В одному розумінні причиною називається те, «з чого», як внутрішньо йому властиве, виникає що-небудь. В іншому розумінні причиною будуть «форма і зразок» – а це є визначення суті буття. Далі, причиною називається те, «звідки» беруть початок зміни, наприклад виробляє – причина виробленого, а змінює – причина змінюваного. Нарешті, причина як «мета», тобто «заради чого» (Метафізика Δ, 2, 1013 a 24-33 і відповідний текст – у Фізиці II, 3, 194 b 23-35)» [1].

Сьогодні в Україні однією з найбільш складних у науці кримінального права є проблема причинного зв'язку, вирішення якої має як теоретичне, так і практичне значення. Теорія та практика кримінального права виходять з основного принципу, відповідно до якого суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі лише за умови, що вони перебували в причинному зв'язку з його дією або бездіяльністю. Встановити причинний зв'язок між дією і суспільно небезпечними наслідками означає дати відповідь на питання, чиє діяння викликало цей наслідок і кому цей наслідок може бути поставлений у вину. Потрібно, таким чином, констатувати, що в об'єктивній дійсності шкідливий наслідок, що настав, викликаний діями даної особи, а не діями третіх осіб чи яких-небудь інших зовнішніх сил.

Причинний зв'язок можна уявити у вигляді ланцюга тих явищ, що об'єктивно зумовлюють перехід від протиправного діяння до його результату, а тому простежити співвідношення діяння та спричиненої (завданої) ним шкоди можна шляхом аналізу причинного зв'язку між ними [2, с. 73].

Установлення причинного зв'язку є складним процесом, і, оскільки Кримінальний кодекс України [3] не містить поняття причинного зв'язку, це є передумовою розгляду причинного зв'язку у злочинах із позиції філософії [4, с. 115].

Питання про причинний зв'язок постає у разі притягнення особи до відповідальності за шкідливий наслідок її дії або бездіяльності під час пра-

вопорушення. Якщо закон, забороняючи те чи інше діяння, пов'язує відповідальність за нього з настанням певного шкідливого наслідку, то для притягнення особи, винної у вчиненні цього діяння, до відповідальності треба, крім інших обставин, установити й те, що до цього наслідку призвели її дії або бездіяльність. У кримінальному праві причинний зв'язок є необхідним елементом об'єктивного боку тих складів злочину, які містять указівку не лише на заборонене діяння, а й на його шкідливий наслідок. Відсутність причинного зв'язку між протиправним діянням особи і певним шкідливим наслідком виключає можливість притягнення особи до відповідальності.

Причинний зв'язок є об'єктивним зв'язком, він існує поза нашою свідомістю і незалежно від неї. Причинність є загальним універсальним зв'язком, у світі немає явищ, котрі б не мали своїх причин [5; 6, с. 833; 7].

Джо Болен, Джорж Біл і Еверет Роджерс з Університету штату Айова запровадили поширене тепер поняття кривої впровадження нових технологій. Згідно з їхньою концепцією, новий продукт або рішення адаптується за відносно передбачуваною траєкторією, що апроксимується до нормального розподілу [8].

Сполучені пристрої в тій чи іншій формі з'явилися з першими комп'ютерними мережами та споживчою електронікою. Проте по-справжньому ідея планетарного зв'язку почала формуватися лише з появою Інтернету. У 90-х роках ХХ ст. дослідники висували теорії про те, як люди й машини створюють цілком нову форму комунікації і взаємодії за допомогою різних пристроїв. Зараз це реальність.

Сьогодні ми не можемо пригадати, що саме започаткувало цю революцію, але напевне можемо стверджувати, що визначальною подією став випуск компанією Apple айфона в 2007 році. Широке коло людей стало власником смартфонів. Це уможливило зв'язок у реальному часі між двома точками на мапі за допомогою потужного портативного пристрою. Зокрема, у 2007 році Apple продала приблизно 3,7 млн пристроїв, у 2008 році – 11,63 млн, у 2009 році – 26,4 млн, у 2010 році – 59,7 млн, у 2011 році – 108 млн, у 2012 році – 319 млн, у 2013 році – 421 млн, у 2014 році – 551,3 млн, у 2015 році – 773,8 млн, у 2016 році – 1 млрд, у 2017 році – 1,16 млрд, у 2018 році – 2,2 млрд; 1 листопада 2018 року компанія оголошує, що припиняє повідомляти про продаж iPhone а 1 лютого повідомила про тимчасове закриття власних офісів, магазинів і сервісних центрів (у Китаї) через епідемію коронавірусу [9; 10].

Кожен такий телефон має набір чипів, які можуть записувати дані, голос, відео, аудіо, рух,

місце розташування тощо. Крім того, ці телефони дають змогу з'єднуватися з іншими машинами. Смартфон може слугувати пультом дистанційного керування і прикладною дошкою, на яку виводять особисті дані й потрібну інформацію. Він може отримувати сигнал тривоги, повідомлення про події, містити посадочний талон і електронний квиток, платіжні системи тощо. Пристрій може використовувати дані соціальних медіа і краудсорсинг для створення нових способів збирання, управління та аналізу подій у фізичному світі.

Водночас було вдосконалено технологію радіочастотної ідентифікації, далеко вперед пішли сенсорні технології, прискорилося мініатюризація, значно поліпшилося програмне забезпечення. Зближення цих технологій разом із повсюдним поширенням бездротових мереж і хмарних обчислень призвело до створення концепції роботів-комах і тварин, нано- і мікророботів, які можуть функціонувати в людині, й ескадрилей дронів, що можуть виконувати різні завдання в небі.

Інтернет підтримує системи, які не потребують нагляду людини, і з часом самовдосконалюється на основі заданого алгоритму [11, с. 8–12].

У майбутньому можуть з'явитися нові види злочинів, зброї, методів ведення війни, вигоди, ризику і проблеми світу, об'єданого зв'язком. Можуть постати серйозні політичні й соціальні проблеми, зокрема через втрату зв'язків між людьми. Суспільству, безперечно, доведеться переглянути поняття приватності й безпеки.

Пізнання причин явищ має певне значення для розуміння їхньої сутності, закономірностей розвитку. Встановити причини означає дати відповідь на запитання про те, чому явище відбувається, чим воно викликане, що знаходиться в його основі. Без з'ясування причин глибоке пізнання явищ неможливе. Але знайти причину явища – завдання нелегке, причина не лежить на поверхні явищ, не дана нам безпосередньо. Причина може бути визначена внаслідок глибокого всебічного дослідження спостережуваного явища тощо.

Разом пристрої та застосунки (комп'ютери, медіаплеєри, автоматика тощо, що працюють за допомогою мобільних застосунків і всі під'єднані до Інтернету) дають повну картину активності. Ці сполучені пристрої не передбачають ручних операцій і забезпечують цілком новий доступ до цифрового контенту, нових версій події злочину, керують замками, дверима, світлом і термостатами. Деякі з них ще й дають змогу заощадити енергію, допомагаючи іншим пристроям працювати розумніше й ефективніше. А інші – забезпечують і перші і другі.

У 1995 році після багаторічних дискусій Інтернет і Всесвітня мережа були комерціалізовані. На основі вивчення пакетних мереж у 50-х роках

XX століття виникла оригінальна ARPAnet (мережа Агенції передових досліджень Міністерства оборони США), яка після скромної презентації в 1969 році перетворилася на значно стабільнішу мережу Інтернет-протоколу (IP) (разом із протоколом управління передачею даних TCP він утворює протокол віртуального зв'язку між пристроями або системами). Поточні серії технічних удосконалень і підвищення продуктивності комп'ютерів привели безліч приватних груп до відкритого Інтернету. Після того як уряд США вивів з експлуатації мережу, яку називали тоді Мережею національного наукового фонду, почалася нова доба. Створено загальну схему глобального зв'язку.

У 2000 році тільки 3% американців мали вдома широкосмуговий зв'язок. У серпні 2013 року кількість таких користувачів зросла до 70% [12]. На 2020 рік цей показник сягнув 320 млн користувачів. У деяких країнах їх ще більше.

Як перші залізничні колії сприяли промисловій революції, так тепер з'явилися підвалини майбутнього з дротовим і мережевим зв'язком. Винахідники Інтернету, зокрема Роберт Е. Кан і Вінтон Серф, мріяли про світ, у якому б можна було об'єднати мережі й перетворити на єдину тканину мережевих систем. Вони передбачали появу світу з розумнішими машинами, які породжуватимуть непересічні можливості та неймовірні трансформації. Зокрема, у 1973 році основною метою було налагодити зв'язок між комп'ютерами. Розроблялися різні комп'ютерні мережі, які працювали самостійно. Було очевидно, що цінність усіх цих систем буде дуже обмеженою, доки вони не зможуть обмінюватися інформацією якоюсь спільною мовою. А користувач мав знати, яка служба обслуговує потрібного йому абонента. Тому було винайдено набір протоколів TCP/IP, що дало змогу взаємодіяти комп'ютерам і різним мережам. Це була потужна технологія, яка відкрила величезні можливості. Тоді це були громіздкі монстри, які коштували мільйони доларів.

Своєю потужністю Інтернет завдячує здатності взаємозв'язку точок на мапі за допомогою пристроїв з'єднувати продукти і предмети з фізичним пріоритетом один з одним та їх цифровими пристроями, зокрема і з комп'ютерами і програмним забезпеченням. Отже, усі пристрої взаємодіють як група або кластер і обмінюються даними в реальному часі, часто – за допомогою хмарних технологій. Більше того, коли всі ці машини під'єднуються до людей, які використовують різні обчислювальні пристрої, це вже Інтернет людей (ІЛ) – виникає абсолютно нова концептуальна схема.

Сукупність цих взаємодій дає Інтернет усього (ІоЕ). Це більш розвинутий поступовий стан, коли фізичний і цифровий світи об'єднуються в єдиний простір.

Концепція сполучення пристроїв з'явилася на початку 90-х років XX століття. Тоді дослідники Центру Auto-ID при Массачусетському технологічному інституті (МТІ) замислилися над ідеєю про створення системи, яка б дала змогу пристроям фізичного світу об'єднуватися за допомогою сенсорів і бездротових сигналів. Термін «Інтернет речей» запропонував 1999 року Кевін Ештон, співзасновник Центру Auto-ID при МТІ (2003 року його закрили і запустили комерційний проєкт «Глобальний електронний код продукту», або ЕКП).

За допомогою інтерфейсу програмування застосунків (власне, програмок, що сполучають застосунки), наприклад, можна збудувати більш гнучке й автоматизоване середовище. Цей програмний інтерфейс дає змогу різним пристроям і системам обмінюватися даними, навіть якщо вони спираються на різні стандарти чи протоколи.

Комп'ютер зчитує дані з пристроїв і застосунків, під'єднує до алгоритму і в реальному часі подає докладні результати та аналітику. Без мобільних технологій, хмарних обчислень і під'єднаних систем усе це було б неможливо. Користувач мав би лише поодинокі дані без глибокої картини процесів.

Зараз складно знайти аркуш паперу та можна виявити найближчий пристрій або устаткування, бо все має радіочастотні теги і все в мережі видно. Далі всі дані будуть синхронізуватися через хмару. І коли йдеться про «Великі дані», Інтернет речей експоненційно збільшує кількість джерел даних разом з їх обсягом, швидкістю і розмаїттям. Тепер йдеться не лише про комп'ютери, які збирають, генерують і зберігають інформацію в акуратних базах даних. Інтернет речей охоплює супутники, паркомати, торгові автомати, телевізори, платіжні термінали, бензоколонки, пакування харчів, побутову техніку, вимикачі освітлення, убиральні й полиці в супермаркетах – усе, що може передавати дані до хмар і аналітичних систем у реальному часі.

Завдання розроблення нових методів збирання та аналізу даних, розкриття злочинів й прогнозування полягає в ідентифікації потрібних даних і підготуванні наборів цих даних до ефективного використання. Здатність просіювати великі дані й опрацьовувати їх визначатиме, наскільки виправдовують себе сполучені пристрої.

Ще одним із факторів, який ми хотіли б розглянути, є те, що «в одній країні поза законом може бути законним в іншій». Через це важко розбиратися з проблемами юрисдикції й дотримання закону. З переміщенням даних між серверами, хмарами і пристроями виклики й проблеми, що зростають експонентно. Годі збагнути, де саме розміщуються дані і хто може заявляти на них свої права.

Інтернет стосується не лише локалізації об'єктів і використання їх для надання даних про довкілля та автоматизацію виконання завдань. Це спосіб моніторити, вимірювати й осмислювати вічний рух світу і все, що ми робимо, можливість зазирнути в простір між об'єктами, людьми. І це має не менше значення, ніж самі об'єкти. Дані, генеровані Інтернетом речей, дадуть змогу глибше досліджувати фізичні зв'язки, поведінку людей і навіть фізичні аспекти нашої планети і Всесвіту.

Інтернет продовжує розвиватися. Нові можливості і функціонал з'являються завдяки поліпшенню напівпровідників, мікроелектроніки, конструкції комп'ютерів, накопичувачів, хмарної архітектури тощо. Подальше розширення смуги стільникової мережі та швидший Wi-Fi роблять інфраструктуру Інтернету речей надійнішою [11, с. 13–15].

Поза сумнівом, ми тепер живемо у взаємозв'язаному світі. Глобальне село Маршалла Маклюена стало реальністю, і цифрова доба в розквіті. У світі зараз є приблизно мільярд користувачів Інтернету. За оцінками Cisco Systems, у квітні 2014 року пра-

цювало приблизно 12,1 млрд пристроїв, під'єднаних до Інтернету, а в 2020 році – уже 50 млрд. За даними цієї ж компанії, тоді щосекунди до Інтернету під'єднувалося близько 100 застосунків, а в 2020 році ця кількість сягнула 250 [13].

Ці речі тим часом набувають різноманітних форм. Тепер до Інтернету можна під'єднати не лише комп'ютери і смартфони. До переліку входять паркомати, термостати, монітори стану здоров'я, пристрої для фітнесу, відеокамери на дорогах, шини, дороги, замки, полиці в супермаркетах, сенсори стану довкілля і навіть сенсори стану великої рогатої худоби й дерев. Кількість можливостей зростає по експоненті в міру того, як перетинаються одна з одною цифрові технології, падають ціни на апаратне і програмне забезпечення, стійкий зв'язок стає швидшим і надійнішим, а розробники вчаться краще інтегрувати пристрої, застосунки, платформи тощо.

І поокремо, і разом ці пристрої пропонують споживачам нові функції й нові можливості. Нині Інтернет зачіпає усі галузі...

Література

1. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. Серия «Философское наследие» / В.Ф. Асмус (ред.). Москва : Мысль, 1975–1983. Т. 1. 550 с. URL : <http://simposium.ru/ru/book/export/html/12074> (дата звернення: 30.03.2020)
2. Курилюк Ю.Б. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 419 КК України. *Юридична наука*. 2014. № 1. С. 72–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_1_9 (дата звернення: 30.03.2020).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 20.03.2020. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.04.2020).
4. Катеринчук К.В. Проблеми причинного зв'язку у злочинах проти здоров'я особи. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3(25). Р. 115–118. URL : <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/25.pdf> (дата звернення: 02.04.2020).
5. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М.П. Бажан ; редкол.: О.К. Антонов та ін. ; 2-е вид. Київ : Головна редакція УРЕ, 1974–1985. Т. 9. 558 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. В.Я. Тацій. Київ, 2017. Т. 17. 1064 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.
8. Everett M. Rogers Diffusion of innovations. New-York : The Free Press, 1983. 453 p.
9. Статистика продаж всіх поколінь iPhone. URL : <http://www.apple.com> (дата звернення: 02.04.2020).
10. Forbes (1 february 2020). URL : <https://www.forbes.com> (дата звернення: 02.04.2020).
11. Greengard S. The Internet of Things. London: The VIT Press, 2015. 232 p.
12. Pew Internet and American Life Project, August. 2013 (дата звернення: 02.02.2020).
13. Cisco Systems. URL : <https://www.cisco.com> (дата звернення: 02.02.2020).

References

1. (1976), *Aristotel. Sochyneniya: v 4 t. Seryia «Fylososfskoe nasledye»* [Aristotle. Works: in 4 volumes. Philosophical Heritage Series], / Asmus, V.F. (editor), Mysl, 1975-1983. Vol. 1: *Filosofskij trud "Metafizika" i traktat "O dushe"* [The philosophical work "Metaphysics" and the treatise "On the soul"], Mysl, Moscow, available at: <http://simposium.ru/ru/book/export/html/12074> (access March 30, 2020).
2. Kuryliuk, Yu.B. (2014), "Causation as a sign of the objective side of the crime under Art. 419 of the Criminal Code of Ukraine", *Yurydychna nauka*, no. 1, pp. 72-77, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_1_9 (access March 30, 2020).
3. "Criminal Code of Ukraine": Law of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (access April 01, 2020).

4. Katerynychuk, K.V. (2017), "Causal issues in crimes against personal health", *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, no. 3 (25), pp. 115-118, available at: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/25.pdf> (access April 02, 2020).
5. Bazhan, M.P., Antonov, O.K. et al. (1983), *Ukrainska radianska entsyklopediia: u 12 t.* [Ukrainian Soviet Encyclopedia: in 12 v.], Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii, Kyiv, Ukraine.
6. (2017), *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t.* [Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 vol.], Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, Vol. 17: *Kryminalne pravo* [Criminal Law], Kyiv, Ukraine.
7. Shemshuchenko, Yu.S. (2003), *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t.* [Legal encyclopedia: in 6 vol.], Vol. 5: P-S, "Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana", Kyiv, Ukraine.
8. Everett, M. (1983), "Rogers Diffusion of innovations", The Free Press, New-York, USA.
9. Статистика продаж всех поколений iPhone, available at: <http://www.apple.com> (access April 01, 2020).
10. "Forbes" (1 february 2020), available at: (access April 01, 2020).
11. Greengard, S. 2015 (), "The Internet of Things", The VIT Press, London, United Kingdom.
12. "Pew Internet and American Life Project", August. 2013 (access February 02, 2020).
13. "Cisco Systems", available at: <https://www.cisco.com> (access February 02, 2020).

Тактика первісних слідчих дій у разі порушення вимог охорони праці на виробництві

Крупка А. А., Дузь Л. Є., Кралюк М. О.

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз,
вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, Україна
krupka666@gmail.com, duz.ludmila1946@gmail.com, m-kraluk@ukr.net*

Ключові слова:

аварія, досудове розслідування, надзвичайна ситуація, нещасний випадок, огляд місця події, охорона праці, професійне захворювання, судова експертиза.

У статті досліджено розроблення єдиного методологічного підходу до вдосконалення виконання первісних слідчих дій під час досудового розслідування надзвичайних ситуацій (нешасних випадків, аварій, професійних захворювань) на підприємствах. Звернено увагу на порядок та обсяг вилучення й огляду документів на підприємстві, огляду місця події та допиту свідків. Уперше в літературі розглянуто питання допиту свідків у разі виникнення надзвичайних ситуацій на підприємствах. Окремо розглянуто порядок призначення судових інженерно-технічних експертиз із безпеки життєдіяльності та охорони праці.

Tactics of initial investigative actions at violations of requirements of occupational safety at work

Krupka A. A., Duz' L. E., Kralyuk M. O.

*Odesa Research Institute of Forensic Examinations, Uspenskaya str., 83/85, Odessa, Ukraine
krupka666@gmail.com, duz.ludmila1946@gmail.com, m-kraluk@ukr.net*

Key words:

accident, pre-trial investigation, emergency, accident, location inspection, occupational safety, occupational disease, forensic examination.

The article examines the practical aspect of improving the initial investigative actions in the pre-trial investigation of emergencies (accidents, occupational diseases) at enterprises. The owner of the enterprise is obliged to immediately notify the department of the National Police of Ukraine and the prosecutor's office at the location of the enterprise about each group accident, fatal accident, accidents of the first and second categories. During the pre-trial investigation of emergencies related to violations of labor protection regulations, the investigator, prosecutor have to perform the following initial procedural actions: seize and inspect documents at the enterprise where the incident occurred; inspect the scene; to interrogate witnesses of the event; to appoint a forensic engineering expertise on life safety. Timely investigative action about seizure and inspection of documents allows to get the necessary for a pre-trial investigation evidence. The list of documents to be seized and inspected has been determined. When inspecting the scene, forensically significant information is: information indicating the location of the scene and the reasons for its occurrence; information on the mechanism of spread of the accident, the circumstances that contributed to its development, the nature of the damage; the data of persons who may be involved in an emergency. Interrogation of participants (eyewitnesses) of the event, study of inspection protocols, technical and technological documentation, allows to establish the actual circumstances of the event and its mechanism. Pre-trial investigation of emergencies is not possible without a forensic engineering expertise and technical safety and health protection expertise. The purpose of forensic engineering expertise and technical expertise on life safety and labor protection is to establish with the involvement of special knowledge the actual circumstances of the emergence and development of an emergency situation at the enterprise, its consequences for workers, the enterprise, the environment and causation. The logical and epistemological structure of research in the framework of forensic engineering and technical expertise has allowed to develop universal questions that must be answered by a forensic expert on behalf of law enforcement agencies.

Постановка проблеми. За даними Державної служби України з питань праці, за 2019 р. на підприємствах України травмувалися 3 876 осіб, з яких смертельно – 422, тоді як у 2018 р. смертельно травмованих було менше на 60 осіб. Найбільш смертельно небезпечною галуззю називають агропромисловий комплекс – 80 загиблих. Далі йдуть такі галузі: транспортна – 75 загиблих; соціально-культурна сфера та торгівля – 63; будівельна – 61; вугільна – 20; енергетична – 20; машинобудівна – 20; житлово-господарська – 20 загиблих.

Незадовільний стан охорони та безпеки праці, високий рівень виробничого травматизму зумовлені комплексом об'єктивних та суб'єктивних причин.

Основними причинами нещасних випадків, аварій, професійних захворювань є грубі порушення технологічної дисципліни з боку посадових осіб та робітників підприємств. Усе це веде до росту кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із порушеннями вимог законодавства про охорону праці.

Відхилення від вимог нормативно-правових актів з охорони праці на підприємствах, шахтах, будовах, у сільському господарстві можуть заподіяти серйозну шкоду життю та здоров'ю працівників, стороннім особам, власності, навколишньому середовищу.

Про кожний груповий нещасний випадок, нещасний випадок зі смертельним наслідком, про аварії першої та другої категорій власник підприємств зобов'язаний негайно повідомити орган Національної поліції та прокуратуру за місцем знаходження підприємства [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням існуючих недоліків під час проведення розслідування надзвичайних ситуацій (нещасних випадків, аварій, професійних захворювань) у промисловості, організації проведення та науково-методичного забезпечення експертних досліджень із безпеки життєдіяльності та охорони праці постійно приділяється увага науковців та практиків.

Дослідження з безпеки життєдіяльності та в галузі охорони праці з 90-х років ХХ ст. проводили такі науковці, як Л.В. Афанасьєв, А.Т. Ашерів, А.С. Беліков, Є.Ю. Белогурова, В.Д. Безвесільний, В.О. Горбенко, О.Ф. Дьяченко, Ю.А. Кир'янов, В.К. Костенко, В.В. Сабаш, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Н.О. Решетнікова, О.В. Таран та ін. Але, на нашу думку, подальшого дослідження потребує проблема вдосконалення методів досудового розслідування надзвичайних ситуацій (нещасних випадків, аварій, професійних захворювань) у промисловості. Велике значення при цьому має виконання первісних слідчих

дій: виїмка документів під час досудового розслідування, огляд місця події, допит свідків; призначення судових інженерно-технічних експертиз із безпеки життєдіяльності та охорони праці.

Мета дослідження. Метою статті є розроблення єдиного методологічного підходу до вдосконалення виконання первісних слідчих дій під час досудового розслідування надзвичайних ситуацій (нещасних випадків, аварій, професійних захворювань) на підприємствах: вилучення й огляду документів на підприємстві, огляду місця події; допиту свідків; призначення судових інженерно-технічних експертиз із безпеки життєдіяльності та охорони праці.

Вклад основного матеріалу дослідження. Під час досудового розслідування надзвичайних ситуацій, пов'язаних із порушеннями вимог нормативно-правових актів з охорони праці, слідчому, прокурору необхідно передусім виконати такі первісні процесуальні дії: а) вилучити й оглянути документи на аварійному підприємстві; б) оглянути місце події; в) допитати свідків події; г) призначити судову інженерно-технічну експертизу з безпеки життєдіяльності та охорони праці.

Вилучення й огляд документів є однією з найважливіших первинних слідчих дій під час досудового розслідування злочинів із порушення вимог нормативно-правових актів з охорони праці на підприємствах. Своєчасне виконання цієї слідчої дії дає змогу отримати необхідні для досудового розслідування докази, а в разі призначення судової експертизи скоротити термін її виробництва, підвищити якість і повноту відповідей на поставлені запитання.

До документів, що підлягають вилученню та огляду, належать: технічна і технологічна документація виконання робіт і процесів, за яких допущені події; дозволи на проведення робіт підвищеної небезпеки та експлуатацію машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки; книга реєстрації аварій і нещасних випадків, а також акти спеціального розслідування та накази за допущеними раніше аналогічними подіями; облікові картки потерпілих; протоколи проведення первинних та чергових медичних оглядів потерпілих; посвідчення і протоколи екзаменаційної комісії, яка приймала у них іспит із присвоєння кваліфікації і/або за безпечними методами роботи; книги первинного та поточного інструктажів із безпечних методів робіт, документи (накази, розпорядження керівництва підприємства), які можуть свідчити про стан техніки безпеки у цілому на підприємстві; книги нарядів ділянок, наряди-путівки майстрів, у змінах яких допущені ці події, наряди-допуски на ведення робіт підвищеної небезпеки; протоколи обстеження технічного стану обладнання, яке використовувалося під час виконання роботи, за якої допущена досліджувана

подія; приписи контролюючих організацій і технічного нагляду підприємства щодо усунення порушень вимог охорони праці, зафіксованих на об'єкті, де допущена подія [2, с. 523].

Під час огляду місця події криміналістично значущою інформацією є: відомості, що вказують на розташування місця події і причини її виникнення; інформація про механізм поширення аварії, обставини, що сприяли її розвитку, про характер заподіяної шкоди; дані про осіб, які можуть бути причасними до виникнення надзвичайної ситуації; інші відомості, що дають змогу встановити обставини, що підлягають доведенню у справі [3, с. 25].

Організація огляду місця події, згідно з вимогами статті 237 Кримінально-процесуального кодексу, покладається на керівника слідчо-оперативної групи (слідчого). Підготовчі заходи, що передують огляду: охорона місця події, вилучення сторонніх осіб; забезпечення безпеки учасників огляду; ознайомлення з об'єктом, його юридичним статусом, конструктивними елементами та особливостями (вивчення необхідної документації); встановлення очевидців події, а також потенційних свідків; запрошення понятих, фахівців, експертів, посадових осіб, які добре знають об'єкт; забезпечення місця події освітленням, необхідними інструментами, а також залучення робочої сили для проведення розкопок, усунення обвалень. Для здійснення охорони залучаються співробітники Національної поліції. Безпека учасників огляду включає у себе захист від: небезпечних чинників події та виробничого процесу (використання засобів індивідуального захисту); обвалень будівельних конструкцій, падінь із висоти, а також отримання травм у місцях знаходження завалених і пошкоджених конструкцій, предметів (екіпірування, дотримання запобіжних заходів під час переміщення і вибору точок спостереження); фізичного і психологічного тиску з боку винних у події осіб. Ознайомлення з об'єктом дає змогу швидко й якісно провести огляд, створює передумови для успішної роботи на подальших стадіях розслідування. Даний захід включає у себе побіжний попередній огляд об'єкта, витребування документів, що підтверджують відомчу належність, організаційно-правовий статус об'єкта, поверхових планів, технічних паспортів, схем електроустановок, систем вентиляції, кондиціонування та інших необхідних документів. Попереднє усне опитування очевидців події, учасників ліквідації наслідків НС, у т. ч. рятувальників, про місце, час виникнення і його можливі причини допомагає правильно планувати огляд, швидше й якісніше його провести [4, с. 45].

Існуючі правові вимоги та практичний досвід роботи дають змогу сформулювати такі основні принципи огляду місця події [3, с. 23]:

1. **Законність** – огляд повинен проводитися на підставі і в точній відповідності з вимогами Кримінально-процесуального Кодексу [2, с. 525].

2. **Своєчасність** – учасники огляду повинні невідкладно виїжджати на місце події, а прибувши, негайно починати огляд.

3. **Єдиноначальність, чітка організація** – дані про хід огляду, дані опитувань, інша інформація про роботу на місці події, а також уся отримана документація повинні зосереджуватися у керівника слідчо-оперативної групи. Усі дії повинні проводитися без поспіху і метушні.

4. **Повнота** – речова обстановка досліджується і фіксується ретельно, як можна більш повно, з використанням сучасних технічних засобів і методів.

5. **Планомірність** – огляд проводиться планомірно і заснований на методі дедукції (під час переходу від загального огляду до деталей) і методі порівняння (під час опису ступеня пошкодження предметів та ін., які є значущими для справи ознак).

6. **Об'єктивність** – дослідження і фіксація обстановки проводиться незалежно від того, чи підтверджують дані огляду відомості, отримані раніше, чи ні.

Будь-який слідчий огляд, у тому числі й огляд місця події, підрозділяється на такі види: основний і додатковий; початковий і повторний. Під час розслідування надзвичайних подій додатковий огляд може використовуватися: для огляду об'єктів, що знаходяться поза зоною події і не оглянуті під час первинного огляду, але які можуть мати відношення до причини події; якщо деякі об'єкти були оглянуті не так ретельно, як треба було в подальшому; з метою вилучення окремих предметів, проб речовин, матеріалів, коли необхідність у цьому виникає вже після проведення первинного огляду; в інших подібних ситуаціях. Повторний огляд проводиться, коли первинний огляд: здійснювався в несприятливих умовах (кліматичних, недостатньому освітленні тощо), що утруднюють виявлення і фіксацію ознак, які дають змогу встановити необхідні обставини події; проведено неякісно, поверхово, без залучення фахівців (якщо це було необхідно); проводився, коли не були з'ясовані обставини, пов'язані з необхідністю розширити межі огляду, пошуку будь-яких предметів, речовин, матеріалів. Під час повторного огляду місце події піддається повному дослідженню [5, с. 28; 6, с. 31].

На стадії статичного огляду все на місці події залишається на своїх місцях. Не слід нічого чіпати, розбирати, розкопувати.

Опис руйнувань здійснюється із зазначенням лінійних розмірів зон уражень, величин деформації тощо. Лінійні розміри визначаються за допо-

могою рулетки, складного метра. Можуть застосовуватися спеціальні технічні засоби. Динамічний огляд проводиться після повного завершення статичного огляду та оформлення його результатів [6, с. 34].

Слідча група (слідчий) зобов'язана негайно приступити до огляду одягу потерпілих. В одязі потерпілих можуть перебувати, крім документів, різні інструменти, які свідчать про виконання ними тієї чи іншої роботи, які можуть послужити важливими доказами у справі.

Часто місце події, механізми та обладнання дають можливість відновити аварійну ситуацію, яка склалася в момент події, тоді слідчий за участю членів комісії з розслідування повинен зробити пробний пуск машин і механізмів, випробування захисних пристроїв, сигналізації, контрольні вимірювання та інші роботи для виявлення причин нещасного випадку або аварії й указати ці дії в протоколі.

Установлення фактичних обставин події, механізму події в ході слідства можливо різними способами. Ці відомості можуть бути отримані шляхом допиту учасників (очевидців) події, вивчення протоколів огляду, технічної та технологічної документації, у результаті слідчих дій, у тому числі відтворення обстановки й обставин події та іншими способами.

Кого ж у невідкладному порядку повинен допитати слідчий і які питання при цьому необхідно з'ясувати?

Свідки, яких слідчий повинен допитати в порядку виконання первинних слідчих дій, можуть бути розділені на дві групи:

а) на свідків – очевидців події (переважно це будуть посадові особи та працівники підприємства);

б) на свідків, які першими прибули на місце події за відсутності очевидців події, що відбулася (рятувальники, а також посадові особи і робітники, які брали участь у ліквідації наслідків аварії і порятунку постраждалих).

Залежно від приналежності свідка до тієї чи іншої групи слідчому в обов'язковому порядку необхідно з'ясувати у них певні питання.

У свідків – очевидців події необхідно з'ясувати такі питання: де вони перебували в момент аварії? яка там була видимість і чутність? чи було їм видно місце, де стався нещасний випадок (аварія)? за яких обставин сталася аварія? чи були допущені які-небудь порушення вимог нормативно-правових документів з охорони праці в місці аварії? яким був стан засобів групового та індивідуального захисту? яка причина аварії і за яких обставин її можна було б запобігти? тощо.

У рятувальників та осіб, які першими прибули на місце події, необхідно з'ясувати такі питання:

яка була обстановка, яку вони застали на місці події? в якому положенні і де знаходилися потерпілі? в якому становищі перебували обладнання та інші предмети? чи можна з обстановки місця події судити про допущені порушення вимог нормативно-правових документів з охорони праці, якщо так, то про яке саме порушення йдеться і на якій підставі? яка причина аварії і можливості її запобігання? тощо.

Звичайно, у слідчих можуть виникнути (й обов'язково виникнуть) інші питання залежно від конкретних обставин справи, але без з'ясування названих питань як найбільш необхідних він обійтися не зможе.

Здебільшого внаслідок особливостей сприйняття різних аналізаторів людини (зорових, слухових) і в окремих випадках швидкоплинності події люди, які її спостерігали, не можуть дати об'єктивну характеристику механізму події, а якщо і називають будь-які дані, то переважно допускають значні помилки. Не можна не враховувати і можливість навмисного спотворення картини події з боку її учасників, зацікавлених у результаті справи.

Досудове розслідування надзвичайних ситуацій без проведення судової інженерно-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності та охорони праці неможливо [7, с. 63].

Судова інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності та охорони праці розглядається як елемент багатогранного криміналістичного вчення про зв'язки взаємодії, гносеологічні положення котрого широко застосовувалися під час розроблення методології судової експертизи матеріальних слідів-відображень [8, с. 44].

Метою судових інженерно-технічних з безпеки життєдіяльності та охорони праці експертиз є встановлення із залученням спеціальних знань фактичних обставин виникнення й розвитку надзвичайної ситуації на підприємстві, її наслідків для робітників, підприємства, навколишнього природного середовища і причинно-наслідкових зв'язків.

Логіко-гносеологічна структура майже всіх досліджень у рамках судових інженерно-технічних з безпеки життєдіяльності та охорони праці експертиз може бути зведена до таких універсальних питань [9, с. 53]:

– вимоги яких нормативно-правових актів з охорони праці регламентують дії осіб, причетних до події, яка розглядається?

– які організаційні та технічні причини виникнення надзвичайної ситуації?

– хто допустив і які відступи від вимог нормативно-правових актів з охорони праці?

– хто з осіб, причетних до події, мав технічну можливість запобігти настанню надзвичайної ситуації, що для цього вони повинні були

здійснити і чиї дії (бездіяльність) із технічного погляду знаходилися у прямому (безпосередньому) причинно-наслідковому зв'язку з настанням цієї події та її негативними наслідками?

Безумовно, в кожному конкретному випадку запропонований універсальний перелік може бути поширений іншими питаннями, які уточнюють окремі нюанси надзвичайної ситуації, однак цей типовий (уніфікований) алгоритм призначення і проведення експертних досліджень залишається

незмінним щодо переважної більшості судових інженерно-технічних експертиз.

Висновки. Для досудового розслідування надзвичайних ситуацій (нешчасних випадків, аварій, професійних захворювань) у промисловості велике значення має виконання первісних слідчих дій: виїмка документів на підприємстві, огляд місця події, допит свідків, призначення судових інженерно-технічних з безпеки життєдіяльності та охорони праці експертиз.

Література

1. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 337.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
3. Чешко И.Д. Осмотр места пожара : методическое пособие. Москва : ЭКЦ МВД России, 1996. 128 с.
4. Цимбал М.Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань) / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. 192 с.
5. Колмаков В.П. Следственный осмотр. Москва : Юридическая литература, 1995.
6. Осмотр места происшествия : учебное пособие / под ред. В.Ф. Статкуса. Москва : ЭКЦ МВД, 1995.
7. Дузь Л.Є. Особливості розслідування надзвичайних ситуацій на підприємствах гірничої промисловості. *Вісник прокуратури*. 2009. № 12. С. 69–72.
8. Крупка А.А. Уніфікований алгоритм призначення та проведення судових гірничо-технічних експертиз. *Вісник прокуратури*. 2010. № 3. С. 42–48.
9. Крупка А.А., Дузь Л.Є., Кривченко Ю.О. Судова гірничотехнічна експертиза: усталені форми призначення та проведення. Донецьк : Воробйов Д.М., 2010. 80 с.

References

1. (2019). *Poryadok rozsliduvannya ta vedennya obliku neshchasnykh vyypadkiv, profesiynykh zakhvoryuvan' i avariiv na vyrobnytstvi* [Procedure for investigating and keeping records of accidents, occupational diseases and occupational accidents:]: Zatverdzhennyu Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 17 kvitnya 2019 r. № 337.
2. (2013). *Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Naukovo-praktychnyy komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary] / Vidp. red.: S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. YU. Zakharchenko - X.: Odissey. - 1104 s.
3. Cheshko I. D. (1996). *Osmotr mesta pozhara. Metodicheskoye posobiye* [Inspection of the fire. Methodical manual]. / M.: EKTS MVD Rossii. - 128 s.
4. Tymbal M. L. (2004). *Rozsliduvannya pozhezh (ohlyad mistysya podiyi ta problemy zastosuvannya spetsial'nykh znan')* [Investigation of fires (site review and problems with the use of specialized knowledge)] / K.: Hryf. – 192 s.
5. Kolmakov V. P. (1995). *Sledstvennyy osmotr* [Investigative inspection] M.: Yuridicheskaya literature.
6. Statkus V. F. (1995). *Osmotr mesta proisshestiya: Uchebnoye posobiye* [Inspection of the scene: Textbook] / M.: EKTS MVD.
7. Duz' L. YE. (2009). *Osoblyvosti rozsliduvannya nadzvychaynykh sytuatsiy na pidpryyemstvakh hirnychoyi promyslovosti* [Features of investigation of emergency situations at the enterprises of the mining industry] / *Visnyk prokuratury*. — № 12. — S. 69-72.
8. Krupka A. A. (2010). *Unifikovanyy alhorytm pryznachennya ta provedennya sudovykh hirnychotekhnichnykh ekspertyz* [Unified algorithm for the appointment and conduct of judicial mining and technical expertise] / *Visnyk prokuratury*. — № 3. — S. 42-48.
9. Krupka A. A., Duz' L. YE. and Kryvchenko YU. O. (2010). *Sudova hirnychotekhnichna ekspertyza: Ustaleni formy pryznachennya ta provedennya* [Forensic Mining Expertise: Established Forms of Appointment and Conduct] / *Donets'kyi NDI sudovykh ekspertyz*. – Donets'k. – 80 s.

Активізація питань забезпечення безпеки особистості в період глобальної кризи

Мельковський О. В.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
av-melkovskiy@ukr.net*

Ключові слова:

система безпеки, внутрішні та зовнішні загрози, страх, тривога, небезпека, надзвичайні події, техногенні катастрофи, запобіжні заходи, ризики безпеки, рівні безпеки.

У статті здійснено аналіз проблем забезпечення безпеки особистості в період глобальної кризи та в умовах сучасних ризиків. Розглянуто поняття безпеки, небезпеки, існуючих загроз, страху та тривоги, надано пропозиції щодо вдосконалення системи безпеки. Розкрито сутність рівнів безпеки та запропоновано шляхи реалізації питань безпеки з використанням практичних рекомендацій.

Activization of personal security issues in the period of the global crisis

Melkovskiy O. V.

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
av-melkovskiy@ukr.net*

Key words:

security system, internal and external threats, fear, anxiety, danger, emergency, man-made disasters, precautionary measures, security risks, security levels.

In the current conditions of the global economy and development of the information society, the problem of ensuring the security of the individual, especially due to the presence of crisis phenomena, increasing uncertainty, instability and risks in almost all spheres of human existence: political, economic, environmental, and cultural, has become especially relevant.

In the modern world there are enough factors that provoke the emergence and spread of various negative emotions (fears, phobias, manias) and phenomena that lead to social insecurity of people and the whole society. The dialectic of personal security is inextricably linked to such concepts as anxiety and fear. Anxiety is the highest level of loss of social security. Its manifestation is a loss of personal safety not only in the sphere of existing existence but also in other spheres. Feeling anxious and anxious about an individual may be causal and causal, adequate and inadequate. A high level of anxiety destroys social responsibility, which is a prerequisite for a person's social security. The following security levels are distinguished:

1. Absolute – characterized by the absence of dangers and threats to a particular object.
2. Real (actual security) – is really existing, not imaginary security, which is characterized by objectively existing dangers and threats to a particular object and shows the real capabilities of forces that counter the dangers and threats.
3. Sufficient (acceptable security) is a condition that meets the needs of the sustainable development of an object. At this level, the presence of dangers and threats does not lead to the loss of the object of its essential properties.
4. Borderline (minimum permissible security) – a boundary condition, when further exposure to dangers and threats will result in the loss of essential properties of the object to which they operate, qualitative external and internal certainty, integrity. The extraordinary level of security of an object is the loss of its essential properties, the actual death.

5. Illusory (imaginary, false security) – the subjective image of existing, real dangers and threats – is mistaken as their absence or minimal presence (inadequate reflection of the dangers and threats by the subject). Thus, in realizing the idea of universal and international public security, one should pay attention to the systematic promotion of ideas of peace, respect for human rights, protection of the environment, and the elimination of hunger. These actions will strengthen the security of all mankind and create the conditions under which citizens of any state will have more freedom from needs and fear.

У сучасних умовах розвитку глобальної економіки та інформаційного суспільства особливої актуальності набула проблема забезпечення безпеки особистості. Це зумовлено наявністю кризових явищ, наростанням невизначеності, нестабільності і ризиків практично в усіх сферах існування людини: політичній, економічній, екологічній, культурній.

У світі існує достатньо чинників, які є загрозами безпеці особистості. Вони провокують виникнення і поширення різних негативних емоцій та явищ, які ведуть до соціальної незахищеності людей та всього суспільства.

Діалектика безпеки особистості нерозривно пов'язана з такими поняттями, як «тривога» і «страх». Тривога є найвищим ступенем втрати соціальної безпеки. Її прояв – це втрата особистої безпеки не тільки у сфері наявного буття, а й в інших сферах. Відчуття тривоги і виникнення занепокоєння з боку окремо взятої особистості можуть бути причинними і безпричинними, адекватними та неадекватними. Високий рівень показників тривоги руйнує соціальну відповідальність, яка є обов'язковою умовою соціальної безпеки особистості.

На відміну від тривоги така емоція, як страх, здійснює рушійний вплив на особистість і призводить до розладу її соціальної безпеки. Страх негативно позначається на поведінці людей, підвищуючи ризики, можливість помилок і невдач. Перебуваючи у стані страху, будь-яка особа знаходиться у стані стресу, тому є досить вразливою для будь-якого зовнішнього інформаційного або психологічного впливу.

Одним із видів реакцій на наявність страху є стан паніки. Це спосіб захисту від страху в разі зіткнення з чимось незрозумілим. Паніку визначають як раптовий, несвідомий страх, стан інтенсивної тривоги перед реальною або передбачуваною загрозою, яка опановує окремих осіб або натовп.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах прояву кризових явищ зазначені психологічні чинники набувають суттєвого значення, будь-яке суспільство намагається вживати різноманітних заходів щодо гарантованого забезпечення своєї безпеки.

Як правило, безпеку визначають як гарантовану конституційними, законодавчими і прак-

тичними заходами, захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз.

При цьому виділяють базові ознаки цього поняття:

1. Безпека – це стан об'єкта.

2. Безпека – це здатність об'єкта, явища або процесу зберігати свою суть в умовах цілеспрямованого, руйнівного чи то внутрішнього, чи то зовнішнього впливу, іншими словами – безпека є подібною до гомеостазу.

3. Безпека – властивість системи, побудованої на принципах структурної стійкості, самоорганізації, цілісності.

4. Безпека – гарантія, необхідна умова життєдіяльності особи, суспільства, держави, що дає їм змогу зберігати та збільшувати духовні та матеріальні цінності.

5. Безпека – відсутність небезпек та загроз для об'єкта.

Види безпеки розрізняються за трьома параметрами:

- за об'єктом захисту;
- за засобами захисту;
- за характером загроз.

За об'єктом захисту встановлюється безпека людини, підприємства, суспільства та держави. Залежно від засобів захисту виділяється економічна, політична, військова, інформаційна, юридична безпека. Третій вид безпеки пов'язується з характером загроз. Загрози можуть бути внутрішніми та зовнішніми, наявними чи вигаданими.

Внутрішні загрози – це ті, які виходять від самої системи. Зовнішні загрози – це такі, які виходять від інших об'єктів. Вони розділяються на прямі (війна, злочини, природні катаклізми, хвороби) та непрямі (похідні).

Окрім того, виділяються два основні підходи до розуміння феномену безпеки. Перший підхід виник з об'єктного розуміння безпеки як природної можливості будь-якого об'єкта зберігати стійкість за різних негативних впливів. Саме у цьому контексті безпеку розуміють як певну властивість (атрибут) системи.

Сьогодні поширеним є розуміння безпеки як форми саморегулювання системи, яка дає їй змогу

зберегти свою якість. Результатом ототожнення безпеки із саморегулюванням є гомеостатичне розуміння безпеки. Воно ґрунтується на понятті гомеостазу як сукупності реакцій, спрямованих на усунення або максимальне обмеження дії різних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, які порушують відносну динамічну сталість складу і властивостей внутрішнього середовища. Гомеостаз визначає стійкість будь-якої системи. Безпека тут розуміється як стійкий стан системи, що виникає в результаті підтримки рівноваги з навколишнім середовищем.

Усвідомлення небезпек, загроз, ризиків і викликів – це вихідний момент практичної діяльності з протидії їм, тобто прояв діяльності щодо забезпечення безпеки.

Узагалі небезпека особистості як поняття має багато значень:

- це об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на стан особистості, у результаті якого їй може бути завдано якоїсь шкоди, що погіршує її стан;

- це можливість або передчуття заподіяння зла;

- це можливі або реальні явища, події та процеси, здатні знищити чи завдати шкоди тим чи іншим суб'єктам або ж закрити шлях до їх розвитку.

Загроза ж розглядається у таких проявах, як:

- залякування, обіцянка заподіяти кому-небудь неприємність, зло;

- найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки, створювана цілеспрямованою діяльністю відверто ворожих сил;

- небезпека на стадії готовності перейти з можливості в дійсність, попередження словом або демонстративною дією про подальші небезпечні події або введення в оману з головною метою – використання страху для придбання переважного положення в будь-якому відношенні.

Небезпека може бути абстрактною, конкретною чи реальною.

Абстрактна небезпека – це така небезпека, можливість виникнення якої на даній стадії обмежена відсутністю відповідних умов. З наявністю цих умов та адресної орієнтованості виникає конкретна небезпека.

Конкретна небезпека (існуюча не тільки в думках, а й об'єктивно, реально) зумовлена цілеспрямованою дією або бездіяльністю, тому вона є загрозою для суб'єкта.

Отже, будь-яка небезпека містить у собі потенційну загрозу, але на загрозу перетворюється не будь-яка небезпека.

Діалектика небезпеки і загрози надає зв'язаність розвитку небезпек, перетворенню їх на загрозу, тому її розкриття передбачає аналіз не

тільки причин їх появи, а й умов перетворення на реальність, вимагає зв'язку їх із категоріями необхідності і випадковості.

Між небезпекою й абсолютною безпекою лежить поле ймовірного перетворення небезпек на загрози. Зняття цих небезпек і загроз відповідними заходами й є реальний процес забезпечення безпеки.

Під час вирішення питань безпеки особистості слід звернути увагу на такі сучасні тенденції:

1. Зміщення акценту від безпеки держав до безпеки особистості.

2. Наявність основного завдання щодо безпеки громадян підвищує роль держави в забезпеченні їх захисту, зобов'язує надавати відповідні гарантії їх безпеки.

3. Існує відповідний взаємозв'язок між безпекою особистості і тим фактом, що багато проблем знаходяться поза межами державних та політичних кордонів, у зв'язку з чим їм неможливо поставити заслін.

Під час оцінки безпеки розрізняють такі її рівні:

1. Абсолютний (ідеальна, досконала безпека) – характеризується відсутністю небезпек і загроз із боку того чи іншого об'єкта.

2. Реальний (фактична безпека) – це дійсно існуюча, не уявна безпека, яка характеризується об'єктивно існуючими небезпеками і загрозами для того чи іншого об'єкта; показує реальні можливості сил, що протистоять небезпекам і загрозам.

3. Достатній (прийнятна безпека) – це такий стан, який задовольняє потребам сталого розвитку того чи іншого об'єкта. За такого рівня наявність небезпек і загроз не тягне для об'єкта втрату його істотних властивостей.

4. Граничний (мінімально допустима безпека) – такий граничний стан, коли подальший вплив небезпек і загроз спричинить втрату істотних властивостей, зовнішньої і внутрішньої цілісності.

5. Уявний (ілюзорна, помилкова безпека) – суб'єктивний образ існуючих, реальних небезпек і загроз – хибно сприймається як їх відсутність або мінімальна наявність (неадекватне відображення небезпек і загроз суб'єктом).

Одним зі шляхів організації та забезпечення безпеки особистості в сучасних умовах є психологічний метод. Існує багато систем психологічних шляхів, методів і прийомів, що дають змогу підвищити ступінь захищеності людини у небезпечних у правовому відношенні ситуаціях на основі активізації діяльності служб суспільної безпеки й одночасного формування у громадян відповідних умінь щодо забезпечення особистої безпеки.

Виділяють кілька напрямів психологічного забезпечення особистої і громадської безпеки:

а) пропаганда і роз'яснення основних положень щодо оптимальної тактики поведінки в умовах небезпечних ситуацій;

б) психологічна експертиза за фактами нещасних випадків, що дає змогу на основі аналізу поведінки постраждалих сформулювати відповідні рекомендації щодо профілактики неадекватної поведінки і невірних дій;

в) спеціальне навчання з метою вироблення психологічної готовності до дій у разі небезпеки;

г) психодіагностика рівня віктимності, розроблення заходів щодо психологічного забезпечення безпеки співробітників служб під час виконання службових зобов'язань;

г) зниження рівня віктимності у громадян і професійних працівників на підставі проведення комплексу психологічних заходів;

д) надання психологічної допомоги особам, які побували у кримінальних та інших небезпечних ситуаціях;

е) чітке визначення функцій відповідних служб щодо психологічного забезпечення безпеки окремих громадян, проведення спеціальних заходів щодо припинення чуток, агресивних дій, паніки та інших деструктивних чинників, що діють на психологію громадян;

ж) формулювання конкретних завдань щодо пропаганди тактики безпечної поведінки, проведення віктимологічної профілактики і спеціального навчання людей.

Отже, безпека – це не благо, дароване ззовні у вигляді захисту, охорони, а об'єктивна властивість окремої особистості, суспільства, держави. Специфіка безпеки визначається специфікою небезпек і загроз та засобами реакції на них. Безпека особистості повинна розглядатися не як стан міцності, стабільності, непорушності, а як системна властивість особи, яка дає їй змогу прогресивно розвиватися в умовах існування ризиків, невизначеностей, викликів і небезпек.

Література

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII (редакція станом на 02.01.2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 02.04.2020).

References

1. On operative-search activity: Law of Ukraine of February 18, 1992 № 2135-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (access April 02, 2020).

Розвиток криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки

Мирошніченко Ю. М.

*Іллічівський районний суд м. Маріуполя Донецької області, пр. Металургів, 231, м. Маріуполь, Донецька область, Україна
zaruba264@gmail.com*

Ключові слова:

криміналістика, криміналістична тактика, історія.

Стаття продовжує серію публікацій автора, присвячених дослідженню історії криміналістичної тактики. Висвітлено перший етап розвитку криміналістичної тактики в системі криміналістики як науки. Наведено його хронологічну та змістовну характеристику, бібліографію.

Development of criminalistic tactics at the stage of formation of criminalistics as a science

Miroshnichenko Yu. M.

*Illichivsky District Court of Mariupol Donetsk region, Metallurg ave., 231, Mariupol, Donetsk region, Ukraine
zaruba264@gmail.com*

Key words:

forensic science, forensic tactics, history.

One of the characteristic features of modern research in the field of forensics is the appeal of scholars to its origins. And despite the fact that historical topic in forensic science are devoted to a great deal of research, the periodization of the process of development of forensic knowledge and the definition of the chronological boundaries of its individual stages remains one of the most debatable issues in the theory of forensic science, which is due to the complexity of the very problem of any period of differentiations important related issues and the variety of grounds used.

This article is devoted the history of forensic tactics. The first stage of the development of forensic tactics in the criminalistics system is covered. Chronological and substantive characteristics, bibliography are given. As a result of the research, the author concludes that the main criterion for the periodization of the history of forensics is the nature of knowledge, according to which in the history of this science two major time segments are: 1) pre-scientific accumulation of forensic knowledge and 2) the development of forensics as a science. Accordingly, the history of forensic tactics can be divided into two main periods. The first – the pre-scientific period lasted from the time occurrence of the first forensic knowledge to the end of the nineteenth century. The second period of the history of forensic tactics – the period of its formation and further development as a component of forensic science has two stages. The first of them – the formation of forensic tactics is characterized by two distinct stages: 1) the end of the 19th century – the 30s of the 20th century – the stage of formation of forensic tactics as subsystem of forensic science is characterized by further accumulation and theoretical understanding of empirical material, on the basis of which a new legal science is built, and also the gradual systematization of forensic knowledge. The second stage of this stage – the formation of forensic tactics as an independent section of the science of forensic science will be discussed in a subsequent publication.

Вступ. Однією з характерних рис сучасних досліджень у галузі криміналістики є звернення науковців до її витоків. У той час коли криміналістика тільки наближалася до формування наукознавчих основ своєї теорії, А.І. Вінберг писав, що знання історії криміналістики має сприяти кращому розумінню її сучасного стану, поза історією не можна пояснити тих меж і напрямів, у яких виникали, склалися і розвивалися окремі розділи науки криміналістики [1, с. 43]. Слова відомого криміналіста й дотепер не втратили своєї актуальності.

Історичній тематиці присвячено праці Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, І.В. Возгріна, Є.П. Іщенка, І.Ф. Крилова, А.М. Кустова, Ю. Торвальда, В.П. Лаврова, В.І. Попова, З.Г. Самошиної, В.В. Юсупова та інших криміналістів. Незважаючи на це, періодизація процесу розвитку криміналістичного знання та визначення хронологічних меж його окремих етапів залишаються одними з найбільш дискусійних питань у теорії криміналістики, що зумовлено як складністю самої проблеми будь-якої історичної періодизації та нерозробленістю низки важливих супутніх питань, так і різноманіттям використовуваних для цього підстав [2].

Мета дослідження, результати якого наводяться в даній статті, полягала у визначенні хронологічних рамок першого етапу розвитку криміналістичної тактики в системі науки криміналістики та його змістовній характеристиці.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична тактика як складник криміналістичної науки пройшла тривалий шлях становлення й розвитку, який можна розділити на два основні періоди. Перший, донауковий, тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця XIX ст. та мав дві стадії: 1) зародження елементів тактико-криміналістичного знання (з давніх часів до 30-х років XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов криміналістичної галузі знання (30-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст.) [3]. Характерним для цього етапу стало використання виключно емпіричних прийомів і методів боротьби зі злочинністю, призначених для розшуку та викриття злочинців. Зрозуміло, ніхто з попередників наукової криміналістики не замислювався над тим, що кожен із них, використовуючи накопичений досвід розпізнання слідів злочину або викриваючи зловмисника вмілою постановкою йому запитань, робить свій внесок в її становлення [4, с. 6–7].

Однак, незважаючи на те що всі криміналістично значущі наукові пошуки й методичні розробки вчених і практиків мали розрізнений характер, усі разом вони створили серйозну теоретичну й практичну базу для формування самостійної галузі наукового знання. Потрібен був уче-

ний, який би зумів використати цей накопичений матеріал із метою початку формування зазначеної галузі знання. Цим ученим став Г. Грос [5], який у 1892 р. видав книгу «Керівництво для судових слідчих». Третє видання книги називалося «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1898 р.). У передмові до нього автор писав: «Бувши поставлена як допоміжна наука для кримінального права, криміналістика, однак, залишає за собою право на самостійність, адже фактично вона існувала завжди й раніше. Той, хто оглядав сліди від людських ніг, хто відклав у пам'яті слово зі злочинського жаргону, хто накреслив план місця події, – кожен із них застосував ті чи інші з положення криміналістики. Але ці окремі дії не мали наукового обґрунтування, а коли всі ці прийоми та дії піддані були розробці та приведені в систему, то ми отримали право вимагати визнання за криміналістикою значення науки» [6, с. IX]. Для цілей нашого дослідження особливий інтерес становлять глави загальної частини, що розкривають тактичні прийоми допиту, огляду та підготовки слідчого до виїзду на місце події, яким сам автор небезпідставно надає особливої важливості.

Відтоді розвиток криміналістики йшов за двома головними напрямками. У Франції, Італії та Швейцарії криміналістика (іменована там іноді науковою поліцією) обмежувалася вивченням, головним чином, технічного боку розслідування. Такі вчені, як Бертільон, Рейсс, Локарев, Оттоленгі, Нічефоро та ін., зосереджували свою увагу переважно на тих чи інших питаннях кримінальної техніки. У Німеччині послідовники Гросса – Вайнгардт, Шнейкер, Гельвіг та ін. – розробляли криміналістику як єдине ціле, що охоплює і кримінальну техніку, і кримінальну тактику, й окрему методику [7, с. 10–11].

Особливе значення в контексті нашого дослідження має робота А. Вейнгарта «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» (1904 р.), російський переклад якої вперше побачив світ у 1910 р. Ця книга стала вінцем багаторічної діяльності автора як слідчого судді, подальшої служби в прокурорському нагляді та на посаді судді в Батцені та Дрездені. У передмові до неї він писав: «Розслідування кожного злочину, а особливо у випадках важливих, має вестися за певним методом, систематично і за виробленим планом. Книга ця має на меті бути керівництвом зі складання подібних планів розслідування та їх виконання. Вона повинна дати криміналістику-практику все те разом узятє, що стратегія і тактика дають військовому. Ось чому я й називаю це керівництво до методичного розслідування злочинів «кримінальною тактикою» [8, с. 5].

Слід, однак, визнати, що хоча А. Вейнгарта по праву вважають основоположником криміна-

лістичної тактики, чіткого уявлення про її зміст, як зазначає Р.С. Белкін, він не мав. У загальній частині книги Вейнгарт описує порядок і особливості провадження низки слідчих дій: допиту, арешту, огляду, обшуку, деяких оперативних заходів, окремі прийоми дослідження речових доказів. Він формулює «головний метод» – метод викриття злочинця за допомогою доказів і «додатковий метод», який має на меті встановлення інших злочинів, скоєних цією особою. В особливій частині наводяться рекомендації з розслідування крадіжок, підпалів, підробок документів, підробки грошей та вбивств – те, що ми звикли бачити в розділі криміналістичної методики [9, с. 214].

Проте заслуга Альберта Вейнгарта у справі становлення криміналістичної тактики безсумнівна хоча б тому, що саме йому належить авторство терміна «кримінальна тактика», який на довгі роки увійшов до науково-практичного обігу. У рецензії на «Кримінальну тактику» А.А. Левенстім писав, що праця Вейнгарта «заслужує повної уваги російських судових діячів та вивчення її буде корисним кандидатам на судові посади, молодим слідчим і товаришам прокурорів». І, як показала історія, «Кримінальна тактика» Вейнгарта дійсно стала «настільною книгою» для кількох поколінь вітчизняних криміналістів і сищиків [10, с. 241].

Результатом вивчення й узагальнення вітчизняного та закордонного досвіду розслідування злочинів стали опубліковані на початку ХХ ст. роботи В. Долопчева «Участь поліції в провадженні кримінальних справ. Керівництво для чинів поліції» (1901 р.), В.П. Макалинського «Практичний посібник для судових слідчих» (1901 р.), Л.А. Добкевича «Настільний поліцейський словник» (1904 р.), В.І. Лебедева «Мистецтво розкриття злочину» (1909 р.), С.М. Трегубова «Настільна книга криміналіста-практика» (1915 р.), які містили деякі рекомендації з тактики проведення окремих слідчих дій. Так, наприклад, частину другу опублікованої в 1916 р. збірки «Нариси по слідчій частині. Історія. Практика» Б.Л. Бразоля цілком присвячено правилам досудового слідства, які повинні були застосовуватися у слідчій роботі. При цьому головна увага приділялася огляду, тобто тій слідчій дії, яка, на думку автора, нерідко веде до розкриття злочину та виявлення матеріальної істини. Однак, як справедливо зазначає А.С. Князьков, не можна не сказати й про те, що за своїм характером у зазначених та інших роботах того періоду міститься насамперед емпіричний матеріал [11, с. 14].

Не залишалася осторонь розроблення прийомів збирання, виявлення й дослідження речових доказів, тактики проведення окремих розшукових та слідчих дій і українська правова наука. Перші

наукові праці, в яких висвітлювалися проблеми криміналістики, з'являються тут у першій половині ХІХ ст. Першою серед них дослідник історії розшукової поліції в тогочасній Україні В.М. Чисніков вважає магістерську дисертацію ад'юнкта С.Г. Єрофєєва «Рассуждение о доказательствах уголовных преступлений и о свойствах сих доказательств вообще и в особенности по российским узаконениям», яка була ним захищена в 1825 р. у Харківському університеті [10, с. 236].

У 1849 р. в Одесі вийшла друком книга професора Рішельєвського лицю В.А. Линовського «Опыт исторических розысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России», яка, за словами професора В.В. Крилова, й сьогодні цілком могла б називатися «практичним порадищем із розслідування злочинів». У 1871 р. у Київському університеті приват-доцент кафедри історії руського права, кандидат правознавства В.В. Сокольський (1848–1921) захистив магістерську дисертацію «Найголовніші моменти в історії повального обшуку», у якій досліджувалися процесуальні, криміналістичні, а також оперативно-розшукові аспекти повального обшуку [10, с. 249].

У криміналістичних виданнях 1918–1936 рр. містяться загальні положення процесу розслідування злочинів, рекомендації з проведення окремих слідчих дій (передусім огляду), застосування технічних засобів і тактичних прийомів у слідчій діяльності, використання можливостей обліків та судових експертиз (дактилоскопія, судова фотографія), окреслюються особливості розслідування окремих видів злочинів (розкрадань, посадових злочинів, кримінальних правопорушень проти Радянської держави тощо). Видання мають чітко виражену прикладну спрямованість. У криміналістиці виокремлюється загальна й особлива частини, її поділяють на кримінальну (криміналістичну) техніку, кримінальну (криміналістичну) тактику, методологію (методику) розслідування злочинів [12, с. 314]. У цей період відбувається осмислення, обговорення і систематизація зібраного емпіричного матеріалу (аналітичні матеріали, керівництва, підручники та інші наукові праці). У ньому велика увага приділялася опису подій і способів злочинів, практичних рекомендацій щодо їх застосування, а також розглядалися погляди вчених-юристів і практиків на предмет криміналістичного пізнання [13].

Істотним внеском у процес формування криміналістичної тактики стала робота І.М. Якімова під назвою «Криміналістика. Керівництво по кримінальній техніці й тактиці» (1925 р.). Серед іншого, заслуга І.М. Якімова полягає у тому, що саме він започаткував поділ криміналістики на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику і методологію розслідування злочинів.

У початковий період у кримінальній тактиці викладалися особливості діяльності професійних злочинців, таємні способи їх спілкування, способи вчинення злочинів, відомості про поведінку злочинця до й після вчинення злочину, методи розкриття злочинів, розшуку та затримання злочинців, також містилися рекомендації з проведення деяких слідчих дій (огляду місця події та встановлення слідів, обшуку, допиту обвинувачених і свідків, порівняння почерків тощо). При цьому питання судової психології, психопатології та кримінальної психології вводяться в криміналістику лише тією мірою, в якій це необхідно для успіху технічного розслідування, досягнення основної мети цього розслідування – повного розкриття злочину. У цей період свого історичного розвитку криміналістична тактика мала ще досить обмежену сферу застосування [14]. До 1929 р. в тактику включалися й окремі рекомендації з розслідування крадіжок, шахрайств, убивств, які потім разом з іншими окремими методиками становили зміст криміналістичної методики розслідування злочинів [15, с. 26–27].

У 1935–1936 рр. виходить підготовлене авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Е. Зицера, С. Потапова, І. Якімова двохтомне видання першого підручника з криміналістики, в якому закріплюється її тричленна система (техніка, тактика, методика). Частина третю книги першої повністю присвячено тактиці, яка в той час усе ще іменувалася кримінальною. У ній викладалася типова схема розслідування, розглядалися питання проведення обшуку та виїмки, огляду місця злочину, допиту, провадження експертизи, впізнання та очної ставки. Тактика розслідування злочинів визначається авторами підручника як розділ криміналістики, що вивчає, з одного боку, найкращі прийоми для проведення окремих слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків і т. д.), а з іншого – найбільш доцільне взаємне розташування цих дій, систему і планування процесу розслідування [7, с. 7].

Низка сучасних учених-криміналістів, вивчивши історію виникнення й розвитку вітчизняної та зарубіжної криміналістики, дійшла цікавого висновку, що вона виникла практично одночасно в Західній Європі та Росії і розвивалася в одному напрямі як наука про практичні засоби і методи розслідування злочинів, заснованих на положеннях природних та технічних наук [16]. При цьому розвиток криміналістики йшов, головним чином, шляхом створення й удосконалення засобів і методів криміналістичної техніки. Значно менше уваги у ці роки приділялося питанням тактики й методики розслідування злочинів, які сформувалися в самостійні розділи криміналістики лише ближче до 30-х років ХХ ст. [4, с. 16].

Відсутність фундаментальних наукових розробок тактичних засобів розслідування злочинів характерно й для наступного періоду розвитку криміналістики. Як про серйозну помилку багатьох радянських криміналістів, котрі віддавали до цього перевагу виключно науковій техніці, писав про забуття питань тактики П.І. Тарасов-Родіонов на початку 50-х років минулого століття [17].

Значною мірою на такий стан справ вплинула опублікована в 1938 р. стаття Б.М. Шавера «Предмет і метод радянської криміналістики» [18], автор якої вважав, що криміналістика не займається вивченням способів проведення слідчих дій. Питання тактики проведення допиту, обшуку, огляду – це, на його думку, питання тактики здійснення правових, процесуальних дій, а оскільки криміналістика не є правовою наукою, вона не може займатися розробленням питань про найбільш доцільні прийоми проведення процесуальних дій.

У результаті Б.М. Шавер доходить висновку про те, що сукупність тактичних правил, які розробляються криміналістикою, не може бути виділена у спеціальну частину науки, оскільки розроблення та їх проведення тісно пов'язані з розслідуванням окремих видів злочинів і цілком включається в методику розслідування. Виходячи із цього, він пропонує будувати курс криміналістики за зразком деяких правових дисциплін, розділивши його на загальну й особливу частини. До загальної частини були віднесені питання, що стосуються загальної теорії криміналістики, дослідження різних речових доказів і провадження окремих слідчих дій, а до особливої – питання планування розслідування та деякі інші основні положення методики розслідування окремих видів злочинів.

Свою ідею Шавер утілює в 1940 р. у підручнику з криміналістики для юридичних шкіл [19], який тричі перевидається протягом наступних десяти років. Попри те що історія криміналістики підтвердила неспроможність даної концепції, поділ навчального курсу криміналістики на загальну й особливу частини проіснував до кінця 50-х років.

Висновок. Основним критерієм періодизації історії криміналістики є характер знання, за яким в історії даної науки виділяються два найбільші часові відрізки: 1) донаукове накопичення криміналістичного знання та 2) розвиток криміналістики як науки. Історію криміналістичної тактики можна розділити на два основні періоди. Перший, донауковий, період тривав із часів виникнення перших криміналістичних знань до кінця ХІХ ст. Другий період історії криміналістичної тактики – період її становлення та подальшого розвитку як складника науки криміналістики – має дві стадії. Перша

з них – становлення криміналістичної тактики характеризується двома чітко вираженими етапами: 1) кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст. – етап формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики характеризується подальшим накопиченням і теоретичним осмисленням емпі-

ричного матеріалу, на основі якого будується нова правова наука, а також поступовою систематизацією криміналістичного знання. Другий етап цієї стадії – становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики – буде розглянуто в наступній публікації.

Література

1. Винберг А.И. Криминалистика. Раздел I. Введение в науку. Москва, 1962. 140 с.
2. Мирошниченко Ю.М. Періодизація розвитку криміналістичної тактики. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 10. С. 194–197.
3. Мирошниченко Ю.М. З історії криміналістичної тактики (донауковий період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 42. Т. 1. С. 141–144.
4. Эксархопуло А.А., Марченко И.А., Зайнуллин Р.И. Криминалистика: история и перспективы развития : монография. Москва, 2019. 167 с.
5. Яблоков Н.П. Предисловие к книге: Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистки. Москва, 2002. 1088 с.
6. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистки. Москва, 2002. 1088 с.
7. Криминалистика. Книга I: техника и тактика расследования преступлений / под ред. А.Я. Вышинского. Москва, 1935. 272 с.
8. Вейнгарт А. Уголовная тактика: руководство к расследованию преступлений. Овруч, 1910. 463 с.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистки : учебное пособие для вузов : в 3-х т. Т. 1. Москва, 2001. URL : http://crimlib.info/images/a/af/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%92_3-%D1%85_%D1%82_%D0%A2.1_%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%A0.%D0%A1_2001,_3-%D0%B5_%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf (дата звернення: 24.08.2019).
10. Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часі Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 535 с.
11. Князьков А.С. Криминалистика : курс лекцій / под ред. проф. Н.Т. Ведерникова. Томск, 2008. 1128 с.
12. Юсупов В.Ю. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 564 с.
13. Кустов А.М. Этапы развития предмета и объектов криминалистки. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 3–2. С. 71–77.
14. Шепитько В.Ю. Диалектика криминалістическої тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.
15. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика : учебник / под ред. Е.П. Ищенко. Москва, 2006. 784 с.
16. Кустов А.М. История российской криминалистки: второй этап и развития. *Проблемы местного самоуправления*. 2008. № 5. С. 41–53.
17. Тарасов-Родионов П. Советская криминалистика. *Социалистическая законность*. 1951. № 7. С. 6–15.
18. Шавер Б.М. Предмет и метод советской криминалистки. *Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 56–82.
19. Шавер Б.М., Винберг А.И. Криминалистика. Москва, 1940. 200 с.

References

1. Vinberg A.I. Kriminalistika. Razdel I. Vvedenie v nauku. Moskva, 1962. 140 s.
2. Myroshnychenko Yu.M. Periodyzatsiia rozvytku kryminalistychnoi taktyky. Pidpriumstvo, hospodarstvo i pravo. 2019. № 10. S. 194-197.
3. Myroshnychenko Yu.M. Z istorii kryminalistychnoi taktyky (donaukovyi period). Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Iurysprudentsiia». 2019. № 42. T. 1. S. 141-144.
4. Jeksarhopulo A.A., Marchenko I.A., Zajnullin R.I. Kriminalistika: istoriia i perspektivy razvitija: monografija. Moskva, 2019. 167 s.
5. Jablovkov N.P. Predislovie k knige: Gross G. Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. Moskva, 2002. 1088 s.
6. Gross G. Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. Moskva, 2002. 1088 s.

7. Kriminalistika. Kniga I: tehnika i taktika rassledovanija prestuplenij / pod red. A. Ja. Vyshinskogo. Moskva, 1935. 272 c.
8. Vejngart A. Ugolovnaja taktika: rukovodstvo k rassledovaniju prestuplenij. Ovruch, 1910. 463 s.
9. Belkin R.S. Kurs kriminalistiki: uchebnoe posobie dlja vuzov: 3 t. T. 1. Moskva, 2001. URL: http://crimlib.info/images/a/af/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8._%D0%92_3-%D1%85_%D1%82._%D0%A2.1._%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%A0.%D0%A1_2001,_3-%D0%B5_%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf
10. Chysnikov V.M. Syskna politsiia v Ukraini za chasi Rosiiskoi imperii (1880–1917 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2017. 535 s.
11. Knjaz'kov A.S. Kriminalistika: kurs lekcij / pod red. prof. N.T. Vedernikova. Tomsk, 2008. 1128 s.
12. Yusupov V.Yu. Kryminalistyka v Ukraini u KhKh – na pochatku KhKhI st. (istoryko-teoretychne doslidzhennia : dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2018. 564 s.
13. Kustov A. M. Jetapy razvitija predmeta i ob#ektov kriminalistiki. Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki. 2016. № 3-2. S. 71-77.
14. Shepytko V.Yu. Dyalektyka krymynalystycheskoi taktyky. Teoriiia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. 2011. Vyp. 11. S. 5-16.
15. Ishhenko E.P., Toporkov A.A. Kriminalistika: uchebnik / pod red. E.P. Ishhenko. Moskva, 2006. 784 s.
16. Kustov A.M. Istorija rossijskoj kriminalistiki: vtoroj jetap i razvitija. Problemy mestnogo samoupravlenija. 2008. N 5. S. 41-53.
17. Tarasov-Rodionov P. Sovetskaja kriminalistika. Socialisticheskaja zakonnost'. 1951. № 7. S. 6-15.
18. Shaver B.M. Predmet i metod sovetskoy kriminalistiki. Socialisticheskaja zakonnost'. 1938. № 6. S. 56-82.
19. Shaver B.M., Vinberg A.I. Kriminalistika. Moskva, 1940. 200 s.

Накладення арешту на майно в кримінальному провадженні: теорія та практика

Смалюк Т. В.

*Прокуратура Волинської області,
вул. Винниченка, 15, Луцьк, Україна
prok111@ukr.net*

Ключові слова:

кримінальне провадження, арешт майна, право власності, учасники кримінального провадження, скасування арешту майна.

Досліджено юридичну природу накладення арешту на майно в кримінальному провадженні. Залежно від мети застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження, визначено коло суб'єктів, на майно яких може бути накладено арешт. Проаналізовано нормативну базу щодо застосування такого засобу забезпечення кримінального провадження. Акцентовано увагу на питаннях позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, що призводить до суттєвого обмеження права власності особи. Розглянуто питання визначення предмета арешту майна, виокремлено порушення закону, які допускає за такої умови слідчий, прокурор.

З урахуванням аналізу Кримінального процесуального законодавства України, практики Верховного Суду, Європейського суду з прав людини досліджено питання скасування арешту майна й повноцінного поновлення права власника або володільця на відчуження, розпорядження та/або користування майном. Проаналізовано проблемні питання щодо повторного накладення арешту на майно в разі наявності судового рішення стосовно скасування такого арешту, надано відповідні пропозиції до кримінального процесуального законодавства України.

Implementation of property arrest in criminal proceedings: theory and practice

Smalyuk T. V.

*Prosecutor's Office of the Volyn Region,
Vynnychenko str., 15, Lutsk, Ukraine
prok111@ukr.net*

Key words:

criminal proceedings, seizure of property, property rights, participants in criminal proceedings, revocation of seizure of property.

The legal nature of seizure of property in criminal proceedings has been studied. Depending on the purpose of this measure to ensure criminal proceedings, the range of entities whose property may be seized has been determined. The regulatory framework for the application of this measure to ensure criminal proceedings is analyzed.

The functional purpose and mechanism of ensuring the right of a person to the inviolability of property rights have been studied. Emphasis is placed on the issues of deprivation by the decision of the investigating judge or the court of the right to alienation, disposal and / or use of property, which leads to a significant restriction of property rights. It is concluded that the relevant restriction is a deterrent that prevents an unscrupulous owner or possessor from pursuing his or her own private interest contrary to the public interest.

The issue of determining the subject of seizure of property is analyzed, violations of the law committed by the investigator and prosecutor are singled out. Emphasis is placed on maintaining a balance between

the tasks of protecting the rights of the owner (possessor) of property and the effective fight against crime.

Taking into account the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine, the practice of the Supreme Court, the European Court of Human Rights, the issue of lifting the seizure of property and full restoration of the owner's right to alienate, dispose of and / or use property was investigated. Problematic issues related to re-seizure of property in case of a court decision to cancel such seizure are analyzed.

Emphasis is placed on increasing the role and importance of the investigator, prosecutor, investigating judge, court in ensuring the full realization of a person's property rights when seizing property, as well as improving procedural guarantees. In order to build logical and clear actions of the prosecution, the investigating judge, the court, in case of need to seize property, appropriate proposals were submitted to the criminal procedure legislation of Ukraine.

Вступ. У кримінальному провадженні процедура накладення арешту на майно має важливе значення, оскільки створює реальні передумови для відновлення порушених майнових відносин, гарантує дотримання законних інтересів потерпілих, цивільних позивачів, сприяє забезпеченню виконання судового рішення в частині можливої конфіскації, спецконфіскації майна, стягнення отриманої неправомірної вигоди.

Аналіз слідчої та судової практики, власний практичний досвід довели, що цей захід найбільше застосовують під час досудового розслідування, особливо у розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності або у сфері господарської чи службової діяльності. Водночас належна правова регламентація діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в разі накладення арешту на майно, дотримання ними законності, верховенства права, інших правових приписів стають гарантією захисту майнових прав громадян та забезпечення передбачених ч. 2 ст. 170 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України результатів вирішення кримінального провадження.

Разом з тим позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном у разі застосування цього заходу призводить до суттєвих обмежень прав власності особи, а іноді й їх порушення. Динаміка змін кримінального процесуального законодавства України щодо процесуального порядку накладення арешту на майно та порушення при цьому питань відносно дотримання прав власника (володільця) майна зумовлюють необхідність проведення подальших досліджень щодо застосування даної процедури. В Україні ці питання вивчали О. В. Баганець, О. В. Білоус, І. В. Гловий, О. В. Капліна, Г. М. Куцкір, М. В. Лепей, Н. С. Моргун, В. В. Назаров, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило й інші.

Разом з тим вивчення кримінального процесуального законодавства України, літературних джерел, статистичних матеріалів, судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі вирішення проблеми накладення арешту на майно, дотримання конституційних прав людини при його застосуванні вимагає якісно нових підходів щодо її розуміння.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні юридичної природи накладення арешту на майно в кримінальному провадженні, виокремленні особливостей чинного законодавства щодо його застосування, дотримання прав власника (володільця) майна, виявленні в законодавстві прогалин, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Результати дослідження. У ч. 1 ст. 170 КПК України зазначено, що арештом майна є тимчасове, до скасування в установленому КПК порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації в підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. За твердженням О. В. Капліної, О. Г. Шило, В. М. Трофименка, цей захід завжди пов'язаний з обмеженням можливості особи відчужувати майно (заборона відчуження), а у випадку наявності обставин, які підтверджують, що незастосування заборони або обмеження користування, розпорядження майном призведе до приховування, пошкодження, псування, знищення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі і права користування, розпорядження ним (ч. 11 ст. 170 КПК України) [1, с. 232].

Загалом узагальнення статистичних даних за останні роки свідчить, що слідчі значно частіше ініціюють питання щодо накладення арешту на майно. Прикладом, у 2017 році до судів першої інстанції слідчими та прокурорами було направлено 65 026 клопотань про надання дозволів на арешт майна, що в три, і навіть у п'ять разів, більше ніж у попередні роки, оскільки у 2016 році направлено 38 077 таких клопотань, у 2015 році – 24 412, у 2014 році – 16 310, у 2013 році – 15 511. Водночас суди задовольнили 52 108 клопотань, що також значно більше, навіть у кілька разів, ніж у минулі роки (у 2016 році – 29 556, у 2015 році – 19 069, у 2014 році – 12 588, у 2013 році – 12 347) [2].

Таким чином, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном призводить до суттєвого обмеження права власності особи, яке отримало окреме нормативне закріплення як на міжнародному, так і національному рівнях. Зокрема, у ст. 17 Загальної декларації прав людини зазначається, що кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [3]. Окремі правові положення щодо недоторканності права власності закріплені в ст. ст. 2, 9, 11, 14, 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [4], ст. 1 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [5], ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] та інших.

Відповідно до ст. 41 Конституції України, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним. Згідно з ч. 1 ст. 16 КПК України, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що кожна фізична та юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства, на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Будь-яке втручання публічної влади в право на повагу до власності має бути законним, держави уповноважені здійснювати контроль за використанням власності шляхом виконання законів. Обмеження у використанні приватної власності мають залишити власнику певний ступінь свободи, інакше такі обмеження рівнозначні позбавленню власності («Ісмаїлов проти Російської

Федерації», «Спорронг і Лоннрот проти Швеції») [7; 8].

Зазначені доводи дозволяють дійти висновку, що при накладенні арешту на майно в кримінальному провадженні власник або володілець такого майна наділений обмеженим суб'єктивним правом лише настільки, наскільки це допустимо в умовах обмеження. Відповідне обмеження є стримуючим чинником, яке перешкоджає недобросовісному власнику чи володільцю реалізувати власний приватний інтерес усупереч інтересам публічним. За таких умов органи розслідування мають можливість більшою мірою контролювати поведінку відповідних осіб, установлювати фактичну заборону на реалізацію визначених конституційно закріплених прав.

Ми погоджуємося з думкою В. В. Назарова, що в разі використання такої обмежувальної діяльності в кримінальному провадженні відбувається звуження прав певної особи, обмеження її певними умовами. Особа не може повною мірою розпоряджатися своїм майном. Правомірність відповідних обмежень виявляється в тому, що можливість обмеження (мета, підстави, ознаки) закріплена в законі; обмеження суворо регламентуються нормативними правовими актами в частині визначення суб'єктів обмеження, а також його процедури (кримінально-процесуальної форми) і правових наслідків. Поняття «правомірність» у разі застосування обмеження прав має подвійне смислове навантаження; по-перше, підкреслює правову природу обмеження, а по-друге, може бути використане для того, щоб відмежувати правомірне обмеження від неправомірного (незаконні, або необґрунтовані обмеження прав, що мають місце при провадженні досудового розслідування). Будь-яке перевищення меж правомірного обмеження конституційних прав є за своєю сутністю правопорушенням і передбачає юридичну відповідальність [9, с. 108–109].

Г. М. Куцкір з цього приводу зазначила, що обмеження права власності в кримінальному провадженні являють собою зовнішню дію на суб'єктивне право власності конкретної особи, яке позначається на відповідних кримінально-процесуальних правовідносинах з участю такої особи, тягне за собою виникнення певних правових труднощів, звуження, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і відображається в конкретних приписах власнику вчинити певні дії або утриматися від їх учинення [10, с. 95]. На думку Н. С. Моргун, обмеження права власності є об'єктивно існуючою обставиною тимчасового характеру, яка, позбавляючи власника можливості здійснювати свої окремі повноваження, звужує його свободу в діях щодо належного йому майна [11, с. 29].

Першопочаткове рішення про накладення арешту на майно приймає прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а також цивільний позивач – з метою забезпечення цивільного позову (ч. 1 ст. 171 КПК України), але лише слідчий суддя, суд, розглянувши клопотання, має право прийняти остаточне рішення про накладення арешту на майно, обґрунтувавши його вказівкою на конкретні фактичні обставини (ст. ст. 172–173 КПК України).

Залежно від мети накладення арешту на майно законодавцем визначено коло суб'єктів, на майно яких може бути накладено арешт. Так, з метою забезпечення збереження речових доказів арешт може накладатися на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, визначеним у ст. 98 КПК. Таким чином, спектр дії слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в даному випадку дуже широкий, оскільки будь-яке майно, на думку слідчого, може бути пов'язане з кримінальним провадженням чи бути речовим доказом, і лише прокурор і суд можуть погодитися або не погодитися з такою думкою.

Значимо, що в цьому випадку йдеться про осіб, які можуть бути як учасниками кримінального провадження, так і не мати процесуального статусу відповідного учасника, але володіють матеріальними об'єктами, що були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі предмети, що стали об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення. Прикладом, такою особою може бути власник майна, вилученого під час проведення обшуку чи застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів.

На думку І. В. Гловюк, майнові права зазначеної вище особи законом не захищено. На відміну від третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, вона не має прав та обов'язків, передбачених ч.ч. 3 та 7 ст. 64² КПК. Крім того, якщо вирішуючи питання про арешт майна, слідчий суддя повинен враховувати наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого чи третіх осіб, про врахування цих наслідків для володільців майна, на яке накладено арешт з метою забезпечення збереження речових доказів, не згадується, що є нелогічним [12, с. 157].

Вважаємо, що ця позиція досить спірна, оскільки законодавець передбачив для такої

особи певні гарантії захисту її прав та законних інтересів. Так, відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 174 КПК України така особа має право заявити клопотання про скасування арешту майно, якщо не була присутня при розгляді питання про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження, а також має право клопотати про скасування рішення про арешт майна повністю чи частково, якщо вважає, що в подальшому застосуванні даного заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

З метою забезпечення спеціальної конфіскації арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом (далі – КК) України (ст. 96² КК). У даному випадку головною ознакою майна, що підлягає арешту, є не належність його певній особі, а безпосередній зв'язок з учиненням кримінального правопорушення. До того ж прийняттю рішення про арешт майна має передувати набуття особою в порядку, передбаченому КПК, процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третьої особи.

З метою забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна. Отже, в такому випадку арешту підлягає майно, належне особі, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

У разі накладення арешту з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову в кримінальному провадженні або неправомірної вигоди.

У кримінальному процесуальному законодавстві визначено, що є предметом арешту майна. Так, арешт може бути накладено на рухоме чи нерухоме майно, гроші в будь-якій валюті готів-

кою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права (ч. 10 ст. 170 КПК України).

Визначаючи предмет арешту майна, слідчий має чітко розуміти не лише загальні засади кримінального провадження, імперативні вимоги чинного КПК України, правову природу, мету і способи реалізації арешту майна, а й чітко усвідомлювати об'єкт майнових прав, особливості процесу електронно-цифрового слідоутворення, збору і фіксації цифрових доказів, юридичну природу безготівкових грошових коштів, форми розрахункових операцій тощо. З метою отримання відомостей, наприклад, щодо належності нерухомості, переходу прав на нерухомість, слідчий має направити відповідні запити до суб'єктів по реєстрації прав на нерухоме майно. Відомості, прикладом, про існування, розмір та походження безготівкових коштів отримує через банківські виписки, довідки про рух коштів по рахунку. До того ж слідчий має чітко розуміти, яке саме майно підлягатиме арешту, його кількісні характеристики та родові ознаки, з якого рахунку і за якими господарськими операціями отримані відповідні кошти, тощо. Цьому може передувати складення протоколу огляду, факт тимчасового доступу слідчого або прокурора до рахунків та банківських документів за рахунком.

Водночас на практиці існує чимало випадків, за яких слідчий допускає порушення законності, визначаючи предмет арешту майна, особливо у разі виникнення необхідності забезпечення збереження речових доказів. Зазначимо, що саме речовий доказ є найпоширенішим джерелом доказів. Арешт майна з метою забезпечення його збереження дозволяється щодо майна будь-якої особи, що дозволяє слідчому без особливих обґрунтувань та процесуальних зусиль обмежити відповідне право. Останнім часом у кримінальних провадженнях поширюється практика накладення за клопотаннями слідчих арешту на грошові кошти суб'єктів підприємницької діяльності, що зберігаються на банківських рахунках (безготівкові грошові кошти). Однак, відповідно до закону речовими доказами є матеріальні об'єкти, а грошові кошти, що зберігаються на банківських рахунках, матеріальними об'єктами не є, вони належать до окремої категорії об'єктів цивільних прав, оскільки є заміними. Крім того, вони не можуть бути знаряддям кримінального правопорушення, зберігати на собі сліди злочину, кваліфікуватися як гроші та інші речі, набути кримінально протиправним шляхом, або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримі-

нального правопорушення, позаяк у нормі статті є чітка прив'язка до правової категорії «речі». Безготівкові грошові кошти, у свою чергу, існують у вигляді коду та є інструментом, який виступає одиницею виміру матеріальних благ.

З цього приводу ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначив, що має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти (наприклад, рішення від 21 лютого 1986 року у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства», п. 50, Series A № 98). У справах «Бакланов проти Росії» (рішення від 09 червня 2005 року), «Фрізен проти Росії» (рішення від 24 березня 2005 року) ЄСПЛ зазначив, що досягнення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи лише тоді стає значимим, якщо встановлено, що під час відповідного втручання дотримано принципу законності і воно не було свавільним [13].

У зв'язку з вищезазначеним вважаємо, що арешт безготівкових коштів на підставі п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України суперечить як КПК України, так й ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». На нашу думку, підставою для застосування арешту безготівкових коштів може стати, прикладом, цивільний позов, оскільки навіть безготівкові кошти є майном, яке може бути використане для відшкодування завданої шкоди (якщо вона дійсно була завдана і сторона обвинувачення спромоглася це довести поза розумним сумнівом).

Суттєві проблеми в слідчій практиці виникають й під час вирішення питання про накладення арешту на «цифрові гроші» або, так звану, криптовалюту. Зокрема, вона є таким самим товаром, як і будь-які гроші, що потенційно надає можливість накладення арешту на них. Водночас, така можливість пов'язана з низкою технічних й юридичних проблем. Технічні складнощі виникають передусім у виявленні самого факту наявності криптовалюти в підозрюваного (обвинуваченого) або особи, яка несе матеріальну відповідальність за їх дії, цифрового рахунку, даних щодо проведених транзакцій, або отриманні доступу до цифрового гаманця. Юридичні проблеми виявляються у невизначеності в юридичній регламентації суспільних відносин, пов'язаних з цифровими фінансовими активами. Правовий статус криптовалюти до цього часу не визначено в законодавстві, що, безсумнівно, перешкоджає однаковій юридичній кваліфікації та тлумаченню як правоохоронними, так й іншими державними юрисдикційними органами.

На жаль, порушення законності в слідчій практиці виникають при накладенні арешту на майно

з метою забезпечення спеціальної конфіскації, конфіскації майна та цивільного позову, оскільки закон у разі застосування цього заходу вимагає обов'язкової наявності в кримінальному провадженні підозрюваного, чого не завжди дотримуються слідчі. З цього приводу свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ в Узагальненні судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07 лютого 2014 року зазначив, що правильною є практика, за якої слідчі судді визнають клопотання про накладення арешту на майно передчасними та відмовляють у їх задоволенні, оскільки на момент їх розгляду особам, про майно яких йдеться в клопотанні, не повідомлено про підозру [14].

Оцінюючи законність накладення арешту на майно, передусім слід ураховувати, що ст. 174 КПК України передбачає можливість його скасування та повноцінного поновлення права власника або володільця на відчуження, розпорядження та/або користування майном. 27 березня 2019 року Велика Палата Верховного Суду у справі № 202/1452/18, провадження № 14-559цс18 (ЄДРСРУ № 81139238), сформувала правову позицію, відповідно до якої в разі накладення арешту на майно в порядку, передбаченому КПК України, особа, яка вважає, що такими діями порушено її право власності, навіть за умови, що вона не є учасником кримінального провадження, має право оскаржити такі дії та звернутися до суду про скасування арешту лише в порядку кримінального судочинства. І такий порядок захисту безпосередньо передбачений нормами КПК України і є ефективним [15].

Ухвала слідчого судді про скасування арешту майна в порядку, передбаченому ст. 174 КПК, має виконуватися негайно після її постанов-

лення. Це пояснюється тим, що законодавцем не передбачено оскарження цієї ухвали в апеляційному порядку. Разом з тим на практиці спостерігаються випадки повторного накладення арешту на майно після його відміни. Зазвичай, повторне накладення арешту відбувається наступного дня або через день після оголошення рішення суду про його скасування. Інакше кажучи, власник майна ще не встиг отримати повний текст ухвали, необхідний для зняття арешту і повернення свого майна, а слідчий (прокурор) уже подав повторне аналогічне клопотання в тому ж кримінальному провадженні, з тих самих підстав і на те саме майно, після чого отримує нову ухвалу про накладення арешту. Такий процес скасування та повторного накладення арешту на майно може довго тривати і не мати закінчення. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне ст. 174 КПК України доповнити ч. 5 у такій редакції: «У разі скасування слідчим суддею, судом рішення про накладення арешту на майно слідчий, прокурор не мають права повторно, в одному кримінальному провадженні, за одних і тих самих підстав і на те саме майно звертатися з клопотанням про його накладення».

Висновки. Накладення арешту на майно в кримінальному провадженні є дієвим й ефективним заходом забезпечення кримінального провадження. Під час його застосування слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають чітко дотримуватися концептуальних положень, а саме: арешт майна має відбуватися виключно в межах закону; права власника (володільця) майна є найвищою цінністю; обмеження права власності допускається в мінімальних межах, за наявності ризиків приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення відповідного майна; можливості обмеження права власності регламентовані і перебувають на судовому контролі.

Література

1. Капліна О. В., Шило О. Г., Трофименко В. М. та ін. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
2. Баганець О. В. Порушення прав громадян під час незаконного тримання під вартою, обшуків, арешту майна та НСРД. *Олексій Баганець* : вебсайт. URL: <http://www.baganets.com/blogs-baganets/porushennja-prav-gromadjan-p-d-chas-neza.html>.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. № 995_015 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. № 995_043 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. № 995_096 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096.
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17 липня 1997 р. № 994_535 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
7. Спорронг (Sporrong) и Лоннрот (Lonnroth) против Швеции: судебное решение ЕСПЧ от 23 сентября 1982 г. *Европейская конвенция о защите прав человека* : веб-сайт. URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461434/2461434.htm>.

8. Позитивна судова практика. *Goldarb.Advice* : вебсайт. URL: <http://goldarb-advice.com>.
9. Назаров В. В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України : монографія. Харків : Золота миля, 2009. 526 с.
10. Куцкир Г. М. Начало неприкосновенности права собственности в уголовном процессе Украины: сущность и нормативное содержание. *Закон и Жизнь («Legea si Viata») в Украине*. 2014. Август. С. 93–97.
11. Моргун Н. С. Обмеження права власності при реалізації засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 27–34.
12. Гловюк І. В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук*. 2016. № 8. С. 155–160.
13. Добровольський О. О. Питання арешту майна у податковому кримінальному провадженні. *Юрліга* : вебсайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/experts/218/874_pitannya-areshtu-mayna-u-podatkovomu-kriminalnomu-provadhenn-poradi-advokata.
14. Мороз В. П. Правові нюанси арешту майна юридичної особи в кримінальному провадженні. *Юридична газета online* : вебсайт. URL : <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/pravovi-nyuansi-areshtu-mayna-yuridichnoyi-osobi-v-kriminalnomu-provadhenni.html>.
15. Морозов Є. О. Зняття арешту з майна, накладеного в рамках кримінального провадження. *Блоги LIGA.NET* : вебсайт. URL : <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/33469>.

References

1. Kaplina O. V., Shylo O. H., Trofymenko V. M. et al. (2018) *Kryminalnyi protses : pidruchnyk* [Criminal process: a textbook]. Kharkiv : Pravo. (in Ukraine)
2. Baganets O. Porushennia prav hromadian pid chas nezakonnoho trymannia pid vartoiu, obshukiv, areshtu maina ta NSRD [Violation of the rights of citizens during illegal detention, searches, seizure of property and criminal intelligence and surveillance operations]. Retrieved from : <http://www.baganets.com/blogs-baganets/porushennia-prav-gromadjan-p-d-chas-neza.html>
3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 r [The Universal Declaration of Human Rights as of 10.12.1948]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16.12.1966 r [The International Covenant on Civil and Political Rights as of 16.12.1966] Retrieved from : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Konventsiiia OON pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn vid 20.12.1988 r [The Convention on Psychotropic Substances as of 20.12.1988] Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_096
6. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535
7. Sporong i Lonroth protiv Shvecii : sudebnoe reshenie ESPCh ot 23 sent. 1982 g. [Sporrong and Lonroth vs Sweden: ECtHR judgment as of September 23 , 1982]. Retrieved from : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461434/2461434.htm>
8. Pozytyvna sudova praktyka [Positive judicial practice]. Retrieved from : <http://goldarb-advice.com>
9. Nazarov V. V. (2009) *Konstytutsiini prava liudyny ta yikh obmezhenia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: monohrafiia* [The constitutional human rights and their restriction in the criminal process: a monograph]. Kharkiv: Zolota mylia. (in Ukrainian)
10. Kuckir G. (2014) Nachalo neprikosnovennosti prava sobstvennosti v ugovnom processe Ukrainy: sushhnost' i normativnoe soderzhanie [The onset of immunity of the property right in the criminal process of Ukraine: the essence and statutory content]. *Legea si Viata*. August. pp. 93–97.
11. Morhun N. S. (2014) Obmezhenia prava vlasnosti pry realizatsii zasady nedotorkannosti prava vlasnosti u kryminalnomu provadhenni. [Restriction of the property right when implementing the fundamentals of immunity of the property right in the criminal proceeding]. *Yurydychna nauka*, no. 6, pp. 27–34.
12. Hloviuk I.V. (2016) Aresht maina yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadhennia: analiz novel [Arrest of property as a means of guarantee of criminal proceeding: analysis of new laws]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk*, no. 8, pp. 155–160.
13. Aresht u podatkovomu kryminalnomu provadhenni [Arrest in criminal proceeding]. Retrieved from : https://jurliga.ligazakon.net/experts/218/874_pitannya-areshtu-mayna-u-podatkovomu-kriminalnomu-provadhenn-poradi-advokata
14. Pravovi niuansy areshtu maina yurydychnoi osoby v kryminalnomu provadhenni [Legal nuance of the arrest of a legal entity in criminal proceeding]. Retrieved from : <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/pravovi-nyuansi-areshtu-mayna-yuridichnoyi-osobi-v-kriminalnomu-provadhenni.html>
15. Zniattia areshtu z maina nakladenoho v ramkakh kryminalnoho provadhennia [Release of property from the arrest under the framework of criminal proceeding]. Retrieved from : <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/33469>

Строки досудового розслідування як гарантія дотримання конституційних прав особи

Членов М. В.

*Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Миросицька, 71, Харків, Україна
chnv2012@gmail.com*

Ключові слова:

гарантії, строки досудового розслідування, обчислення процесуальних строків, порядок продовження строків досудового розслідування, злочин.

У статті досліджено строки досудового розслідування як різновид процесуальних гарантій, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження, одним з яких є дотримання конституційних прав особи. Проаналізовано проблемні питання правового регулювання строків досудового розслідування за чинною редакцією Кримінального процесуального кодексу України й зміни до нього з 01 липня 2020 р. Викладено наявні колізії та прогалини в правовому регулюванні строків досудового розслідування, запропоновано внесення законодавчих змін для їхнього усунення. Зроблено висновок, що строки досудового розслідування є процесуальною гарантією дотримання конституційних прав особи під час досудового розслідування.

Terms of the pre-trial investigation as a guarantee of observance of the constitutional rights of a person in criminal proceedings

Chlenov M. V.

*Legal Personal Training Institute for Security Service of Ukraine of Yaroslav Mudryi
National Law University, Myronosytska str., 71, Kharkiv, Ukraine
chnv2012@gmail.com*

Key words:

guarantee, procedural terms, calculation of procedural terms, pre-trial investigation terms, order of prolongation terms of the pre-trial investigation, crime.

The article studies the terms of pre-trial investigation as a guarantee that ensures the performance of the tasks of criminal proceedings one of which is the observance of the connotational rights of a person. It is substantiated that terms of pre-trial investigation implicitly influence the compliance of the constitutional rights of a person, because the period of restriction of rights during the actions of keeping criminal proceedings, preventive actions, criminal intelligence and surveillance operations directly depends on the terms of pre-trial investigation and can't exceed them. The author proposes criteria of attributing norms containing the procedural terms to the procedural guarantees of the constitutional rights of a person during the pre-trial investigation. The article analyses the development of guarantees of the constitutional rights of a person during four periods of the legal regulation of the terms of pre-trial investigation under the acting CPC of Ukraine (2012–2020). It characterizes the current procedure for legal regulation of the terms of pre-trial investigation, which is applied from 16.03.2018 on the basis of the Law of Ukraine № 2147-VII of 03.10.2017. The amendments refer to 1) the onset of the calculation of the term of pre-trial investigation from the moment of registration of criminal proceedings in the Unified Register of Pre-Trial Investigations; 2) division of terms of pre-trial investigation into two types: a) before notification of the person on suspicion, b) after notification of the person on suspicion; 3) introduction, in addition to prosecutorial supervision, of judicial

control over the extension of the terms of pre-trial investigation; 5) empowerment of the defense party to take part in court hearings on the extension of the pre-trial investigation; 6) consolidation of the expiration of the pre-trial investigation as grounds for ceasing the criminal proceedings.

The author analyses the challenging issues of the acting order for prolonging the terms of pre-trial investigation as well as introduced amendments which will go into effect on 01.07.2020. The research concludes that terms of a pre-trial investigation is a guarantee of the observance of the constitutional rights of a person during the pre-trial investigation. Amendments to articles 219, 294 of the CPC of Ukraine following the Law of Ukraine No. 2617-VIII as of 22.11.2018 don't eliminate the available gaps and collisions wherefore the legal regulation of the terms of pre-trial investigation needs the further legislative improving.

Вступ. Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. До числа конституційних прав особи відносяться права на: повагу гідності (ст. 28); свободу та особисту недоторканність (ст. 29); недоторканність житла (ст. 30); таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); свободу пересування (ст. 33); володіння, користування і розпорядження своєю власністю (ст. 41); судовий захист прав і свобод (ст. 55) [1]. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України встановлює строки досудового розслідування, в межах яких закон передбачає підстави тимчасового обмеження конституційних прав особи. Дотримання цих прав особи під час досудового розслідування забезпечується системою процесуальних гарантій, однією з яких є процесуальні строки, зокрема строки досудового розслідування.

В період 2012–2020 рр., з метою покращення рівня гарантій дотримання конституційних прав особи, законодавець неодноразово вносив зміни до КПК України щодо строків досудового розслідування. Так, з 16 березня 2018 р. на підставі Закону України № 2147-VII від 03 жовтня 2017 р. [3] в КПК змінено порядок обчислення та продовження строку досудового розслідування. З урахуванням цього, значення та зміст строків досудового розслідування підлягає переосмисленню, адже вони розглядаються як одна з гарантій дотримання конституційних прав особи. Крім того, з 01 липня 2020 р. набувають чинності зміни до ст. ст. 219, 294 КПК щодо строків досудового слідства та строків досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання. Це й обумовило актуальність вибору теми дослідження та необхідність додаткового наукового аналізу строків досудового розслідування як гарантій дотримання конституційних прав особи.

Огляд опублікованих наукових праць свідчить, що науковий інтерес до строків досудового розслідування є доволі значним. Зокрема, окремі питання строків досудового розслідування досліджували в своїх роботах І. В. Гловюк, С. О. Заїка, Є. Г. Коваленко, Т. О. Лоскутов, В. Т. Маляренко, Г. Я. Мацьків, І. І. Митрофанов, О. Р. Михайленко, Г. В. Остафійчук, А. А. Павловська, В. В. Рожнова, Г. І. Сисоєнко, О. О. Торбас, С. Б. Фомін та інші вчені. Однак, їх публікації здійснені до прийняття вищевказаних законодавчих змін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження строків досудового розслідування як різновиду процесуальних гарантій дотримання конституційних прав особи, аналіз розвитку строків досудового розслідування за чинним КПК, виявлення недоліків їх правового регулювання та надання пропозицій щодо його вдосконалення.

Результати дослідження. Процесуальні гарантії як наукова та правова категорія в теорії кримінального процесу є актуальною та дискусійною проблемою, щодо визначення цього поняття, з'ясування сутності та системи процесуальних гарантій існують різні точки зору. Гарантія (від фр. *garantie* – забезпечення) за своєю суттю є засобом досягнення відповідних завдань. Кримінальні процесуальні гарантії – це сукупність встановлених законом правових норм, що забезпечують виконання завдань кримінального провадження та надають можливість суб'єктам кримінального процесу виконувати обов'язки та реалізовувати права [4, с. 21]. Гарантіями прав особи у кримінальному провадженні є правові засоби, які мають забезпечувати захист особи від кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи і законні інтереси учасників кримінального провадження. Основу цих гарантій становлять права і свободи людини, які встановлені та забезпечені Конституцією України та Конвенцією про захист прав і свобод людини.

Серед вчених немає єдності думок щодо елементів, які складають систему процесуальних гарантій. В. М. Трофименко до істотних ознак кримінальних процесуальних гарантій відносить: 1) встановлені законом способи; 2) встановлені законом засоби; 3) спрямованість на захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; 4) спрямованість на забезпечення вирішення завдань кримінального провадження [5, с. 19]. На нашу думку, виходячи з нормативного визначення процесуальних строків в ст. 113 КПК та їх значення в кримінальному провадженні, за вищевказаними ознаками строки відносяться до числа процесуальних гарантій. Наукову позицію, що процесуальні строки є гарантією прав особи поділяють Ю. І. Азаров [6, с. 145], В. Д. Басай [7, с. 103;], П. В. Безназ [8, с. 187], С. Ю. Бутенко [9, с. 49], Л. М. Васильєв [10, с. 3–4], А. П. Гуляєв [11, с. 5–7], Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко [12, с. 193], Г. Я. Мацьків [13, с. 25], В. В. Назаров [14, с. 28], А. А. Павловська [15, с. 163], О. С. Степанов, В. В. Топчій, Г. М. Степанова [16, с. 116], С. Б. Фомін [17, с. 8] та інші вчені. Різноманітні процесуальні строки пронизують всі стадії кримінального провадження, частина цих строків є гарантіями дотримання конституційних прав особи під час досудового розслідування.

Критеріями віднесення норм, що містять процесуальні строки, до числа процесуальних гарантій конституційних прав особи під час досудового розслідування є: 1) встановлення строку законом або відповідно до нього слідчим, прокурором, слідчим суддею; 2) тривалість строку; 3) порядок продовження, зупинення, поновлення, припинення строку; 4) спрямованість строку на дотримання конституційних прав особи під час досудового розслідування. Для прикладу проаналізуємо на підставі цих критеріїв строки досудового розслідування: 1) вони встановлені чинним КПК; 2) передбачена їх тривалість (часові одиниці та правила їх обчислення); 3) детально регламентований порядок їх продовження; 4) строки досудового розслідування опосередковано впливають на конституційні права особи, оскільки тривалість обмеження цих прав особи під час заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів, негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), напряму залежить від строків досудового розслідування, адже ці заходи та дії можуть проводитись виключно в межах строків досудового розслідування і не можуть їх перевищувати. З урахуванням цього, вважаємо, що строки досудового розслідування є гарантіями дотримання конституційних прав особи під час досудового розслідування.

Застосування історико-правового методу дослідження дозволяє зробити висновок, що дво-

місячний строк досудового розслідування передбачений як у попередніх кодексах – ст. 119 КПК УРСР 1922 р. [18, с. 684], ст. 113 КПК УРСР 1927 р. [19, с. 98], ст. 120 КПК 1960 р. УРСР/України [20], так і в ст. 219 чинного КПК України 2012 р. [2]. Незважаючи на те, що кількісна характеристика строків досудового розслідування не змінилась, з розвитком їх правового регулювання змінювався їх зміст, поступово наповнювався і зростав якісний рівень гарантій дотримання конституційних прав особи. Це можна простежити шляхом аналізу змісту (внутрішніх складових) строків досудового розслідування, які містять наступні елементи: 1) початок строків; 2) правила обчислення строків; 3) порядок продовження строків; 4) включення/невключення періоду розслідування за фактом кримінального правопорушення (до встановлення особи); 5) включення/невключення періоду зупинення розслідування; 6) включення/невключення періоду відкриття матеріалів розслідування для ознайомлення іншої сторони; 7) закінчення строків.

Попередній КПК 1960 р. характеризувався тим, що обчислення строку досудового розслідування здійснювалось з дати порушення кримінальної справи щодо особи (період розслідування за фактом не враховувався); строк досудового розслідування був необмежений: після закінчення шестимісячного строку Генеральний прокурор або його заступники мали необмежене право продовжувати строк досудового розслідування в межах строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності; процедура продовження строку досудового розслідування крім норм КПК, додатково регламентувалась спільною міжвідомчою інструкцією; сторона захисту не мала права приймати участь в продовженні строку досудового розслідування; передбачалось продовження загального строку досудового розслідування у разі повернення кримінальної справи на додаткове розслідування. В науковій літературі строк досудового розслідування за КПК 1960 року розглядався як організаційний засіб забезпечення швидкості розслідування та не пов'язувався з забезпеченням прав особи.

В КПК 2012 р. роль строків як правових засобів забезпечення прав особи значно зросла, а розумність строків (ст. 28 КПК) закріплена однією з загальних засад кримінального провадження. Розглянемо розвиток гарантій конституційних прав особи на різних періодах правового регулювання строків досудового розслідування за чинним КПК України (у зв'язку з тим, що розслідування кримінальних проступків на практиці ще не здійснюється, предмет нашого дослідження обмежено розглядом строків досудового розслідування злочинів в формі досудового слідства).

Період перший (20 листопада 2012 р. – 13 квітня 2017 р.) характеризується тим, що обчислення строку досудового розслідування починалось з дня повідомлення особи про підозру. Ст. 219 КПК встановлено імперативну вимогу закінчити досудове розслідування протягом двох місяців, правила обчислення яких визначено в ст. 115 КПК. Порядок продовження строків досудового розслідування врегульований виключно в КПК (ст. ст. 294–297) та передбачав: 1) суб'єктив звернення – слідчого або прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів, які зобов'язані подати клопотання про продовження строку не пізніше п'яти днів до його спливу; 2) суб'єктив продовження – відповідних прокурорів за відомчою трирівневою вертикаллю (районної/міської, обласної, Генеральної прокуратури); 3) розподіл між цими прокурорами повноважень щодо продовження строків за критерієм складності провадження: до трьох місяців – якщо його неможливо закінчити внаслідок складності провадження, до шести місяців – внаслідок особливої складності, до дванадцяти місяців – внаслідок виняткової складності провадження; 4) залучення сторони захисту до опосередкованої участі в продовженні строків досудового розслідування – закріплювався обов'язок сторони обвинувачення вручити підозрюваному та його захиснику копію клопотання про продовження строку не пізніше як за п'ять днів до дня подання клопотання прокурору; відповідно, сторона захисту отримала право (до подання цього клопотання прокурору) подавати слідчому або процесуальному керівнику письмові заперечення, які обов'язково долучаються до клопотання. До загального строку досудового розслідування входив період відкриття матеріалів іншій стороні, натомість до нього не входили: 1) період розслідування за фактом (з моменту внесення відомостей до ЄРДР до повідомлення особи про підозру; 2) період зупинення розслідування. Закінченням строку досудового розслідування є день закриття кримінального провадження або направлення до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК).

Кодекс закріпив прямий взаємозв'язок строків дії заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів (ч. 6 ст. 181, ч. 3 ст. 197 КПК), НСРД (ч. 4 ст. 249 КПК) з строками досудового розслідування, адже їх тривалість не може перевищувати строку досудового розслідування. Гарантією дотримання конституційних прав особи стали чітко визначені загальні строки досудового розслідування – шість місяців щодо злочинів невеликої та середньої тяжкості, а також

дванадцять місяців щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Однак, питання обчислення загального строку досудового розслідування в об'єднаному або виділеному кримінальному провадженні залишалось не врегульованим в КПК.

Період другий (14 квітня 2017 р. – 15 березня 2018 р.). Законом України № 1950-VIII від 16 березня 2017 р. [21] внесені зміни до ч. 3 та ст. 219 КПК, якими передбачено, що до строку досудового розслідування не включається строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК. Крім того, підвищенням гарантій конституційних прав особи стало доповнення статті 219 КПК ч. 4 та 5, якими врегульовано обчислення загального строку досудового розслідування в об'єднаному кримінальному провадженні, яке віднесено до обов'язків прокурора, зазначеного в ч. 4 ст. 295 КПК.

Період третій (з 16 березня 2018 р.). Черговим кроком законодавця з підвищення гарантій дотримання конституційних прав особи у кримінальному провадженні стали корінні зміни щодо строків досудового розслідування на підставі Закону України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. У кримінальних провадженнях, зареєстрованих з 16 березня 2018 р., строк досудового розслідування став обчислюватись з моменту внесення відомостей до ЄРДР (ч.1 ст. 219 КПК).

При цьому, строк досудового розслідування злочинів поділяється на дві складові: 1) строку досудового розслідування до повідомлення особи про підозру, який становить: а) щодо злочину невеликої або середньої тяжкості – дванадцять місяців з можливістю його неодноразового продовження слідчим суддею на шість місяців; б) щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину – вісімнадцять місяців з можливістю його неодноразового продовження слідчим суддею на дванадцять місяців;

2) строку досудового розслідування після повідомлення особи про підозру, який становить щодо злочину – два місяці з можливістю його продовження до трьох місяців керівником місцевої прокуратури, заступником Генерального прокурора України, а в подальшому продовження слідчим суддею: – до шести місяців щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; – до дванадцяти місяців щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Для кожного з цих строків досудового розслідування передбачені різні тривалість та порядок продовження. Новелами також стали: 1) запровадження крім прокурорського нагляду, судового контролю за продовженням строків досудового розслідування, який покладено на слідчого суддю; 2) обов'язкова участь підозрюваного і його захисника в судовому засіданні щодо продовження строку досудового розслідування на строк понад

три місяці після повідомлення особи про підозру (ч. 3 ст. 295¹ КПК); 3) введення диференціації (особливостей) в обчисленні строків досудового розслідування після повідомлення особи про підозру, які полягають в тому, що включення або невключення до їх складу періоду зупинення кримінального провадження здійснюється в залежності від суб'єкта, який прийняв рішення про відновлення кримінального провадження (ч. 3 ст. 219 КПК). Так, якщо відновлення досудового розслідування здійснено постановою слідчого – період зупинення не включається до строку досудового розслідування, а якщо зупинення досудового розслідування відмінено ухвалою слідчого судді – період зупинення включається до складу строку досудового розслідування (абз. 2 ч. 3 ст. 219 КПК); 5) закріплення в якості підстав для закриття кримінального провадження закінчення строків досудового розслідування: а) до повідомлення особи про підозру (абз. 14 ч. 1 ст. 284, ч. 9 ст. 284 КПК); б) після повідомлення особи про підозру (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК).

Крім того, Законом України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. ст. 217 КПК доповнена частиною сьомою, в якій врегульовано порядок обчислення строку досудового розслідування у кримінальному провадженні, виділеному в окреме провадження. Як бачимо, з вдосконаленням порядку обчислення та продовження строків досудового розслідування підвищено рівень гарантій конституційних прав особи, хоча вказаний закон не позбавлений недоліків, про які зазначимо нижче.

Період четвертий. З 01 липня 2020 р.¹ набуває чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII [22], який передбачає внесення змін до статей 219, 294 КПК щодо порядку обчислення та продовження строків досудового слідства та дізнання. Вказаний закон опубліковано 24 квітня 2019 р. в газеті «Голос України» № 79, набрання чинності його положень передбачалось з 01 січня 2020 р., але Законом № 321-IX від 03 грудня 2019 р. [23] набрання чинності відтерміновано до 01 липня 2020 р. Не обтяжуючи статтю розглядом новел щодо строків розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, розглянемо зміни, що стосуються строків досудового слідства. Так, п. 24 Закону № 2617-VIII передбачає викладення п. 1 ч. 3 ст. 294 КПК у новій редакції, згідно якої розширено перелік суб'єктів, уповноважених продовжувати строк досудового слідства після повідомлення особі про підозру до трьох місяців. А саме: крім керівника

місцевої прокуратури та заступника Генерального прокурора, додано нових суб'єктів – керівника регіональної прокуратури або його першого заступника чи заступника. Безумовно, такі зміни є позитивними та необхідними.

На жаль, при внесенні змін до КПК, поза увагою законодавця залишились наявні недоліки правової регламентації порядку продовження строків досудового розслідування. Зокрема, проблемним питанням залишається правова невизначеність щодо суб'єкта звернення (слідчий самостійно звертається чи слідчий за погодженням з прокурором) до слідчого судді щодо продовження строків досудового слідства: а) до повідомлення особи про підозру (колізія ч. 1 ст. 294 та ч. 1 ст. 295¹ КПК); б) після повідомлення особи про підозру до шести місяців (колізія п. 2 ч. 3 ст. 294 та ч. 1 ст. 295¹ КПК), а також до дванадцяти місяців (колізія п. 3 ч. 3 ст. 294 та ч. 1 ст. 295¹ КПК). На нашу думку, усунути вказану колізію потрібно шляхом внесення законодавчих змін до ч. 1 ст. 295¹ КПК, якими передбачити необхідність погодження клопотань слідчого відповідним прокурором (до повідомлення особи про підозру – прокурором, який здійснює нагляд у формі процесуального керівництва).

Іншим проблемним питанням є відсутність закріплення в ст. 295¹ КПК обов'язку слідчого, прокурора вручити копію клопотання про продовження строку досудового розслідування підозрюваному та його захиснику не пізніше ніж за п'ять днів до дня подання клопотання слідчому судді. Невиконання вказаного обов'язку є порушенням права підозрюваного на захист, робить неможливим надання стороною захисту письмових заперечень проти продовження строків досудового розслідування, здійснення належної підготовки до судового засідання. Як наслідок, існує вірогідність прийняття слідчим суддею ухвали про відмову в задоволенні клопотання про продовження строків досудового слідства [24; 25]. У зв'язку з цим пропонується внести зміни до ч. 2 ст. 295¹ КПК шляхом доповнення (абзацом 16) реченням наступного змісту: «Копія клопотання вручається слідчим або прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення цього досудового розслідування, підозрюваному та його захиснику не пізніше ніж за п'ять днів до дня подання клопотання слідчому судді».

До проблемних питань відноситься правова невизначеність з 16 березня 2018 р. щодо загального строку проведення НСРД на підставі ухвали слідчого судді, оскільки зміни, внесені Законом від 03 жовтня 2017 р. N 2147-VIII, порушили системний зв'язок між ч. 4 ст. 248 та ст. 219 КПК. Так, згідно із ч. 4 ст. 249 КПК загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні

¹ За умови, якщо набрання чинності Закону від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII не буде перенесено.

може тривати проведення НСРД дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені статтею 219 КПК. Однак, після змін до ст. 219 КПК не зрозуміло про який строк йде мова: до повідомлення особи про підозру (18 місяців) чи після повідомлення особи про підозру (12 місяців)? На наш погляд, відсутність чітко визначених строків проведення НСРД у кримінальному провадженні створює передумови до свавільного, необмеженого часовими рамками порушення конституційних прав і свобод громадян. Одним з шляхів усунення проблеми обчислення загального строку проведення НСРД у кримінальному провадженні є внесення змін до ч. 4 ст. 249 КПК, якими словосполучення «не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 цього Кодексу» замінити словосполученням «не може перевищувати дванадцяти місяців».

Крім того, на сьогодні в ч. 2 ст. 219 КПК термін «загальний строк досудового розслідування» не відповідає його змісту, оскільки фактично встановлює окрему його складову - строк досудового розслідування після повідомлення особи про підозру. На нашу думку, термін «загальний строк досудового розслідування» повинен охоплювати два періоди – до і після повідомлення особи про підозру.

Також дискусійним є питання: чи може слідчий суддя продовжити строк досудового слідства після повідомлення про підозру одразу до чотирьох місяців, минаючи процедуру продовження строку відповідним прокурором до трьох місяців? З цього приводу існує різна судова практика. Одні слідчі судді вважають, що в порядку продовження строків досудового слідства законодавцем закладений так званий «подвійний фільтр»: спочатку строк досудового слідства після повідомлення особи про підозру продовжує прокурор до трьох місяців, а подальше продовження строку здійснює слідчий суддя. Посилаючись на порушення вказаного порядку (послідовності) продовження строку досудового розслідування деякі слідчі судді відмовляють в задоволенні клопотання про продовження строку [26]. Інші слідчі судді навпаки, задовольняють клопотання та продовжують строки досудового розслідування після повідомлення про підозру відразу до чотирьох місяців у кримінальних провадженнях особливої та виняткової складності [27]. На нашу думку, така практика не суперечить чинному законодавству.

На практиці інколи виникають труднощі продовження строків досудового розслідування у зв'язку з положеннями ч. 3 ст. 295¹ КПК, яка передбачає імперативну вимогу про розгляд слідчим суддею клопотання про продовження строку досудового розслідування після повідомлення особи про підозру за участю слідчого або прокурора, а також підозрюваного та його захисника. З одного боку,

таке положення є гарантією дотримання конституційного права особи на судовий захист. Однак, у разі зловживання цим процесуальним правом стороною захисту, такий нормативний припис може призвести до неможливості розгляду слідчим суддею клопотання сторони обвинувачення про продовження строку досудового розслідування. Наприклад, якщо підозрюваний, якому не обраний запобіжний захід або цей захід не пов'язаний з обмеженням свободи пересування, не з'являється до суду ні в призначений день розгляду клопотання, ні в дату перенесеного судового засідання, розгляд такого клопотання за відсутності підозрюваного є неможливим. Водночас не продовження строків досудового розслідування тягне за собою закриття кримінального провадження. В таких випадках навіть зупинення досудового слідства не завжди зможе врятувати кримінальне провадження, оскільки в запасі потрібно мати не менше 10 днів: за 5 днів до звернення до слідчого судді потрібно вручити нове клопотання стороні захисту і за 5 днів до закінчення строку досудового розслідування подати нове клопотання слідчому судді. У зв'язку з цим, на нашу думку, потрібно доповнити ст. 295¹ КПК положенням, що неявка у судові засідання сторін, належним чином повідомлених про дату явки, не перешкоджає розгляду клопотання, а також у словосполученні «підозрюваного та його захисника» сполучник «та» замінити на «або».

Напрямом подальших наукових досліджень є надання пропозицій щодо законодавчого уточнення та наукового тлумачення терміну «загальний строк досудового розслідування» (ч. ч. 2, 4, 5 ст. 219 КПК).

Висновки. Результатом дослідження стали висновки про те, що строки досудового розслідування є процесуальною гарантією дотримання конституційних прав особи під час досудового розслідування.

Відсутність єдиного системного підходу до змін нормативного регулювання строків досудового розслідування призвели до наявності низки прогалин та колізій у КПК, а саме: щодо суб'єктів звернення з клопотанням про продовження строків досудового розслідування; щодо суб'єктів продовження строків досудового розслідування після повідомлення особи про підозру до трьох місяців; не врегульовано обов'язок сторони обвинувачення вручити стороні захисту копію клопотання до слідчого судді про продовження строку досудового розслідування. У зв'язку з тим, що зміни до ст. ст. 219, 294 КПК України на підставі Закону №2617-VIII від 22 листопада 2018 р. не усувають зазначені проблемні питання, правове регулювання строків досудового розслідування, порядку їх обчислення та продовження потребує подальшого законодавчого вдосконалення.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.04.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 21.04.2020).
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 21.04.2020).
4. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
5. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. проф. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с.
6. Азаров Ю. І. Строки ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 145–151.
7. Басай В. Д. Процесуальні строки за новим кримінальним процесуальним кодексом України: поняття, види, порядок обчислення та додержання. *Європейські перспективи*. Ч. 1. 2012. № 4. С. 103–111.
8. Берназ П. В. Процесуальний строк – дійовий засіб проведення своєчасного кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 186–189.
9. Бутенко С. Ю. Кримінально-процесуальні строки в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Форум Права*. 2011. № 4. С. 49–54.
10. Васильев Л. М. Процессуальные сроки в советском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:09 ; Всесоюз. науч. исслед. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности. Грозный, 1972. 19 с.
11. Гуляев А. П. Процессуальные сроки в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования. Москва : Юр. лит., 1976. 144 с.
12. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.
13. Мацьків Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу : дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:09. Київ. Нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 225 с.
14. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ : Атіка, 2008. 584 с.
15. Павловська А. А. Проблемні питання обчислення строків у кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право*. № 7. С. 163–165.
16. Кримінальний процес: альбом схем (загальна та особлива частини) : навчальний посібник. 2-е вид., вип. і допов. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін. Київ : Центр учбов. літ., 2016. 406 с.
17. Фомін С. Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:09 ; Нац. юр. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 207 с.
18. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1922 г. Издание НКЮ УССР 1922 № 1–54. 1923. № 55–56. Харьков : Тип. Харьковского Губсоюза, 1922–1923. 1121 с.
19. Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 р.: текст и постатейный комментарий. Харьков : юрид. изд. НКЮ УССР, 1928. 372 с.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 р. № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05> (дата звернення: 30.04.2020).
21. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження : Закон України від 16 березня 2017 р. № 1950-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19> (дата звернення: 21.04.2020).
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 21.04.2020).
23. Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розсліду-

вання окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 03 грудня 2019 р. № 321-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-20#n2> (дата звернення: 21.04.2020).

24. Ухвала Вінницького міського суду від 16 березня 2020 р. у справі № 127/5381/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88471417> (дата звернення: 21.04.2020).
25. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 06 березня 2020 р. у справі № 760/6264/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88155462> (дата звернення: 21.04.2020).
26. Ухвала Дніпровського районного суду м. Черкаси від 08 червня 2018 р. у справі № 711/4686/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74561272> (дата звернення: 21.04.2020).
27. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 11 лютого 2020 р. у справі № 522/21300/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87580087> (дата звернення: 21.04.2020).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/page> (data zvernennia: 21.04.2020).
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 21.04.2020).
3. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (data zvernennia: 21.04.2020).
4. Kryminalnyi protses: pidruchnyk / Yu.M. Hroshevyi, V.Ya. Tatsii, A.R. Tumanians ta in.; za red. V.Ya. Tatsiia, Yu.M. Hroshevoho, O.V. Kaplinoi, O.H. Shylo. Kharkiv: Pravo, 2013. 824 s.
5. Kryminalnyi protses : pidruch./ za zah. red. prof. O.V. Kaplinoi, O.H. Shylo. Kharkiv, Pravo. 2019. 584 s.
6. Azarov Yu. I. Stroky oznaiomlennia z materialamy kryminalnoho provadzhennia. Yurydychna nauka. 2015. № 3. S. 145-151.
7. Basai V. D. Protseualni stroky za novym kryminalnym protseualnym kodeksom Ukrainy: poniattia, vydy, poriadok obchyslennia ta doderzhannia. Yevropeiski perspektyvy. Ch.1, 2012. № 4. S. 103-111.
8. Bernaz P.V. Protseualnyi strok – diiovyi zasib provedennia svoiechasnoho kryminalnoho provadzhennia. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. 2014. № 3. S. 186-189.
9. Butenko S. Yu. Kryminalno-protseualni stroky v konteksti praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Forum Prava. 2011. № 4. S. 49-54.
10. Vasylev L. M. Protseualnie sroky v sovetskom uholovnom sudoproyzvodstve : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12:00:09. Vsesoiuz. nauch. yssled. yn-t po yzuch. prychn y razrobotke mer preduprezhdeniia prestupnosti. Hroznii, 1972. 19 s.
11. Huliaev A. P. Protseualnie sroky v stadiakh vozbuzhdeniia uholovnoho dela y predvartelnoho rassledovaniia. Moskva : Yur. lyt., 1976. 144 s.
12. Kovalenko Ye.H., Maliarenko V.T. Kryminalnyi protses Ukrainy : pidr. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 712 s.
13. Matskiv H.Ya. Kryminalno-protseualni stroky pry zastosuvanni zakhodiv protseualnoho prymusu : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12:00:09. Kyiv. Nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv, 2008. 225 s.
14. Nazarov V. V., Omelianenko H. M. Kryminalnyi protses Ukrainy: navch. posib.: vyd. 2-he, dop. i pererob. Kyiv : Atika, 2008. 584 s.
15. Pavlovska A. A. Problemni pytannia obchyslennia strokiv u kryminalnomu protsesi. Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo. № 7. S. 163-165.
16. Kryminalnyi protsess: albom skhem (zahalna ta osoblyva chastyny) : navch. posib. 2-e vyd., vyp.. i dopov. / Udalova L. D., Rozhnova V. V., Pysmennyi D. P. ta in. Kyiv : Tsentр uchbov. lit., 2016. 406 s.
17. Fomin S. B. Stroky u kryminalnomu sudochynstvi: poniattia, klasyfikatsiia ta funktsionalne pryznachennia provadzhenni : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12:00:09. Nats. yur. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. Kharkiv, 2002. 207 s.
18. Sobrane uzakonenyi y rasporiashenyi rabochee-krestianskoho pravytelstva Ukrayni za 1922 h. Yzdanye NKIU USSR 1922 № 1-54. 1923. № 55-56. Kharkov: Typ. Kharkovskoho Hubsoiuza, 1922-1923. 1121 s.

19. Sharhei M. E. Uholovno-protseessualnyi kodeks USSR 1927 r.: tekst y postateinyi kommentaryi. Kharkov : yuryd. yzd. NKIU USSR, 1928. 372 s.
20. Kryminalnyi protseessualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.12.1960 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05> (data zvernennia: 30.04.2020).
21. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protseessualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia mekhanizmiv zabezpechennia zavdan kryminalnoho provadzhenia vid 16.03.2017 r. № 1950-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1950-19> (data zvernennia: 21.04.2020).
22. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (data zvernennia: 21.04.2020).
23. Pro vnesennia zminy do rozdil II «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen»: Zakon Ukrainy vid 03.12.2019 r. № 321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-20#n2> (data zvernennia: 21.04.2020).
24. Ukhvala Vinnytskoho miskoho sudu vid 16.03.2020 r. u spravi № 127/5381/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88471417> (data zvernennia: 21.04.2020).
25. Ukhvala Solom'ianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 06.03.2020 r. u spravi № 760/6264/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88155462> (data zvernennia: 21.04.2020).
26. Ukhvala Dniprovskoho raionnoho suda m. Cherkasy vid 08.06.2018 r. u spravi № 711/4686/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74561272> (data zvernennia: 21.04.2020).
27. Ukhvala Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 11.02.2020 r. u spravi № 522/21300/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87580087> (data zvernennia: 21.04.2020).

Procedural procedure for obtaining witness status by persons engaged as attesting witnesses

Shkelebei V. A.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Skovorody str., 2, Kyiv, Ukraine

shkelebei_vika@ukr.net

Yatsyk T. P.

University of the State Fiscal Service of Ukraine, Universytetska str., 31, Irpin, Kiev region, Ukraine

zvezda171088@gmail.com

Key words:

attesting witness, witness, criminal proceedings, rights and obligations of the attesting witness, investigator, prosecutor.

The article analyses the legal regulation of the status of attesting witness in criminal proceedings. Proposals were made to address issues of fixing of the rights and obligations of witnesses in criminal proceedings. The author's definition of attesting witness in criminal proceedings is provided, which means an adult capable person who is involved by a prosecutor and an investigator in the conduct of investigative (search) actions, whose duties are to monitor the procedure for carrying out such actions, as well as to assist the investigator in his or her requests for such actions.

It is proposed to supplement the Code of Criminal Procedure of Ukraine with article 72-2 «Rights of the attesting witness» and article 72-3 «Obligations of the attesting witness», which clearly provide for an exhaustive list of rights and obligations of the attesting witnesses, this will avoid in practice the involvement of inappropriate persons as the attesting witnesses.

Процесуальний порядок отримання статусу свідка особами, залученими як поняті

Шкелебей В. А.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, Україна

shkelebei_vika@ukr.net

Яцик Т. П.

Університет державної фіскальної служби України,

вул. Університетська 31, м. Ірпінь, Київська область, Україна

zvezda171088@gmail.com

Ключові слова:

поняті, свідок, кримінальне провадження, права та обов'язки понятото, слідчий, прокурор.

У статті проаналізовано правову регламентацію статусу понятото в кримінальному провадженні. Запропоновано пропозиції для вирішення питань щодо закріплення прав та обов'язків понятото у кримінальному провадженні.

Внесено пропозиції щодо регламентації прав та обов'язків понятото у кримінальному провадженні. Визначено перелік слідчих (розшукових) дій, до яких залучаються поняті: 1) пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання; 2) огляд трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією; 3) слідчий експеримент; 4) освідування особи. Визначено винятки, коли участь понятото у кримінальному провадженні може замінюватися на безперервну відеофіксацію слідчої (розшукової) дії.

Звернено увагу на випадки, коли участь свідків є обов'язковою і не може бути замінена безперервним відеозаписом: обшук чи огляд будинку чи іншого володіння особи, обшук особи.

Зауважено на чіткій регламентації кримінальним процесуальним законом категорій осіб, які не можуть бути залучені для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій як поняті.

Важливість визначення статусу, зрозумілого в кримінально-процесуальному законодавстві, доведено тим, що: 1) вони забезпечують процесуальні гарантії прав особи у кримінальному судочинстві; 2) виключається можливість фальсифікацій із боку працівників правоохоронних органів; 3) їх наявність має важливе дисциплінуюче значення для слідчого та прокурора; 4) підвищується надійність достовірності отриманих доказів; 5) забезпечується участь народу у здійсненні правосуддя; 6) гарантується дотримання правильності фіксації факту, змісту та результатів процесуальних дій; 7) у ході судового розгляду понятій може стати свідком однієї зі сторін кримінального провадження тощо.

Представлено авторське визначення понятого у кримінальному провадженні, під яким розуміється повнолітня дієздатна особа, яка залучається слідчим, прокурором під час проведення слідчих (розшукових) дій, в обов'язки якої входить спостереження за порядком проведення таких дій, а також допомога слідчому за його зверненням у їх проведенні.

Запропоновано доповнити КПК України статтю 72–2 «Права понятого» та статтю 72–3 «Обов'язки понятого», в яких чітко передбачити вичерпний перелік прав та обов'язків понятих, що дозволить уникнути у практичній діяльності залучення неналежних осіб як понятих.

Statement of a problem. The current Criminal Procedure Code of Ukraine does not pay due attention to those attesting witnesses as participants in criminal proceedings. Only there is a mention in article 3 and 223 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, and a clear procedural status is not defined.

Analysis of modern researches. Various aspects related to the legislative consolidation of the procedural status of attesting witnesses have been repeatedly considered in their works by scientists in the field of criminal procedure and forensic science. This issue was studied in more detail by O.L. Buleyko, O.A. Strutz, L.V. Cherechukina and O.V. Hitrova. Legal, organizational and procedural issues of participation of those attesting witnesses in criminal proceedings were reflected in their works by such famous scientists of law Yu.P. Alenin, V.P. Bahin, R.S. Belkin, A.F. Volobuyev, Yu.M. Groshevy, V.O. Konovalova, V.T. Malarenko, O.R. Mikhaylenko, V.T. Nor, M.A. Pogoretsky, S.M. Stakhovskaya, V.M. Tertisnik, V.Yu. Shepitko, M.E. Schumilo and others.

The purpose of the article is to define and regulate the status of what is attesting witness in criminal proceedings and to make proposals to address these issues to the current procedural law.

Statement of the main material. Analysing the norms of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, there is a lack of full regulation of the status of the attesting witness.

Often in the legal literature there is an error in determining the status of attesting witness (prior to investigative (search) actions, persons who do not have the right to be attesting witness is involved).

There are often complications in modern investigative practice due to the uncertainty of the status of the attesting witness as a participant in criminal proceedings and the problem of involving attesting witness to participate in investigative (search) actions, which in the context of increasing pressure on investigators, officers of operational and other units of the National Police often become prerequisites for violations of procedural form by them (and sometimes official abuses), which may eventually lead to undesirable procedural consequences, both at the pre-trial and trial stages [1]. The current Code of Criminal Procedure of Ukraine still does not define a specific concept of who is attesting witness, so for its regulation it is necessary to turn to the theory of criminal procedure and the experience of processual scientists. Having analyzed the legal literature, it is possible to formulate a concept of attesting witness in criminal proceedings, which may be an adult capable person, who is engaged by an investigator, a prosecutor in the conduct of investigative (search) actions, whose duties are to monitor the procedure for carrying out such actions, as well as to assist the investigator in his or her request for such actions. The main purpose of attesting witnesses in the conduct of investigative (search) actions at the pre-trial investigation is to

create the necessary conditions for the most objective and legitimate conduct of these actions and is an important legal guarantee of the rights and legitimate interests of the participants in the process, as well as to attest by its signature the conformity of the records in the protocol with the actions performed.

It should be noted that the definition of the status of other participants in criminal proceedings is regulated by the Code of Criminal Procedure, namely, the applicant; civil claimant; civil defendant; A representative of the civil plaintiff, the civil defendant; The legal representative of the civil plaintiff; A representative of the legal entity against which the proceedings are being conducted; The third person in respect of whose property question of the arrest is to be decided; witness; translator; expert; Specialist, representative of probation body personnel; court clerk; judicial manager.

As we can see, there is no such participant as “attesting witness” in the above-mentioned list. The basis for participation in the process is the involvement of his by investigator, the prosecutor, but this statement can be made only by analysing certain articles of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. A separate article that would fully regulate the procedural status of attesting witness is not available.

The part 7 of Art. 223 of the CPC of Ukraine provides for the participation of the attesting witnesses during the conduct of individual investigative (search) actions. This standard defines qualitative (disinterest) and quantitative (at least two) criteria for persons who are involved as attesting witnesses.

The attesting witnesses are involved in carrying out such investigative (search) actions: 1) presentation of a person, corpse or things for identification; 2) examination of the corpse, including exhumation; 3) investigative experiment; 4) personal identification. Despite the development of technical means of continuous video recording of the procedure for carrying out relevant investigative (search) actions, the legislator establishes an exception and allows the carrying out of these actions without the participation of the witnesses. At the same time, investigative (search) actions related to substantial interference in the personal rights and interests of a person – search or inspection of a home or other possession of a person, search of a person are carried out with the mandatory participation of at least two attesting witnesses regardless of the use of technical means of recording such investigative (search) actions. This list of investigative (search) actions is exhaustive. However, it should be noted that the legislator does not deprive the investigator or the prosecutor the right to invite attesting witnesses to other proceedings if they consider it appropriate (art. 223, paragraph 7, of the Code of Criminal Procedure) of Ukraine [2].

The expediency of inviting attesting witnesses to participate in other proceedings is determined by the investigator or prosecutor, whose carries out criminal proceedings, possess the full amount of necessary material and can take into account objective and subjective factors affecting the process and results of a particular procedural action.

In our opinion, the need to involve attesting witnesses investigative (search) actions can be argued by the fact that (1) they provide procedural guarantees of the rights of the individual in criminal proceedings; 2) the possibility of falsification by law enforcement officials is excluded; 3) their presence has an important disciplinary value for the investigator and prosecutor; 4) improving reliability of the obtained evidence; 5) the participation of the people in the administration of justice shall be ensured; 6) observance of correctness of recording of fact, content and results of procedural actions is guaranteed; 7) during the trial the attesting witness may witness one of the parties to the criminal proceedings and the like.

The criminal procedural law clearly defines the categories of persons who cannot be involved in investigative (search) actions as attesting witnesses (Code of Criminal Procedure, art. 223, paragraph 7). Thus, the victim, relatives of the suspect, accused and victim, law enforcement officials, as well as persons interested in the results of criminal proceedings cannot be attesting witnesses.

Considering the above, it is expedient to supplement the Code of Criminal Procedure of Ukraine with article 72-2 “Rights of the attesting witnesses” and article 72-3 “Obligations of the attesting witnesses”, which clearly provide for an exhaustive list of rights and obligations of the attesting witnesses will avoid in practice the involvement of inappropriate persons as the attesting witnesses.

Attesting witnesses are also invited to certify by signature the refusal of the person to sign the protocol, as well as the fact of providing written explanations of the person about the reasons for such refusal in case of absence of her defender (legal representative) of Part 6 of Article 104 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine [1]. Attesting witnesses may be invited to participate in other proceedings if the investigator or prosecutor deems it appropriate. Attesting witnesses must be at least two. The attesting witnesses to the proceedings may be questioned during the trial. Attesting witnesses must meet such procedural requirements as being an adult, not interested in the results of criminal proceedings, careful about compliance with the procedure of carrying out investigative (search) actions and about compliance of carried out actions with the content of the procedural document, which they signed.

Attesting witnesses are also invited to certify signature the refusal of the person to sign the protocol, as well

as the fact of providing written explanations of the person about the reasons for such refusal in case of absence of her defender (legal representative) of Part 6 of Article 104 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine [1]. Attesting witnesses may be invited to participate in other proceedings if the investigator or prosecutor deems it appropriate. Attesting witnesses must be at least two. The attesting witnesses to the proceedings may be questioned during the trial. Attesting witnesses must meet such procedural requirements as being an adult, not interested in the results of criminal proceedings, careful about compliance with the procedure of carrying out investigative (search) actions and about compliance of carried out actions with the content of the procedural document, which they signed.

Conclusions. A number of key questions on attesting witnesses remain unclear to date, in particular their status as participants in criminal proceedings, the procedure for involving in investigative (search) actions and other procedural actions, grounds for challenge and security. Therefore, in our opinion, for attending witness worthwhile devote separate articles in the Criminal Code of Ukraine referred to above. This will make it possible to specifically regulate and establish the institution of attending witness in the criminal procedural legislation, to ensure the safety of persons (as witnesses), to minimize official abuses by employees of the National Police and to fully ensure the implementation of the tasks and principles of criminal proceedings.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України вигляд 13.02.2020 № 4651-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.02.2020).
2. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчивов Б. Є. Законодавче регулювання інституту понятих. *Вісник кримінального судочинства*. № 2/2015 URL : [file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/vkc_2015_2_9%20\(1\).pdf](file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/vkc_2015_2_9%20(1).pdf) (дата звернення: 22.02.2020).

References

1. Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini vid 13.02.2020 № 4651-VI URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennya 22.02.2020).
2. Luk'yanchikov Ye. D., Luk'yanchivov B. Ye. Zakonodavche regulyuvannya institutu ponyatih. *Visnik kriminalnogo sudochinstva*. № 2/2015 URL: [file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/vkc_2015_2_9%20\(1\).pdf](file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/vkc_2015_2_9%20(1).pdf) (data zvernennya 22.02.2020).

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.963

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-45>

Про функціональний та інші підходи до розгляду діяльності прокуратури

Подкопаєв С. В.

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, вул. Пушкінська, 49, Харків, Україна
s.podkopaev@gmail.com*

Ключові слова:

прокуратура, діяльність, функціональний підхід, державна юридична діяльність.

Розкрито зміст основного, традиційного функціонального підходу до вивчення діяльності прокуратури. З огляду на відсутність однозначного визначення категорії «функція», її абстрактний характер, із метою поглибленого дослідження змісту діяльності, вироблення чітких пропозицій для підвищення її результативності й ефективності, а також розробки реальних критеріїв оцінки результатів такої діяльності звертається увага на перспективність підходу до її розгляду як виду державної юридичної діяльності в сукупності, зокрема, таких складових елементів: мета діяльності, завдання, засоби й способи здійснення, результат діяльності прокуратури.

On the functional and other approaches to the consideration of the activities of the prosecutor's office

Podkopaev S. V.

*Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Ukrainian Academy of Law Sciences, Pushkinskaya str., 49, Kharkiv, Ukraine
s.podkopaev@gmail.com*

Key words:

prosecutor's office, activity, functional approach, state juridical activity.

The content of the basic, traditional functional approach to the consideration of the activities of the prosecutor's office is revealed. Attention is paid to its formation and development, as well as legislative consolidation. The absence of an unambiguous definition of the category "function" and its abstract nature, as well as the lack of unanimity among researchers of this issue for several decades, are emphasized. It is stated that the positions of researchers, in recent times, are increasingly reduced to agreeing with existing opinions or to forming new ones, without much motivation in approaches and without polemics with colleagues about this. Based on the analysis of existing opinions, it was concluded that at the same terminological level, using the same term "function", completely different aspects of the activities of the prosecutor's office are considered, for example, its direction; types and character; social role of the prosecutor's office; powers of the prosecutor. Therefore, considering the activities of the prosecutor's office from a position of functions, we seem to be distracted from its internal content in all the variety of ongoing processes. Today, the category "function" is acquiring an abstract character, testifying to a certain extent about the role of the prosecutor's office in society and the state, rather than reflecting the normative content of the real activities of the prosecutor's office.

In practical terms, using the functional approach, it is not possible to develop real ways to overcome the existing problems of such an activity. Therefore, an in-depth content research of the activities of the prosecutor's office, as well as the need to develop clear and unequivocal offers for increasing its effectiveness and efficiency, real criteria for evaluating the results, require full attention, and also indicate a promising approach to considering the activities of the prosecutor's office as a type of state legal activity in the aggregate of all components its elements. These, in particular, should be the aim of the activity, tasks, means and methods of implementation, the result of the activities of the prosecutor's office.

Постановка проблеми. У п. 14 ст. 92, ст. 131¹ Конституції України записано, що діяльність (порядок діяльності) прокуратури визначається (виключно) законом [1]. Це, щонайменше, свідчить про соціальну значущість такої діяльності та її результатів. Водночас важливою передумовою для вдосконалення діяльності, підвищення результативності й ефективності є наукова розробка наявних проблем законодавчої регламентації та практичної реалізації прокурорської компетенції. За таких обставин у вітчизняній теорії прокурорської діяльності незмінним залишається функціональний підхід до розгляду діяльності прокуратури. Він натеper не дозволяє повною мірою заглибитися в її зміст, адже зорієнтований на зовнішній прояв діяльності й має абстрактний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності прокуратури привертало чималу увагу дослідників, як науковців, так і практиків – прокурорів, на рівні комплексних робіт і публікацій у періодичних виданнях. До них у своїх роботах зверталися В. В. Долежан, М. В. Косюта, І. Є. Марочкін, О. Р. Михайленко, М. І. Мичко, Ю. Є. Полянський, М. В. Руденко, Г. П. Середа, В. В. Сухонос, О. М. Толочко й інші, які діяльність розглядали, як правило, через призму виконуваних прокуратурою функцій.

Мета статті – розкрити загальні підходи й тенденції в розгляді й дослідженні діяльності прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» (далі – Закон), прокуратура становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства й держави [2]. Своєю чергою, відповідно до ст. 2 Закону (Функції прокуратури), на прокуратуру покладаються такі функції:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом і главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;

3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

«Функції прокуратури України» здійснюються виключно прокурорами, а їх делегування, а також привласнення іншими органами чи посадовими особами не допускається (ст. 5 Закону); з метою реалізації «своїх функцій» прокуратура здійснює міжнародне співробітництво (ч. 2 ст. 2 Закону). Водночас, як це зазначено в ч. 3 ст. 2 Закону, на прокуратуру не можуть покладатися функції, *не передбачені* Конституцією України.

У рамках статті залишимо поза увагою очевидну часткову невідповідність між змістом ст. 2 Закону й положеннями ст. 131¹ Конституції України, що, з огляду на ч. 3 ст. 2 Закону, на нашу думку, фактично позбавляє прокуратуру правової основи її діяльності, й звернемо увагу на те, що законодавець у контексті діяльності прокуратури оперує нині передусім такою категорією, як «функції прокуратури».

Про «функції прокуратури» йшлося і в ст. 5 (Основні функції прокуратури) Закону України «Про прокуратуру» 1991 року [3]. Водночас зміст первинної редакції цієї статті, за виключенням окремих положень, схожий до змісту ст. 3 (Основні напрями діяльності прокуратури) Закону СРСР «Про прокуратуру СРСР» 1979 року [4]. Однак звертає увагу на себе те, що українським законодавцем змінено назву статті з «основних напрямів діяльності прокуратури» на «основні функції прокуратури».

Аналіз наукових джерел свідчить, що діяльність прокуратури (прокурорська діяльність) традиційно розглядається дослідниками крізь призму *функціонального підходу*. У структурі теорії прокурорської діяльності навіть виокремлюється теорія функцій прокуратури як складова частина науки про прокуратуру [5, с. 18; 6, с. 129].

Цей підхід активно почав формуватися ще з середини 80-х років минулого століття, отри-

мав свій розвиток у 90-х роках та на початку ХХІ століття. Вперше до нього комплексно підійшов В. П. Рябцев, який, зокрема, у своїй роботі «Правові та організаційні проблеми функціонування органів прокуратури» акцентував, серед іншого, на тому, що функціональний підхід слугує основою для цілеспрямованого вдосконалення організаційної структури апаратів органів прокуратури й методики роботи за окремими напрямками, розвитку загальної методики, а також надав (надавав на той час – С.П.) можливість розробити комплекс пропозицій по вдосконаленню та розвитку правового регулювання, заповненню прогалини, усуненню суперечностей, множинності норм тощо [7, с. 10–11]. Водночас під функцією прокуратури вчений розумів таку частину діяльності її органів, яка характеризується певним предметом ведення, спрямована на розв'язання відповідного завдання та здійснюється за допомогою притаманної їй компетенції. За цих обставин він наголошував, що поняття «функція» пов'язується, але не ототожнюється, з поняттям «основний напрям діяльності прокуратури», а тому чи іншому напрямку діяльності надається значення основного у зв'язку зі змінами в соціальному житті, економіці, стані законності у відповідній сфері [7, с. 15].

Саме функції прокуратури зазначений дослідник пізніше називав «ключовою правовою категорією, що розкриває й пояснює структуру, зміст і межі діяльності прокуратури» [8, с. 73].

Так само з позиції функціонального підходу до змісту діяльності прокуратури зверталися в дисертаційних дослідженнях М. В. Косюта, М. І. Мичко, В. В. Сухонос [9; 10; 11], а також переважна більшість інших вчених як на рівні комплексних робіт, так і на рівні публікацій у періодичних виданнях, зокрема, Л. М. Давиденко, П. М. Каркач, О. М. Литвак, Г. А. Мамедов, О. Р. Михайленко, П. В. Шумський та інші [12, с. 43–45; 13; 14; 15, с. 76–81; 16, с. 33–37].

З урахуванням історичної традиції діяльності прокуратури й особливостей законодавства, практично всі дослідники пропонували й пропонують побудову багаторівневої системи функцій, які реалізуються прокуратурою. Водночас автори, як правило, слідували за законодавцем і відносять до їх переліку ті, що прямо визначені в Конституції та Законі саме як функції¹ або ж розглядають як такі функції, наприклад, координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності [17] чи кримінальне переслідування [11, с. 115], тобто безпосередньо не визначені законодавцем саме як функції.

Натепер у науковій і навчальній літературі

¹ Слід обмовитися, що в ст. 131¹ Конституції не використовується термін «функції», водночас він міститься у п. 9 розділу XV (Перехідні положення).

з приводу поняття «функція прокуратури» склався суттєвий плюралізм думок. Погоджуємося з О. В. Вороніним, що сприяє цьому передусім невизначеність самого поняття «функція прокуратури», яка виникає з неоднозначності критеріїв, що покладені в основу такої категорії [18, с. 39].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «функція» визначається як «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення та змінюється відповідно до його змін» чи «робота когось, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось» або «призначення, роль чого-небудь» [19, с. 1552]. Тобто, виходить, що суто етимологічно основним значенням слова «функція» є робота (діяльність), її коло (у тому числі межі), призначення та роль (у залежності від рівня теоретичного узагальнення), як суб'єкта діяльності, так і призначення самої діяльності, а також форма виявлення певного явища.

Своєю чергою, під явищем розуміється зовнішній вияв сутності предметів, процесів; безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті [19, с. 1645]. Відповідно, в зміст слова «функція» вкладається форма зовнішнього вияву (прояву) діяльності.

В юридичній літературі під «функцією прокуратури» розуміється діяльність [10, с. 48–49]², частина діяльності прокуратури [20, с. 35], основний напрям діяльності [21, с. 80], вид діяльності [9, с. 158].

Під функцією, зазначав у свій час О. Р. Михайленко, як правило, розуміється основний напрям, окремий вид діяльності, пов'язаної з її цілями, завданнями, специфікою та формами, методами, особливостями законодавчого регулювання, який іноді зводиться до призначення та ролі кожного суб'єкта діяльності. Таким чином, робить висновок автор, не існує універсального визначення поняття функція. Можна лише з наявних позицій виділити деякі загальні елементи. Це насамперед те, що «функція» в її динаміці містить певну діяльність відповідних осіб, що складається з їхніх окремих конкретних дій. «Однак власне діяльність – це ще не визначення функції, а практичне її втілення в межах завдань, покладених на прокуратуру й відповідно до компетенції, якою наділені її органи для виконання покладених на них завдань і функцій». Водночас О. Р. Михайленко схилився до визначення функції прокуратури як виду діяльності не лише органів, а й посадових осіб, здійснюваного в межах їхньої компетенції,

² Водночас М. І. Мичко робить застереження, зокрема, що: «І все-таки не можна ставити знак рівності між функцією та діяльністю, за допомогою якої ця функція реалізується. Поняття «функція прокуратури» ширше за поняття «діяльність прокуратури», тому що, окрім практичної діяльності органів прокуратури, функція містить у собі й соціальне призначення прокуратури».

спрямованого на виконання покладених законом на прокуратуру специфічних завдань [16, с. 35].

Існують і інші думки із цього приводу. М. І. Амірбеков і М. А. Магомедов, виходячи з наданих філософами й соціологами визначення понять «функція» взагалі, «функція соціального суб'єкта» й «функція державного органу» зокрема, а також визначення сформульованого представниками загальної теорії держави й права поняття «функція державного органу» як зовнішнього прояву його властивостей – доходять до висновку про те, що філософське розуміння функції (існування, що мислимо в дії) конкретизується соціологічним визначенням щодо суспільства (роль, яку виконує певний соціальний інститут або процес стосовно цілого), а соціальний суб'єкт, яким є будь-який державний орган, у тому числі прокуратура, може існувати, лише виконуючи визначену щодо суспільства роль. У цьому сенсі невиконання своєї власної ролі, підсумовують дослідники, рівносильне припиненню існування соціального суб'єкта. Водночас під функцією прокуратури розуміють роль, що виконується прокуратурою в правовій системі суспільства, «через яку зовнішньо проявляється її властивість», а, відповідно, поняття «функція прокуратури» вважають за можливе визначити як встановлену законом значущу для правової системи суспільства роль, що виконується прокуратурою та яка зумовлена властивостями предмета діяльності прокуратури, специфікою її організаційної моделі й реалізується через повноваження прокурора [21, с. 4, 9].

Таким чином, при всьому наявному різноманітті визначень поняття «функція прокуратури», загальним для них є те, що науковці включають в нього «діяльність прокуратури», яка є серцевиною, обов'язковим елементом у визначенні її поняття, адже без діяльності (в її теоретичному розумінні) ми фактично не можемо говорити й про функції прокуратури. Хоча водночас М. В. Косюта й зазначає, що «<...> функцію прокуратури справді не можна ототожнювати з її діяльністю <...>», яку (діяльність), із посиланням на В. В. Клочкова, розглядає як об'єктивно зумовлений потребами держави й суспільства процес впливу прокуратури в межах її компетенції з використанням передбачених законом засобів на учасників правових відносин із метою забезпечення законності [22, с. 20], однак далі у своїй роботі дослідник пропонує визначення функції як виду *діяльності* прокуратури, спрямованого на досягнення цілей і виконання завдань у межах її компетенції [9, с. 157–158].

Про реалізацію функції через діяльність зазначає і М. М. Стефанчук, коли пише, що під термінопоняттям «функція прокуратури» доцільно розуміти зумовлені історичним і політично-со-

ціальним рівнями розвитку людства напрями впливу прокуратури як окремої визначеної соціально значущої інституції на суспільно-правову систему в цілому, свідомість, волю та поведінку учасників цієї системи, зокрема людини, групи людей, суспільства, держави, що носять стійкий і стабільний характер і віднаходять свою реалізацію в *юридичній діяльності* прокуратури через застосування публічно-правових методів впливу, в результаті чого можуть бути закріплені у відповідних нормативно-правових актах [23, с. 348].

Поширене в науці визначення «функції» через напрям діяльності є не зовсім точним, адже «напрямок» – це шлях діяльності, розвитку когось, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища; спрямованість думок, інтересів; лінія руху або лінія розміщення когось, чого-небудь [19, с. 731]. Усі ці ключові слова цього визначення відірвані від самої суті, призначення «функції», яка, звертає увагу О. Р. Михайленко, є складнішою категорією в порівнянні з напрямом [16, с. 35]. Тим більше, що в межах однієї функції можна виділити декілька напрямів діяльності. Вона (функція) відбиває не лише власне напрямок, але й характер діяльності прокуратури – вказує М. І. Мичко [24, с. 18]. І в цьому сенсі також правий М. В. Косюта, коли пише, що поняття «напрямок» наближеніше до мети діяльності прокуратури, яка визначена в Законі України «Про прокуратуру» [9, с. 157].

Критерії, що покладені в основу виділення функції, автори також наводять різні. Це, наприклад, завдання [20, с. 35], соціальне призначення та роль [10, с. 49–50], «вага в загальному обсязі прокурорської діяльності» [18, с. 40–41], характер діяльності [11, с. 111], засоби й способи впливу, а також навіть «теоретичне спрямування такої категорії» [18, с. 41].

В. П. Рябцев у свій час зазначав про справедливості думки щодо очевидної недостатності розгляду «<...> функцій органу лише як інструменту, необхідного для наукового аналізу, як абстрактну категорію <...>», підкреслюючи водночас, що це «*реально здійснювана діяльність* органу в межах, встановлених законами або іншими нормативними актами» [25, с. 49]. Проте, навпаки, це в черговий раз нас переконує про суто абстрактний характер категорії «функція прокуратури», трансформованої в законодавстві з «напрямку діяльності», адже саме діяльність є тією категорією, через яку й знаходять своє визначення її функції, зумовлені соціальним призначенням прокуратури. Відповідно, важливість значення категорії «функція», на нашу думку, у всякому випадку нині, полягає скоріше в сприянні розкриттю ролі, значення інституту прокуратури чи сутності самої прокурорської діяльності, а не в розробці комплексу пропозицій із вдосконалення правової основи діяльності

прокуратури, заповненні прогалин та усуненні суперечностей, пошуку шляхів її оптимізації, підвищенні результативності й ефективності чи виробленні дієвих критеріїв оцінки діяльності.

Слід також пригадати, що ще 45 років тому й лише у сфері управління вже існувало 22 інтерпретації поняття «функція» [26, с. 105–108]. Тим більше, вже протягом декількох десятиліть численні наукові розробки, що існують у цій сфері, не дають навіть його однозначного визначення, що хоча б можна пояснити різними підходами під час розгляду цього питання. Водночас останнім часом все більше позиції науковців зводяться до погодження з висловленими раніше думками або до висловлення власної, без особливої мотивації підходів і не вступаючи в полеміку з колегами. Причому іноді автори публікацій розуміють під функціями дрібні сторони діяльності прокурора, окремі ділянки прокурорської діяльності чи навіть окремі дії прокурора, як у свій час зазначав В. В. Гаврилов, фактично «препаруючи діяльність прокурора» [27, с. 65], що безперспективно в теоретичному й і в практичному планах.

Як бачимо, на одному термінологічному рівні, з використанням одного й того самого терміну «функція» може йтися про напрями, види чи характер діяльності прокуратури, її соціальну роль чи навіть конкретні повноваження прокурорів, тобто про зовсім різні сторони діяльності прокуратури. У цьому сенсі ми погоджуємося з думкою О. В. Вороніна, що «<...> поняття «функція» почасти втрачає нормативне й здобуває початковий філософський зміст, що слугує науковим способом виявлення виконуваної прокуратурою діяльності» [18, с. 43], хоча й з інших, ніж зазначений автор, доводів. Розглядаючи прокурорську

діяльність із позиції функцій, пише А. В. Агутін, ми відриваємося від її внутрішнього змісту (який, як правило, різнорідний за складом і природою процесів, що відбуваються) і як би в цілому охоплюємо це різноманіття в його підсумковому виразі [28, с. 115–116].

Висновки. Функціональний підхід до розгляду діяльності прокуратури нині отримав своє всебічне викладення в наукових джерелах (як виду, напрями, форми чи функції прокуратури). Це, вочевидь, зовсім не позбавляє можливості й не ставить під сумнів проведення нових досліджень за умови належного обґрунтування, передусім, доцільності їхнього проведення.

Водночас, останнім часом у наукових джерелах, не безпідставно, звертається увага, що потенціалом функціонального підходу (аналізу) неможливо дослідити зміст прокурорської діяльності. Неможливість дослідження змістовного боку такої діяльності пояснюється тим, що в межах функціонального підходу прокурорська діяльність розглядається виключно з позиції її зовнішнього аспекту.

До того ж нині менше уваги отримав підхід до розгляду діяльності прокуратури як виду державної юридичної діяльності. І, якщо до методологічних і теоретичних аспектів юридичної діяльності в цілому або до судової чи адвокатської діяльності науковці зверталися у своїх роботах [29; 30; 31], то робіт, присвячених комплексному аналізу структури й змісту діяльності прокуратури (прокурорської діяльності) явно не досить. У цьому сенсі перспективним вбачається підхід до розгляду змісту діяльності прокуратури, зокрема, через такі її структурні елементи: мету діяльності, її завдання, засоби й способи здійснення, результати діяльності.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
3. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/page>.
4. О прокуратуре СССР : Закон Союза Советский Социалистических Республик от 30 ноября 1979 г. № 1162-X. *Мировая и рыночная экономика: статьи и книги* : веб-сайт. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13787.htm>.
5. Капинус О. С. Научное обеспечение деятельности прокуратуры. *Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. 2013. № 2. С.17–23.
6. Винокуров А. Ю. Прокурорская наука: состояние и перспективы развития. *Журнал российского права*. 2014. № 9. С.125–130.
7. Рябцев В. П. Правовые и организационные проблемы функционирования органов прокуратуры : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика». Москва, 1985. 49 с.
8. Рябцев В. П. Прокурорский надзор : курс лекций. Москва : Издательство НОРМА, 2006. 287 с.
9. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 «Судостроїт; прокуратура та адвокатура» ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 467 с.

10. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 375 с.
11. Сухонос В. В. Прокуратура в механізмі української держави: проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2009. 462 с.
12. Давиденко Л. М. Функції прокуратури України згідно з новою Конституцією України. *Право України*. 1997. № 6. С.43–45.
13. Каркач П. М. Функції прокуратури України. Харків : Право, 2015. 248 с.
14. Литвак О. М., Шумський П. В. Функції прокуратури України. Хмельницький: Хмельницький інститут регіонального управління та права, 1998. 392 с.
15. Мамедов Г. А. Поняття функцій прокуратури. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 76–81.
16. Михайленко О. Р. Проблеми функцій у системі органів прокуратури України. *Вісник Академії прокуратури України*. 2006. № 1. С. 33–37.
17. Каркач П. М. Координаційна функція прокуратури України. *Вибрані праці / П. М. Каркач, В. Л. Синчук*. Харків : Право, 2017. С. 39–111.
18. Воронин О. В. Теоретические основы современной прокурорской деятельности. Томск : Изд-во НТЛ, 2013. 164 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
20. Шумський П. В. Прокуратура України : монографія. Київ : Вентурі, 1998. 336 с.
21. Амирбеков И. А., Магомедов А. М. Функция прокуратуры Российской Федерации как выполняемая ею роль в правовой системе. *Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. 2016. № 1 (51). С.3–9.
22. Клочков В. В. Деятельность прокуратуры: типология, классификация. *Прокуратура, законность, государственный контроль* : сборник научных трудов. Москва : Манускрипт, 1995. С.18–33.
23. Стефанчук М. М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 470 с.
24. Мичко М. І. Функції та організаційний устрій прокуратури. Донецьк : «Донеччина», 2001. 272 с.
25. Рябцев В. П. Понятие и виды функций прокуратуры. *Вопросы борьбы с преступностью*. № 39. Москва : Юрид. лит., 1983.. С.48–53.
26. Мангутов И. С., Уманский Л.И. Организатор и организаторская деятельность. Ленинград : ЛГУ, 1975. 312 с.
27. Гаврилов В. В. Сущность прокурорского надзора в СССР. Предмет. Объект. Функция. Компетенция / под ред. В. И. Новоселова. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1984. 152 с.
28. Агутин А. В. Социокультурные основания прокурорской деятельности. *Уголовная юстиция*. 2016. № 1 (7). С.114–120.
29. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с.
30. Носков И. Ю. Судебная деятельность: понятие, виды, основные характеристики : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Судебная деятельность, прокурорская деятельность, правозащитная и правоохранительная деятельность». Москва, 2016. 187 с.
31. Суровова К. Ю. Адвокатская деятельность: содержание, виды (теоретико-правовой анализ) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Судебная деятельность, прокурорская деятельность, правозащитная и правоохранительная деятельность». Москва, 2016. 240 с.

References

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. «On prosecutor's office» Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
3. «On prosecutor's office» Law of Ukraine of November 5, 1991 № 1789-XII. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/page>
4. On the Prosecutor's Office of the USSR: Law of the Union of Soviet Socialist Republics of November 30, 1979 № 1162-X. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13787.htm>.
5. Kapynus O.S. (2013). Nauchnoe obespechenie deiatel'nosti prokuratury. [Scientific ensuring activity of prosecutor's office]. *Vestnyk Akademii General'noj prokuratury Rossyjskoj Federatsyy*. № 2. P. 17-23.
6. Vynokurov A.Yu. (2014). Prokurorskaia nauka: sostoianye u perspektivy razvytiya. [Prosecutorial Science: Current State and Prospects of Development]. *Zhurnal rossyjskogo prava*. № 9. P. 125-130.
7. Riabtsev V.P. (1985). Pravovye u orhanyzatsyonnye problemy funktsionirovaniya orhanov prokuratury : avtoref. dys. ... dokt. iuryd. nauk. [Legal and organizational problems of functioning of bodies of prosecutor's office: summary of doctoral dissertation]. Moscow, USSR .

8. Riabtsev V.P. (2006). Prokurorskyj nadzor: kurs lektsyj. [Public prosecutor's supervision: course of lectures]. M.: NORMA, Russian Federation.
9. Kosiuta M. V. (2002). Problemy ta shliakhy rozvytku prokuratury Ukrainy v umovakh pobudovy demokratychnoi pravovoi derzhavy: dys... d-ra iuryd. nauk. [The problems and ways of development of prosecutor's system in Ukraine in terms of formation of democratic legal state: doctoral dissertation], Odessa, Ukraine.
10. Mychko M. I. (2001). Problemy funktsij i orhanizatsijnoho ustroiu prokuratury Ukrainy: dys... d-ra iuryd. nauk. [Problems of functioning and organizational structure of the Prosecution Service of Ukraine: doctoral dissertation]. Kharkiv, Ukraine.
11. Sukhonos V. V. (2009). Prokuratura v mekhanizmi ukrains'koi derzhavy: problemy teorii ta praktyky: dys... d-ra iuryd. nauk. [Public Prosecution in the Mechanism of Ukrainian State: the Problems of Theory and Practice]. Kyiv, Ukraine.
12. Davydenko L.M. (1997). Funktsii prokuratury Ukrainy zghidno z novoiu Konstytutsiieiu Ukrainy. [Functions of the Prosecutor's Office of Ukraine under the new Constitution of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 6. P. 43-45.
13. Karkach P.M. (2015). Funktsii prokuratury Ukrainy. [Functions of the Prosecutor's Office of Ukraine], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
14. Lytvak O., Shums'kyj P. (1998). Funktsii prokuratury Ukrainy. [Functions of the Prosecutor's Office of Ukraine], Khmel'nyts'kyj: Khmel'nyts'kyj instytut rehional'noho upravlinnia ta prava, Khmelnytsk, Ukraine.
15. Mamedova H. (2005). Poniattia funktsij prokuratury. [Concept of functions of prosecutor's office]. *Prokuratura. Liudyna. Derzhava*. № 3. P. 76-81.
16. Mykhajlenko O. (2006). Problemy funktsij u systemi orhaniv prokuratury Ukrainy. [Problems of functions in the system of bodies of prosecutor's office of Ukraine]. *Visnyk Akademii prokuratury Ukrainy*. № 1. P. 33-37.
17. Karkach P.M., Sinchuk V.L. (2017). Koordynatsijna funktsiia prokuratury Ukrainy [Coordination function of prosecutor's office of Ukraine]. *P.M. Karkach. Chosen works*, Pravo, Kharkiv, Ukraine.
18. Voronyn O.V. (2013). Teoretycheskye osnovy sovremennoj prokurorskoj deiatel'nosti. [Theoretical bases of modern public prosecutor's activity], NTL, Tomsk, Russian Federation.
19. V.T. Busel (2009). Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian], Perun, Kyiv, Irpin, Ukraine.
20. Shums'kyj P.V. (1998). Prokuratura Ukrainy: Monohrafiia. [Prosecutor's office of Ukraine: monograph], Venturi, Kyiv, Ukraine.
21. Amyrbekov Y.A., Mahomedov A.M. (2016). Funktsiia prokuratury Rossyjskoj Federatsyy kak vypolniaemaia eiu rol' v pravovoj systeme. [Function of prosecutor's office of the Russian Federation as the role which is carried out by it in the system of law]. *Vestnyk Akademyy Heneral'noj prokuratury Rossyjskoj Federatsyy*. № 1 (51). P. 3-9.
22. Klochkov V.V. (1995). Deiatel'nost' prokuratury: typolohiia, klasyfikatsiia. [Activity of prosecutor's office: typology, classification]. *Prokuratura, zakonnost', hosudarstvennyj kontrol'*: Sb. nauchn. trudov. M.: Manuskrypt, P. 18-33.
23. Stefanchuk M.M. (2017). Teoretyko-metodolohichni ta orhanizatsijno-pravovi zasady realizatsii prokuratury Ukrainy predstavnyts'koi funktsii: dys... d-ra iuryd. nauk. [Theoretical and Methodological, Organizational and Legal Bases for Implementation of the Representation Function by Public Prosecutor's Office of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
24. Mychko M.I. (2001). Funktsii ta orhanizatsijnyj ustrij prokuratury. [Functions and organizational structure of the prosecutor's office], Donechchyna, Donets'k, Ukraine.
25. Riabtsev V.P. (1983). Poniatye y vydy funktsij prokuratury. [Concept and types of functions of prosecutor's office] *Voprosy bor'by s prestupnost'iu*. № 39. P. 48-53.
26. Manhutov Y. S., Umanskyj L. Y. (1975). Orhanyzator y orhanyzatorskaia deiatel'nost' [Organizer and organizing activity], LHM, Leningrad, USSR.
27. Havrylov V. V. (1984). Suschnost' prokurorskoho nadzora v SSSR. Predmet. Ob'ekt. Funktsiia. Kompetentsiia. [Essence of public prosecutor's supervision in the USSR. Subject. Object. Function. Competence], Yzd-vo Sarat. un-ta, Saratov, USSR.
28. Ahutyn A.V. (2016). Sotsyokul'turnye osnovanyia prokurorskoj deiatel'nosti. [Socio-cultural foundations of the prosecutor's activities] *Uholovnaia iustytysia*. № 1 (7). P.114-120.
29. Husariev S.D. (2005). Yurydychna diial'nist': metodolohichni ta teoretychni aspekty. [Legal activity: methodological and theoretical aspects], Znannia, Kyiv, Ukraine.
30. Noskov Y.Yu. (2016). Sudebnaia deiatel'nost': poniatye, vydy, osnovnye kharakterystyky: dyss. kand. iuryd. nauk. [Judicial activity: concept, types, main characteristics]. Moscow, Russian Federation.
31. Surovova K.Yu. (2016). Advokatskaia deiatel'nost': sodержanye, vydy (teoretiko-pravovoj analiz): dyss. kand. iuryd. nauk. [Lawyer activity: contents, types (teoretiko-legal analysis)]. Moscow, Russian Federation.

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231:341.24:342.9

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-46>

Принцип автономії волі сторін (*lex voluntatis*) в міжнародному приватному праві: загальноправова характеристика

Бичківський О. О.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
bichcovsky@gmail.com

Ключові слова:

автономія волі, lex voluntatis, джерело Міжнародного приватного права, принцип автономії волі сторін, договірні правовідносини, формула прикріплення, колізійна норма, міжнародний договір.

Вибрана автором тема є актуальною. Попри значні успіхи в уніфікації матеріальних і колізійних норм, що регулюють міжнародні комерційні приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом, роль принципу автономії волі сторін не зменшується. У зв'язку з тим, що міжнародно-правові акти, що містять вказані уніфіковані матеріальні і колізійні норми, регулюють, як правило, обмежений перелік комерційних договорів і сфера їх застосування є обмеженою, звернення до національного права тієї чи іншої держави часто стає просто неминучим. У світлі цього учасники (учасник) міжнародних приватноправових відносин часто отримують змогу самостійно обирати застосовне право, навіть якщо є міжнародно-правовий акт, що регулює правовідносини між ними. Вирішення будь-якого спору, що виникає з договорів міжнародної купівлі-продажу товарів, нерозривно пов'язане з розглядом питання про застосовне право. Зазначене питання являється дуже багатоаспектним як із точки зору способу визначення застосовного права, так і з точки зору конкретизації самого кола джерел згаданого права.

The principle of autonomy of the parties (*lex voluntatis*) in private international law: general legal characteristics

Bychkivskiy O. O.

Zaporizhzhia National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
bichcovsky@gmail.com

Key words:

autonomy of will, lex voluntatis, source of private international law, principle of autonomy of will of the parties, contractual legal relations, attachment formula, conflict rule, international agreement.

The author-selected topic is relevant. Despite significant progress in the unification of material and conflict rules governing international commercial private-law relations complicated by a foreign element, the role of the principle of autonomy of will of the parties is not reduced. Due to the fact that international legal instruments containing a uniform material and conflict rules governing, as a rule, a limited range of commercial contracts, and their scope is limited, recourse to the national law of a state often becomes inevitable. In light of this, participants (participant) international private-law relations often get the opportunity to choose applicable law, even in cases where there is an international legal act regulating legal relations between them. The aim of the article is the lighting of the autonomy of will of the parties as a principle of private international law determine the applicable law, and carried out the attempt to give a theoretical definition autonomy of will of the parties. The principle of autonomy of will of the parties is

widespread in the international practice, as in any contract, it is impossible to foresee every situation that may arise during its execution. That is why the parties should have the opportunity to exercise choice of law. The decision of any dispute arising out of contracts for the international sale of goods, is inextricably linked to the consideration of the question of the applicable law. This question is very multidimensional from the point of view of the method of determining the applicable law and terms of specifying the range of sources mentioned law. Subject of research are theoretical and methodological approaches to understanding the principle of autonomy of will of the parties (*Lex voluntatis*) in International private law and its common law characteristics. Results. Thus, we can conclude that the autonomy of will of the parties is a fundamental of conflict and legal bindings (formulas attachment), which plays a special role in international contractual legal relations complicated by a foreign element. In connection with the rapid development of private law relations complicated by the foreign element in the institution of the autonomy of will of the parties in International private law is becoming increasingly important and requires in-depth study.

Мета статті – висвітлення автономії волі сторін як принципу міжнародного приватного права, що дає змогу визначити застосовне право. Також автором здійснена спроба надати науково-теоретичне визначення автономії волі сторін.

У науковій літературі проблеми дослідження даної теми розкриті в працях таких провідних вчених: А. Асоскова, М. Богуславського, Н. Вілкова, О. Довгерт, В. Звекова, В. Кириченка, О. Малкіна, М. Розенберга, Н. Тригубовича, Р. Фолсома та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Lex voluntatis* (автономія волі сторін (учасників (учасника) міжнародних приватноправових відносин) – це фундаментальний принцип будь-якої національної приватноправової системи. Сутність автономії волі полягає у свободі сторін вступати або не вступати в приватноправові відносини, як у врегульовані, так і в не врегульовані законодавчо.

Закон, обраний учасником, який здійснив правочин (*lex voluntatis*), являє собою застосування права тієї держави, яку оберуть самі сторони. Ця формула прикріплення, яка ще має назву «автономія волі», прийнята в більшості країн. Як національне колізійне право, так і міжнародні договори виходять із того, що під час вирішення всіх колізійних питань у сфері договірних зобов'язань вирішальною є воля сторін [1].

У Міжнародному приватному праві автономія волі відіграє особливу роль, адже вона виступає як триєдина явище, а саме: як джерело Міжнародного приватного права, його головний спеціальний принцип і одна з колізійних прив'язок. Таке положення автономії волі є феноменом і властиве тільки Міжнародному приватному праві.

Як колізійна прив'язка автономія волі раніше застосовувалася тільки до зобов'язального статуту правовідносини. Нині право, обране сторонами,

може визначати формальні, речові, деліктні та інші відносини.

Вітчизняне (національне) законодавство України визначає, що у випадках, передбачених законом, учасники (учасник) правовідносин можуть самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до змісту приватноправових відносин.

Вибір права має бути явно вираженим або прямо впливати з дій сторін правочину, умов правочину чи обставин справи, які розглядаються в їх сукупності, якщо інше не передбачено законом.

Оскільки більшість правових систем визнає правові системи інших країн і знаходиться в постійній міжнародній взаємодії, автономію волі варто розглядати як вираз суті права [2].

Автономія волі сторін полягає в тому, що сторони в договорі можуть встановлювати на свій розсуд не тільки умови і зміст договору, а й визначати право, яке буде застосовуватися до укладеного ними договору.

Lex voluntatis (автономія волі сторін (учасників (учасника) міжнародних приватноправових відносин) як джерело права полягає в змозі суб'єктів договору обрати будь-яку модель поведінки, нікому не відому, ніким не випробувану, абсолютно нову для цієї правової системи. Приватні угоди не мають порушувати державних імперативних норм приватного права щодо форми угоди, терміну позовної давності, меж відповідальності.

Принцип автономії волі сторін набув поширення в міжнародній практиці, оскільки в жодному договорі неможливо передбачити всі ситуації, які можуть виникнути в процесі його виконання. Саме тому сторони повинні мати змогу здійснити вибір права. Однак сама ця змога має допускатися правом відповідних держав, в яких знаходяться підприємства сторін, або ж міжнародним договором відпо-

відних держав. Сучасна тенденція до визнання дії цього принципу знайшла прояв у Римській конвенції про право, застосовне до договірних зобов'язань, укладених в 1980 р. країнами Європейського Співтовариства.

Вибір права сторонами, згідно з положеннями Міжнародної конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення 1961 р. [3], мав бути прямо виражений в умовах договору або обставинах справи або визначено слідувати з них. Якщо сторони не визначили в договорі, яке право підлягає застосуванню, то, згідно з Конвенцією, допускається змога врахувати мовчазну волю сторін, так звані конклюдентні дії.

Принцип автономії волі сторін передбачений і в низці інших універсальних та регіональних міжнародних угод. До них належать Гаазька конвенція про право, застосовне до міжнародної купівлі-продажу товарів, 1955 р. [4], Гаазька конвенція про право, що застосовується до агентських угод, 1978 р. [5], Гаазька конвенція про право, застосовне до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів, 1986 р. [6], Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте) 1928 р. [7], Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1994 р. [8] та ін.

Застосування свободи вибору права самими сторонами передбачене в законодавстві Австрії, ФРН, Угорщини, В'єтнаму, Венесуели, Польщі, Туреччини, Швейцарії, КНР, Естонії, а також законах про міжнародне приватне право Азербайджану і Грузії, цивільних кодексах інших країн СНД.

Принцип автономії волі займає центральне місце в національних правових системах, інші ж колізійні прив'язки мають допоміжний характер і використовуються лише за відсутності вибору застосовуваного права сторонами договору, наприклад у ст. 19 Цивільного кодексу 1948 р. Арабської Республіки Єгипет закріплене положення: «Договорные обязательства регулируются законом места жительства, когда оно является общим для обеих договаривающихся сторон, и, в отсутствие общего места жительства, законом места, где договор был заключен. Все это действует, если только стороны не договорятся или если из обстоятельств не следует, что должен быть применен другой закон» [9].

З огляду на зазначене, в законодавстві різних держав автономія волі сторін зазвичай визнається. Допустимі межі автономії волі сторін розуміються в законодавствах держав по-різному. В одних країнах вона нічим не обмежується. Це означає, що сторони, уклавши угоду, можуть підпорядкувати її будь-якій правовій системі. В інших країнах діє принцип локалізації договору: учасники можуть вільно обрати право, але тільки таке, яке пов'язане з цією угодою. Однак в угодах купівлі-продажу

товарів вибір закону самими учасниками зустрічається рідко.

У законодавстві низки держав передбачено, що в тих випадках, коли воля сторін в угоді взагалі не була виражена, застосовується принцип закону місця вчинення договору. Однак в умовах розвитку сучасних технічних засобів зв'язку застосування цього принципу є серйозні труднощі, оскільки в галузі міжнародної торгівлі значна частина угод укладається шляхом листування, по телеграфу, телетайпу, тобто в формі угод між «відсутніми». Місцем укладення договору при цьому вважається той населений пункт, де відбулася остання дія.

Питання про те, де саме відбулося така остання дія, вирішується в країнах по-різному. Наприклад, національне право Великобританії, США, Японії визначає, що угода вважається вчиненою в момент і в місці, звідки відправлений акцепт (так звана теорія «поштової скриньки»), тобто згода на отриману оферту, а за правом інших країн угода вважається укладеною в місці отримання акцепту оферентом.

Автономія волі сторін у міжнародному приватному праві при виборі статуту деліктного зобов'язання реалізується в межах теорії максимального врахування інтересу потерпілого (сторін). Причому вибір може надаватись лише потерпілому (одностороння автономія), обом сторонам (двостороння автономія), в межах визначених правопорядків (обмежена автономія), на розсуд сторони (не обмежена автономія) [10].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що автономія волі сторін є не лише загальним та фундаментальним принципом Міжнародного приватного права, а й однією з основних колізійно-правових прив'язок (формул прикріплення), яка відіграє особливу роль у міжнародних договірних правовідносинах, ускладнених іноземним елементом.

Також інститут автономія волі сторін відіграє в Міжнародному приватному праві двояку роль – як його основний спеціальний принцип і одна з колізійних прив'язок. У разі застосування автономії волі як колізійної прив'язки суд у процесі вибору права керується наміром сторін, які вчинили угоду.

У Міжнародному приватному праві автономія волі виступає як триєдине явище, а саме: як джерело Міжнародного приватного права, його головний спеціальний принцип і одна з колізійних прив'язок.

У зв'язку зі стрімким розвитком приватно-правових відносин, ускладнених наявністю іноземного елементу, інститут автономії волі сторін у Міжнародному приватному праві набуває більшого значення та потребує поглибленого дослідження.

Література

1. Міжнародне приватне право : навч. посібник / за ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жущмана. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 368 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/213/1/I_Priv_Pravo.pdf.
2. Мосс Д.К. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража / под ред. Рубанов А.А. Москва : Изд-во ИГиП РАН, 1996. 83 с.
3. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763.
4. Конвенція про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_915
5. Гаазька конвенція 1978 р. про право, що може бути застосоване до агентських угод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_189
6. Конвенція про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів (Гаага, 22 декабля 1986 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_927
7. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_419
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
9. Цивільного кодексу 1948 року Арабської Республіки Єгипет. URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/080201>
10. Міжнародне приватне право : навч. посібник / за ред. С.Г. Кузьменка. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 316 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/26_1-Mignar_privat_pravoKuzmenko.pdf.

References

1. Haivoronskyi, V.M. and Zhushman, V.P. (2007), *Mizhnarodne pryvatne pravo: navch. posibnyk* [Private international law: textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/213/1/I_Priv_Pravo.pdf;
2. Moss, D.K. (1996), *Avtonomiya voli v praktike mezhdunarodnogo kommercheskogo arbitrazha* [Autonomy of will in the practice of international commercial arbitration], Izd-vo IGiP RAN, Moscow, Russia.
3. International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organizations. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763.
4. Convention on the Law Applicable to the International Sale of Goods. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_915
5. The Hague Convention of 1978 on the Law Applicable to Agency Agreements. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_189
6. Convention on the Law Applicable to Contracts for the International Sale of Goods (The Hague, 22 December 1986). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_927
7. Code of Private International Law (Bustamante Code). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_419
8. Vienna Convention on the Law of Treaties. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
9. Civil Code of 1948 of the Arab Republic of Egypt. URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/080201>
10. Kuzmenko, S.H. (editor) (2010), *Mizhnarodne pryvatne pravo. navch. posib.* [International private law textbook], Tsentri uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/26_1-Mignar_privat_pravoKuzmenko.pdf.

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) та її роль у забезпеченні функціонування комунікаційних систем навігації

Галаган О. Я.

*Херсонська державна морська академія, пр. Ушакова, 20, м. Херсон, Україна
olena_halahan@ukr.net*

Ключові слова:

комунікаційні системи навігації, безпечна авіація, ІКАО, Чиказька конвенція, Хартія, Резолюція, SARP, системи CNS/ATM, договір.

У статті проаналізовано діяльність Міжнародної організації цивільної авіації у сфері забезпечення функціонування комунікаційних систем навігації. Здійснено правовий аналіз низки резолюцій та робочих документів ІКАО, в яких йдеться про права та обов'язки суб'єктів експлуатації супутникових навігаційних систем. Охарактеризовано процес експлуатації КСН із позиції визначення меж відповідальності між усіма суб'єктами, задіяними в цьому процесі.

International civil aviation organization (ICAO) and its role in the operation of communication and navigation systems

Halahan O. Ya.

*Kherson State Maritime Academy, Ushakova av., 20, Kherson, Ukraine
olena_halahan@ukr.net*

Key words:

navigation communication systems, safe aviation, ICAO, Chicago Convention, Charter, Resolution, SARP, CNS / ATM systems, agreement.

The article analyzes the activities of the International Civil Aviation Organization in the field of ensuring the functioning of communication and navigation systems. A legal analysis of a number of ICAO resolutions and working documents on the rights and responsibilities of the provider of a navigation system has been carried out.

It is noted that ICAO continues to be actively involved in the development of international mechanisms for regulating the use of satellite signals, both for aviation and maritime transport.

Based on the legal analysis of the International Civil Aviation Organization, it occupies an important place in the process of legal regulation of relations in the field of communication and navigation systems, and the use of satellite navigation resources is comprehensive and takes place on the global level. It has been proved that the Resolution A32-19 "Charter of the Law and Responsibilities of States Related to GNSS Services" rightly occupies an important place in the international legal regulation of international relations in the field of aviation security.

It is noted that the process of operation of communication and navigation systems is ambiguous in determining the limits of responsibility of all entities involved in this process. It was found that when the process of providing air services is not an absolute obligation of the state, aviation security is provided by the state, regardless of its political will and practical ability.

Depending on the state of development of the communication infrastructure, the legal position of different states in relation to the issue of liability for the consequences of activities related to the use of satellite navigation resources differs. It has been established that the vast majority of states do not take a direct part in the work of the communication and navigation systems, but are forced to rely on the reliability of satellite navigation systems. In such circumstances, countries-consumers of navigation services seek to receive in the air an accurate and continuous satellite signal, as well as reliable and integrated services in the field of communication and navigation systems of guaranteed quality.

Вступ. Супутникова навігація є ключовим елементом, який впливає на швидке та безпечне перевезення людей та вантажів. Якість супутникового сигналу, що визначається такими параметрами, як точність та безперервність, визначає можливість його експлуатаційного використання. За допомогою штучних супутників Землі забезпечується процес навігації та позиціонування. Своєю чергою супутникові навігаційні системи забезпечують безперервне, безпечне та ефективне надання навігаційного сигналу для функціонування та розвитку низки важливих інфраструктур. У цьому аспекті повітряний транспорт не є виключенням. Для безпечного використання ресурсів навігаційних послуг, як для потреб кожної окремої країни, так і на глобальному рівні, до супутникових систем навігації висуваються специфічні вимоги та обмеження. Проблема правового вивчення процесу впровадження комунікаційних систем навігації (КСН) в авіації є порівняно новою, але цьому питанню вже приділена значна увага в наукових колах, юридичними особами публічного та приватного права. Питання правового регулювання безпечної експлуатації авіаційного транспорту зазвичай вивчалось крізь призму діяльності Міжнародної організації цивільної авіації, зокрема такими дослідниками, як Р. Абейратне, В.Б. Арістова, І.Л. Бачило, В.М. Брижко, М. Вангеос, Л. Вебер, О.О. Золотар, Р.А. Калюжний, Д. Конг, В.А. Копилов, Б.А. Кормич, А.І. Марущак, О.В. Олійник, К.М. Петрас, Х.К. Салазар, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, Ч.Е. Шлюмбергер, Ф. Шуберт, проте досі потребує детального вивчення проблема забезпечення функціонування інформаційних систем в авіаційному транспорті та визначення обсягу відповідальності сторін у процесі використання КСН, що дає змогу вважати це дослідження актуальним.

Мета статті – проаналізувати діяльність Міжнародної організації цивільної авіації у сфері забезпечення функціонування КСН, здійснити правовий аналіз низки резолюцій та робочих документів ІКАО, в яких йдеться про права та обов'язки суб'єктів у процесі обслуговування КСН для потреб авіації.

Виклад основного матеріалу. З'явившись у ХХ столітті, авіаційне сполучення розширило міжнародні транспортні зв'язки. Нині неможливо уявити життя без можливості переміщення людей та вантажів авіатранспортом. Розв'язання проблеми безпеки безпосередньо залежить від підписання державами багатосторонніх міжнародних угод та виконання ними зобов'язань, передбачених цими угодами. Можливість використання високоточних сигналів КСН дає змогу державам реалізовувати політику у сфері розвитку навігації та забезпечувати управління повітряним рухом.

Варто зазначити, що навігаційні супутникові системи GPS або ГЛОНАСС відіграють значну роль в авіаційній діяльності, проте вони не використовуються як єдина та безальтернативна система. Відповідальність держав за надання аеронавігаційних послуг на їх територіях заснована на принципах, що містяться в ст. 28 Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р., до якої Україна приєдналася 10.08.1992 р.

Аналізуючи питання щодо відповідальності за авіаційну діяльність держави і виходячи з принципу суверенітету над повітряним простором, доходимо висновку про компетентність держави самостійно визначати правовий режим свого повітряного простору. Спираючись на положення Чиказької конвенції 1944 р., а також нормативно-правові документи держав, логічно визначати правовий статус повітряного судна, яке перебуває в межах території іншої держави, як такий, що має підпорядковуватися юрисдикції цієї держави, а також дотримуватися законів та правил поведінки, незалежно від закону його прапора.

Принцип свободи польотів не забороняє дозвільний порядок польотів іноземних повітряних суден над сухопутною й водною територіями держав на певних етапах міжнародних польотів, оскільки їх здійснення над державною територією має відбуватися переважно на підставі договору. Окрім того, держава зобов'язана не тільки дотримуватися міжнародних правил і вимог, закріплених у міжнародних договорах або регламентах ІКАО, але й контролювати власні повітряні судна. Звичайно, держава не поширює свій суверенітет на міжнародний повітряний простір. Але аналогічно до закону прапора в морському праві, повітряні судна, перебуваючи в міжнародному повітряному просторі, підпорядковуються юрисдикції держави реєстрації судна.

Аналізуючи принцип забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації, варто зазначити, що він містить у собі заходи щодо забезпечення технічної безпеки літальних апаратів, аеропортів, допоміжних служб і повітряних трас та боротьбу з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації [1].

Неможливість надання державою безпечних регулярних аеронавігаційних послуг на її території, відповідно до ст. 69 Чиказької конвенції 1944 р., покладає на Раду ІКАО обов'язок проводити консультацію з такими державами, метою якої є організація здійснення ефективних і економічних аеронавігаційних послуг та пошук необхідних засобів для цього. Зокрема, ст. 70 Чиказької конвенції передбачено можливість для держави звернутися до Ради ІКАО за фінансуванням аеронавігаційних засобів, а у ст. 71 закріплено компетенцію Ради ІКАО надавати, обслуговувати

та підтримувати такі послуги, відповідно до домовленостей із визначеною державою [2]. Таким чином, держава має здійснювати контроль за повітряними суднами над їх територією. Виникає проблема визначення меж відповідальності держави, яка самостійно не має змоги здійснювати авіаційну діяльність або бути постачальником послуг супутникової навігації. Невирішеним є питання щодо обсягу державних повноважень у сфері здійснення такого контролю тією чи іншою державою, а також забезпечення безперервного доступного точного та надійного зв'язку за допомогою КСН.

Для процесу міжнародно-правового регулювання КСН для потреб авіації визначною подією було прийняття резолюції А31-7 на 31 сесії Асамблеї ІКАО у грудні 1995 р. Відповідно до цієї резолюції Рада ІКАО створила групу юридичних та технічних експертів для вивчення проблемного питання регулювання глобальних супутникових навігаційних систем (Panel of Experts on the Establishment of a Legal Framework with Regard to Global Navigation Satellite Systems, далі – Група експертів), завдання якої полягало в розробленні правил використання КСН. Експерти розробили проєкт Хартії прав і обов'язків держав, пов'язаних з обслуговуванням GNSS (далі – Хартія). Рада ІКАО представила текст Хартії на 153-й сесії в березні 1998 р., а під час 32 сесії Асамблеї було прийнято резолюцію щодо її прийняття [3]. Хартія містила такі принципи впровадження та функціонування КСН: визнання першочергового характеру безпеки в міжнародній цивільній авіації, доступності, недискримінації та універсального застосування КСН, недоторканності суверенних прав держав, безперервності, цілісності, доступності, надійності послуг та міжнародного співробітництва. Крім того, Асамблея доручила Раді та Генеральному секретарю розглянути питання щодо розробки нормативно-правової бази для правового регулювання діяльності КСН. Так, на 32-й сесії Асамблеї ІКАО було прийнято Резолюцію А32-20, зі створенням якої розпочався початок вивчення питання щодо відповідальності за збитки, які настали в результаті використання сигналу КСН GPS у сфері авіації [4]. Для підготовки пропозицій щодо структури відповідальності на підставі Резолюції А32-20 при Секретаріаті ІКАО було спеціально створено спеціальну групу дослідників цього питання.

У зв'язку з цим цікавою та інформативною є «Доповідь про хід розробки правових рамок, що застосовуються до систем CNS/ATM, включаючи GNSS», яка була підготовлена Юридичною комісією до пункту 36 порядку денного 35 сесії Асамблеї ІКАО, в якій зазначалося, що «відсутні будь-які юридичні перешкоди до розгортання систем

CNS/ATM» (CNS/ATM з англ. “Communications, Navigation, Surveillance / Air Traffic Management” перекладається як «зв'язок, навігація, нагляд/організація повітряного руху»). Доповідь містить посилання на відповідну правову основу конвенції, зокрема на Чиказьку конвенцію і Додатки до неї, і «нагадує про необхідність того, щоб GNSS була сумісна з ними та іншими нормами міжнародного права, що застосовуються до діяльності в космічному просторі. Хартія прав і зобов'язань держав, пов'язаних з обслуговуванням GNSS, яка була прийнята 32-ю сесією Асамблеї ІКАО (1998), встановлює деякі засадничі принципи, які необхідно зафіксувати в міжнародній конвенції для того, щоб вони набули обов'язкової сили» [5].

Створена відповідно до рішення 33 Асамблеї ІКАО група дослідників систем CNS/ATM при Секретаріаті завершила свою роботу в січні 2004 р. Після розгляду чинних правових норм, які могли застосовуватися до систем CNS/ATM, експерти виявили деякі недоліки і розпочали процес підготовки міжнародної конвенції.

У своїй роботі група дослідників посилалася на наявність загальної згоди щодо того, що були відсутні будь-які юридичні перешкоди щодо розгортання систем CNS/ATM. Також йшлося про існування консенсусу щодо відповідності функціонування систем CNS/ATM і GNSS Чиказькій конвенції та Додаткам до неї.

На одинадцятій конференції аеронавігації ІКАО, яка відбувалася в Монреалі з 22 вересня по 3 жовтня 2003 р., Європейська організація безпеки повітряного судноплавства (EUROCONTROL) від імені своїх членів та членів Європейської конференції цивільної авіації (ECAC) представила власне бачення міжнародно-правового регулювання процесу експлуатації КСН [6, с. 54–56].

В умовах активного розвитку КСН виникає багато питань зі приводу прав учасників комунікаційних відносин та меж відповідальності усіх залучених у цьому процесі суб'єктів. Крім того, залежно від стану розвитку комунікаційної інфраструктури відрізняється правова позиція в різних держав щодо відповідальності за наслідки діяльності, пов'язаної із застосуванням супутникової навігації. Це пов'язано з тим, що більшість держав не беруть безпосередньої участі в роботі КСН та вимушені розраховувати на надійність роботи систем супутникової навігації. За таких обставин, країни, які є споживачами послуг у сфері супутникової навігації, цілком логічно та правомірно прагнуть отримувати, зокрема у повітряному просторі, точний та безперервний супутниковий сигнал, а також надійні та цілісні послуги у сфері КСН гарантованої якості. Тобто з позиції країн-споживачів послуг КСН, сторона,

для якої настали збитки в результаті неотримання або отримання навігаційного сигналу неналежної якості, має право на відшкодування, а постачальник послуг супутникової навігації – обов'язок відшкодувати збитки, які настали в результаті негативних наслідків його діяльності. І цілком логічно, що група країн-постачальників сигналу супутникової навігації, не згодні брати на себе відповідальність за наслідки діяльності у сфері КСН, оскільки немає чіткого алгоритму, який надасть змогу встановити, зокрема, на якому етапі була допущена помилка, в чому полягає недобросовісність провайдера навігаційних послуг, де не спрацювало обладнання країни-споживача тощо.

Отже, з метою заповнення наявних прогалин у питаннях міжнародно-правового регулювання відповідальності у сфері безпечного здійснення авіаційної діяльності, Європейська організація з безпеки аеронавігації (EUROCONTROL) запропонувала для впровадження правові норми, які б регулювали питання безпеки, сертифікації та відповідальності. Метою підготовки Рамкової угоди було створення загальних принципів для забезпечення абсолютної відповідальності держави за здійснення навігаційної діяльності на їхній території, відповідно до ст. 28 Чиказької конвенції. Принцип повної абсолютної відповідальності доповнювався такими обов'язковими елементами: необхідність дотримуватися чинних Стандартів та рекомендованих практик (SARP), зазначених у Додатках до Чиказької конвенції та резолюціях ІКАО; відповідальність на основі вини; обов'язкове покриття ризику; звернення до арбітражу; відмова від права на звернення до суверенного імунітету; центральна роль ІКАО як глобального координатора в області забезпечення авіаційної діяльності [7].

З приводу міжнародного договору виникло серйозне занепокоєння з боку низки європейських та африканських країн – користувачів послуг КСН, які самостійно не надавали навігаційні послуги, але визнавалися відповідальними за наслідки надання цих послуг на їх території. Країни-користувачі послуг супутникової навігації порушили питання встановлення та прийняття принципів відповідальності у сфері цивільної авіації з урахуванням прав та обов'язків їх постачальників та користувачів.

Делегація США висловлювалися проти прийняття міжнародної конвенції, оскільки не вважала необхідною підготовку міжнародних приватноправових договорів для регулювання КСН через відсутність недоліків у роботі цієї системи навігації [8, с. 4]. На думку США, ІКАО має змогу спиратися на гнучкі правові інструменти (як SARP) та наукові досягнення, пов'язані з постійним розвитком КСН. США переконували у спромож-

ності ІКАО продовжувати забезпечувати потреби авіації без жодної необхідності укладення міжнародних договорів або Конвенції, оскільки робота над правовими питаннями не мала затримувати технічну реалізацію системи CNS/ATM. Таким чином, питання щодо міжнародного правового регулювання КСН обговорювались на засіданнях Асамблеї, на Всесвітній конференції із впровадження системи CNS/ATM у Ріо-де-Жанейро, в експертних та дослідницьких групах, проте пропозиції щодо підготовки конвенції так і не були узгоджені в межах ІКАО.

Група експертів, створена для підготовки нормативно-правової бази для регулювання глобальних супутникових навігаційних систем Радою ІКАО під час 31 сесії Асамблеї ІКАО у грудні 1995 р., висловилися на підтримку забезпечення відповідальності держави у світлі ст. 28 Чиказької конвенції у частині забезпечення SARP. Група експертів також рекомендувала державам, відповідно до Чиказької конвенції, слідкувати за тим, щоб авіаційний транспорт, наземні споруди, навчання та ліцензійні умови відповідали положенням SARP Міжнародної організації цивільної авіації [9, с. 2]. Група експертів зазначила, що відповідно до ст. 28 Чиказької Конвенції держави в будь-якому разі мають відповідати за наслідки навігаційної діяльності. Група експертів виступала за необхідність гармонізації різних правових режимів для прийняття міжнародної конвенції про відповідальність. Цей міжнародний документ має містити чіткі положення та визначені процедурами, а також передбачати скоординоване виконання складних дій у разі настання негативних наслідків, спричинених КСН. [10].

У своєму Звіті Група експертів повідомила Раду, що Комісія доопрацювала проект тексту рамкової угоди щодо надання послуг у сфері КСН, що містить зобов'язання щодо відповідальності постачальника сигналів КСН, а також зобов'язання постачальника послуг повітряного руху, який використовує сигнал для надання своїх послуг.

Що стосувалося проектів договорів про надання послуг у сфері КСН різними зацікавленими сторонами, то в цих документах варто було передбачити, що постачальник сигналів зобов'язаний забезпечувати такі характеристики навігаційних сигналів, як регулярність, безперервність, цілісність, точність та безперебійну доступність [11].

Група експертів рекомендувала Раді ІКАО з розумінням поставитися до прийняття міжнародної конвенції, оскільки цей процес є довготерміновим заходом. Положення майбутньої конвенції не мають обмежувати право надавати або припиняти постачання навігаційних послуг. Також конвенція не має обмежувати доступ до навігаційних послуг та перешкоджати майбутнім

технічним інноваціям. Враховуючи різні точки зору з боку постачальників та користувачів навігаційних послуг і неможливість їх узгодження, а також незначний досвід впровадження систем CNS/ATM та GNSS, Група експертів дійшла висновку, що час для розробки міжнародної конвенції ще не настав.

Питання відповідальності держави за ненадлежаще забезпечення безпечного зв'язку ускладнюється ще тим, що положення Хартії, підготовлені Групою експертів і прийняті Резолюцією A32-19, мають рекомендаційний характер, не мають обов'язкової юридичної сили, отже, їх виконувати не є обов'язково. Така ідея є характерною для міжнародного права через велику складність встановлення загальнообов'язковості тих чи інших правових норм на глобальному рівні. Прийняття тих чи інших документів у межах міжнародних організацій не може гарантувати стовідсоткового виконання їх усіма державами. У зазначеному випадку переважає фактор очікування правомірної поведінки як від учасників цієї організації, так і від усіх заінтересованих осіб. Таким чином, невирішеним є питання обов'язковості резолюцій Асамблеї ІКАО і, відповідно, можливості вважати Хартію про права та обов'язки держав, що стосуються GNSS, інструментом, який встановлює обов'язковість дотримання державами правових норм у сфері застосування КСН та їх правового забезпечення. Проте, з огляду на високий рівень важливості резолюцій такої міжнародної інституції ООН як ІКАО, логічно вважати, що вищезазначена Хартія все ж має містити норми, обов'язкові до виконання всіма залученими сторонами, і встановлювати за ними загальнообов'язкові зобов'язання [12]. У Резолюція A32-19, ухваленій на 32-й сесії Асамблеї ІКАО 1998 р., йдеться про недискримінаційні та рівні умови доступу до використання послуг КСН для всіх держав та їх повітряних суден [13].

Аргументом для універсального характеру Хартії можна вважати політичне значення резолюції міжнародної організації ІКАО, головною статутною метою якої є «забезпечення безпечного, упорядкованого розвитку міжнародної цивільної авіації в усьому світі та інші аспекти організації і координації міжнародного співробітництва з усіх питань цивільної авіації, в тому числі міжнарод-

них перевезень», оскільки «основне завдання ІКАО полягає в тому, щоб «допомагати державам в досягненні максимально можливої однаковості правил, стандартів, процедур і організації в галузі цивільної авіації» [14].

Висновки. Таким чином, у статті проаналізовано діяльність Міжнародної організації цивільної авіації у сфері забезпечення функціонування КСН для потреб авіації. ІКАО продовжує активно займатися розробкою міжнародних механізмів регулювання застосування супутникового сигналу як для потреб авіації, так і на морському транспорті.

Поряд з інформаційними системами аеронавігаційного обслуговування, бортовими інформаційними системами повітряних суден та інформаційними системами авіакомпаній і аеропортів КСН відіграють не менш важливу роль у функціонуванні об'єктів критичної інформаційної інфраструктури в галузі цивільної авіації як в Україні, так і на глобальному рівні.

Нормативні документи ІКАО не втрачають своєї актуальності та продовжують викликати особливий науковий інтерес через неоднозначне правове регулювання використання КСН, що має значний вплив як на здійснення безпечних польотів, так і на функціонування усієї авіатранспортної інфраструктури. Процес надання авіаційних послуг не є абсолютним зобов'язанням держави, тому забезпечення авіаційної безпеки здійснюється державою незалежно від її бажання та практичної можливості.

Враховуючи характер, структуру та масштаби діяльності Міжнародної організації цивільної авіації, доходимо висновку, що вона займає вагомим місце у процесі правового регулювання відносин у сфері КСН. Діяльність із застосуванням ресурсів супутникової навігації є всеосяжною і здійснюється вже на глобальному рівні.

На підставі здійсненого правового аналізу резолюції A32-19 Асамблеї ІКАО «Хартія прав і обов'язків держав, пов'язаних з обслуговуванням GNSS» та з огляду на вагомість питань правового регулювання КСН в авіаційному просторі варто вважати, що Хартія справедливо займає важливе місце в міжнародно-правовому регулюванні міжнародних відносин у сфері забезпечення авіаційної безпеки.

Література

1. Міжнародне право : підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. Київ : Знання, 2012. 631 с.
2. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 40. С. 195. Ст. 2667, код акта 30261/2004.
3. История ИКАО и Чикагской конвенции. URL: <https://www.icao.int/about-icao/History/Pages/RU/default.aspx>.
4. Resolution A32-20 (Development and Elaboration of an Appropriate Long Term Legal Framework to Govern the Implementation of GNSS). URL: <https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Assembly%2032nd%20Session/resolutions.pdf> (accessed: 18.05.2020).

5. Report on the Establishment of a legal framework with regard to CNS/ATM systems including GNSS, 35th Session of the Assembly. Working Paper 75. Montreal. 2004, 28 July.
6. GNSS Legal Framework – Contractual Framework for the Implementation, Provision, Operation and Use of the Global Navigation Satellite System for Air Navigation Purposes, AN-Conf/11-WP/ 153, 18/9/03.
7. Legal and Institutional Issues and the Status of CNS/ATM (Presented by the United States) at Eleventh Air Navigation Conference in Montreal, 22 September to 3 October 2003, AN-Conf/11-WP/160, 18/9/03. URL: [https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Eleventh%20Air%20Navigation%20Conference%20\(ANConf11\)/anconf11_wp160_en.pdf](https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Eleventh%20Air%20Navigation%20Conference%20(ANConf11)/anconf11_wp160_en.pdf) (accessed: 18.05.2020).
8. Report of the Secretariat Study Group on Legal Aspects of CNS/ATM Systems, First Meeting, SSG-CNS/1-Report 9, April 1999 .
9. Report of the Secretariat Study Group on Legal Aspects of CNS/ATM Systems, Second Meeting SSG-CNS/2–Report, 9 November 1999.
10. Progress Report on the Work of the Secretarial Study Group on the Legal Aspects of CNS/ATM Systems, C-WP/12080, 7/11/03.
11. Спеціалізовані установи системи ООН : навч. посібник / В.С. Бруз, В.М. Грабажей, В.О. Єлфімов та ін.; за ред. В.С. Бруза. Київ : Либідь, 1995. 116 с.
12. Res A32-19, Charter on the Rights and Obligations of States Relating to GNSS Services, adopted by the ICAO Assembly, at its 32nd Session in 1998. URL: <https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Assembly%2032nd%20Session/resolutions.pdf> (accessed: 20.04.2020).
13. Abeyratne R. Aviation and International Cooperation: Human and Public Policy Issues (2015). Springer. ISBN 3319170228, 9783319170220. 287 p.
14. Kong D. Civil Liability for Damage Caused by Global Navigation Satellite System (2019). ISBN 9403512334, 9789403512334. 270 p.

References

1. Tymchenko L.D., Kononenko V.P. (2012) Mizhnarodne pravo [International law]. Kyiv: Znannia. 631 p.
2. Konventsiia pro mizhnarodnu tsyvilnu aviatsiiu [Convention on International Civil Aviation]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Official Bulletin Of Ukraine]. 2004. No. 40, p. 195, art. 2667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (accessed: 18.04.2020).
3. Ystoria YKAO y Chykhaskoi konventsiyi [History of ICAO and the Chicago Convention]. URL: <https://www.icao.int/about-icao/History/Pages/RU/default.aspx> (accessed: 20.04.2020).
4. Resolution A32-20 (Development and Elaboration of an Appropriate Long Term Legal Framework to Govern the Implementation of GNSS). URL: <https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Assembly%2032nd%20Session/resolutions.pdf> (accessed: 18.05.2020).
5. Report on the Establishment of a legal framework with regard to CNS/ATM systems including GNSS, 35th Session of the Assembly. Working Paper 75. Montreal. 2004, 28 July.
6. GNSS Legal Framework – Contractual Framework for the Implementation, Provision, Operation and Use of the Global Navigation Satellite System for Air Navigation Purposes, AN-Conf/11-WP/ 153, 18/9/03.
7. Legal and Institutional Issues and the Status of CNS/ATM (Presented by the United States) at Eleventh Air Navigation Conference in Montreal, 22 September to 3 October 2003, AN-Conf/11-WP/160, 18/9/03. URL: [https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Eleventh%20Air%20Navigation%20Conference%20\(ANConf11\)/anconf11_wp160_en.pdf](https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Eleventh%20Air%20Navigation%20Conference%20(ANConf11)/anconf11_wp160_en.pdf) (accessed: 18.05.2020).
8. Report of the Secretariat Study Group on Legal Aspects of CNS/ATM Systems, First Meeting, SSG-CNS/1-Report 9. April 1999 .
9. Report of the Secretariat Study Group on Legal Aspects of CNS/ATM Systems, Second Meeting SSG-CNS/2 - Report, 9. November 1999.
10. Progress Report on the Work of the Secretarial Study Group on the Legal Aspects of CNS/ATM Systems, C-WP/12080, 7/11/03.
11. Bruz V.S., Hrabazhei V.M. & Yelfimov V.O. Spetsializovani ustanovy systemy OON [Specialized institutions of the UN system] (1995). Kyiv: Lybid. 116 p.
12. Res A32-19, Charter on the Rights and Obligations of States Relating to GNSS Services, adopted by the ICAO Assembly, at its 32nd Session in 1998. URL: <https://www.icao.int/Meetings/AMC/MA/Assembly%2032nd%20Session/resolutions.pdf> (accessed: 20.04.2020).
13. Abeyratne R. Aviation and International Cooperation: Human and Public Policy Issues (2015). Springer. ISBN 3319170228, 9783319170220. 287 p.
14. Kong D. Civil Liability for Damage Caused by Global Navigation Satellite System (2019). ISBN 9403512334, 9789403512334. 270 p.

Передумови створення та правовий статус Антикорупційного суду Республіки Словаччина

Макаренков О. Л.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
almak17@ukr.net*

Ключові слова:

громадянин, Європейський Союз, корупція, право, прокуратура, Словаччина, суд.

У статті досліджено передумови створення і правовий статус антикорупційного суду Республіки Словаччина. Визначено, що його було створено у 2003 р. З 2009 р. він отримав назву «Спеціалізований кримінальний суд». Виникнення цього інституту корелювало із щирим прагненням громадян держави і добросесної частини чиновників мінімізувати корупцію у країні до рівня, який прийнятний для повноцінного членства у ЄС. Передумовами цього були обставини організаційної неспроможності наявних судів першої та другої інстанцій вершити правосуддя у корупційних справах. Відзначено також, що словаки розуміли важливість оперативного вирішення таких справ й отримання дозволів від слідчих суддів на негласні слідчі дії. Підкреслено, що створенню цього суду передувала відсутність незалежності суддів від прокурорів, слідчих, адвокатів та політиків, оскільки це детермінувало їхню упередженість. За мету ставили також підвищити привабливість економіки для інвестицій. Установлено, що разом зі спеціалізованою прокуратурою цей суд становив базовий організаційний інститут антикорупційної інфраструктури Словаччини. Вона сьогодні має вже понад 17 років досвіду роботи. Конструктивні елементи умов та змісту цієї діяльності являють собою спеціальні процедури перевірки придатності судді до протидії корупції на своїй посаді, достатню оплату праці, незалежність від прокурорів та спеціальну юрисдикцію. Їх запозичення дуже корисне для кожної держави Європи, включаючи Україну. Наголошено, що соціальні протести словаків у 2009 р. проти спроб публічної влади припинити роботу Антикорупційного суду, довели значущість ролі конструктивної громадянської активності під час антикорупційних трансформацій публічно-правових відносин країни, яка інтегрується до ЄС. Словаки продемонстрували значення цього інституту для профілактики клієнтізму та інших проявів корупції.

The preconditions for the establishment and legal status of the Slovak Republic Anti-corruption Court

Makarenkov O. L.

*Zaporizhia National University Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
almak17@ukr.net*

Key words:

citizen, European Union, corruption, law, prosecutor's office, Slovakia, court.

The article reveals the preconditions for the establishment and legal status of the Slovak Republic anti-corruption court. It is determined that it was created in 2003. Since 2009, it has been called the Specialized Criminal Court. The emergence of this institution correlated with the sincere desire of the citizens of the state and the integrity part of officials to minimize corruption in the country to a level acceptable to full EU membership. The preconditions for this were the circumstances

of the organizational inability of the existing courts of first and second instance to administer justice in corruption cases. It was also noted that the Slovaks understood the importance of promptly resolving such cases and obtaining permits from investigating judges for covert investigative actions. It was emphasized that the establishment of this court was preceded by the lack of independence of judges from prosecutors, investigators, lawyers and politicians, as this determined their bias. The aim was also to increase the attractiveness of the economy for investment. It was established that together with the specialized prosecutor's office this court formed the basic organizational institutions of the anti-corruption infrastructure of Slovakia. Today she has more than 17 years of experience. The constructive elements of the conditions and content of this activity are the following elements, namely: special procedures for checking the suitability of a judge to combat corruption in office, adequate remuneration, independence from prosecutors and special jurisdiction. Their borrowing is very useful for every European country, including Ukraine. The judges of this court accumulated special knowledge and experience in anti-corruption justice, prevention of informal connections and influence on judges, successful completion of consideration and resolution of corruption cases by passing court decisions. Simultaneously, the challenges facing this Slovak court today are instructive for Ukraine and other countries that have set up relevant courts and / or are consistent in their efforts to minimize corruption. Emphasized that the social protests of Slovaks in 2009 against the attempts of public authorities to stop the work of the anti-corruption court are one of the substantial elements of public consciousness anticorruption transformation. It was proved the importance of the constructive civic activity role during such type changes of public relations in the country. After all, its integration into the EU presupposes the openness of society to progress. Slovaks have demonstrated the significance of this institution for the prevention of clientelism, nepotism and other manifestations of corruption.

Постановка проблеми. Трансформації національних правових систем у Європі належать до одних із найкращих антропологічних стандартів у світі. Утвердження верховенства загальнолюдських прав людини під час та за наслідками перебігу цих процесів залишається головною метою публічної влади відкритого громадянського суспільства. Успішність перетворень такого характеру забезпечується за рахунок належного функціонування судів, прокуратури, слідчих та інших інститутів повноцінної інфраструктури з протидії корупції. При цьому країни високого й стійкого рівня створюють суди, які організаційно та функціонально призначені для відправлення антикорупційного правосуддя. Україна нині продовжує антикорупційні реформи, зокрема вживає заходів для ефективності її Вищого антикорупційного суду (Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII), який розпочав свою роботу 05.09.2019 й потребує запозичення відповідного успішного досвіду зарубіжних країн. Специфіка такої потреби визначальною мірою детермінована контекстом інтеграції до ЄС, а тому особливої цінності набуває досвід європейських країн, які мають суди такого типу. Серед них – лише три країни: Республіка Словаччина (далі – РС, або *Slovenská Republika*), Республіка Хорватія і Республіка Болгарія.

Мета статті – розкрити передумови створення і правовий статус антикорупційного суду Республіки Словаччина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окреслені актуальні питання стали предметом наукових досліджень С.К. Бостана, І.О. Беззуб, О.Ю. Бусола, В.О. Глушкова, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, С.В. Дрьомова, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, Т.О. Коломоєць, О.М. Костенка, М.І. Мельника, М.І. Хавронюка та багатьох інших українських учених. Зокрема, О.І. Безпалова, К.В. Ростовська, О.В. Скребець дослідили міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики, створення антикорупційного суду в Україні; Дж. Еспіна (J. Espina) – корупцію та організовану злочинність, реальні проблеми та можливі шляхи їхнього вирішення; Д.І. Йосифович – міжнародний досвід діяльності спеціалізованих антикорупційних органів; О.О. Косиця – організаційно-правові підстави створення антикорупційного суду в Україні; І. Мацейкова (I. Macejková) – правовий статус Спеціального суду РС; Г. Мурін (G. Murín) – проблеми боротьби з мафією у Словаччині; Д. Нікодем (D. Nikodým) – конституційність створення Організації та діяльності Спеціального суду РС; Б.М. Обідник, І.О. Хайдарова – європейський та інший іноземний досвід

правового регулювання діяльності антикорупційних судів. Але порушене у цій роботі питання залишилося недостатньо визначеним, а тому актуальне.

Основний зміст роботи. У складі антикорупційної інфраструктури важливість досліджуваних судів пояснюється їхньою інституційною спроможністю вирішувати корупційні справи, за рахунок чого очікується мінімізація корупційних проблем до рівня прийняттого для стандартів законодавства ЄС. Інакше корупційний чинник робить суспільство незбалансованим, адже такий тип проблем є системною перешкодою для організації й ефективної діяльності органів державної влади. Урешті-решт, корупція суттєво ускладнює темп та якість інтеграції України та РС до структур ЄС відповідно до паритетних засад. Наприклад, згідно з дослідженням Словацької академії наук, слід прийняти більш суворі антикорупційні заходи і підвищити ефективність судової системи щодо відстоювання прав інвесторів [1]. Серйозними проблемами антикорупційної політики залишається політичний тиск на поліцію; питання фінансування політичних партій (у т. ч. ефективних механізмів контролю над їхніми витратами); однією з найбільш корумпованих сфер залишається охорона здоров'я; істотною проблемою у сфері антикорупційної політики є ситуація щодо судочинства: слабкість та залежність судової гілки державної влади визначається істотним впливом та втручанням із боку політиків, а також значним обсягом справ у судах, що зумовлює затягування розгляду справ, а також постійні зміни законодавства; незавершеність законодавчої роботи та недостатня воля чиновників, відсталість інституційної основи роботи антикорупційних механізмів [2, с. 30].

Slovenská Republika – перша держава Європи, яка вирішила створити Спеціальний суд (Špeciálny súd, фактично Антикорупційний кримінальний суд) та прокуратуру як спеціальні установи в судовій та прокурорській системах і ключові елементи всієї антикорупційної інфраструктури. Ухвалений парламентом у 2003 р. закон про створення Спеціального суду, що здійснює судове провадження у справах із корупції та організованої злочинності, набрав чинності у 2005 р. [3]. Тоді в 2003 р. РС займала 59-е місце серед 133 країн у рейтингу сприйняття корупції (CPI of Transparency International), для порівняння: зі 180 країн у 2009 р. – 56-е, у 2019 р. – 59-е місце. Україна у 2018 р. обіймала у цьому рейтингу 120-е місце, у 2019 р. – 126-е, у 2003 р. – 106-е місце.

Фактично такий суд покликаний усунути перепони неупередженого вирішення корупційних справ, що часто мали місце у вигляді впливу міжособистих (неформальних) зв'язків юристів

(суддів, адвокатів, слідчих, прокурорів), які брали участь у справі, та обвинувачених (і/або місцевих впливових підприємців тощо). Цим суддям стандартно для такого типу судів надали високу винагороду за роботу, забезпечили можливості їхньої персональної охорони та процесуальні гарантії незалежності.

Корупціонери і/або інші противники Спеціального суду РС домоглися через Конституційний Суд РС визнання 17.07.2009 неконституційним вищезазначеного закону з підстав порушення принципу незалежності цих суддів (адже їх перевіряли за низкою параметрів на предмет безпеки/неупередженості – the security clearance procedure / special screening procedures helped ensure the court's integrity), їх надмірно високої суддівської винагороди (порівняно із суддями інших судів) та питання щодо підсудності справ відносно чиновників вищих (найвищих) органів публічної влади. 17.07.2009 парламент ухвалив Закон «Про спеціалізований кримінальний суд та про внесення змін до деяких законів» (у цей же день набрав чинності), якому були передані всі справи й до якого перейшли працювати судді зі Спеціального суду РС [4]. Така організованість та відповідальність парламентаріїв й переважна підтримка найвищого політичного керівництва держави були детерміновані багатотисячними мітингами та іншими формами активності відкритого громадянського суспільства. Громадяни під час тогочасних масових вуличних демонстрацій гостро критикували спроби зруйнувати судову антикорупційну ланку, наполегливо й жорстко вимагали негайно забезпечити її належну роботу. Фактично виступи громадян довели, що громадянське суспільство РС життєздатне та відкрите до прогресу (за відповідною концепцією К.Р. Поппера), зокрема й через недопущення згорання антикорупційних реформ та забезпечення наступництва роботи антикорупційного суду РС без жодних перепон та загроз як для його суддів, так і для верховенства права й доброчесності. Й нині вони продовжують боротися за доброчесність публічної влади своєї країни, наприклад під час щорічних демонстрацій на підтримку неупередженого розслідування вбивства у власному будинку 21.02.2018 журналіста Я. Куцняка (та його нареченої), який останнім часом займався журналістським розслідуванням корупційних зв'язків вищого керівництва РС із підприємцями Республіки Італія [5]. Така громадянська боротьба за доброчесність чиновників посідає своє чільне місце серед інструментів антикорупційних трансформацій публічно-правових відносин [6].

Головними чеснотами суддів Спеціалізованого кримінального суду (Špecializovaný trestný súd,

далі – СКС РС) стали сумління та справедливість. Вимоги до кандидатів на посади до цього суду передбачають, що суддя призначається Судовою радою РС (аналог Вищої ради правосуддя України) з числа кандидатів на посаду судді на підставі результатів колективної процедури відбору, який практикує юридичну практику не менше 10 років (п. 3 § 11). Інші вимоги стандартні щодо обіймання посади судді: громадянство, вік від 30 років, юридична освіта вища не менше другого ступеня (магістра), повна правосуб'єктність (право- і дієдатність, осудний, відсутність медичних протипоказань), відсутність судимості, відповідає умовам суддівської компетентності, постійно проживає у СР, склав кваліфікаційний іспит судді, успішно завершив процедури відбору на посаду судді, письмово погодився працювати суддею. Передумовами суддівської компетентності є моральні стандарти і добросовісність судді, необхідні для правильного і відповідального виконання своїх функцій. Суддя призначається Президентом СР за пропозицією Судової Ради РС безстроково. Після свого призначення суддя приймає присягу, передбачену Конституцією, та підписує її текст [7].

У СКС РС працює 15 суддів, яким, відповідно до § 14 Кримінального процесуального кодексу

РС, підсудні справи щодо вбивства; махінацій у державних закупівлях та на публічних аукціонах (п. 3 § 266 Кримінального кодексу РС); підробки, зміни та несанкціоноване виробництво грошей та цінних паперів (п. 4 § 270 КК РС) зловживання владою публічною службовою особою (літери b), в), е), f), g), h), i), l) або m) п. 3 і п. 4 § 326 КК РС); отримання хабара (§ 328 - 330 КК РС); пов'язані з хабарництвом (§ 332 до 334 КК РС); непрямой корупції (§ 336 КК РС); виборчої корупції (§ 336а КК РС); зі спортивної корупції (§ 336b КК РС); встановлення, складання або підтримки злочинної групи та особливо тяжких злочинів, скоєних злочинною групою; терористичні злочини; за певних умов кримінальні злочини проти власності, передбачені заголовком IV особливої частини КК РС, або економічні правопорушення, передбачені заголовком 5 особливої частини КК РС; злочинів, що завдають шкоди фінансовим інтересам ЄС; два останні види злочинів та вбивства, за умови дотримання умов спільної дії; злочини екстремізму (§ 140а КК РС) [8]. Сфера юрисдикції СКС РС визначається категорією правопорушення, а не його тяжкістю. Відповідно, формально СКС РС має право відправляти правосуддя у випадках усього діапазону корупції – від найдрібнішої до наймасштабні-

Рис. 1. Арешт і покарання судді-хабарника (Gerard David, 1498 jaar, Arrestatie van een onrechtvaardige rechter ; Het oordeel van Cambyses. Het tweeluik beeldt de veroordeling van rechter Sisamnes door de Perzische koning Cambyses II uit. Deze gebeurtenis is, evenals Cambyses' Egyptische veldtocht, geboekstaafd door Herodotus. Sisamnes werd verdacht van het aannemen van steekpenningen en daarvoor veroordeeld tot de dood door levend te worden gevild. Dit thema was aan het einde van de vijftiende en de gehele zestiende eeuw zeer geliefd)

шої, незалежно від розміру предмету корупційного злочину і/або юридичного статусу його суб'єкта. Так, державним службовцям у РС заборонено приймати чи вимагати подарунки (вигоду матеріальну або нематеріальну, у т. ч. обіцянки її надати в майбутньому) чи інші вигоди, які можуть вплинути на його поведінку та рішення або які можуть уважатися винагородою за виконання своїх обов'язків. Він може приймати подарунки чи інші пільги, що надаються урядом для належного виконання його роботи, чи інші подарунки (пільги), передбачені на офіційних переговорах та нарадах, пов'язаних із виконанням державної служби, які не можуть впливати на виконання його обов'язків [9]. Наприклад, 11.03.2020 поліція РС затримала 13 суддів за звинуваченнями у зловживанні державною владою, корупції та втручанні в незалежність суддів [10].

Багато хто зі словацької антикорупційної спільноти відзначив, що найважливіші справи ті, що стосуються великої корупції, вчинені топ-чиновниками, ніколи не потрапляють до СКС РС, навіть якщо докази є вагомими. На думку критиків, кримінальні обвинувачення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури РС, які вона передає до СКС РС, часто є дрібним хабарництвом, де предметом стають невеликі суми грошей, а суб'єктами злочину – чиновники нижчого рівня. Словацький досвід, таким чином, свідчить про те, що корумповані еліти топ-чиновників допускають створення й функціонування судів та інших суміжних інститутів попередження корупції та боротьби з нею рівно настільки, наскільки ці інститути не зачіпають їхні інтереси й не розслідують обставини корупції, підтримують обвинувачення, розглядають і вирішують корупційні справи, виносячи рішення проти них чи їхніх близьких (пов'язаних) осіб. Якщо у перші роки формування й подальшого функціонування СКС РС він був постійним фокусом жорстких нападів (диверсій) із боку потужних політичних діячів і суддів, оскільки вони побоювалися, що ця нова інституція притягне їх чи їхніх близьких осіб (партнерів) до кримінальної відповідальності, то в подальшому ці напади, зрештою, згасали й топ-корупціонери стали вже не такими стурбованими фактами існування і роботи СКС РС. Вони відчули, що фактично мають інструментарій для негласного підтримання свого імунітету від юрисдикції цього суду, зокрема Офіс спеціалізованої прокуратури не висуває звинувачення у корупції проти потужних політичних (економічних) фігур, навіть коли є вагомий доказ провини. Вчені пропонують звузити юрисдикцію СКС РС категорією корупційних справ проти топ-чиновників, хоча питання кількості корупційних справ і перевантаження ними суддів цього суду при цьому не стає

визначальним [11]. Важливо, щоб за дріб'язковими справами з корупції і/або проти чиновників нижчих ланок публічної влади за кількістю такого роду справ не втрачалися статистика й якісні показники боротьби з топ-корупцією, яка завдає найбільше шкоди публічним інтересам, демонструючи визначальну питому вагу втрат можливостей розвитку суспільства від неї. Більше того, саме першочерговий акцент на боротьбі з корупцією чиновників вищих (найвищих) органів публічної влади став запорукою успіху антикорупційної роботи у Республіці Сінгапур.

Висновки. Отже, створення Спеціалізованого (Спеціального до 2009 р.) кримінального суду у РС корелювало із щирим прагненням її громадян та добросесної частини публічної влади мінімізувати корупцію у країні до рівня, який прийнятний для повноцінного членства у ЄС. Передумовами цього були обставини організаційної неспроможності наявних судів першої та другої інстанцій вершити правосуддя в корупційних справах; необхідність пришвидшення вирішення таких справ й отримання дозволів від слідчих суддів на негласні слідчі дії; відсутність незалежності суддів цих судів від прокурорів, слідчих, адвокатів та політиків і, відповідно, їх неупередженості; прагнення підвищити привабливість економіки для інвестицій. Разом зі спеціалізованою прокуратурою (Úrad špeciálnej prokuratúry) цей суд становить базовий організаційний інститут антикорупційної інфраструктури РС, яка сьогодні має вже понад 17 років досвіду роботи. Конструктивні елементи умов та змісту цієї діяльності (спеціальні процедури перевірки придатності судді до протидії корупції на своїй посаді, достатня оплата праці, незалежність від прокурорів та спеціальна юрисдикція) дуже корисні для кожної держави Європи, включаючи Україну. Судді цього суду акумулювали спеціальні знання та досвід з антикорупційного правосуддя, недопущення неформальних зв'язків і впливу на суддів, успішного завершення розгляду та вирішення корупційних справ винесенням судових рішень. Водночас виклики, перед яким нині стоїть СКС РС, стають повчальними для України та інших країн, які створили відповідні суди і/або здійснюють послідовну роботу з мінімізації корупції. Важливо також, що соціальні протести словаків у 2009 р. проти спроб публічної влади припинити роботу антикорупційного суду – доказ значущості ролі конструктивної громадянської активності під час антикорупційних трансформацій публічно-правових відносин країни, яка інтегрується до ЄС, прагнучи залишатися відкритою до прогресу. Громадяни демонстрували значення цього інституту для профілактики клієнтизму, кумівства та інших проявів корупції.

Література

1. Годовой обзор состояния экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Словацкой Республики в 2017 г. URL : https://www.polpred.com/upload/pdf/obzor_economy_Slovakia_2017.pdf.
2. Головачко В.М., Максименко Д.В., Шершун В.В. Борьба проти корупції в Україні, Румунії, Угорщині та Словаччині. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2019. Вип. 2. С. 27–32.
3. O zriadení Špeciálneho súdu a Úradu špeciálnej prokuratúry a o zmene a doplnení niektorých zákonov : Zákon Slovenskej republiky 21.10.2003 č. 458/2003. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-458#f2942070>.
4. O špecializovanom trestnom súde a o zmene a doplnení niektorých zákonov: Zákon Slovenskej republiky 17.07.2009 č. 291/2009. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2009-291>.
5. Proteste gegen Korruption 22.02.2020. URL : <https://taz.de/Gedenken-an-Mord-in-Slowakei!/5665543/>.
6. Makarenkov O.L. Peaceful gatherings and other forms of citizens' right implementation to resist corruption. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2020. № 2. P. 9–15.
7. O sudcoch a prísediacich : Zákon Slovenskej republiky 05.10.2000 č. 160/2000. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2000-385>.
8. Trestný poriadok : Zákon Slovenskej republiky 24.05.2005 č. 301/2005. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-301#cast1>.
9. Zásady etického správania : vyhláška Úradu vlády Slovenskej republiky č. 400/2019, 21 novembra 2019. URL : https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2019/400/ZZ_2019_400_20200101.pdf.
10. NAKA zadržala 13 sudcov, polícia si prišla aj po Jankovskú a Kočner má na krku ďalšie obvinenia. 11.03.2020. URL : <https://www.webnoviny.sk/narodna-kriminalna-agentura-zasahuje>.
11. Stephenson M.C. Specialised anti-corruption courts: Slovakia. U4 Brief. 2016. № 2. URL : <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruption-courts-slovakia>.

References

1. Annual review of the state of the economy and the main areas of foreign economic activity of the Slovak Republic in 2017, available at: https://www.polpred.com/upload/pdf/obzor_economy_Slovakia_2017.pdf
2. Golovachko, V.M., Maksymenko, D.V., Shershun, V.V. (2019), “Fight against corruption in Ukraine, Romania, Hungary and Slovakia”. *Science. Visn. Mukach. State. Un-ty. Economics series*. 2019. Iss. 2. P. 27-32
3. On the Establishment of the Special Court and the Office of the Special Prosecutor's Office and on the Amendment of Certain Acts: Act of the Slovak Republic 21.10.2003 no. 458/2003, available at: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-458#f2942070>
4. On the Specialized Criminal Court and on Amendments to Certain Acts: Act of the Slovak Republic 17.07.2009 no. 291/2009, available at: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2009-291>
5. Protests against corruption on February 22, 2020, available at: <https://taz.de/Gedenken-an-Mord-in-Slow-Slovakia!/5665543/>
6. Makarenkov, O.L. (2020), “Peaceful gatherings and other forms of citizens' right implementation to resist corruption”, *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2020. No. 2. P. 9-15.
7. On Judges and Judges: Act of the Slovak Republic 05.10.2000 no. 160/2000, available at: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2000-385>
8. Criminal Procedure Code: Act of the Slovak Republic 24.05.2005 no. 301/2005, available at: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-301#cast1>
9. Principles of ethical behavior: Decree of the Office of the Government of the Slovak Republic no. 400/2019, 21 November 2019, available at: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2019/400/ZZ_2019_400_20200101.pdf
10. NAKA detained 13 judges, the police also came after Jankovská and Kočner has other charges on his neck March 11, 2020, available at: <https://www.webnoviny.sk/narodna-kriminalna-agentura-zasaha>
11. Stephenson, M. C. (2016), “Specialized anti-corruption courts: Slovakia”. U4 Brief. 2016. No. 2, available at: <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruption-courts-slovakia>

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-49>

Рецензія на монографію кандидата юридичних наук, завідувачки кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Ю. В. Циганюк «Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України»¹

Яновська О. Г.*Велика Палата Верховного Суду, вул. П. Орлика, 8, Київ, Україна*

Поняття «система кримінального процесу» в юридичній літературі з'явилося недавно, однак уже проаналізовано у працях багатьох вчених. Плюралізм наявних наукових позицій зумовлений перш за все суб'єктивним характером дослідження цього правового явища, незважаючи на те, що у його основи лежить об'єктивний зміст. У кримінально-процесуальній теорії робляться спроби дати характеристику окремих елементів та компонентів кримінальної процесуальної системи, однак при цьому необхідність її об'єктивного дослідження та поділу на складові компоненти і взаємозв'язок між ними комплексно не береться до уваги. Однак саме на такій теоретичній платформі побудована монографія Ю. В. Циганюк на тему «Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України».

Монографія присвячена дослідженню теоретичних та правових проблем становлення і функціонування кримінальної процесуальної системи України, спирається на прикладні аспекти реалізації норм кримінального процесуального законодавства. Вдало вибраний предмет і об'єкт наукового дослідження зумовили повний розгляд піднятої наукової проблеми та розроблення практичних рекомендацій і конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, а також практики його застосування.

У першому розділі авторка дослідила загально-теоретичні положення кримінального процесу як системи. Проаналізовано поняття «кримінальна процесуальна система», її зміст та компоненти, визначено генезис та систему вітчизняного кримінального процесуального законодавства, через призму системного підходу досліджено кримінальну процесуальну діяльність, а також систем-

ність науки кримінального процесу. У цьому розділі заслуговує на підтримку висловлена та аргументована ідея про те, що безумовно кримінальну процесуальну систему можливо виділити як окремий об'єкт із категорії наявних правових явищ, що це цілісне правове явище, яке, у свою чергу, складається із системних правових явищ більше дрібного характеру, а межа кримінальної процесуальної системи визначається чинним кримінальним процесуальним законодавством, яке є її формуючим фактором (С. 18).

На думку авторки, кожен із компонентів кримінальної процесуальної системи виконує свою соціально важливу функцію, водночас у цілому функція кримінальної процесуальної системи окрема від її складових частин і рівна завданням кримінального провадження (С. 19).

Другий розділ монографії присвячений типології кримінальних процесуальних систем. Авторка визначила поняття та критерії для типологізації, проаналізувала англо-американський та континентальний тип кримінальних процесуальних систем, інші типи кримінальних процесуальних систем.

Заслуговує на увагу висновок авторки про те, що мета класифікації у кримінальній процесуальній діяльності регулює правову поведінку учасників кримінального провадження та суду з тим, щоб досягнути завдань кримінального провадження. При цьому застосування класифікації у практичній кримінальній процесуальній діяльності є шляхом систематизації нагромадженого матеріалу, роботи з ним, щоб не лише упорядкувати обсяг матеріалу чи виду роботи, але й спростити саму процесуальну діяльність на сьогодні або у майбутньому.

Ефектом від класифікації у кримінальній процесуальній діяльності, на думку Ю. В. Циганюк, є вироблення власних прийомів юридичної (кри-

¹ Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2020. 345 с.

мінальної процесуальної) техніки, додержання розумних строків кримінального провадження, економія власного часу та інших ресурсів, а також створення підґрунтя для кримінального процесу як науки, яка набагато ширше використовує класифікацію (С. 96).

Третій розділ монографії можна охарактеризувати як прикладний. У ньому проаналізовано особливості компонентів кримінальної процесуальної системи України відповідно до стадійності її побудови. Зокрема, досліджено початок досудового розслідування кримінального провадження, досудове розслідування кримінального провадження, провадження в суді першої інстанції, провадження з перегляду судових рішень.

У розділі зацікавлює думка авторки про те, що система досудового розслідування складається з таких компонентів: 1. Загальні положення досудового розслідування. 2. Слідчі розшукові дії та негласні слідчі (розшукові) дії. 3. Процесуальні рішення під час досудового розслідування. 4. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування. 5. Особливості досудового розслідування в окремих категоріях проваджень (С. 186). Також цікавим є проведений аналіз залучення експерта у кримінальному провадженні як слідчої (розшукової) дії (С. 189–191).

На с. 203 монографії авторка визначила компоненти системи досудового розслідування як комплекс норм кримінального процесуального законодавства, які врегульовують підстави (юридичні факти), суб'єктів, об'єкти та зміст такої діяльності, які, зі свого боку, зумовлюють поняття належної правової процедури під час досудового розслідування. Така система, згідно з Ю. В. Циганюк, по-перше, є динамічною, тобто вона розвивається залежно від обставин кримінального провадження та ґрунтується на ч. 1 ст. 26 КПК України, де зазначено, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачені КПК України, а також, по-друге, така система є функціональною. Функціональність системи досудового розслідування авторкою сформульовано через: 1) внутрішню взаємодію всередині кожного компонента між його елементами; 2) взаємодію елементів різних компонентів між собою; 3) взаємодію елементів компонентів системи досудового розслідування з іншими системними явищами кримінального процесу; 4) усі компоненти підпорядковані одній меті – досягненню завдань кримінального провадження.

Заслуговує на увагу думка авторки про те, що повернення обвинувального акта прокурору під час підготовчого провадження можливе через процесуальні помилки; помилки форми обвинувального акта (як документа) та помилки у кваліфікації кримінального правопорушення. Згідно з Ю. В. Циганюк достатньо лише однієї помилки для повернення обвинувального акта прокурору.

Процесуальними помилками авторка визначила, наприклад, такі: обвинувальний акт складений прокурором без обґрунтування мотивів його незгоди з обвинувальним актом, що склав слідчий; порушення прав учасників кримінального провадження під час порядку вручення обвинувального акта та додатків до нього тощо. Тобто процесуальними авторка вважає ті помилки, які були допущені під час складання обвинувального акта, під час його вручення підозрюваному, під час направлення до суду, а також ті, які стосуються порушення прав учасників кримінального провадження.

Помилками форми обвинувального акта (як документа) Ю. В. Циганюк вважає такі: коли в його текст вводиться така інформація, що не відповідає дійсності та є помилковою, як наслідок технічної помилки або відсутності такої інформації, і, водночас, не дає можливості правильно ідентифікувати відомості, які має містити обвинувальний акт, згідно з вимогам ст. 291 КПК України. Однак, згідно з авторкою, якщо допущена помилка в даті та місці складення та затвердження обвинувального акта не була технічною, то таку помилку необхідно вважати процесуальною.

Помилки у кваліфікації кримінального правопорушення, на думку Ю. В. Циганюк, безпосередньо стосуються обвинувачення особи у вчиненні злочину, а саме викладу фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правової кваліфікації кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення, а також обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за умови матеріального чи змішаного складу злочину. А щодо юридичних осіб, то це, згідно з авторкою, також стосується підстав застосування заходів кримінально-правового характеру, які прокурор вважає встановленими (С. 212–213).

У четвертому розділі авторка встановила перспективи розвитку української кримінальної процесуальної системи через шляхи до вдосконалення використовуючи правові цінності ЄСПЛ у кримінальній процесуальній системі України, використання міжнародних стандартів кримінального судочинства як компоненту кримінальної процесуальної системи України.

Підкреслюючи значення використання правових цінностей ЄСПЛ у кримінальній процесуальній системі, Ю. В. Циганюк приходить до

висновку, що, по-перше, вирішується та кількість протиріч, які виникають унаслідок її функціонування, і, по-друге, достатньо переконливо вказується на ті проблеми, які є у цій системі. Авторка зазначає, що визначенні під час тлумачення правових цінностей, які формує у своїй практиці ЄСПЛ, дозволяють сформулювати моделі поведінки під час кримінальної процесуальної діяльності. А забезпечення адміністрування правових цінностей, що викладені в Конвенції та Протоколах до неї, шляхом тлумачення ЄСПЛ забезпечує можливість пошуку нових шляхів захисту прав людини. Це дозволяє, на думку Ю. В. Циганюк, подолати ознаки хаосу в правозастосовній діяльності та «пустих місць» у захисті прав осіб. Відповідно до імплементації правових цінностей ЄСПЛ у систему кримінального процесу України авторка визначила, що така система має ознаки адаптивності. Оскільки в ній відбувається безперервний процес отримання інформації, навчання та, як результат, самоорганізації (С. 298–299).

Не можна не погодитись із висновками авторки про те, що необхідно вести мову про аналогію використання системи міжнародних стандартів людини в кримінальному процесі до юридичних осіб, за винятком особливостей природи таких осіб. Згідно з Ю. В. Циганюк, у кримінальному

процесі можуть бути реалізовані такі міжнародні стандарти прав юридичних осіб: 1) право на те, щоб не піддаватися такому поводженню чи покаранню, що порушує ділову репутацію; 2) право на рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону; 3) право на ефективне відновлення у правах компетентним національним судом у випадках порушення основних прав, наданих Конституцією чи законом; 4) право на справедливий судовий розгляд; 5) право на призначення покарання виключно на підставі закону; 6) право на таємницю кореспонденції (С. 313).

Монографія Ю. В. Циганюк на тему «Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України» є цілісною та завершеною науковою працею, що відображає оригінальні ідеї авторки щодо розв'язання актуальних проблем системи кримінального процесу України. Ця робота є актуальною на етапі розвитку кримінальної процесуальної науки, а матеріали даного дослідження та висновки будуть корисними для здобувачів вищої освіти за напрямком 081 «Право» під час прослуховування нормативної навчальної дисципліни «Кримінальний процес України» та пов'язаних навчальних дисциплін. Також необхідно зазначити про корисність такого дослідження для правозастосовної практики.

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 1, 2020

Комп'ютерна верстка – Н.С. Кузнєцова
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 20.05.2020
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 36,51.
Замов. № 0720/181. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.